

**A KULTURÁLIS TÉRSÉGEK
SZEREPE
A REGIONÁLIS FEJLESZTÉSBN**

Válogatás
II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
2001. október 10–12.

**Székelyföld 2000 Munkacsoport
Csíkszereda, 2002**

II. Székelyföld Konferenciát
a Székelyföld 2000 Munkacsoport és
a Sapientia – EMTE Csíkszeredai Karok szervezték.

A kötet megjelenését támogatták:
Sapientia – EMTE Csíkszeredai Karok
Hargita Megyei Kulturális Központ

Felelős szerkesztő:
Kassay János

A könyvet szerkesztette:
Herta Éva

Kiadta:
Székelyföld 2000 Munkacsoport

© Székelyföld 2000 Munkacsoport, 2002

PLENÁRIS ELŐADÁSOK

GAZDASÁGI ÉS KÖRNYEZETI KÖVETELMÉNYRENDSZER A TERÜLETFEJLESZTÉSBN

Minden fejlesztés alapfeltétele a fejlesztési tényezők és célok lehetőleg legkedvezőbb összhangjának a megteremtése. Ez dönti el végül a ráfordítások eredményességét, a fejlesztési erőforrások felhasználásának társadalmi hatékonyságát. Az elfogadott, hogy a fejlesztéseknek gazdaságilag hatékonyak kell lenniük. Az már nem minden esetben, hogy a fejlesztésektől egyben ökológiai hatékonyságot is elvárunk és a fejlesztés eredményességét azzal is mérjük, hogy a környezet terhelése mennyivel csökkent. Mindebből úgy tűnhet, mintha a környezetvédelem és a gazdaság szempontrendszerei egymással szembeállnának. Ez rövid távon szemlélve talán igaz is, hosszú távon azonban semmiképpen. Ha történetileg nézzük, akkor két szakaszra oszthatjuk az időt. A múltban a gazdaság elsődlegessége és kizárólagossága érvényesült nyíltan a környezet felett, ma viszont már sok esetben megfordult a helyzet, a környezetvédelmi feladatokat gazdasági mutatók figyelmen kívül hagyásával próbálják megoldani. Ez elég általános a környezet- és főleg a természetvédelmi döntések esetében. Az ideális állapot még messze van, mert ahhoz a gazdasági élet szereplőinek környezetvédelmi, a környezetvédelmi döntések meghozóinak pedig gazdasági felkészültséggel kellene rendelkezniük. Ezért az a gyakran elhangzó jelszó, hogy „valamit meg kell oldani, mindegy, hogy milyen áron”, erősen vitatható. Mivel nagyon sok környezeti feladatot kell megoldani, amire egyidejűleg nincs pénz, még ha akarnánk sem, a „minden áron” azt jelenti, hogy amíg valamit megoldunk, addig más területen még súlyosabb gondok halmozódnak fel. A rendelkezésre álló források jobb elosztásával tehát sokkal messzebb lehetne eljutni. Ami érthető is, hiszen egy feladatot hasonló, vagy közel hasonló eredménnyel sokféleképpen lehetne megoldani. Tovább rontja a helyzetet az, hogy sok esetben egyes csoportok a környezetvédelmet politikai köntösbe bújtatva hoznak irracionális döntéseket.

Különösen élesen vetődik fel ez a kérdés a természetvédelem esetén. A természetvédők legnagyobb és elfogadhatatlan hibája, hogy úgy viszonyulnak egy-egy természeti értékhez, mintha ők hozták volna létre azt, holott annak, hogy egy természeti érték fennmaradt, vagy a mezőgazdasági területeken létrejött, az az ott élő, dolgozó embereknek köszönhető, mert ha tudatosan természetellenesek lettek volna, akkor az a kiemelt érték létre sem jöhetett volna. Ezért elfogadhatatlan az az „ökológiai agresszió”, amely felismerve, hogy valahol ökológiai érték van, akkor sem azt díjazza, hogy az, az ott élők közreműködésével létrejöhetett, esetleg fennmaradt, hanem azokat próbálja megregulálni, akiknek ez az érték köszönhető. Hogy érthető legyen, néhány elriasztó példa: Egy nagy gazdasági halastórendszer egyik tavaára beköltözött néhány kócsag. Az embereknek tetszetek a madarak és nem bántották őket, és azok szépen elszaporodtak. Sajnos, ezután megjelentek a madarászok is, akiknek javaslatára a területet természetvédelmi területté, majd pedig ramsari területté nyilvánították a gazdaság tudta és hozzájárulása nélkül, ezt követően felszólították a gazdaságot, hogy korlátozza a halászati tevékenységét, mert zavarja a madarakat, sőt a tavak egy részén szüntesse be teljesen a halhús-termelést. Kérdés: ki a bűnöző, ki a természetkárosító? Az-e, aki a gazdasági tevékenysége mellett elősegítette a természeti érték létrejöttét, vagy aki természeti értékekre hivatkozva az értéket létrehozó gazdasági tevékenység létjogosultságát kérdőjelezi meg, nem törődve azzal, hogy az sok ember munkahelyének elvesztésével, elnyomorodásával jár együtt. Hasonló túlkapasokkal jár az, ha nagy területeket nemzeti parkká, természetvédelmi területté nyilvánítanak anélkül, hogy az ott élőkkel tisztáznák az előnyeiket és az ebből adódó korlátokat. Erre példát szolgáltat az az eset, amikor új nemzeti parkot hoztak létre, amelybe három jelentős borvidék területe is beletartozott. A nemzeti park vezetői kihirdették, hogy ettől kezdve ott csak biogazdálkodást lehet folytatni, ami ebben az esetben azt jelentette, hogy az eddig bevált növényvédő szereket és műtrágyákat nem lehetett volna tovább használni. Ettől kezdve persze senki sem veszi komolyan az előírásokat, az ott élők úgy élnek mind addig, és ahogyan tudnak. Van ennél még egy szélsőségesebb példa is. Az elmúlt évek tiszai árvizeinek hatására nagyon komolyan felmerült, hogy az Alföld korábban vízjárta területeit vissza kellene alakítani a korábbi állapotukba. Azzal persze senki sem foglalkozik, hogy ott emberek élnek, vagy a táj kultúrállapotát százazrek izzadsága alakította ki és főleg azzal nem, hogy az egész folyamat azért kezdődött el, mert a növekvő népességnek élettérre volt szüksége.

Az elmondottak alapján levonható néhány következtetés:

– *Minden fejlesztés alapkövetelménye az egyidejű gazdasági és környezeti hatékonyság, tehát mindkét területen egyszerre kell javulást elérni.* Ha ez nem így történik, akkor az erőforrások pazarlásával jelentős társadalmi kár keletkezik, de egyben ökológiai kár is, mert az így létrehozott fejlesztések, költséges és öncélú voltak miatt, fenntarthatatlanok.

– *A környezetet az ember szempontjából vizsgáljuk és nem más fajok szempontjából.* A jelszó „az ember és a fenntartható környezet egysége”. Tudjuk, hogy a jelenlegi bajok többsége abból adódik, hogy az emberi faj túlszaporodott, ma 6,2 milliárd és 2025-re 8-9 milliárd között lesz a létszáma. A másik probléma, hogy a kialakult életmódja, a korábbi sokszorosan meghaladó élettér igénye is növekvő anyagi szükségletekkel jár együtt. A végső megoldás minden bizonnyal a népességnövekedés leállítására és az anyagi szükségletek szellemi szükségletek irányába történő átformálása lesz – ezért fontos az oktatás, képzés –, de addig ezzel a helyzettel együtt kell élni. Nem tehető fel az a kérdés, hogy ki a felesleges? Holott az emberi társadalom jelenlegi fejlettségi szintjén, a működő gazdasági logika szerint a népesség 1/3-a felesleges. A természeti és ember által okozott katasztrófák sorozata kényszeríti ki majd, hogy a cinikus, államok, rasszok, rétegek felsőbbségén alapuló világregszert felváltssa az emberiség közös érdekében való gondolkodás.

A gazdaság és a környezet közötti ellentmondást próbálja eltüntetni az EU akkor, amikor az integrált környezetvédelem megvalósítását és az ún. BATNES technológiák alkalmazását tartja kívánatosnak, illetve írja elő. Az integrált környezetvédelem azt jelenti, hogy a beavatkozásunkkal egyidejűleg minden természeti elem terhelését mérsékeljük, ezáltal egy ökológiafordulatot érünk el, úgy, hogy a tevékenységünkhöz fajlagosan kevesebb erőforrást használunk fel, a veszteségeket megszüntetjük és a melléktermék (hulladék) pályákat szinte 100%-ban lezárjuk a melléktermékek újrahasznosításával. Ennek a politikának képezik fontos eszközét a *Best Available Technologies Not Exceeding Extreme Cost* (BATNES), amelyet adott viszonyok között a leghatékonyabb, de még elviselhető költséggel működő technológiákat jelentik. A civilizált világ alapproblémája jelenleg, hogy a termelés – a nagy verseny miatt –, rendkívül racionális anyag- és energiafelhasználással működik, de ennek a termelésnek a fenntartása feltételezi a fogyasztás fenntartását, sőt növekedését, ami luxusfogyasztással és rengeteg hulladék keletkezésével jár együtt, amelyet egyáltalán nem költségérzékeny módon próbálnak visszagyűjteni és visszaforgatni a termelésbe. Így a létező gazdasági modell mellett, amelynek az alapját a racionális és hatékony termelés és pazarló fogyasztás képezi, sohasem születik válasz arra a kérdésre, hogy mennyi az elég. Ahhoz, hogy ez tényleg megvalósuljon,

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
olyan világméretű tervszerűsége, szervezettsége és demokratizmusra lenne szükség, amely már az elosztást, a fogyasztást is szabályozná. Ez beláthatatlanul messze van.

A környezetvédelem alapkérdése, hogy hogyan lehet a végtelenül növelhető emberi igények és a korlátozott természeti készletek közötti összhangot megteremteni. Ehhez globális, hosszú távú és komplex gondolkodásra, tervszerűen, nagy fokú szervezettséggel működő társadalomra és egy új etikai magatartásra van szükség, amely nem lemondáson, hanem tudatos önkorlátozáson, nagyfokú tolerancián és az élet tiszteletén alapul. Ennek a tervszerűségnek, szervezettségnek kellene érvényesülnie a térhasználatban is. Ahhoz, hogy a térhasználatban a jelenlegi ellentmondásokat feloldjuk, mindenekelőtt arra lenne szükség, hogy a rendelkezésre álló tereket – pontosan ismerve annak adottságait, értékeit – tudományosan megalapozott módon felosszuk, így pontosan meghatározva nemcsak a település-, ipar- és infrastruktúra-fejlesztés területeit, de a társadalom számára hosszú távon is fontos mezőgazdasági és természetvédelmi területek határait is. Mindezt úgy, hogy ne csak korlátozzon, de egyben olyan ösztönző rendszerekkel is kiegészüljön, hogy sok esetben egyetlen fa, forrás, mocsár védelme közvetlenül, illetve közvetve gazdasági érdeket is jelentsen. Az ipar már a '70-es évektől szakított a direkt utasításos és folyamatos ellenőrzésen alapuló termelés-szervezési módszerekkel, mert nyilvánvalóvá vált, hogy a külső ellenőrzés csak egy pontig hatékony. A japán csoda lényege az volt, hogy az embereket emberként kezelve bekapcsolták a folyamatszervezésbe és ellenőrzésbe. Erről van szó ebben az esetben is, amikor a szubszidiaritás és a partnerség elvének megfelelően érvényesül a részvétel joga és kötelessége. Tehát csak az az érderendszer, amely belső motivációt jelent, biztosíthatja az ökológiai és ökonómiai követelmények egységét, és azt a tudatos önkorlátozást és a céllal történő azonosulást is, ami ennek a célnak a megvalósításához feltétlenül szükséges.

A gazdasági és ökológiai követelmények együttes teljesítésének további feltétele a termelési modellek helyes megválasztása. A tér használata során egyszerre kell az emberek alapszükségleteit (lakás, közlekedés stb.), a termelés igényeit (ipari övezetek), az élelmiszereknek és mezőgazdasági nyersanyagoknak a megtermelését és az emberek rekreációs igényeit kielégíteni, és egyben a természeti értékeket megőrizni. A világ fejlett részén a modern és hatékony termelési technológiák lehetőséget nyújtanak arra, hogy a mezőgazdasági termelés szempontjából kimondottan jó adottságú területekre húzódjon vissza és a számára felesleges területeket részből, vagy teljes egészében feladja. A részbeni feladás azt jelenti, hogy a területeket természetvédelmi (félkultúr mezőgazdasági ökoszisztémák csak használat mellett tarthatók fenn), tájvédelmi, illetve a lakosság megtartása miatt

extenzív módon hasznosítják, amelynek agrárgazdasági jelentősége már nem számottevő, sokkal inkább fontosak, hogy egy rendezett háttérrel teremtsék a természetvédelem, illetve az idegenforgalom számára. A feladat viszont azt jelenti, hogy kisebb körülhatárolt területeken engedik annak a teljes „visszavadulását” (pl. mocsarak létesítése), teljesen a természetnek adva vissza azokat. A feladott területek többségét azonban újraerdősítik és így alakítanak ki egy természetközeli állapotot, amely egyszerre szolgál gazdasági érdekeket is, de egyben a tájfejlesztés, a levegő, a talaj, a víz és élővilág védelmének, megőrzésének, megtisztításának is a leghatékonyabb eszköze. A mezőgazdasági területek használatánál egyszerre kell kielégíteni a gazdasági szempontokat és az ökológiai követelményeket. A nyomott világpiacon az árak miatt, a hatékony termelés, a gazdaságosan elérhető magas hozamok megcélzása (évi 8-10 000 l tej/tehén, 8-10 t kukorica, 5-7 t búza, 50-60 t paradicsom, alma stb. hektáronként) ma már gazdasági kényszer. Ez azonban önmagában már nem elég, mert a piacképesség feltétele az is, hogy a termelés mennyire tud megfelelni a környezetvédelmi, az állatvédelmi és higiéniai követelményeknek, mennyire tudja garantálni az ún. *élelmiszer biztonságát*, amely azt jelenti, hogy az élelmiszer az egészségre káros anyagokat garantáltan nem tartalmaz. Ezt a garanciát azonban nem a termelő, hanem külső minősítő intézet igazolása adja.

Ma már elfogadott elv a természeti értékek védelme és ezért, minden kultúrállamban bűncselekmény, ha – bármilyen gazdasági célból – kiemelkedő természeti értéket tönkretesznek. A termőföld védelme azonban még mindig nincs megnyugtatóan megoldva. A termőföldek piaci alapú védelme korábban sem volt hatékony, és jelenleg sem az. A termőföld látszólag bőségesen áll rendelkezésre és a mezőgazdaság alacsony jövedelmezősége következtében a földárak nyomottak, így a mezőgazdasági terület értéke (a föld ára) nem tud versenyezni a telekértékekkel, legyen az akár lakótelek, akár ipari telek (terület), akár pedig bármely szolgáltatás céljára szóbajöhető fejlesztés területigénye. Az természetes folyamat, hogy egy társadalom fejlődése az ipar, az infrastruktúra, a szolgáltatások stb. fejlesztésével jár, és az embereknek valahol kell lakniuk, az viszont már kevésbé természetes, hogy ezekre a célokra legjobb agrár adottságú területeket használják fel. A nehezen kezelhető ellentmondást az okozza, hogy minden célra a sík, vagy az enyhén lejtős, jó mechanikai összetételű, káros anyagoktól, felesleges vizektől mentes területek a legalkalmasabbak. Ezek területe a világon is korlátozott, nem haladja meg a 0,5 milliárd hektárt és ilyen, kimondottan jó adottságú területek minden társadalom számára csak korlátozottan állnak rendelkezésre. Az nem megoldás, hogy kedvezőtlenebb adottságú területek rekultivációjával próbálják az így elvesztett területeket pótolni, mert azok termelésbe tartása folyamatos amortizáció jellegű ráfordítást igényel, ami

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából az ott megtermelt termékek piacképességét rontja. Ezért is volna nagy jelentősége a jó adottságú mezőgazdasági területek tudatos és határozott törvényes mennyiségi és minőségi védelmének.

Felhasznált irodalom

BUDAY-SÁNTHA Attila: *Agárárpolitika-vidékpolitika*. Budapest-Pécs, 2001, Dialóg Campus Kiadó.

BUDAY-SÁNTHA Attila: *Környezetgazdálkodás*. Budapest-Pécs, 2001, Dialóg Campus Kiadó.

HUBER, I.: *Természetvédelem és tájgondozás az útépítésben* (Natur-schutz und Landschaftspflege im Strassenbau, = Strosse + Autobahn, 48. k. 7. sz. 1997. p. 353-365). Műszaki Információk – Környezetvédelem. 1998/7-8. sz.

Tájtervezés és területfejlesztés Németországban – esettanulmány. Műszaki Információk - Környezetvédelem. 2001/9-10. sz.

HORVÁTH GYULA

A REGIONÁLIS TUDOMÁNY SZEREPE A TERÜLETFEJLESZTÉSBN

I.

A rurális társadalomból az ipari korszakba vezető átmeneti fejlődés Nyugat-Európában az új térformáló erők felé irányította a gazdaság törvényszerűségeit feltáró korai klasszikus közgazdaságtan képviselőinek figyelmét. A kereskedelmi kapitalizmus virágkorának fiziokratái és merkantilistái a piaci terjeszkedés és a termelési költségek csökkentésében szerepet játszó térbeli összefüggésekre mutattak rá. Az ipari kapitalizmus szinte valamennyi közgazdaságtani áramlata beépítette gondolati rendszerébe a teret, a lokális, a regionális, a nemzeti és a nemzetközi dimenziókat. A területi folyamatok vizsgálatában a hagyományos földrajzi diszciplína mellé felzárkózott a közgazdaság-tudomány is, sőt az elméletalkotásban és a területi politika alakításában a térgazdaságtan meghatározó szerephez jutott. A társadalmi-gazdasági jelenségek és folyamatok térbeli összefüggései – nem kis mértékben a társadalomtudományok módszertani fejlődése, az empirikus kutatások térhódítása és a társadalomirányítás érdeklődése nyomán – más társadalomtudományok látómezejébe is bekerültek (Benko 1999).

E század második felében Nyugat-Európában és az Amerikai Egyesült Államokban nagy számmal indultak kutatási programok a társadalom és a gazdaság térszerkezetének tanulmányozására, új elméletek, eszközök és intézmények gazdagították a tudományt és a társadalomirányítás gyakorlatát. A térhez kötődő tudományos problémák kutatására és oktatására intézetek, tanszékek szerveződtek, monográfiákat, könyvsorozatokat jelentettek meg és folyóiratokat adtak ki (Isard 1975).

A tér kutatásával behatóan foglalkozó két alapdiszciplína – a geográfia és az ökonómia – közötti munkamegosztás irányát a geográfus *Maurice Le Lannou* 1949-ben ekképpen körvonalazta: „Azt szeretném, ha ...a közgazdászoknak meghagynánk azt a feladatot, hogy felfedezzék az általános szabályszerűségeket... az emberi társadalmak viselkedésében, a termelés és a cserefolyamatok működésében. A mi dolgunk a regionális gazdaságok tarka, jelen idejű, konkrét mivoltának vizsgálata... A földrajztudósok regio-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából

nális vizsgálatait gyakran szerfölött aprólékos tanulmányokat eredményeznek egy meghatározott területről... túl nagy hangsúlyt kapnak a természet-földrajzi jelenségek, mintha az állam nem avatkozna be, a tőke mozgásának, a kollektív döntéseknek nem volna semmi hatása. A földrajztudós gyakran az adott tér elemzéséhez ragaszkodik, nem tekint a régió politikai vagy adminisztratív keretein túlra. A közgazdász számára éppen ellenkezőleg: a régió rá van utalva más területekre, amelyek számára ellátást és termékeinek piacot jelentenek - a fő szempont az áramlások természete és mennyiségi súlya, amely a régiók egymástól való függésének szempontja fontosságára tereli a hangsúlyt” (idézi Bourdieu 1985.8.).

A hagyományos diszciplínák modernizálódásával párhuzamosan azonban az integratív tértudomány, a „regional science” fejlődése is gyors léptekkel haladt előre. Önálló tudományágazattá válásának részleteiről még ma is parázs viták zajlanak, a definíció tekintetében azonban letisztult álláspontra jutottak a térrel foglalkozó társadalomtudományi kutatók. A regionális tudomány a térrel foglalkozó társadalomtudományok közös alapfogalmait, elméleteit és módszereit egységes rendszerbe foglaló, a társadalmi és gazdasági jelenségeket és folyamatokat ezek felhasználásával vizsgáló tudomány (Nemes Nagy 1998; Mészáros 2000).

Az 1970-es években a fejlett ipari országokban a földrajzi egyenlőtlenségek kiéleződtek, a fordista nagyipari központok hanyatlása és az új térformáló hajtóerők működése számtalan új megválaszolandó kérdést vetett fel. A posztfordista gazdaságot alakító nagy szerkezeti változások, az új társadalom- és településszerkezet kutatásában jelentős eredmények születtek az elmúlt két évtizedben. A regionális tudományos publikációk száma megsokszorozódott, a ma megjelenő háromtucatnyi folyóirat több mint felét a fellendülés szakaszában alapították. A kutatási témák spektruma is jelentősen bővült, új (pl. az innováció és a technológiai fejlődés, a hálózatos gazdaságok térstrukturáló hatásaival foglalkozó) irányzatok alakultak ki.

Kelet-Európában az államszocializmus regionális és település-politikájának ideológiája (a klasszikus marxi elmélet, az utópisztikus urbanisztikai elképzelések, a tervezésemélet) és az ebből fakadó célkitűzések (az árnyos fejlesztés, a falu és a város közötti civilizációs különbségek mérséklése, az ingyenes vagy a jelentősen támogatott társadalmi juttatások térben egyenletes elosztása) erős korlátok közé szorították a területi folyamatok tanulmányozásával foglalkozó tudomány-ágazatokat. A homogénnek tételzett társadalom eszménye azonban a tudományos gondolkodást differenciáltan hódította meg az egyes országokban. A lengyel és a magyar társadalomtudományok viszonylag korán, már a hatvanas évtizedben – jórészt a nyugati tudományossággal fenntartott intenzív kapcsolataik következtében – fontos kutatási eredményeket szolgáltattak a térben egyenlőtlen fejlőd-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
désről, a településhálózat átalakulásának anomáliáiról, „expressis verbis” megkérdőjelezték a központi tervgazdálkodás, a helyi-regionális adottságokkal nem számoló gazdaságpolitika hatékonyságát (Enyedi 1981).

II.

A regionális tudomány önálló diszciplínává fejlődésének feltételei Magyarországon – európai összehasonlításban is – viszonylag korán, e tudományágzat nemzetközi expanziójának időszakában, a 80-as évtizedben kialakultak. 1984-ben megalakult a multidiszciplináris Regionális Kutatások Központja, 1986-ban megszerveződött az MTA Regionális Tudományos Bizottsága, 1987-ben megjelent a *Tér és Társadalom* c. folyóirat első száma, 1989-ben a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Karán terület- és településfejlesztési szakot alapítottak. A tudományos publikációk száma megszorodott, könyv- és monográfiatorozatok indultak. A terület- és településfejlődés hosszú távú hazai és nemzetközi folyamatainak, a globalizálódó (európai, euroregionális, kelet-közép-európai) térstruktúrák, ezek munkamegosztási viszonyainak, intézményrendszerének és eszközeinek interdiszciplináris vizsgálatában elért eredményei alapján a magyar regionális tudomány méltán vívta ki az európai tudományosság elismerését.

A kutatások eredményei arra is felhívták a figyelmet, hogy a magyar regionális politika Európa-konform átalakítására nemcsak a politikai rendszer változása miatt van szükség, hanem azért is, mert a területi fejlődést befolyásoló folyamatok fontos elágazási ponthoz érkeztek. A hagyományos iparosítás befejeződésével a posztindusztriális szakasz az ágazatok közötti jelentős átrendeződéssel veszi kezdetét. A gazdaság valamennyi pontján gyökeres technológiai megújulásra van szükség a versenyképesség fokozása érdekében, végül a társadalomirányítás autonóm közösségek együttműködésén alapul (Enyedi 1989).

A magyar regionális tudomány 80-90-es években elért eredményei két fontos dokumentumban, az 1996. évi területfejlesztési törvényben és az 1998. évi országos területfejlesztési koncepcióban jelentek meg. Emellett biztos alapokat jelentettek az EU-csatlakozási tárgyalásokhoz és a területfejlesztési törvény végrehajtásához, a regionális stratégiák és programok kidolgozásához.

A magyar térszerkezet fejlesztési irányai, a magyar régiók európai gazdasági térbe való bekapcsolódása újabb és újabb kutatási feladatokat vetnek fel. Lássunk ezek közül néhányat, azokat, amelyek az MTA Regionális Kutatások Központjának kutatási programjában is szerepelnek:

1. Mivel az ország térszerkezetének modernizálása elválaszthatatlan a belső regionális kohézió erősítésétől, célszerű vizsgálni a regionalizmus fejlődésének gazdasági, kulturális, politikai tényezőit. Már ma is érzékelhető a regionális kezdeményezésű fejlesztési politika igénye. Az állam területi feladatait várhatóan szervezetileg koncentrálja, a belső erőforrásokon nyugvó fejlesztési paradigma térhódítása nyomán a területi közösségek és a központi hatalom közötti érdekellentétek élesebbé válhatnak, az európai hálózatos gazdaságokba való bekapcsolódás új területi érdekeket alakíthat ki. Mindezek a ma már előre látható folyamatok a regionális együttműködés iránti igényt fokozzák. Eszközöket, szervezeti megoldásokat kell ajánlani a regionalizmus pozitív következményeinek erősítésére, az esetleges negatív hatások mérséklésére.

2. Az új területfejlesztési rendszer Magyarországon is megsokszorozza a fejlesztési feladatok számát, bővíti a szereplők körét, a finanszírozás csatornáit. Meg kell vizsgálni tehát az intézményrendszer elemeinek szerkezetét, működési szabályait, kompetenciáját abból a szempontból, hogy elegendő szervező erőt képviselnek-e. A területfejlesztési szereplők többségének belső működési rendje, hatásköre ma még nem alkalmas a nyugat-európai típusú partnerkapcsolatok szervezésére. Talán a települési önkormányzatok a leginkább felkészültek a területfejlesztési programokban való közreműködésre, bár a nagyvárosi önkormányzatok hivatali szervezete, közgyűléseik bizottsági szerkezete még nem felel meg a felmerülő differenciált feladatoknak. A regionális fejlesztési tanácsok csupán szerény szereplői, de nem meghatározó irányítói az együttműködésnek. A szervezetük kiépítésével foglalkozó kamarákat sem lehet ma még dinamizáló erőnek tekinteni. A megyei területfejlesztési tanácsok sincsenek könnyű helyzetben, a résztvevő partnerek a területfejlesztési támogatások megszerzésében, nem pedig saját erőforrásaik egyesítéséből érdekeltek. Az együttműködést befolyásoló tényezők feltárása, a partnerség természetrajza fontos kutatási feladat

3. A gazdaság szerkezeti átalakulásában új tényezők jelentik a hajtóerőt, a gazdasági tér nemzetközivé válása, a versenyfeltételek változása növeli a fejlett szolgáltatások iránti igényt és új eszközök alkalmazását teszi szükségessé. Választ kell keresni e posztindusztriális térformáló erők hazai elterjedésének ösztönzésére, újra kell vizsgálni a növekedési központok elmélete érvényesítésének lehetőségeit, az innovációs lánc regionális alapelemeinek kiépítését.

4. Az európai gazdaság területi szerkezetének átrendeződése az utóbbi évtizedekben a regionális politika felértékelődéséhez vezetett. Mind a nemzeti kormányok, mind pedig az Európai Unió jelentősen átalakította a területfejlesztés cél-, eszköz- és intézményrendszerét. Módosultak a regionális

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból politikában alkalmazott alapelvek, a területi egyenlőtlenségek mérséklését szolgáló célok mellett egyre nagyobb súllyal szerepelnek az európai gazdasági tér versenyképességének erősítését szolgáló intézkedések. A globalizáció és az új térformáló erők hatásai az egyes régiókban és a településrendszer különböző elemeiben eltérően érvényesülnek, a területi struktúrák adottságai a versenyképességgel kombinált kohéziós politika alkalmazásában nagyfokú különbségeket mutatnak.

Az Európai Unió több tagországában – ahol a regionális tudomány pozíciói erősek – készültek átfogó vizsgálatok a régiók és a városok versenyképességi potenciáljának felmérésére, a fejlesztési stratégiák ezek eredményeire épültek. Azok az országok, amelyek a gazdaságfejlesztés hosszú távú programozásában eltekintenek a területi tényezők kompetitív jellemzőitől, nem képesek a nemzetgazdaság hatékonyságát az uniós átlagnak megfelelő ütemben erősíteni.

Magyarország alapvető érdeke, hogy a területi egységek versenyképességének mélyreható ismeretében csatlakozzon az Európai Unióhoz, rendelkezésre álljanak mindazok az információk, amelyek a kohéziós és strukturapolitikai támogatások felhasználásában a méltányosság kritériumaival azonos mértékben képesek bizonyítani a fejlesztések versenyképességet fokozó hatásait is.

5. Eközben folyamatosan bővíteni kell tudásunkat a gazdaság térbeli átrendeződéséről is. A változások dokumentálásának, a várható irányokat prognosztizáló regionális tudományos elméletek és modellek kidolgozásának nagy gyakorlati hasznuk lehet. Ahhoz, hogy a folyamatokat a siker reményével lehessen a regionális politika eszközeivel befolyásolni, tudni kell, hogy ténylegesen mi történik.

III.

A regionális tudomány eredményei hasznosításának – a politika és a közigazgatás és a gazdaságszervezés mellett – másik fontos színtere az egyetemi-főiskolai oktatás. Területfejlesztési kutatások nemcsak az akadémiai hálózatban, hanem a felsőoktatás különböző intézményeiben is folynak. A tudományos eredmények felhasználását azonban a két intézménytípus együttműködése befolyásolja.

A terület- és településfejlesztési szakértők ismereteiket a 90-es évtized legelejéig csak a gyakorlatból meríthették, szervezett képzésük Magyarországon nem volt. A szakma egyes részterületeit különböző felsőoktatási intézményekben oktatták ugyan, de mindenütt csak az alapszakhoz szükséges speciális ismeretek keretei között. A komplex terület- és településfej-

lesztési szakképzést nyilvánvalóan – az előbb említett okokon kívül – a társadalomirányítás érvényes modellje sem igényelte. A területi és a helyi államigazgatási szakapparátusok a redisztribúció központi normáit vagy az alkumechanizmusokban megnyilvánuló helyi kezdeményezések fortélyait viszonylag könnyen megtanulhatták és elsajátíthatták. A tanácsi finanszírozás átalakításának próbálkozásai, a településfejlesztési politikánk kudarcai, s nem utolsósorban a kutatók rendszeressé váló részvétele gyakorlati területfejlesztési feladatok megoldásában, kezdték tudatosítani a szakemberekben, hogy a területi folyamatokat objektív törvényszerűségek és sokfajta tényező formálja, a településfejlesztés szereplőinek sem csupán a központi akarat végrehajtóiként kell cselekedniük.

Egyébként Nyugat-Európában is a gazdasági és a politikai hatalom decentralizálása ösztönözte a regionális fejlesztés és politika térnyerését az egyetemi képzésben. A posztindusztriális társadalom fejlődésének parancsoló szükségletévé vált a hatalom diffúziója, a szuverenitás felosztása az államon belül, az azon kívül kibontakozó új struktúráknak megfelelően. A térben is szerteágazó döntési központok megszorodása, a regionális fejlődésben aktív szerephez jutó új intézmények (fejlesztési társaságok, innovációs központok, pénzügyi szervezetek, regionális mozgalmak), valamint a regionális kormányzatok autonómiájának erősödése a hatvanas-hetvenes évtizedekben a nyugat-európai egyetemek többségében a területfejlesztési képzés megindítását eredményezte, vagy pedig az egyetemeken már oktatott területi tervezési, regionális gazdaságtani, településszociológiai és más tárgyak szervezeti integrációját segítette elő. Tudománytörténeti érdekességgként meg kell említeni, hogy a regionális tudomány első önálló tanszékét a Pennsylvanai Egyetemen alapították 1959-ben (Chatterji-Kuene 1990).

A Pécssett megszerveződött komplex területfejlesztési képzési rendszer programját a nemzetközi tapasztalatok figyelembevételével alakította ki.

A pécsi egyetemen – graduális, posztgraduális és PhD-kurzusokon – olyan szakembereket képeznek, akik a képzési forma követelményeinek megfelelően képesek:

- figyelemmel kísérni az európai regionális folyamatok alakulását befolyásoló tényezőket;

- felismerni a regionális és a helyi közösségek aktuális és jövőbeli szükségleteit, mérlegelni az ezekben rejlő előnyöket, ellentmondásokat, ezek hatásait;

- fejlesztési koncepciókat összeállítani, az ezekhez szükséges vizsgálatokat megszervezni;

- a koncepciókat regionális és településpolitikai tervekké, programokká integrálni;

- e tervek és programok egyeztetési eljárásait kidolgozni;
- megvalósításukat koordinálni, folyamatosan nyomon követni, a szükséges változásokat végrehajtani, hatásukat értékelni;
- kutatási feladatokat megfogalmazni, képzési és továbbképzési programokat szervezni.

A pécsi képzési programokat ma több magyar egyetem és főiskola hasznosítja. E képzési formáknak köszönhetően Magyarországon ma már több mint ezer szakember rendelkezik terület- és településfejlesztési diplomával.

IV.

A magyar regionális tudomány fejlődése, az eredmények és a gondok nem függetlenek a magyar – és az európai – átalakulás sajátosságaitól, távolabbi és közelebbi múltunk következményeitől, a magyar vidék és az átmenet nehézségeitől. Az új tudományágazat szándéka azonban töretlen: vizsgálatait a jövőben is a nemzetközi regionális kutatások fő áramlataihoz illeszti, a magyar modernizáció regionális kérdéseire az európai kihívások mérlegelésével igyekszik megfogalmazni a válaszokat. Ennek a filozófiának a szellemében kíván együttműködni hazai és külföldi tudományos partnereivel, vesz részt a felsőfokú képzésben, és szolgálja a regionális fejlesztés gyakorlatát.

A regionális tudomány tudatos építkezése révén, ma Magyarországon megvannak az intézményi feltételei annak, hogy a térrel foglalkozó társadalomtudományok közös alapfogalmait, elméleteit és módszereit egységes rendszerbe foglaló, a társadalmi és gazdasági jelenségeket, folyamatokat ezek felhasználásával vizsgáló *regionális tudomány* önálló diszciplínaként fejlődjön a 21. században, és hozzájáruljon a magyar tudományosság európai versenyképességének erősítéséhez, illetve Magyarország európai integrációjához, a decentralizált államrendszer fejlődéséhez.

A magyar regionális tudomány kutatási és oktatási eredményei, a területi politika dinamikus fejlődése ellenére az Európai Bizottság a közelmúltban úgy döntött a majdani operatív programok irányítási struktúrájáról, hogy Magyarországnak – a közepes méretű társult országokhoz hasonlóan – csak egy regionális programot kell benyújtania.

Az Európai Bizottság végrehajtó szervei számára kétségkívül kényelmes megoldás – nem hét, hanem csak egy regionális programmal kell foglalkozni – nem szolgálja a magyar térszerkezet modernizációját, az ehhez elengedhetetlen decentralizált államberendezkedés kialakulását. Ha az Európai Bizottság – a magyar regionális politika több évtizedes eredményei alapján – nem bízik abban, hogy az ország képes decentralizált fejlesztési

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából gyakorlatot folytatni, akkor évtizedekre megpecsételődik az ország sorsa, az unitárius állam és a torz térstruktúra még hosszú ideig fennmarad.

A központi kormányok Európában mindenütt ragaszkodnak hagyományos gazdaságirányítási kompetenciáikhoz, Kelet-Közép-Európában ez a tradíció évszázados múltra tekint vissza. Magyar értelmiségi csoportok a múlt században több alkalommal tettek kísérletet a hatalom decentralizálására, küzdelmeik azonban mindig kudarcot vallottak.

Azzal is tisztában vagyok, hogy az Európai Bizottság szakértői érzékelik a regionalizmus ellen ható erőket a magyar megyékben, bizalmatlanok a támogatások felhasználása iránt. Mindez azonban nem igazolja azt, hogy az Európai Unió Strukturális Alapjainak felhasználása a jelenlegi munkamegosztási viszonyok között lenne a leghatékonyabb. Pedig Magyarország alkalmas lenne arra, hogy uniós támogatással jelentős előrelépést tegyen a regionalizmus irányába. A magyar regionális tudomány Európában elismerést kiváltó eredményei, a felsőfokú regionális politikai szakemberképzés kialakult intézményrendszere is garanciákat jelent ahhoz, hogy a régiókra alapozott fejlesztési politika hozzájáruljon az európai kohézió erősítéséhez.

Abban reménykedem, hogy az újonnan alakult Erdélyi Magyar Tudományegyetem kutatási profiljába illeszti a regionális tudományt. E diszciplína más típusú fejlődési térben elért eredményei tovább gazdagíthatják a magyar tudományosságot, hozzájárulhatnak a decentralizált fejlesztési paradigma kidolgozásához és előnyeinek népszerűsítéséhez, a kulturális és a gazdasági regionalizmus intézményesüléséhez – Magyarország és Románia javát egyaránt szolgálva.

Felhasznált irodalom

BENKO, G.

1999 *Regionális tudomány*. Bp.-Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

BOURDIEU, P.:

1985 Az identitás és a reprezentáció. A régió fogalmának kritikai elemzéséhez. – *Szociológiai Figyelő*, 1. pp. 5-28.

BUDAY-SÁNTHA A. – HORVÁTH Gy.

1999 *A regionális gazdaságtani képzési program*. – Magyar Felsőoktatás. 5-6. pp. 9-13.

CHATTERJI, M. - KUENNE, R.E. (eds.)

1990 *Dynamics and Conflict in Regional Structural Change. Essays in Honour of Walter Isard*. New York, New York University Press.

ENYEDI Gy.

1981 *A területfejlesztési politika néhány új eleméről.* – Enyedi Gy.: *Földrajz és társadalom.* Bp., Magvető Könyvkiadó, pp. 444-464.

1989 *Településpolitikák Kelet-Közép-Európában.* – Társadalmi Szemle. 10. pp. 20-31.

1994 *Regional and urban development in Hungary until 2005.* – Hajdú, Z.-Horváth, Gy. (eds.): *European Challenges and Hungarian Responses in Regional Policy.* Pécs, Centre for Regional Studies. pp. 239-253.

1996 *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakájában.* Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem.

HORVÁTH Gy.

1997 *Regionális átalakulás és törvénykezés. A regionális kutatások hatása a területfejlesztési törvényre.* – Magyar Tudomány. 1. pp. 3-14.

1998 *Európai regionális politika.* Bp.-Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

HORVÁTH Gy.–RECHNITZER J.

2000 *Új tudományterület születése. A regionális tudomány két évtizede.* – Horváth Gy.-Rechnitzer J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón.* Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, pp. 9-18.

ISARD, W.

1975 *Introduction to Regional Science.* New Jersey, Prentice-Hall, Englewood Cliff.

MÉSZÁROS R.

2000 *A társadalom földrajzi gondolatvilága.* Szeged, SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék.

NEMES NAGY J.

1998 *A tér a társadalomkutatásban.* Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem.

KOLUMBÁN GÁBOR

A HÁLÓZATI PARADIGMA A REGIONÁLIS TUDOMÁNYBAN

Bevezetés

A regionális tudomány¹ (regional Science) önálló tudományként fejlődik több évtizede. Ennek a fejlődésnek gazdasági-politikai hajtóerejét a regionalizmus európai térhódítása, a regionális fejlesztés és a regionalizációs² törekvések adják.

A versenyképesség vizsgálatok rámutattak a térségi kapcsolatok jelentőségére. Ma, legalábbis Európában – nagyrészt a regionális fejlesztési politikáknak köszönhetően – a befektetések jövedelmezősége kevésbé függ az ágazattól, inkább a térségtől, amelyben az történik. (Horváth 1998) A termelési tényezők földrajzi helytől való függetlenedésével egyidőben értékelődik fel a térségnek a gazdasági és társadalmi hálózatépítő adottsága.³

A regionális fejlesztés számára megkerülhetetlen kérdésként fogalmazódik meg a régió, mint entitás. A regionalizálás politikai akarata sem tekinthet el a cselekvései tárgyának tekintett régió mélyebb megértésétől. Egyre nyilvánvalóbb, hogy a gyakorlati törekvések, intézményszervezési és forrásallokálási beavatkozások eredményessége bizonytalan, amennyiben nem az adott régió sajátosságainak mély értésére alapoz a fejlesztő.

Ugyanakkor, a fejlesztő beavatkozás, amennyiben valóban hatékony, megváltoztatja a régiót magát is. Nem csak mennyiségi változások történ-

1 „A társadalmi-gazdasági jelenségek és folyamatok térbeli összefüggései – nem kis mértékben a társadalomtudományok módszertani fejlődése, az empirikus kutatások térhódítása és a társadalomirányítás érdeklődése nyomán – más társadalomtudományok látómezejébe is bekerültek... A regionális tudomány a térrel foglalkozó társadalomtudományok közös alapfogalmait, elméleteit és módszereit egységes rendszerbe foglaló, a társadalmi és gazdasági jelenségeket és folyamatokat ezek felhasználásával vizsgáló tudomány, írja Horváth Gyula (Benko 1999.10, 11. o.).

2 „Europe is a veritable mosaic of regions differing very widely in terms of both territory and powers. The regions mirror the socio-economic and cultural diversity of our societies and Europe cannot exist unless this diversity is respected. The region meets the need for defense of individual identity in the face of an increasingly homogenous world.” (Proceedings, Conference: *Regionalization in Europe: evaluation and perspectives*, Geneva, 3-5 June 1993)

3 Philippe Ayalot és a GREMI szerint az ipari régiók sikere és növekedése lényegében belső dinamikájuknak köszönhető. (Benko 1999.103.)

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból nek (gazdasági mutatók, életszínvonal, infrastruktúra), hanem a régiót jellemző minőségi tulajdonságok is megváltoznak. Gondolok a regionális kultúra, identitás és a régió egészként való működésének változásaira. Ez a kérdés felvet egy régi episztemológiai problémát, nevesen a szerkezet és az emergens tulajdonságok viszonyát. Milyen mértékű és jellegű szerkezet-váltás eredményez alapvető minőségi változásokat egy adott térségben?

Mindezek olyan paradigma meglétét teszik szükségessé a regionális tudományban, mely a regionális folyamatok leírásán, modellezésén túl, képes a szerkezet és a régió, mint entitás közti kapcsolatot feltárni, és tudományos magyarázatot szolgáltatni az emergens tulajdonságokra.

Az alábbiakban a hálózatos paradigma lehetőségét vizsgálva, a régió lényegi meghatározójaként a sajátos regionális tudást tekintem. A regionális tudás termelése, tárolása és hozzáférhetősége teszi szükségessé az ehhez eléggé komplex hálózatos szerkezetet. Azt az intuíciónat próbálom konkretizálni, mely szerint minden régió mögött komplex, egymással is kapcsolatban lévő hálózatok vannak⁴. Ezek a hálózatok empirikus módszerekkel kutathatók. A régiók közti minőségi különbségek fellelhetőek a mögöttük létező hálózatok eltéréseiben. Az emergencia jelensége a regionális tudás fejlődésében érthető meg.

A vázolt paradigmában a fejlesztő erőfeszítései olyan szervezetek, struktúrák létrehozását és azok erőforrásokkal való ellátottságát kell, hogy kövessék, melyek a regionális tudás kialakítását és annak menedzsmentjét végzik.

Az ismeretelméleti kihívás

Georges Benko a regionális tudományról írt összefoglaló könyvében, Tony Bailly nyomán a regionális tudományos megismerés alábbi öt alapelvét határozza meg:

– Az egzisztencialitás elve: a regionális tudomány a társadalomban élő emberekkel foglalkozik, de a tudomány része is a társadalomnak, amelynek ideológiáit tükrözi.

– A reprezentáció elve: az önmagában való régió nem tárgya a kutatásnak, mivel az objektív valóság csak emberi alkotások eredményeképpen létezik. A megismerés a jelenségek reprezentációján nyugszik.

– A képzelőerő elve: mindenfajta alkotás egy képet, leegyszerűsített modellt eredményez; a regionális tudománynak ezt számon kell tartania, nem keverheti össze a magyarázatot a megértéssel.

⁴ Hasonlóan fogalmaz Barabási László az Internet as a World Wide Web kapcsán: „we all feel that behind every complex system there is an underlying network with nonrandom topology. (Barabási 2001)

–Az alkotás elve: a régiók értelmezéséből helytálló, ám részleges sémák jönnek létre, amelyek ideológiáinkra utalnak.

–A visszacsatolás elve: a régiók értelmezése a különféle gyakorlatból táplálkozik, és fordítva, különféle gyakorlat alapjául szolgál. A társadalom életfeltételei nem csupán a fennálló termelési viszonyokon, hanem a társadalom sajátos megnyilvánulásai (ideológiák, értékek) segítségével alakulnak. (Benko 1999. 116-117.)

A fent vázolt helyzet hasonló a kvantummechanika hőskorában felismert kihíváshoz, mely a komplementaritás elvének megfogalmazásához vezetett. Az ismeretelméleti áttörést az a felismerés hozta, hogy a megfigyelő része a megfigyelt rendszernek, és a megfigyelés a jelenséggel összemérhető beavatkozás. A megfigyelt rendszer nem azonos a meg nem figyelt rendszerrel. A területi tudományban ez olyan megfogalmazásban jelentkezik, hogy a régióról és abban zajló folyamatokról alkotott képzeink, tudásunk részei a régiónak. Az a régió, melyről tudományos képzeink vannak, már nem az a régió, mely azelőtt volt, mielőtt ezeket a képzeteket megalkottuk volna. A régió megismerési folyamata alakítja magát a régiót.

Mindebből az is következik, hogy olyan regionális tudományos paradigmára

van szükség, amely képes a régióról kialakított tudást a régió meghatározásába integrálni és olyan modellekkel szolgál, melyben a megismerés és a fejlesztés hatásai előreláthatóak. Ezek a kérdések különösen fontosakká válnak a minőségi

jellemzők esetén, amikor a folyamatok a régió alapvető meghatározó ismérveit (jellege, identitása, kultúrája, határai) befolyásolják, esetleg változtatják meg.

A tértudomány paradigmáinak és a térszemlélet történeti alakulását tekintve át Benedek József könyvében (Benedek 2000). A térszervezés megközelítésére két lehetőséget lát a szerző: az első a természettudományi paradigmán alapszik és célja általános törvényszerűségek feltárása a földfelszín természeti objektumaira és folyamataira vonatkozóan. A másik a társadalomtudományi paradigmán alapszik, célja, hogy a társadalom szervező szerepét helyezze előtérbe a térszervezés folyamatában. (i. m. 5-7.)

A fentebb vázolt ismeretelméleti kihívásra nyilván a második megközelítés adhat választ. Benedek szerint is a szimbolikus-informális regionalizálások képződményei a tudomány ismeretelméleti határmezsgyéjén fekszenek. A tér fogalmát, akárcsak a régióét, nem abszolút, szubsztanciális formájában értelmezzük, írja Benedek (i. m. 47.), hanem relacionálisan és szubjektumcentrikusan, mint a társadalmi interakciók eredményét. A térkutatás tárgya a különböző társadalmi csoportok, maga a társadalom és annak térbelisége.⁵

5 „A térkutatás legfontosabb feladata abban rejlik, hogy a tervezés és tágabb értelemben a döntéshozók számára olyan ismereteket és információkat gyűjtsön és rendszerezzen, amelyek lehetővé teszik a

Három alapvető regionalizálást különböztet meg a szerző (i. m. 47.):

–Normatív-formális regionalizálás: a regionalizálás intézményes hálózatára vonatkozik (pl. államok területi-adminisztratív felosztása).

–Szimbolikus-informális regionalizálás: a köztudat szintjén, azaz a szubjektumok szintjén lezajló regionalizálás, amely kultúra- és csoportjellegű.

–Pozitív-tudományos regionalizálás: a tudomány által alkalmazott regionalizálásra és az általa létrehozott terekre vonatkozik.

A módszertani szempontból indokolt fenti kategorizálás azonban a gyakorlatban nehezen végezhető el, hiszen nem léteznek tiszta kategóriák. Egy közigazgatási régió esetén például meghatározó lehet annak etnikai, kulturális sajátossága. A régió, mint egészre vonatkozó tudás rendszerezésére van szükség, egyfajta holisztikus szemléletre.

A régió fogalma

A régió meghatározásának egyik lehetséges módja a különböző társadalmi térségi szintek jellegadó folyamatainak és eszmerendszerének leírása, amint azt Nemes Nagy József javasolja⁶. A régió-fogalom ennek megfelelő értelmezése, egy régió meghatározása a kiinduló *térség*, a térségben zajló *reálfolyamatok*, azok hatásának és eredményének, az *eszme- és intézményrendszer*, valamint az ezúton létrejött *új entitás* együttes vizsgálatával végezhető el. Ebben a megközelítésben a régió kialakulása komplex folyamat és a létrejött entitás dinamikus, időben változó struktúra.

A regionális identitás alapjának a térben egyéenként változó sugarú és formájú természeti, kulturális és szociális tájról, környezetről szerzett információkkal megalapozott komfortérzetet, az adott térségben „otthon lenni” élményét tekinti. A meghatározás lényege az információ, az ismeretek halmaza, egyszóval a tudás megléte. A mobilitás és az információ, mint két kulcsfogalom szempontjából a regionális identitás tárgyául választott földrajzi tér nagyságát befolyásolja a foglalkozás (munkamegosztás), a jövedelem, a térhasználat, inter- és intragenerációs földrajzi mobilitás, valamint az

társadalom számára, hogy a szükséges infrastruktúrát, a termelési tevékenységeket és szolgáltatásokat a megfelelő mennyiségben és minőségben, a megfelelő helyen, a megfelelő időpontban megtervezzék az össztársadalmi és helyi elvárásoknak megfelelően, egy jobb életminőség elérése végett.”(Benedek 2000.47.)

6 „A régió lehatárolt területi egység a nemzeti és a települési szint között amelyet a társadalmi folyamatok széles körét átfogó, soktényezős társadalmi-gazdasági kohézió (regionalizálódás), az érzékelhető regionális identitás-tudat valamint az érdemi irányítási kompetenciájú és önállóságú regionális intézmények rendszere (regionalizmus) fog tartós egységbe.” (Nemes Nagy 2000. 147.)

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából
iskolázottság, nem és életkor. Ebben a megközelítésben összefüggés feltárásának lehetőségét látom egy adott régió fejlettsége, identitása és határainak meghatározó-képessége között. Ezt az összefüggést a regionális identitás szerkezete és működési mechanizmusai (reprodukción, erősödés, integrációs képesség, asszimilációs képesség, az egyén egyéb identitásaival való viszonya) adják. Ezzel az értelmezéssel a regionális identitás koordinációs vetülete is felsejlik, abban, hogy kollektív identitásról van szó.

A regionalitást meghatározó elemek, struktúrák fejlődése összefüggő, egymást alakítva történik, ezért rendszerként szükséges a régiót vizsgálni.

Egy adott régió vizsgálatához hozzátartozik a munka megosztásának elemzése⁷.

A területi identitás építése tulajdonképpen marketing tevékenység. Olyan kognitív módon megragadható, kézzel fogható materialitások, mint a tulajdon, az intézményi és tárgyi infrastrukturális ellátottság, valamint a társadalmi kapcsolatok ápolását lehetővé tevő alkalmak és formák tudatosításával, a helyi, vagy regionális közösség ezekről való tudásának növelésével ez az identitás erősíthető. De ennél, talán még fontosabb és nehezebben megtehető az ún. immateriális, affektív identitáselemekről (a családok több generációs jelenléte, a táji környezet karakteres, egyedinek érzett jegyei, ünnepek és hagyományok, valamint a szélesebb táj és környezet megismerése) való tudás elérhetősége. Ugyanakkor a helyi, vagy regionális identitásépítés csak akkor lehet sikeres, ha együtt jár a szabadság, a mobilitás lehetőségével⁸.

A hálózati paradigma

A régió komplexitásának egyik, talán napjainkig leghatékonyabb modellezése a különböző, egymással kölcsönhatásban lévő hálózatokkal lehetséges. A módszernek széleskörű alkalmazása van az infrastruktúratervezés, gazdasági folyamatok vizsgálata és a társadalmi interakciók tanulmányozásában egyaránt. Mindezeknek az ismertetése meghaladja jelen tanulmány lehetőségeit, csupán a hálózatok néhány jellemző ismérveire térek ki. Ezeknek a lényege, hogy a hálózatok komplex rendszerek és alkalmasak

7 „...a regionális kutatások időben meghatározottak: csak attól kezdve értelmezhetőek, amikortól a termelőerők fejlődési folyamata eljutott abba a fázisba, amelyben a munkamegosztás területi aspektusának megfelelően olyan térségek különülnek el egymástól, amelyeknek sajátos fejlődési ívük, struktúrájuk, jövőjük, így fejlesztési problémáik is vannak, amelyek bizonyos belső kohézióval rendelkeznek, textíliájuk a magterületen sűrű és a perifériák felé ritkul, az ott élő lakosság tudatában entitásként tükröződnek, bizonyos komplexitásuk van.” (Elekes–Tóth–Trócsányi 2000. 150.)

8 „A helyhez kötődés csak akkor számítható pozitív értéknek, ha ténylegesen adott a helyváltoztatás szabadsága, vagyis a helyben maradás több valós alternatíva egyik, folyamatosan megmértetett eleme.” (Oláh 2000. 146.)

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból egy adott régió sajátos tudásának menedzselésére. A komplexitás arányos az információtárolási képességgel, innen ered a szükséges komplexitás fogalma a régió esetén is.

A legerőteljesebb a gazdasági hálózatok szerepe a regionális fejlesztésben. Nemcsak a cserefolyamatok jelentősége, hanem a gazdaság koordinációs folyamatvezérlő szerepe miatt meghatározóak a hálózatos gazdaság struktúrái.⁹

Ugyanakkor a regionális identitás, a bizalom kultúrája és a gazdasági hálózatépítés között is szoros az összefüggés.

Ezekre hívja fel a figyelmet P. Cooke és K. Morgan az új paradigmát indító írásában (Cooke-Morgan 1993). A szerzők a hálózatos paradigmát a gazdasági folyamatok koordinációja kapcsán vezetik be, megkülönböztetve a hálózatos erőforrás allokációt a piaci és bürokratikus-hierarchikus allokációtól. A hálózatos erőforrás allokáció sajátosságai:

- kölcsönösség,
- preferenciálitás,
- kisegítés, támogatás.

Alaphelyzet a hálózatos gazdaságban, hogy a játékosok kölcsönösen függenek mások által ellenőrzött erőforrásoktól, és hasznuk származik ezeknek a forrásoknak a felhasználásából.

A hálózatok kialakulását napjaink globalizációs folyamatai támogatják, a tértudomány számára azért érdekes mindez, mert bizonyos hálózatok térrel alkotott kapcsolata meghatározó. A regionális fejlesztésben a települési és regionális önkormányzatok által közvetített közösségi partneri kapcsolatok (public-private partnership) kötik a gazdasági és kutatási hálózatokat a régióhoz. Európai példák alapján (Baden Württemberg, Emilia-Romagna, Baskföld és Wales) megállapítható, hogy ezeknek a magasan behálózott régióknak vannak közös jellemzőik:

- közösségi (public-private) gazdaságtámogató intézmények;
- magas fokú munkaerő-piaci tudatosság, intelligencia;
- szakmai oktatási hálózat;
- a technológia gyors diffúziója;
- vállalatok közti hálózatos együttműködés;
- magas innovációs készség a vállalatokban.

Nyilvánvaló, hogy a hálózatos szerkezetek megjelenése a régiókban körünk jelensége. Ezért a hálózatos paradigma iránti szükséglet most jelentkezik sürgetően. Kérdésként fogalmazódik meg, hogy a paradigma csupán a gazdaságilag fejlett régiókra alkalmazható, vagy általánosabb érvényű. Mindenképp a régió belső kohéziója, érettsége, identitása és kultúrája meghatározónak látszik a hálózatok kialakulásának vonatkozásában is.

9 „Amíg *hálózatnak* a termelési egységek közötti kapcsolatok szabályozási formájának térbeli dimenzióját, addig e kapcsolatok szabályozási módját *közösségi szabályozásnak* nevezzük.” (Benko 1999.107.)

A hálózatosan szerveződött régiók esetén tulajdonképpen beszélhetünk a régióról mint szervezetről (szervezetfejlesztési megközelítés). Ez a lehetőség új utakat nyit a regionális fejlesztés előtt a tanuló szervezet menedzsment-koncepciójának alkalmazásával.

Mindezekre a kérdésekre a választ további kutatások hozhatják meg.

Felhasznált irodalom

BARABÁSI Albert-László

2001 *The physics of the Web*. Physics World, July.

BENEDEK József

2000 *A társadalom térbelisége és térszervezése*. Kolozsvár, Risoprint.

BENKO, Georges

1999 *Regionális Tudomány*. Pécs-Budapest, Dialóg Campus Kiadó.

COLE, P–MORGAN, K.

1993, *The network paradigm: new departures in corporate and regional development*. Environment and Planning D: Society and Space. Volume 11, pages 543-564.

ELEKES Tibor–TÓTH József–TRÓCSÁNYI András

2000 *Erdély változó térszerkezete a XX. században*. In. Erdély természeti és történeti földrajza. Ed. Boros László. Nyíregyháza.

FUKUYAMA, Francis

1997 *Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megteremtése*. Budapest, Európa Könyvkiadó.

HORVÁTH Gyula

1998 *Európai regionális politika*. Bp.-Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

KORTEN, David C.

1990 *Getting to the XXI. Century*, Kumarion Press.

NEMES NAGY József

2000 *Jegyzetek a modernkori térbeliség fogalmainak értelmezéséhez*. In. Alföld és Nagyvilág. Budapest, MTA Földrajztudományi Kutató Intézet.

OLÁH Miklós

Adalékok a regionális identitás megrajzolásához. In.: Területfejlesztés és közigazgatás-szervezés. Budapest, MTA.

OROSDY Béla

1995 *Koordináció, piac, marketing*. Pécs, JPTE

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból

**GAZDASÁG, TÁRSADALOM,
SZOCIÁLIS POLITIKA SZEKCIÓ**

HRUBI LÁSZLÓ

GLOBALIZÁCIÓ ÉS REGIONALIZÁCIÓ A GAZDASÁGBAN – ÚJ REGIONÁLIS FEJLESZTÉSI KÖVETELMÉNYEK

1. Globalizáció – lokalizáció (regionalizáció)

A piac globalizálódása és ezzel párhuzamosan a gazdasági tevékenységek lokalizációjának felértékelődése dichotómiával jellemezhető gazdaság- és piacfejlődési irányzat napjainkra felértékelte a területi gazdaságfejlesztési és -szervezési funkciót, a megvalósítás eszköztárát sokszínűbbé tette, új fejlesztési, szabályozási súlypontok jöttek létre. Ennek háttérében a gazdaság és az adott térség (közösség) egyre erősödő közvetlen anyagi érdekközössége áll.

A globalizáció a kiélezett piaci versenyben a szereplők döntő többsége számára új versenyeszközök bevetését teszi szükségessé, mert a hagyományos, vállalati belső elemek, előnyök tekintetében jelentős kiegyenlítődés tapasztalható: a korlátozásmentes tőkeáramlás nivellálja a technológiai színvonalat, a szabványosítás és a minőségbiztosítás révén standardizálja a termékminőséget és szűk keretek közé szorítja a ráfordítás-haszon viszony vállalaton belüli alakításának mozgásterét is. Az új eszközök zöme a gazdaságot körbevevő térségi kerethez kötődik, a területi kompetitív és komparatív előnyök kiaknázására épülhet, a korábban a vállalati gazdálkodást tekintve externális elemek és tényezők (rugalmas humán erőforrás-fejlesztési rendszer, K+F, technológiai transzfer, kultúra és hely imázs, pénzügyi-üzleti szolgáltatások széles palettája stb.) részben vagy teljes egészében „kvázi internálissá” (helyben elérhetővé) tételezték igényli.

Ezzel párhuzamosan a területi közösségek – a demokratikus berendezkedés, az öngazgatás felé haladás következtében – is új közegbe kerülnek, a térség fejlődése egyre inkább a belső erőforrásaik mozgósítására támaszkodhat, versenyhelyzetbe kerülnek más térségekkel, az egyre markánsabbá váló területi gazdasági érdekek érvényesítéséhez tartós partnerségre van szükségük. A versenyhelyzetben pedig a helytállás képességét éppenséggel a gazdaság új helyi igényei szabják meg, amelyben vélhetően nyoma sem lesz már például az eddig esetleg favorizált, de még inkább a helyi fejlesztés

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból
tési panelekben gondolkodás szintjén gyakran előnyként felhozott olcsó munkaerőnek vagy a kommunális infrastruktúrának.

A tendencia közvetlenül a területfejlesztés működésére is hatással lehet, ugyanis az EU-n belüli működési reform viták egyik sarkalatos pontja az úgynevezett funkcionalitás elve a támogatásoknál. A funkcionalitás azt jelenti, hogy a versenysemlegességet egyébként sértő (például területfejlesztési) támogatási beavatkozás csak akkor indokolt, ha a közvetlen haszonélvezőn kívül másokra is bizonyíthatóan kedvező hatást gyakorol (externális hatás elve), és a fejlesztés eredménye közhasznú, a közvetlen haszonélvezőn kívüliek ésszerűen nem zárhatók ki a használatból. Ez praktikus azt jelenti, hogy a regionális fejlesztési támogatás nem közvetlenül a profitorientált gazdasági egységekre, cégekre irányul, hanem azok piaci környezetére, azon területeken, ahol a gazdaság-közösség érdekazonosság a leginkább fennáll.

A globalizáció és a lokalizáció rajzolta világtrend utat törő versenyképességi rendje a működési környezetben rendkívül széles skálán mozgó funkciójú vagy tevékenységi körű területfejlesztési-gazdaságmenedzselő szervezeteket igényel területi gazdasági szolgáltatási háttérrel, mint amire a fejlett rendszerű országok tapasztalata szerint a területfejlesztésnek is szüksége van. Ezeknek az összefoglalóan a tercier szférához tartozó intézményeknek a sokasodása, differenciálódása a piacgazdaság igényelte munkamegosztás terméke, a piacgazdaság fokozatos fejlődésével szükségképpen kialakul, jóllehet, nem feltétlenül piaci alapon álló intézményekről, szervezetekről lehet csak szó. E szervezetrendszer létrejöttének támogatása, kezdeményezése, gyorsítása viszont visszahat a területi gazdaságfejlődési, -épülési folyamatra, akceleratív szerepet játszik, ezért igen hatásos közvetett területi növekedést élénkítő eszköznek is tekinthető. Alapját, szükségességét az adja, hogy a területi gazdasági növekedésben és szerkezetalakulásban (-alkalmazkodásban) a kis- és középüzemi méretű szervezetek játszószék a meghatározó szerepet, ahol a vállalati teljes funkcióhoz kötődő teljes körű belső apparátust a vállalkozás nem bírja el, de a működés nem is igényli ezt. Bizonyos vállalkozási funkciók szolgáltatássá specializálódnak (és koncentráálódnak), piaci terméké válnak.

A tercier szféra lehet a regionális fejlődést előmozdító politika egyik fő intervenció pontja. Eszközjellegét e szolgáltatásfajta megteremtése, nyújtása, a hozzáférhetőség biztosítása jelenti, következésképpen ezeknek a támogatása, az egyébként is utat törő tercierizálódás beindítása vagy gyorsítása válik ösztönző-segítő eszközzé. Ilyen értelemben a támogatás eszköze egyszersmind hosszabb távú gazdaságfejlesztési „ágazati” elemmé is válhat.

E két egymást erősítő folyamat találkozása mintegy testet ölt a területi fejlődés és menedzselés új logikájában is.

A korábbi, elsősorban a mennyiségi növekedési típusú – azaz zömmel egyedi szereplőkre irányuló, a vállalkozások keletkezését és a működés kezdeti nehézségeit inkubáló, illetőleg a térségi infrastruktúra fejlettségében található korlátok lebontására koncentrálnó – területfejlesztési intervenciók politikát a minőségi továbbfejlesztés és gazdasági növekedés elősegítésére összpontosító irányvonal váltja fel, pontosabban egészíti ki, mind nagyobb súllyra téve szert. Ennek homlokterében a működő és életképes gazdasági potenciál teljesítményének továbbfejlesztése, a területi gazdasági modernizáció és a térség versenyképességének együttes és közvetlen előmozdítása áll, rendszerszerű, a hálózatokra, kooperációkra, integrációkra stb. irányuló akciókkal. Intézményes területi gazdaságfejlesztés (azaz ipari parkok, logisztikai zónák, határmenti együttműködések stb.), különböző típusú gazdasági hálózatok, klaszterépítés, innovációs láncok, területi imázs és marketing stb. – ezek eme új területi gazdaságfejlesztési kurzus kulcsszavai. A területfejlesztés szigorúan a programozottság elvén nyugszik, ahol a különböző szintek tervei között nincs szabályozott hierarchia, továbbá a terv elsősorban nem pontosan meghatározott, precízen prognosztizált jövőképből „visszaszámolt” szükségszerűség (ahogy azt a tervezési hagyományok diktálnák), hanem inkább a közösségi (partnerségi) akaratot és értékválasztást kifejező közösségi elhatározás. Mindezekkel ráadásul a területi politika által nyújtott támogatásoknál jobban érvényesíthető az externális hatás és a közhasznúság korábban már idézett funkcionális elve.

A tudatos területi gazdaság szervezés és -építés optimális térségi kerete (szintje) két követelmény metszéspontjában határozható meg. Az egyik követelményt a globalizálódó (és regionalizálódó) gazdaság támasztja, a szükséges környezeti és piaci tényezők meglétének még lehetséges legalacsonyabb aggregációs, területi szintjét (a méretgazdaságossági küszöböt) definiálva, a másikat pedig a demokratikus társadalmi berendezkedés önkormányzati elve, amely az önkormányzó helyi közösségek számára még „befogható” legmagasabb területi kiterjedést közvetíti. A kettő metszéspontjában Magyarországon az egy-három millió lakosú régiók vannak.

2. Tényezők

a) Közelség, hozzáférhetőség

Az általánosan értelmezett *egyenlő hozzáférés esélyének* széleskörű megvalósulása az eddigieknél talán kevesebb kifejtést érdemel, ugyanis Magyarországon – és általában Kelet-Európában – az európai trendtől rész-

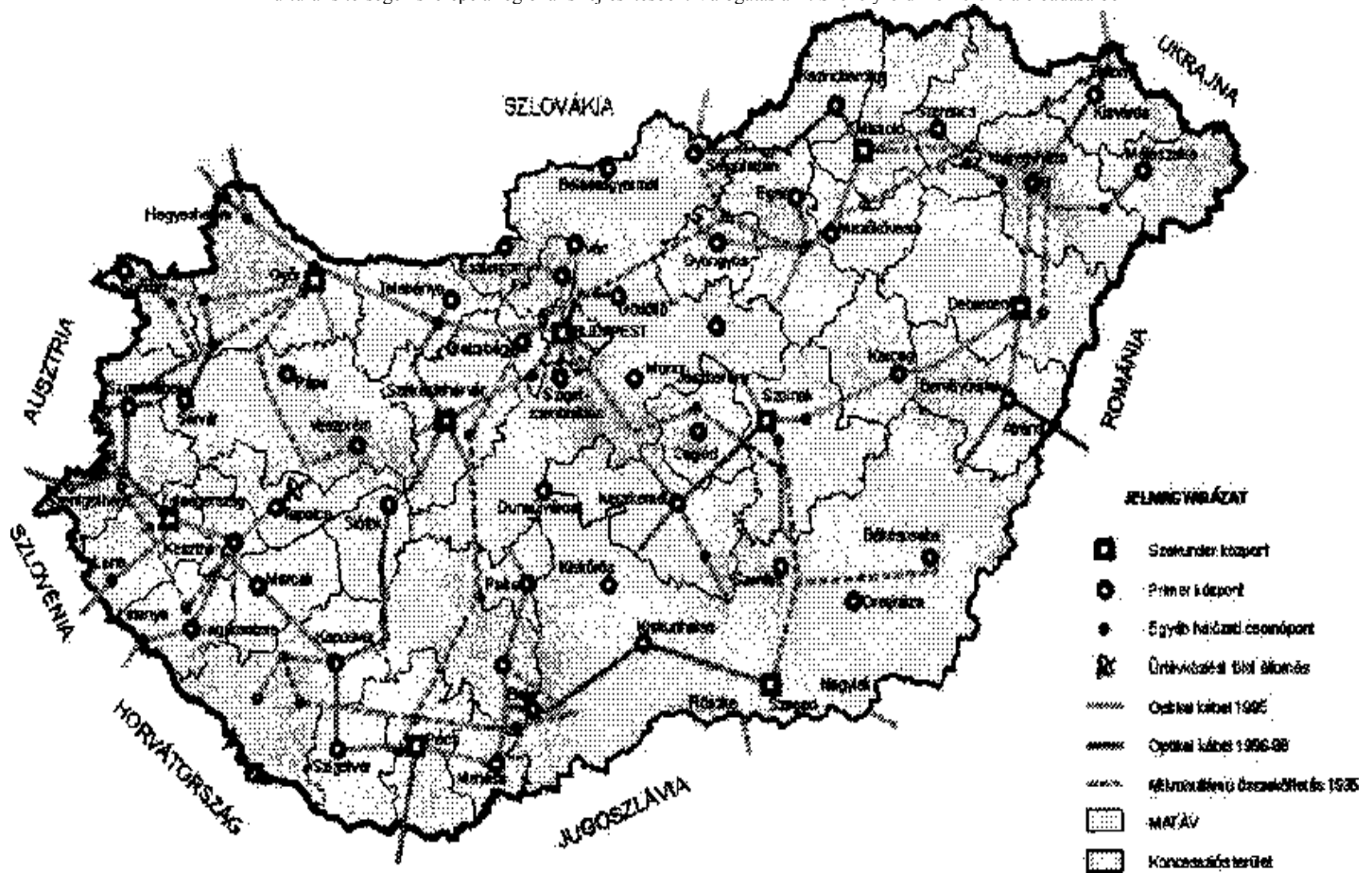
ben függetlenül is a megyék, régiók, kistérségek, települések mind a gyors elérhetőség gazdasági csodaerejében bíznak és ezirányú fejlesztést remélnék jövőjük megalapozására, időnként feledve, hogy a gyors hozzáférhetőség csak a szükséges, de nem az elégséges feltétele a feltörésnek. A hangsúly e törekvésekben a fizikai mozgás hordozóin van, és éppen az információs társadalom kibontakozó jellemzői irányíthatják rá a figyelmünket arra, hogy ez részben helyettesítheti is a fizikai mozgást. Az általánosan vett kommunikáció területfejlesztési értelemben sem csak (gyors) közlekedési probléma, hanem kultúra, vállalati magatartás, érdekelttség, reakcióképesség, készség és képesség kérdése is, önmenedzselési funkció és feladat mindenki számára, amit tanulni kell.

A kialakuló vagy tervezett hordozó háttér Magyarországon jó irányú fejlődést sejtet a decentralis szintek számára is, jóllehet, az eddigi fejlesztési akciók – különösen az információs kommunikáció terén – kevésbé épültek a területfejlesztési stratégiák érdekkörére (ebből fakad, hogy a meglévő alapok inkább csak az információs társadalmi *pilóta* programoknak adhatnak zöld utat, mintsem a nagyszabású és átfogó területi terveknek).

A rendszer alaphordozója a gyorsforgalmi közúti hálózat (a megfelelő „leágazásokkal”) és a digitális informatikai háló (7. és 2. ábra). A szükséges hálózatok belátható időn belül kiépülnek (kiépülhetnek), remélhetőleg nem hamarabb, mint a másik alapfeltétel teljesülése, tudniillik az, hogy készek és képesek legyünk azokat rendeltetészerűen és maximálisan használni a területi fejlődés érdekében, mert újra hangsúlyozzuk, hogy ez legalább akkora deficit még, mint a gyors közút vagy a szélessávú informatikai hálózat kapacitás.

1. ábra: A páneurópai hálózat terve, 1997

2. ábra: Digitális távközlési hálózat, 1998

Forrás: OTK, 1999 alapján közli Nagy G.: Az információs hálózatok területisége. – Horváth Gy.–Rechnitzer J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs, 2000, MTA Regionális Kutatások Központja. 318.

b) Teljesítőképeség

1994 és 1998 között a fajlagos GDP-vel mért területi gazdasági teljesítőképeség 2,35-szörösére nőtt Magyarországon, és általában nagyobbodtak az átlag mögött rejlő területi különbségek, egyfelől a főváros-vidék viszonyban, másfelől a vidéken belül is.

A főváros-vidék viszonyban Fejér, Komárom-Esztergom, Győr-Moson-Sopron és Vas megye, illetőleg az általuk képviselt és meghatározott két régió dinamikája meghaladta a fővárosét (illetőleg a közép-magyarországi régióét), lassú közeledés volt tapasztalható, az összes többi megye és régió azonban távolabb került tőle. A fő tendencia tehát az volt, hogy a GDP-ben mért területi gazdasági teljesítőképeség terén 1994 és 1998 között a differenciálódás elsősorban a vidéki térségek között erősödött fel, és azon belül is a megyék szintjén, kevésbé a régiók esetében (7. táblázat).

Megnevezés	1994	1995	1996	1997	1998
Megyék szerinti különbségi arányok					
- A legjobb és legrosszabb pozíció aránya Budapesttel	2,92	3,05	3,24	3,56	3,29
- A legjobb és legrosszabb pozíció aránya Budapest nélkül	1,68	1,83	1,93	2,22	2,13
- Budapest és a második legjobb megye pozíció aránya	1,74	1,66	1,68	1,60	1,54
Régiók szerinti különbségi arányok					
- A legjobb és legrosszabb pozíció aránya a központi régióval	2,09	2,03	2,13	2,22	2,18
- A legjobb és legrosszabb pozíció aránya a központi régió nélkül	1,45	1,45	1,52	1,56	1,63
- A központi és a második legjobb régió pozíció aránya	1,45	1,40	1,40	1,42	1,34

1. táblázat: *Az egy lakosra jutó GDP- különbség arányai megyénként és régióként, 1994–1998*

Forrás: Területi statisztikai évkönyv 1998. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal. 26. old.; illetőleg a KSH közlése, 2000 (az 1998-ra vonatkozó adatok esetében).

A területi GDP alakulásában három fő tényező emelendő ki. Az *első* a külföldi működő tőke jelenléte és ennek hatása a jövedelmezőségre. Az 1995. évi

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból megyei adatok alapján az egy lakosra eső vállalati külföldi tőkerészesedés és az egy lakosra jutó alapján számított GDP között Budapesttel együtt 0,91, a főváros nélkül 0,67 szorosságú pozitív korreláció volt. 1998-ban a hasonló számítás 0,89 és 0,89, tehát a fővárossal gyakorlatilag változatlan, anélkül jelentősen növekvő értékeket produkált. A kapcsolati szorosság időbeli alakulása és kiegyenlítődése a két viszonylatban utal a főváros–vidék aszinkronra a külföldi tőke teljedésében, továbbá arra, hogy a következő periódusban – a jövedelemtermelési dinamikákat nézve – valószínűsíthető a további kiegyenlítés, a vidék prosperálóbb része versenyképes lesz Budapesttel.

A külföldi működő tőke jelenléte és a fajlagos GDP szerinti együttes pozíciókat szemlélteti a 3. ábra. Az eddig elmondottak alapján különösebb kommentárra már nincs szükség, szinte minden fontosabb térszerkezeti mozzanat kiolvasható az ábrából.

A másik fontos teljesítménytényező – ami egyszerre ok és jellemző is – az *exportképesség*, azon belül is az ipari exportképesség, ami nyilvánvalóan nem független a külföldi tőke jelenlététől. Bár a formálódó piacgazdaságban az exportképesség és a piacképesség között lassacskán eltűnnek a különbségek, a vizsgált periódusban (és még tovább, az uniós csatlakozásig) ezek még megmaradtak (megmaradnak).

1998-ban az ipari export háromnegyedét a központi, a közép- és nyugat-dunántúli régió adta, a többiek csak statisztaszerephez jutottak. Ha pedig az exportrátát vesszük alapul, akkor már csak a két dunántúli régió marad, és azon belül is csak három megye: Fejér, Győr-Moson-Sopron és Vas (Budapest szerepkörénél fogva egyre kevésbé ipari potenciál, a külföldi tőkebeáramlással végbement a város szerkezetváltása is a valós terciarizáció irányában, Pest megyét pedig a megkésetttség okán eleddig inkább a mennyiségi növekedés jellemezte). A trendet nézve a csoporthoz a közeljövőben legfeljebb Komárom-Esztergom és Pest képes közel kerülni (4. ábra).

A harmadik jelentősebb területi különbségképző tényező a GDP szerinti gazdasági ágazati szerkezet. Az átalakuló magyar gazdaságban ez a vonatkozás egyelőre kialakulatlan, mert a markáns szerkezet a növekedési pálya stabilizálódásának (és szelekciójának) a terméke lehet, ami még nem történt meg.

Az általános ok mellett ugyanakkor néhány konkrét tényező is a szerkezet-alakulás tendenciózussága ellen hatott. A területi szerkezet releváns módon a régió nagyságú területek esetében vethető fel, a megyék általában kicsik, a méretgazdaságossági szintnél kisebbek. A régió, mint intézményszerű területfejlesztési egység viszont csak a közelmúltban jött létre.

A másik ok a területi érdek eddigi foglalkoztatás központúsága (és egyoldalúsága), amely mintegy ráerősített az átalakulás időszakában egyébként szükségszerűen mennyiségi típusú fejlesztési trendre, a szelekció alig jelent meg.

A *harmadik* ok maga a privatizáció, amely – részben ismételten a foglalkoztatás miatt – a régi struktúra (esetenként javított változatának) átöröklését támogatta, az új meg-tőkehiányos környezetben, általános – irányítatlan – támogatási közegben, a költségvetés szükségleteiből visszazámolt szabályozási környezet mellett (és sokszor azt kijátszandó) öntörvényűen és jórészt rövid távú érdekeket követve alakult.

A *negyedik* ok pedig az, hogy a megyék egyszeriben – és felkészületlenül – versenyhelyezetbe kerültek, és minden eszközzel – nem ritkán a „szomszédok kárára” – a másutt látott, bevált utakat forszírozták, függetlenül attól, hogy a gazdasági örökségük, kultúrájuk, adottságaik lehetővé tették-e azt vagy sem (minden komparatív előny” volt).

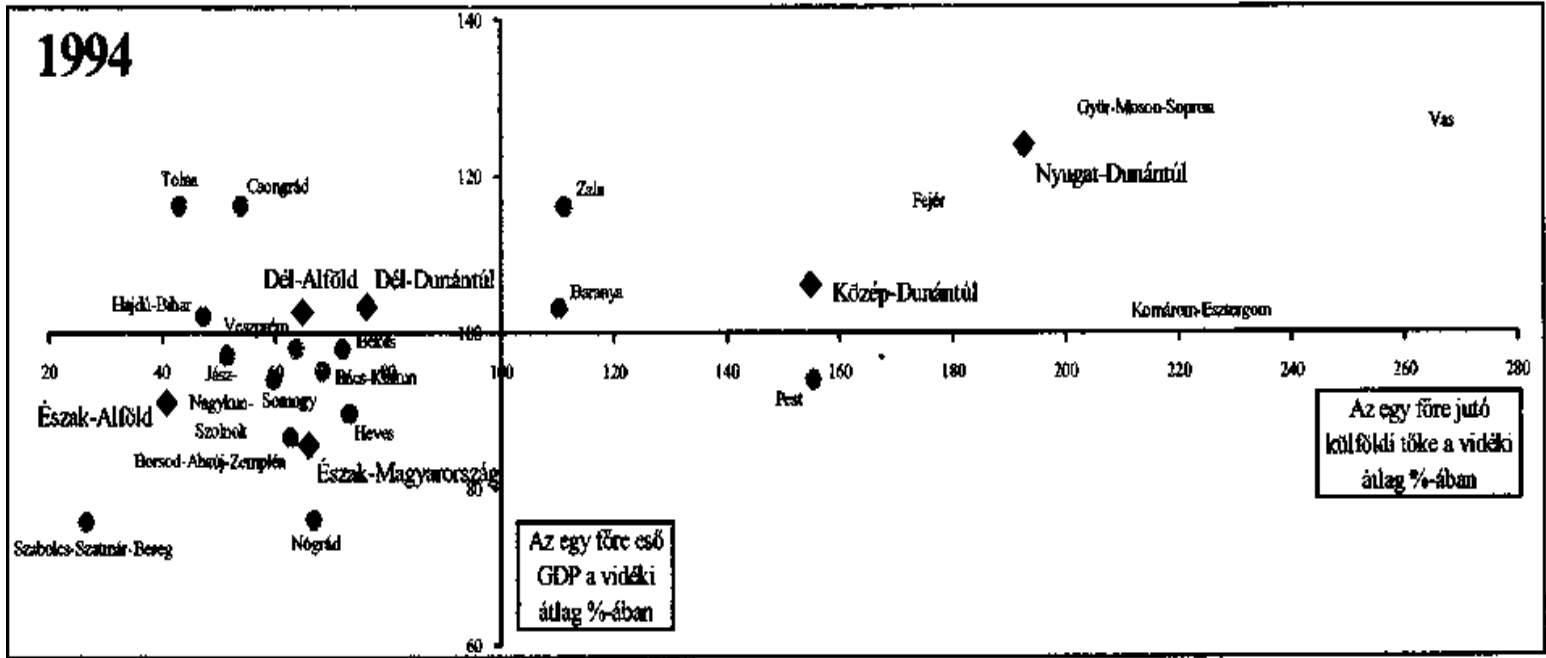
Az ágazati szerkezet átalakulásának általános trendje a teljesítmények alapján is a tercier szféra felé való fokozatos súlyponteltolódás.¹

A fejlődési trendek azt mutatják, hogy a növekedés (és fejlődés) motorja a feldolgozóipar és a pénzügyi-üzleti szolgáltatások. Ennek ellentétéjeként a szerkezet problematikusságát a mezőgazdaság, illetőleg a költségvetési jellegű (közösségi vagy egyéb) szolgáltatások relatíve magas arányával szokás jellemezni, ez ugyanis a többi szerkezeti elem gyengeségére utal (a mezőgazdaság lakmusz szerepe ismert, a költségvetési szolgáltatások esetében pedig normálisan a népességeloszlást nagyjából követő egyenletesség a jellemző a GDP hozzájárulásban is, minimális eltérést a központi igazgatási, valamint a felsőoktatási-klinikai centrumok nagyobb sűrűsödési helyein lehet találni).

A korábbiakban a területi különbségek kapcsán elmondottak tükrében semmi meglepő nincs a feldolgozó-ipari és pénzügyi-üzleti szolgáltatásokbeli fajlagos GDP területi képénél (5. *ábra*).

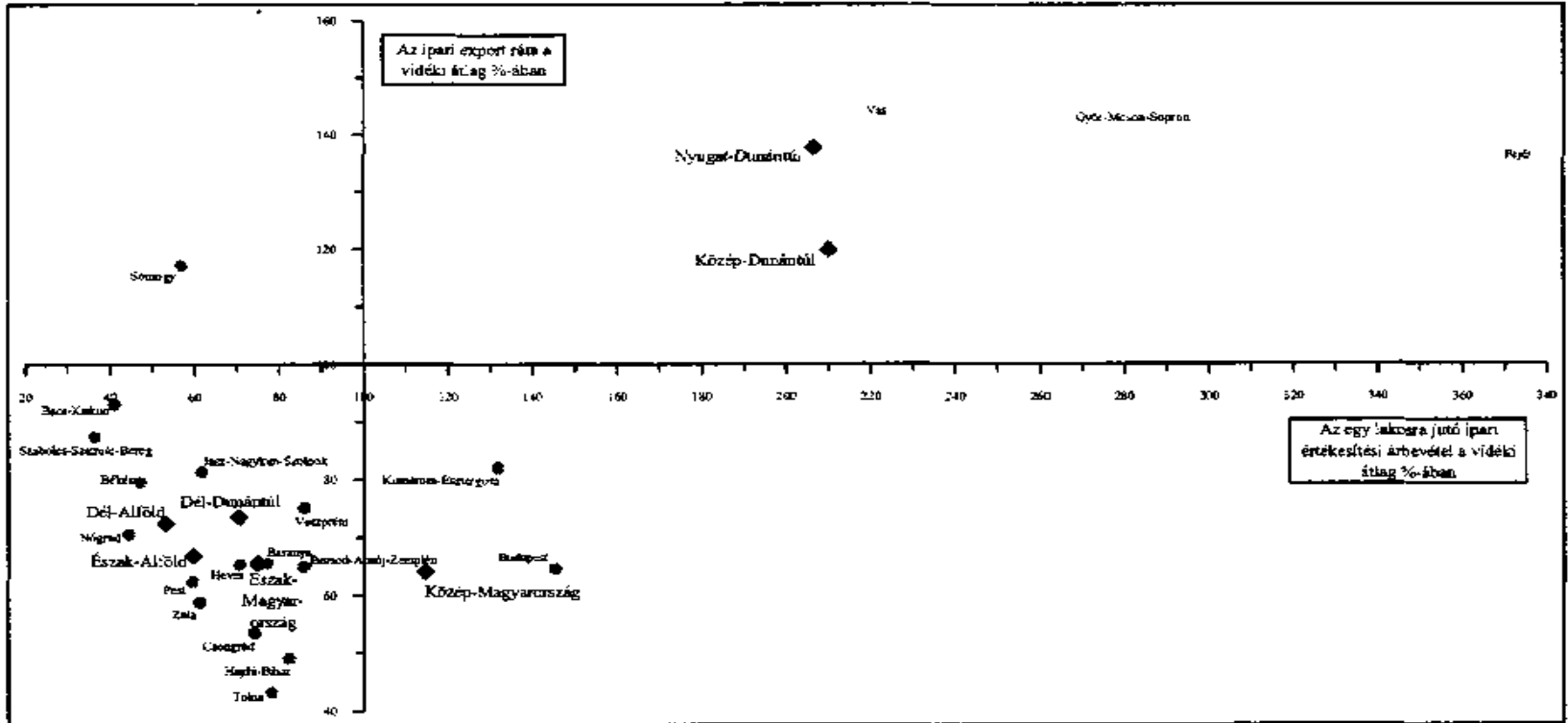
A jobb felső negyedben található két dunántúli régió (és itt szerepelne a közép-magyarországi is) ma az ország térszerkezetében a növekedési zóna, egymáshoz egyre inkább közelítő fejlődési jellemzőkkel. A Dél-Alföld és főleg a Dél-Dunántúl fő szerkezeti problémája a viszonylag gyenge feldolgozóipar, amely a keresletképes regionális piac megtorpanásával visszafoghatja a pénzügyi-üzleti szolgáltatások fejlődését is.

Mindkét motorikus ágazat relatív fejletlensége miatt a két leginkább problematikus szerkezetű térség Észak-Magyarország és az Észak-Alföld.

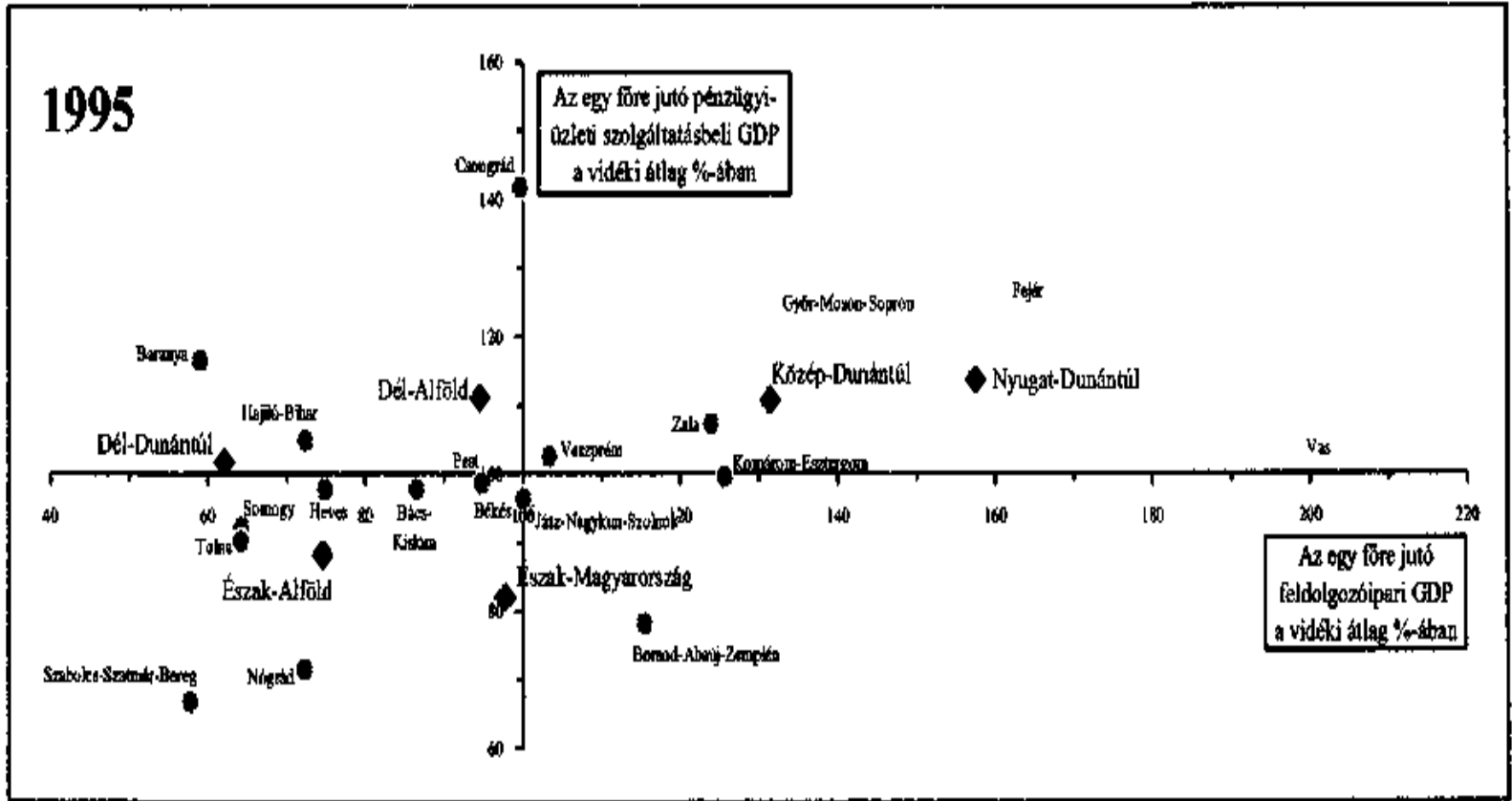

3. ábra: Az egy lakosra eső GDP és külföldi tőke a vidéki átlag százalékában, 1994, 1998²

Forrás: A Központi Statisztikai Hivatal adatközlése, 1999. és Területi Statisztikai Évkönyv, 1997. és 1998. (Különböző oldalak). Budapest, KSH. (Saját számítás).

4. ábra: Az egy lakosra jutó ipari értékesítési árbevétel és az ipari értékesítési export ráta a vidéki átlag százalékában, 1998, %

5. ábra. Forrás: A Központi Statisztikai Hivatal adatközlése, 1999. (Saját számítás).

3. Kihívás és válaszok

A piacképesség fokozásával – a területi modernizációval – összefüggő területfejlesztési feladatok közös sajátossága az, hogy a kulcsszerepet valamilyen gazdasági (piaci) aktor játssza, és az ide kapcsolódó területfejlesztési szervezési-menedzselési-támogatási teendők is zömmel piaci természetűek. Emellett a modern területi gazdaságfejlesztési eszközök és lehetőségek többsége is hasonló követelményeket és szükségletet támaszt: versenyképes és perspektivikus piaci szegmensekben kompetitív partnerek aktív közreműködésével intenzív térségi gazdaság-szervező munka szükséges, ha a felfelé ívelő pályára akarunk lépni. Ennek az ésszerűen kialakítható szakmai-professzionális háttére is – figyelembe véve a magyar gazdasági szervezetrendszer szerkezetét, illetőleg a szűkebben vett gazdasági-termelő szervezetek által igényelt erőforrás és gazdasági környezet (elsősorban a pénzügyi-üzleti szolgáltatások) térstruktúráját – a régiók szintjén teremthető meg.

A területi gazdasági modernizációnak ugyanis a főbb jegyei a következők lehetnek:

- a gazdasági növekedés és fejlődés döntően a vállalkozások piaci-üzleti alapon mozgó (ön)fejlődésére támaszkodik, amelyhez igazodva

- a területfejlesztés intervenciójának az alapja a növekedés- és export-orientált stratégia, amely az innovációra és a belső értékképző adottságok kihasználására épít;

- a gazdaság szerkezetét tekintve a technológiailag fejlett feldolgozóipar és a pénzügyi-üzleti szolgáltatások a domináns elemek;

- a fejlődés szervezeti háttérét, hordozóját a hálózatok, rendszerek, intézmények alkotják;

- a fejlesztés és fejlődés teljes rendszerét a globalizáció és a regionalizáció szabta követelmények alakítják.

Ennek megfelelően a területfejlesztés-politika támogatásának sűrűsödési pontjai a modernizációs stratégiában a következők lehetnek:

- a gazdasági klaszterek kialakítása, fejlesztése,

- a gazdasági és gazdasági intézményi (például ipari park, logisztikai centrum, vállalkozási övezet stb.) hálózatok kiépítése és fejlesztése,

- a K+F szervezetek fejlesztése, innováció-fejlesztés,

- a versenyképesség erősítését szolgáló elemek (például minőségbiztosítás, formatervezés stb.), illetőleg gazdasági ágazatok, tevékenységek elterjesztése, fejlesztése,

- a gazdasági-üzleti szolgáltatások fejlesztése, regionális fejlesztésfinanszírozás.

A *klaszterek*³ olyan sűrűsödési pontok egy térség gazdaságban, amelyek

– egyfelől ágazati és funkcionális kötődésben (egyfajta sajátos vertikális kapcsolatban) álló gazdasági egységek láncolatát jelentik versenyképes végtermék(ek) vagy szolgáltatás(ok), illetve „kínálatcsomagok” előállítására, minden szakaszában jövedelmező termelési-szolgáltatási együttműködési folyamat révén, elsődlegesen az adott térség belső erőforrásaira támaszkodva és azt hasznosítva;

– másfelől a térség gazdasági-szolgáltató egységei között egy olyan kapcsolati hálót jelentenek, amely a piac közvetlen hatásközvetítését is biztosíthatja, a közös érdek alapján álló információáramlást és a piaci impulzusokra történő reakciót egyaránt.

A gazdasági hálózatok a kooperáció általában egyirányú és egy vagy néhány központtal rendelkező formái, de a klaszterhez hasonlóan közös érdekeltiségi alapon és a szervezetek között mellérendeltségi viszonyban. A klasztertől – a jelenlegi felfogás szerint – abban különböznek, hogy míg az előbbi heterogén, technológiai értelemben egymáshoz nem feltétlenül kötődő tevékenységekből valamilyen rendező cél vagy funkció szerint alakulnak ki, a gazdasági hálózatok általában a vállalatközi kapcsolatokra épülnek, azt a rendszert intézményesítik oly módon, hogy az egyszerű szállítási vagy értékesítési kapcsolat tartóssá válik és kiegészülhet egyéb funkciókkal, kölcsönös szolgáltatásokkal. A közös piaci fellépéstől vagy fejlesztéstől a beszállítói hálózatokon át fejlesztési-finanszírozási kooperációkig számtalan formációja képzelhető el.

A klaszterek, hálózatok előbb-utóbb piaci alapon önmaguktól is létrejönnek (nincs okunk feltételezni, hogy nálunk más tendenciák érvényesülnek, mint Európa fejlettebb részeiben). „Ami elkerülhetetlen, annak az élére kell állni” – e rendszerek építése, az externális (ez esetben a területfejlesztési) támogatás gyorsíthatja a folyamatot (és rajta keresztül a modernizációt), emellett másodlagos fejlesztési-multiplikatív hatása is lehet (például a térségi terjedés következtében). A fő feladat a szervezés-menedzselés – lényegében a gazdasági aktoroktól időlegesen átvállalva – és ennek finanszírozása (a beszállítói hálózatokra létezik már országos program).

A klaszterek, hálózatok kialakulásában döntő szerep hárul általában a multinacionális, vagy külföldi tőketulajdonnal rendelkező egységekre, hisz a gazdasági teljesítményben ma ezek a meghatározók. Az esélyt a szerveződésükre az adhatja, hogy míg korábban – a privatizációs korszakban – általában csak a termelő tevékenységet hozták át (a hazai kap-

3 A klaszter fogalmával is úgy vagyunk, mint az infrastruktúrával: tudjuk, hogy mit takar, de a sokszínűsége miatt nem tudjuk definiálni. Bizonyos esetekben az állandósult kooperációs hálót, egy szektort, fogyasztó-orientált innovációs láncot, vagy esetleg ipari övezetet is érthetünk alatta.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
csolatrendszerük hiánya vagy gyengesége miatt szigetként helyezkedtek el a magyar vállalati szervezeti rendszerben), addig mára megindult egy komplettírozási folyamat, egyre több vállalati funkciót telepítenek át a termelő mellé. A vállalati funkciók gazdagodása pedig a saját döntési kompetencia kiszélesedését is eredményezheti.

A területi modernizációs fejlesztési stratégia rendszereinek építésében az ipari parkoknak, vállalkozási övezeteknek, disztribúciós központoknak, zónáknak középponti szerepük lesz. A már létrejött ilyen formációk lényegében a lehetséges térszerkezeti fejlődési központoknak (ha úgy tetszik, a területfejlesztési intervenciót tekintve növekedési pólusoknak, magterületeknek) a térépét rajzolják.

A gazdasági kooperációk, hálózatok, továbbá az ipari parkok és egyéb koncentrált létesítmények hálózatos működésében az innovációs fejlesztés és szolgáltatás lehet az egyik bázisfunkció. Tekintettel arra, hogy a számbavehető magyar gazdasági szervezetrendszer viszonylag szűk piacot jelent, az innovációs létesítmények – különösen az innovációs centrumok, parkok, de a transzfer intézmények is – területi értelemben eléggé koncentráltan jöhetnek létre és működhetnek.

A technológiai (innovációs) centrumok, parkok magas szellemi tartalmú, korszerű tevékenységek igényes környezetben való folytatására szolgálnak, közvetlen szellemi-kutatási háttérrel, általában az egyetemek bázisán. Az úgynevezett „high tech” jellemzi minden lényeges elemét, növekedési pólusként (centrumként) is szolgálnak. Természetüknél fogva kedvező befektetési célpontok, területfejlesztési eszköz jellegük inkább a létrehozatal megszervezésében, a kapcsolatteremtésben, a kezdeti menedzselésben domborodhat ki. Nálunk e forma a tőkehiány és a felállításához szükséges elemek izoláltsága miatt „igazi” regionális fejlesztési, támogatási eszköz lehet, minden valószínűség szerint jelentősebb kormányzati szerepvállalással.

Az innovációhoz kötődik a technológiai transzfer-központ intézménye, ahol új termékek, technológiák, eljárások stb. adaptációja, a helyi viszonyokra való átültetése folyik. Szemben az innovációs centrumok kutatás és gazdaság kapcsolatára épülő innovációt fejlesztő szerepével, ezek az alkalmazást elősegítő és közvetítő intézmények, nagyobb területi elterjedési lehetőséggel, és értelemszerűen sokirányú és szoros gazdasági-vállalati kapcsolódásokkal.

Ugyancsak a piacmérettel függ össze a gazdasági versenyképességet erősítő speciális funkcióknak és szervezeteknek – mint például a minőségbiztosítási rendszerek bevezetését és tanúsítását szolgáltató intézmények, vagy a termékfejlesztési és formatervezési szervezetek – a hálózatok, rendszerek kialakulásában való közrehatása. A keresletük sűrűsödési pontjai feltehetőleg az ipari parkok lesznek, illetőleg a hálózatokat, rend-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
szereket generálni képes vállalatok, vállalkozások. Kifejlett piacgazdaságban ezek a szervezetek jó profitot adó üzleti szolgáltatások. Nálunk – hasonlóan a korábban már többször említett intervenciós okhoz – ma a területfejlesztés számára azért lehetnek fontos támogatási területek, mert a potenciális bázisuk (felsőoktatási, kutatási stb. szervezetek, intézetek) zömmel költségvetési intézmények, és mert e tevékenység vagy funkció mestersegesen gyorsított elterjesztése ismételten a területi gazdaság megújulásának gyorsulását eredményezheti.

Az egész fejlesztési rendszert – többször utaltunk már rá – körbefogja a területi fejlesztés finanszírozási rendszere gazdagodásának a szükséglete, és az ebben való állami-közösségi (területfejlesztési) szerepvállalás. A jelenlegi kereskedelmi banki hálózat nem elégséges háttér, a kockázati tőke jelenléte voltaképpen csak a multinacionális vagy nagyobb tőkeerejű egyéb társaságoknál érzékelhető (a tapasztalatok szerint úgy 200 millió Ft körül van a kockázati tőke érzékenységének alsó határa).

A finanszírozási rendszer elégtelensége különösen a kis- és közepes vállalkozások hitelpiacán, az 5 és 20 millió Ft közötti hitelezési sávban érzékelhető leginkább. A regionális befektetési társaságok, fejlesztési intézetek, alapok elsődlegesen ide kellene, de túlzás lenne a magasabb hitelezési sávban túlkínálatról vagy telítettségről beszélni.

A közösségi szféra ide irányuló fejlesztési szerepvállalása lökést adhatna a szervezeti továbbfejlődésnek, ezen túlmenően garanciális jellege is lenne, továbbá ezen intézményrendszeren keresztül az eddigieknél gazdagabb területfejlesztési támogatási formák válnának működtethetővé.

Felhasznált irodalom

BACHTLER, J.–TUROK, I. (eds.)

1997 *The Coherence of EU Regional Policy*. Contrasting perspectives on the Structural Funds. London, Jessica Kingsley.

BACHTLER, J.–TAYLOR, S.

1999 *Objective2: Experiences, lessons and policy implications*. Final report. Glasgow, European Policies Research Centre, University of Strathclyde.

BRYSON J.–DANIELS, P.

1998 Business link, strong ties, and the walls of silence: small and medium-sized enterprises and external business service expertise. – *Government and Policy*, 3. pp. 265–281.

CSABA L.

1999 Hogyan maradjunk ki az Európai Unióból? - *Gazdaság*. XXXII. évf. 2. szám. pp. 25–36.

DANSON, M. (ed.)

1997 *Regional Governance and Economic Development*. European research in regional Science. London, Pion.

DE VET, J. M. – BOOT, L. – HOLLANDERS, M. (eds.)

1998 EU Accession and Regional Development. Rotterdam, NEI. *ESDP - European Spatial Development Perspective*.

1999 Luxemburg, Office for Official Publications of the European Communities.

ENYEDI Gy.

1996 *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.

ERDŐSI E.

1999 *Európa közlekedése és a regionális fejlődés*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

HAJDÚ Z. (szerk.)

1999 *Regional processes and spatial structure in Hungary in the 1990s*. Pécs, Centre for Regional Studies.

HORVÁTH Gy.

1998 *Európai regionális politika*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

HORVÁTH Gy. (szerk.)

2000 *A régiók szerepe a bővülő Európai Unióban*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.

HORVÁTH Gy.-RECHNITZER J. (szerk.)

2000 *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.

HORVÁTH, Gy. (ed.)

2000 *Regions and Cities in the Global World*. Pécs, Centre for Regional Studies, HAS.

MORGAN, K. (ed.)

1999 *Regional Development Agencies*. Theme issue – Government and Policy, 6.

RECHNITZER J.

1998 *A területi stratégiák*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

STEINER, M. (ed.)

1998 *Clusters and Regional Specialisation*. (European research in regional Science. 8.) London, Pion Ltd.

STORPER, M.

1997 *The Regional World*. New York, London, The Guilford Press.
Structural Actions 2000-2006. Commentary and Regulations.
Brussels, European Commission. 2000.

A tudástársadalom kiépítésének forrásai Magyarországon a térszerkezetben és a szellemi vagyon növekedésének tényezőiben. 2000. Budapest, Oktatási Minisztérium (sorozatszerk.: Jávorka Edit).

Vademecum

2000 Plans and programming documents for the Structural Funds. 2000–2006. (A nemzeti megoldások az egyes SPD-k és CSF-ek interneten található ismertetései alapján).

BERUHÁZÁSI FORDULAT AZ ÁTALAKULÓ MAGYAR GAZDASÁGBAN

A tervgazdasági időszak egésze nagy tőkeáldozattal járó beruházási tevékenységgel jellemezhető. A projektek megvalósítása és az üzembe helyezett kapacitások működése *igen alacsony hatékonyságú* volt. A beruházási erőforrások terjedelmét, az ágazati preferenciákat, a projektek kiválasztását *központi tervdöntések* határozták meg. A projektek kivitelezése rendkívül hosszúra nyúlt, a források időben szétforgácsolódtak. Évtizedeken keresztül olyan beruházási célkiválasztás folyt, amelynek eredményeként az erőforrások többségét korlátozott számú ágazatra és projektre fordították. E beruházási politika nyomán a nem preferált ágazatok-vállalatok állóalapjai se nem növekedhettek, se nem korszerűsödhettek.

A tervgazdasági periódus szinte egészére érvényes *az infrastruktúra beruházásainak maradványelven történő kezelése és tartós elhanyagolása*.

A tervgazdasági időszak alapvető beruházási jellemzője jelentős mennyiségű állótőke felhalmozása és alacsony hatékonyság mellett történő működtetése. A piaczgazdasági átalakulást közvetlenül megelőző periódus beruházási gyakorlata *zsákutcába* vezetett: a folyamatosan csökkenő beruházási volumen előnytelen ágazati szerkezetben megtestesülve nagyban hozzájárult a hatékonysági zavarok súlyosbodásához. A 80-as években olyan beruházási rendszer jutott válságba, amelyben minden korábbinál jobban eluralkodott a szervezeti tehetetlenség, a strukturális merevség, s a végletekig fokozódott a változások kezdeményezésének nehézkessége.

A fokozódó külső egyensúlyi zavarok, a gazdasági növekedés tartós lassulása, s az eladásodás gyorsulása miatt a bruttó állótőke-képződés üteme először lelassult, majd a tőkeképzést negatív ráták jellemezték. Az akkumuláció lassulása illetve a negatív előjelű tőkeképzés a 80-as évek második felében kimutatható. A fordulatot követően a beruházási visszaesés tovább mélyült.

A beruházások nagyarányú csökkenése közvetlen folyománya volt a bruttó nemzeti termék jelentős csökkenésének, vállalatok nagy számban

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból *történő megszűnésének, a strukturális válság elmélyülésének, a megtakarítások visszaesésének.*

A beruházások kezdődő visszaesését a 80-as évek második felében, valamint jelentős csökkenését a 90-es évtized első felében egyértelműen *súlyosnak* kell ítélnünk, ugyanakkor mégsem beszélhetünk a *felhalmozási* folyamatok *összeomlásáról*. A tervgazdasági rendszer egyik pillanatról a másikra történő megszűnése nem járt a tőkeképzés ellehetetlenülésével, s az akkumuláció drámai megrendülésével. Ami tehát a beruházási szektor mennyiségi lehetőségeit illeti, *végletes szakadás nem következett be*, ugyanakkor fontos előnynek kell tekintenünk, hogy a 80-as évek pénzfaló megaprojektjei leállításra kerültek.

A fordulatot követően immár a piaci erők eredőjeként formálódott mind a tőkeképzés, mind a beruházási szint.

A 90-es évtized során sokat vitatott kérdés volt az adósság-állomány nagyságának viszonya a belső tőkeképzéshez és a pótlólagos külső források eléréséhez. *Amennyire a 80-as években többlet (beruházható) forrást biztosítottak a külföldi hitelek, úgy a piacgazdasági átalakulás kezdetétől a további külső eladósodás szinte egyáltalán nem finanszírozott hazai felhalmozást, sokkal inkább a piacgazdasági intézményrendszer, az államigazgatási és üzleti infrastruktúra pénzügyi megalapozását szolgálta.* A 90-es évek közepére felhalmozódott külső és belső adósság nyilvánvalóan korlátozta az állam beruházási szektorban játszott szerepét, ellenben a kiépülő magángazdaság szereplőinek tőkéhez jutási esélyeit egyáltalán nem csökkentette. A fordulatot követő beruházási visszaesés nyilvánvalóan mérsékelhető lett volna *aktívabb állami beruházási szerepvállalással*, s ennek korlátai között feltétlenül számon kell tartanunk az állam rendkívül nagy mértékű eladósodottságát.

1995-1996-ban több tényező pozitív együttthatásaként *fordulat következett be* a külföldi adósság kezelésében. Az 1995-ös privatizációs bevételek döntő részének adósságtörlesztésre fordítása, a közvetlen külföldi tőkebeáramlás erősödése, a portfólió beruházások növekedése, s talán a legfontosabb faktorként az export látványos növekedése az adósságszolgálati terhek viselését jelentősen *megkönnyítette*.

A külföldi adósság kezelhetővé tétele nyilvánvalóan nem azt jelenti, hogy gazdaságunk egy csapásra mentesült a nemzetközi fizetések mindegyik gondjától. A 90-es évtized során mindvégig negatív külkereskedelmi és fizetési mérleg-egyenleggel kellett számolni, s az évente teljesített adósságszolgálat mértéke időnként a 6-8 milliárd dollárt is elérte. *Az adósság és a folyó deficit kezelését egyrészt az adósságot nem generáló forrásbevonás bővülése, másrészt az export ugrásszerű növekedése könnyítette.*

A piacgazdasági átalakulás kezdeteit megelőzően az adósságot nem generáló forrásbevonás szinte teljesen lehetetlen volt. Ebben bizonyára döntő szerepet játszott a külföldiek tulajdonszerzésének tiltása, a profit repatriálásának lehetetlensége, s a külföldi befektetések védelmének hiánya. A fordulat egyik kézzel fogható jele volt e *korlátok leomlása*, s a közvetlen tőkebeáramlás megindulása. Egy évtized tapasztalatai alapján bizonyossággal állítható, hogy a hazai piacgazdasági átmenetben a külföldi *közvetlen tőkeberuházások kiemelkedően nagy szerepet játszottak*. Ez a tőkeforrás azon túl, hogy alkalmas a fizetési mérleg folyó kiadásainak finanszírozására, *katalizátor szerepe* van az új technológia bevezetésében, a korszerű menedzseri kultúra és vállalkozási tudás elterjesztésében.

A külföldi tőkeberuházások a hazai piacgazdasági átalakulásban vitathatatlanul kiemelkedően nagy szerepet játszottak. A zöldmezős és korszerűsítő beruházások döntő hatást gyakoroltak az exportpotenciál megerősödésében; a külföldi tulajdonba került vállalatok folyamatosan generált pénzalapjaikból további beruházásokat hajtottak végre; a külföldi befektetők mind a külföldi, mind a hazai hitelpiacon attraktív adósként jelentek meg.

Több jelből is arra következtethetünk, hogy a 90-es évtized első felében végbement jelentős beruházási *visszaesésnek nem a források hiánya volt az oka*. A közvetlen tőkeberuházások nagy tömegű beáramlása, a portfólió befektetések erősödése, a gazdaságunkban működő vállalkozások külföldi hitelfelvétele mind arra mutat, hogy a belföldi tőkekereslet liberalizált nemzetközi pénzügyi rendszerben tőkebehozatal révén kielégíthető. A hazai megtakarítási ráta nagyarányú mérséklődése önmagában tehát nem akadályozhatta a forrásképzést. Piaci rendszerben a befektethető források a pénz- és tőkepiacon szerezhetők meg, s az ott megjelenő forrásokért *verseng az állami költségvetés, a pénzgazdasági szereplő és a reálgazdasági beruházó*. A forráshoz jutás a befektetések várható hozamaitól függ, s ha a dologi tőkeprojektek ígérik a legalacsonyabb profitot, akkor a forrásokból részesedésük is mérsékelt lesz.

A piacgazdasági átalakulás korai szakaszától sajátos helyzet állt elő. Az állami költségvetés által a piacra vitt kockázatmentes értékpapírok magasabb hozamot biztosítottak mind a pénzgazdaságban forgó vállalati részvényeknél és kötvényeknél, mind pedig a reálgazdasági tőkeprojektekénél. *Ez volt az alapvető oka annak, hogy tőkepiaci források szinte egyáltalán nem áramoltak dologi projektek finanszírozására, s hogy a nagy külföldi intézményi befektetők kezdetben szinte kizárólag állampapírokba fektettek be*.

A piacgazdasági rendszer kiépülésének kezdeteitől logikusan feltételezhattük, hogy a jövedelmező reálgazdasági beruházási lehetőségek húzóerőt gyakorolnak a befektetőkre, s ösztönöznek a megtérülési ígéretet nyújtotta

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból előnyök kihasználására. Nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a piacgazdasági átállással a beruházási princípiumok gyökeresen megváltoztak. *A projektválasztás alapvető kritériuma lett a létrehozott állítókének a várható jövőbeni pénzáramból történő megtérülése.* Ugyancsak döntési követelménnyé emelkedett a projekt kockázatának mérlegelése, s a megtérülésre gyakorolt hatásának azonosítása.

A reálgazdasági beruházások forráshoz jutási lehetőségeit az állami költségvetés növekvő forrásigénye és a pénzgazdasági befektetések lényegesen magasabb hozama együttesen korlátozta. Amikor a hazai beruházási átalakulás tényeit analizáljuk, akkor nem tekinthetünk el attól, hogy *gazdaságunk* a piaci átalakulás első pillanatától *része lett egy liberalizált és globalizált nemzetközi forrásáramlási rendszernek, amelyben a pénzgazdasági befektetések hozama kétszerese volt a reálgazdasági beruházásokénak.* A befektetések világában az utóbbi két évtized nagy változása, hogy a termelő projektek primátusa odaveszett, többé már nem a nagy kapacitás-teremtő beruházásoké az elsőbbség. *Az egyetlen vállalat által izoláltan megvalósított állítóke fejlesztés többé nem uralkodó típus.* A projekt mind finanszírozási, mind működési szempontból portfólióba illeszkedő, mivel döntő szempont lett a projekttel vállalt kockázat mérséklése.

A beruházási források előteremtésében a korábbiaktól lényegesen különböző rendszer honosodott meg a világban. A nemzetközi tőkepiacokon a kibocsátott értékpapírokkal szembeni kereslet meghatározó tényezői a *nagy intézményi befektetők* lettek (nyugdíjalapok, biztosító társaságok, befektetési alapok, beruházási bankok, kockázati tőketársaságok). E finanszírozási közvetítők eszközállománya diverzifikált, általában kedvezményeket és kivételezéseket élveznek, az egyedi befektetőknél gyorsabban és hatékonyabban reagálnak a piac változásaira. A nemzetközi pénzáramlás globalizációjának éppen az a lényege, hogy *a piacot uraló nagy intézményi befektetők nem nemzeti keretekben, hanem világméretben igyekeznek diverzifikálni és optimalizálni beruházásaikat.*

Gazdaságunk a 90-es évek kezdetétől betagozódott a forrásgazdálkodás eme globális terébe, s megnyíltak előtte a forrásbevonás addig nem alkalmazott csatornáit. A potenciálisan rendelkezésre álló és a ténylegesen bevont források volumene jelentősen megnövekedett. A beruházási lehetőségek széleskörű kihasználásának elsősorban nem forrás-akadályai voltak. Sőt, *a külső források nagy szerepet játszottak abban, hogy az állam által vezérelt beruházási rendszerről a vállalatok által mozgatott szisztémára történő átállás, valamint a vállalatok tömeges megszűnése nem okozott törést a beruházási teljesítményben.* A piacgazdasági fordulatot követően semmi nem indokolta a beruházások expanzióját: alágazatok tucatjai tűntek el, vállalatok százait számolták fel; tartósan magas volt az

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
inflációs ráta, a magas kamat megdrágította a hitelt; az értékpapír beruházás (a magasabb hozam miatt) hasonlíthatatlanul jobb alternatívának bizonyult a dologi beruházásnál; rendkívül nagy mértékben lerövidült a megtakarítási időhorizont; az újonnan alapított üzleti társaságok számoltak a befektetések kockázatával, s ez óvatos beruházási magatartásra intette e vállalkozásokat.

A fordulat és a piacgazdasági átalakulás értékelésének egyik legizgalmasabb kérdése az öröklött állótőke állományhoz viszonyulás mikéntje. Széles körben elfogadott álláspont szerint a megelőző évtizedekben létrehozott állóalapok a rendszerváltással súlyosan leértékelődtek, s részben vagy egészben értéküket veszítették. A valóságban a nem piaci működési mód, az előnytelen és rugalmatlan vállalati struktúra és a javak állami tulajdonú működtetése vesztette el értékét. Hibát követnénk el, ha a korábban teremtett állótőke állományt sommásan értéktelennek minősítenénk s a fordulathoz kapcsolódóan általános vagyonszűkítésről beszélnénk. Nem téveszthetjük szem elől, hogy az értéket sosem a termelő javak pusztán fizikai valója okozza, hanem a segítségükkel történő jövedelmező gazdálkodás, az érték hiányát pedig a minden hatékonyságot nélkülöző üzleti működés. E súlyos kérdésekre hiteles választ kell adnunk. A szakadás és folytonosság egyidejű létezésének feltételezéséből kell kiindulnunk. *Szakadás az üzleti működés alapelveiben, a tulajdonviszonyokban, a vállalatok létezésében, az állam beruházási magatartásában következett be, ellenben folytonosság jellemezte a korábban felhalmozott állóalapok további működését.* Feltétlenül számolni kell az örökség duális jellegével: egyik oldalról súlyos működési zavarokkal terhelt, veszteségtermelő vállalatok, másik oldalról a piaci rendszerben hatékonyan működtethető termelési javak maradtak örökül. Vállalatok százai tönkrementek, szétolvadtak, termelési javaik azonban nem semmisültek meg. Ha tagadjuk a régi eszközök továbbélését az új rendszerben vagy az elvi absztrakció igazsága, vagy az előítélet érvénye kedvéért, a saját szemünknek mégis csak hihetünk, ha a korábban veszteségtermelő, időközben összeomlott nagyvállalat egykori üzemépületében ma működő magán-autókereskedés portáljára pillantunk. Az általános vélekedéssel szemben *azon a véleményen vagyunk, hogy az öröklött állótőke állománynak a fordulat után is döntő szerepe maradt; az új tulajdonosi szerkezetben létrejött vállalati struktúra az átvett eszközállományra épült.*

A piacgazdasági átalakulás során az új társaságok tömeges gründolása döntően nem friss tőkére, hanem már meglévő állóalapokra támaszkodott. A tulajdonviszonyok gyökeres átalakítása új hajtóerőket szabadított fel, *több százmilliárd HUF értékű állóalap hasznosult a feldolgozóipar, az anyagi és nem anyagi szolgáltatás számos ágazatában. A piaci rendszer működése szempontjából nem tekinthetjük haszontalannak és irrelevánsnak*

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból *mindama termelési javakat, amelyek a megelőző évtizedek beruházásai révén jöttek létre.*

A gazdasági növekedés üteme és a beruházások egymással kölcsönös meghatározottságban vannak. A növekedés szilárd beruházási alapot igényel, a beruházások viszont biztos növekedésre és kedvező beruházási klímára kell támaszkodjanak. Az előnyös beruházási környezet s a piacorientált növekedés feltételeinek megteremtéséhez a 90-es évek első felében végrehajtott strukturális reformokra volt szükség. A fordulatot megelőző évtizedek félpiaci reformjainak köszönhetően gazdaságunk már a 90-es évek legelején jelentős előrehaladást mutatott a piacgazdasági átmenetben. *A magyar gazdaság ennek ellenére nem kerülhette el a veszteségtermelő nagyvállalati rendszer összeomlása miatt keletkezett kibocsátás csökkenést, beruházási visszaesést, a munkanélküliség jelentős növekedését, az infláció erősödését s még számos más hátrányos következményt.*

Argumentumok sora szólt a beruházások jelentős növelése mellett, ez az igény azonban nem függetlenedhetett a makrogazdasági körülmények szabta determinációtól. Széles körben ismert tény volt, hogy gazdaságunk korszerűtlen és elöregedett eszközparkkal és hiányos infrastruktúrával vágott neki a piacgazdasági átalakulásnak. *A fordulatot megelőző évtizedekben nagy tömegű modernizációs szükséglet halmozódott fel, amely a piaci átalakulás kezdetén elhalasztott keresletként jelentkezhetett.* Az üzleti tevékenység mélyreható átstrukturálása s a vállalati versenyképesség növelése még azelőtt igényelt volna jelentős beruházásokat, hogy a társaságok versenyezni kezdtek volna a piacon. A versenyképességet biztosító átstrukturálás az átlagos feltételek között elvárnál több beruházást igényel és eltérő struktúrájú befektetéseket az egyensúlyi helyzetben igényelttől. *A beruházások funkciója* az átalakulási szakaszban vélhetően *eltér* a ciklikus válság idején tapasztalhatótól. A piacgazdasági átmenet kezdetén kiderül, hogy a gazdaság egésze szűkében van versenyképes termelést lehetővé tevő állóalapotnak, s ez jelentős igényt támaszt új beruházásokkal szemben, amelyek megszerzése azonban súlyos akadályokba ütközött.

A korszerűsödési deficit feltorlódása miatt a legtöbb vállalat avult gépekkel és felszerelésekkel került át a piacgazdasági viszonyok közé, a döntéshozók felismerték a technikai korszerűsítés szükségességét, ámbár számos korlát akadályozta az ilyen beruházások végrehajtását. *A rendkívül magas reál-beruházási megtérülési és forrásszerzési követelményeknek csak igen kevés projekt felelhetett meg.* A termelő állóalapot frontális megújítása-korszerűsítése ökonómiaiilag értelmezhetetlen követelmény lett volna. Modernizációs hátralékról absztrakt értelemben szólhatunk, hiszen a korszerűségbeli lemaradás minden vállalatra vonatkozó sikeres leküzdésének soha nincs biztos garanciája. Új technológia, termelési kultúra, állóalap

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból fejlesztés az esetek többségében zárványként, szigetként, technológiai diaszpóraként valósult meg.

Merőben más a helyzet az *infrastruktúra* beruházásaival kapcsolatban. Itt jól becsülhető a lemaradás felszámolásához szükséges beruházások tömege. A tervgazdaságtól átvett örökség e területen igen lehangoló képet mutatott. Az állami költségvetés beruházási célú kiadásai a fordulat előtt – de azt követően is – messze elmaradtak a nemzetközi arányoktól, s az infrastruktúra területén tapasztalható elmaradottság előnytelenül hatott a magán-beruházásokra, fékezve azok növekedését. A fordulat után kialakult állami költségvetési helyzetben nem lehetett számítani a beruházási kiadások számottevő emelkedésére. Sem az (egyébként is magas) adók emelése, sem a többi jogcím megnyirbálása nem kínálkozott reális lehetőségként a közületi beruházási költségek jelentős kiterjesztésére.

A fordulatot követően beruházási szükségletek hatalmas mennyiségének elismerése biztosíthatta volna a termelő állóalapot és az infrastruktúra *modernizációs hátralékának felszámolását*, de a realitás korlátait megszabó beruházási lehetőségek az ideális állapotot jelölő szükségleteknél lényegesen kisebbek voltak. Az évtized közepén újra megindult gazdasági növekedésben a beruházások hatása is megmutatkozott. Az átstrukturált régi, illetve az újonnan alapított vállalkozások egyre szélesebb köre volt képes megfelelni a piaci liberalizáció kihívásainak, s egyre több területen megmutatkoztak a piacvezérelt növekedés jelei is. *A beruházási szükségletek nagy halmazából azok a projektek választódhattak ki, amelyek megvalósítói megfeleltek a megtérülés és finanszírozás igen kemény kritériumainak.*

A piacgazdasági átmenettel kiküszöbölődtek a tervgazdaságban megismert alapvető beruházási torzulások, úgy mint: az alapanyaggyártó-kitermelő ágazatok aránytalanul nagy súlya; a termelő projektek primátusa az infrastruktúra beruházásaival szemben; a lassan visszafizetődő vagy soha meg nem térülő nagy projektek túltengése; a beruházási források központosított elosztása. A centralizált beruházási döntési és finanszírozási rendszer felszámolását követően jelentős változások mentek végbe a beruházások ágazati szerkezetében.

A mezőgazdaság, a bányászat, az építőipar aránya a korábbiaknál kisebb és időben nem változik. *A leggyorsabban a feldolgozóipari, közlekedési, az anyagi és nem anyagi szolgáltatás beruházásai növekedtek, s a nemzetgazdasági befektetéseken belüli súlyuk jelentősen megemelkedett.*

A nemzetgazdaság beruházási szerkezetében bekövetkezett markáns változások a piacgazdaságra jellemző beruházási szerkezet meghonosodását jelezték. Korábban egyáltalán nem, vagy alig ismert szolgáltató ágazatok jutottak jelentős volumenű állótökéhez, elég csak utalnunk *a pénzügyi és más gazdasági szolgáltatásokra*, de jelentős beruházások történtek a köz-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból igazgatás, az oktatás és egyéb közösségi szolgáltatások modernizálására is. *A termelésen kívüli ágazatok beruházási részesedése minden korábbinál nagyobb lett s e tény progresszív fordulatot mutat.*

A fordulat után megindult szerkezeti változások *visszafordíthatatlannak bizonyultak, s az új ágazati szerkezet megszilárdult. Ennek alapján az újonnan kiformalódott piacgazdasági rendszer beruházásai között a primer ágazatok csekély részesedéssel bírnak, a szekunder ágazatokon belül a feldolgozóipar dominanciája tartósan érvényesül, s a terciér ágazatok állóalappjai nőnek a legdinamikusabban.*

A piacgazdasági átalakulás időszakában eszközölt beruházások egyik legkritikusabb problémája a finanszírozási források előteremtése volt. A fordulatot követően a vállalkozások többsége súlyos likviditási korlátokkal került szembe, s a pótlólagos források megszerzésének követelményei rendkívüli módon szigorodtak. *A belföldi tőkeszerzés hagyományos útjai elzáródtak az állami dotáció és a beruházási támogatás megritkulásával.* A piacgazdasági kritériumokkal konform finanszírozási szerkezet felépülése elkerülhetetlenné vált.

A belföldi tőkeszerzés hagyományos útjai elzáródtak az állami dotáció és a beruházási támogatás megritkulásával. A piacgazdasági kritériumokkal konform finanszírozási szerkezet felépülése elkerülhetetlenné vált.

A 90-es évtized csaknem egészére jellemzően, a vállalatok beruházásait *főleg saját forrásokból* finanszírozták. A kisebb projekteket csaknem kizárólag, a nagyobb beruházásokat mintegy kétharmados arányban saját forrásokkal pénzelték. A magas önfinanszírozási aránynak egyaránt oka volt a korszerű finanszírozási közvetítő mechanizmusok kialakulatlansága, a hitelforrások drágasága, a viszonylag kedvező kondíciójú devizahitelek igénybe vételének nehézsége.

A fordulatot követően *a belföldi hitelek súlya igen mérsékelt volt, a költségvetési források aránya – a korábbiakhoz viszonyítva – jelentősen visszaesett.*

A hosszú lejáratú hitelek állománya és részaránya folyamatosan mérséklődött.

Hajlunk annak feltételezésére, hogy a kezdeti magas kamatszint mellett számos más tényező is szerepet játszott a beruházások visszafogásában, a későbbi fellendülésben viszont nem kizárólag a csökkenő kamatok játszottak közre. A leghelyesebb azt mondanunk, hogy *a rendkívül magas megtérülési követelményeknek megfelelni képes vállalkozások az átalakulási válság mélypontján is finanszírozták beruházásaikat bankhitellel, s a gyenge bonitású társaságok az alacsonyabb kamatok mellett sem vállalkoztak jelentősebb beruházási hitelek felvételére.*

A tőkepiac szerepének értékeléseként megállapítható, hogy a piacgazdasági átalakulás folyamányaként a hazai finanszírozási rendszerben is megjelentek a fejlett országokban ma már meghatározó szerepet játszó *közvetítő intézmények*. A nemzetközi pénzügyi kapcsolatok liberalizálása és globalizálódása átalakuló gazdaságunk finanszírozási pozíciójában jelentős változásokat hozott. Ha együtt tekintjük a gazdaságunkba áramlott működőtőkét, a portfólió beruházásokat, az üzleti bankok külföldi hitelfelvételének hazai hasznosulását, a banki és nem banki megtakarítások felhasználását, akkor meg kell állapítanunk, hogy *az említett források nagyobbik hányadát nem az üzleti beruházások, hanem az államháztartás finanszírozására fordították*. A termelő beruházási projektek mellőzésének további jele, hogy a tőkeerős nagyvállalkozások is rövid lejáratú állampapírokban forgatták felesleges forrásaikat. A piacgazdasági átalakulás éveiben kétségtelenül megkezdődött a hazai finanszírozási folyamatok beintegrálódása a nemzetközi pénzáramlás rendszerébe, azt azonban nem mondhatjuk, hogy a nagy intézményi befektetők gazdaságunkban kifejtett beruházás-finanszírozási aktivitása túl ment volna a kezdeti lépéseken.

A piacgazdasági átalakulás időszakának egyik legismertebb fejleménye a külföldi tulajdonú társaságok fokozott aktivitása az üzleti tevékenység átstrukturálásában és az állótóke beruházások növelésében. E fokozott tőkeerejű, biztos piaci kapcsolatokkal rendelkező vállalatok a privatizációt követően nagy erővel kezdtek hozzá az üzleti infrastruktúra átalakításához és a termelési folyamatok racionalizálásához. A részben vagy egészben külföldi tulajdonba került vállalatok *képesek voltak függetleníteni magukat* a kedvezőtlen beruházási követelményeket okozó makrogazdasági klímától, s beruházási aktivitásuk lényegesen nagyobb volt, mint a hazai tulajdonú vállalkozásoké.

A hazai tapasztalatok tárgyilagos mérlegelésével arra a következtetésre juthatunk, hogy *a gazdaságunkba áramlott külföldi tőke döntő szerepet játszott a külpiaci reorientációt mozgató exportpotenciál felépítésében*; néhány alágazat termékei ár- és költség versenyképességének jelentős javulásában, a minőségi termelés számottevő gyarapodásában. A külföldi tulajdonú vállalatok a privatizációt követően tetemes összegben valósítottak meg *további beruházásokat*, s a folyamatosan képződő profit döntő hányadát gazdaságunkba *újra befektették*. Feltétlenül figyelembe kell vennünk, hogy a működőtőke beáramlás igazán a *másodlagos* hatásokon keresztül befolyásolta a beruházási folyamatokat. E *generált hatás* számszerű nagyságát igen nehéz pontosan felmérni, közelítő becslésre azonban van mód.

A nemzetgazdasági szerkezetben világosan kirajzolódik a beruházási részesedés alapján fokozottan preferált ágazatok viszonylag szűk köre. A feldolgozóipar alágazatai közül beruházási részesedésével messze kiemel-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
kedik az élelmiszertermelés, a *kőolaj-feldolgozás, a vegyipari alapanyaggyártás valamint a közúti járműgyártás*. Ugyancsak jelentős a műanyag- és fémfeldolgozás, a gép- és berendezésgyártás beruházási súlya.

A nemzetgazdaság beruházási teljesítésének sűrűsödési *pontjai a százat alig meghaladó vállalatra koncentrálódnak*, azaz rendkívül nagy a minimális beruházási esélyek miatt vegetálásra kényszerülő üzleti társaságok száma. Mindez arra enged következtetni, hogy a fordulat utáni időszakban a beruházási esélyek vállalatilag, ágazatilag és regionálisan rendkívül *egyenlőtlenek*.

A beruházási szerkezetváltás *második vonulata* az infrastruktúra évtizedeken keresztül háttérbe szorított területeinek felzárkóztatásaként azonosítható. E körben a kereskedelem, a szállítás és távközlés jelentős összegekre rúgó beruházásai érdemelnek különös figyelmet. Viszonylag rövid idő alatt ezen ágazatokban *szűk keresztmetszetek sorának felszámolása vált lehetővé*, s az anyagi szolgáltatás álló-tőke ellátottsága jelentősen javult. A *harmadik vonulat* a nem anyagi szolgáltatás ágazatainak lényegében *nulláról induló* felfejlesztése volt. A pénzügyi szolgáltatás, a gazdasági tanácsadás valamint az ingatlanügyletek igen rövid idő alatt, a külföldi tőke hathatós részvételével olyan volumenű beruházásokat eszközöltek, ami jelentősen meghaladta számos termelő ág befektetéseit.

Ágazatok-alágazatok sorában, *vállalatok ezreiben évek hosszú során keresztül még minimálisnak mondható mértékben sem hajtanak végre álló-tőke beruházásokat*. A beruházások ágazati arányainak vitathatatlanul progresszív irányú átrendeződése fordulat-értékűnek bizonyult, s a nemzetgazdaság beruházási struktúrája hasonult a fejlett gazdaságok befektetési szerkezetéhez. E nyilvánvalóan kedvező, globális kép mögött jelentős egyenlőtlenségekkel terhelt, aránytalan ágazati-vállalati beruházási struktúra alakult ki. Társaságok ezrei évtizeddel a piactudományi átalakulás kezdetét követően sincsenek abban a helyzetben, hogy akár a saját profit egy részének felhalmozási célú visszatartásából, akár külső tőke felszívásával számot-tevő beruházási forrás birtokába kerüljenek. Ez nemcsak az álló-tőke állomány bővítését akadályozza, hanem az elért műszaki-korszerűségi szint megtartását sem biztosítja.

Összegzés

Gazdaságunkban a piactudományi átmenet részeként jelentős eredményeket hozó fordulat következett be a beruházások terén. Ambivalens értékelésünk alapja a változás következményeinek kettőssége. A döntően piacvezérelt beruházási mechanizmus működése nyomán felszámolódtak a

tervgazdasági rendszerben megismert anomáliák, másik oldalról azonban új konfliktusok keletkeztek. Az átalakulás éveiben nem a beruházások alakították a strukturális válságból kiemelkedő hazai gazdaság növekedési pályáját, hanem döntő befolyással az export bírt. A piaci reorientációt követően megformálódott exportpotenciál sok szállal kötődött az exportágazatokban kialakult beruházási dinamizmushoz. Mind a beruházások, mind az export új ágazati szerkezetének legfőbb jellemzője a sebezhetőség. A beruházási aktivitás nyomán kibontakozó tőkeképzés mindössze néhány ágazat akkumulációs dinamizmusára koncentrálódik, ami mögött sok tízezer üzleti társaság csaknem totális nettó beruházást generáló képességének hiánya húzódik meg. E koncentráltág jelentőségét tovább árnyalja az a tény, hogy a beruházás szempontjából vezető ágazatokban a külföldi tulajdon részaránya igen jelentős. A beruházó képesség túlzott függése a külföldi tőketől olyan tétel, amit nagyon kockázatos megfordítani. A hazai beruházási fordulat nyomán bekövetkezett történések szinte kivétel nélkül progresszívnek bizonyultak, a gond tehát nem az, ami megtörtént, hanem az, ami ezideig elmaradt. Nem a külföldi tőke arányát vagy szerepét kellene mérsékelni, hanem a hazai magán- és közösségi tulajdonú társaságok akkumulációs erejének növekedésére volna szükség. Nem tartható egészségesnek az a beruházási ágazati-vállalati szerkezet, amelyben százat alig meghaladó vállalatnak döntő szerepe és részesedése van az erőforrások birtoklásában.

A piacgazdasági rendszer totális megvalósulása nem jelentette az állóalapot megújítására való képesség általánossá válását. A kialakult beruházás-finanszírozási arányok jól mutatják, hogy a projektek döntően vállalati saját forrásokból realizálódnak. A bankhitelnek, a tőkepiaci csatornáknak, tágabb értelemben a finanszírozási közvetítőknek elenyésző szerep jut, s gazdaságunkban a projektek töredéke tagozódik be a nagy, nemzetközi intézményi befektetők beruházási portfóliójába. A leginkább elgondolkodtató tapasztalat a nettó beruházás nagyon alacsony szintje. Míg egyik oldalról igen fontos fejlemény az, hogy a fordulat után a nemzetgazdasági beruházás háromnegyede a magántőke döntéseinek és felhalmozásának függvénye, addig éles kontrasztként a másik oldalon ágazatok tucatjai és vállalatok tízezrei egyáltalán nem képesek a tőkepótlás mértékén felül nettó beruházás realizálására. E szélsőségesen nagy esélyegyenlőtlenség arra vezet, hogy a szigetként-zárványként megvalósuló, külföldi tulajdonú nagyvállalati projektekkel szemben, a nemzetgazdaságban működő vállalatok túlnyomó többségének relatív korszerűségi pozíciói végletesen leromlanak. E konfliktus megoldása csak úgy történhet, ha a külföldi működőtőke és az egyre nagyobb szerepet játszó portfólió befektetések ágazati-területi diffúziója egyre erősödik, s egyre több üzleti társaság akkumulációs képessége

javul e külföldi tőkeinjekciók révén. A fordulat éveinek beruházási tapasztalatai minden kétséget kizáróan bizonyítják, hogy a külföldi tőkének, piacismeretnek és menedzseri tudásnak döntő szerepe van, ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a hazai magán- és közösségi tulajdonban levő társaságokra átgyűrűző, inspiráló hatások nélkül rendkívül szűk marad a beruházási dinamizmus és az export-expanszió vállalati bázisa.

A reálgazdasági beruházási projektek kiválasztódása és megvalósulása a korábbi évtizedekétől lényegesen kedvezőtlenebb körülmények között történik, mind a nemzetközi üzleti életben és gazdaságunkban egyaránt. A megtakarítások csökkenése, a pénzgazdasági befektetések nagyobb profitabilitása, az államháztartás növekvő forrásigénye, a dologi tőkeprojektek nagy kockázata egyaránt korlátot jelent a beruházási hajlandóság érvényesülése előtt. Gazdaságunkban a termelő állóalapok korszerűségi lemaradása, az infrastruktúra fejlettségi hiányai valamint a produktívitasbeli hátrányok csak beruházások tömegével volnának felszámolhatók. A tervezett beruházási projektek rendkívül éles versenye miatt az említett hiányok frontális felszámolása rövid idő alatt nem történhet meg, így a modernizációs hátralék tartósan fennmarad. Az átalakuló gazdaságok régióját érintő nemzetközi működőtőke áramlás várható tendenciái, a megtakarítási ráta viszonylagos stabilitása, a gazdasági növekedés kilátásai mind azt valószínűsítik, hogy a beruházási lehetőségek jelentős kiterjedésére nem számíthatunk. Ennek fő következménye az lesz, hogy sem az állóalapok korszerűsödésében, sem az infrastruktúra fejlesztésében látványos javulás nem valószínűsíthető. A piacgazdasági átalakulást kísérő minőségi szerkezeti fordulatot a beruházások mennyiségi fordulata kellene, hogy kövesse, ennek esélye azonban igen csekély.

Bár az elmúlt évtized egészében a beruházások gyorsabb ütemben nőttek, mint a nemzetgazdasági kibocsátás, a vizsgált időszakban többször is bekövetkezett a beruházások váratlan visszaesése. Az átmenet idején mindvégig feltűnő az állam mérsékelt beruházási aktivitása, s időnként nehezen érthető passzivitása. Az adó- és amortizációs politika eszközei szinte egyáltalán nem stimulálják a beruházási kedvet, a befektetett tőke adómentes visszanyerésének könnyítése mindmáig nem épült be a makrogazdasági szabályozás eszköztárába. Egy évtized beruházási tapasztalatai bizonyosságul szolgálnak arra, hogy a befektetések ama ágazatokban és vállalatokban nőttek jelentős mértékben, amelyek tőkeerejükénél, piaci beágyazottságuknál és üzleti dinamizmusuknál fogva képesek voltak függetlenedni a beruházást-felhalmozást kevésbé stimuláló közegtől.

BARANYI BÉLA

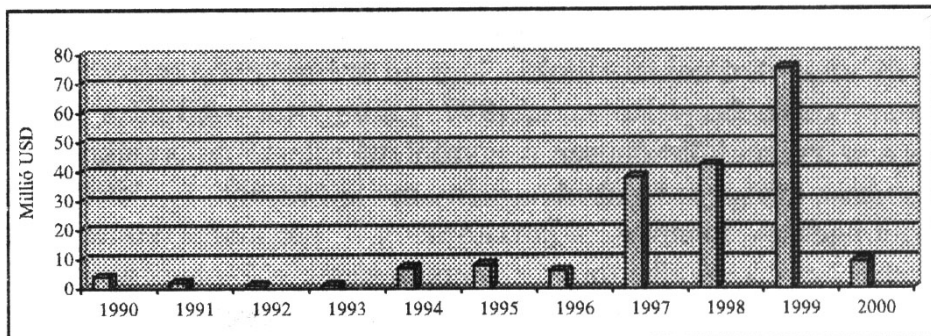
SZÉKELYFÖLD, MINT A MAGYAR TŐKEMOZGÁS TOVÁBBI LEHETSÉGES CÉLTERÜLETE

Az együttműködés pillérei – a gazdasági kapcsolatok

A magyar-román gazdasági kapcsolatok az elmúlt évtizedben öröndentesen fejlődtek. A rendszerváltozásokon túl számottevő eredményeket leginkább az hozott, hogy Románia 1997. július 1-től a CEFTA teljes jogú tagja, s a szervezet kölcsönösen megszüntette a legtöbb termékre kiszabott vámot, bár az egységes vámkedvezmény mellett továbbra is léteznek kétoldalú kontingensek, mennyiségi korlátozások. A problémák zöme éppen abból adódik, hogy a mindkét ország számára rendkívül fontos agrártermékek (gabona, húсарuk) esetében megmaradtak a mennyiségi korlátozások, és Románia állandóan védővámokkal kívánja útját állni az „olcsó”, ám jobb minőségű magyar áruknak. Ennek ellenére a belépést követően csupán egy esztendő alatt 59,2%-kal nőtt a két ország közötti kereskedelmi forgalom 1997-hez képest, ami annyit jelentett, hogy Románia CEFTA-kereskedelméből Magyarország 55%-kal részesedett, azaz a szomszédos ország a legnagyobb CEFTA-partner lett. Románia CEFTA-tagsága óta ugrásszerűen megnőtt az oda irányuló magyar export, amelynek volumenét csak részben ellensúlyozta a magyar import mérsékeltebb ütemű emelkedése. Románia Magyarország 10. legjelentősebb exportpiacává lépett elő. A megélénkülő kapcsolatok következményeként a közép-kelet-európai magyar befektetések elsődleges célpontja Románia lett, miután az összes kelet-európai magyar befektetések 40%-a itt valósult meg, 1990-1998 között mintegy 84,5 millió USD értékben.

A magyar-román gazdasági kapcsolatok jelentőségét bizonyítja, hogy a magyar export 2000-ben 574,2 millió USD-t tett ki, ami az előző évhez képest 22,8%-os növekedést jelentett. A magyar import ugyanekkor 328 millió USD volt, ami 40,5%-os növekedésnek felelt meg. Románia 3,4%-os részesedésével a Magyarországra irányuló export tekintetében a hetedik helyet, míg 3,9%-os importjával az ötödik helyet foglalta el külföldi partnerkapcsolataiban. A magyar tőke kivitel kumulált értéke 2000 végén 180 millió dollár volt, míg a román tőke kivitel ezzel szemben csak mintegy 30

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
 millió dollár volt. A magyar tőkerészvételű cégek száma 2000 végén elérte a 3500-as nagyságrendet, miközben 1998-ban még csak 2712 volt a magyar tőkével működő cégek száma. Ezzel Magyarország a romániai külföldi tőkebefektetők rangsorában a hetedik, míg a befektetett összítőke értékét tekintve a 12. helyet foglalja el. A legnagyobb magyar befektető a MOL Rt., amely tőkenagyságát tekintve 74 millió dollárt mondhat a magáénak Romániában. A román tőkerészvételi cégek száma 2000 végén 2.000, a legnagyobb román befektető pedig a PETROM (15 millió USD) volt. A felsorolt néhány adat is bizonyítja a gazdasági együttműködés fontosságát, mindenképp a magyar fél jelentékenyebb és aktívabb jelenlétét támasztva alá (7. ábra).

1. ábra: A Romániába irányuló magyar tőkekivitel alakulása 1990-2000 között

Forrás: MNB (Szerk.: Szabó András).

Magyarország az elmúlt néhány évben már nemcsak egyoldalúan befogadta a működő tőkét, hanem gazdasági eredményei révén maga is külföldi befektetővé vált. A magyar tőkeexport 60-70 százaléka Nyugat-Európába irányul, ezek zöme azonban valójában csupán pénzügyi tranzakciók (adó-elkerülés stb.) részeként hagyja el az országot. A közép-európai magyar befektetések jelentős hányada viszont Romániában realizálódik, ami a legfontosabb keleti partnerré tette a szomszéd országot. A 2.712 bejegyzett gazdasági társaságból 2.660 működött 1998 végén, és ez a külföldi befektetők rangsorában a vállalatok száma alapján a 7. (4,3%-os részesedés az összesből, 85,6% a CEFTA-ból), a befektetett tőkét tekintve pedig 13. (2,3%, illetve 66,4%) helyezést jelent Magyarországra számára Romániában. A létrehozott magyar vállalkozások 94%-a kft, mintegy 6%-a (160 cég) pedig részvénytársaság, vagyis még mindig inkább a kisebb méret dominál. Más kérdés, hogy 1994 után visszaszorultak a kisbefektetők és magánszemélyek, és azóta már a nagyobb vállalatok (pl. a MOL) vették át a vezető szerepet a piacszerzésben. Időközben természetesen jelentős tőkekon-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból

centráció zajlott le, mivel a tíz legjelentősebb befektető (*MOL Rt.*, *DUNAPACK Rt.*, *Richter Rt.*, *Budapest Bank Rt.*, *Pannonpipe Kft.*, *Tiszai Vegyi Kombinát Rt. stb.*) rendelkezik a kivitt tőke kétharmadával. Az átrendeződés háttérében a felgyorsult romániai privatizáció áll, és az előnyös feltételeket a már korábban termelési kapcsolatokkal rendelkező cégek tudták a legjobban kihasználni. Szintén jelentős előnyt biztosítanak a hazai folyamatokban évekkorábban szerzett átalakítási-menedzselési tapasztalatok a megvásárolt üzemek feljavításában, és emiatt Magyarországnak, mint „nyugati befektetőnek”, jelentős a presztízse Romániában.

A *magyar export*, különösen az *élelmiszeripar egésze* (szinte mindenféle termék), valamint a feldolgozott építőipari anyagok és terméktípusok, gépipari termékek bizonyos csoportjai, illetve komplett gépipari technológiák révén nőtt a többszörösére. Az *import legnagyobb részét az építőipari alapanyagok*, illetve a különféle műtrágyák, só, nehéz- és színesfém tömbök/hulladékok, valamint a gép- és járműalkatrészek, felújítható gépek behozatala teszi ki. A *vegyes tulajdonban lévő vállalatok* általában az *élelmiszeripar*, az *építőipari szolgáltatások*, a *fafeldolgozás*, az *idegenforgalom* és az *export-import tevékenységek* körében működnek nagyobb számban.

A *mezőgazdaságban*, a határmenti térségekben csaknem megegyező természeti adottságokból adódó hasonló termelési szerkezet miatt eddig inkább az együttműködés hátrányos hatásai érvényesültek, holott a hasonló rendszerek könnyen összekapcsolhatók lennének, és a kooperáció lehetővé tenné egyfajta szakosodást a területek között (pl. vetőmagtermelés stb.), és ennek eseti, kezdetleges formái helyenként már ma is megjelennek. Uniós tagállamokként az egyforma jogrend és szabványrendszer ezen a téren is tovább emelheti a kapcsolatok színvonalát, és a közös érdekek védelme szintén ebbe az irányba hat. Sokkal kézzelfoghatóak az *élelmiszeripari együttműködések*, amelyek a malomipar egykori összefonódásának a mintáját követhetik, példa erre a CEREOL, amely a megnövelt piacai és kapacitása miatt már most rá van utalva a román nyersanyagra).

Jelenleg a magyar vállalatok a hagyományok és a már régen befejeződött privatizáció miatt jelentős előnyben vannak, amit érdemes kihasználni a piacszerzésre. A tudatos kooperáció irányába mutat – és ezért érdemes továbbfejleszteni – a húsiparban az elmúlt években kialakult helyzet. A gyengébb minőségű termékekkel, a jobb kapcsolatok és kisebb vámok hatására a román cégek uralják az oroszországi piacok nagyobb részét, eközben a magyarok jelentős pozíciókra tettek szert a román belföldi piacokon. A közös érdekek mellett természetesen a közös gondok (strukturális válság, bizonytalan gazdálkodási formák stb.) ugyancsak ösztönzik az együttműködést az ágazatban.

Az elmúlt évek folyamatai strukturális átrendeződést eredményeztek az *ágazati szerkezetben* is. A magyar tőkével működő vállalatok 42%-a a kereskedelemben, 30%-a a termelő ágazatokban, 16%-a a szolgáltató szektorban, 9%-a a külkereskedelemben, 2%-a pedig az építőiparban működött 1998 végén. Ennek fő oka, hogy ma Romániában a munkaerő-igényes, exportorientált ágazatokban érdemes befektetni, mivel a hatalmas belső piacon kicsi a fizetőképes kereslet. Ez részben már mutatja a befektetések kockázatait, amelyekhez társul a még mindig magas infláció, a lej folyamatos leértékelése, a korrupció és a túlzott bürokrácia, valamint a román bankrendszer, a gazdaság bizonytalan helyzete.

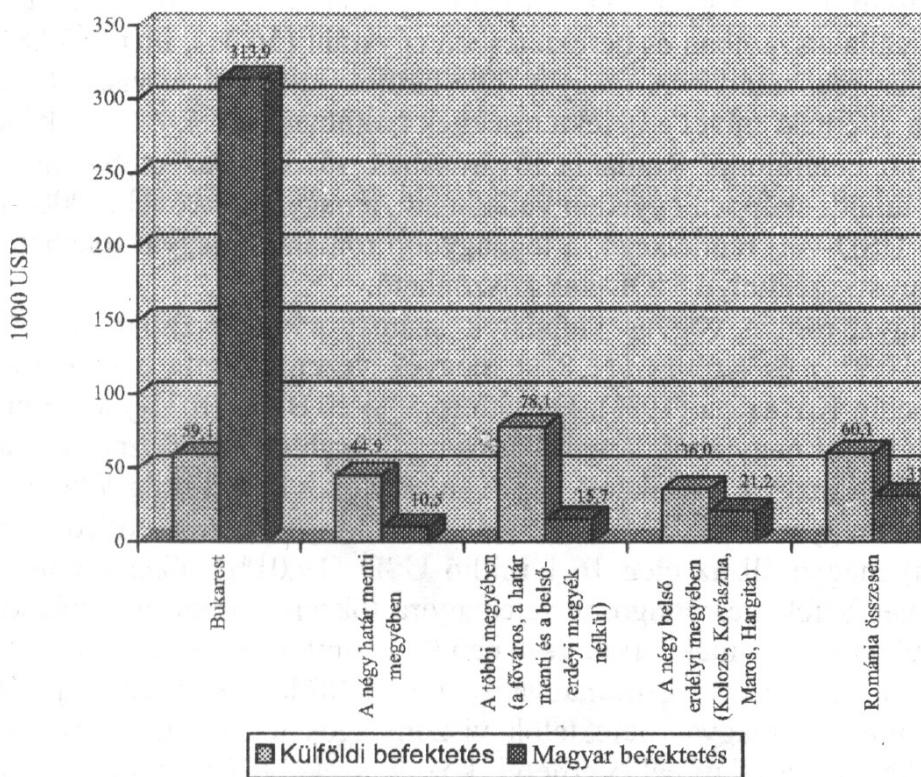
A „gazdasági kapcsolatok” sajátos, ám igen elterjedt formáját jelenti az *ún. megélhetési turizmus* és a *feketemunka*. A két ország közötti kapcsolatok leginkább a szürke-, illetve feketegazdaság területén növekedtek, amihez jelentősen hozzájárultak a régió rossz gazdasági körülményei. A *bevásárló-turizmus*, illetve főként a mezőgazdasági, az építő- és feldolgozóipari idénymunkák alkalmával megerősödő munkaerő-kínálat, az *ún. feketemunka* döntően a magyar oldalon jelentkezik.

A magyar tőkebefektetések területi megoszlása Romániában

Romániában a külföldi *befektetések területi megoszlására a vállalatok számát és törzstőkéjét tekintve a koncentráltság jellemző*, mivel Bukarest csaknem 60%-kal részesedik mindkét vonatkozásban. A *magyar befektetéseknél* módosul a kép, mivel azok *elsősorban a magyarlakta területekre irányulnak*. Ennek legfőbb oka a nyelvi nehézségeken túl a nagy távolság, valamint az elmaradott infrastruktúra. Mindez már Bukarest esetében is komoly hátráltató tényező. A magyar érdekeltségek számát tekintve tehát az erdélyi-partiumi, illetve a belső erdélyi, köztük a székelyföldi megyék állnak az élen. Ugyanakkor a nem magyar tőke kevésbé preferálja a magyar-román határvidéket – kivételt jelent ez alól Temes (Timiș), amely országosan is kiugró értékekkel rendelkezik – mivel a négy román (Timiș, Arad, Bihor, Satu Mare) megyében a nem magyar társaságok 12%-a működik (szemben a 33%-os magyar részarányal), az *össztőke* mindkét esetben alig több mint 9%-ával.

Kedvezőtlen tény az érintett megyék számára, hogy az itt vezető szerepet játszó magyar befektetők viszonylag szegényebbek egyéb külhoni társaiknál: átlagban feleakkora pénzüsszeggel hozzák létre vállalkozásaikat, de – Bukarestet kiemelve – a maradék „vidéki” területeken már csak az egyharmados arányt érik el. Még rosszabb a helyzet a közvetlen határtér-ségben, mert a kisvállalkozások nagy száma miatt a magyar cégek tőkéje

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból már csak negyede az itteni külföldi befektetések átlagának. A vállalkozások nagy száma, vagyis a megélenkült érdeklődés mögött tehát nem áll igazán komoly erő: a négy megyében a magyar cégek átlagos tőkéje 10.500 dollár, szemben a 16.800 dolláros román (a bukaresti befektetéseket nem tartalmazó) átlaggal. Ennek ellenére a földrajzi közelség és jobb elérhetőség, a viszonylagos fejlettség és a nyelvi előnyök révén a román *határ mente és belső Erdély továbbra is komoly szerepet játszik majd a tőkebeáramlásban*. Igen figyelemreméltó, hogy a négy belső erdélyi megyében az egy cégre jutó magyar befektetések 22,1 ezer dolláros átlaga magasan meghaladja a 16,8 ezer dolláros román „vidéki” mutatót, illetve a nyolc erősen magyarlakta határ menti és belső erdélyi megye, valamint Bukarest nélkül számított megyei átlagot (2. ábra).

2. ábra: A Romániában befektető magyar, illetve külföldi cégek átlagos tőke nagysága, 1998

Forrás: Saját szerkesztés az ITDH jelentés alapján. *Magyar-román határmenti térség...* Terra Stúdió Kft. 2000.

A Romániába irányuló magyar tőke mozgások területileg elsősorban a magyarlakta régiókba, az *államhatár mentén fekvő négy romániai megyébe* (Szatmár, Bihar, Arad, Temes), illetőleg a *belső erdélyi területekre* (Kolozs, Kovászna, Maros, Hargita), valamint az értékében kimagasló, de szigetszerűen elhelyezkedő Bukarestbe irányulnak. Érthető okokból sok tényező járul hozzá a magyar befektetések dinamizálásához, többek között a hagyományok ápolása, a magyarnyelvűség, és az anyaországtól elszakadt népesség segítése miatt is a magyar tőkebefektetése igen erősen a magyar többségű vagy jelentős mértékben magyarlakta régiókba, a határ menti és belső erdélyi megyékbe valósulnak meg. Bukarestet, a fővárost leszámítva a keleti országrészekben szinte nincs is magyar befektetés, jóllehet erre román részről az igény és az elvárás megvolna, ám a nyelvi nehézségek, az elmaradott infrastruktúra, a nagyobb távolság elriasztja a magyar tőkét.

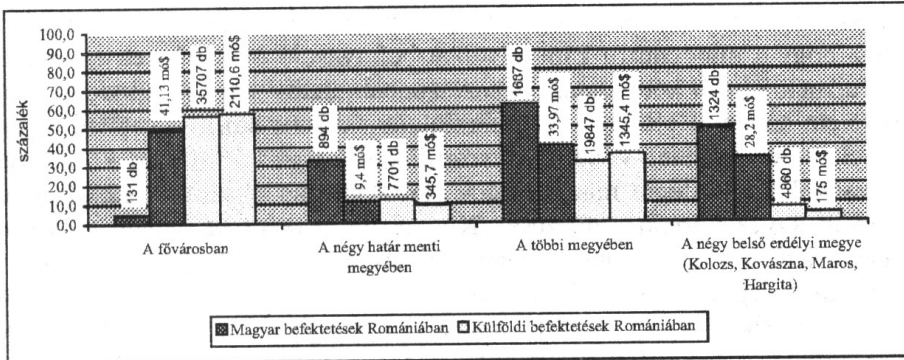
A külföldi, nem magyar tőke területi megoszlására jellemző, hogy több mint fele vállalat számban és befektetésben egyaránt (56,4%, illetve 57,8%) Bukarestben realizálódik. A magyar tőke területi sajátosságai viszont ettől jelentősen eltérnek, mivel a befektetéseknek számban csak 4,8%-a, tőkében 48,7%-a koncentrálódik Románia fővárosában, ráadásul az utóbbi magas aránya is tulajdonképpen egyetlen vállalatnak, a nagy tőkeerővel (2000-ben 74 millió USD-vel) rendelkező, a legnagyobb romániai magyar tőkebefektető, bukaresti székhelyű MOL-nak köszönhető.

A magyar-román vegyes vállalatok számát tekintve Bihar (18,1%), Hargita (16,9%) és Kolozs (13,8%) megyék vezetnek, míg a befektetett tőkéből pedig Kovászna (19%), Hargita (6,5%) és Bihar (6,3%) a sorrend. A Székelyföldet nagyjából „lefedő” Hargita (Harghita), Kovászna (Covasna) megyék a magyar vállalatok 23,5%-ának adnak helyet, míg tőkerészesedésben a magyar befektetések 25,53-át teszik ki. Befektetésben Kovászna (Covasna) megye áll az élen 16,1 millió USD (19,01%) tőkenagysággal. Egy magyar befektetés átlagosan feleannyira tőkeerős, mint egy más külföldi befektetés. A vidéki, Bukarest nélkül számított értékekben már háromszoros a különbség a nem magyar eredetű külföldi befektetések javára, ami az „átlagos” magyar befektetők viszonylagos tőkeszegénységének a bizonyítéka. Am a négy belső erdélyi, köztük székelyföldi megyékben relatíve jelentős a magyar tőkekoncentráció, különösen, ami Kovásznát illeti (3-4. ábra).

A határon átnyúló *gazdasági kapcsolatok élénkítésének* az egyik fő mozgatórugója a gazdasági együttműködések elősegítése, ezen keresztül a partnertérségek anyagi helyzetének és az itt élők életszínvonalának javítása volt és marad a jövőben is. Éppen emiatt csak a *kölcsönös érdekeken* (leginkább a *profitszerzés*) alapuló együttműködések válhatnak életképessé, az adminisztratív, felülről vezérelt kooperációknak nincs esélyük. A gazdaság-

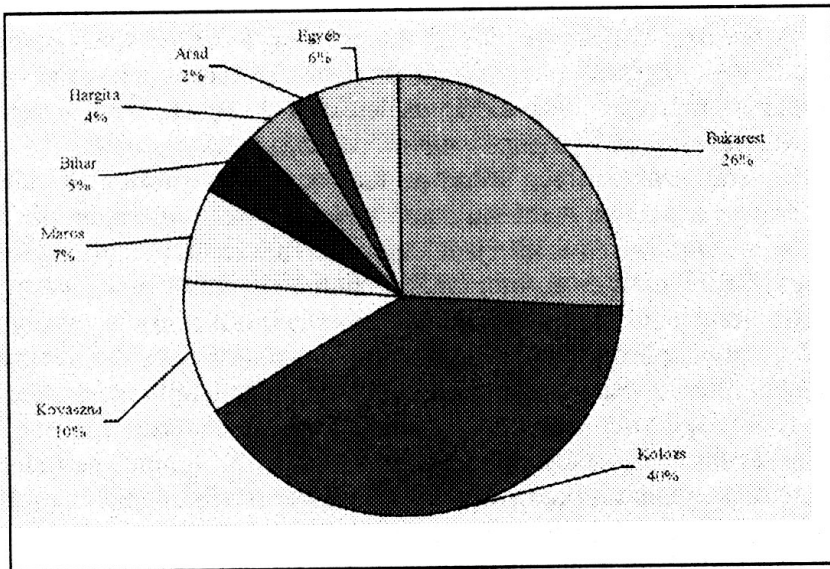
Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból fejlesztő intézkedéseknek tehát a versenyképességet, a regionális termelési kapcsolatokat kell fejleszteniük, és erre nagyon sok közvetett és közvetlen beavatkozási lehetőség kínálkozik mindkét ország számára.

3. ábra: A magyar és a külföldi tőkebefektetések számának és nagyságának területi megoszlása Romániában az összes befektetések százalékában, 1998

Forrás: Saját szerkesztés az ITDH jelentés alapján. Magyar-román határmenti térség... Terra Stúdió Kft. 2000.

4. ábra: A magyar tőke kivitel megoszlása 2000 végéig
Forrás: MNB (Szerk.: Szabó András).

A történeti és etnikai okokon túl a magyar tőkemozgás további dinamizálásának egyik közvetett, de alapvető fontosságú eleme a jövőben az *infrastruktúra fejlesztése*, mivel a *kommunális, az informatikai és a közlekedési hálózatok* rossz minősége, szűk teherbíró képessége vagy éppen hiánya erősen korlátozza a gazdasági élet szereplőinek kapcsolatait. Nagyon fontos, hogy a mindennapi kapcsolatokat befolyásoló intézmények együttműködjenek a határ két oldalán, ehhez azonban biztosítani kell minden anyagi és nem anyagi segítséget (pl. információs rendszer stb.). Lehetőleg egységesíteni, de legalább világosan *tisztázni kell a jogköröket*, mert a bizonytalanságok és esetleges hiányosságok alaposan megnehezítik a gazdasági és egyéb ügyek korrekt rendezését. Kiemelt területként kezelendő a *humán erőforrás-fejlesztés* is, mert egyrészt a kapcsolatok kiépítéséhez és fenntartásához megfelelő szakértelem szükséges, másrészt a rendelkezésre álló munkaerő képzettségi szintje alapvetően meghatározza a külföldi tőke érdeklődését, a további fejlődési lehetőségeket. Ám a fentebb felsorolt területek fejlesztését kiegyensúlyozottabbá kell tenni, mert az egyes elemek egyoldalú fejlesztése keveset ér a más területeken megmaradó hiányosságok révén.

A határon átnyúló kapcsolatok intézményi feltételeiről

A *határon átnyúló gazdasági kapcsolatok kialakításában, fenntartásában* és működtetésében egyrészt a tényleges gazdasági jellegű együttműködéseknek, másrészt az érdekképviselőknek és egyéb, a *gazdasági együttműködések*et segítő intézményeknek van *alapvető szerepük*. Közvetve és közvetlenül számos ilyen szervezet támogatja a profitorientált vállalkozásfejlesztést a magyar-román oldalon egyaránt. Az *önkormányzatok és önkormányzati társulások* kiterjedt kapcsolatrendszerük (települési, kistérségi, megyei, regionális és euroregionális szinten egyaránt) segítségével komoly segítséget jelentenek a vállalatoknak és vállalkozásoknak. Igaz ugyan, hogy a legtöbb kapcsolat ma még kulturális-oktatási jellegű, azonban ezek továbbfejlődése lehetőséget biztosíthat a gazdaságfejlesztési eszközök tudatos és kölcsönös igénybevételéhez. Minden megyében van néhány település és kistérség – Csenger, Berettyóújfalú stb. –, amely a mögötte álló gazdasági szereplők (kamarák, vállalkozásfejlesztési alapítványok) segítségével gazdaságfejlesztési szempontból különösen aktív.

A sikerekhez elengedhetetlen a gazdasági és a politikai-adminisztratív szereplők minél jobb együttműködése, mivel ezek számos területen egymásra utaltak, és végeredményben a célok is közösek. Ennek megfelelően az önkormányzatok és településszövetségek jó néhány tervezett vagy már

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból

folyamatban lévő programmal kívánnak javítani a gazdasági feltételeken. Nem lehet elégszer hangsúlyozni az infrastruktúra és a határátkelők fejlesztésének, valamint a közlekedési hálózat elemei korszerűsítésének a szükségességét (főleg a teherforgalom segítésére RO-LA és kamionterminálok építését), a közlekedési hálózatok elemeinek (út, vasút, reptér, kikötő) korszerűsítését-kiépítését.

A rendszeres polgármesteri és egyéb intézményközi találkozókra egyre több szó esik a gazdasági együttműködésekről. Létezik például a román Bihar és a magyar Hajdú-Bihar megyék, illetve a német Rheinland-Pfalz tartomány közötti megállapodás, amely a magyar-román határtérség mindkét oldalának fejlesztését tűzte ki célul közös projekteken keresztül. A 4-4 határmenti megye egyre több közös, az Unió pénzeit gazdaságfejlesztési célra igénylő pályázatot nyújt be. *Igény mutatkozik magyar-román vámszabadterületek és gazdaságfejlesztési pólusok kialakítására*, és az önkormányzatok haladnak is ebbe az irányba (pl. a *szegedi logisztikai központ*, a *határ két oldalát összefogó Bihari Vállalkozási Övezet*, illetve a hármashatár lehetőségeit kihasználó övezet kialakítása Makó központtal). Nagyon hasznos a megyei önkormányzatok pénzügyi és egyéb segítségével a *szakmai kiállítások és vásárok* (Csaba-Expo, Kelet-Nyugat-Expo, Szatmár-Expo, Bihar-Bihar Expo határmenti kiállítások és vásárok) megrendezésében, és ezen a téren a kisebb területegységek, kistérségek, települések aktivitása szintén széleskörű és számottevő (fórumok, vásárok, egyéb rendezvények megtartása, illetve fejlesztési programok kidolgozása).

A szakmai szervezetek közül a megyei *vállalkozásfejlesztési alapítványok* szerződéses viszonyban állnak a hasonló profilú romániai intézményekkel. Közösben dolgoznak ki fejlesztési és képzési programokat (főleg a román vállalkozók segítségét célozva), együtt pályáznak, illetve közösben hoznak létre vállalkozásokat segítő szervezeteket. A legfontosabb cél a gazdasági kapcsolatok fejlesztésén túl a román vállalkozók versenyképességének javítása, függetlenül attól, hogy van-e ennek közvetlenül pozitív hatása a magyar partnerekre. Ennek érdekében folytatják az üzletember-találkozók szervezését, a kölcsönös partnerközvetítést, egy közös adatbank létrehozását, a jogi és egyéb szaktanácsadást, egy közös turisztikai térkép elkészítését, illetve mikro-euroregionális fejlesztési tervek kidolgozását.

A *megyei kamarák* kulcsszerepet játszanak a hazai és nemzetközi gazdasági kapcsolatok fejlesztésében, ráadásul ezirányú tevékenységüket önállóan és saját felelősséggel, de az adminisztratív-közigazgatási szereplőkkel szorosan együttműködve végezhetik. A kamarai törvény változásai azonban alaposan beszűkíthetik a lehetőségeket, mivel a kötelező tagság megszűntével a tagok nagyobb része kilépett, és a tagdíjából származó jövedelmek csökkenése miatt jóval bizonytalanabbá vált az anyagi helyzet.

A határon átnyúló kapcsolatok fejlesztésére fordítható összegek eddig is szűkösnek bizonyultak (ezt bizonyította a rengeteg pályázat), ám még mindig ezek voltak a legjelentősebb ilyen célra fordítható helyi források.

Az anyagi lehetőségek korlátozottabbá válása ellenére a kamarák az alkalmazottak szakismerete és kapcsolatrendszere révén a jövőben sem veszítik el jelentőségüket – már csak azért sem, mert leginkább a megyei kamarák „találták meg” a román oldali partnerszervezeteket. Az együttműködést nehezítő tényező, hogy Romániában hiányzik a termelőket összefogó, a magyar *agrárkamarához* hasonló érdekvédelmi szervezet. Ennek ellenére a magyar agrárkamarák komoly tevékenységet fejtenek ki az információcsere (üzleti ajánlatok, jogszabályi változások stb.), a kiállítás-szervezés (ezek eddig nem hoztak érezhető hasznot a technikai színvonal és a termelési kultúra óriási különbségei miatt) és a tagok piacra jutási feltételeinek kölcsönös javítása területén, jelentősen lendítve a gazdasági kapcsolatokon. A *kereskedelmi és iparkamarák* valamennyi megyében rendelkeznek határon túli kapcsolatokkal, a közvetlen határsávot és a távolabbi román megyéket egyaránt érintve.

A *regionális területfejlesztési tanácsok* jelenleg még nem játszanak jelentős szerepet a határon átnyúló gazdasági kapcsolatok alakításában, de az *Észak-Alföldi*, illetve a *Dél-Alföldi Régió* munkaszervezeteinek az erősödésével a helyzet kedvező irányba változhat. Az *eurorégiók* saját strukturális problémáikból (túlméretezettség, lassú cselekvőképesség stb.) és a finansziális háttér hiányából adódóan nem tudják megfelelően segíteni a kapcsolatok fejlődését, bár a munkabizottságok révén mindkét szervezetben megfelelő hangsúlyt kap a gazdaságfejlesztés. A magyar-román kapcsolatok a két, a *Kárpátok*, illetve a *Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégióban* intenzívek, de ennek a gazdaság fejlődésére kevés hatásuk van – és az elemzők szerint ez a jövőben sem változik jelentősen.

A határon átnyúló gazdasági együttműködést tehát számos szervezet segíti közvetlen vagy közvetett módon, azonban a mindennapi kapcsolatokat az „alulról jövő” spontán szerveződések határozzák meg, amelyeket a piaci érdekek és a kézzelfogható gazdasági előnyök megszerzésére tett lépések irányítanak. Emiatt a gazdaságfejlesztési tervekben *a vállalkozói igények kielégítésére kell elsősorban törekedni*. A gazdasági együttműködés számottevő bővülésével a problémák néhány vállalkozás helyett már sokakat érintenek majd, s ezért várhatóan megoldásuk is egyre sürgetőbb feladat lesz. Ám a gazdasági kapcsolatok építése érdekében ma még sok olyan tennivaló akad, amely meghaladja a regionális szervezetek és intézmények képességeit, magasabb szintű koordinációt igényel. *Kiutat elsősorban mindkét ország számára az Európai Unióhoz való mielőbbi csatlakozás ígér. A csatlakozás a kötelező jogharmonizáció folytán rengeteg mai problémát szüntetne meg.*

Összegzés

A magyar-román határ két oldalán gyakorlatilag ugyanazokkal a problémákkal kell megküzdeni, de a magyar és a román oldal között sok tekintetben óriási fejlettségbeli különbségek tapasztalhatók. Ez annak ellenére így van, hogy míg a magyar határmenti megyék az országon belül a legelmaradottabb, halmozottan hátrányos helyzetű területeinek számítanak (a „periféria perifériái”), addig a Románia esetében éppen az ellenkezőjét mondhatjuk el saját országukhoz viszonyítva. A legsúlyosabb gondok azonban közös (elmaradott gazdasági szerkezet és infrastruktúra, a külföldi tőke lanyha érdeklődése, tőkehiány), azonban a két ország erősen eltérő fejlettségi szintje miatt a határ két oldalán egészen más léptékekben kell gondolkodni. Ez megnehezíti az együttműködést, de a közös érdekek, valamint a román félnek a társadalmi-gazdasági felzárkózás, valamint az euroatlanti integráció sikere iránt táplált remények megvalósítása érdekében mutatkozó intenzívebb együttműködési hajlandósága minden bizonnyal át fogja hidalni ezt a szakadékot. A „szakadékok” áthidalására azonban olyan határátkelőkre, sőt átkelők egész sorára van szükség, amelyek megkönnyítik az átjutást, elősegítik a határok átjárhatóbbá tételét a dél-alföldi magyar-román határtérségben is.

A Romániába irányuló magyar tőke mozgásról és annak területi megoszlásáról összegzésként pedig megállapítható, hogy az egyre nyitottabbá váló magyar-román határ az elmúlt évtizedben mind erőteljesebben generálta a különböző államközi együttműködéseket, köztük a leginkább „politikamentes”, piaci meghatározottságú gazdasági kapcsolatokat, és így mára azok gyakorlatilag a gazdaság szinte minden területét áthatják. A román fél megnövekedett együttműködési hajlama optimizmusra ad okot a jövő tekintetében, és csak remélni lehet, hogy ezt nem fogja akadályozni semmilyen kedvezőtlen politikai irányváltás, sem pedig – nem kívánt következményeivel – a Schengeni Egyezmény várható életbelépése sem.

Végül érthető okokból a magyar tőke mozgás fő irányait továbbra is a határ menti és a belső erdélyi megyék, illetve a román főváros jelölik ki. Bármennyire kívánatos lenne a magyar tőkebefektetések területi nagyobb decentralizálása Romániában, tudomásul véve a realitásokat, a jövőben is elsősorban a magyar lakta területek preferálására lehet számítani a magyarországi befektetők részéről.

Forrás

BARANYI Béla – BALCSÓK István - DANCS László – MEZŐ Barna: *Borderland Situation and Periferality in the North-Eastern Part of the Great Hungarian Plain*. Discussion Papers No. 31. (Series editor: Zoltán Gál.) Pécs, 1999. 86.

BARANYI Béla (szerk.): *A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 2001. 368.

BARANYI Béla (témavezető, szerkesztő): *A határokon átnyúló fejlődés esélyei a Kárpátok Eurorégió működési területén. (A gazdasági-társadalmi kapcsolatok alakulásának történeti összefüggései, helyzete és az együttműködés fejlesztésének lehetőségei, különös tekintettel Északkelet-Magyarországra)*. Tanulmányok az OTKA T 023004. (1997-2000) számú kutatási program tudományos eredményeiből. (Tudományos zárójelentés kézírata.) 2001. április. 266.

BARANYI Béla: *Before Schengen – ready for Schengen – Euro-regional Organisations and New Interregional Formations at the Eastern Borders of Hungary*. Discussion Papers. No. 38. (Series editor: Zoltán Gál.) Pécs, 2002. 38 p.

BARANYI Béla (témavezető, szerkesztő): *Interregionális szervezetek (Kárpátok Eurorégió, Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió), valamint a gazdasági övezetek (a Záhonyi és a Bihari Vállalkozási Övezetek) szerepe és jelentősége az országhatármenti területek felzárkóztatásában, a határon átnyúló gazdasági-társadalmi kapcsolatok erősítésében*. Kézirat. Debrecen, 2002.223 p.

Magyar Nemzeti Bank adatbázisa, 2000.

Magyar-román határ menti térség fejlesztési koncepciója és programja. Terra Stúdió Kft. 2000. április, 178 p.

KÜLFÖLDI MŰKÖDŐTŐKE-ÁRAMLÁSOK A KÖZÉP ÉS KELET-EURÓPAI ORSZÁGOKBAN

Jelen tanulmány a kelet és közép-európai országokba beáramló külföldi működőtőke (KMT) útját vizsgálja az elmúlt évtizedben, melyek közül kiemelt elemzés mutatja be Románia helyzetét. Céлом ugyanakkor, a térség szomszédos országainak gyakorlatából vett eredmények és tények bemutatása is, párhuzamban a vizsgált ország eredményeivel. Fontosnak tartom az elemzésben megemlített országok csoportosítását: egyrészt a kelet-európai országok, mint Albánia, Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Horvátország, korábbi Jugoszlávia és Macedónia, valamint Románia és a közép-európai volt szocialista országok, – mint Csehország, Magyarország, Lengyelország, Szlovákia és Szlovénia körökre. Az utóbbi csoport tapasztalatai tanulságként szolgálhatnak az előbbieknél, mivel ezen országok már megtapasztalták a külföldi működőtőke fejlesztő hatását, mely a piacgazdaságra való gyorsabb áttérést és gazdasági növekedést eredményezett. Különösen azokban az országokban történt ez, ahol a külföldi működőtőke-beáramlás privatizációs folyamatok részeként jelent meg.

A tanulmány a múltbeli és jelenbeli helyzet feltárásán túl, megpróbál néhány ötletet adni, hogy miként lehetne a Romániát egyelőre még csekély összegben kedvezményező működőtőke nagyságát fokozni, és ez által a piacgazdaságra való áttérést sikeresebbé tenni.

A közép-európai országok helyzete

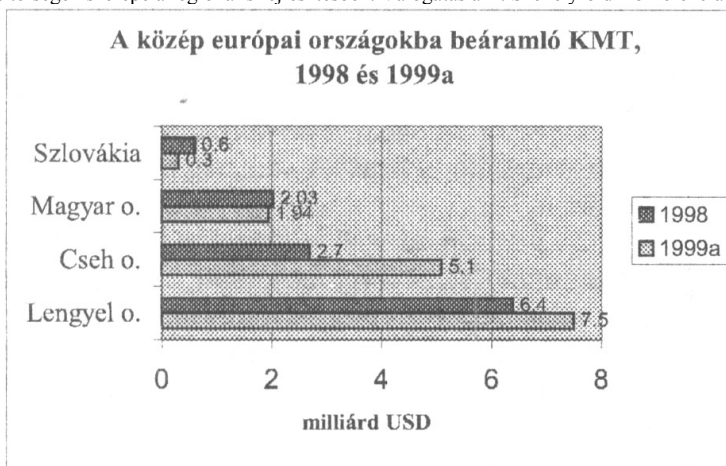
A csatlakozni vágyó országok közül Csehország, Magyarország, Lengyelország, Észtország és Szlovénia az, mely az egy főre eső GDP, a külföldi tőkebeáramlás és gazdasági átalakulás tekintetében az élen jár. Az öt ország közül Magyarország az, ahol a külföldi tőke leginkább kifejtette a termelésben való hatékonyságát: 1994-ben Magyarország és Csehország illetve Lengyelország között a hatékonyságbeli különbség háromszoros, míg 1998-ban kétszeres volt, tekintettel a főbb makrogazdasági mutatókra. Kétségteljes, hogy azokban az országokban, ahol a külföldi működőtőke-beáramlás intenzívebb volt kezdetekben, ott sokkal gyorsabban megtörtént a strukturális átalakulás, a piacgazdaságra való áttérés. Ez elsősorban az

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
output szerkezeti megváltozását valamint az export növekedését és irányváltóztatását eredményezte.

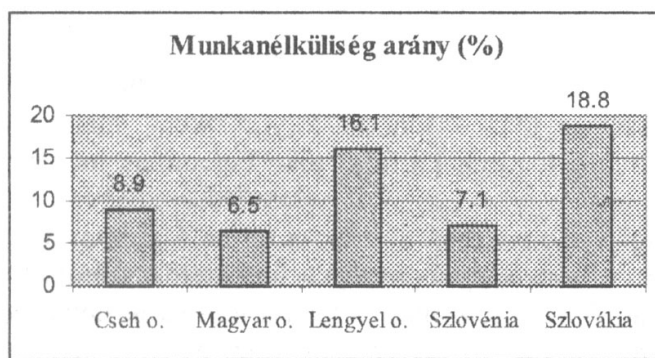
Hunya Gábor¹ egyik tanulmányában azt hangsúlyozza, hogy a külföldi működőtőke és a gazdasági növekedés közötti kapcsolat kétélű, mivel a külföldi tőkének gazdaságnövelő hatása van, de a gazdasági növekedés és áttérés szintén befolyásolja a külföldi működő tőkét. A külföldi működőtőke az importált befektetési eszközök, új technológiák és tudástransfer révén, a multinacionális vállalatokon keresztül növekedést eredményez, viszont a megerősödött piacgazdaság viszonyaira és a növekedésre a külföldi befektetők pozitívan reagálnak. A külföldi tőke hatása tehát először a mikrogazdasági szféra versenyképességében ölt testet, mely versenyképesség majd jellemzi az iparágat és a gazdaság egészét. Trabold (p. 182)² egy gazdaság versenyképességét úgy definiálja, mint az értékesítési-, vonzási-, és alkalmazkodóképességet, mely végső soron elvezet a gyarapodás lehetőségéhez. A közép-európai országok közül *Magyarország* példája a beáramló működőtőke által támogatott növekedést hangsúlyozza (exportorientált külföldi befektetések), másrésről viszont *Lengyelországban* csupán a gazdasági helyzet konszolidációja után (melynek ára a megnövekedett munkanélküliség) jelent meg a nagyobb volumenű külföldi működőtőke. Itt tehát a belső kínálat hatására az exportot meghaladó import okozta különbséget hitelekkel és külföldi működőtőkéből finanszírozták. *Szlovéniában* a gazdasági növekedést az európai hálózatba való hatékony beilleszkedés eredményezte és nem feltétlenül a külföldi tőkebeáramlás. 1999-ben radikális intézkedéseket hoztak a piacgazdaságra való gyorsabb áttérés érdekében. Ennek hatására 2000-ben a beáramló KMT elérte az 1,5 mld. USD nagyságot. *Csehországban* a komparatív előnyt a külföldi tőke számára elsősorban a kedvező földrajzi fekvés, valamint a viszonylag fejlett ipar jelentette. Ennek ellenére, a piacgazdaságra való áttérést itt is a „radikálisabb” struktúraváltás jellemzi. 2000-ben az országba beáramló működőtőke nagysága elérte a 4,5 mld. USD értéket. Szükség van még a nyugdíjrendszer, az egészségbiztosítás, az infrastruktúra (szállítás) fölülvizsgálatára és egy csódtörvény kidolgozására is.

1 HUNYA Gábor: *Recent FDI Trends, Policies and Challenges in South n Fást European Countries*. The Vienna Institute for International Economic Studies (WüW), Research Report No. 273, December 2000, 1-49 pg.

2 TRABOLD H.: *Die internationale Wettbewerbsfähigkeit einer Volkswirtschaft.*, DIW-Vierteljahresheft No. 2, Berlin, 1995. pp. 169-183

Forrás: UNCTAD, FDI/TNC adatbázis alapján, In.: World Investment Report 2000. 286-287 pp. (a~ becslés)

Forrás: Munkanélküliségi arány (%), ISSE 2001

A privatizáció és a KMT

Hunya Gábor és Kalotay Kálmán³ szerint a privatizáció a piacgazdaságra való áttérés egyik alappillére, a liberalizáció, stabilizáció és a reformok mellett. Ugyanakkor a privatizáció és külföldi működőtőke nem egy időben megvalósuló folyamatok: míg a privatizáció feltételezett külföldi működőtőke-beáramlást, addig a külföldi működőtőke-beáramlás nem dominálja a privatizációs célt. Klaus⁴ úgy vélekedik, hogy a privatizáció célja kettős, gazdasági és politikai egyaránt. A gazdasági érdek a hatékonyság növelése

3 KALOTAY, Kálmán–HUNYA Gábor: *Privatization and FDI in Central and Eastern Europe*. Transnational Corporations, Volume 9, No. 1, April 2000, 39-66. p.

4 MEYER, Klaus: *Direct Investment in Economies in Transition*. Edward Elgar, UK, 1998, p. 17.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból a magántulajdon uralma mellett. Lipsey⁵ számos indokot sorakoztat fel amellett, hogy a külföldi működőtőke miatt vezethet tartós gazdasági növekedéshez (a multinacionális vállalat által kínált magasabb bér, magasabb munkatermelékenység stb.). Azonban a privatizációs folyamat nem elegendő az iparágak átstrukturálására. Szükség van még pénzügyi és iparági konszolidációs politikára is.⁶

Ha efigyeljük a közép-európai országokat, akkor találunk köztük gyors privatizálókat, mint Csehország, Észtország és Magyarország, és lassan privatizálókat, mint Lengyelország és Szlovénia. Ehhez az is hozzájárult, hogy az országok felismerték a költségvetési deficit hozamgeneráló privatizációs módszereken keresztüli csökkentését, mely a külföldi tőke ösztönzését szolgálta.

A külföldi működőtőke-beáramlás számszerűsítése a névleges tőke, eszközök hozzáadott értéke, foglalkoztatottság, bevétel, exportból származó bevétel, profit és új befektetésekből való részesedés függvényében végezhető. Minden tekintetben Magyarország áll a felsorolt országok közül az első helyen, sőt már elérte azt a szintet, mikor további külföldi működőtőke-beáramlás már nem jár túl dinamikus gazdasági növekedéssel. Azonban a leányvállalatok tőkeemelési folyamata még most kezdett beindulni, kiváltképp a zöldmezős beruházások esetében. 1997-ig a KMT és privatizáció szorosan egymásba fonódó folyamatként jelentkeztek, de az azt követő években a további külföldi tőke beáramlás már nem-privatizációs jellegű volt.

Ha iparági viszonylatban nézzük, a termelő szektor az, amely elsőként említhető, mint vonzó tevékenység a befektetők számára. Kivételt képez Észtország, ahol a termelő ipar csupán a harmadik helyre szorul. Első helyen Magyarország áll, az elektromos áram és gázszolgáltatások KMT révén, valamint az ingatlan és kereskedelmi szolgáltatásokban való befektetésekkel, melyek már 1994 előtt megjelentek az országban. A termelőipar 70%-át a multinacionális vállalatok teszik ki, 1998-ban a termelésben dolgozók 45%-át foglalkoztatva. A dohány-, papír-, petróleum-, kémiai anyagok-, irodai felszerelések-, elektronikai cikkek-, TV-, rádió és kisautók gyártásában több mint 70%-ban a külföldi befektetők az érdekeltek.

A legdinamikusabb növekedésen Csehország ment keresztül, 1996-1998-ban a cseh gazdaság egy második átmeneti recessziót élve meg. A dohányipar, az autóipar és a TV gyártás azok a területek, melyek bevételeinek több mint 80%-át a külföldi vállalatok bonyolítják.

5 LIPSEY, Robert E.: *Inward FDI and economic growth in developing countries*. Transnational Corporations, Vol. 9, nr. 1, april 2000, pp. 67-95.

6 HUNYA Gábor: *International Competitiveness Impacts of FDI in CEECs*. Reserarch Reports, No. 268, August 2000, WIIW

Észtországban a papír- és a textiliparban észlelhető a külföldi vállaltok dominanciája.

Szlovéniában hasonló a helyzet mint Lengyelországban és Csehországban: a dohány-, papír-, és TV gyártás szinte kizárólag a külföldi vállalatok kezében van, és a privatizációs folyamat még várhatóan továbbra is kifejti külföldi tőke vonzó erejét.

A külföldi és belföldi vállalatok között mérhető hatékonyságbeli különbségek jelentkeznek, mely a legnagyobb Magyarország (2,9-szeres 1998-ban) és a legkisebb Észtország esetében (1,5-szörös 1998-ban). A felsorolt országok főleg az EU-piacra exportálják termékeiket.

Észlelhető azonban pl. Magyarország esetében, hogy a külföldi működőtőke idővel növeli a kiáramlások volumenét az illető gazdaság fizetési mérleg-egyenlegében, hiszen a profitrepatriálás tőkekiáramlást eredményez.

Számos közép-európai országban a fejlődést, piacgazdaságra való áttérést célzó *reformok* a stabilizációs jellegről növekedést ösztönző jellegűvé váltak. Magyarország messzemenően komplex működőtőke-beáramlást ösztönző reformokat dolgozott ki, ám ennek konkrét hatása nehezen mérhető, hiszen a helybeli gazdasági kontextus is befolyásolhatja a beáramló tőkét.

A kelet-európai országok helyzete

A kelet-európai és közép-európai országok gazdasági helyzetét összehasonlítva kitűnik, hogy az előbbiek kevésbé fejlettek gazdaságilag, kevesebb külföldi tőke áramlik be az országba, tehát, az átalakulás kontextusában tekintve őket, lemaradnak a közép-európai országok csoportjától.⁷ Annak érdekében, hogy ezen a helyzeten változtassanak, a kelet-európai országok között született egy egyezmény, a *Balkán Stabilitási Egyezmény*, melynek célja a tagországok jövőbeni fejlődésének elősegítése, a befektetési kockázat csökkentése és működőtőke beáramlás elősegítése.

1998- 2000 között a GDP rohamszerű növekedést ért el Magyarországon, Lengyelországban és Szlovéniában, míg Romániában és Horvátországban (a védett átváltás következtében) Csehországhoz és Szlovákiához hasonlóan ez a növekedés lassú, szinte alig észlelhető volt. Azon kelet-európai országok esetében, melyek gazdasági helyzete lényegesen elmar-

⁷ World Investment Report 2000: *Cross n border Mergers and Acquisitions and Development*, United Nations Conference on Trade and Development, United Nations, NY

World Investment Report 1999: *Foreign Direct Investment and the Challenge of Development*, United Nations Conference on Trade and Development, United Nations, NY.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
dott, a beáramló tőke indító szerepe felbecsülhetetlen lehetne a gazdasági növekedés beindítására.

A privatizáció és a KMT

1997-1999-ben a KMT beáramlás a legmagasabb volt Bulgáriában, Horvátországban és Romániában a meggyorsult privatizációs törekvések következtében. Ennek oka a megnövekedett külső és belső adósság csökkentésében kereshető. Lényegében az állami eszközök kínálata az, ami meghatározza a privatizáció révén vonzott külföldi működőtőke nagyságát. A kelet-európai országok körében ez kevésbé működik hatékonyan, mint a közép-európai országok esetében, mivel kisebb a tőkebeáramlás. Románia esetében, akárcsak Bulgáriában az elsődleges privatizáció véglegesítésének tervezett időpontja 2001. december. Elsődleges privatizáció alatt a szerzők nem számítják a közmű-szolgáltatók csoportját is. A vállalat vezetését a menedzsment látja el, azonban Romániában az állam szerepe még jelentős. Az országban különösen nagy gondot jelent a hatalmas volumenű, csődben lévő gyártelepek esete, amelyek túlzott munkaerőt foglalkoztatnak, bezárásuk komoly szakadást jelenthet a gazdasági fluxusokban, és az állam még nem szánta rá magát drasztikus lépésekre (pl. olajipar Romániában vagy a telekommunikáció Bulgáriában).

Másrésről a másodlagos, tőzsdén keresztüli privatizáció szépen halad előre, (pl.: az osztrák BrauUnio sörfőzde megvásárolt három romániai sörfőzdét; vagy a Sidex-Galati acélkombinát kiárusítása). A mikroszférában létrejövő privatizáció, mely külföldi tőkével finanszírozott, sokkal mélyebb és hatékonyabb transzformációt eredményezhet, mint a helybeli tőke által elérhető hatás.

A kelet-európai országokban befektető külföldiek köre megegyezik a közép-európai országokban befektetőkével. A fő tőke-exportőrök Németország, AÉÁ, Hollandia, Ausztria és Olaszország, de fellelhetőek a szomszédos országok képviselői is, mint pl. Törökország, Görögország vagy éppen Korea és Kuwait.

A bankszektor kulcsszerepet játszhatna az átmenet éveiben, de a rossz hitelek volumene nyomására konszolidációs intézkedésekre volt szükség: 1996-ban Bulgáriában, majd később Romániában és Macedóniában is.

A privatizáció során az állam által eladásra kínált eszközök iránti kereslet nem túl nagy a kelet-európai országokban, tehát nem elegendő a költségvetési deficit pótlására. Ugyanakkor ezen országokban az állam szerepe még jelentős.

Reformok

Számos közép-európai országban a fejlődést, piacgazdaságra való áttérést célzó reformok nélkül a finanszírozáshoz oly szükséges tőke elmaradhatott volna az országtól. Ezek komplex működőtőke-beáramlást ösztönző reformokat dolgoztak ki, ám ennek konkrét hatása nehezen mérhető, hiszen a helybeli gazdasági kontextus is befolyásolta a beáramló tőkét. A kelet-európai országokban ezekre a reformokra még inkább szükség van, hiszen itt alacsony a tőkeakkumuláció, és a vámkorlátok miatt csekély a külföldi befektetők aránya. Bulgáriában és Macedóniában külföldi működőtőke-bejövetelt ösztönző hivatalok létesültek. Horvátországban külföldi tőkét ösztönző törvény született

1999-ben. Romániában csökkentették ugyan a vámadókat, és részletes ösztönző politikát dolgoztak ki a régiófejlesztésre, valamint a kisvállalkozások menedzselésére, ámde a külföldi működőtőke vonzását eredményező reformok nem születtek meg még. Ezeket az éves költségvetési tervek, valamint a kormány gazdaságpolitikai döntései kellene, hogy tartalmazzák. A kormányok pozitív diszkriminációt folytatnak egyes nagy fontosságú befektetők javára, de ez nem illet meg minden érdeklődőt. Ezért sajnós a kis és közepes kockázati tőke-vállalkozások eleve kizártak ebből a körből, mivel éves realizált profitjuk, illetve a befektetett idegen tőke aránya nem ér el bizonyos mértéket. Románia esete azért is eltérő a többi országokétól, mert itt a Nemzetközi Valutaalappal kötött szerződésekben a Valutaalap azon a véleményen van, hogy a külkereskedelmi mérleg deficit-csökkentésének és a makro-stabilizáció elérésének érdekében az ország nem kellene kedvezményeket adjon a külföldi befektetőknek.

A privatizációs politika sok mindent elárul a várakozásokról is, hiszen tükröződnek benne a munkaerőpiac, a környezet és régiófejlesztés iránti elvárások is a kormányzat részéről. A nagy privatizációs projektek többnyire feltételeznek külföldi működőtőke beáramlást is. Ebben az esetben a privatizációs intézkedés egyben külföldi működőtőke-vonzó stratégiának is minősül. Noha az ajánlati ár döntő fontosságú, a nagy vállalatok esetében fontos a jövőbeli alakulás is (K+F, újabb befektetések stb.). A potenciális befektetők terveit elemezve, az ajánlott árból már következtetni lehet annak szándékára is a befektetéssel kapcsolatban. Minél nagyobb összeget ígér, annál kisebb a kockázata annak, hogy ne a jövedelmezőség érdekében cselekedjen.

Az piacgazdaságra való átmenet éveit a kelet-európai országokban nem jellemezi a hatékony törvénykezés. A gyakori törvény és határozat módosítások elriasztják a külföldi tőkét, növelik az ország kockázatát. A régió országai számára a piacok reintegrációja fontos lehetne a termelőiparban való befektetések növelése érdekében. A vámkorlátokat csökkenteni kellene, és a szabályozást hatékonyabbá tenni, a bürokratikus és korrupt adminisztrációs rendszert meg kellene szüntetni.

Hogyan magyarázható az alacsony KMT? Románia közelebbről

A kelet-európai országok esetében az elmaradottság részben a múlt hatásaival is magyarázható. A kommunizmus korszakát követő liberalizáció, még a romániai, fokozatosan alkalmazott formájában is sokkhatást váltott ki, mivel a strukturális váltás gyökeres volt. Súlyos egyenlőtlenség alakult ki a gazdaság struktúrájában, amely érintette egyrészt a termelőeszközöket gyártó iparágat és a fogyasztási javakat gyártó ágazatokat, a villamos energiát szállító és fogyasztó iparágakat, a termelőipart és a mezőgazdaságot stb.⁸ Ezekben a pillanatokban a külföldi befektetők profitálhattak a politikai helyzetből új piacok bevonásával, kihasználva a belső termelők pillanatnyi gyengélkedését. A legyengült belső piacot ekkor az állam jónak látta védeni szubvenciók, vámok segítségével, ami a külföldi befektetőket elkedvetlenítette.

Szintén hátráltató dolog, hogy a kormány nem minden esetben tudja megkülönböztetni a külföldi működőtőke-beáramlás ösztönzését célzó és a makrostabilizáció elérését szolgáló rendelkezéseket. A kettő ugyanis csak kis részben fedi egymást. Ugyanakkor Romániában a külföldi működőtőkére vonatkozóan nem születtek önálló szabályozások vagy motivációs rendelkezések, ezeket többnyire a régiófejlesztés és befektetések kapcsán említették.

Romániában 1997-2000 között a következő külföldi működőtőkét érintő határozatok és törvények voltak (vannak) érvényben:

- 1996 vége–1997 eleje: a 35/1991-es törvény hatályon kívül helyezése, mely pozitív diszkriminációt biztosított a külföldi befektetőknek (2-5 éves adómentességet, garanciát vállalt a jövőbeli törvényváltoztatások ellen);
- 1997. június: Sürgősségi Kormányrendelet – 31/1997, mely a nagy befektetők érdekeit szolgálta, és kevesebb kedvezményt tartalmazott, mint a korábbi törvény;
- 1997. december 30.: a 92/1997 Sürgősségi Kormányrendelet a külföldi beruházások ösztönzésére (egyenjogúság bevezetése külföldi és belföldi vállalkozásoknak egyaránt), ám a vámok visszaállítását szorgalmazta;
- 1998. december: a működőtőke-befektetések szabályozására meghozott 241 sz. Törvény;
- annak ellenére, hogy az 1998 végén meghozott törvény 5 évig nem volt megváltoztatható, 1999 májusában a Költségvetési Tör-

⁸ POPESCU, Dan Dumitru: *Analiza eficientei in comertul exterior*. Constanta, 1999. Ed. Menora. p. 4.

vény megszüntette hatályát. Ez azt jelentette, hogy 1999. január 1-jétől a megígért adó és vámmentességeket visszavonták a külföldi befektetőktől (Akmaya-Peromidia, Britten Norman – Aerostar Bacau konfliktushelyzet);

– 1999. május: az 50 millió USD értéket meghaladó külföldi működőtőke esetében bizonyos engedményeket visszaállítottak a 67/1999 Rendelet révén;

– 297/2000 sz. Rendelet, mely a kis és középvállalkozások támogatásaként született: a visszatartott és befektetett profit adómentessége, az importált felszerelések, gépek, know-how vámmentessége, a társasági adó közel 20%-al való csökkentése, amennyiben az előző évhez képest 10%-al több alkalmazottat foglalkoztat;

– 2001 – az új kormány a gazdasági növekedést célozza, mint minden előző, és a Nemzetközi Valutaalappal újabb standby hitelfelvételt tárgyalt meg. Tény, hogy nehéz olyan gazdaságpolitikát és költségvetést alkotni, amely kielégíti mind a Nemzetközi Valutaalap által megkövetelt hosszú távú stabilitást (csökkenő költségvetési deficit, kisebb infláció) és a gazdasági növekedést elősegítő költségvetési kiadások féken tartását. Annak ellenére, hogy a kormány infláció-csökkenést remél, nyoma sincs anti-inflációs politikának, és ha ezt tényleg szeretné, akkor mindenképp expanziós terveket kellene szövögetnie. A külföldieket megillető kedvezmények esetenként igényelhetőek – a hátrányos helyzetű régiók, szabad kereskedelmi zónák, turizmus és olajipar elsőbbséget élveznek. (Daewoo, Solectron, Continental elemzések)⁹. Itt adómentesség és vámmentesség illeti az importból származó gépeket, berendezéseket, szállítási eszközöket és amortizálódó fix eszközöket;

– 189/2001 számú Törvény: melynek értelmében a tárgyi és nem tárgyi befektetésekre fordítandó profit adójának 50%-os csökkentését írja elő (a 15/1994 sz. Törvény rendelkezéseinek megfelelően).

Ez a hektikus ingadozás a törvénykezésben (a zavaros tulajdonosi viszonyok), amely a fenti időszakot jellemezte nem vetett túl jó fényt az országra, és kiváltotta a külföldi tőke menekülését is az országból. Említésre méltó a Solectron (amerikai vállalkozás az energiaiparban) esete, amely 5000 új munkahely megteremtését tervezte Temesváron, de a törvénykezés ebbe beleszólt, és végül a tervek nem valósultak meg. A Continental AG esete hasonló, amely a gépkocsigumi-gyártás területére akart beruházni nem kis volumenű tőkét.

⁹ BOTEZATU, Claudia: *Volumul investițiilor străine directe a înregistrat o scădere continuă în ultimii ani*. Ziarul Economic, 19 Februarie 2000.

A kormány tervezi egy kizárólag külföldi működőtőkét ösztönző és külföldi befektetőket favorizáló törvény megszavazását, de ez nem zökkenőmentes, hiszen logikai hiányosságai vannak, mely visszhangot keltett a médiákban is.¹⁰ A 332/2001 sz. Törvény javaslata az 1 millió USD érték fölötti befektetéseket négy kedvezménnyel szeretné ösztönözni, melyekből 2 homályosan van megfogalmazva (a társasági adókedvezmény igénybevételének időpontja, a vámkedvezményt élvező javak listája) és a harmadiknak nincs gyakorlati értelme (az ÁFA utólagos visszaigénylése, melynek értelmében a külföldi befektetőnek gépeket szállító belföldi vagy külföldi vállalkozó ne igényelhesse ÁFA-t, de ugyanakkor ő fizesse azt ki az államnak). Tehát olyan meghatározások ezek, melyek nemhogy a külföldi befektető számára növelik a kockázatot, de a belső termelést és együttműködést sem ösztönzik.

A külföldi működőtőke érzékelése a külföldi vállalatok hazai- és külpiaci részesedésével történhet. Románia, sajnos, ebben a tekintetben igencsak le van maradva, hiszen 1999-ben az összes hazai termelés csupán 14%-a realizálódott külföldi tulajdonú cégeknél. De a közép-európai országokhoz hasonlóan, a munkatermelékenység és a befektetési hajlandóság nagyobb a külföldi cégeknél, mint a hazaiaknál. 2000-ben, a Központi Statisztikai Hivatal becslései szerint a munkatermelékenység 14%-al nőtt, viszont a reálbérek csökkentek, a vásárlóerő csökkent és természetesen az életszínvonal is. A két viszonyítási alap között az a különbség, hogy Romániában az export hajlandóság kisebb, mint a közép-európai országokban (export csupán 13%-a), és export-növekményt csak azon iparágaknál figyelhetünk meg, melyeknek a termékekhez való hozzáadott értéke csekély. Mindazonáltal a kormány arra kényszeríti a nyersanyag exportőröket (pl. ócskavas, színesfémhulladék, rönkök), hogy komoly összeget fizessenek be egy erre a célra elkülönített alapba.¹¹ A hazai és külföldi termelők közötti ellentétek mindegyik országban előfordultak. Tény, hogy a külföldi működőtőke segített a közép-európai országokban a termékstruktúra gyors és hatékony átalakításában az EU piac követelményeinek megfelelően (élelmiszer és autóipar). A kiemelkedő iparág ebben a tekintetben az inkább export-orientált könnyűipar, mely olcsó munkaerőt foglalkoztat (textil és konfekció, cipőgyártás és bútorgyártás).

Egyértelmű tehát, hogy a külföldi működőtőke az elmúlt években nem volt a kormány érdeklődésének középpontjában, sőt elszomorító, hogy a 2000-2004 középtávú stratégiában sem szerepel.¹² Ha az idei év első hónapjait tekintjük, megállapítható hogy a tavalyi (2000) év ugyanezen idő-

10 PREOTEASA Manuela: „Înainte de taxe scutiți-ne de gafe”. Capital, Nr. 29, 2001.07.19

11 SPETEANU, Ioana: *Exportatorii de materii prime sunt taxați dur*. Capital, Nr. 28, 2001.07.12, p. 3.

12 Guvernul României; *Strategia de dezvoltare economică a României pe termen mediu*, 16 Martie 2000.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból szakában a KMT befektetések 50%-al nagyobbak voltak. Ez a hátrányos helyzet részint a rövidlátó kormánypolitika eredménye. A belföldi termelők érzik, hogy nem vehetik fel a versenyt a külföldi vállalatokkal egy átlátszó, nyitott piacgazdaságban. Egyes szakértők furcsállják, hogy sem az EU Bizottsága, sem a Nemzetközi Valutaalap és Világbank nem kevesli a külföldi működőtőkével kapcsolatos intézkedéseket. 1990 után ugyan az EU szorgalmazta az említett közép-európai és kelet-európai országokban a külföldi működőtőke-ösztönzést elősegítő ügynökségek létrejöttét, és ez az összeg Románia esetében meghaladta az 5 millió ECU-t, de a Román Fejlesztési Ügynökség nem sokat tett érdemben.

Külföldi befektetők

A kelet-európai országokban egyelőre azok az iparágak dominálnak, amelyek erősen tőke és munkaerő-igényesek. A befektetési projektek többsége a helyi piacot célozza meg. Ezek nagyobb kockázatot vállalnak, mint az export-orientált kockázati tőkevállalkozások. Ilyen export-orientált vállalatok tevékenykednek Romániában, a konfekció-, cipő-, bútór- és építkezésiparban. Ez a kategorizálás tipikus a kelet-európai országokra. A bankszektornak fontos szerepe jut a befektetések finanszírozásában, és Romániában a konszolidáció fájdalmas folyamatát két nagybank felvásárlása követte: 1999-ben a Fejlesztési Bankot a Societe Generale vásárolta meg, míg egy évvel később a Banc Post-ba a General Electric Capital injektált tőkét. A privatizációs folyamat húzódása olykor kudarcba is fulladhat, mint pl. a Bancorex (Külkereskedelmi Bank) esete. A bankok privatizációja fontos külföldi működőtőke-vonzó a kelet-európai országokban.

Klaus Meyer hat pontban összegezte a külföldi befektetők érdekeit: a gazdasági stabilizáció, privatizáció, megújuló politikai háttér, a nemzetközi kapcsolatok és kereskedelem orientációja, új piacok, olcsó munkaerő.

Mezei¹³ a következő előnyeit sorolja fel a Romániában való befektetéseknek:

- 23 millió belföldi fogyasztó, Közép-Európa második legnagyobb piaca;
- olyan fontos elágazó, amely 1000 km-es sugarú körzetben közel 200 millió fogyasztót ígér;
- hajózási előnyök a Fekete-tengertől az Északi-tengerig;
- relatív olcsó, képezhető munkaerő;
- gazdag nyersanyagforrások, gazdag agrár- és turisztikai potenciál;
- szabadpiacra való belépést biztosító jogrendszer, mely nem diszkrimináns jellegű.

13 MEZEI, Lucia: *Concentration Analysis of Foreign Direct Investment in Romania*. IWE, Bucharest, Research Paper, 1995

Mindezek mellett a külföldi befektetőknek joguk van különböző ingatlanokat, földet, állami értékpapírokat vásárolni, melyek hozamai az országból való profitkivonás alkalmával adómentesek. Joguk van minden olyan szervezeti formát létesíteni, amelyre egy belföldi befektető is jogosult, ugyanakkor különböző garanciális jogokkal is rendelkeznek.

A térség legnagyobb befektetőjének összességében az EU és az AEA számít (Németország, Hollandia, Ausztria, Olaszország). Azonban jelentős tőkét képvisel Görögország és Törökország is, valamint Korea (Daewoo – legnagyobb befektető) és Kuwait is. A könnyűiparon kívül még felkeltette a befektetők figyelmét az élelmiszeripar, az Internetes cégek alapítása, a telekommunikáció, a bútór és gyógyszeripar, az elektronikai és háztartási cikkek ipara is.

Az alábbi táblázat és diagram a részben vagy egészben külföldi tulajdonú újonnan alapított cégek arányát mutatja az országban. (1990-1999).

<i>A részben vagy egészben külföldi tulajdonú cégek alapítása és jegyzett tőkéje megyénként (1990. december–1999. szeptember)</i>						
Megye	Újonnan alapított cégek száma		Jegyzett külföldi tőke		Ebből pénzbeli hozzájárulás	
	Db.	%	Mrd. lei	%	Millió dollár	%
Arad	1620	2,3	765,5	2,0	66,6	1,6
Bihar	1968	2,8	427,9	1,1	70,4	1,7
Brassó	1801	2,6	334,4	0,9	68,6	1,6
Kolozs	2859	4,1	769,6	2,0	77,9	1,9
Konstanța	2916	4,2	793,6	2,1	122,8	2,9
Temes	4160	6,0	2054,7	5,4	251,1	6,0
Bukarest	37686	54,4	21475,2	56,6	2251,4	54,1
Románia	69244	100,0	37975	100,0	4613,7	100,0

Forrás: O.N.R.C. In.: *Piața Financiară*, 1999. november. 88. p

Mit tanulhatunk a közép-európai országok esetéből?

A piacgazdaságra való áttérést meggyorsította a beáramló külföldi működőtőke, mely maga után vont a gazdaság növekedését is. Ez a gazdasági növekedés kezdetben alacsony volt, de később felgyorsult. A 1990-es évek második felének gazdasági recessziója a vállalati szektor újrastrukturálását kívánta meg egyes országokban, mint Csehország, Románia és Bulgária. Tehát ezeknek az országoknak elsősorban tőkebefektetésekre és a tőke hatékony integrációjára volt (lenne) szüksége. Ebben nagy segítséget jelent a multinacionális cégek penetrációja.

Ugyanakkor nem szabad elfelejtenünk, hogy a külföldi működőtőkével kapcsolatban bizonyos negatív hatás is érezhető lesz idővel, pl. a repatriált profit.

Mi a teendő?

Az elemzett országok esetéből nyilvánvalóvá válhatott számunkra, hogy elsősorban a politikai és gazdasági helyzet az, amin a kelet-európai országoknak változtatni, javítaniuk kell. Ez azért is fontos, mert a térségre jellemző fokozott tőkeáramlás lankadni látszik, és ezen körülmények között kell a régiót újból attraktívvá varázsolni a makrogazdaság eszközeivel. A piacgazdaságra áttérő országok esetében nem biztos, hogy a bonyolult, komplex reformok vezetnek megoldáshoz, inkább egyszerűbb reformintézkedések szükségesek:

- a politikai kockázat csökkentése a demokrácia erősítésével;
- a reintegráció támogatása, a vámok és tranzakciós költségek csökkentése, a fenntartható piacok növelése az export-orientáció elérése céljából;
- a befektetés-ösztönző törvények, rendelkezések átláthatóbbakká és megbízhatóbbakká kellene váljanak;

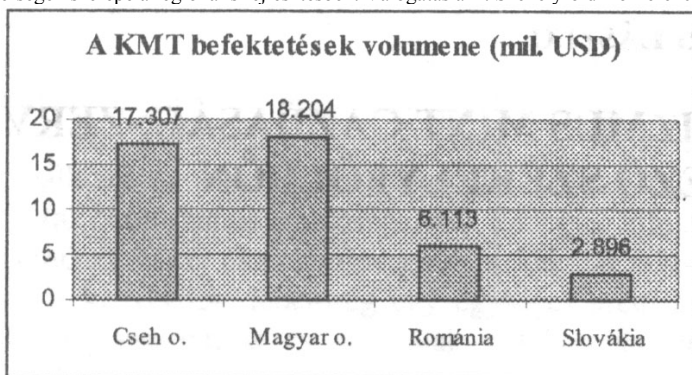
A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból

- a tartósan veszteséges vállalkozások privatizációja vagy bezárása, a bankrendszer konszolidációja, a kis és középvállalkozások támogatása fontos a piacgazdaság hatékony működésének megteremtéséhez;
- az Állami Vagyon Alap szerepének megreformálása;
- a tudástranszfer megvalósítása, a lakosság átképzése, amennyiben ez szükséges;
- a korrupció megfékezése, a törvényhozó szervek átláthatóságának megvalósítása;
- a tulajdonviszonyok tisztázása, a jó befektetői légkör kialakítása;
- külföldi és belföldi befektetők együttműködése.

Számos esetben a külföldi partner nem alkalmazkodik a szerződésben leírtakhoz (Romtelecom esete – görög befektető, amely megemelte a telefondíjakat, Tepro Iași – alkalmazottak elbocsátása). Ezek a következmények elkerülhetőek lehetnek volna, ha a privatizáció során a kormány gondosabban előkészíti a tendereztetést, és a szerződések tartalmát.

A helyzet nem túl jó, de nem is reménytelen. A Ziarul Economic, 2001. március 1-jei számában említést tesz a kedvezményes hitellehetőségekről és forgalmi-, valamint jövedelemadó-kedvezményről a realizált exporttevékenységekből, melyek már EU külföldi működőtőke-szabályozások szerint vannak kialakítva. Hangsúlyozza, hogy a Fejlesztési Minisztérium ez által 2002–2004-ben a befektetések 10%-os növekedését célozta meg, míg 2001-ben a külföldi befektetések volumene meghaladja az 1,7 milliárd dollárt (ez 9,7%-os növekedést jelent az előző évhez viszonyítva). Az országba beáramló működőtőke nagysága valóban növekedhet, amennyiben az állam komoly fejlesztéseket végezne (tervek szerint 25 mlrd. USD) az infrastruktúrában (utak, kikötők, repülőtér, vasúti fejlesztés).

A 2001-es évre tervezett gazdasági növekedés 4%, a költségvetési deficit pedig a GDP 3,7%-a. A kormány a szociális problémák felmerülését elkerülendő, még mindig ódzkodik a struktúraváltás lehetőségétől. A Sidex-Galați acélkombinát esetében is a privatizáció egyik feltételként az APAPS az alkalmazottak számának megőrzését írta elő. Ugyanakkor támogatásban részesíti azokat a kis és közép-vállalkozókat, akik új munkahelyeket teremtenek. Az aktuális kormány fájdalom nélküli struktúraváltást szeretne, amelyben az állam továbbra is jelentős szerepet játszana a fontosabb iparágak finanszírozásában. Belátja, hogy a munkanélküliség csökkentése az új munkahelyeket teremtő külföldi tőke vonzásával érhető el.

Forrás: INSSE, 2001

A KPMG becslései alapján¹⁴, a Romániába befektető vállalatok száma növekszik. A kiválasztott minta 80, kizárólag nemzetközi cégekből áll. Ezek több mint fele úgy gondolja, hogy az elkövetkezendő időszakban plusz profitot realizál, azok száma, akik úgy vélik, hogy gazdasági pozíciójuk gyengült vagy enyhén növekszik (10%), és a megkérdezett cégek 40%-a konstans eredményeket prognosztizál. A foglalkoztatás szempontjából 45% gondolja, hogy alkalmazottainak száma stagnálni fog, 45% – hogy növekedni fog, míg a megkérdezett cégek 10%-a csökkenti az alkalmazottak számát.

A S&P értékelése szerint Románia ország kockázata javult az utóbbi időben.¹⁵ Ennek következtében az alacsony termelékenység és a piacgazdaságra való áttérés elnyúlásának ellenére a kockázati tőke befektetések száma egyre növekszik.

A jövőben a stabilizációs politika kivitelezése, a vámegyezmények fel lazítása a befektetésekre vonatkozó törvények transzparensse tétele kell a mérvadó legyen. A nagy veszteséges vállalatok bezárása illetve privatizációja, a bankrendszer konszolidációja és a kisvállalkozói szféra felkarolása nélkül nyitott piacgazdaság szinte elképzelhetetlen. Minden ország a számára kedvezőbb olyan politika kidolgozására kell, hogy törekedjen, legyen ez egyszerűbb vagy komplex akár, melynek célja a korrupció megfékezése, az átláthatóság biztosítása.

14 ROSOGA, Valentina: *Numarul companiilor care vorii investi in Romania este in crestere*. Ziarul Economic, 27 ianuarie, 2000.

15 Ezen becslések szerint az ország kockázata B-ről mínusz B-re javult (Forrás: *Capital*, Nr. 24, 2001.06.14)

A TURIZMUS MINT GAZDASÁGSZERVEZŐ TÉNYEZŐ SZÉKELYFÖLDÖN

Az Európai Unió turizmussal kapcsolatos intézkedései többnyire burkoltan jelennek meg az agrárpolitika, a környezetvédelem és a közlekedés-politika területén. Elsősorban a kínálati oldalra figyelnek, a foglalkoztatási politika részeként a környezeti hatásokat említik fel, majd a fenntartható turizmusfejlesztés irányvonalait jelölik meg. 1995-től az EU Akciós Tervet dolgozott ki, melyben az európai turizmus átfogó fejlesztése került terítékre, jelezve a kapcsolódási pontokat. Főbb területek: kulturális turizmus, falusi turizmus, szociális turizmus, ifjúsági turizmus. Az EU-programok mindegyike kapcsolódik a turizmushoz, kezdve a turisztikai erőforrások mérlegelésével (építészeti és kulturális örökség feltérképezése, a természeti környezet védelme stb.).

Székelyföld turisztikai vonzerői első értékelés alapján is kiemelkedőek. E középtáj változatos természeti környezete, a történelmet idéző műemlékek, gazdag és sokszínű néprajzi hagyományok mind jelentős turisztikai vonzerőt képviselnek. Székelyföldön *a vidék fejlődése* számára potenciális „húzóágazatként” jelölhető meg az idegenforgalom, a turizmus. Ehhez szükséges egy átfogó stratégia elkészítése, amely számba venné a meglévő lehetőségeket, és a helyzet alapos megismerése nyomán konkrét *cselekvési irányokat* jelölne ki. Célunk egyértelmű: Székelyföld turisztikai térségeit, turisztikai adottságait körültekintően tudjuk értékesíteni.

A turizmus kihat az agrárágazatra, a kereskedelmi-ipari szolgáltatásokra és a foglalkoztatottságra is gerjesztő hatású, azaz a *gazdasági folyamatok élénkítésének kulcseszköze*. A turizmus egyben *a település- és régiófejlesztés* egyik alapvető eszköze és lehetősége.

Akik a turisztikában dolgoznak, sokszor hangoztatják: „Nem elég látni, láttatni is kell!” Első lépésben el kell készíteni Székelyföld egész területére kiterjedő „*turisztikai vonzerőleltárt*”, majd ennek ismeretében ki kell dolgozni a hatékony és vonzó *turisztikai termékeket* (pl. a falusi turizmus, a lovasturizmus, a kerékpáros turizmus, a kempingturizmus terén). Mindezek ismeretében egy erős marketing-tevékenységgel következhet *Székelyföld turisztikai fejlesztési programjának* kidolgozása (kellő háttérismeretek birtokában: az eddig

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból elkészült tanulmányok, információs háttér-publikációk, statisztikák elemzése, strukturált interjúk készítése, a térségbejárás és a vendégfogadás elemzése, SWOT-elemzés). Előre jelezzük, hogy Székelyföld a maga 12000 km²-es területével és közel 800.000 fős lakosságával képes egy vonzó turisztikai termékcsomagot kiállítani, ismerve eddigi erősségeit: kedvező kulturális, természeti adottságok (az ökoturizmus lehetőségeivel), kellemes klíma, harmonikus táj, változatos történeti háttér és műemlékegyüttes, kiépülő falusi turizmus. A kitorési esélyek is kedvezőek: lehetőség egy egységes arculat kialakítására, tematikus turisztikai programok és útvonalak kidolgozása, erős kistérségi együttműködés közepette. Az egyénre szabott programok az utóbbi években felértékelődtek.

Ne feledjük: a turisták többsége már alapszinten is a minőségi ellátást keresi, ami nem feltétlenül luxus-szolgáltatást, de állandó, megbízható minőséget, odafigyelést jelent.

Ugyancsak kiemelendő, hogy a *vidék gazdasági fejlesztésében*, a deviza-bevételek növelésében, a munkahelyteremtésben, a keresletbővítésben jelentős szerep hárul a turizmusra. Az idegenforgalom szerepe és jelentősége tehát növekvőben van. Azzal viszont korántsem lehetünk elégedettek, hogy a külföldi turisták átlagosan 3,5 éjszakát töltenek a kereskedelmi szálláshelyeken. Még mindig nem szolgálunk elég érdekességgel, továbbtartózkodásra csábító szolgáltatási-turisztikai csomagokkal. A vidék turisztikai fejlesztése terén elsősorban azon turisztikai termékek előállításának kell elsőbbséget adni, amelyek *egyedi, sajátos, nemzetközileg versenyképes vonzóerőkön* alapulnak.

Általánosan megállapítható, hogy azok a tájak vonzzák leginkább a turistákat, ahol a kínálat minőségi jellegű és elég változatos ahhoz, hogy egyre többet költsenek. Az idegenforgalmi kínálat minőségi választéka, a szolgáltatás színvonala nem növekedett kellő mértékben. Nem használjuk ki kellően lehetőségeinket a gyógyturizmusban és a falusi turizmusban. A reklám- és propagandatevékenység még nem hatékony.

Ahhoz, hogy minél több vendég érkezzon Székelyföldre, a szálláshely és a természeti vonzerők mellett más is szükséges. A vendég otthonról hozott mentalitásával, szokásaival pénzéért minőségi kiszolgálást és ellátást, változatos programokat vár pihenőidejében. Ehhez *emberközpontú szolgáltatások* szükségesek, a megoldás kulcsa tehát változatlanul az ezt szolgáló infrastruktúra folyamatos fejlesztése. Szorosan kapcsolódik ehhez a fogadóhely európai szintű kulturáltsága, tisztasága, a hagyományos magyaros-székelyes vendéglátás tekintélyének visszaállítása, a nálunk (is) „otthon van” elv, a valódi vendégbarát magatartás érvényesítése. Ehhez további erkölcsi-tudati szemléletváltozásra is szükség van. Az etikátlan magatartás nem turisztikai arculatalakító (imázs) tényező. Az utazási irodák nem fog-

lalkoznak a legvonzóbb termék- és programkínálat népszerűsítésével, még kevésbé színvonalas programszervezéssel és idegenvezetéssel. Megnövekedett az igény ún. *wellness* csoportba tartozó szolgáltatások (pl. gyógy-, falusi, ifjúsági turizmus) iránt, valamint a sport-, vadász-, bor-, kulturális turizmust kielégítő turisztikai termékek iránt. Nincs elfogadható, egész Székelyföldre kiterjedő művelődési-turisztikai eseményeket feltűntető programfüzet-kiadás. A turinform hálózatnak is van teendője éppen elég. Székelyföld természeti és társadalmi-gazdasági adottságainak még jobb kihasználásával, a vonzó turisztikai termékfejlesztéssel Székelyföld hosszú távra is garantálhatja a versenyképességét a hazai és nemzetközi turizmusban.

A turizmus mint gazdasági húzóágazat Székelyföldön

A turizmus csak akkor válik húzóágazattá Székelyföldön, ha a valódi piaci viszonyok kiépülnek, a kistérségi kapcsolatok felértékelődnek, a regionális léptékű struktúrák kialakulnak. A turisztikai vonzástényezők (attrakció, vonzerő) csak lehetőségek, de nem turisztikai termékek. Ezeket ki kell építeni és felkínálni a turistáknak. Regionális és települési identitás támogatása nélkül ugyancsak helyi adottságként jelentkeznek az értékek. Ne hanyagoljuk el a humán erőforrásokat, a kevés létező turisztikai szakértelmet, a tenni akarást, a kínálati elemek bővítését, a kistérségi kapcsolatokat. A tradíciók tisztelete nélkül aligha lehet előbbre lépni. Eddig nem sikerült több vonzerőre épülő, versenyképes turisztikai terméket kialakítani. Talán a parajdi sóbánya látogatása képez kivételt. A műemlékekhez vezető közlekedési utak minősége nagyon rossz, néhány fontos település megközelítése körülményes, és kevésbé biztonságos. A középrégió vendéglátó-ipari szolgáltatásai átlagos színvonalúak, a vendéglátóhelyek döntően középkategóriájúak, nem mindenben követik az átalakult táplálkozási szokásokat. A sportolási lehetőségek eléggé korlátozottak, nincs fedett uszoda, kevés a teniszpálya, a termálfürdő üzemeltetése szezonális, nincsenek kerékpárutak. A higiéniai feltételek szigorúbb ellenőrzése elodázhatatlan, a környezet tisztaságára, a szemét tárolására, kezelésére a jelenleginél nagyobb figyelmet kell fordítani. Nagyobb gondot kell fordítani a turisztikai információs szolgáltatásokra, az idegen nyelvtudás javítására, a turizmusban dolgozók szakképzettségének emelésére. Az arculatjavító hirdetések sem maradhatnak el, mert ezáltal sok lappangó utazási szándék mozgósítható.

Fejlesztési prioritások Székelyföldön

Székelyföld páratlan termál- és gyógyvízkincsének kihasználása, fejlesztése szervesen kapcsolódik az országos termékfejlesztési koncepcióban megjelölt kiemelt terméktípusokhoz. Szükség van a befogadóképesség növelésére, a gyógy- és kiegészítő szolgáltatások színvonalának emelésére, a szorosan kapcsolódó vonalas infrastruktúrára kiépítésére. Nem maradhat másodlagos téma a fejlesztéshez kapcsolódó szálláshely-korszerűsítés, szükség esetén szálláshely-kapacitás bővítése, kereskedelmi, vendéglátási szolgáltatás-bővítés, programok, rendezvények szervezése, az adott gyógyhelyhez kapcsolódó reklám, marketing tevékenység, valamint – mivel speciális szolgáltatásokról van szó – a szakképzés. Jelentős elképzelés a határon átnyúló, a testvérvárosi, a rokoni kapcsolatok mozgósításával külföldi befektetők vonzása, a vállalkozások kapcsolatának szélesítése. Mindezzel megtervezhető a hagyományos kézműipar felélesztése, az idegenforgalmi programokhoz történő csatolása, a gasztronómiai turizmus kiemelt fejlesztése, a nemzetiségi, népművészeti hagyományok bemutatása, a zarándokprogramcsomag kidolgozása, a hagyományokkal rendelkező, a mezőgazdasághoz is kapcsolódó bemutató- és rendezvényturizmus fejlesztése.

A turizmus fejlesztésének stratégiai céljai Székelyföldön

Főbb fejlesztési célok:

- a turisztikai infrastruktúra kiépítése;
- a közlekedéshálózat teljes reformja;
- a lakosság életminőségének javítása;
- a színvonalas ismeretszerzési lehetőségek biztosítása;
- a viselkedéskultúra emelése;
- a környezet-minőség fenntartása és védelme;
- az ösztönző közgazdasági, piaci feltételek kialakítása;
- a promóciós tevékenység javítása;
- az utasbiztonság fokozása.

A *turizmusstratégia* hosszabb távon a szabadidő személyiséget gazdagító eltöltési formáinak kialakítást célozza meg, s ezáltal az életminőség javítását szolgálja. Jól átgondolt kutatási háttér biztosítása nélkül inkább csak a javaslatok szintjén fogunk megmaradni. Szükség van tehát jogi és közgazdasági szabályozásra, erőteljes marketingtevékenységre, a turisztikai képzés korszerűsítésére.

A *stratégia* megvalósításához a következő három fő területen jelentkeznek a feladatok:

- marketing- és információfejlesztés;
- szervezetfejlesztés és az együttműködés javítása;
- idegenforgalmi kínálat színvonalának javítása, nemzetközi kapcsolatok kiépítése.

Székelyföld kistérségeinek és jelentősebb turisztikai vonzáskörrel rendelkező településeinek önálló turisztikai termékcsomagokkal kell rendelkezniük. Mindezek a távlatokban jelentős turisztikai vonzerőt fognak képviselni, bővítve az amúgy is szűkös a turisztikai piacot. Az arculatformáló, turizmust serkentő hatásokat szintén érvényre kell juttatni.

Kidolgozandó programcsomagok Székelyföldön

A turizmus kiemelt és komplex fejlesztése, célterületeinek pontos meghatározása és a programkínálatok összehangolt fejlesztése, marketingje nélkül aligha haladhatunk előre. Ebből említünk meg néhányat:

1. az agrárium átalakítási és korszerűsítési programja, különös tekintettel a versenyképesség és az eltartó képesség fokozására, a teljes vertikum kiépítésére és fejlesztésére;

2. sokszínű ágazati szemlélettel, kis- és középvállalkozások támogatási programja, különös tekintettel a munkahelyteremtésre, a kooperáció kiterjesztésére;

3. a székelyföldi idegenforgalom komplex szemléletű, sokoldalú fejlesztésnek programja;

4. a tanyás települések és térségek sajátos vidékfejlesztési programja; térbeli gazdasági, társadalmi kapcsolatokon és tradíciókon alapuló városfalu együttműködési program;

5. az elmaradott települések felzárkóztatási programja;

6. arculatteremtő és területi marketing program.

Szemléletünkben a *turisztikai termék egy szolgáltatáshalmaz*, amely a felsorolt vonzerőn alapul, amiért a turista éppen az adott térségbe jön, és otthonától távol igényeinek teljes kielégítését várja el. Mindez együtt jár a vonzerőknek megfelelő közlekedési, szállás-étkezési, szórakozási, egészségügyi, biztonsági, banki, információs és egyéb szolgáltatásokkal. Ha bármelyik szolgáltatás hiányzik, vagy nem nemzetközi színvonalú, akkor a térség nem számíthat sikerre a turizmusban. Ilyen értelemben a turizmus tervezése a *termékfejlesztésre* irányul, azaz a vonzerők feltérképezésére (ennek terméke a termékkataszter), azok minősítésére, a kiegészítő szol-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból

gáltatások színvonalának és összhangjának a megteremtésére. A kereslet kialakítása sem maradhat alul, ugyanis a motivációk alapján kell a piacon a megfelelő turistaréteget (az ún. piaci szegmenseket) kiválasztani, elérni, tájékoztatni, meggyőzni, hogy éppen a felajánlott termékünket válassza. Ezt követi az utazás és a tartózkodás megszervezése. Ez már a marketing körébe tartozó tevékenységforma.

A *nemzetközi turizmus fejlesztése* érdekében át kell gondolni a *hivatásturizmus* (magasabb kategóriájú szállodák és kongresszusi központ, üzleti találkozók, incentiv túrák) teljes kínálatát, és Székelyföld nagy városaiban és üdülőhelyem alapozni lehet ezen értékek hasznosítására. Ugyancsak értékigénnyel lépnek föl a székelyföldi *körutazás és átmenő turizmus, a gyógyturizmus, a kulturális turizmus* (népfesztiválok, folklór-bemutatók, zenei napok, tudományos találkozók, emléktúrák, művészeti kiállítások). Figyelni kell a turisztikai *részpotenciálok és turisztikai termékek kiépítésére*.

Székelyföldön a *falusi turizmus* környezetbarát és szociális jellegű társas kapcsolatok kiépítésének területe. Ebben a térségben elsődleges gazdasági erőforrásként a vendégvárás és -marasztalás jelentkezett, azaz falusi turizmusnak erős gazdasági vonzata van. A fő szervezeti egység a vendégszoba. A harmónia utáni vágy, a meghitt kapcsolat a természet ölen juttatja eszünkbe, hogy mit jelent pl. bekapcsolódni egy falusi porta gazdasági életébe, a mindennapok mezőgazdasági termelő-munkájába, legyen az gyümölcsfagondozás, szénacsinálás vagy éppen az állatok gondozása. Itt az *életmód megismerése*, a napi életvitel és a vele társuló emberközelség adja e turisztikai forma varázsát. Ne feledjük, a falusi és tanyai turizmus jelentős *jövedelmkiegészítőforrást ígér* a falun-tanyán élők számára (tanya-programok). Amellett, hogy munkalehetőséget ad, kiegészíti a mezőgazdasági termelésből származó jövedelmet. *Piacot teremt* a helyi élelmiszeripari, mezőgazdasági és a népi mesterségekből adódó termékeknek. Hosszú távon segít *a kistájak és települések gazdasági társadalmi felemelkedésében*, a falusi turizmusból befolyó jövedelmek pedig a falusi lakóköznyezet minőségének javításában, a civilizációs fok emelésében és mindenképpen a vendégfogadás feltételeinek javításában játszanak fontos szerepet.

A fentiek értelmében *a főbb prioritások*: sokoldalú turisztikai hasznosítás, kemping-hálózat kiépítése, az átmenő idegenforgalmi folyosók kiépítése, a kulturális-művészi értékek egyre erőteljesebb bekapcsolása a turisztikai kínálatba, az egykori hagyományok felelevenítése (népi fesztiválok, vásárok, kismesterségek bemutatója), a balneoturizmus, a barlangturizmus újjáélesztése, a bevásárló turizmus, zarándoklatok, vadászatok, konferencia-turizmus kiépítése. A versenyképes turisztikai termék diadalra jut(hat), ha rendeződnek a tulajdonviszonyok a turizmus terén is. Ugyanennyire fontos a képzési oldal is

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából (gazda- és gazdasszonyképzés, idegenvezetői tanfolyamok, turisztikai tanácsadás megszervezése, gasztronómiai felkészítés-tanácsadás)

Végül az egyik lényeges láncszem az, hogy maga a *programozás folyamata* egységbe fogja a tágabb értelemből vett *tervezési-fejlesztési, döntési, finanszírozási, végrehajtási és ellenőrzési folyamatokat*. Először tehát ún. *stratégiai programokat* kell készíteni, majd ezekhez illeszkedően operatív programcsomagokat, illetve konkrét projekt-vázlatokat. Második lépésben az ágazati elképzelések és a különböző típusú, eredetű források integrációja jöhet számításba. A vertikális és horizontális koordináció mellett szükséges a partnerség kiépítése is.

Összegzés

Falusi turizmus – székelyföldi vetületek

1. Filozófiája (sajátos szemlélet): cél vagy eszköz?

- nem tömegturizmus (család, nyugdíjasok, magányosok);
- a turista, a vendég a falu felé irányul és azt akarja megérteni és fel-emelni (faluismeret, népélet megismerése, a falusi életforma ápolása);
- hagyományokat keres és ment – nem látványos és zajos;
- a vidékfejlesztés (régiofejlesztés) része;
- a természetet keresi: (zöld-öko-agro-„lágy”) – környezetkímélő (*levegő + napfény*: napfürdő; *víz*: fürdés; *növény- és állatvilág*: megismerés; *táj harmóniája*: erdő megismerése; *ló*: lovasturizmus; *vadállatok*: vadászat);
- kikapcsolódás: szubjektív tényezők (üdülés, pihenés);
- terményfölöslegek értékesítése: természetközeli vendégfogadás;
- körültekintő szolgáltatási rendszer;
- a térségi válságkezelés egyik eszköze;
- népességmegtartó szerep;
- jövedelemszerzési tevékenység.

2. Marketing – menedzsment

- promóció-kiadványok;
- reklám;
- információs rendszer;
- pályázatok.

3. Infrastruktúra

- apartman-házak építése, kempingek.

4. Képzés és továbbképzés

- falusi vendéglátó szakirány (képzés).

5. Üdülőfalvak és tanyák vagy egyéni vendégfogadás

Kínálati oldal – melyek a piacképes turisztikai termékek? – (programok):

- minőségi oldal (fogadókészség javítása);
- földrajzi elterjedés oldaláról;
- mennyiségi oldal;
- vállalkozói oldal;
- szakmai tanácsadás;
- jogszabályok ismerete.

Keresleti oldal – eltérő motivációk döntenek:

- „vissza a gyökerekhez” - információ, kommunikáció (igények);
- családi üdülés;
- népi mesterségek;
- falusi élet és munkák (üdülés a gazdaudvarban);
- kistérségi programszervezés.

Hiányosságok a falusi turizmus terén

- nincs igazán átgondolt országos/regionális program;
- az egyéni kezdeményezéseket nem fogják össze, nem karolják fel;
- az állami támogatás nem egyértelmű;
- szakirodalom hiánya;
- turisztikai vonzerőleltár hiánya – nélküle nem lehet tervezni!
- kistérségi projektek finanszírozása hiányos;
- erős emberi kapcsolatok nem alakulnak ki, (ami hatványozottan hatna a turizmus fejlesztésére);
- erőtlén agrárgazdasági támogatások;
- silány programkínálat (a vendégszeretet nem egyenlő a turisztikai termékkel!);
- a fenntartható fejlődés szűk körű értelmezése;
- szaktanácsadás hiánya, szervezési hiányosságok, professzionalizmus, idegenvezetés hiánya;
- promóciós tevékenységek elégtelensége (útikönyv, térkép, tablók);
- idegennyelv-ismeret elégtelensége;
- turisztikai információs rendszer hiánya.

A VIDÉKFEJLESZTÉS ESÉLYEI ÉS BUKTATÓI A SZÉKELYFÖLDÖN

A vidékfejlesztés dilemmái

Székelyföld Románia egyik jelentős kulturális térsége, amely a regionális fejlesztési stratégia kidolgozásában aktívan részt vesz. Ennek a stratégiának szerves részét képezi a vidékfejlesztés is, ami különösen fontos Székelyföldön, ahol a lakosság több mint fele él vidéken.

Bevezetésként tisztázzuk az alapvető fogalmakat:

1. *Területfejlesztés*: a regionális különbségek kiegyenlítésére irányuló sorozatos kormányzati beavatkozás közpénzek átcsoportosításával.

2. *Vidékfejlesztés*: a vidéki térségben élő lakosság életminőségének javítása, a környezet, a természeti táj és a kultúrtáj megőrzése, a fenntartható fejlődés megteremtése. A vidékfejlesztés az egyének és az intézmények hatékonyságának a növekedését jelenti, ami általában a jövedelemnövekedésben is megnyilvánul.

3. *A fejlődés* nem azonos a gazdasági növekedéssel. A növekedés valamely gazdasági tevékenység rövidtávú kiterjesztése, amit általában közpénzből nyújtott támogatással érnek el. A fejlesztés viszont az alapvető feltételek hosszú távú megváltoztatását célozza. A beruházások az intézmények, az emberek, valamint az anyagi infrastruktúra fejlődését kell szolgálják és nemcsak az erőforrások rövid távú növelését.

4. *A fejlődést előidéző tényezők napjainkban*:

–A területi egyenlőtlenség a termelési tényezők egyenlőtlen elosztásában gyökerezik, de ezek hatása már nem határozza meg döntően a jövőbeli fejlődést.

–Jelenleg – és a közeljövőben – az újítások létrehozása, befogadása és gyors terjesztése a leglényegesebb valamely térség fejlesztése szempontjából.

–A humán erőforrás minősége, a tudás színvonala, és annak alkalmazása lesz a meghatározó az új területi egyenlőtlenségek formálásában.

Az alapfogalmak körvonalazása után rátérhetünk azoknak a főbb dilemmáknak a megfogalmazására, amelyek felmerülnek a székelyföldi fejlesztési stratégia kidolgozásakor, a fejlődést előidéző tényezők vizsgálata kapcsán.

A számos megoldandó feladat közül ki kell jelölni a legfontosabbakat, amelyek megszabják az irányt és ez nem egyszerű feladat, főleg akkor, amikor a sürgős és a fontos nem esik egybe, amikor a gazdasági és a szociális racionalitás, legalábbis rövid távon, eltérő döntést igényelne.

Dilemmát jelent mindenképp előtt a *fejlesztési prioritások megfogalmazása*.

–Az Európai Unióhoz való felzárkózás, vagy pedig a belső egyenlőtlenségek csökkentése jelentse-e a prioritást?

Ha elfogadjuk, hogy az Európai Unió csatlakozás jelenti számunkra a modernizációs horgonyt, akkor újabb dilemma annak eldöntése, hogy *mi segítené elő az Európai Unióhoz való felzárkózást leginkább?*

–A nagyobb városok, innovatív központok fejlesztése és ezek bekapcsolása a nemzeti és nemzetközi hálózatokba?

–Az úthálózat fejlesztése, ami elősegíthetné az európai úthálózatokhoz való kapcsolódást?

– A fejlődésben lemaradt régiók fokozottabb támogatása?

Legkézenfekvőbb válasz az lenne, hogy mindezek egyformán fontos

célok, de az erőforrások szűkössége nem teszi lehetővé, hogy egyidejűleg megvalósítsuk, tehát csak szükséges egy rangsorolás.

Dilemmát jelenthet annak eldöntése is, hogy *mi lenne kedvezőbb a Székelyföldnek: a területi fejlesztés központi irányítása vagy a regionális fejlesztés?* Látszatra könnyű erre a válasz, de a valós lehetőségek alaposabb végiggondolása mégis szükséges.

–Az EU nem szabta meg csatlakozási feltételként a regionalizációt (pl. Írország).

–A decentralizáció nyugaton is a regionális nyomás hatására alakul ki. A jelenlegi statisztikai régiók nem képesek nyomást gyakorolni a központi hatalomra. Ezek nem történelmi, kulturális régiók, a lakosoknak nincs regionális identitástudatuk, a részt vevő megyék közötti rivalizálás erősebb, mint az együttműködés.

Megvizsgálandó kérdés az is, hogy *beszélhetünk-e kialakult és jól működő partnerkapcsolatokról a Székelyföldön?* Részletesebben megfogalmazva:

–Van-e olyan területi identitástudat, ami közös cselekvésben is megnyilvánul?

– Van-e összefogás időleges, alkalmi közös érdek esetén?

–Ismertek-e ezek és felhasználhatóak-e a stratégia kidolgozásánál és megvalósításánál?

– Összhangban vannak-e az ágazati és a területi fejlesztési elképzelések?

Dilemmát jelent annak eldöntése is, hogy *hova koncentráljuk a szűkös vidékfejlesztési erőforrásokat?*

– a már most is dinamikusan fejlődő települések felé, ahol több a képzett fiatal?

– vagy a legelmaradottabb, elöregedő falvak felé?

A székelyföldi fejlesztési stratégia kidolgozásakor szem előtt kell tartani azt is, hogy ennek a térségi elképzelésnek a nemzeti és a regionális politikával összhangban kell lennie.

Mindössze néhány általános dilemma felsorolására szorítkoztunk, de minden egyes részkérdésnél is hasonló módon fel kell vetni a főbb variánsokat és megalapozott döntéseket kell hozni, egyébként kívánságlistaként jelentkezik majd a stratégiai fejlesztési terv.

Másolhatók-e az Európai Unió vidékfejlesztési modellek?

Romániában napjainkig nem beszélhettünk tudatosan átgondolt és alkalmazott vidékfejlesztési politikáról. 1999 során került sor az első *Nemzeti mezőgazdasági és vidékfejlesztési terv* kidolgozására, amit 2001 februárjában az Európai Bizottság elfogadott, mint a SAPARD programot megalapozó dokumentumot.

Vannak, akik azt javasolják, hogy a román mezőgazdaság és a vidékfejlesztés modelljét vegyük át az Európai Uniótól. Ez logikusnak is tűnhetne, annál is inkább, mert Románia ide akar csatlakozni. A kérdés az, hogy az EU mezőgazdasági és vidékfejlesztési filozófiája, amelyet még az 50-es évek végén dolgoztak ki, mennyiben alkalmazható ma és a mi körülményeink között.

Az Európai Közösség országaiban a 60-as évek elején a vidékkel szembeni elvárások az élelem biztosítását és a falusi környezet védelmét jelentették. A főbb célok között szerepelt a mezőgazdasági termelés növelése és a szolgáltatások fejlesztése és a megfelelő életszínvonal biztosítása, azaz a szegénység megszüntetése, a jóléti állam megvalósítása vidéken is.

Logikusan következik a kérdés: ez volna a vidékfejlesztés követendő útja a Székelyföldön? Csak időbeli (kb. 50 év) megkésésről van szó?

A válasz: egyértelműen *nem*. Sem a külső világgazdasági környezet, sem Székelyföld természeti adottságai nem indokolják, és nem is teszik lehetővé az EU Közös Piac-i modelljének átvételét.

Vázlatosan jelezzük, miért nem járható az EU-s út: nagyon költséges; a növekvő termékmennyiség értékesítése nehézségekbe ütközik; a jelenlegi jövedelmi szint miatt a szolgáltatások iránti kereslet a román vidéki térségekben alacsony, stb.

Maga az Európai Unió is felismerte és elismerte, a 90-es évek végén, hogy nincsenek megoldva a vidéki térségeinek a problémái.

Miután tisztáztuk, hogy a régi rendkívül költséges agrárpolitika nem alkalmazható a jelenkori román mezőgazdaságban, további kérdés, hogy a jelenlegi EU-s vidékfejlesztési politika másolható-e? A válasz itt is *nem*, de kétségtelen, hogy tanulhatunk az alkalmazott vidékfejlesztési programjaikból.

A következőkben összefoglaljuk azokat a tényezőket, amelyek óvatosságra intenek, amikor átgondolatlanul próbáljuk a fejlett országok mintáit átvenni.

A jelenlegi EU-s vidékfejlesztési politikát eltérő helyzetben lévő vidékekre kellene alkalmazni		
	Az EU országai	Románia
A vidéki térségek dimenziója jelentősen eltér	– a lakosok 9,7%-a él alapvetően vidéki régióban; – a mezőgazdaságban az összes foglalkoztatottak 4,7%-a dolgozik; – a falun élők kis hányada dolgozik a mezőgazdaságban;	– a lakosság 47%-a él alapvetően vidéki régióban; – az aktív lakosság 35%-a a mezőgazdaságban foglalkoztatott; – a falun élő aktív lakosság 70%-a a mezőgazdaságban dolgozik;
A mezőgazdaság fejlettségi szintje, az alkalmazott agrárpolitika	– a mezőgazdasági farmok átlagos nagysága 18,4 ha; – magas átlagtermelési szint; – kiváló technikai felszereltség; – viszonylag magas támogatottság; – stabil, kiszámítható gazdasági környezet;	– felaprózódott birtokstruktúra 2,3 ha; – alacsony és ingadozó termelési szint; – gyenge technikai szint; – alacsony támogatottság; – kiszámíthatatlan gazdasági környezet;
A termelés intenzitása	– intenzív termelés, magas műtrágya és növényvédőszer alkalmazás, intenzív öntözés; – jelentős környezet-szennyezés;	– extenzív termelés, alacsony szintű műtrágya és növényvédőszer alkalmazás; – jelentéktelen öntözés; – környezetszennyezést okoz a gyomok és kárkozók elterjedése;
Az infrastruktúra	– fejlett;	– fejletlen;

Történelmi és társadalmi háttér	– viszonylag stabil gazdasági, demográfiai, társadalmi helyzet; – nő a vidéki vállalkozások száma és biztosítottak a minőségi társadalmi szolgáltatások;	– viszonylag instabil gazdasági, demográfiai, társadalmi helyzet; – kevés a vidéki vállalkozás és alacsony színvonalú a társadalmi szolgáltatás;
Humán erőforrás-potenciál	– viszonylag jó helyi humán erőforrás potenciál;	– alacsony szakképzettségű helyi humán erőforrás-potenciál;
Szakképzési politika	– a vidéki szakirányú képzés több évtizedes múltra tekint vissza;	– néhány éve beindult a szaknácásadás, ami egyelőre kevés számú embert érint, és főleg a mezőgazdasági termelési technikák ismertetésére korlátozódik;
Együttműködési hajlandóság	– partnerkapcsolatok alakítása, projekt hálózatok létrehozása;	– az együttműködéssel szembeni bizalmatlanság nagyfokú, a partnerkapcsolatok formálisak, egyedi projektekkel próbálkoznak;
Helyi közösségek	– fejlett helyi közösségek (vállalkozói egyesületek, civil szervezetek); – innovatív hozzáállás;	– kialakulatlan helyi szervezkedési formák, fokozott individualizmus; központi intézkedések várása.

Vidékfejlesztési programok pénzügyi támogatással		
	EU országok	Románia-
Hogyan biztosítanak új lehetőségeket a helyi fejlesztésekre?	– az EU közösségi pénzügyi támogatásával (Strukturális Alapok, LEADER I, II, LEADER+) és nemzeti támogatási programokkal;	– OVR, PHARE, civil egyesületek, alapítványok, a közeljövőben a SAPARD;
A vidék modernizációs, innovációs kapacitásának fejlesztése	– a helyi lakosokat biztatják, felkészítik arra, hogy találják meg saját megoldásaikat a vidéki térség problémáira és javasoljanak projekteket;	– központilag meghirdetett projekt-típusok vannak, amelyekről viszonylag kevés falusi ember szerez tudomást, ezek pályáznak a támogatás elnyeréséért
Vidékfejlesztési programok	– integrált fejlesztés;	– egyedi projektek;
Vidékfejlesztésben résztvevők	– intézményi döntéshozók, helyi akciócsoportok, szakemberek;	– minisztériumok, SAPARD ügynökségek, helyi vállalkozók, helyi önkormányzatok.
A vidékfejlesztés céljai és prioritásai, valamint a lehetőségek és veszélyek közötti eltérések		
	EU országok	Románia-
A vidékfejlesztés főbb célkitűzései	– a környezet védelme, a természeti táj fenntartása a túl intenzív termelési gyakorlat reformjával;	– az extenzív mezőgazdasági termelés megreformálása, a termelés fokozása, a kisipar fejlesztése;
Középtávú célok	– a vidéki gazdasági tevékenységek fokozottabb diverzifikálása;	– a mezőgazdasági termelő egységek erősítése, a vidéki infrastruktúra fejlesztése;
A vidéki területek jövője	– helyi összefogással az elmaradottabb vidéki területeknek is van esélye a felemelkedésre;	– a vidéki térségek nagy része nem képes önerőből talpra állni;

A stratégia főbb elemei és a ható tényezők	– a vidékfejlesztési stratégia az életminőség javítására, a helyi lakosok képzésére és ezek aktivizálására, valamint új munkahelyek teremtésére irányul; – a modernitás importjára koncentrálnak (szolgáltatási tevékenységekre); – helyi közösségek fejlesztése;	- a stratégia hosszútávon az önálló gazdaságok arányának csökkentésére, a képzettségi szint emelésére, a helyi lakosok közügyek iránti érdeklődésének fokozására, a munkahelyek teremtésére irányul; – a turizmus fejlesztésére, a kulturális hagyományok ápolására koncentrálnak, de a helyzetet nehezíti a fejletlen infrastruktúra;
A vidékfejlesztés fontosabb jellemzői	– kiemelten a helyi potenciálra alapoz; – Szem előtt tartja a kidolgozott területfejlesztési stratégiát – az „alulról felfele” megközelítés érvényesül; – a pénzügyi támogatások kezelése teljes mértékben decentralizált; – integrált, többszektörű megközelítés; – horizontális partnerkapcsolatok és hálózatok a magán és az állami intézmények között;	– alacsony fokú közösségi részvétel; – nehézkes a partnerkapcsolatok kiépítése és működtetése; – a központi szervektől várják a döntéshozást; – a pénzügyi támogatások kezelése nagyrészt központosított; – a belső intézményi struktúra még nem alkalmas a pénzügyi támogatások decentralizált kezelésére;

A vidékfejlesztés irányai	– a helyi szolgáltatások fejlesztése; – a bio-növénytermesztés kiterjesztése; – az innováció ösztönzése minden tevékenységi területen;	– az alacsony jövedelmek gyenge keresletet teremtenek a helyi szolgáltatásokra; – az organikus termékek iránti belső kereslet alacsony, az exportot pedig a megbízható minőségellenőrzési hálózat hiánya gátolja; – a hagyományos tevékenységek ösztönzése;
A diverzifikáció főbb útjai	– faluturizmus; – új ipari és szolgáltatási tevékenységek fejlesztése; – a foglalkoztatás szempontjából stratégiaileg fontos beruházások támogatása; – a környezetbarát technológiák elterjesztése és az állatjóléti szabályok érvényesítése kiegészítő cél minden beruházás esetén;	– a faluturizmus fejlesztését nehezíti, hogy a helyi városi lakosság fizetőképes kereslete alacsony, a külföldiek számára pedig az infrastruktúra nem megfelelő állapota jelenti a fő akadályt; – a modern ipari beruházásokhoz hiányoznak a helyi fizikai és a humán erőforrások; – a városi munkanélküliség egy jelentős hányadát a vidéki területekre terheltek rá.

Lehet-e mentőöv a SAPARD?

Az Európai Unió előcsatlakozási alapot hozott létre a tagjelölt kelet-közép-európai országok számára. A SAPARD a mezőgazdaság- és vidékfejlesztést, illetve az EU agrár-és vidékfejlesztési politikájának fogadására, adminisztrációjára való felkészítést támogatja, Románia esetében évi 153 millió euróval.

A székelyföldi vidékfejlesztéssel kapcsolatosan néhány alapvető kérdés merül fel:

1. Adottak azok a tényezők, amelyekről döntően függ a SAPARD-program sikere a térségben?

– Lesznek-e kezdeményezések a helyi fejlesztésre?

– Mennyire megbízható a helyi elit?

– A lakosság részéről történik-e erőfeszítés a kezdeményezések megvalósítására?

2. Biztosítható-e közpénzekből olyan szintű támogatás, hogy a helyi erőforrásokat a kritikus mennyiségig kiegészítsék, ami által a fejlődés fenntarthatóvá, illetve önfenntartóvá tehető?

3. Megvalósítható-e a programok helyes értékelése, hogy azok megfeleljenek a reális megvalósíthatóság, a szükségesség, a helyi együttműködés, az alapok regionális szétosztási mérlege szempontjainak.

Vizsgáljuk meg részletesebben milyen problémák merülhetnek fel, amelyek a stratégia kidolgozásában és főleg a megvalósításában befolyással lehetnek.

A felsorolásban vázlatosan említünk néhányat:

– A helyi közigazgatások és civil szervezetek valóban egy fejlesztési stratégia megvalósításának a céljából szerveződnek, vagy csak újabb alapokhoz akarnak jutni, amelyeket nem feltétlenül a stratégiai célok elérésére használnának fel?

– Akar-e újítani a gazdasági, társadalmi, kulturális kulcspozíciókat betöltő helyi elit, mikor az érdekei a fennálló domináns pozíciók megtartásához fűződnek?

– Lehet-e alapozni a helyi összefogásra és támogatásra?

– Hogyan kell körülhatárolni a mikrorégiókat, amelyek számára közös fejlesztési tervet dolgozunk ki ahhoz, hogy ezeken belül működjenek a munkaerő-piac?

– Milyen érdekek támaszthatják alá egy közös fejlesztési stratégia kidolgozását olyan mikrozónákban, ahol a belső dinamizmus korlátozott, a gazdasági alap gyenge, a kereskedelmi forgalom kicsi?

–Elég rugalmas-e a kidolgozott országos, regionális és megyei terv, figyelembe veheti-e a gazdasági struktúrák, jövedelmi szintek, a fejlesztési potenciálok sokféleségét?

–Van-e hatékony ellenőrzési mechanizmusa a központi közigazgatásnak, vagyis a fokozott sokféleség körülményei között képes-e ellenőrizni az egyes projektek hatékonyságát?

Vidékfejlesztési mix kialakítása

Fontos eldönteni, hogy mire alapozzunk akkor, amikor a vidékfejlesztést tűzzük ki célul. Három fontosabb feltételt említünk:

1. Vidékfejlesztési politikát kidolgozni csak a vidéki gazdaság erősségeinek ismeretében lehet. Tisztázandó kérdések ilyen vonatkozásban az alábbiak:

– Milyen életminőségi többletet jelent a vidék?

– Milyen környezeti, társadalmi és kulturális források adottak vidéken?

– Milyen potenciális versenyelőnyt jelent a természeti erőforrásokhoz való hozzáférés?

2. Székelyföld vidéki térségeiben működnek-e olyan helyi civil szervezetek, amelyek képesek a vidékfejlesztési programok összeállítására és életbeültetésére?

3. A központi, a regionális, a megyei intézmények és a helyi önkormányzatok felkészültek-e a vidékfejlesztés ösztönzésére?

Ha ezek a feltételek adottak, akkor azt kell eldöntenünk, hogy milyen vidékfejlesztési stratégiákat alkalmazzunk?

Elvileg két tiszta típust ismerünk:

– A *program-központú megközelítés* esetén úgy tevődik fel a kérdés, hogy egy adott stratégiai program hol, melyik kistérségben lenne a legsikeresebb?

– A *kistérség-központú megközelítés* esetében egy kistérség van a figyelem központjában és keressük azt a stratégiát, amely a leghatékonyabb az adott kistérség számára.

A fejlett országok gyakorlatában eltolódás tapasztalható az első variánsról a másodikra, azaz egyre inkább az adott vidéki térség konkrét problémáihoz igazítják a fejlesztési stratégiát. Románia viszonylatában, így a Székelyföld esetében is a két típus keveréke látszik pillanatnyilag a legpragmatikusabb megközelítésnek. A vidéki településeknek, kistérségeknek ajánlatos a központilag meghirdetett pályázatokat is megcélozniuk de ugyanakkor a helyi erősségek és a lehetőségek alapján offenzív speciális stratégiát kell kidolgozniuk és lobbizni ezek támogatásáért.

Következtetés

A Székelyföldön végzett helyzetfeltáró munkám során egyre inkább megerősödött bennem az a meggyőződés, hogy az alábbi két idézet, amely amerikai szerzőktől származik, rendkívüli aktualitással bír a mai székely vidékeken is:

1.Valamely régió elszegényedésének magyarázata nem az erőforrások és a gazdasági lehetőségek hiányában keresendő elsősorban, hanem inkább abban, hogy az ott élők képtelenek az együttműködésre a közös cél elérésére, hiányzik a felelősségérzet és a kölcsönös bizalom. (*To be unable to act together for the common good because there is virtually no trust or sense of obligation to anyone is responsible for the impoverishment of a region, rather than the lack of resources or economic opportunity.* Banfield E. 1965).

2.Hosszú távon egy társadalom erőssége attól függ, hogy az egyszerű emberek mennyire képesek az önkéntes cselekedetekre (*In the long run, a society's strength depends on the way that ordinary people voluntarily behave.* Fallows J. M.1989).

HÁTRÁNYOS HELYZETŰ TÉRSÉGEK ESÉLYEI A VIDÉKFEJLESZTÉSBN

A nálunk sokkal gazdagabb országokban sem elegendők az állami költségvetési források a hatékony és eredményes természetvédelemhez. (USA, Kanada, Ausztrália), s többek között ezért egyre nagyobb a kényszer a hivatalos és nem hivatalos természetvédelmi szervezetekben, hogy az erőforrásokkal hatékonyan gazdálkodjanak úgy, hogy eközben a természeti és kulturális örökség megőrzése és védelme is eredményesebbé váljon. E törekvések eredőjeként mindenütt a turizmus került a vizsgálódások középpontjába. Éppen emiatt nem elhanyagolható a turisztikai célú földhasználat a nemzeti parkok és védett területek esetében, sem. Védett területeken a turizmus célja minden esetben csupán a természeti környezet megőrzése, védelme esetleg rehabilitációja, valamint a helyi közösségek életminőségének javítása és a turisták hiteles élményekkel és tudással való gyarapítása lehet. A turizmus ezen funkciói a természetvédelem alapfeladataival egybeesnek: oktatás-nevelés, képzés természeti környezetünk jobb és közvetlen megismertetése révén attitűdöket, értékrendeket változtassunk éppen a hatékony védelem és megőrzés, a felelős magatartás kialakítása érdekében. A nemzeti parkok, védett területek „iskolai tantermekké” válnak a jövőben. Természetesen ebben a folyamatban nem csupán a kisiskolásokkal, vagy egyetemistákkal kell számolnunk, hanem a public- és private szektor valamennyi szereplőjével, valamint sajátos minőségében a védett területeken és azok környezetében élő helyi lakossággal is, akiknek alapvető érdeke a környezetük ismerete, erőforrásaik megőrzése, védelme, ha tudják és ismerik ezen értékeket, s ezek fenntartható módon való használatából ők is részesedhetnek. Ezen értékek természetesen lehetnek természeti/természetes eredetűek, de az ember által kialakított, létrehozott kulturális-történelmi jellegűek is, melyek körébe nem pusztán a kunhalmok, de a száraló erdőművelés a hagyományos kézművesség, szokások és ünnepek, a zenei és díszítőművészeti tradíciók éppúgy beletartoznak, mint a több száz éves ember-természet kölcsönhatásaként kialakult tájkép, esztétikai és vizuális élmény.

Kutatási eredményekből tudható, hogy a természetvédelem törekvései találkoznak/találkoztak a fogyasztók értékrendjének változásaival, a turiz-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
musban részt vevők motivációinak megváltozásával. Az utazásban való részvétel motívumaként az utóbbi 5-10 évben felértékelődtek az olyan desztinációk, melyek a még tiszta háborítatlan, romlatlan, (nem urbanizáló-dott) környezetet kínálni tudják, egyre markánsabbá váltak az új ismeretek-tudás megszerzésével, a meglátogatott területen a helyi lakossággal közvetlen kontaktusokat biztosító, az aktivitások széles választási lehetőségét kínáló, a terület flóráját, faunáját annak bizonyos területén alapos ismeretek nyújtó turisztikai kínálatok. Természetesen ezt az értékrend változást a természetvédelem képes lehet saját céljainak elérésére, valamint szociális és gazdasági célok érdekében is felhasználni.

A változások okai sokrétűek:

–Költségvetési források csökkenése, élesedő verseny a pluszpénzek megszerzéséért, erősödő adóemelés ellenesség az állampolgárok körében.

–Növekvő környezeti tudatosság az állampolgárok és a szakbürokráciák körében.

–Erősödő igény a természet megőrzésben és védelemben az önkéntes feladatvállalásra a lakosság bevonására.

–Bizalmatlanság a kormányok felelős természetvédelmi politikája iránt.

–Hangsúlyok eltolódása szakapparátusokról az erőforrások irányába, azok védelme érdekében.

–Növekvő érdek a természetvédelemben dolgozóknál, hogy a kutatást, oktatást, management eszközként használják a hatékony megőrzési politika érdekében.

–Egyre erősödő meggyőződés világunkban, hogy a természeti-kulturális-történeti erőforrásokat mint oktatási-képzési-tréning helyszíneként is hasznosítsák.

–Sokkal tudatosabb politika érvényesül a tekintetben, hogy a közösséggel együtt, semmint a közösségért tevékenykedjenek a bürokráciák a közös örökség védelmében.

–Növekszik annak a felismerésnek a hatása, hogy a közösség, vagy az erőforrások használója lehet a hatékony védelem és megőrzés kulcssze-replője.

–A helyi közösség bevonásával van csak remény az erőforrások (természeti-kulturális-történeti) érzékenységét/sérülékenységét figyelembe vevő változások/fejlesztések megvalósítására, melyek az attitűdöket is pozitív irányba változtatják, melynek révén a megőrzés védelem rehabilitáció új etikája jelenhet meg.

–Az interaktív, részvételen alapuló programok szerepe meghatározó a hosszú távú komplex tervezésben, a működésben egyre növekvő a marketing és PR szerepe.

A világ turizmusának markáns trendjei

- *egyre tapasztaltabb, iskolázottabb, igényesebb turisták fogadására kell felkészülnie a fogadó területeknek;*
- a „value for money” elv erősödő érvényesítése (ár/minőség kulcsfontosságú);
- az utazás szükséglet, egyre kevésbé luxus, kevesek kiváltsága;
- az individualizálódás erősödése fokozódik, egyre szegmentálódik a piac;
- a szervezett csoportos utak háttérbe szorulása mellett növekszik az egyéni szervezett, illetve a kiscsoportos, sokkal rugalmasabb utazási formák, melyek sokkal inkább „testre-igényre, speciális érdeklődésre” szabott;
- egészségorientáció egyre erősödő érvényre juttatása a turizmusban;
- a másság, az újdonság felértékelődése a tradicionális desztinációk mellett/helyett;
- a természeti és kulturális örökség, illetve ezek diverzításának folyamatos felértékelődése;
- a hitelesség, autenticitás, a közvetlen kapcsolatok – kontaktusok – interakciók igényének való megfelelés alapvető értéké válik;
- a kultúra felértékelődése;
- az interpretációknak is meg kell felelniük a növekvő és szerteágazó igényeknek (speciális érdeklődésűek);
- az aktív nyári/téli utak, üdülésék iránti igények növekedése;
- évente több, rövidebb időtartamú, változatosságot kínáló utazások;
- rohamosan nő azon utazók/turisták száma, akik a környezetet, a szabad teret, a természeti- és kulturális, életmódbeli változatosságokat, különbözőségeket, azok egyediségét, az egészséget, a tanulást-megértést és megismerést, valamint a kaland két- vagy több elemét kombinálják (téma és tevékenységorientált, komplex kínálatokra van/lesz növekvő igény);
- a fogadóterületek fejlesztésében elengedhetetlen a helyi lakosság aktív részvétele, az összes érintett és érdekelt partner kooperációja (új szereplők megjelenése a turizmus iparban);
- a marketingnek sokkal célirányosabbnak, esetenként agresszívebbnek, a technika-technológia kínálta új lehetőségek kihasználásában innovatívabbnak kell lennie;
- professzionalizmus elengedhetetlen, mert igen kompetitív piacról van szó, felértékelődik a jól képzett személyzet, speciális ismereteket, képességeket-készségeket is igénylő új posztok megjelenésére is fel kell készülni;
- a képzés, átképzés, a folyamatos tréning előfeltétele a piaci kihívásokra adott adekvát válaszoknak, az üzleti sikernek;

– a turizmus komplex, sok területet átfogó / összefogó iparággá vált, így a koordinációs stratégiák kimunkálása nélkülözhetetlen (más politikákkal való összehangolás, kompatibilitás);

– a világ turizmusában, az új fejlesztési stratégiákban a fenntartható turizmusfejlesztés az egyik prioritás. (Nem véletlen, hogy 1997. novemberében a World Travel Market/London – fő témája a környezetvédelem!);

– ehhez megfelelő tervezési-, management-, és szervezeti változások szükségesek.

A fenntartható turizmusfejlesztés alapelvei

1. Az erőforrások fenntartható használata.

2. A túlhasználat/túlfogyasztás megakadályozása, a keletkező hulladékok csökkentése.

3. A természeti és kulturális sokszínűség hosszú távú megőrzése és védelme.

4. A turizmus tervezésének integrálása a nemzeti és regionális/helyi tervekbe környezeti hatásvizsgálatok elvégzése.

5. A lokális gazdaság hosszútávú érdekeinek figyelembe vétele, mely tartalmazza a környezeti ráfordítások és eredmények elemzését is.

6. A helyi közösségek bevonása a tervezési folyamatba, az indulástól a folyamatos működésig, a döntések meghozatalában valamint az előnyök/hasznok megosztásában egyaránt.

7. Az összes érdekelt bevonásával együttműködve ésszerű kompromisszumok mentén lehet csak sikeres a természeti és kulturális örökség védelme.

8. A folyamatos oktatás, tréning jelentősége minden szinten (helyi közösség, köz- és magánszektor szereplői, szaktbürokráciák, politikai döntéshozói szintek, turisták).

9. Felelős – a természeti-kulturális-történeti örökség sajátosságait figyelembe vevő marketing.

10. Folyamatos kutatás, monitoring, adatgyűjtés és elemzés a negatív hatások kiküszöbölése, valamint a látogatók igényeinek hatékony kielégítése céljából.

11.

A fenntartható fejlődés/fejlesztés alapelemei és összefüggésrendszere

– Minden gazdasági tevékenység erőforrások felhasználásán alapul, ezért a megújuló erőforrások használatát preferálja, illetve takarékosagra, a használatok során a zárt ciklusok kialakítására helyezi a hangsúlyt.

–Természetesen az emberi erőforrások használatában is a fenntarthatóság alapkövetelmény (lokális kultúrák, hagyományok, életmód, épületek, építmények, stb.).

–Nem preferál és ösztönöz olyan terület- és erőforrás használatot, mely a fogyasztást, s az azzal járó hulladék- és szemét fokozódó keletkezését eredményezi.

–A térség fejlesztésének infrastrukturális-, épület- és építményigényének, kialakítandó tevékenységeik – mint turisztikai attrakciók – esetében is kalkulál az externális költségekkel.

–A fejlesztendő terület erőforrásai értékeinek – természeti és kulturális – megismertetésére, védelmére, ezek sajátosságainak tiszteletben tartására nevel.

–Az életfenntartó rendszerek sokszínűségének – a természeti-szociális-gazdasági –, diverzitásának megőrzését, a visszafordíthatatlan káros hatások esélyének minimalizálását célozza a fejlesztés, hiszen az erőforrásbázis hosszú távú fennmaradása biztosíthatja csupán a jövő generációk csorbitatlan életésélyeit.

–A diverzitás védelme, hosszú távú megőrzése a legjobb eszköz az egyoldalú függőség, a monokultúras gazdaság, a végletes kiszolgáltatottság ellen (az egyoldalú függőség a turizmus ipartól, annak egy-egy küldő területéről épp olyan káros, mint a nagytáblás, tömegtermelésre berendezkedett monokultúras mezőgazdaság).

–Ez a fejlesztés csak az erőforrások alapos ismeretén, az egymás mellett létező rendszerek kölcsönhatásainak figyelembe vételén, a természeti és kulturális-szociális teherbíró képesség tiszteletben tartásával valósulhat meg.

–A turizmus fejlesztése révén jelentős többleterőforrások bevonására van lehetőség abban az esetben, ha a turisták speciális igényeit tartósan szolgálni képes a fogadó terület és a helyi lakosság.

–A diverzitás megőrzése egyben a helyi/lokális egyediséget, a másutt nem reprodukálható értékek tartós fennmaradását is jelenti, lehetővé téve ezáltal, hogy más fogadóhelyektől jól megkülönböztető legyen térségünk, turisztikai termékeink, elkerülhetővé váljék a standardizálás szükségszerű kényszere.

–Mindezen követelmények érvényesülését az indikátorok helyes megválasztásával, folyamatos monitoringgal, elemző-értékelő munkával és rugalmas, innovatív management-technikákkal lehetséges.

–Az integrált fejlesztési stratégia követelmény- és eszközrendszere megkívánja, hogy a turizmus stratégiája organikus része legyen a térségi stratégiának, ugyanakkor a turizmus multiszektorális jellegéből következő-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
en a turizmus valamennyi al- és kapcsolódó rendszere is tárgyát képezze a stratégiai tervezési folyamatnak.

–A stratégiai tervezés hatékonyan tudja szolgálni a hosszú távú célok elérését úgy, hogy közben a nem kívánatos hatásokat minimalizálja, a nem tervezett/nem prognosztizálható eseményeket/folyamatokat érzékelhetővé teszi, ezáltal a beavatkozások szükségességére figyelmeztet. (Elkerülhetők az ellenőrzés és kontroll nélkül megvalósuló, gyors fejlesztések, az adottságokat, a táj léptékeit, méretarányait, a természeti erőforrások immans értékeit sértő fejlesztések, a EIA alkalmazása révén az integrált tervezés, kiegészülve az aktív lokális közreműködéssel maximalizálni képes az előnyöket.)

–A fenntartható fejlesztés a helyi lakosság ellenére nem, de velük szoros együttműködve az objektív helyzetértékeléstől, a célok közös meghatározásával, a megvalósítás különböző fázisaiban speciális ismeretükre, készségeikre építve diverzifikálható a lokális gazdaság.

–A fejlesztés, a helyi lakosság szükségleteinek, aspirációinak figyelembe vételével, azt szolgálendő kell megvalósítani.

–Munkahelyeket, alternatív jövedelemforrásokat, a helyi erőforrások új – más – hatékonyabb felhasználását kell megtervezni, mely egyben felértékeli ezen ismereteket, értékeket, erőforrásokat, esetleg piacósítani képes az idáig nem értékesíthető vagy „általában” nem piacósított erőforrásokat.

–Ilyen módon – a piaci mechanizmusokra alapozva is – lehetséges a jövedelmek újraelosztását a hátrányos helyzetű/elmaradott térség javára átcsoportosítani.

–A tervezőknek különös gonddal kell ügyelni arra, hogy a képződő jövedelmek minél szélesebb körben osztódjanak el a helyi közösségben, s lehetőleg minél kevesebb képződő jövedelem szivároгjék ki a térségből.

–Marginális területeken a turizmus képes olyan integrátor szerepet betölteni, mely a fenti kívánalmakon túl – semmilyen más gazdasági ágazattól nem elvárhatóan – monopolpozíciókat képes teremteni a turizmus piacán, annak minden előnyével együtt.

–Képes integrálni a környezeti célokat a gazdaság hosszú távú fejlesztési stratégiájába, felértékeli a lokális természeti és kulturális erőforrásokat, a helyi ismereteket, készségeket-tudásokat, ezáltal nagyon élömunkaigényes diverz lokális gazdaság organikus fejlődésének lehetőségét megteremtve úgy, hogy a fizetőképes keresletet „importálja” a térségbe.

–Természetesen a helyi közösség aktivitása elengedhetetlen a térségben, fejlesztésben, folyamatos működésben, valamint az ellenőrzés-beavatkozás fázisaiban egyaránt.

–Az ilyen típusú fejlesztések – szemben a tömegturizmus igényeivel – általában kisebb tőkeigényűek, minden tekintetben a lokalitásban gyöke-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
reznek, az érintettek- és érdekeltek tartós kooperációjával működőképeseek, a lokalitás erőforrásait, a tradíciókat és kreativitást innovatív módon felhasználva eredményezhetik a különleges, egyedi, helyi termékeket, szolgáltatásokat.

– A történetileg örökölt hátrányos helyzet (alacsony technológia, relatíve alacsony hulladék, helyi anyaghasználat, lokális célszerűség, stb.) az általában alacsony input- és output a fenntarthatóság szempontjából stratégiai előnnyé vált napjainkra a turizmusban.

– A hosszú távú, organikus fejlődés/fejlesztés megteremtése eredményezi a helyi lakosság jól-létének növekedését, opciói gyarapodását, s egyben előfeltételeit teremti meg a turisták/vendégek maradandó élményekkel, tudással, helyi, de másutt is releváns készségekkel való ellátását (a közvetlen kontaktusok, az aktív részvétel, a toleranciaszint növekedése, a másság elfogadása, az attitűdök-értékrendek megismerésen alapuló változása a lakóhelyre visszatérve maradandó élmény és érték lesz).

– A fenntartható turizmus fejlesztése integrátor szerepéből következően széleskörű és folyamatos partnerséget követel, mivel igen eltérő értékek és érdekek harmonizálását kell elérnie, és meg kell találni az ökológiai, szociális és gazdasági egyensúlyokat időről-időre, hiszen hosszú távon kell megőriznie az életfenntartó rendszereket.

– A fenntartható fejlesztés céljainak megfelelően a szükséges képzettséggel rendelkező munkaerő biztosítása, a változó fogyasztói igényekhez illeszkedő folyamatos képzésük-átképzésük-tréningjük alapkövetelmény a programban résztvevő minden aktornál, a hierarchia valamennyi szintjén.

– A helyi lakosság felkészítése, tréningje, a szükséges információ és tudás elsajátítása speciális feladatokat jelent számunkra, s a turizmusban ez elengedhetetlen feltétele a sikernek, hiszen új szakmákat kell megtanulni, igen különböző társadalmi-kulturális háttérrel rendelkező emberekkel kell dolgozni, s sok esetben ez idáig nem létező funkciókat is el kell látni hatékonyan.

– Az oktatás, képzés ugyanakkor szerves része a turisztikai termékünknek, tehát nem pusztán különleges tudással rendelkező szakemberekre, gyakran szakértőkre van szükség, hanem ezen ismereteket (ökológiai, zoológiai, botanikai, stb.) átadni képes, a hallgatóság figyelmét –bizalmát szabadidős tevékenységek keretében tartósan megtartani képes nevelőszórakoztató specialistákra is szükség van.

– A fenntarthatóság közgazdaságilag is megvalósítható/fenntartható mechanizmusokat, működő szervezeteket – modelleket feltételez, tehát a lokális ismeretek mellett a természeti-, szociális-, kulturális- és közgazdasági tudnivalókat is integrálni kell a képzési programokba, hogy a modern turizmus ipar komplexitása megvalósítható legyen.

– Ösztönözni kell a multikulturális oktatást, valamint a tudatosságot és felelősséget a fogadó terület jobb megismertetése érdekében csakúgy, mint a turisták gazdagabb élményszerzése, megelégedettsége, preferenciák, motivációk mind teljesebb megértése érdekében.

– A felelősségteljes marketingnek az a célja, hogy sikeresen értékesítse turisztikai termékeinket, az adott térséget egy igen kompetitív piaci közegben, éppen ezért marketingstratégiánknak potenciális piaci szegmenseink motivációit, preferenciáit ismerni kell.

– A fenntartható fejlesztés esetén a marketing alapja a teljes körű és őszinte/igaz információ-szolgáltatás a fogadó területről, a kínált termék(ek) sajátosságairól, a szolgáltatásokról, a térség hosszú távú céljairól, ezen belül a természeti erőforrások megőrzésében elért eredmények és nehézségek éppen úgy érdekesek, mint a helyi lakosság társadalmi-szociális sajátosságai, a turizmusban betöltött szerepük.

– A fenntarthatóság alapkövetelménye, hogy a marketing stratégia is célozza meg és szolgálja a természeti értékek megőrzését, védelmét, a kulturális örökség megóvását, segítse elő a helyi közösségek jól-létének megteremtését, és segítségével képes legyen a fogadó terület számba venni és elismertetni a környezeti vagyont és az externáliák használatát is, mutatva és kalkulálva ezáltal a jövő generációk jogos szükségleteivel is.

– A tudatos és felelős marketing stratégia a fogadó területet reálisan mutatja be, egyben képes a tudatos választást, döntést befolyásolni, elősegítem a felkészülést a helyi kulturális és természeti értékek megismerésére, az unikális értékek, különlegességek élvezetére és a megfelelő viselkedésre is felkészít, ösztönöz az új élmények, tapasztalatok kipróbálására, megismerésére (helyi gasztronómiai specialitások, helyi kultúra és életmód-életstílus, stb.).

– Elősegíti a felkészülést a meglátogatandó terület kulturális, vallási, történelmi, életmódbeli sajátosságainak megismertetésével és a követendő viselkedési, érintkezési normák sajátosságainak bemutatásával.

– Nem lehet pusztán eladást ösztönző címke a *green*, vagy *eco*.

– A turizmus sajátossága, hogy interdiszciplinaritást követel elemzése, vizsgálata és megértése, a praxisban pedig multiszektorális kapcsolatrendszerre, működési mechanizmusai miatt igényel összetett vizsgálati módszereket, különböző – gyakran igen eltérő – szaktudásokat, hogy mint gazdasági-társadalmi tevékenység, céljait hatékonyan képes legyen megvalósítani.

– A felelős, fenntartható fejlesztés kutatásigényessége még inkább fokozódik, hiszen számos tudományterületen eredendően hiányosak a rendelkezésre álló adatok, információk, speciális részterületekre kell adaptálni tudományos eszköztárat, rendszertant, s ráadásul sok tudományterület rész-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából
eredményeit kellene viszonylag rövid távon egy más, új rendszerben értelmezhető és értékelhető információkká transzformálni.

–A pro-aktív megközelítés, ami sokkal inkább a problémák megelőzését/kikerülését, semmint a problémák megoldását eredményezné, megkívánja a tudományos előrelátást, s fokozottan felhívja a figyelmet a kutatók szükségességére.

–A potenciális problémák jelentkezésének előrelátása, ezek kialakulásának megelőzése rövid távon ugyan költséggel jár, de időbeni felismerésük, megoldásuk mindig olcsóbb; egyszerűbb és kisebb időigényű, mint az utólagos megoldások megtalálása.

Az OECD tagországok gazdasági stratégiáiban és hosszú távú turizmuspolitikáiban a fenntartható fejlődés az egyik kiemelt preferencia. Ugyanakkor a fejlődő országok jelentős csoportja a fenntartható turizmusfejlesztési programjaik révén kerültek be a világ legjelentősebb turisztikai desztinációi sorába (Costa Rica, Belize, Nepál, Kambodzsa, Botswana, Ruanda, stb.).

A természetvédelem, a turizmus és a területfejlesztés komplex és kompatibilis kezelésének egyéb előnyei

–Nem a tömegturizmust ösztönzi, jelentősen mérsékeli a szezonalitást, az erőforrások sokkal komplexebb felhasználását teszi lehetővé oly módon, hogy tiszteletben tartja azok immanens tulajdonságait;

–olyan erőforrásokat tud piacósítani, amelyeket egyetlen más turisztikai modell sem képes, igen élőmunka-igényes, ezért jelentős munkahelyteremtő, jövedelmeket generáló hatása lehet, közvetlen és direkt kontaktusokat teremt a vendéglátó közösség és turisták között, így autentikus élményeket kínál;

–marginális földterületek racionális használatát teszi lehetővé, elősegítve ezzel a rurális területek fejlesztését;

–nem fogyasztásorientált, viszont igényes a „szellemi javak”, a megismerhetőség, megtanulhatóság, a megértés, a direkt interakciók, a másság, a különlegesség és sokszínűség (természet, kultúra és tradíciók, eltérő életstílus- és értékrend, lokális díszítőművészet, népviselet, gasztronómia, hiedelemvilág, stb.) iránt;

–megtettesíti mindazon posztmateriális értékeket, melyek a világunk paradigmaváltását jelzik és sürgetik, sokkal nagyobb tudatosság természeti környezetünk, az eltérő kultúrák az egészség-egészségesség, a szellemi javak- és értékek tisztelete, megbecsülése terén;

– a turizmus képes integrátor ágazatává válni a rurális térségeknek, ezáltal hagyományos gazdasági tevékenységek számára piacokat, jövedelmeket foglalkoztatási lehetőségeket teremtve (multiplikátor-hatás).

A speciális érdeklődésű piaci szegmensek utazási motivációi, szükségleteiknek, igényeiknek megfelelő infrastrukturális elvárásaik, a fogadó területeken rendelkezésre álló programok és aktivitások terén is különböznek a hagyományos tömezturizmus jegyeitől.

Fejlesztési stratégiák

Tömezturizmus

Spontán fejlődés

Beruházás/befektetés vezérelt programok

Helyi szintű tervezés csupán

Szétszórt fejlesztések

Meglévő településeken kívüli fejlesztések

Intenzív fejlesztések a legszebb, legértékesebb tájakon, területeken

Új épületek, új növekvő ágyszámok

Beruházások/fejlesztések nem ismert, spekulatív jövőbeni keresletre (demand-led)

Turisztikai fejlesztések bárhol

Külső idegen befektetők fejlesztései

Foglalkoztatottak elsősorban idegenek

Kifejezetten befektetés-jellegű fejlesztések, cél a profit maximálása

Mezőgazdaság hanyatlása, munkaerő áramlása a turizmusba

A helyi közösség viseli a szociális terheket és költségeket

Közlekedés az autóhasználatra épül

Kapacitások a főszezoni keresletre épülnek

Természeti és történelmi „akadályok” eltüntetése

Városi jellegű építészet

Fejlett technológia, automatizált turisztikai eszközök/berendezések (csúcstechnológia)

Alternatív turizmus

Komplex tervezés, csak azt követően fejlesztés

Programvezérelt fejlesztések

Térségi, regionális koordináció a fejlesztésben

Koncentrált fejlesztések

A fejlesztések meglévő településeken

Legértékesebb, legszebb területek megőrzése, védelme

Meglévő épületek újrahasznosítása – a kapacitások/ágyak hatékonyabb kihasználása

A fejlesztések/beruházások korlátainak megállapítása, rögzítése (supply-led)

Fejlesztések csak ott, ahol a helyi szolgáltatások már biztosítottak

Csak helyi fejlesztések/beruházók/befektetők

Foglalkoztatás a helyi potenciáloknak, adottságoknak megfelelően

Gazdasági-szociális-ökológiai szempontok teljes körű mérlegelése

Mezőgazdálkodás fenntartásával a turizmus révén diverzifikálni a helyi gazdaságot

Társadalmi költségeket a beruházók viselik

A forgalom a tömegközlekedésre és a helyi lehetőségekre épül

Átlagos keresletre méretezett kapacitások

Természeti és történeti emlékek/értékek megőrzése

Helyi, lokális építészet, anyaghasználat, technológia, formavilág, arányok, léptékek

Forrás: Butler, R.: *Alternative Tourism: The Thin Edge of the Wedge.*

In: *Tourism Alternatives*, Ed. by: Valene L. Smith and William Edington. Chichester-New York-Brisbane-Toronto-Singapore, 1992, John Wiley & Sons

A fenntarthatóság szellemében az ilyen típusú fejlesztéseket jellemzik:

low technology – hagyományos, helyi technológiák;

low investment – kis beruházási, fejlesztési költség;

low risk – alacsony kockázat/pénzügyi;

low cost – alacsony fajlagos működési költség;

low waste – a keletkező hulladék kis mennyisége;

low infrastructure – alacsony infrastrukturális fejlesztési igények/költségek;

low impact – a környezetre gyakorolt alacsony negatív hatás. Érvényesülnie kell a „bűvös 4R”-nek: *reuse* – *reduce* – *recycle* – *reclaim*-elveknek, mert e technológiák adott területen megvalósuló működtetése önmagában is turisztikai attrakció, a lehetséges interpretációk tárgya és mert ezek révén biztosítható, hogy létesítményünk maga is „ablak a természetre”, mivel az épített környezettel szemben is elvárás, hogy inspiratív legyen, járuljon hozzá a spirituális élmények kiteljesítéséhez. (A lokalitás jelentősége itt is tetten érhető a helyi anyagok, szakértelem, design, léptékek és tradíciók formájában!)

Felhasznált irodalom

- Agenda 21 for the Travel and Tourism Industry. Towards Environmentally Sustainable Development*: WTO, Madrid, 1998
- BLAMEY, Russell K: *The Nature of Ecotourism*. Bureau of Tourism Research, 1995
- BRAMWELL, B.: *Shades of Green: Working Towards Green Tourism in the Countryside*, London, 1990
- Developing Sustainable Tourism*. WTO, Madrid, 1998
- The Ecodge Sourcebook*. Ed. by: Dr. D. E. Hawkins, Megan Epler Wood&Sam Bittman. The Ecotourism Society, North Bennington, 1995
- Ecotourism: A South Australian Design Guide for Sustainable Development*. South Australian Tourism Commission, 1994
- Guiding Principles of Sustainable Design*. United States Department of the Interior, National Park Service, Denver Service Center, 1993
- International Tourism: A Global Perspective*. Editor: Chuck Y. Gee - Eduardo-Fayos-Sola, World Tourism Organisation, Madrid, 1997
- JAMIESON, W.: *Maintaining and Enhancing the Sense of Place for Small Communities and Regions*, University of Calgary, 1990
- MCLAREN, Deborah *Rethinking Tourism and Ecotravel, The Paving of Paradise and What You Can Do to Stop It*, Kumarian Press, West Hartford, 1995
- National Ecotourism Strategy*. Commonwealth Department of Tourism, Australia, 1994
- Rural Tourism. A Solution for Employment Local Development and Environment*. World Tourism Organisation, 1997
- Tourism Alternatives*, Ed. By: Valene L. Smith and William Edington. John Wiley & Sons, Chichester-New York-Brisbane-Toronto-Singapore, 1992.
- Tourism on the Farm*. Ed. by: John Feehan. Environmental Institute, University College Dublin, 1992
- Tourism Strategies and Rural Developments*, OECD, Paris, 1994

KLASZTEREK SZÉKELYFÖLDÖN – VICLI KUTATÁSI PROGRAM EREDMÉNYEINEK BEMUTATÁSA

Az ipari szervezetekkel foglalkozó tanulmányok körébe az ipari disztrikt, klaszter vagy iparágazati tömörülés fogalmát Alfred Marshall vezette be a XIX. század végén. A modellt sokáig elhanyagolták a gazdasági elméletek, Giacomo Beccatini fedezte fel „újra” az 1970-es években a toscanai könnyűipar tanulmányozása által.

Általánosan az ipari disztrikt, klaszter vagy iparágazati tömörülés olyan behatárolt regionális rendszer, melynek jellemzői:

- egy jól meghatározott termékcsalád termelésére való szakosodás; a gyakorlatban egy olyan gazdasági ágazat, mely szorosan hozzátartozik az adott régió identitásához (Carrara – márvány, Novara és Verbánia – kerámia, Carpi – kések);
- a termelést kis és középvállalatok végzik, az ágazatra jellemző a tulajdonosok nagy száma;
- jól meghatározott munkamegosztás a cégek között, a cégek a termelési folyamat egy-egy fázisára specializálódnak. Ez azért is lehetséges, mert az ipari disztrikt mozgatója egy erős szociális tőke, melynek elemei: széleskörű tudás (know-how), jó hitelkapcsolatok, képlékenység, jól működő információs csatornák.
- egy jól működő kapcsolati háló a privát szektor és a közintézmények között (public-private network), mely közvetlen kapcsolatban van az ágazat cégeivel;
- egy olyan gazdasági és szociális élet, melyet konfliktusok nélkül vezetnek az érdekképviselői szervezetek. Az érdekképviselői szervezeteknek tagjai mind a cégek, mind a dolgozók.
- egy erős civil öntudat, mely jellemzi úgy a vállalkozói szférát, mint a kulturális és adminisztrációs életet;
- szoros kapcsolat a gazdasági tevékenységek és a lakosok kulturális és társasági élete között.

Ezen egyedi gazdasági modell további jellemzői:

–belső verseny: az iparágazati tömörülésen belül igen nagy a verseny, több tíz cég versenyezhet a piaci részesedésekért, a verseny a gazdaságosság határáig viszi a cégeket;

–magas tudás a kézművességben, az iparágazati tömörülésen belül nem léteznek technikai kézikönyvek, technikai és szervezési tudásukat informálisan gyarapítják;

–üzleti stílus: a termelési egységek könnyen adhatók-vehetők, a cégeket családok vezetik, a szervezési struktúrák egyszerűek, a motivációs rendszerek eredményesek;

–„vásári” effektus: mivel a termelési egységek kis területen koncentrálnak, így a vevő gyorsan és könnyen felmérheti a kínálatot, akár egy vásáron;

–közös piackutatás: a tulajdonosok dinamikusak, sokat utaznak, több száz céggel közvetlen kapcsolatot tartanak fenn, felmérve a piacot, első kézből kapják a piac változásaira vonatkozó információkat, ezeket az információkat termelési programokra fordítják le, mely az iparágazati tömörülés cégeit vezeti;

–a termelő cégek hálózata szorosan együttműködik szolgáltató cégek hálózatával (pénzügy, marketing, kiadványok, stb.).

Az ipari disztrikt, klaszter vagy iparágazati tömörülés működésének eredményei:

–dinamikus vállalatok, a régió lokális szociális életébe szorosan bekapcsolva és nemzetközi piacokra termelve;

–alacsony munkanélküliség, egy az átlagosnál nagyobb ipari tevékenység;

– a női munkaerő fokozott részvétele a gazdasági tevékenységekben;

– versenyképesség a multinacionális cégekkel szemben;

– az országos/európai átlagnál magasabb egy főre jutó jövedelem.

Az ipari disztrikt modelljének egy további jellegzetessége, hogy olyan helyi társadalmakban fejleszhető sikeresen, ahol történelmi hagyománya van a közösségi tulajdonformáknak.

Székelyföld számára a modell alkalmazása sikeres innovációnak bizonyulhat, hiszen a modell alkalmazhatóságának egyik fontos feltétele, a magas társadalmi tőke, adottság a régióban. Napjainkban újulnak meg a történelmi hagyományokra visszatekintő közbirtokosságok, mint közösségi tulajdonformák, a faipar területén. A fa kitermelése és feldolgozása Székelyföldön szorosan hozzátartozik a régió identitásához. Ugyanakkor a Székelyföld településeinek társadalmi életére jellemző egy erős szociális kohézió, szoros összefonódás a társadalmi, gazdasági és szociális élet között. Létezik egy magas tudás

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból a kézművességben Székelyföldön (székely ezermesterek), melynek gyarapítása a technikai és szervezési tudás átadása mellett informális úton történik. A létező és működő nagy számú kis- és középvállalkozás mellett, az ipari modernizáció elhúzódásának következtében Székelyföld vidéki településein létezik egy eléggé erős potenciális kisvállalkozói réteg, mely a mezőgazdasági tevékenység mellett szívesen bekapcsolódna valamely ipari tevékenységbe, mely szervesen kapcsolódik megszokott szociális életéhez és hozzájárulna jövedelmének kiegészítéséhez.

Az ipari disztrikt, klaszter vagy iparágazati tömörülés alkalmazhatóságának lehetőségét vizsgálta Székelyföldön az *Iparágazati tömörülések feltérképezése és legjobb területrendezési tapasztalatok promoválása egyes Duna menti és Dél-Európai országokban – VICLI c. projekt 1990-2001 között*. Az Európai Bizottság által finanszírozott nemzetközi regionális együttműködésekre vonatkozó CADSES program keretében Friuli Venezia Giulia Tartomány kezdeményezte a projektet, melyben Hargita Megye Tanácsa partnerként, a Hargita Megyei Innovációs és Inkubációs Szövetség technikai partnerként vett részt.

A projektben résztvevő partnerek: *Friuli Venezia Giulia Autonóm Tartomány* – Olaszország, *Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium* – Magyarország, *SEED Kisvállalkozás-fejlesztési Alapítvány* – Magyarország, *Hargita Megye Tanácsa* – Románia, *Vállalkozás-fejlesztési Alapítvány* – Bulgária, *Kisvállalkozók Fejlesztési Központja* – Szlovénia, *Emilia Romagna Tartomány* – Olaszország, *Abruzzo-Italia Tartomány* – Olaszország, *Molise Tartomány* – Olaszország, *INFORMEST – Nemzetközi Gazdasági Együttműködés Szolgáltató és Dokumentációs Központja*. Hargita Megye Tanácsa a Hargita Megyei Innovációs és Inkubációs Szövetséget kérte fel, hogy technikai partnerként vegyen részt a projekt lebonyolításában.

A projekt témája területrendezés és területfejlesztés kis és középvállalkozások iparágazati tömörülései részére. A projekt célkitűzése a helyi önkormányzatok szakértelmének és teljesítményének javítása a területrendezés és területfejlesztés terén, azzal a specifikus célkitűzéssel, hogy támogassa az iparágazati tömörülések versenyképes fejlődését, figyelembe véve a környezeti hatástanulmányok, a logisztikai és egyéb infrastrukturális szolgáltatások által megszabott prioritásokat.

A projekt keretében négy potenciális iparágazati tömörülés azonosítására került sor, egy bemutató értékű tervezés céljából: készruhaipar Csíkszeredában, fafeldolgozó ipar Gyergyószentmiklóson, nyomdaipar Székelyudvarhelyen és kézművesipar Korondon. A négy helyszín és a négy iparág kiválasztásának kritériumai a következők voltak: az iparág súlya Hargita megye gazdaságában (megjegyzés: Székelyföldön csak megyei vagy település szintű adatok álltak rendelkezésünkre), az iparág piaci részesedése a

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból régió, ill. Románia gazdaságában, kis- és középvállalkozások jelenléte az iparágban viszonylag kis területi egységen koncentrálódva, az iparág hagyományos volta az adott térségben, az iparág technikai és humán erőforrással való ellátottsága.

A négy potenciális iparágazati tömörülés esetében egy kérdőíves felméréssel azonosítottuk a vállalkozók szükségleteit/elvárásait és vizsgáltuk a fent leírt gazdasági modell jellemzőinek jelenlétét/fejleszthetőségét a négy iparágban. Személyes interjúk készültek az iparágban jelenlévő cégek vezetőivel vagy tulajdonosaival (15 interjú iparáganként). Ugyanakkor elkészült a törvénykezési keretre vonatkozó dokumentáció, valamint egy felmérés az intézmények magatartására vonatkozóan a kis-és középvállalkozók szükségleteivel szemben. Az eredmények alapján összehasonlítás készült a vállalkozók elvárásai és az intézmények és helyi önkormányzatok működési hatáskörei között, valamint egy SWOT analízis (erősségek, gyengeségek, lehetőségek és veszélyek) a négy potenciális iparágazati tömörülésről a jelenlegi területrendezési feltételek alapján.

A projekt részleges eredményeit műhelymunkák alkalmával mutattuk be és vitattuk meg a négy potenciális iparágazati tömörülés szereplőivel. A beszélgetés célja az iparágazati tömörülések fejlesztési lehetőségeinek vizsgálata volt.

A projekt keretében elvégzett kutatás eredményei az alábbiakban foglalhatók össze:

Az ipari disztrikt gazdasági modelljének jellemzői leginkább a korondi kézművesiparban fellelhetőek. Korondon több mint 800 családi kis- és középvállalkozás működik, melyek megosztják egymást közt a különböző magas minőségű kézműipari termékek termelésének, forgalmazásának és értékesítésének feladatait. A feladatok megosztása a családi házak elhelyezkedésének függvényében történik: a Korondon történő értékesítésben elsősorban azok a családok vesznek részt, amelyeknek a háza a főút mellett található, a mögöttük lévő házak tulajdonosai elsősorban a termékek előállításával és más piacokon történő forgalmazásával és értékesítésével foglalkoznak. A korondi kézművesek Románia egész kézműipari kereskedelmi piacát lefödik, informális megbeszélések alapján osztják meg egymás között a különböző részpiacokat. Ugyancsak informálisan történik a közös piackutatás és a piaci információk megosztása és beépítése a termelési tevékenységekbe. A szolgáltató cégekkel való együttműködés szórványos, leginkább a pénzügyi szolgáltatásokat veszik igénybe. A kézműipari termékek előállításához szükséges technikai tudás apáról fiúra öröklődik. Korondon tapasztalható a modell leírásánál említett „vásári” effektus is. A gazdasági és szociális életet informálisan vezetik, jól működő kapcsolati háló létezik a magánszektor és a közintézmények között. Erős kapcsolat

létezik a gazdasági tevékenységek és a lakosok kulturális és társasági élete között, Korondon a kézművesség életforma.

Az ipari disztrikt gazdasági modelljének jellemzői fellelhetők a nyomdaiparban is Székelyudvarhelyen, de a modell egy speciális formájának kezdeményeivel találkozunk ebben az iparágban. Erre az iparágra jellemző, hogy nagyobb befektetést igényelnek a célgépek, melyek a termelési folyamat egy-egy fázisához szükségesek. Ezen jellegzetesség határozta meg a székelyudvarhelyi nyomdaipar vállalati struktúráját is: létezik három nagy nyomdaipari egység, mely Románia és Magyarország egész piacára termel, 8-10 kisebb nyomdaipari egység mely elsősorban a helyi piacra termel és további szolgáltató egységek, melyek a nyersanyagok beszállítását, technikai és más szolgáltatásokat végeznek a nyomdaipar számára. A cégek integrált termékeket állítanak elő, nem specializálódnak a termelési folyamat egy-egy fázisára. A nyomdaipar 1990 után honosodott meg Székelyudvarhelyen, nem volt hagyománya a térségben, ellenben 2000-ben Románia nyomdaipari termékpiacának 40%-át fedte le. Az iparágon belül igen nagy a verseny és magas technikai tudás szükséges. A technikai tudás itt is informális úton adódik át, előfordul a szakemberek kiválása révén történő új cégalapítás. A nagy termelési egységek nehezebben adhatók-vehetők a tőke nagysága miatt, az ún. „vásári” effektus nem a térségben, hanem kiállításon működik. A cégek egyéni piackutatást végeznek, a pénzügyi és marketing funkciókat beépítik a cég tevékenységei közé. Létezik egy informális kapcsolati háló az iparág vállalatai és a közintézmények között, ellenben nem léteznek szakmai érdekképviseleti szervezetek. A vállalatok vezetését modern menedzsment technikák alapján végzik.

A gyergyószentmiklósi fafeldolgozó iparban is fellelhetők az ipari disztrikt jellemzőinek kezdeményei, ellenben ebben az iparágban látjuk a legnagyobb lehetőségét a modell alkalmazásának és továbbfejlesztésének a székelyföldi adottságoknak megfelelően. Gyergyószentmiklóson a fa ki-termelésére és feldolgozására való szakosodás figyelhető meg, ez a gazdasági ágazat szorosan hozzátartozik a régió identitásához. A termelést családi vállalkozások, kis- és középvállalatok végzik, jellemző a tulajdonosok nagy száma. Létezik egyfajta kétlépcsős munkamegosztás a cégek között, fakitermelő és fafeldolgozó vállalatok működnek a térségben. A fát fűrészárúvá dolgozzák fel, és alacsony hozzáadott értékű termék formájában hagyja el a térséget. Ritka kivétel a faházak készítésére szakosodott vállalat. A fa fűrészárúvá történő feldolgozására vonatkozó széleskörű tudás létezik a térségben, ellenben magasabb hozzáadott értékű terméké történő feldolgozásához szükséges a technikai tudás (know-how) behozatala is a térségbe. Létezik egy jól működő informális kapcsolati háló a magánszektor és a közintézmények között. A gazdasági tevékenységek és a lakosok

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból

társadalmi élete szorosan összekapcsolódik, különösen a fakitermelés esetében, hiszen a fakitermelés is egy életforma ebben a térségben. Az iparágban belül létezik egy erős verseny a nyersanyagért, a feldolgozott áru értékesítését külföldi közvetítő cégek végzik, így a termelő cégek magas fokú kiszolgáltatottsága tapasztalható a felvásárlókkal szemben. A termelési egységek könnyen adhatók-vehetők, a cégeket családok vezetik. Nincsen vagy csak egyéni kezdeményezésként létezik piacutatás, pénzügyi, marketing vagy más cégekkel szórványos az együttműködés.

A készruhaiparban, Csíkszeredában a legkevésbé fellelhetőek az ipari disztrikt modelljének jellemzői. A készruhaipar Csíkszereda gazdaságának egyik legfontosabb iparága, egy nagy és több kis- és közepes méretű vállalkozás van jelen az iparágban. Munkamegosztás, a termelési folyamat egy-egy fázisára való specializálódás nem jellemző. A cégek nagy részére a Lohn típusú termelés jellemző, ami nagymértékben kiszolgáltatja ezt az iparágat egyrészt a felvásárlóknak, másrészt a világpiaci változásoknak. Bizonyos egyedi megrendelések esetén előfordul egyes kisvállalkozások alvállalkozóként való szerződtetése a nagyobb vállalatok által, de ez nem jellemző az iparág egészére. A készruhaipar képzett munkaerővel rendelkezik, középfokú oktatási intézmények is működnek ilyen szakosodással. A kisvállalkozások esetében gyakran előfordul, hogy az alapító/alapítók egy nagyvállalatnál szereztek meg szaktudásukat és kiváltak a vállalatból. Piacutatást az egyes vállalatok is ritkán végeznek, ezt a tevékenységet megrendelik végzik el. Ritka a szolgáltató cégekkel való együttműködés. Az együttműködés vállalatok és a közintézmények között ritka, kötelezettségek teljesítésében merül ki. Nem létezik egy erős kapcsolat a gazdasági tevékenység és a lakosok kulturális és társasági élete között.

A következtetések alapján néhány ajánlás és javaslat fogalmazható meg:

– Az ipari disztrikt, klaszter vagy iparágazati tömörülés modelljének alkalmazása a helyi adottságoknak megfelelően sikeres eredményekhez vezethet a faiparban Székelyföldön, hiszen az iparágban fellelhetőek a modell jellemzőinek kezdeményei, ugyanakkor a közbirtokosságok újjáalakulásával a modell alkalmazásának szükségessége és feltétele is megteremtődik. A modell alkalmazásával egy olyan innováció vezethető be a közbirtokosságok működésébe, mely értékes erőforrásaiknak magas hozzáadott értékű termékké való átalakítását biztosítja, versenyképességet biztosít a globális piacon, és nem utolsósorban, a térség társadalmi életének szerves továbbfejlődését biztosítja.

– A nyomdaipar esetében Székelyudvarhelyen az érdekvédelmi szervezetek létrehozása és további együttműködési lehetőségek megvizsgálása az iparág globális versenyképességének erősítéséhez vezethet.

–A kézműipar esetében a modell tudatos alkalmazása az iparág további erősödéséhez vezethet Korondon, ugyanakkor megvizsgálandó a működő modell kiterjesztésének lehetősége a környező települések specifikus iparágai esetében.

–A könnyűipar esetében a modell bizonyos jellemzőinek átvétele, mint például érdekképviseleti szervezetek létrehozása, közös marketing bizonyos eredményekhez vezethet, ellenben az iparág jellemzői alapján a fent említett kutatás következtetése, hogy a modell nem alkalmazható ebben az iparágban.

Székelyföldön bizonyos iparágakban (kézműipar, faipar, nyomdaipar, stb.) alkalmazható az ipari disztrikt modellje, azonban minden esetben figyelembe kell venni a helyi adottságokat. Szükséges továbbá egy hálózatos regionális hitelrendszer kiépítése, mely a kis- és középvállalatok számára biztosítja a szükséges pénzügyi támogatást. Minden esetben szükséges a közös formális vagy informális marketing tevékenység elindítása/fejlesztése, piackutatások elvégzése, a külső tényezőkkel szembeni kiszolgáltatottság csökkentése és a belső kohézió növelése formális vagy informális érdekképviseleti szervezetek létrehozásával.

Felhasznált irodalom

BALESTRI, Andrea: *Industrial Policies for the Districts*, 1999.

BALESTRI, Andrea: *The Italian Industrial Districts*, 1999.

BALESTRI, Andrea: *Italy Revealed by the Markets*, 1999.

BELLANDI, Marco: *On Entrepreneurship, Region and the Constitution of Scale and Scope Economies*, 1996.

BELLANDI, Marco: *Innovation and Change in the Marshallian Industrial District, Research Briefing*, 1996.

BELLANDI, Marco: *Local Development, Big Firms and Social Capital*, 1999.

BONARETTI, Paolo: *Emila-Romagna Region: facilitating access to information and Services for SMEs at local level – networking and customization through a pro-active approach*, 1999.

FUKUYAMA, Francis: *Bizalom*. Budapest, 1997, Európa Könyvkiadó
Hargita Megyei Kereskedelmi- és Iparkamara: *Hargita megye rövid gazdasági bemutatása*

Harghita Conty Council: *Harghita County*, 1999.

Hargita Megyei Innovációs és Inkubációs Szövetség: *VICLI kutatási program zárójelentése*, 2001.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben.

Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból 2001. október 10–12.

KULTÚRA, NÉPRAJZ SEKCIÓ

ROMHÁNYI ANDRÁS

MAGYAR KULTÚRÁVAL EURÓPÁBA(N)

*Mottó: Európa nem arra kíváncsi,
hogy miben hasonlítunk rá, hanem
arra, hogy miben különbözünk tőle.*

Az Európa-Házba való törekvés lázában – amikor is több bennünk az illúzió, mint a félelem – sokszor elfeledkezünk nyilvánvaló dolgokról. A legnagyobb tévedés az szokott lenni: minél „európaibb” vagyok, annál inkább befogadnak majd. Ez a felfogás legalább két helyen sántít. Egyrészt nem biztos, hogy értelmes cél-e: hasonlítani valamiféle arctalan szürkeségre. Másrészt pedig ilyen, hogy „egységes (vagy tipikus) európai”, nem is nagyon van. Európa éppen attól Európa, hogy sokféle. Európa ma is azt becsüli, aki különbözik. Mert a más: szép, érdekes. Mi, magyarok – ilyenek vagyunk.

A magyar furcsa szerzet: nem tartozik a Nyugathoz sem, de a Kelethez sem. Északhoz sem, Délhez sem. Tipikus közép-európai nép vagyunk.

Európa földrajzi közepe a Kárpátoktól kissé keletre van; népességi központja pedig a Kárpát-medencétől nyugatra, valahol a Morva-vidéken van; közlekedési központja a Kárpát-medencében van.

Itt találkoztak az (északról jött) szláv, a (délről jött) román, a (nyugatról jött) germán és a (keletről jött) uráli nyelvcsaládok. Már a X. században kialakult itt ez a tarka etnikum. A horvátoknak előttünk, az osztrák-németeknek csak ideérkezésünk után 100 évvel lett államuk. Az államok kialakulása óta itt nem tűntek el népek, sőt – épp a közelmúlt eseményei során – a korábban kisebb népcsoportok új államokat alapíthattak. Minden küzdelem ellenére a népek megmaradtak itt. Nincs más esélyünk, mint (megtanulni) egymás mellett élni.

Az előadás – mint a magyar igazság – három részből áll, meg egy a ráadásból: 1. Mit hoztunk magunkkal keletről? 2. Mit adtunk Európának és a világnak 1100 év során? 3. Mi az, amit mi ma is tudunk, s ők nem? Ráadás: esélyeink, feladataink, útravaló.

1. Mit hoztunk magunkkal keletről?

Egy korabeli (1050-1052 közötti) szemtanú (Gardizi) ezt írja a magyarokról:

„A magyarok szemrevaló és szép külsejű emberek, nagy testűek, vagyosak és szembetűnően gazdagok, amit kereskedelmüknek köszönhetnek.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
Ruhájuk brokátból készült, fegyvereik ezüsttel vannak kiverve és gyönggyel van berakva.”

Bejön tehát ez a nép ide, s – életmódjából adódóan – zsákmányszerzésből (is) él. Sajátos harcmodora van: nagyon fegyvelmezett, összehangolt könnyűlovas csapatok, ezek mozgékonyak, rugalmasak. Egy kisebb csapat támad, majd megfutamodást színlel. Az üldözés során az ellenfél hadrendje megbomlik, s ekkor támad – esetleg több oldalról is – a főserég. Ekkor a megfutamodottak is visszafordulnak, így az ellen kelepcébe kerül. A magyarok nyílzáporral harcolnak, közelharcba ritkán bocsátkoznak. Ezért nem ér sokat velük szemben a páncél. Az ún. *visszacsapó íj* (hivatalosan valójában reflex-íj) által kilőtt vessző átüti a páncélt. Ez ellen a harcmodor ellen sokáig nem volt védekezés. Európa ajándékokkal, békemegváltó adókkal tartotta vissza a magyarokat, akik ez idő tájt a térségben az egyensúly szerepét játszották.

– A morvákat támogatva megakadályozták a frankok kelet felé való terjeszkedését.

– Az északi (nyugati) és déli szlávok közé éket vertek.

– Később akadályozták a germánok kelet felé, s a bizánciak nyugat felé való terjeszkedését.

A magyarság IX-X. századi történelme szorosan összefonódik az egyetemes európai történelem alakulásával.

A Nyugat rákényszerült az összefogásra, hogy megvédje magát. Harcmódot váltott: nagy erőket összpontosított, nem hagyta a támadó hadrendet felbomlani. 933-ban Merseburgnál (I. Henrik), 955-ben az Augsburg melletti Lech-mezőn (I. Ottó) vereséget szenvednek a magyarok. S gyorsan váltanak. Abbahagyják a kalandozásokat, megszervezik államukat. Mégpedig nem frank vagy germán mintára, hanem sajátos, egyéni módon: a nemzeti szállásföldek egyesítése révén, a hadiutakra cserépvárakat emelve.

Már ez a történet is tanulságos volt a Nyugat számára.

De mit adtunk még Európának?

Szellemiséget

Ez a furcsa nép jött keletről, s hozta magával „furcsa” kultúráját, hiedelemvilágát. Képzete szerint a világ három részre tagolódik: a (hét rétegből álló) felső világ, ahol a jótékony szellemek laknak (mennyország); a középső világ, a földi élet maga; az alsó világ, ahol csúszómászók élnek (pokol). Ezeket a világokat az életfa vagy világfa köti össze, de a sámán vagy a táltos különleges pillanatokban közvetíteni tud az ember és a szellemvilág között. Ugyanakkor a keresztény értékrend nem volt idegen a honfoglaló magyarság számára. (A bezdédi tarsolylemezen együtt ábrázolják

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból az életfát és az annak bokrán lévő keresztet) Ez az ősi hiedelemvilág, ez az érték nyomokban ma is megvan, csak rejtőzködve, Mi hoztuk be a 7-es számot, mint meseszámot: hét törzs, hét vezér, hét úr. A kezükön lévő terület az uruszág (ország), amit uralnak. Ezt a logikát vették át más népek is a magyaroktól: *Herrschaft* (német), *signoria* (olasz), *panstvi* (cseh), *paristwo* (lengyel).

A hetedhét ország és a hét országra szóló lakodalom azt jelenti, hogy az a hét vezér hét országára – azaz az egész magyar birodalomra – terjedt ki.

Mesterségeket, tárgyakat

Mi ismertettük meg Európával:

- a tulipánt;
- a cserépüstöt;
- a börcszerést;
- a nyeregkészítést;
- az ötvösmesterséget (vékony ezüstlemez, nagyon aprólékosan megmunkálva) (a másik, ötvösművészettel foglalkozó nép Európában, a mór);
- a geometrikus mintázatú szövést;
- az egyélű hajlított szablyát (Nyugat-Európában a kétélű kard járta).

Nem nomád, hanem félnomád nép voltunk. Nemcsak állattenyésztéssel

és zsákmányszerzéssel foglalkoztunk, de kézműveseink is voltak, s a földet is műveltük. Finnugor eredetű szó: a *vasverő* (kovács), a *fazekas*, a *fonó*, török eredetű: az *ács*, a *szűcs*.

Végleg eltűnt, pedig értékes kultúrát képviselt: a jurta, a visszacsapó íj, a víz tárolására és szállítására szolgáló bőrtömlő.

2. Mit adtunk Európának és a világnak 1100 év során?

Itt van tehát egy nép, amely bejött keletről. Vadabb volt, mint az itt élők. Azután hirtelen, egyszer csak vált: letelepszik, elsősorban földműveléssel foglalkozik, felveszi a római katolikus vallást. Naná, hogy bizalmatlanul néztek rá!

Az azóta eltelt 1100 esztendő legnagyobb vívmánya, hogy még mindig megvagyunk. Ez Európának is jó. Nálunk álltak meg a tatárok, és nálunk a törökök. 300 év az iszlámmal szembeni harccal telt el. Volt, aki katonai erővel vette fel a harcot (Hunyadi János, Corvin Mátyás, Zrínyi Miklós), és volt, aki önálló hadsereggel, ravasz politizálással, Európai méretekben gondolkodva (Bethlen Gábor).

Adtunk a keresztény világnak 8 szentet és 9 boldoggá avatottat.

S a kultúra fájának minden ágacskáján ott van egy-egy magyar gyümölcs is. A világ persze közben megváltozott. Már nem azt tartjuk számon, hogy egy egész nép kultúrája hogyan hat, hanem azt, hogy a nép egy-egy kiválóságának zsenialitása hogyan járul hozzá az egyetemes európai kultúra fejlődéséhez.

Művészetek

a) Zene

– Liszt Ferenc, egész Európát bejárja, mint ünnepezt zongoraművész. A zongorajáték új technikáját tanítja követőinek. Zeneszerzőként megteremti a szimfonikus költemény műfaját.

– Bartók Béla, világhírű zongoraművész, népzene kutató (kutatási területe: az egyes népek népzenejének egymásra hatása), zeneszerző. Zenéje: fegyelmezett szerkesztés, klasszikus formai egyensúly és magasrendű művészi tartalom. Különlegessége a nagy összefüggések megragadása. Művészete újszerűen nemzeti, egyben egyetemes. A népzene gyűjtés élharcosa.

– Kodály Zoltán, zenetudós, népzene gyűjtő, zeneszerző. Kodály-módszer: Szolfézs és szolmizáció. Javaslat: „Legyen a zene mindenkié!”

– Ligeti György a legnagyobb, ma élő, világhírré szert tett magyar zeneszerző.

b) Képzőművészet

– Zichy Mihály, a grafika megújítója, realizmus, a cár udvari festője.

– Csontváry Kosztká Tivadar, varázsos színvilág, mágikus-realista hangvétel, szuverén szimbólumteremtő erő. Kidolgozta a színek világításbeli fokozatainak törvényét, a napút festészetet.

– Victor Vasarely, festőművész. Kifejleszti a kinetizmus alapjait, a kockából, körből kiinduló elemek formanyelvét, a látszati kombinációk művészetét.

– Moholy-Nagy László, a Bauhaus tanára.

c) Irodalomban – nyelvi korlátaink miatt – sajnos nem tudunk áttörni. Talán csak Petőfi Sándor. (Pedig hát: Arany János, Ady Endre, József Attila!).

d) Film

– Cukor György, Jancsó Miklós, Szabó István, Koltay Lajos.

Technika

a) Csillagászat

– Konkoly Thege Miklós érdeme a rendszeres észlelés megkezdése.

– Gothard Jenő először fényképez szupernovát (1885).

b) Fényképészet

– Petzval József mérnök, a nagyerejű fényképészeti lencse (rövid exponálási idő) kifejlesztése.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból

– Riszdorfer Ödön, a fénymérő, illetve a félautomata és automata fényképezőgép (1930), a Kodak Six-20 (1939) kifejlesztője. Előfutára is magyar: Mihályi József.

– Roth Andor, a közvetlen pozitív fényképészeti eljárás DTR (1939) kidolgozója. (A polaroid csak 1947-ben jelent meg.)

– Gáspár Béla a színroncsolós színes fényképészeti eljárás kifejlesztője.

– Gábor Dénes a holográfia kifejlesztője (1948).

c) Nyomdászat

– Tóthfalusi Kis Miklós a betűmetszés mestere, az antikva betűk megalkotója. A francia udvar csak tőle rendelt.

– Ifj. Kner Ödön. A fényszedőgép kifejlesztője (1927).

d) Elektromosság, távközlés

– Déry Miksa, Bláthy Ottó Titusz, Zipernowszky Károly: a transzformátor (1882).

– Puskás Tivadar: a telefonközpont (1879).

– Mihály Dénes érdeme az első sikeres televízió adó-vevő, a Telehor. (Rezgőtükrös, 1919)

– Goldmark Péter Károly, az első, gyakorlatban használható színes TV-rendszer (1940) kifejlesztője.

– Balogh Tibor, napjaink mérnöke, a háromdimenziós TV fejlesztője.

e) Közlekedés

– A kocsi. (Eredetileg: kocsi szekér. Vö. az angol *coach* szóval) Az első kocsibrázolás is magyar (Budakalász).

– Bánki Donát és Csonka János a porlasztó (1891) feltalálói.

– Galamb József, az autó sorozatgyártásának kifejlesztője: Ford-T. (1908).

– Járay Pál, az áramvonal szerepe, ilyen járművek, szélescsatorna (1910).

– Az európai kontinens első földalatti vasútja, a millenniumi földalatti vasút (1896).

– Kandó Kálmán, a váltakozó áramú villamos vontatás úttörője, a fázisváltós rendszer kifejlesztője (1920).

– Forró Albert harmadmagával a repülőgép-sugárhajtómű kifejlesztője (1944).

– Kármán Tódor a rakétatechnika mérnöke, űrprogram, katonai helikopter.

– Az amerikai űrprogramban még további 8 magyar vesz részt: Goldmark Péter Károly, Kálmán Rudolf Emil, Siegmeth Alfréd, Molnár László Árpád, Domokos István, Vasvári Mihály, Pavlics Ferenc, Izsák Imre.

f) Építészet

– Türr István, a korinthuszi csatorna tervezője (1893) A főmérnök is magyar: Gerschner Béla).

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból

– Steindl Imre, építészmérnök újítása: egyetlen, összefüggő, 2-5 m vastag talp, mint épületalap (Magyar Országház 1904).

– Szeremlei Miklós nevéhez fűződik a londoni Parlament köveinek konzerválása (1855).

g) Matematika, számítástechnika

– Bolyai János, a nem euklideszi geometria kidolgozója (1832. - L. még Lobacsevszkij, Gauss).

– Neumann János – a számítástechnika alapjainak lerakása. Az előre elkészített programok koncepciója, a modern számítógépek működésének logikája, vagyis a programozható számítógép hardver és szoftver alapjai (1946).

– Többek között Kemény János nevéhez is fűződik a BASIC számítógépes nyelv kidolgozása (1967).

h) Orvostudomány

– Semmelweis Ignác a gyermekágyi láz megszüntetője, a klórmentes kézmosás bevezetője (1848).

– Szent-Györgyi Albert, az élet kutatása, C-vitamin (1937).

– Szondi Lipót, orvos és pszichológus. A sorselemzés módszere és a hozzá tartozó teszt.

i) Atomkutatás

– Wigner Jenő és Szilárd Leó: atombomba (Fermivel együtt az atomreaktor szabadalma).

– Teller Ede: H-bomba.

j) Egyebek

– Szilvai Kornél, a száraz poroltó (1923) kifejlesztője.

– Irinyi János, a robbanás- és zajmentes gyufa feltalálója (1836).

– Az izzólámpa korszerűsítésében több magyar is részt vett. A wolfram-szál kifejlesztése: Hanaman Ferenc és Juszt Sándor (1904), Bródy Imre: a kripton-égő (1936).

– Eötvös Loránd: a torziós inga feltalálója (1890) (olajkutatás).

– Preysz Móricz nevéhez fűződik a bor csírátlanitása (1861) (Pasteur csak 1865...)

– Bíró László a golyóstoll feltalálója és kifejlesztője (1939).

k) A játékos kedvűek

– Kempelen Farkas: beszélőgép és sakkautomata.

– Rubik Ernő: bűvös kocka.

Akiknek nem sikerült:

– Schwartz Dávid, a merev rendszerű, könnyűfémből készült kormányozható léghajó (1897; Zeppelin megvette a szabadalmát és azáltal lett világhírű).

– Jedlik Ányos, a dinamó feltalálója (1861). (Siemens csak hat évvel később...).

Társadalomtudományok

- Bálint Mihály, a pszichoszomatikus gyógy mód megalapítója.
 - Ferenczi Sándor, a bioanalízis kidolgozója.
 - Lukács György gondolkodó, filozófus, a marxi tézisek humanista megközelítése.
 - Roheim Géza, primitív kultúrák vizsgálata.
 - Körösi Csorna Sándor az első tibeti-angol szótár elkészítője.
- A Nobel-díjasok között kilenc magyar, vagy magyar származású van.*

Sport

Akik megújították saját sportágukat: Papp László-ökölvívás, Balczó András öttusa, Egerszegi Krisztina-úszás, a foci Aranycsapat és a vízilabda-csapat többször is.

De azért mondjunk valamit a *magyar nép közös eredményeiről* is. Nem lett ugyan európai hatása, de korát megelőzte, vagy más szempontból egyedülálló kincs:

- A *székely kapu* szerkezete, motívumkincse;
- A tordai országgyűlés (1558) kihirdeti a négy „*recepta religio*” elvét, amely (ha nem meríti is ki a modern kori tolerancia ismérveit, de) példa nélkül áll az európai egyháztörténetben.
- Az 1506-os agyagfalvi székely nemzetgyűlés kimondta, hogy a hazaárulót és azt, aki a törvényes király ellen bujtogat, száműzni kell Székelyföldről. De a legdicsebb törvényt is itt és ekkor fogalmazták meg: az ilyen bűnösnek csak a király vagy az egész székely nemzet kegyelmezhet meg. Azaz a XVI. század legelején kimondták a népfőlség intézményét, egy szintre helyezték a király és a nép hatalmát. (Az angol polgári forradalomra még több mint 130 évet kell várni.)

3. Mit az, amit mi ma is tudunk, s ők nem?

Mit viszünk magunkkal a harmadik évezred Európájába?

– Mindenekelőtt anyanyelvünket. Ezt a sajátos, nagy kifejező erővel bíró, állandóan megújuló, de régi rétegeit is megtartó nyelvet. Hangsúlyos és időmértékes verselésre is alkalmas. A harmadik legritmusosabb nyelv a világon (1. latin, 2. ógörög, de ezek holt nyelvek). Különlegesség, hogy a magyarban elől szerepel a családnév, utána a keresztnév.

–A magyar koronát. Olyan nagy nemzetnek, mint az angol sincs ilyen. Tudniillik ők minden királynak újat csináltattak. A Szent Korona a magyar államiság jelképe.

–A Kárpát-medencében van a legtöbb, a civilizáció által még tönkre nem tett kirándulóút, erdei kerékpárút.

–A gyógyvizekre épülő fürdő kultúra lehetősége. (Ásványvizeinket már nem tudjuk eladni, mert a Nyugat szabvánnyal védte le a sajátját: azaz bizonyos mennyiségnél több ásványvíz nem lehet a vízben.)

–Az egyszólamúságot és a pentatóniát. (Latin-Amerikában és Kínában van még ilyen.)

–A felgyűjtött, megismert és rendszerezett folklórt. Európában előbb halt ki a néphagyomány, mintsem a tudomány a népművészet kutatása felé fordult volna. A magyarok ebben is kivételek. Vikár Béla, Bartók Béla és Kodály Zoltán gyűjtéseiből tudjuk, hogy mit és hogyan énekeltek 150 évvel ezelőtt.

–Martin György kifejlesztette, hogy hogyan lehet adekvátan lejegyezni a néptáncot. Mi nem sejtjük, nem következtetünk arra, hogy milyen volt (lehetett) korábban. Mi tudjuk!

–A népművelést, amely sajátos magyarországi „találmány”. Máshol fejlesztők, animátorok, tanítók stb. vannak.

– A cifraszűrt, a ködmönt és a subát.

–A magyar konyhát. A pörköltet, vagyis a guláscht. A disznósíron párolt hagymát, mint alapot. A töltött káposztát (iráni eredetű). A rétes-kultúrát (török eredet).

– A házasságkötés szokásában az esküt (más nyelven nem *esküvőnek*

hívják) és a kettős lakodalmat (mind a menyasszony, mind a vőlegény házában).

- Egyedül nálunk hívják Jézus anyját Boldogasszonynak. Nálunk nincs Szent Mária (Santa Maria), mert ez nekünk idegen. A Boldogasszonyt viszont mások nem tudják értelmezni. Ez egészen ősi, a kereszténység felvétele előtti kultúrkincsünk. Akárcsak a húsvéti szokások, amelyek a régi pogány kultúrából jöttek (termékenységvarázslás) és beleidomultak, beletagozódtak a keresztény kultúrkörbe.

Raadás: Esélyeink, feladataink, útravaló

Lelkünket büszkeség dagasztja e hevenyészett felsorolás után. Jogosan. Zrínyivel együtt joggal mondhatjuk: „*egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók!*”

De különbek sem! Bármelyik nép gyermeke is áll neki, hasonló listát maga is össze tud írni.

S ne tévesszen meg senkit az sem, hogy az előbb felsoroltakat a magyaroknak köszönheti a világ. A világ ugyanis nem köszön meg semmit. Nem is igen tartja számon, ki fia-borja is az illető neves ember. S valljuk be őszintén azt is: a magyarság soha nem volt abban a helyzetben – sem társadalmilag, sem politikailag, sem földrajzilag hogy diktálni tudott volna Európának.

Egyvalamit azonban tudunk. Át tudjuk venni a másik nép kulturális értékeit és saját magunk arcára, saját ízlésünk szerint átformálni azokat. S ha a Nyugat találkozik ezzel a – különös, de számára mégiscsak valahonnan ismerős – kultúrával, elismeri és befogadja azt. Mi úgy tudjuk, hogy tipikus magyar katonadal a *Gábor Áron rézágyúja*. Nos, a dallam eredetileg egy lassú ütemű ír gyászdal motívuma. Akárcsak a tipikus magyar népdal, *Az árgyélus kismadár*, amely pedig eredetileg francia népdal. A magyarokhoz jöve erre ismer rá az ír és a francia, s ettől válik az fontossá számára.

Ebben vagyunk tehát különlegesek. Ha meg tudjuk őrizni saját kultúránkat, akkor van mihez képest befogadni a másik kultúrát; s van, aminek segítségével át tudjuk azt alakítani saját képünkre. Ezért fontos a magyarság kultúrája Európának! Hogy rajta keresztül tükörbe nézhessen! Sebő Ferenc mondja: „*Ha Európa kíváncsi a múltjára, jöjjön Magyarországra!*” Ehhez persze egyrészt önmagunkat kell ismerni. Másrészt Európát.

*

Keletről jöttünk és nyugatra tartottunk. Furcsa nép vagyunk.

Azt mondják: a nyugati ember gyorsan halad, de nem lát. A keleti ember lassú, de jól lát. Ha a nyugati a nyakába venné a keletit: gyorsan haladhatna, és közben látna is.

Mi nyakunkba vettük saját magunkat! Itt vagyunk!

Győrffy István (1939):

„*A néphagyomány tart meg bennünket magyarnak, s a nemzetközi műveltség tesz bennünket európaivá. Ha azonban csak az európaiságra törekszünk, lehetünk nagyműveltségű népek, de minél hamarabb megszűnünk magyarok lenni. Beleolvadunk abba a nagy nyugati nemzetbe, melynek a műveltséghatását legkönnyebben elfogadjuk...*

A néphagyomány nagy nemzetfenntartó erején kívül szükségünk van a magasfokú nyugati művelődés minden vívmányára. A néphagyománynak emellett azt a szerepet szánjuk, hogy minden vonalon alapjául szolgáljon a

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából
magasabbrendű művelődésnek, de annak ne csak színt, hanem belső tartalmat is adjon.”

A magyarság két és fél évezrede önmagát külön népnek tartja. 1100 éve itt él Európában, a Kárpát-medencében, ahol mindenki más nyelven beszél. A népek vándorlásának keresztútján, mintegy a mérleg nyelve volt, és ebbe nem pusztult bele, sőt, a sok vihar közepette megmaradt.

Egységes a nyelvünk, egységes a népi és hivatásos műveltség. Az a műveltség, amely európai megjelenésünk óta Európához köt bennünket (vallás, eszme, művészeti stílusáramlatok). A magyarság Európa kicsiben. Közvetítő szerepünk nemcsak a múlté. Európa nyugati részén az egységesülés és kiegyenlítődéssé folyamata zajlik, míg keleti részén most zárul az önálló nemzetállamok kialakulása. E két folyamat között mi vagyunk a híd. De híd lehetünk a vallási különbségek kiegyenlítődéssé terén is. 2000-ben történt, hogy a görög katolikus egyház szentjei közé vett fel egy római katolikus vallásút, ráadásul egy szentet. Ez az ember a mi Szent Istvánunk.

Eötvös József (1851)

„Valamint a természet az egyesest különféle tehetségekkel ruházta fel, s valamint azok az egyesnek viszonyaihoz képest különbözőleg fejlődnek ki, úgy van ez a népekkel is. Ezen különbség az, mit e szóval nemzetiség kifejezünk.

Erejének és tehetségeinek szabad kifejlesztésére egyenlő joggal bír minden egyes, amennyiben ez másoknak szabad kifejlődését nem akadályozza. Ugyanezen jog illeti meg mindenik nemzetiséget, s ebben áll nemzeti jogosultsága. Ez azon jog, melyet önálló egyéniségtől, legyen az fizikai vagy erkölcsi személy, megtagadni nem lehet, s addig, míg valamely nép mint önálló egyéniség lép elénk, jogosultságának köre iránt nem lehet kétség.”

Emelt fővel várjuk hát, míg Európa ráeszmél: 1100 esztendő óta itt vagyunk!

A GLOBALIZÁCIÓ ÉS A MŰVELŐDÉS

A globalizációnak ma sokféle értelme van. E rövid terjedelemben nem is a meghatározására, inkább csak néhány jelenségre utalok, ami összefüggésben áll ezzel a fogalommal.

Sok egyéb mellett az egyik jellemzője a posztmodern létünknek az *uniformizáltság*. Ahhoz, hogy a termék sorozatgyártással készüljön, és az egész világon eladható legyen, mindenféle ízlésű embernek tetszenie kell, ehhez pedig – mint a folyó a kavicsoknak – le kell csiszolni az éleit, minden kirívót, különlegest és karakterisztikust fel kell számolni. Aztán a termékeknek emblémákkal, meg mindenféle harsány felirattal teremtenek egy ilyen műkaraktert, de az nem az igazi. Ennek semmi köze ahhoz, amikor még az emberek egyedileg készítették az öltönyüket, a cipőjüket és a bútorkat, hogy akkor a szabónak, a cipésznek, az asztalosnak a keze nyoma rajta maradt a valóban egyedi terméken. Nem is beszélve a régi tradicionális társadalmakról, amikor majd mindent maguk termeltek és készítettek el az emberek. Ma előtenek minket azok a profi termékek, amelyeknek semmi közük senkinek semmilyen személyes képességéhez, jellegtelenek, de a maguk módján tökéletesek. A rajtunk lévő ruhától az autónkig, a whiskytól az esti televízió-műsorban megnézett amerikai akciófilmig minden ilyen, amit használunk. És a pénzkeresetünk érdekében is ilyen termékek létrehozásán dolgozunk, szóval a szórakozásunk ugyanolyan *személytelen*, mint a munkánk.

Ezzel szemben többé-kevésbé mindennek az ellenkezője sejlik fel abban, ami az ún. *lokális közösség*. Az elszemélytelenedéssel szemben a személyes kapcsolatok, a városi individualizmussal szemben a közösségek ereje, az elidegenedett modernizmussal szemben a hagyományörzés, az áttekinthetetlen és túlbonyolított nagy társadalommal szemben a viszonyok átláthatósága és egyszerűsége.

Megfordult tehát a világ, eddig mindig fenn, a központban születtek az értékek, és azok szivárogtak lassan le a végekre, most, mintha az, ami fenn történik, az lenne káros, és ami a végeken zajlik, az a megbecsülendő.

Sajnos – és erre határozottan szeretném felhívni a figyelmet – bizonyos mértékig ez is leegyszerűsítés, ahogyan az ellenkezője is az volt, de erre nem tudok most kitérni.

De az kétségtelen, hogy a régi, klasszikus kultúrafelfogás, amelyik azért a fenn lévő, azaz a „magaskultúra” tartalmait közvetítette lefelé, bajba került. Úgy látom, hogy közel sem olyan egyszerű a feladat, ahogyan régen gondolták, nem elég átadni magasztos eszményeket és elsajátítani fontos ismereteket.

A kultúra szerepe a helyi értékek megfogalmazódásának segítésében az, hogy helyben vagy egy körzetben vagy egy iskolában meg kell kísérelni egy egészen *más elvű diskurzust létrehozni, mint ami ma a nagyvilágban uralkodik*. Nem vesztésként, nem valamiféle pótlékként és nem is a nagyvilággal szembeszegülve. Hanem azért, mert szükség is van rá és lehetőség van rá. Közvetlen emberi közösségben józanul és reálisan, lépésről lépésre haladva meg kell kísérelni jobban megoldani az élet gondjait, mint ahogy az eddig a nagyvilágnak sikerült. Nem pénzzel, nem üzleti szándékkal, nem receptszerűen, nem formálisan, nem elszántan nyomulva, ahogyan az üzleti életben kell, hanem megfontoltan, okosan, együttműködve, személyesen és közösen.

Azaz nem le kell hozni az értékeket, elsősorban nem át kell adni, hanem közösen, egymással összefogva *meg kell csinálni* a tartalmasabb, az értékekben gazdagabb életet.

Végül azt javaslom, hogy az értékek éltetésében (őrzésében, továbbadásában, de leginkább teremtésében) használjuk fel azt a sokszínű eszközrendszert, ami *a magyar művelődés*.

A NÉPRAJZI TURIZMUS LEHETŐSÉGEI SZÉKELYFÖLDÖN

Egyre több helyen és egyre gyakrabban hangzik el, hogy Székelyföld falvainak jövője szempontjából mennyire fontos szerepe van vagy lehet a falusi turizmusnak. Valóban, ez az új üzletág egy évtizede meghonosodóban van tájainkon, és néhány falu esetében a lakosság egy részének már jelenleg is megélhetést vagy mellékjövedelmet biztosít.

A falusi turizmusba eddig bekapcsolódott székelyföldi falvak száma elenyésző ahhoz képest, mint ahányat földrajzi fekvése, műemlékei és néprajzi értékei erre a tevékenységre alkalmassá tennének. Az általam 1995 és 2001 között bejárt, mintegy 350 háromszéki, csíki, gyergyói és udvarhelyszéki faluból alig egy tucatban működik falusi turizmus szervezett és hivatalos formában. Tapasztalatom szerint a turizmusnak ez a fajtája jelenleg három Székelyudvarhelyhez közeli faluban (Zetelaka, Tibód, Farkaslaka), két gyergyói településen (Gyergyószárhegy és Kilyénfalva), valamint a sóvidéki Parajdon a legfejlettebb.

A szakminisztériumi engedéllyel működő vendéglátó hálózatba bekapcsolódott családok száma Zetelakán, Farkaslakán és Parajdon 35 feletti; Szárhegyen 17, Tibódon 14 és Kilyénfalván 14 család rendezkedett be igényes vendégfogadásra.

Ezek a hivatalos adatok. Valójában a vendégfogadással foglalkozó családok száma ennél jóval több. Legszembetűnőbb a parajdi példa, ahol a „feketén” tevékenykedő vendégfogadók száma sokszorosa a működési engedéllyel rendelkezőkének.

Néhány, szízesi lehetőséget is kínáló Hargita-alji település kivételével a székelyföldi falusi turizmus a nyári hónapokra korlátozódik. Az ide érkező vendégek döntő többsége Székelyföldet megismerni vágyó magyarországi vagy nyugat-európai és tengerentúli magyar. Az egy-egy faluban megszálló autóbusznyi csoportok, családok vagy baráti társaságok sok esetben csak szálláshelyet és étkezést igényelnek a vendéglátótól, és az adott településről kiindulva, előre meghatározott program szerint csillagtúrákat téve ismerkednek a környék nevezetességeivel. Vannak példák arra is, hogy a helyi falusi turizmust irányító iroda vagy maguk a vendéglátók kínálnak a ven-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
dégeknek különböző programokat. Az ajánlatok között van gyalogtúra, szekeres kirándulás, eszténa-látogatás, gombászás, gyógynövénygyűjtés, kenyér- és kürtöskalácssütés, szénacsinalás, vagy akár egy néprajzi jelenség megfigyelése, mint például a parajdi hesspávázás pünkösdkor.

Az egyéni kínálatok közül bizarrságával tűnik ki egy háromszéki vendéglátó (Cófalva) ötlete, mely szerint a hozzá érkező vendégek légpuskával saját maguk löhetnek le a megvendéglésükre szánt pulykát.

Az eddigieket egy lehetséges székelyföldi néprajzi turizmusról szóló eszmefuttatás bevezetőjének szántam, ugyanis úgy gondolom, hogy ennek meghonosítása részben a falusi turizmusra alapozva és ennek továbbfejlesztésével valósítható meg.

Néprajzi turizmuson a turizmusnak azt a sajátos változatát értem, amely egy adott táj néprajzi értékeinek bemutatását tűzi ki célul. Ez a fajta turizmus lehet kiegészítője a már bejárattott műemlékek, történelmi emlékhelyek és természeti látványosságok bemutatására specializálódott turizmusnak, a falusi turizmusnak, de működhet különálló üzletágként is.

Mint már jeleztem, a falusi turizmussal foglalkozó vállalkozások némelyike szórólapján néprajzi látványosságok, elsősorban ünnepi szokások megtekintését is ajánlja. Ezek száma azonban elenyésző az e célra kínálgató lehetőségek közül. A továbbiakban néhány erre vonatkozó példát adok.

A Parajdnál említett pünkösdi hesspávázásból kiindulva először a még élő, évről-évre gyakorolt, turistavonzó erővel is bíró ünnepi népszokásokat veszem számba. Pünkösdkor a hesspávázást nemcsak a parajdi, hanem az alsósófalvi kisgyermek is gyakorolják. Ugyanakkor Gyergyóalfaluban és Borzonton pünkösdkirályné-választásra kerül sor. Ezeket a szokásokat a csíksomlyói búcsúba érkező több ezer anyaországi zarándok közül bizonyára sokan megnéznék.

A nyári időszak, amikor Székelyföldre a legtöbb turista érkezik, a mezei munkák miatt ünnepi szokásokban szegény. Egyetlen említést érdemlő, megtekintésre ajánlható szokás a Szent János napi (jún. 24.) angyalozás, melyet két felcsíki faluban, Csikmadarason és Csíkszentdomokoson gyakorolnak.

Lombhullás idején legtöbb székely faluban megmozdulnak a fiatalok, és lovas-szekeres felvonulással egybekötött szüreti mulatságot rendeznek. Napjainkban Háromszéken, a zord éghajlatú Csíkban és Gyegyóban, valamint Udvarhelyszék havasalji falvaiban, ahol a szőlő egyáltalán nem vagy csak kis, házak előtti lugasokban terem, nagyobb szabású szüreti mulatságokat rendeznek, mint a hagyományos bortermő vidékeken. Sok faluban évente csak ekkor öltöznek népviseletbe a legények, leányok, akik ilyenkor néptánc-műsorral is meglepik az érdeklődő közönséget. Az utószezonban Székelyföldre érkező turisták programjába egy szüreti felvonulás megtekintése is beilleszthető.

A téli ünnepekör szokásai közül a néprajzi turizmus szempontjából érdekes lehet a betlehemezés (Csíkszentdomokos, Borzsova, Gyimesbükk), az aprószentekelés és a farsangtemetés. Kétségtelenül az utóbbi a leglátványosabb, és profán jellegénél fogva a külső szemlélő is itt a legelfogadhatóbb.

Magyarországon a farsangtemetés csak egy-két faluban maradt meg. Ezért például a Fejér megyei Mohán gyakorolt húshagyókeddi „tikverőzés” ma már nemcsak a falu ünnepe, hanem a néprajzi turizmus és a média révén az egész országé. Ezen a napon több autóbusznyi érdeklődő (elsősorban diák) érkezik a faluba Székesfehérvárról, a fővárosból és más településekről.

Ez a farsang végi turizmus, elsősorban belföldi jelleggel Székelyföldön is megvalósítható, hiszen több településen a farsangtemetésnek sajátos, igen látványos változata él. Ezek közül említést érdemel Háromszéken a bölöni, a felsőlelhényi, a berecki és a kézdiszentléleki, Csikban a menasági, Kászonban az altízi „bikaütés”, Gyergyóban a ditrói, Sóvidéken pedig az alsósófalvi. A felsoroltak közül mindenik közönségvonzó erővel bír, mégis csak az alsósófalvi farsangtemetésre szoktak székelyudvarhelyi iskolásokat elvinni.

A húsvéti ünnepekörhöz tartozó, vallási néprajzi események közül kiemelkedik a határkerülés, melynek legnagyobb szabású és legünnepélyesebb változatai a római katolikus székelyek által lakott gyergyói nagyközségekben élnek. Ezeken a lovas-szekeres körmeneteken részt venni vallásfelekezettől függetlenül lelkileg felemelő, maradandó élmény. Háromszék néhány falujában a húsvéti locsolás különleges változatai maradtak fenn. Ilyen a szörcei és a székelytamásfalvi „szánozás”, valamint a mikóújfalusi zenés-táncos locsolás.

A vallási néprajz tárgykörénél még említést kell tennem a helyi búcsúokban rejlő lehetőségekről.

Úgy gondolom, hogy a csíksomlyói pünkösdi búcsúnak a turizmusra gyakorolt jelentőségéről nem kell külön szólnom, hiszen közismert, hogy e kegyhely mekkora magyar tömegeket vonz évente Székelyföldre. Emellett azonban kisebb vonzókörzetű búcsúk is felkerülhetnének a túravezetők listájára. Itt elsősorban a székelyudvarhelyi úrnapi körmenetre és a Jézus-szíve búcsúra, a kézdiszentléleki perkői Szent István (aug. 20.) és a futásfalvi Sarlós Boldogasszony (júl. 2.) búcsúkra gondolok.

Egy lehetséges székelyföldi néprajzi turizmus szempontjából az ünnepi szokások és a búcsúk lennének a leglátványosabb jelenségek. Ezek mellett azonban számos más megnézni valót is kínálnak falvaink.

A teljességre való törekvés igénye nélkül igyekszem ráterelni a figyelmet néhány olyan lehetőségre, amelyet a néprajzi turizmus révén hasznosítani lehetne.

Székelyföldön még élnek olyan népi mesterségek, amelyeknek saját környezetükben történő bemutatása egy ide érkező turistának élményt nyújtanának. Egy városi gyermek, sőt még a szülei is bizonyára nagy élvezettel néznének végig egy lóvasalást vagy egyéb kovácmunkát. Ugyanígy egy kerekas-, kádár-, fazekas műhely is számos érdekességet kínál. Érdeemes lenne a vendégeket kosárfonókhoz, szövő asszonyokhoz, fafaragókhoz és más mesterségeket űzőkhöz is elvinni, hogy termékeikkel ne csak a korondi viszonteladókon keresztül kerüljenek kapcsolatba, hanem a készítés folyamatába is bepillantást nyerjenek. Egy effajta turizmus az eltűnőben lévő mesterségek továbbéléséhez is hozzájárulhat, hiszen ha a mesterember látja, hogy a munkája és termékei iránt van érdeklődés, akkor nem hagy fel mestersége végzésével, és a tudás átörökítésére is nagyobb az esély akkor, ha egy mesterségből jól meg lehet élni.

A két ösfoglalkozás: a földművelés és az állattartás is turista-látványosság lehet, hiszen földrajzi adottságainak és gazdasági helyzetének köszönhetően Székelyföldön napjainkig megmaradt az állati igaerőre alapozott gazdálkodás.

Emellett a gazdálkodásnak kistájanként sajátos változatai alakultak ki, melyek bemutatása nélkül nem lenne teljes az ide érkezőkben az adott tájegységről kialakuló kép. Egy nyári gyimesi kirándulást például nem tartanék teljesnek legalább egy kalibázó család felkeresése nélkül.

A néprajzi turizmus körébe még számos dolog bekapcsolható. Érdeemes volna elvinni a vendégeket egy-egy nagyobb falusi vásárba, melyek forgatóját és hangulatát csak átélve lehet igazán érezni. Az évi rendszerességgel megrendezett folklórműsorokat is tartalmazó falusi fesztiválok (pl. bágyi várfesztivál, székelyvarsági málnafesztivál, farkaslaki szénégető napok) is a látványosságok közé tartoznak. A sor még a népi építészet és a tárgyi néprajzi gyűjtemények kínálta lehetőségekkel is bővíthető.

Az általam vázolt néprajzi turizmus egy meglévő kultúrkincs hasznosítását jelentené. E hasznosítás révén mind a kultúrkincs őrzői, mind az érdeklődő befogadók jól járnának. A befogadó a pénzéért olyan dolgokat kapna, amelyre igénye van, de saját környezetében nem kapja meg, az átadók pedig megerősítést nyernének abban, hogy az a hagyomány vagy az a népi tudás, amelynek őrzői, értékkel bír, s emellett még anyagi hasznuk is származhat a megőrzésből. Ez a turizmus Székelyföld néprajzi értékeinek megőrzéséhez és társadalmának gazdagodásához egyaránt hozzájárulna.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben.

Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból 2001. október 10–12.

**OKTATÁS-NEVELÉS,
EGYHÁZÜGY SEKCIÓ**

NEVELŐ-TANÍTÓI TEVÉKENYSÉGEK MINT SZÜKSÉGLET ÉS FELADAT AZ EGYHÁZKÖZSÉGEKBEN

Bevezető

Az előadásom alkalmával felvázolt intézményes szerkezetek elsősorban Csíkból szemlélik a Székelyföldet és az erkölcsi alapul szolgáló értékrend elsősorban katolikus, de merem remélni, hogy figyelembe véve a vidékenként, esetleg már helységeként felismerhető különbözőségeket és eltérő hagyományokat, a megfogalmazottak lefordíthatóak a többi székelyföldi történelmi Egyház mindennapjaira is.

Értékrendek

Ha figyelemmel kísérjük a médiákat, vagy akár ha csak az emberek utcai beszélgetéseit vesszük figyelembe, gyakran hallhatunk olyan megjegyzéseket, hogy nehéz időket élünk, hogy már semmi sem a régi, és nem ritkán hangoznak el olyan kijelentések is, melyek a jövőbe vetett bizalom hiányáról tanúskodnak. Függetlenül attól, hogy egész pontosan mit is takarnak ezek a kijelentések, és hogy milyen pszichikai vagy társadalmi közeg hatása alatt születnek meg, mindenképp elmondhatjuk, hogy bizonytalanságot tükröznek – sokak lába alatt megingott a talaj. Ezt a bizonytalanságot tudomásul kell vennünk, de ugyanakkor azt is, hogy a jelenségnek nem csak gazdasági vonzatai vannak, éppen ezért nem is lehet kizárólag pénzzel orvosolni. Szükség van, más tényezők mellett, a kulturális és a vallási identitás erősítésére is, szükség van arra, hogy a tanító-nevelői tevékenységek gyarapodjanak és folytonos minőségi javuláson menjenek át. A szükségessé vált erőfeszítésekből az Egyháznak is ki kell vennie a részét. Amellett, hogy felelősség hárul rá, valóban rendelkezik olyan hagyományokkal, humán erőforrással és intézményrendszerrel, amely lehetővé tesz egy érdembeli beavatkozást.

Az egyik cél, melynek érdekében tenni kell és lehet, hogy méltósággal és hatásosan reagáljunk a kor kihívásaira. Merjünk választ keresni létünk és a társadalom aktuális kérdéseire, mert van alap, amire építsünk. A múltból

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból

tanulhatunk és kötelességünk megválaszolni a kérdéseket a hagyományok és a modern kor jellemzőinek ötvözetéből, az egyént és a közösséget tartva szem előtt. Mindenekelőtt körül kell járni azt a kérdést, hogy milyen hatással vannak a mai kor kihívásai a keresztyén emberképre. Az emberi méltóság védelmét szem előtt tartva, felelőségünk, hogy minden alkalommal fölemeljük szavunkat, ha a krisztusi emberképpel és küldetéssel össze nem egyeztethető magatartást, világszemléletet látunk magunk körül. Nagyon sok olyan jelenséggel találkozunk, amelyre még nem tanultunk meg reagálni, nem tanultunk meg krisztusi módon viszonyulni. Ezeket és az ehhez hasonló kérdéseket az Egyháznak szem előtt kell tartania, nyilvánosan állást kell foglaljon velük kapcsolatban, meg kell magyaráznia azokat, és tanítania kell álláspontját híveinek. Ugyanakkor fontos helyen kell szerepeljenek ezek a témák az iskola padjaiban és a papnevelő intézetben is. Az egyház tanító-nevelő tevékenységei sokrétűek és több szinten zajlanak, de a keresztyén értékrendet mindannyiszor közvetíteniük kell. Fontos egy határozott egyéni arcél kialakítása, mely nem csak a kívülállók számára teszi felismerhetőbbé a krisztushívőket, hanem támaszul szolgál a válsághelyzetekben, lehetőséget teremt arra, hogy fogódzót találjunk a krisztusi értékekben, melyeket a hagyomány megőrzött számunkra. Ilyen erkölcsi alapot jelenthet számunkra is – de a tanító-nevelő tevékenységek keretén belül elengedhetetlenül – hogy csak néhányat említsek: a tízparancsolat, a Hegyi beszéd tanításai, az irgalmasság testi és lelki cselekedetei, a Szentlélek ajándékai, de ugyanakkor a szeretetszolgálat gyakorlata és a közös egyházi ünnepek is.

Szubszidiaritás

A tanító-nevelő tevékenységek intézményes leképzésénél hasznos, ha figyelembe vesszük a szubszidiaritás elvét, mely nem szabad idegen legyen az egyházi életben sem. Ez persze nem a divatos elv kedvéért, hanem azért, mert valóban életközpontú megközelítési mód. Az a tény, hogy egy közösség dolgait a helyszínen kezelik, illetve egy egyházközség széles döntéshozó kompetenciával van felruházva, nem teszi fölöslegessé a központot. Szükség van főesperességi és egyházmegyei, mondhatnám kistérségi és regionális szinten is a tevékenységek támogatására, koordinálására és esetenként megszervezésére és levezetésére is.

Az intézményes szerkezet leképzése a mindennapi életben

Egyházközség – község vagy városnegyed (átlátható, a személyre lehet figyelni). Tevékenységi területek: általános iskolák, óvodák, AA csoport, búcsúk, kismama klub, internet-kávéház, stb.

Főesperességi kerületek – kistérségek (nagyobb entitások, de áttekinthetőek) – középiskolák, papi továbbképzők, lelki gyakorlatok, stb.

Egyházmegye – Székelyföld régió – ifjúsági és lelkiismereti találkozók, egyetem, öregotthonok, stb.

Az egyházközség

Az egyházközségben szolgálatot teljesítő személyek egyik feladata, hogy figyelemmel kísérjék a település krisztushívői körében fölismerhető igényeket, és elsősorban erre reagáljanak. Továbbá meg kell találni a módját annak, hogy hasonló érdeklődési körrel rendelkező személyek találkozhatnak, és közösen keressenek választ kérdéseikre. Meggyőződésem, hogy ez a ráfigyelés meghozza a gyümölcsét, mert könnyebben fejleszhető és kevesebb energiával tartható fenn egy olyan kezdeményezés, melyet állandóan táplál egy közösségi szükséglet.

A hívőkre való ráfigyelés természetesen nem zárja ki azt sem, hogy aktív munkával, saját meglátásuk alapján, a papok vagy tiszteletesek, valamint a szeretetszolgálatot teljesítők igyekezzenek számukra fontos, értékrend teremtő programokat ajánlani a híveknek, nem zárkózva el az Egyházon kívüli érdeklődőktől sem. Egy bizonyos egyházközség igényeitől függően számos olyan tevékenység létezik, melynek lebonyolításában az egyházközség szerepet vállalhat. Van, ahol az idősekkel való foglalkozás a legégetőbb probléma, máshol óvodát kellene indítani, esetleg egy hagyományos mesterséget újrachonosítani kívánó szakmai csoportnak lenne szüksége az egyházközség segítségére.

Minden lehetőséget meg kell ragadni, melynek kivitelezése elősegíti azt, hogy az egyházközség mint szellemi központ létezzen, és a közösség saját otthonának érezze azt.

A főesperességi kerület

Vannak olyan egyházközségek is, amelyek túl azon, hogy egy település közösségét szolgálják, központi szerepet töltenek be egy vidék életében. Az is gyakran előfordul, hogy egy bizonyos igény kielégítésére nem elég egy egyházközség anyagi ereje, szakmai háttere vagy nem rendelkezik a szükséges infrastruktúrával. Ilyen esetben főesperességi kerület szintjén, közös összefogással lehet létrehozni a szükséges intézményt, működtetni a kívánt szolgáltatást. Ilyen lehet egy felekezeti középiskola létrehozása, vagy egy továbbképző központ létesítése.

Szintén a főesperességek szintjén lenne hasznos lehetőséget találni arra, hogy több egyházközség tanulni vagy épülni, építkezni vágyó csoportjai találkozhassanak egymással, közösen vegyenek részt képzéseken és lelki gyakorlatokon. Ennek a lehetőségnek az érdekében, már az újabb építkezések tervezésénél, vagy a régi épületek felújításánál figyelembe kell venni azt a szempontot is, hogy legyen minden főesperességi kerületben legalább egy olyan egyházi létesítmény, ahol viszonylag nagyobb csoportnak is lehessen szállást és étkeztetést biztosítani, valamint lehetséges legyen a tanítás és a csoportmunka lebonyolítása. Hasznos lenne továbbá a már létező épületeket tartalmas élettel kitölteni.

Az egyházmegye

Speciális tevékenységek lebonyolításáról egyházmegyei szinten kell gondoskodni. Nem valószínű, hogy a közeljövőben a főesperességi kerületek szintjén meg lehet oldani az öregotthonok vagy speciális gondozó intézmények problémáját. Ezért egyházmegyei szinten kell, hogy létezzen néhány olyan intézmény, ahol lehetőség nyílik arra, hogy bizonyos szakterületeken az egyház szeretetszolgálatát felajánlja. Ezen tevékenységek keretében pedig elengedhetetlen az időszakos képzések, foglalkoztatások kivitelezése is. Ezeknek a feladatoknak az ellátására az egyházmegye (a régió) egész területéről érkehetnek érdeklődők és a képzésre hívatottak.

Természetesen egyházmegyei szinten kell megszervezni a papnevelést és -képzést, valamint a teológiai oktatást és a szeretetszolgálatban tevékenykedők képzését is. Ez egy nagyon fontos eleme a tanítás és nevelés témakörének, mert azon túl, hogy milyen szellem hatja át a tanító-nevelő tevékenységeket és milyen értékrendet közvetítenek ezek, valamint milyen intézményes háttér áll rendelkezésre lebonyolításukra, a harmadik legfontosabb összetevő az, hogy kik azok, akik megszervezik és lebonyolítják ezeket a tevékenységeket. Nem vagyok hívatott, hogy részletesen kitérjek arra, milyen kellene legyen ez a képzés, de szeretnék felsorolni néhány olyan szempontot, melyet nézetem szerint hasznos lenne figyelembe venni. Elsősorban fontosnak tartom, hogy a teológiai tanulmányokat közösen végezhessek olyan fiatalok, akik egymástól különböző szakmai jövőképpel rendelkeznek, továbbá lehetőségük legyen együtt tanulni a teológiai tudományok iránt érdeklődő diáklányokkal és más szakok diákjaival is. Nem érdektelen az sem, hogy már a kiképzés alatt viszonylag közel lehessenek a hívekhez, ily módon is elősegítve azt, hogy a képzés életközponitú legyen.

Mindezekből adódik, hogy mind gyakorlati, mind erkölcsi hasznát tartva szem előtt a papképzés székhelye az önálló Székelyföldi egyházmegye területén kell, hogy legyen, valószínűleg Csíkszereda/Csíksomlyó a legalkalmasabb hely erre a célra.

Összefoglalás

Befejezésül, néhány pontban összefoglalom az előadás főbb kijelentéseit:

A székelyföldi történelmi egyházak rendelkeznek olyan hagyományokkal, humán erőforrással és intézményrendszerrel, mely lehetővé teszi a minőségi tanító-nevelő tevékenységek megszervezését és lebonyolítását.

Gazdag erkölcsi alap és értékrend áll rendelkezésünkre a tanító-nevelő tevékenységek lebonyolításához, hogy csak néhányat említsek: a tízparan-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából csolat, a Hegyi beszéd tanításai, az irgalmasság testi és lelki cselekedetei, a Szentlélek ajándékai, de ugyanakkor a szeretetszolgálat gyakorlata és a közös egyházi ünnepek is.

A tanító-nevelő tevékenységek intézményes hátterének továbbfejlesztésénél szerepet kell kapnia a szubszidiaritás elvének is.

Kiemelt fontosságú azon személyek neveléséről és képzéséről gondoskodni, akik az egyházmegye különböző pontjain a tanító-nevelő tevékenységeket megszervezik és lebonyolítják.

Zárszó

Bármilyen is lesz a jövőnk, annak a jövőnek múltja van.

És az a múlt a mi jelenünk.

Felelősségünket ennek tudatában kell, hogy mérlegeljük.

A FELNŐTTKÉPZÉS ÉS HELYZETE SZÉKELYUDVARHELYEN

A felnőttoktatás szükségessége és feltételei (nemzetközi fejlődési irányvonalak áttekintése)

A felnőttek oktatása olyan társadalmi szükségszerűség, amelyek hiányában, a társadalmi életben való aktív részvétel, a munkahely megszerzése vagy ennek megtartása szinte lehetetlenné válik. Míg az elmúlt időkben lehetséges volt az, hogy az alapképzés folyamatában elsajátított, majd a szakmai gyakorlat idején bővített ismeretek és készségek az egyén munkabírájának ideje alatt mindvégig aktuálisak voltak és lehetővé tették, hogy hatékonyan dolgozzon, addig ma már szinte elképzelhetetlen mindez, elsősorban a felgyorsult társadalmi, gazdasági és információs fejlődésnek köszönhetően. Jelképesen úgy is fogalmazhatunk, hogy az a felismerés hívja életre, hogy a társadalom, amelyben élünk már nem nevezhető a tudás társadalmának, hanem sokkal inkább *tanuló társadalomnak*, melynek már az elnevezése is jelzi, hogy tagjainak állandó fejlesztési és fejlődési folyamatban kell részt venniük. Így alakul át tehát a korábbi *dolgozó társadalom információs*, és napjainkra *edukatív társadalommá*.

Bár a régi szólások (mint pl. „A jó pap is holtig tanul.”) jelzik azt, hogy az egész életen át tartó tanulás gondolata nem új keletű, észre kell venni, hogy míg még egy fél évszázaddal ezelőtt is elég volt az önnevelés kérdéskörével foglalkozni, ma már ezt ki kell terjeszteni és szükséges a felnőttoktatásról, képzésről beszélnünk, melynek kétségkívül az önnevelés képezi az alapját. Ez viszont önmagában nem bizonyul elégségesnek, hanem sokkal szervezettebb, komplexebb formát kell öltenie. Úgy tűnik tehát, hogy az Iván Illich iskola nélküli társadalom gondolata ma már nem csak a tanköteles korra, hanem a felnőttek viszonylatában sem állja meg a helyét.

Napjainkban, amikor a technikai fejlődés, a piacgazdasági átalakulással járó nagy arányú munkaerő átrendeződés és a munkanélküliség szinte tömeges megjelenése, a menedzserképzés szükségletei, a politikai élet pluralizálódása, az iskolarendszer reformja, a domináló értékrendszer átalakulása radikális változásokat indítottak el a felnőttképzés szinte minden terüle-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
tén, ennek megfelelően értékelődött fel és szerveződött át a képzés/átképzés/továbbképzés és módosult az iskolarendszerű és iskolarendszeren kívüli felnőttoktatás viszonya (Zrinszky 1996).

A felnőttképzés fontossága ma már nem szorul magyarázatra, hangsúlyozza Zrinszky (1996), mégis érdemesnek tartjuk megvizsgálni, hogy a felnőttoktatás mely vetületei tekintetében kerül előtérbe, illetve hangsúlyozódik szükségessége annak érdekében, hogy meg lehessen érteni azokat a fejlődési és fejlesztési tendenciákat, amelyek az oktatás/képzés/tanulás e részterületére vonatkoznak, és nemzetközi szinten megnyilvánulnak.

A folyamatos képzési formának szakmai továbbképzésként való megnyilvánulása elsősorban *gazdasági jellegű* igényt elégít ki, a vállalatok számára biztosít egyre több szakértelemmel rendelkező munkaerőt, növeli versenyképességüket; ugyanakkor egyéni hozadékként biztosíthatja az előbbre jutás lehetőségét.

Amennyiben mélyebben vizsgáljuk az egyéni előnyeit a felnőttképzésben való részvételnek, akkor megfogalmazható, hogy ahhoz, hogy *aktív polgárok* lehessünk, hogy megtaláljuk a munka és tanulás egyensúlyát, hogy életünket a társadalmi változásoknak megfelelően átszervezhessük, szükséges az új iránti állandó nyitottság, a fejlődés és önfejlesztés igénye.

A felnőttoktatás szükségességének vonatkozásában kiemelt helyet foglal el az *esélyegyenlőség* biztosításának gondolata.

A demokrácia feltétlenül megköveteli, hogy az esélyegyenlőség biztosítása mint alapelv kapjon helyet a rugalmas iskolarendszerekben. Ez nem csupán a szakmai továbbképzést foglalja magában, hanem pl. a hátrányos helyzetűek későbbi iskoláztatási lehetőségeinek megteremtésére (pl. cigányoktatás), vagy a regionális fejlesztés és felzárkóztatás módozatainak megjelölésére is vonatkozik, amelyben a felnőttoktatási eszközöket is igénybe kell venni, hogy az egyenlőtlenségek mérséklődjenek (Pethő 2000).

Leszögezhető tehát, hogy a térbeli mobilitás megnövekedése, a folyamatos társadalmi fejlődés nem teszi lehetővé, hogy korlátozott idő alatt fel lehessen készülni a különböző életpályákra, így szakítani kell azokkal a korábbi életformákkal, amelyekben a rutin uralkodott, azaz bizonyos feladatot vagy feladatcsoportot hosszú időn keresztül változtatások, fejlesztések nélkül lehetett végezni.

Ebben a vonatkozásban emeli ki Bardócz András (2000), hogy a „lifelong learning” nem második esély, nem szakképzés, nem továbbtanulás, hanem az egyre agresszívebb környezetben a túlélést biztosító létforma, mellyel mintegy megerősíti ennek elengedhetetlen voltát.

Manapság az egész életen át tartó tanulás az EU-politika egyik központi elvévé is vált, és egyben, több EU-bizottsági dokumentumban is megfogal-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból

mazódik az az ajánlás, hogy a magas képzettséget nyújtó oktatást sokkal szélesebb körben hozzáférhetővé kell tenni, illetve a tudás és készségek felfrissítését és továbbfejlesztését szolgáló lehetőségeket szintén fejleszteni kell. A probléma jelentőségét hangsúlyozza az a tény is, hogy a jövőben megvalósítandó „a tudás Európájáról” szóló Bizottsági Közlemény a 2000-2006 közötti periódusra az uniós oktatási és képzési programokat az egész életen át tartó tanulás (és a felnőttoktatás – mint ennek szerves része) céljának szenteli. Az egész életen át tartó oktatás fogalma a nemzeti és nemzetközi politikák szerves részévé vált. Hogy ezeknek háttérében milyen jelenségek húzódnak meg, hogy milyen különbségek vannak az elméletileg bevezetett fogalmak és a gyakorlat, az ígéretek és az eredmények között, ezekre a kérdésekre próbált választ adni az Eurydice-felmérés az EU tagállamok oktatási rendszerének vonatkozásában, és amelyből, a tanulmány szempontjából néhány érdekes és hasznos adatot veszünk át (Budai Ágnes 2000 nyomán):

A tagországok számára az egész életen át tartó tanulás fogalma az alábbi elemekből áll össze:

– Az ember az életút minden szakaszában tanul.

–Az iskolarendszerű oktatáson – képzésen belüli és azon kívüli tanulás részben a közszféra és a magánszféra együttműködése révén valósul meg (különösen a felnőttképzés esetében).

–Nagy figyelmet kell fordítani az alapoktatás révén megvalósuló biztos alapozásra, arra hogy felébredjenek a vágyat és a motivációt a tanulás iránt.

Minden tagországban elsőrendű prioritás a foglalkoztathatóság javítása, az oktatás és képzés, valamint a munka világa közötti kapcsolat növelése.

Ahhoz, hogy a felnőttoktatás megvalósítható legyen, fontos, hogy az oktatás különböző formáit és szakaszait ne tekintsük egymástól függetleneknek, illetve ne teremtsünk konkurenciát közöttük fontosságukat tekintve, hiszen a modern oktatás helyszínei, időpontjai és formái kiegészítik egymást. A felnőttoktatás megvalósításának előfeltételeit képezi a hatékony oktatási rendszer, tehát a fejlesztés nem szorítkozhat csupán a felnőttoktatásra. Az erre vonatkozó fejlesztési irányvonalak azonban az alábbiakban foglalhatjuk össze:

1. *A felsőoktatásnak az igényekhez történő alakítása, modernizációja:*

–a szolgáltatások diverzifikációja a munka világa és a társadalom felől érkező igényeknek megfelelően. A tagországok a programok megszervezését illetően az esti képzést, részidős képzéseket, távoktatási formákat az új információs és kommunikációs technológiák nagy arányú felhasználásával kívánják fejleszteni; olyan képzési programokat részesítenek előnyben, amelyekben a tanulmányok és a munkavégzés együtt van jelen.

- a résztvevők számának növelése;
- a részvétel lehetőségének kiterjesztése olyan társadalmi csoportokra, amelyek korábban alul reprezentáltak voltak – II. esély programok;
- a kudarc és a lemorzsolódás elleni küzdelem.

2.A *felnőttek ösztönzése a részvételre* – a részvétel lehetőségének biztosítása; a kimondottan felnőttek képzésére alkalmas módszer használata (Dánia, Portugália); maximális rugalmasság biztosítása a különböző óra-rendek kialakításában (Dánia, Németország, Ausztria, Svédország, Írország); a pénzügyi segítség különböző típusainak biztosítása (Dánia, Svédország); tanulmányi szabadság biztosítása (Dánia, Németország); felnőttképzési programokba való belépés előfeltételek nélkül, államilag finanszírozott szakképzési programok létrehozásával (Hollandia); minden szintű végzettség és képesítés megszerzését lehetővé téve a felnőttek számára (Spanyolország); a távoktatásban rejlő lehetőség kiaknázása (Portugália, Svédország); az egész rendszer reformjával a felnőttek számára szervezett programokban való részvétel ösztönzésével, a rendelkezésre álló összes forrás és az intézmények mozgósításával (Olaszország, Portugália).

3.A *felnőttoktatási szolgáltatás javítása és szélesítése* az új technológiák alkalmazása révén.

4.A *középfokú oktatás és a felnőttképzés közötti átjárhatóság megteremtése* a két szektorban folyó képzések hasonló elvek szerinti megszervezése révén; az alapképzés és továbbképzés közötti összhang javítása.

5.A *munkaadók és a munkavállalói érdekképviseletek közötti együttműködés kialakítása* a munkahelyi képzések érdekében.

6. *A tanácsadási és információs szolgáltatások fejlesztése.*

Az ideális az lenne, ha e fejlesztési, illetve fejlődési irányvonalak minél nagyobb arányban és rövid idő alatt érvényesülnének az oktatási rendszer minden szintjén, annak érdekében, hogy egy hatékony felnőttképzést készítsenek elő, illetve tegyék lehetővé megvalósulásukat.

Amennyiben nemzetközi szinten az EU tagállamokban ezek a trendek érvényesülnek, a következő alfejezetben azt kívánjuk bemutatni, hogy milyen lehetőségek, feltételek adóttak Romániában, milyen igények jelentkeznek, illetve milyen gyakorlatban is megnyilvánuló felnőttképzési lehetőségek adóttak Székelyudvarhelyen és térségében.

Felnőttképzési igények és lehetőségek – a felnőttképzés helyzete Székelyudvarhelyen

Az, hogy a felnőttképzés iránti igény jelentős Székelyudvarhelyen és általában az udvarhelyszéki régióban, nem kétséges, hiszen a munkanélküliek száma – ami nem mondható magasnak az országos átlaghoz viszonyítva – méreteiben már szükségessé teszi azt, hogy a felnőttoktatás e térségben is kimozduljon a rendszerváltás előtti periférikus helyzetéből.

Ma már nem fér kétség továbbá ahhoz sem, hogy a munkavállalók és leendő munkavállalók számára is, a krízishelyzetek megelőzésének legjobb módja szintén az oktatás. Annál is inkább, mivel egyre gyakrabban figyelhetjük meg, hogy a csupán alapképzéssel rendelkezők előtt bezárulnak, vagy legalábbis szűkülnek az elhelyezkedési lehetőségek, és az olyan „egyszerűbb” szakmák gyakorlásához is – amelyeket, úgy tűnhet, hogy szakképesítés nélkül is lehet gyakorolni – ma már mindenképpen ilyen irányú képesítés szükséges.

A székelyudvarhelyi régióban (ami egyébként az egész országra jellemző) a gyakorlatban meghonosodott szakképesítés-megszerzési lehetőség a szakiskolák nyújtotta képzés volt, ami viszont főleg azért nem bizonyult hatékonynak a rendszerváltás után, mivel egyáltalán nem követte a gazdasági élet, a munkaerő-igények változásait. Bár a nagy gyárakat sorra kezdték bezárni, ezek az iskolák folyamatosan a nagyüzemek számára képeztek szakembereket. Egyértelmű hogy az irántuk való kereslet hamar csökkent, de helyét nem vette át egyértelműen olyan szakok beindítása, amely iránt az igény valós volt. Nyilván ennek is megvannak a maga objektív okai.

Napjainkban már egyre inkább előtérbe kerülnek a munka világához valóságosan is kapcsolódó képzések, amelyek többé-kevésbé igazodtak a kialakuló piaci viszonyokhoz.

Felnőttképzést nyújtó intézmények Székelyudvarhelyen

Székelyudvarhelyen és az udvarhelyszéki kistérségben a felnőttoktatást nyújtó intézmények sorából a választék, minőség, törvényesség szempontjából is kiemelkedik a *Spiru Haret Képzési és Átképzési Központ*, amely az országban hasonlóan működő 12 központ egyike, és mint ilyen, a székelyföldi régió igényeit hivatott ellátni (pontosabban Hargita, Kovászna és Maros megyéket). Egy olyan felnőttképzési és átképzési központról van szó, amely egyidőben elismert a képzés minőségének szempontjából az Oktatási Minisztérium valamint az Országos Munkakamara által. Ez azért előnyös és nagyon fontos, mivel olyan okleveleket bocsáthatnak ki, melyen mindkét szerv bélyegzője jelzi, hogy biztos, elismert, munkakönyvbe is beíratható

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
képesítésről van szó. A jelenlegi jogi keretek között ez előfeltétele annak, hogy az egyén szakképesített minőségben dolgozhasson egy adott területen.

A *Spiru Haret* szakképzési központ által meghirdetett szakképzési programok állandóan változnak, egyrészt az igényeknek megfelelő szakmákra való felkészülési lehetőséget hirdetve meg, de egy szakmán belül is állandó tartalmi megújulás igénye van jelen.

Általában a tanfolyamok három és tizenkét hónap közötti terjedelműek, a szakma komplexitásának megfelelően. Jellemző, hogy egyidőben nyolc különböző szakmára felkészítő tanfolyam zajlik, az éves átlag pedig 20-25 tanfolyam. Az, hogy ez milyen szakterületekre vonatkozik, attól függ, hogy milyen tanfolyamokra van igény, illetve, hogy az egyes tanfolyamokra hányan jelentkeznek. Az alapelv viszont, hogy egyetlen jelentkezőt sem utasítanak el, legfeljebb egy későbbi időpontra halasztják a felvételét, ugyanis látható, hogy e tanfolyamok időben nem kiterjedtek, ezért ez könnyen megvalósítható. Mégis, ha van rá mód, akkor inkább ugyanazon szakmai csoportból kettőt indítanak, hogy a szakképesítésre várók mielőbb oklevelet szerezhessenek. Egy biztos munkahellyel rendelkező egyén számára három vagy hat hónap rövid időnek tűnhet, de egy munkanélkülinek, akinek az alkalmazása ettől függ, ez nagyon hosszú várakozási idő lehet.

Az, hogy a meghirdetés időpontjától kezdődően mikor kezdődnek el a szakmai felkészítők, nagyon flexibilis és általában attól függ, hogy milyen rövid időn belül gyűl össze elég személy (min. 10), hogy elindíthassák.

Olyan szakmákra való felkészítés folyik ebben a formában mint: varró, pincér, szakács, asztalos, autószerelő, kőműves, pék, cukrász, számítógépező, elárúsító, stb., hosszabb időtartamúak pedig: könyvelő, titkárképzés, kozmetika, fodrászat, vámuőgynök, turisztika és idegenvezetés, stb.

Az intézménynek 28 szakmára vonatkozóan van minisztérium által jóváhagyott kidolgozott oktatási programja, és ezek gyakorlására oktatókkal is rendelkezik. Amennyiben olyan szakmákra való felkészítés igénye jelenik meg, amelyre nem rendelkezik oktatókkal, vendégoktatókat hívnak meg, illetve más központoktól kapnak képzési programokat. Ezek elkészítésében az oktatóknak fontos szerepe van, de nagyon sok programot Magyarországról hoznak, és ezeket adaptálják, illetve próbálják meg akkreditálni az Oktatási Minisztériummal.

A képzés teljesen költségtérítéses, az intézmény önköltségesen működik, és talán az a legnagyobb ellentmondás a működésében, hogy a tantárgyi programok szintjén, valamint az oktatók alkalmazhatóságában az Oktatási Minisztérium fennhatósága alatt áll, az indítható szakok az Országos Munkakamara ellenőrzése alatt, de amúgy, anyagilag önköltséges, illetve az önkormányzatokhoz tartozó. Sajnos, ez az a jogi keret, amelybe illeszkedni kell, és bár nagyon sok nehézség merül fel, az igények kielégítése érdeké-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
ben mindenképpen működtetni kell ezeket a központokat, úgy, hogy a nyújtott képzésben a jó minőséget is biztosítsa.

Az intézmény vezetősége próbálja kizárni az olyan helyzeteket, amikor a jelentkező a tandíj ellenében egyszerűen oklevelet szeretne vásárolni, ugyanis a kockázat túl nagy, hogy amennyiben a munkájában valamilyen probléma merül fel, ez a központ hitelét csökkenti. Így meghatározott arányban részt kell venni az elméleti felkészítésben is, a szakmai gyakorlaton való részvétel pedig kötelező jellegű. Az intézmény sok gyakorló műhellyel rendelkezik, de egyre inkább az a gyakorlat, hogy már működő cégeknél helyezkednek el a gyakorlat ideje alatt, ezzel egy időben a majdani alkalmazás lehetőségét is keresve.

A képzési programokra felső korhatár nélkül lehet jelentkezni, egyes szakképesítésekhez min. nyolc, míg másokhoz tizenkét osztályos oklevél is szükséges a beiratkozáshoz; csak 17 éven felüliek jelentkezhetnek.

Nem szoltunk arról, hogy hogyan döntenek el, hogy milyen szakokat indítanak, bár talán ez az egyik leglényegesebb lépés a túlélés, a működés szempontjából.

Azon szakmák kiválasztását, amelyekre a képzési programokat beindítják, minden esetben piackutatás előzi meg, melyben megpróbálják felmérni, hogy a környéken a három megnevezett megyében/régióban mely szakmák iránt jelenik meg igény, illetve érdeklődés. Bár ebben segítséget nyújtanak a Megyei Munkakamarák, sajnos magát a piackutatást, a szakmai igények feltérképezését is magának az intézménynek kell végeznie, ami azért is nehézkes, mert sem anyagi, sem humán erőforrása nincs ennek megvalósítására. Bár érdeke, hogy ez minél pontosabban megvalósuljon, és próbálnak is bekapcsolódni a különböző nemzetközi programokba – mint pl. *Leonardo*, *Socrates*, *Phare* – a képzés előfeltételét képező, a jelentkezők számát meghatározó igényfelmérésnek pontosabban, korszerűbben, és más szervezet bevonásával kellene megvalósulnia, hiszen ilyen irányú információk szerzése nem csupán a képző és az átképző intézmények számára lényegesek.

Az igényfelmérés sokszor azért is bizonyul nehézkesnek, mert nem egy esetben a piacot meg kell előzni 1-2 évvel, annak érdekében, hogy amíg a „vevők” megjelennek a képzési programban, már ki legyenek dolgozva az oktatócsomagok, akkreditálni kell az Oktatási Minisztériummal a tantárgyi programokat, és nem utolsó sorban majdan elhelyezkedésre lehetőséget nyújtó szakmára felkészítést nyújtani.

Az intézmény (és nyilván e felnőttoktatási formában részt vevők számára is) nagyon lényeges, hogy a végzősöknek legalább 80%-a tudjon elhelyezkedni, hiszen ellenkező esetben éppen a rendeltetésének nem tesz ele-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
get, mégpedig, hogy „leküzdje”, illetve, hogy megelőzze a munkanélküliséget.

Az igényfelmérés leggyakoribb módja, hogy hirdetések tesznek fel ebben a három megyében, elsősorban a médiában, különböző jól működő cégeket keresnek fel, érdeklődnek más régiók és országok felnőttképzési programjairól, azzal a céllal, hogy felmérjék, hogy hazai vonatkozásban ezekre milyen igények merülnének fel.

Égészében a jellemzett képzési és átképzési központról elmondható, hogy a régióban kulcsszerepet tölt be a felnőttképzés területén, és hatékonyságát jelzi az is, hogy egyre több jelentkezővel rendelkezik, nagy az érdeklődés az egyre bővülő kínálat, a megújult szakmai programjai iránt, melyek ugyanakkor életben maradásának előfeltételei. Fejlődő jellegét és ez irányú tendenciáit jelzik azok a külföldi kapcsolatkeresések (amelyekről a későbbiekben még szólunk), amelyek segíthetik a fejlődésben úgy tartalmilag, mint az igények felmérési lehetőségeinek szempontjából is.

Ezen a központon kívül létezik a városban még néhány alapítványi, illetve magánkezdeményezés, melyeknek célja szintén a felnőttek számára olyan képzési lehetőségek nyújtása, melyek elősegíthetik társadalmi integrációjukat, ezen belül pedig szakmai érvényesülésüket. Azért is gondoljuk érdemesnek ezt a kérdést megvitatni, illetve feltérképezni hogy a felnőttoktatás milyen lehetőségei adottak Székelyudvarhelyen, ugyanis köztudott hogy a helységet gyakran „iskolavárosnak” is nevezik, éppen a lakosság számának megfelelő magas számú iskolája végett. Kérdés hogy ez a jelző csupán a közoktatás szintjén érvényes, vagy pedig kiterjeszhető a felnőttoktatásra is.

Kétségtelen, hogy ezen a területen a már elemzett központ tölti be a leglényegesebb szerepet, annál is inkább, mivel a többi hasonló jellegű intézmény egyrészt nem nyújt ilyen széles skálájú felkészülési lehetőséget, ugyanakkor nem is rendelkeznek az Oktatási Minisztérium engedélyeivel, hanem csupán a Munkakamarával van kapcsolatuk. Úgy tűnik, hogy amennyiben képzési programjaikat februárig nem fogadtatják el az Oktatási Minisztériummal, nem is tekinthetőek hivatalosnak az általuk kibocsátott oklevelek. Amint látni fogjuk, másrészt ezek az intézmények csupán amolyan szakma-kiegészítő „mankókat” nyújtanak, mint számítógép-kezelés, nyelvtanfolyamok, amelyek vitathatatlanul fontosak és a felnőttoktatás részét képezik, de megítélésünk szerint sokkal inkább, a tovább-, mint a képzés vagy átképzés részét képezik, csupán néhány helyen jelenik meg az, hogy egy tényleges szakmára készítsen fel.

Bár az intézményeket nem kívánjuk rangsorolni, úgy tűnik, hogy a leglényegesebb soron következő intézmény a *Novorg Alapítvány*, amelynek három fő tevékenységi területe van:

– *számítástechnikai képzések* (felhasználói szinten); megjelennek az alaptanfolyamok, amelyek iránt a legnagyobb az érdeklődés, haladó tanfolyamok valamint a számítógépes könyvelés (de ez elsősorban azok számára elérhető, akik már jártasak ezen a szakterületen).

– *idegen nyelvek* – legnagyobb az érdeklődés az *angol* nyelv iránt, melynek oktatása több szinten és csoportban zajlik, folyamatosan; a *német* nyelv időszakos jelleggel jelenik meg, amikor elégséges számú érdeklődő összegyűl.

– *egyebek* – címszó alatt főleg gazdasági jellegű képzettséget nyújtó tanfolyamok jelennek meg, mint pl.: menedzsment-, marketingképzés, folyamatosan könyvelés oktatása, stb.

Az alapítványnak sajátos működési területe a bukaresti *Codecs-el* együttműködve a menedzserképzés, mely az angliai *Open University Business School* segítségével és közreműködésével jött létre. A kezdeti lelkesedés után az érdeklődés e területek iránt valószínűleg a hosszú képzési időtartam és a nagyon magas árak miatt nagyon lecsökkent.

Mindezekon kívül még megemlíthető a *Tetra P&P* cég, amely csak számítógépes és segédprogramozói, valamint multimédiás idegen nyelvtanfolyamokat működtet.

Ugyanezeket a területeket megjelenítve működik a *Humán Reform Alapítvány* is, de ezek mellett próbálkoznak más szakmai irányokkal is, mint pl. szakács, villanyszerelő, stb.

Talán még ide sorolható a távoktatási formában működtetett tanító és óvóképzés is, amely a *Benedek Elek Tanítóképző Főiskolán* indult, de hatékonyságáról nem sokat tudhatunk, hiszen e tanév kezdetén indultak az első évfolyamok.

Látható tehát, hogy felnőttképzésre kínálat van, hanem ami a leginkább hiányolható, az a jellemzett intézmények közötti megfelelő kommunikáció és kooperáció hiánya. Nemhogy a formális kapcsolat lehetőségei nem adóttak, de az informális kapcsolat szintjén is többnyire csak a versengés és az érdeklődők „egymás elől való elhalászása” a jellemző.

A felnőttoktatás fejlődési tendenciái Székelyudvarhelyen

Az, hogy a közeljövőben milyen irányban mozdulhat, illetve kellene elmozdulnia a felnőttoktatásnak ebben a térségben, jól összegzik azok a dokumentumok, amelyek a békéscsabai *Munkaerő-fejlesztő és Képző Központ* és a székelyudvarhelyi felnőttképzési intézmények, elsősorban a *Spiru Haret* és a *Novorg* egyeztetései, együttműködési lehetőségei és fejlesztési irányvonalai vonatkozásában születtek. Ennek megfelelően ki kell dolgozni, és hatékonyan implementálni egy olyan munkaerőpiaccal adekvát szakképzés regionális operatív programját, amely már a békéscsabai térségben,

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból bizonyította hatékonyságát, és a hazai jogi és gazdasági feltételekhez alkalmazkodva adaptálható lenne.

Ennek alapvető lépései a következők:

I. *Összehangolt regionális munkaerő-piaci információs rendszer*

- munkaerőforrás adatbázis létrehozása;
- munkaadói munkaerő-piaci adatbázis létrehozása;
- fejlesztési munkaerő-piaci adatbázis létrehozása;
- komplex keresleti prognózis készítése.

II. *Összehangolt regionális szakképzés*

- az iskolarendszerű szakképzés adatbázisának létrehozása;
- az iskolai rendszerű szakképzés fejlesztése;
- az intézményközi kooperáció fejlesztése;
- az iskolarendszeren kívüli szakképzés adatbázisának létrehozása;
- az iskolarendszeren kívüli szakképzést és kiegészítő szolgáltatásokat nyújtó intézményrendszer fejlesztése;
- a foglalkoztatást elősegítő képzési programok rendszerének kialakítása, támogatása;
- az iskolarendszeren kívüli szakképzés hatékonyságának és minőség biztosítási rendszerének fejlesztése;
- képzési kibocsátási adatbázis kibocsátása.

III. *A munkaerő-piaci kereslet és kínálat regionális összehangolása*

- regionális munkaerő-piaci konferenciák szervezése;
- a Regionális Szakképzési Tanács létrehozása;
- szakképzésből kikerült tanulók/hallgatók munkahelyi megfelelésének nyomon követése.

Egy olyan új koncepció hatását érezhetjük ebben a fejlesztési programban, melynek kulcsszava a *regionális fejlesztés*, amely az EU szintjén is egyre inkább előtérbe kerül. Ez érezteti a hatását az RMDSZ választási programjában megjelenő régiófejlesztési politikában, melynek szerves részének kell lennie a felnőttoktatásnak, azaz a humán erőforrások megfelelő felhasználása és ennek érdekében történő képzése, a munkanélküliség minimálissá csökkentése. Egy országrész, egy régió gondjaira a humán erőforrásokkal való megfelelő gazdálkodás egy nagyon hatékony eszköz lehet. A régió fejlesztésnek egyik fontos eleme a koncentrált humán erőforrás-fejlesztési eszközrendszer és stratégia, amelynek meghatározó elemének kell lennie a felnőttoktatásnak (Pethő 2000).

A fent bemutatott program egy olyan stratégia lehet, amely éppen ezt a fontos humán erőforrás fejlesztési szerepet a székelyföldi régióban be tudná tölteni, és amelynek következtében a *Spiru Haret Oktatási Központ* ténylegesen átalakulhatna Székelyföldi Regionális Szakképzési Központtá.

A regionális gazdaságfejlesztéssel összehangolt szakképzési rendszer új, európai paradigmájának megvalósítására keretet nyújtó feltételeket és lehetőségeket az alábbiakban foglalhatjuk össze (Molnár-Kibédi 2000):

I. *Regionális munkaerő – piaci információs rendszer*

–A térségben működő gazdasági szervezetekből két helyen található adatbázis. A *Kereskedelmi és Iparkamara* széleskörű felmérések eredményei alapján rendelkezik adatokkal. A *Hargita Megyei Munkaügyi és Társadalombiztosítási Központban* a munkanélküliekről található nyilvántartás.

A két adatbázis egyesítésével viszonylag teljes körű és a különböző fejlesztési programok részére használható adatok jönnek létre.

–A gazdasági szervezetek képzési igényeik egy részét a *Munkaügyi és Társadalombiztosítási Központnak* jelzik és abban az esetben, ha kéri annak megszervezését és anyagi támogatását is. A gazdálkodó szervezetek, ha konkrét képzési igényük merül fel, akkor közvetlenül valamely képző intézménnyel veszik fel a kapcsolatot.

–A munkaerő-forrásról a *Székelyudvarhelyi Ifjúsági Információs és Tanácsadó Irodánál* vannak adatok.

II. *Regionális szakképzési rendszer*

–Kistérségi szinten a *Székelyudvarhelyi Ifjúsági Információs és Tanácsadói Iroda* teljes körű adatbázissal rendelkezik a szakképző intézményekről és részben azok képzési lehetőségeiről is. A *Székelyudvarhelyi Városi Önkormányzat* a közelmúltban elkészítette városfejlesztési tervét és oktatási stratégiáját is. Mindkettő alkalmas arra, hogy a későbbiekben adatokat szolgáltatson egy átfogó adatbázis számára. Az iskolák hároméves fejlesztési tervet készítenek, amely jelenleg elsősorban saját használatukra szolgál, de szintén alapja lehet egy később kialakítandó adatbázisnak.

- A szakképző intézmények kapcsolatrendszerét jelenleg leginkább a párhuzamosság jellemzi. Az egyik ellentmondás abból fakad, hogy az iskolák fenntartója a városi önkormányzat, míg a felettes szervük a *Megyei Tanfelügyelőség*. Ennél is nagyobb gondot jelent, hogy kevés kivételtől eltekintve a szakképző intézmények a saját tárgyi és személyi feltételükből kiindulva indítják a képzéseket, és ennek következtében sokszor munkanélkülieket „gyártanak”.

A jövőt a *Spiru Haret Szakiskola és Átképző Központ* jelenti a térségben, amely az állami támogatás teljes hiánya következtében rá van kényszerülve arra, hogy kizárólag valós, piacképes képzéseket szervezzon. Ennek alapja a szülők, tanulók, az iskola és a munkahelyek kölcsönös érdeke és a folyamatos, szoros kapcsolat közöttük.

–A távoktatás lassan terjed a térségben, elsősorban a tárgyi feltételek hiánya miatt. Jelenleg elsősorban olyan területeken alkalmazzák, mint pl.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
menedzser-képzés, de fejlesztés alatt áll a *Benedek Elek Tanítóképző Főiskolán* is.

–A képzés hatékonyságát vizsgáló módszerek alapja lehet a *Megyei Munkaügyi és Társadalombiztosítási Központban* meghonosodott gyakorlat, amely során az általuk szervezett és finanszírozott képzések résztvevőit fél éven keresztül havonta figyelemmel kísérik.

III. A munkaerő – piaci kereslet és kínálat összehangolása

–A szakképző intézmények közötti kapcsolatok a későbbiekben a közös érdekek alapján továbbfejleszthetők.

–A képző intézmények és a gazdálkodó szervezetek közötti kapcsolatok egyik lehetséges módja az úgynevezett *duál oktatás*, amely során az elméleti ismereteket az iskolában, míg a szakmai alapokat a munkahelyen kapják meg a résztvevők.

–A megyei tanfelügyelőség által szervezett fórumok alkalmassá tehetők a szakképzési intézmények szorosabb kapcsolatának kialakítására.

–Pályaorientációs, pályaválasztási szolgáltatásokat több szervezet is nyújt. A *Megyei Munkaügyi és Társadalombiztosítási Központ* a közelmúltban vezette be ezt a szolgáltatást, és elsősorban munkanélküliek számára. Az információs iroda főként a hozzá forduló fiatalokat segíti a pályaválasztásban. A *Spiru Haret* szakiskola tanárai évente két alkalommal is elmennek az általános iskolákat végző osztályokba, először felmérik az igényeiket, majd tájékoztatják őket az igények kielégítésének lehetőségeiről. (Molnár-Kibédi 2000)

A fenti tömör jellemzése a székelyudvarhelyi kistérségben létező szakképzési lehetőségeknek nem csupán konstatatív jellegű, hanem, mint kitűnik belőle, megjelöli azokat a fejlesztési irányvonalakat, amelyeket szükséges megvalósítani. Ennek megfelelően kell haladnia annak érdekében, hogy a felnőttoktatás megfeleljen a társadalmi érdekeknek úgy a kínálat, mint a minőség szempontjából is, megpróbálva rámutatni arra, hogy a munkanélküliség csökkentése céljából a szakképzési kereslet és kínálat mi módon kapcsolható össze.

Az a tény, hogy ebben a kistérségben felnőttoktatással kapcsolatos felmérések és fejlesztési stratégiák kidolgozása nemzetközi programok keretében történik (*Leonardo da Vinci program*) jelzi, hogy a működő felnőttoktatási intézményeknek igénye a kitekintés, a fejlettebb országok fejlődési irányvonalainak vizsgálata és az ennek megfelelő felzárkózás a hazai viszonyok keretei között.

Befejező gondolatok – következtetések helyett

A romániai felnőttképzésből bemutatott kis szelet rávilágít arra, hogy a megújulásnak feltétlenül meg kell történnie ezen a területen is, és ennek illeszkednie kell az általános reformtörekvések célkitűzéseinek rendszerébe, amelyek a közoktatást átfogják. A pedagógiai reformkoncepció előfeltétele a pedagógiai és társadalmi reform egymáshoz való viszonyítása és a követelmények egyeztetése; de ez ugyanakkor érvényes a társadalmi reformra is, mely az iskolarendszer reformja nélkül nem lehet teljes, sőt meg sem valósulhat, hiszen a „jövő társadalmá olyan lesz, mint a ma iskolája”(Murvai 1998).

Amennyiben a felnőttképzés kérdését az oktatási reform szempontjából közelítjük meg, bár sok esetben fogalmazunk úgy, hogy csak részmegoldásokkal találkozunk, mégis azt kell észrevennünk, hogy, még ha nem is olyan mértékben és mélységben, mint azt szerettük és elvártuk volna, történtek előrelépések ezen a területen. Ezt támasztják alá azok az akár formális, akár non-formális rendszerbe tartozó felnőttképzési formák, amelyek a reformtörekvések objektivációjaként jelentek meg, és amelyek az előző szakképzési formákkal ellentétben próbálnak piacorientáltak lenni. A sok, főként jogi és anyagi jellegű akadály ellenére, mint láthattuk megjelentek olyan szakképesítési lehetőségek, amelyek csökkenteni hivatottak a munkanélküliségi rátát, és egy jobb társadalmi integrációt tesznek lehetővé.

A szakemberképzés nehezítettsége elsősorban az oktatási rendszer zártságából következett, aminek a megváltoztatása szintén az oktatási reform keretén belül kellett megvalósuljon (Murvai 1998). Az, hogy az oktatási reform terén sok tekintetben csak félmegoldások születtek, nyilván lelassította a felnőttképzés modernizálását is.

Mindezen tények ellenére úgy értékeljük, hogy a felnőttoktatásnak az igénye a székelyudvarhelyi kistérségben megvan, a kínálat is elfogadhatónak tekinthető, különösen amennyiben ezt a lakosság arányaihoz viszonyítjuk. A legerőteljesebb fejlesztő beavatkozás a munkaerő-piac feltérképezésében, valamint, az ennek megfelelő tartalmak, kidolgozásában mutatkozik szükségesnek. Amint ez a *Leonardo da Vinci programból* is kiderült, a jelenlegi cél éppen ez, azaz a munkaerőpiac megfelelő és objektív feltérképezése, valamint az ezzel összhangban levő szakképzési ágazatok és egész rendszer kimunkálása.

Minden bizonnyal, amennyiben sikerül ezt a felnőttképzési rendszert a terveknek megfelelően fejleszteni, eredményesen fogja szolgálni ebben a kistérségben a szakemberképzést, a felgyorsult fejlődéssel való lépéstartást, azaz a hatékony szak-, tovább-, és átképzést, és ez által hozzájárulhat a regionális fejlesztés gondolatának felnőttképzési vonalon történő kibontakozásához.

Felhasznált irodalom

BARDÓCZ András

2000 *Mi bajotok az iskolával?* Új Pedagógiai Szemle, 2000/okt.

BUDAI Ágnes

2000 *Az egész életen át tartó tanulás*, Új Pedagógiai Szemle, 2000/nov.

DELORS, J.

1997 *Oktatás, rejtett kincs*. Budapest, Osiris

FALUS I.–BÁTHORY, Z.

1998 *Pedagógiai Lexikon*. Budapest, Kerban

KIBÉDI, L.–MOLNÁR, Gy.

2000 *A munkaerő-piacca adekvát szakképzés regionális operatív program*. Békéscsaba, kézirat

MURVAI, L.

1998 *Közoktatási reform Romániában*. In: *Pedagógia ma. Kolozsvár, Stúdium*

PETHŐ, L.

2000 *A felnőttoktatás fogalmának változásai*. Új Pedagógiai Szemle, 2000/nov.

ZRINSZKY, L.

1995 *A felnőttképzés tudománya*. Budapest, Okker Oktatási Iroda

www.nextra.ro/novorg

A KATOLIKUS EGYHÁZ TANÍTÓI-NEVELŐI FELADATÁNAK TELJESÍTÉSE A SZÉKELYFÖLDÖN

Ahhoz, hogy a lehető leghelyesebben minősíthessük a jelent, meg kell vizsgálnunk a múltat.

A rendelkezésünkre álló forrásokat kimerítve mondhatjuk el, hogy van – ha nem is tökéletes – képünk a múltról. És csak ennek függvényében és a jelen ismeretével vonhatunk le következtetéseket.

Ezen előadás során azt szeretném érzékeltetni a megmentett – adott esetben évszázadokat is túlélte – levéltári anyag alapján, hogy a katolikus Egyház miként volt tudatában annak, hogy a tanítás, a nevelés fontos, mi több, egyik legfontosabb feladata, továbbá azt, hogy mindig is volt, van most is, és lesz egyházi alapítású iskola.

Azonban mielőtt elkezdeném a századokra lebontott ismertetést, nagyon fontosnak tartom, hogy a jelenlévők tudatában legyenek annak, hogy az általam ismertetett anyag csak a katolikus egyház tanító-nevelő feladatát mutatja be. Sőt azon belül is csak egy kis részből, a világi papság által fenntartott iskolákról beszélek annak tudatában, hogy van egy másik nagyon fontos terület: a szerzetesek által fenntartott iskolák.

Még annyit el kell mondanom előzetesként, hogy nagy sajnálattal és szomorúsággal kellett tudomásul vennem, hogy a meghívott különböző felekezetek képviselői – akiknek szintén voltak iskoláik a történelem folyamán visszautasították a Konferencián való részvételt. Ezt nagyon sajnálom, hisz az ő tevékenységük is hozzájárult a társadalom felemeléséhez, műveléséhez.

A Székelyföldi iskolákról a különféle levéltárakban fellelhető anyag nagyon hiányos, sok esetben nagyon rossz állapotban van a meglévő is.

A *XVI. századtól* van írásos dokumentum, és ahogy közeledünk napjainkhoz egyre több, és egyre részletesebb a levéltári anyag.

Bár a *XVI. századot* megelőzően nincs írásos forrásunk, a Székelyföldre vonatkozóan tudnunk kell, hogy az első iskolákat a templom mellé építették és a helybeli pap, illetve kántor volt az első tanítójuk.

A *XVI. századi* okmányaink többnyire arról tanúskodnak, hogy valaki adományoz vagy hagyatékoz bizonyos összeget egy-két jó képességű, vagy szegény sorsban lévő gyermek számára. Ebben az időszakban még nem különül el a papnevelés a világiak nevelésétől.

Megjegyzés: nem az eredeti szöveget, hanem azok műfaját és tartalmát ismertetem.

Hagyaték: Bécs, 1569. Oláh Miklós érsek, esztergomi bíboros 1000 aranyat hagy alapítványban, hogy a bécsi egyetemen két erdélyi fiatal tanulhasson a kamatból.

A *XVII. század* során született levelek azt bizonyítják, hogy már nem csak egy-két diák és nem csak papnevelésre szántak a tehetősebbek pénzt, hanem az egyszerű nép is tanulhatott.

Levél: Róma, 1613. Pater Bernardus de Agelis levele, melyben arról tudósít, hogy a bécsi illetve az olmützi egyetemekre fel kell venni 2-2 erdélyi fiataalt.

Levél: Kanata 1685-90 között. Ez a levél megindokolja, hogy a kantai iskolának mi az előnye az esztelnekivel szemben. Többek között az, hogy Kanta község Háromszék közepén van; a környékbeli falvak egy része tiszta katolikus, más része pedig vegyes vallású. Nagy előny Kézdivásárhely közvetlen közelsége, ahol a diákok számára könnyen található kényelmes szállás; az élelmezés valamint a szükséges dolgok beszerzése is könnyebb.

Kéri a Kongregációt, hogy ne engedélyezzék Esztelneken egy magasabb szintű iskola alapítását. Kérésük azzal indokolják, hogy kár lenne megosztani a tanuló ifjúságot. Ha két iskola lenne, akkor egyik sem enne teljesen kihasználva, és ez mindkét iskola kárára lenne.

Alapítási okirat: 1698. Gróf Apor István jelentős pénzt köt le az erdélyi katolikus ifjúság tanítására. Elsősorban a papság képzésére, aztán a katalizált ifjak segélyezésére; valamint a szegény erdélyi családok gyermekeinek tanítására.

A *XVIII. századból* fennmaradt leveleink alapján tudjuk, hogy ebben az időszakban már elkülönül a papnevelés és a világiaknak az egyház által történő nevelése. Ugyancsak ebben az időszakban központilag elrendelt a „világi kollégium” látogatása.

Levél: 1734. Pál János gróf levele Zorger Gergelyhez melyben, elrendeli a papnevelő intézetek, egyházi és világi kollégiumok látogatását.

Nagy hangsúlyt fektetnek a papképzésre is. Ekkoriban több székely gyerek külföldi szemináriumban tanult, akik hazajövén – és akkoriban még

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából
haza is jöttek – külföldön szerzett tudásukat itt a Székelyföldön kamatoztatták.

Végrendelet: 1736. Illyés András erdélyi püspök végrendelete, amelyben a fiatalok oktatására alapítványt tesz. A hagyatéék központi kérdése az Erdélyből küldött papnövendékek külföldi képzésének fedezésére.

A levelekből az is kitűnik, hogy az iskolák létezésére, fenntartásukra szánt összegek nagyok.

Végrendelet: 1707. Szebelébi Bertalan vikárius végrendeletében jelentős összeget hagy a különböző iskoláknak.

Végrendelet: 1769. Gelencei Markos István végrendeletében 400 forintot hagy a kanti iskolában tanuló gyerekek számára

Végrendelet: 1778. Oroszhegyi Tamási György kanonok 400 német forintot hagyott részint a szeminárium számára, másrészt az ott tanuló tehetős gyermekek számára.

Már a *XVIII. század* végéről is, de főként a *XIX. századból* olyan leveleink vannak, amelyek az adományozáson, alapításon túlmenően az alábbi problémák létezéséről tanúskodnak:

– Az emberek igénylik az oktatást, szükség van újabb tanítók kinevezésére.

Levél: 1800. A királyi kormányzóság Benedek Lászlónak, a kantai gimnázium prefektusának a hatóság engedélyezi második iskolamester felvételét.

Levél: 1817. A mádэфalviak kériк a püspöktől, hogy az esperes jelöljön ki tanítót a gyermekeik tanítására.

– Tanítóval szembeni igényesség: a tanítónak vizsgát kell tennie, mielőtt tanítói munkáját megkezdené.

– Különböзő természeti csapások és egyéb nehézségek következtében sok helyen a falu, vagy közösség nem tudta biztosítani az iskola épületének felépítését, a tanító bérezését, szállását.

– Találhatunk leltárakat is, melyek egy-egy iskola felszereltségéről tanúskodnak.

– Nagyon sok jelentés van az iskolaköteles gyerekek létszámáról.
Átolvasva

ezeket a jelentéseket megállapíthatjuk, hogy bár sok az iskolaköteles gyerek, alig 50%, helyenként még ennyi sincs a ténylegesen iskolába járó diák.

Körlevél: 1867. A gyulafehérvári püspökség körlevele ismerteti az iskolaköteles és a ténylegesen iskolába járó gyerekek számadatait. A kézdivorbai kerület 3622 iskolaköteles gyermekéből csak 1300 jár iskolába. Az erdélyi egyházmegye 26599 iskolaköteleséből 17860.

–Már megjelenik a tanítási folyamat szabályozása, a szünetek és az oktatásban szereplő tananyag meghatározása és törekvés arra, hogy egységes legyen a tananyag mindenhol.

Rendelet: 1789. A rendelet az iskolában alkalmazandó szüneteket tartalmazza. A szünetet központi rendelet állapította meg.

–Van arról is okmány, hogy a tanulók felekezeti hovatartozástól függetlenül egyazon iskolába jártak.

Dokumentum: 1850. A kimutatás a kanti iskolában vizsgát tett diákokról a számbeli adatokon túlmenően arról is értesít, hogy a 48 diákból 14 református.

– 1854: megjelenik vasárnapi iskola fogalma.

Levél: 1854. Püspöki levél a vasárnapi iskoláról. A fiatalok későbbi továbbképzésére hozta létre az ún. „vasárnapi iskolát”: előbb Brassóban. A próbálkozás azt mutatja, hogy más városokban, sőt falvakban is érdemes bevezetni ezt az oktató-nevelő tevékenységet. A vasárnapi iskolát - a legfőbb ünnepek kivételével – minden vásár- és ünnepnapon meg kell tartani a délutáni órákban. Az oktatás két órát vegyen igénybe.

– 1870: létezik már tanfelügyelőség.

Körlevél: 1870. Ez a körlevél az írástudatlanok felszámolásáról és az oktatás színvonalának körülményeiről szól.

– Van órarendünk is ebből az időből.

XX. század...

Az itt jelenlévők mindenike saját bőrén tapasztalta, ha nem is a közepétől, netán tán még korábtól, de az utolsó évtizedektől biztosan, ennek a századnak mind pozitív, mind negatív eseményeit. Ezért most csak arra szeretnék kitérni, hogy Székelyföldnek voltak olyan szülöttei, akik átélve az I., majd a II. világháború súlyos következményeit megértették, hogy tenni kell valamit a nép neveléséért, oktatásáért különben az elpusztítja önmagát.

Márton Áron püspök úr nevét idézem itt fel, mint Székelyföld szülöttjét, aki korán meglátta azokat a problémákat, melyeket az események kitermeltek, és ugyanakkor a megoldásokat is felkínálta a problémákra, és nem csak felkínálta, hanem nagyon sokat tett megoldásukért.

Kiszélesített iskoláról, azaz népnevelésről szól, amelyek létszükségletét a háborúba belépő és a háború alatt nyiladozó ifjúság erkölcsi és szellemi fejlődésének megtorpanása tett szükségessé. Figyelmeztet arra, hogy az igazi népművelés nem maradhat meg az ismeretközlés szintjén, az igazi cél a jellem nevelése.

A másik szívügye a *népnevelés mellett* az iskolák *voltak*. Nagyon fontosnak tartotta, hogy az iskolai oktatás minőségi legyen és, hogy az több legyen, mint tárgyi ismeretek megszerzésének helye. A katolikus iskolának pedagógiai nevelési elveit az örök igazságból kell levezetnie, s így azok a változó idők folyamán nem változnak. A katolikus pedagógia értékmérője a természetfölötti szempont.

Az előadás összegzése és mondanivalója az alábbi mondatokban fogalmazható meg: egyházi iskolák léteztek, léteznek és szükséges lesz létük a jövőben is. Nagyon fontos, hogy észrevegyük azok fontosságát és azon legyünk, hogy újra talpra állítsuk itt a Székelyföldön azokat, és olyan minőségi oktatás legyen nevezett iskolákban, ami által a tárgyi tudás és a lelki emelkedettség egyéniségeket nevelhessen az ott tanuló diákokból.

EGYSÉGES SZÉKELYFÖLDI OKTATÁSI KATASZTER

A Székelyföld 2000 Konferencia résztvevői által szakterületenként megfogalmazott *Záródokumentumban* foglalt ajánlásoknak megfelelően választottam az idei Konferencián bemutatandó előadásom témáját: *Az egységes székelyföldi oktatási kataszter elkészítésének időszerűsége* címmel.

Köszönöm az újabb lehetőséget és a felkérést, melynek szívesen teszek eleget, annál is inkább, mivel a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége vezetését már régebről foglalkoztatja az átfogó kataszter elkészítésének gondolata.

Kiselőadásom arról a projektről szól, melyet az RMPSZ Székelyföldi Területi Oktatási Központja kezdeményezett és menedzsel: egy számítógépes adatbázis létrehozása a romániai magyar tannyelvű közoktatásra vonatkozóan. Mondandómat a *mit?, miért? hogyan?* és *kivel?* kérdéskör köré építem.

A *Mit?* és a *Miért?* kérdések köre

A projekt a romániai magyar tannyelvű közoktatásra vonatkozó komplex számítógépes adatbázis összeállítását célozza meg, amely átfogó és részletes képet ad a magyar tannyelvű oktatás intézményi, valamint beiskolázási szerkezetéről és szakember ellátottságáról.

Tartalmilag egy olyan, évente megújítható adatbank létrehozására törekszünk, amely a magyar vonatkozású intézmények infrastruktúrájával, személyi állományával és beiskolázási adataival kapcsolatos információkat összesíti, intézményi, települési, megyei és országos szinten, a teljesség igényével.

A begyűjtendő információk alapján elkészülő tanulmány szerkezetileg négy területet foglalna magába:

1. *A magyar tanítási nyelvű közoktatási intézmények (a közoktatási hálózat) adatai:*

– az intézmény neve, címe, típusa, intézmény/tagozatvezető(k) adatai;

–az intézmény/tagozat oktatási szerkezeti felépítése – oktatási típusok, szintek és formák alapján;

–az intézmény/tagozat infrastruktúrája: épületek, osztálytermek, laboratóriumok, testneveléssel kapcsolatos létesítmények adatai, ezek kihasználtsága, oktatási eszközellátottság szintje – különös tekintettel a számítástechnikai felszereltségre, könyvtári állományra bentlakási lehetőségek.

2.Beiskolázási adatok (az iskoláskor előtti és az iskoláskorú népesség adatai):

–az oktatási intézményben tanulók beiskolázási adatai: csoportok/osztályok száma, tanulói létszám – oktatási szintenként. A beiskolázással kapcsolatos sajátos követelmények: vonzó környezet, ingázási lehetőségek, bentlakás stb.;

–az intézményi adatok régiókénti/megyei szintű összesítése a magyar iskoláskorú népesség megoszlása korosztályonként, beiskolázási szintjük szerint – a „hiányzók” holléte (román tagozat, beiskolázatlanok...), összehasonlítás a hasonló korú és oktatási szintű román nemzetiségűek adataival, a legutolsó – 1992-es – népszámlálás, önkormányzati nyilvántartások, egyházi statisztikák és egyéb források alapján.

3. Az intézményben/tagozaton, a megyében illetve országosan oktató pedagógusok személyi és szakmai adatai.

4. Az összegyűjtött és elemzésnek alávetett adatok feldolgozása, következtetések, javaslatok, esetleg fejlesztési stratégiák megfogalmazása.

Az iskoláink többsége most már helyi, önkormányzati fenntartású, ezért bizonyos úgynevezett determinációs tényezők együtthatásaként eltérő színvonalon képesek működni. Sajnálatos tény, hogy a költségvetési válság az utóbbi években állandósult és a kényszerű racionalizálási technikák megjelenése, esetleg alkalmazása (gondolok itt iskolák, netán óvodák megszüntetésére, csoportok, osztályok összevonására, az elkerülhetetlen pedagógus fluktuációra, a szegényes működési körülményekre) más országok tapasztalatai szerint nem mindig segítik a minőség javítását, ahogy azt remélnék, elvárnák az alkalmazóik.

Tapasztalható, hogy a hatékonyság szempontjából a különböző iskolák teljesítmény-színvonalában egyre inkább különbségek mutatkoznak. Mindez azzal magyarázható, hogy általában a teljesítmény-kényszer egyre inkább fokozódik, ezáltal az iskolák minőségi versenyhelyzetbe kerülnek/kényszerülnek, s ebben a versenyben egyre inkább meghatározó az a társadalmi-, pedagógiai potenciál (környezet–iskola–család), amelyben az egyes iskolák élnek és működnek. Ebben az esetben szinte elkerülhetlenné válik – különböző belső és külső környezeti okok és tényezők miatt – az egyes iskolák közötti szakadék növekedése, az esélyegyenlőtlenség foko-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból zódása. A felzárkózás taktikáját választó iskola feladata a már eleve létező, vagy a kialakult színvonalkülönbségek csökkentése, a tanulási esélyegyenlőség javítása. Ennek a sikere az egyre inkább polarizálódó társadalom iskolarendszerében az egyes iskolák objektív és szubjektív feltételrendszerének és a tanítók/tanárok pedagógiai-pszichológiai felkészültségében rejlenek. A kérdés viszont, hogy: hogyan alkalmazható konkrétan és helyspecifikusan a felzárkózás taktikája? – azonban továbbra is nyitott marad. Megoldást jelenthetne a külső szakmai kontroll gyengülésével egyidőben a belső minőségbiztosítási mechanizmusok kiépítése. Ez azonban, különböző okoknál fogva, iskoláinkban még várat magára. Talán azért is – többek között –, hogy az előbbieken említett társadalmi-, pedagógiai potenciál összetevői között nem alakult ki és ez által nem is működik a közös cél érdekében együttműködési készség, partneri viszony; vagy: egy adott kistérségi szinten nem fogalmazódtak meg a fejlesztési stratégiák és többnyire a már/még létező megtartására, esetleg nagy finanszírozási deficit árán való működtetésre rendezkedtek be.

Külső, szakértelemre alapozó, az elkészítendő adatbázis elemzéséből származó ajánlások, megoldási javaslatok segítséget nyújthatnának az egyes iskoláknak vagy a kistérségi fejlesztésben gondolkodóknak. Az önállósulás útját követő anyanyelvi oktatási rendszerünk komplex felmérésére, feltérképezésére és átvilágítására alapozva, valamint a helyi adottságok és értékek figyelembevételével ki lehet/ki kell dolgozni az intézményrendszer távlati fejlesztési stratégiáját. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a pozitív irányú átalakítás, a modernizáció megköveteli a község, a város a municípium, a kistérség, a régió saját, belső, az oktatást érintő reformját.

Általános átalakítási alapelvként kell elfogadjuk, hogy:

- az oktatást érintő reformnak az adott entitás – község(-ek), város, kistérség, térség – egész működését érintő reformcsomagba kell illeszkedniük;

- a tervezett átalakítást a legteljesebb nyilvánosság mellett a pedagógusok és a szülők véleményének folyamatos kikérésével kell végrehajtani;

- az intézményrendszer vélhető, helyenként elkerülhetetlen szűkítését fejlesztéssel, innovatív beavatkozással, tehát pozitív tartalommal kell kompenzálni;

- a finanszírozás terén a bázisfinanszírozástól a feladatfinanszírozásra kell áttérni;

- fontos feladat a pótlólagos fejlesztési források feltárása, ezek segítségével az innováció és a kiemelkedő teljesítmények elismerése;

- a fejlesztés adott szintű, de lehetőség szerint térségi koordinálása, a térségi kapcsolatok erősítése.

Összefoglalva tehát:

–A projekt hiánypótló jellegű, hiszen az adatbázis összeállításával egyrészt egy olyan nyilvántartási rendszer jönne létre, amely elősegítené egy átfogó kép kialakítását a romániai magyar oktatási intézményekről, a diákok és pedagógusok létszámáról/adatairól, ezek várható alakulásáról, az oktatási intézmények működési kérdéseiről, problémáiról és hiányosságairól, másrészt pedig alapot teremtene egy ésszerű statisztikai és oktatáspolitikai prognózis megállapítására.

–Tényszerű információk birtokában, az egyre súlyosbodó létszámcsökkenés figyelembevételével lehetséges optimális keretek között oktatáspolitikai döntésekről, fejlesztési tervekről és stratégiákról, a jövő színvonalas, a piacgazdaság sajátos körülményeinek megfelelő, önálló oktatási intézményrendszert megtervezni.

Az előbbieken említett drasztikus létszámcsökkenés súlyosan érinti iskoláinkat. Még friss az élmény: nemrég az *Apáczai Közalapítvány* támogatásával ajándék tanszercsomagokat juttattunk el minden, az első osztályt magyar tannyelvű osztályban kezdő kisdiaáknak, a megajándékozás örömén túl azzal a nem titkolt szándékkal, hogy ezzel is – bátorítva és támogatva a szülőket – próbáljuk befolyásolni a beiskolázási számok alakulását. Természetesen ez egyedi akcióként és „most azonnal” nem hozza/nem hozhatja meg a várt eredményt, de reméljük, hogy lesz folytatása jövőben és azután is.

Helyenként azonban szomorúan tapasztaltuk, hogy egyes vidékek, beleértve a Székelyföldet is, igencsak elnéptelenedtek, és egyre kevesebb iskolát kezdő gyerekekkel kell számolnunk. Példaként a következő diákon egy pár vidék helységeinek adatait mutatom be azzal az ismételt hozzátevéssel, hogy sajnos nem egyedi esetekkel állunk szemben, hasonló statisztikákat mutathatnánk Hargita, Kovászna és Maros megyék más vidékeiről is.

A Hogyan? és Kivel? kérdéskör

Adatgyűjtésünk nem előzmény nélküli, hisz az elmúlt év végén és 2001 elején már végeztünk hasonló jellegű munkát a budapesti *Márton Áron Kollégium* megbízásából, de az nem volt annyira átfogó, a teljes rendszerre kiterjedő felmérés, mint amilyent most tervezünk: többek közt nem érintette az óvodai oktatás területét és nem foglalta magába a pedagógus állomány személyi és szakmai adatait.

Az adatgyűjtés során számítunk az adatgyűjtést végző kollégák lelkiismeretes, minden részletre kiterjedő, pontos munkája mellett az *Oktatási és Kutatási Minisztérium Nemzeti Kisebbségi Nyelvű Oktatás Főosztálya*, an-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
nak vezérigazgatója, Dr. Murvai László támogatására, a megyei tanfelügyelőségek magyar tannyelvű oktatásért felelős főtanfelügyelők, főtanfelügyelő-helyettesek és tanfelügyelők, valamint az *RMDSZ Oktatási és Ifjúsági Főosztálya* támogatására is. Az adatgyűjtést megyei szervezeteink által kijelölt kollégák bevonásával oldjuk meg, az adatok feldolgozása pedig a *Székelyföldi Területi Oktatási Központ* támogató segítségével kialakított szakértőkből álló munkacsoport feladata lesz. A projekt finanszírozását az *Illyés Közalapítvány Erdélyi Alkuratóriuma Oktatási Szaktestületéhez* benyújtott és pozitívan elbírált pályázat segítségével oldjuk meg.

A projekt kivitelezéséhez a következő lépéseket követjük:

- az adatbázis felépítésének, informatikai háttérének a megtervezése;
- az adatgyűjtő lapok megtervezése és sokszorosítása;
- a kérdőívek kitöltése és megyénkénti, régiókénti összesítése;
- adatbevitel;
- a kérdőívek feldolgozása, az eredmények értékelése, értelmezése majd publikussá tétele (kiadvány, CD-lemez, mágneses lemez...)

Befejezésként

Az előbbieken a *mit?* és *miért?* kapcsán szó esett a saját, belső reformról, a modernizációról, fejlesztésről. Köztudott, hogy a változások, az újszerű megoldások azonban felerősítik a kockázatvállalás felelősségét. Ez különösen érvényes az iskolákban, ahol a tanítási folyamatokban a stabilitás, a pedagógiai eljárások megszokott elemei a kiszámíthatóságot és a biztonságot kell, hogy sugallja. Eppen ezért rendkívül nagy dilemma az intézmények szintjén a stabilitás és a változtatás mértéke. Konkrétan az, hogy mit őrzünk meg, és mit kell megváltoztatni? Biztos-e, hogy minden környezeti elvárást igényként kell kezelni és kiszolgálni? A környezet és az iskola kapcsolatában/viszonyában az iskola lehet-e aktív, akár környezetet is befolyásoló szereplő, vagy csupán kiszolgáló szerepe van? Mit fogadnak be/el, és mit nem? Mekkora lesz az elutasítás kockázata például egy beiskolázási versenyhelyzetben, melyre az előbbieken utaltam?

Ezek olyan kérdések, amelyek helyi szinten az adott intézmény és annak környezete kapcsolatában jelennek meg, és ahol természetesen a válasz is csupán helyi lehet. Különös változtatás az, amelyet nem az intézmény kezdeményez, hanem például a fenntartó vagy az oktatásirányítás állami szintje (tanfelügyelőség) rendel el. Ilyenkor számolni kell azzal a speciális helyzettel, hogy az intézményvezetőnek feladata lesz a változtatás tartalmát és szükségszerűségét megismertetni és elfogadtatni a kollégáival, a szülők-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
kel, a tanulókkal. Tapasztalatom, hogy ilyen esetben egyre többször lehet hallani a halogatás, illetve a kivárás taktikájáról. [...]

Ez egy olyan jelzés, amelyet komolyan kell venni, ugyanis egyszerre vannak jelen a változtatásokat megértő, azokat üdvözlő, azokért dolgozni kész emberek és azok is, akik a halogatással taktikáznak. Fel kell készülnünk azoknak a helyzeteknek a megoldására, amelyeket a majdani, felmérésünket követő tanulmány ajánlások szintjén vet fel iskolavezetőknek, önkormányzati tisztségviselőknek egyaránt.

Egy valami számunkra, a projekt tervezői és kivitelezői számára biztos: most már itt az ideje a cselekvésnek, tovább késlekedni nem szabad az adatbázis összeállításával, és ígérjük, hogy nem fogunk a halogatással taktikázni.

STRATÉGIÁLIS MÓDOZATOK A KÖZOKTATÁS INTERKULTURÁLIS IRÁNYULTSÁGÁNAK FOKOZÁSÁRA

Az interkulturális nevelés fogalma és időszerűsége

Az interkulturális nevelés fogalmára és időszerűségére, valamint annak a köznevelési rendszerekbe való bevezetésére vonatkozó kérdéskört a tág értelemben vett intézményes nevelés két jellegzetes vetületének rövid bemutatásával szeretnénk elindítani. Mindenekelőtt arra az egyértelmű tényre óhajtunk utalni, miszerint a 21. század elején a modern társadalmakban lezajló közoktatás voltaképpen egy olyan jelentős társadalmi tevékenységet testesít meg, melynek alapvető célkitűzése egyrészt egy adott népcsoport (nemzetiség, nemzet) által felhalmozott sajátos műveltségkészlet (minél lényegesebb és nagyobb részének) a felnövekvő fiatal generációk számára történő átszármasztására, másrészt más népcsoportok (nemzetiségek, nemzetek) kultúrájába tartozó alapvető értékek megismertetésére vonatkozik. Régi időkben kikristályosodott pedagógiai hagyomány alapján az oktatási rendszerek mindenekelőtt az első célkitűzés megvalósításáért munkálkodtak, a másodikat pedig gyakran minimálisra csökkentették. A történeti visszatekintés azt mutatja, hogy a (nemzeti) kultúrába való bevezetés, valamint az alapvető művelődési eszközök átnyújtása képezte az iskola legégetőbb megvalósítandó feladatát minden időkben, hiszen annak érvényesítése egyrészt a nemzedékek közötti folytonosságot biztosította, éppen azáltal, hogy meghatározta a nyelvi alapokra épülő egységes kulturális identitást, másrészt az egyén szociális integrációját és boldogulását segítette. A nemzedékek közötti szerves összekapcsolódás révén pedig a társadalom önmagát és nyilván egész kultúráját folyamatosan mintegy reprodukálta, illetve fenntartotta. Az emberi társadalmak történelmi fejlődése alatt megalkotódott művelődési kincskészlet hatékony iskolai terjesztésének tehát nemcsak azért van központi jelentősége, mert abban a folyamatban a fiatalok birtokba vehetik a távlati szociális beilleszkedés nélkülözhetetlen pszichikus képződményeit és adaptív mechanizmusait, hanem azért is, mert ily módon kifejlődik nemzeti identitásuk. Ennek azért van kivételes jelentősége, mert az identitás, mint azonosságtudat az éntudat központi

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból elemét alkotja. Az identitás hiányában az egyén érzése elégtelen, szociális vonatkozásban dezorientálttá válik, nem éli meg a személyes folyamatosság érzését, mint ahogyan a belső összhang éltető élményét sem. A kultúra átszarmaztatása révén megteremtődnek azok a feltételek is, melyek a művelődési értékek állományának permanens gazdagodását határozzák meg, mert hiszen a kitermelt és átörökített kultúra az elkövetkezőkben mindig további kultúrát generál.

Másodsorban szükségesnek véljük kiemelni, hogy a nemzeti kulturális értékek intézményes átszarmaztatása, illetve az etnikai és kulturális azonosság tudat alakítása ma már annak a ténynek a figyelembevételével történik,

mely szerint a földkerekség talán minden régiójában (még az úgynevezett nemzetállamokban is), az emberi társadalmak egyik sajátos jellemzője éppen a kulturális pluralizmus. A jelenlegi globalizációs folyamatok közepette a multikulturalitás mértéke nemhogy nem csökken, hanem éppen ellenkezőleg, erősödik, s a világ egyre színesebbé válik (hiszen a kulturális identitás megőrzésének szükségessége a világ minden táján, még a legkisebb népcsoportok esetében is egyre jobban tudatosul). Ugyanakkor, a különböző művelődési értékrendszerek összetalálkozása (mindenekelőtt az együtt élő vagy szomszédságban levő kultúrák érintkezése) is egyre gyakoribbá válik, a kultúrák közötti (önmeghatározást és fejlődést egyaránt segítő) kapcsolatok pedig folyamatosan fokozódnak, annak ellenére, hogy azok, fejlettségük, szférájuk vagy jellegük szempontjából, sokszor nagyon is különbözőek (esetenként mind térben, mind időben, mind pedig szellemiségükben egymástól meglehetősen távol esnek).

Az elindított gondolatkört még egy szorosan a témánkba vágó szociális problémával szeretnénk bővíteni, mely arra vonatkozik, hogy a különböző etnikai, s ahhoz kapcsolódóan eltérő kulturális identitással rendelkező egyének vagy emberi csoportosulások adott régióban vagy társadalom kereteiben történő együttélése – köztudottan – nem mindig zökkenőmentes.

Viszonylag gyakori a kölcsönös alkalmazkodás sikertelensége, a konfliktu-

sok megjelenése, az asszimiláció jelensége, az egyének identitásra vonatkozó elégtelensége vagy a kulturális másság előítéletes, negatív érzelmekkel kísért felfogása és visszautasítása. Az eltérő kulturális identitással rendelkező emberek (csoportok, nemzetiségek, nemzetek) közötti kapcsolatok elégtelen jellege, az iskolai kulturalizációs folyamat minőségi optimizációjának szükségessége, egy-egy régió vagy ország különböző etnikumainak, változatos nyelveinek, vallásainak, egyszóval eltérő kultúráinak valósága, az új évszázad kezdetén, megannyi pedagógiai üzenetet hordozó kihívást jelentenek az iskolai nevelés számára. Majdnem teljes bizonyossággal feltételezhetjük, hogy eme kihívásoknak az intézményes nevelés úgy tudna a legeredményesebben megfelelni, ha fokozná interkulturális

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból jellegét. Ugyanis minden valószínűség szerint a nevelés mentén meghirdetett interkulturalizmus eszméje a kultúrközi kommunikáció és értékcsera adekvát megvalósulásának, a kulturális modellek között lezajló optimális kapcsolatok létrejöttének, valamint a különböző etnikumok kölcsönös megismerésének vezérelvét képezi.

Az interkulturalitás viszonylag fiatal pedagógiai irányultságú paradigmájának távlatában az intézményes nevelés mint kulturalizáló folyamat lehetőséget kell biztosítson arra, hogy a növendékek meghaladják saját kultúrájuk szféráját, s megközelítsék mások kultúrájának egyes elemeit, azokkal szemben nyitott, elfogadó-megértő viszonyulásokat fejlesszenek ki, ugyanakkor arra, hogy betekintést nyerjenek idegen kultúrák szellemiségébe, s az ennek következtében föllépő kontraszt-hatás révén saját műveltségüket is minél tisztábban észlelhessék és értékelhessék. Számos jel utal arra, hogy az intézményes nevelés ma már nem mondhat le mások kulturális értékeiben, valamint a kultúrközi kapcsolatokban rejlő gazdagító és fejlesztő erőről, pláne akkor, amikor a különböző kultúrák hordozói egymáshoz viszonylag közel, esetenként együtt élnek. A különböző kultúrák (kulturális csoportok) közötti kapcsolatok hozzájárulnak a sajátos jelleg tudatosulásához, a kapcsolatban résztvevő kultúrák fejlődéséhez, ugyanis az interakciós folyamatban, rendszerint az interkommunikáció mértékének függvényében, a kultúrák módosulnak, újrastrukturálódnak, bővülnek, újból és újból megdefineálódnak.

Az interkulturális nevelés céljai és pozitív hatásai

A napjainkban szinte mindenhol megmutatkozó kulturális pluralizmusnak, a konfliktusok, az agresszió, az elutasítás, a negatív előítéletek, az intolerancia vagy az erőszak elleni küzdelem viszonylatában, úgy tűnik, hogy a legjobban az az interkulturális jellegű nevelés felel meg, amelyik alapvetően a kulturális relativizmus elvére támaszkodik, s ekképp a változatos kultúrák, illetve a kulturális különbözőségek tiszteletben tartását véli igencsak fontos problémának. Viszont az úgynevezett nemzeti (alap)tantervek, éppen kulturális tartalmaik révén, rendszerint szűk (mindenekelőtt a nemzeti azonosságtudat fejlesztésére vonatkozó) nemzeti célokat szolgálnak (ami alapjában véve természetesnek tekinthető). Ebből fakadóan azonban nyilvánvalónak látszik, hogy az interkulturális nevelés kibontakozásának legnagyobb akadály a modern oktatási rendszerek fokozott nacionalizmusában – a saját nyelv, irodalom, történelem stb. végső soron mindennemű kulturális megvalósítás vagy hagyomány kiemelt jelentőségű értéként való bemutatásában keresendő, melynek alapján az iskolázás vé-

gén a felnőtt szintjére elérkező egyén hajlamossá válik arra, hogy másokkal szemben túlértékelje saját művelődési produktumait (nemzeti történelmét, vallását, tudását, anyanyelvi rendszerét, irodalmát, tudományos megvalósításait, hagyományait, sőt képességeit vagy jellembeli tulajdonságait is), hogy saját népének kiemelkedő fontosságát vagy magasabbrendűségét hirdesse; végső soron, hogy negatív előítéleteket dolgozzon ki, lappangó ellenséges érzületeket tápláljon mások iránt, más értékekkel (vagy mások értékeivel) szembeni megvető-elutasító vagy kicsinyelő magatartásokat tanúsítson. Napjainkban ez már egyszerűen elfogadhatatlan, hiszen az európai integráció síkján szinte mindegyik európai nemzetiség vagy nemzet elemi érdeke arra is vonatkozik, hogy az iskolát elhagyó, állampolgári státust elnyerő, s a szociális élet mezejére kilépő fiatalok, mind saját országuk, mind pedig a közös európai ház civilizált, kulturált magatartású, egyenrangú tagjai legyenek.

Az interkulturális beállítottságú nevelés arra törekszik, hogy felébressze és gondozza a növendékekben önmaguk (önnön lényük), anyanyelvük, saját nemzeti kultúrájuk megismerésének szükségességét, de ugyanakkor arra is, hogy aktiválja a mások iránti érdeklődést, az idegen nyelvekkel és kultúrákkal szembeni érzékenységet, a kíváncsiságot és megbecsülést is. Célul tűzi ki egyrészt, hogy az anyanyelv és a nemzeti kultúra asszimilációjának alapján megtanítsa a fiatal generációkat a kultúrák sokféleségére (s a különbözőségek csodálatára, tiszteletére), másrészt, hogy általános kulturális kritériumok kiemelésével annak meggyőződését alakítsa, hogy a föld bármely részén élő embereket, a köztük megfigyelhető (etnikai, nyelvi, vallási, nemi, életkori, szociális státusbeli, foglalkozásbeli stb.) eltéréseket túlszárnyaló, lényeges hasonlóságok jellemzik.

Ismeretes, hogy az úgynevezett modern nemzetállamok azon kezdeti elképzelése, hogy kultúrájuk homogén, mennyire illuzórikusnak bizonyult. A legtöbb esetben az egynemzetiségű (etnikailag egyszínű és kulturálisan homogén) állam létezését a valóság egyértelműen megcáfolta. Stavenhagen (1997. 193.) találóan jegyzi meg, hogy „leggyakrabban akkor emlegetik a homogén kultúrájú, egynemzetiségű állam eszméjét, amikor el akarják fedni azt a tényt, hogy az ilyen államokat inkább minősíthetnék etnokratikusnak, ahol egy többségi vagy uralkodó etnikai csoport ráerőlteti saját nemzetiségét a társadalmat alkotó többi csoportra”. A magukat nemzetállamnak deklaráló országokban a többszínűség felismerésének következtében s az egyes eltérő tulajdonságok negatív másságként való felfogásából kifolyólag, számos próbálkozás történt a (kulturális) homogenizálás irányába, amikor is az uralkodó etnikai csoport megpróbálta ráerőszakolni saját kultúráját a lakosság bizonyos (kisebbségi) csoportjaira. A kulturális homogenizáció feladatainak nagy részét az állam rendszerint az iskolára

ruházta, mert a fokozottan centrális irányítású közoktatási szisztémák síkján viszonylag könnyű volt egy szabványosított (egyszínű) iskolarendszert működtetni, egy egységes, az államvezetés érdekeinek megfelelő nemzeti standard műveltséget közvetíteni, annak elsajátítását mindenki számára kötelezővé tenni, s ezáltal mindenkit kulturális viszonylatban egyformává modellálni (uniformizálni), s ugyanakkor a tanítás nyelvét is könnyen lehetett manipulálni. Öröndetes azonban, hogy ma már egyre többen utasítják vissza az iskola uniformizáló funkcióját, egyre többen igénylik az iskolai intézmények típusra, szerkezetre, pedagógiai programra, világnézeti és nevelésfilozófiai irányultságra, pszichológiai háttérre, tanítási nyelvre, működési koncepcióra, szervezeti formákra stb. vonatkozó sokféleségét. Ez nagyon jól megfelelne az emberek (csoportok) varázslatos változatosságának, a kultúrák rendkívüli méretű és lenyűgöző sokféleségének. Kontinensünk viszonylatában Carneiro (1999. 126.) egyértelműen megállapítja, hogy Európa legnagyobb kincse a sokféleségében rejlik. Az is igaz azonban, hogy globalizálódó világunkban a kisebb-nagyobb kultúrák egyes sajátos jegyei bizonyos mértékben, sajnos, szükségszerűen elhalványulnak. Ezt az uniformizációt Illyés (1999. 8.) értékvesztési folyamatnak tekinti, és úgy véli, hogy a kulturális csoportok közötti különbségek fenntartását, megőrzését vagy esetleg visszaállítását elő kell segíteni. Meglátásunk szerint, mindenekelőtt az iskola feladatát képezi, hogy az etnikai és kulturális csoportok közötti különbségek fennmaradjanak, hosszú távon megőrződjenek, vagy esetenként újra kialakuljanak. Napjainkban a kirobbanó konfliktusokon túl az kimondottan reményt keltő tény, hogy sok állam „nemcsak hogy eltűri a kulturális sokféleség kifejeződési formáit, de még azt is elismeri, hogy a sokféle kultúra és a sokféle etnikum nemhogy nem akadályozza a demokratikus társadalmi integrációt, de annak igazi pilléréül szolgál” (Stavenhagen 1997. 194.). Nyilván a józan ész is azt diktálja, hogy ezt a kulturális sokféleséget mindenképpen meg kellene őrizni, hiszen az emberiség egyik alapvető értékét képezi. Ennek a fontos feladatnak a teljesítésére a legnagyobb hatásfokú eszköznek az interkulturális nevelés mutatkozik, hiszen az a művelődési értékekbe gyökerező identitás kifejlesztésével párhuzamosan, a kulturális diverzitás védelmezésének érdekében is történik.

Az interkulturalitás pedagógiai fogalma tehát mindenekelőtt az iskola által kezdeményezett művelődési interakciókra, a kapcsolatok kölcsönösségére, mindenfajta kulturális értékek iránti nyitottság művelésére vonatkozik. Ugyanakkor e fogalomban kifejezésre jut a művelődési értékek mutúális elfogadása, megértése, megbecsülése, azok általános és egyetemes emberi javakként való tisztelete. Az interkulturális nevelés intenzívebb érvényesítése révén (például a romániai iskolázás folyamatában) a növendék-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
kek hajlandóságot nyernének az ország polgárai között létező (nyelvi, etnikai, kulturális, vallási, világfelfogási stb.) különbségek jobb megértésére, elfogadására, helyesebb megítélésére és pontosabb értékelésére.

Egyre nagyobb azoknak a szakértőknek is a tábora, akik úgy vélik, hogy az interkulturális nevelés kibontakoztatása nemcsak a kulturális szempontból heterogén (plurikulturális), hanem még a viszonylag homogén (monokulturális) közösségekben is célszerű, hiszen az interkulturális párbeszédre és egészséges kapcsolatokra való hajlandóság, a funkcionális, interakció-könnyítő jelleggel bíró interkulturális magatartások ma már szinte minden ember számára nélkülözhetetlenek. Szükség van tehát arra, hogy az iskolában oktatott tantárgyak (s itt nemcsak az irodalomra, a történelemre és a földrajzra gondolunk) rendszerét jelentősebb interkulturális irányultság jellemezze. A megszervezett pedagógiai tevékenységek pedig hordozói legyenek a kulturális sokféleség fogalmának, terjesztői olyan kulcsfontosságú egyetemes értékeknek, mint amilyen például az ökológiai tudatosság, a társadalmi igazságosság, az emberi jogok, a tisztelet, a kooperáció, a felelősség, a béke, a demokratizmus. Viszont olyan oktatási programokra is fölöttébb szükség van, melyek hozzájárulnak egy ország különböző etnikumú lakosainak egységességére vonatkozó nézetek növendékek általi elfogadásához, éppen azáltal, hogy dominánsan azokat az értékeket hozzák előtérbe, melyek az emberek közötti lényeges hasonlatosságokat tükrözik, melyek az embereket egyesítik, s nem azokat, melyek megosztják őket.

A fentiek alapján megfogalmazhatjuk azt a követelményt, miszerint a multikulturális Európa jellegzetes keleti régiójában, a közoktatás-politika és a centrális oktatásmenedzsment jobb lehetőséget kellene teremtsen a köznevelési rendszer interkulturális orientációjának biztosítására, az intézményes nevelés szintjén pedig a pedagógusok eredményesebben ki kellene aknázzák a tanítási programok interkulturális lehetőségeit, hatékonyabban kellene interakcióba hozniuk a nemzetiségi, nemzeti és nemzetközi művelődési értékeket. Az interkulturális nevelés célszerűsége a nemzeti kisebbségek viszonylatában is megmutatkozik, mert hiszen egyfelől megátolja a kulturális alapú asszimilációs folyamatokat, másfelől meghaladja a multikulturalitás (a különböző kultúrák lényeges ismérveinek szűk, elszigetelt, kapcsolat nélküli megnyilvánulásainak) gondolatát, ugyanis mindegyik műveltség típus egyidejű és sajátos megtárgyiasulását és fejlődését, valamint a különféle kultúrák irányába megmutatkozó nyitottságot és kapcsolatkésztséget favorizálja. Demorgon (1998. 29., 35.) elég élesen megkülönbözteti a multikulturalitás és interkulturalitás fogalmait, s azokat nem tekinti felcserélhetőeknek, amennyiben míg az első csupán azt fejezi ki, hogy adott térben és azonos időben, több kultúra van jelen (többnyire egymástól elszigetelten és zártrendszerűen), addig a másik arra utal, hogy

két vagy több (nyíltrendszerű) kultúra között kölcsönös kapcsolatok léteznek, és mindegyik fél számára előnyös cserék zajlanak le. Ezen az alapon különbséget tehetünk a multikulturális és az interkulturális nevelés között is. Míg a multikulturális nevelés arra vonatkozik, hogy az intézményes nevelés folyamatában több különböző kulturális háttérrel (eltérő nyelvi, etnikai, vallási stb. hovatartozási tudattal) rendelkező növendék vesz részt, addig az interkulturális típusú nevelés a változatos, a legkülönbözőbb művelődési szférából érkező értékek átszarmaztatásával próbál mindenfajta kulturális érték iránt nyitott személyiséget fejleszteni. Az interkulturális nevelés felkészíti a soron következő nemzedékeket a békés együttélésre, az esetleges konfliktusok erőszakmentes kezelésére egy multikulturális világban, egy sokszor elmélyülten elkülönülő értékek által meghatározott szociális környezetben, ugyanis – bár előnyben részesíti a saját kulturális univerzumot – céltudatosan promoválja a toleranciát, a tiszteletet, az empátiát, a másik és a másság elfogadását is. Tisztázza és tudatosítja, hogy a különböző kultúrákra jellemző értékrendek, a változatos művelődési értékrendszerek között ma már nem létezhetnek alapvető ellentétek vagy összeférhetlenségi állapotok. Nem ragad meg azonban a kultúrák közötti hasonlóságok és különbségek megállapításánál, hanem azt meghaladva megpróbál új, mindenki által elfogadott jelentéseket megfogalmazni (Perregaux 1999. 123.). Ekképp az európai integráció viszonylatában lépéseket tesz az európaiság (az európai összközösséghez való tartozás) érzésének kiművelésére, az európai tudat alakítására. Magától értetődőnek tűnik, hogy az interkulturális nevelés jelentős mértékben megalapozza a fiatalokban annak meggyőződését, hogy minden nemzet műveltsége, mind a kisebbség, mind a többség kultúrája egyformán érdemes a megbecsülésre, megőrzésre, ápolásra, népszerűsítésre és fejlesztésre.

Az interkulturális nevelés megvalósításának stratégiai módok

Felvetődik a kérdés: miként lehetne az iskolarendszernek az interkulturalitás irányába való odafordulását előidézni és egyre erőteljesebb mértékben fokozni? Megítélésünk szerint az interkulturális nevelés konkrét iskolai megvalósítását – romániai, illetve a romániai magyar oktatás viszonylatában – (nyilván, a kedvező oktatásmenedzsmenti és oktatáspolitikai akaraton túl), olyan stratégiai tényezők és szituációk optimalizálhatnák mint pl.:

– legalább Európára kiterjedő testvériskolai és -osztályi rendszerek kiépítése;

–iskolai, osztályszintű és egyéni levelezési és más jellegű kapcsolat-tartási programok kezdeményezése, elindítása és fenntartása, azok szisztematikus segítése;

–a bel- és külföldi tanulmányi kirándulások, esemény-megtekintések és múzeumlátogatások szervezeti formáinak szélesebb körű alkalmazása;

–változatos művelődési övből érkező, eltérő szakmákat, státusokat, nyelveket vagy vallásokat képviselő személyiségekkel való találkozók szervezése;

– fokozottabb zenei és énekkari tevékenységek lebonyolítása;

–a kulturális értékek minősítő és hierarchizáló, illetve stigmatizáló módozatokban való bemutatásának megszüntetése;

–az etnocentrizmust, szélsőséges nacionalizmust, sovinizmust vagy fundamentalizmust favorizáló, bármilyen diszkriminációnak alapot nyújtó oktatási programok és hatásgyakorlások elvetése;

–a tantervek minél több olyan ismerettel való kibővítése, amelynek tanítása hosszú távon fenntartaná a kulturális diverzitást és az egyének vagy csoportok egyediségét, továbbá bátorítaná az országban meglévő etnikai kultúrák minőségi expanzióját, a kétnyelvűséget (többynyelvűséget), az alternatív életmódokat stb.;

–kiegyensúlyozottabb arány biztosítása a nemzeti értékeket és az egyetemes kulturális elemeket hordozó tananyagok, a többségi és a kisebbségi kultúrára utaló tartalmak között, a nemzeti kulturális azonosságtudatot és az Európához, illetőleg az összemberiséghez tartozás érzését fejlesztő, az iskolában megtanulásra felajánlott ismeretkészletek között;

–olyan tanítási-tanulási stratégiák, módszerek és technikák alkalmazása, melyek az interkulturalizmus irányában hajlékonyabbak, nyitottabbak és érzékenyebbek;

– idegen nyelvek fokozottabb tanítása;

–erkölcsi, filozófiai, ideológiai, pedagógiai felfogások sokszínűségének, valamint a vallási meggyőződések sokféleségének fokozottabb bemutatása és tudatosítása;

–az iskolák olyan korszerű kommunikációs eszközökkel és technológiákkal való ellátása, melyek lehetővé teszik az információs társadalomba való szervezettebb és intenzívebb bekapcsolódást;

–helyi vagy nemzetközi kritikus és jelentős, régebbi megtörtént vagy aktuális politikai, művelődési, gazdasági, társadalmi vagy természeti események (háború, éhínség, sztrájk, választás, robbantás, atrocitás, gyermekbántalmazás, árvíz, földrengés, terrortámadás stb.) empatizáló, karitatív érzelmeket keltő és szolidaritást favorizáló feldolgozása;

– a kulturális különbségek értelmezési kritériumokként való felfogása;

– kulturális értékek szembeállításának, egyes értékek modellként való prezentálásának, valamint más értékek minimalizálásának mellőzése a pedagógiai folyamatból;

– az iskola és az osztályok életének demokratikusabb, a humánértékek érvényesítésével történő megszervezése;

– különböző jelentősebb szociális státusokhoz kötődő modellértékű szerepelírások és szerepviselkedések megtapasztalási lehetőségének biztosítása;

– sérült, akadályozott, veszélyeztetett vagy bármilyen speciális nevelési szükségletekkel rendelkező (különleges bánásmódot igénylő) gyermekek integrációja a hagyományos osztályokba;

– más egyénnel, idegen csoportokkal való empatizálás képességének fejlesztése, a szolidaritás és karitatív késztettség művelése, ugyanakkor az erkölcsileg vagy szociálisan el nem fogadható emberi megnyilvánulások iránti ellenérzés formálása;

– az oktatás európai dimenziójának erősítése, az európai vonatkozású

tananyagtartalmak fokozottabb érvényesítése, az egyes tantárgyak adta lehetőségek hatékonyabb kiaknázása az európai értékek, valamint az integrációs folyamatok perspektívájában. Ma már az európai dimenzió figyelembevételével az iskolai tanítási-tanulási folyamatokban nemcsak az európaizációs folyamat elsőrendű pedagógiai követelménye, hanem egyazon időben jelentős politikai, gazdasági és szociális szükséglet is.

E kimerítő részletességre nem törekvő felsorolásban található stratégiai intézkedések egyvelege is bizonyítja, hogy sajnos, ma még nem rendelkezünk az interkulturális nevelésre vonatkozó jól kidolgozott, átgondolt és szakszerűen egységes metodikával, csupán egynéhány olyan pedagógiai eszközzel, melyek segítségével bizonyos mértékben elő lehet mozdítani az iskola interkulturális dinamikáját. A bemutatott módozataiból az is kitűnik, hogy ezt a pedagógiai orientációt nem lehet új iskolai tantárgyként, a multikulturális társadalomra vonatkozó tudományként vagy kisebbségeket érintő kompenzáló oktatásként értelmezni – amint azt Dasen (1999. 39.) is megjegyzi –, hanem olyan ideológiaválasztásként kell felfogni, amely az állampolgárjelölteknek azt a felkészítést jelenti, ami lehetőséget nyújt a megfelelő tájékozódásra, a helyes döntésekre és cselekvésekre, az értékrendek multiplikációjának körülményei között.

A fentiekben bemutatott stratégiai módzatok révén az interkulturális nevelés, mint a kulturális különbözőségek pedagógiai megközelítése, megpróbálja figyelembe venni a világunkat egyre fokozottabban jellemző két ellentétes irányultságú tendenciát: egyfelől a nemzeti síkú homogenitásra való törekvést, valamint a nemzetközi síkú integráció és globalizálódás folyamatát (a gazdaság, illetve a gazdasági kapcsolatok mondializációját, az

audiovizuális média, illetve a kommunikációs hálózatok gyors terjedését stb.), másfelől a regionális vagy helyi jellegű, saját kultúrával rendelkező nemzetiségi közösségek vagy kisebb emberi csoportosulások specifikus, mindenekelőtt a kulturális azonosságtudat elnyerésére vonatkozó igényeit. Nem nehéz az előbbiekből leszűrni azt, hogy a nyomatékosabb interkulturális jelleggel megvalósított nevelés egyrészt nagymértékben hozzájárulna az interetnikus, kulturális vagy vallásos alapú feszültségek, illetőleg konfliktusok kialakulásának megelőzéséhez, másrészt a már meglévő konfliktusok elmélyültségének enyhítéséhez, az agresszív és nyers ellenséges megnyilvánulások csökkenéséhez, hiszen a konfliktusok kirobbanásának egyik alapvető tényezője éppen egymás kulturális síkú hiányos ismeretében, valamint az önnön kultúrába való zártságban található. Feltehetőleg az interkulturális nevelés alaposabban meghatározná az egyének interetnikai nyitottságát, kölcsönös interkulturális megértési képességét, segítő attitűdjét, toleranciáját s az azon túlmutató együttműködési hajlandóságát.

Ugyanakkor számottevő mértékben megfékezne a csoportközi előítéletek kialakulását, természetesen az azokból fakadó elutasító, kirekesztő magatartások kifejlődését. Egy adott országon belől enyhítené a nemzeti oktatási rendszer általános céljai és az eltérő kultúrájú csoportok érdekei között húzódó lappangó feszültségeket, fékezne, illetve némiképpen visszaszorítaná az eredetből, vallásból, anyanyelvből, nemből, életkorból, foglalkozásból, életvitelből stb. fakadó diszkriminatív megnyilvánulásokat. Sok szakértő által elfogadott az a feltételezés, hogy más kultúrák egyes elemeinek megismertetése, a saját művelődési körből való kitekintés fokozottabb előmozdítása az intézményes nevelés révén, nagymértékben hozzájárulna a növendékek szociokulturális azonosságtudatának megerősödéséhez is, ami a hovatartozási élmény kiváltódásának optimális alapját képezi. Úgy tűnik, hogy más kulturális modellek megismerésének hiányában, a saját művelődési értékeknek a felnövekvő nemzedékek általi tudatosítása és interiorizálása is jóval nehezebben történik.

A jelenlegi romániai oktatás (beleértve a romániai magyar oktatást is) programjai, eszközei, stratégiái és módszerei révén szükségszerűen rá kellene figyeljen az oktatás interkulturális vetületre is, annak mind ismeretekre (tudásra), mind pedig tapasztalatokra (élményekre) vonatkozó dimenziójában, mert egy ilyen oktatásnak az előnyei hosszú távon abban is megmutatkoznak, hogy az ország különböző etnikai hovatartozású lakosai közötti kapcsolatokat feljavítják, éppen a kölcsönös megismerés következtében létrejövő megértés, előítélet-oldódás, sztereotip elképzelések megelőzése, elfogadás és tisztelet alapján. Könnyen elképzelhetjük azt is, hogy az interkulturális jellegű iskolázás fontos tényezőként erősítené a romániai társadalom demokratizálódását, pluralista, liberális, toleráns és

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból nyitott jellegének megszilárdulását is. Cucos (1996. 199.) szerint a kulturális diverzitáshoz való alkalmazkodás nemcsak a kisebbség, hanem a többség számára is szükséges, akár a pillanatnyi, akár a jövőbeli interakciók perspektívájában. A kisebbség amennyiben megőrizheti kultúráját, nyelvét, történelmét és hagyományait, inkább alkalmazkodik az állami intézmények, mindenekelőtt az oktatás és a jogrend révén előtérbe hozott normákhoz és törvényekhez is.

Számtalan okunk van azt feltételezni, hogy adott régiók kulturális pluralizmusa széleskörű, az intézményes nevelés által kiaknázható potenciális gazdagságot képez. Ez a gazdagság azonban csak abban az esetben őrzi meg funkcionalitását, ha egyik kultúra sem próbálja meg csökkenteni vagy semlegesíteni egy másik (közelebbi vagy távolabbi, kisebb vagy nagyobb, gazdagabb vagy szegényebb) kultúra létjogosultságát, sajátos identitását. Az interkulturális nevelés szembefordul az olykor hol kisebb, hol nagyobb erővel előbukkanó asszimilációs (beolvasztó) és szegregációs (elkülönítő) törekvésekkel, az erőszakra történő szocializációt favorizáló tényezők működésével. Megfékezi a kulturális alapú (az erőszakba való torkolodás veszélyével fenyegető) konfliktusok kialakulását, szabad teret enged annak, hogy a különböző társadalmi csoportok megőrizhessék kulturális egyéniségüket, sajátos jellegzetességeiket.

Végezetül még csupán azt szeretnénk megjegyezni, hogy napjainkban, az európai integrációs és a világméretű globalizációs folyamatok korában, az iskola arra kellene összpontosítson, hogy pedagógiai erőforrásai a tanulók interkulturális szellemben történő nevelését is érintsék, mert hiszen odáig kellene eljutni, hogy minden iskolázott ember tudomásul vegye, óvja, és messzemenően tisztelje a kulturális sokféleséget, mind lokális, mint pedig globális szinten. Rey (1991) egyenesen arra következtet, hogy az emberi jogokra való felkészítésnek és az etnocentrizmus meghaladásának kötelező útja nem lehet más, mint az interkulturális jellegű nevelés. Carneiro (1999. 127.) pedig leszögezi, „hogy az európai oktatásnak szükségszerűen interkulturálisnak és nyitottnak kell lennie, az identitást és a különbségeket is hangsúlyozva vállalnia kell a polgárság mai fogalmának sokszínűségét”.

Az interkulturális megközelítési mód a pedagógiában tulajdonképpen azt jelenti, hogy a oktató-nevelő tevékenységek a kulturális sokféleség tényére összpontosítanak, éppen abból az elvi meggondolásból kiindulva, hogy „az emberek egymás közötti jobb megértésének kialakítása reális lehetőséget képez” (Perregaux 1999. 123.). Az „inter” típusú gondolkodás által meghatározott beállítódást és életstílust azonban nem könnyű kialakítani a felnövekvő nemzedékben, amennyiben ahhoz specifikus iskolai tanítási-metodikai, valamint elmélyült és tartós tanulási erőfeszítésekre van szükség. Persze oktalanság lenne azt feltételezni, hogy a pedagógia önmön

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból erejével, csupán programjaira és a pedagógusokban rejlő potencialitásokra támaszkodva képes lenne a kulturális sokszínűség megővésére. Ehhez minden bizonnyal a pedagógia stratégiai törekvéseivel és erőfeszítéseivel konvergáló, a politikum, a kormányzat vagy a civil szféra irányából érkező támogató hatásokra van szükség.

Felhasznált irodalom

CARNEIRO, R.

1999 *A közös európai ház kialakítása az oktatásban*. In: Új Pedagógiai Szemle, 1. sz.

CUCUȘ, C.

1996 *Pedagogie*. Iași, Polirom.

DASEN, P.

1999 *Fundamentele științifice ale unei pedagogii interculturale*. In: Dasen, P.-Perregaux, Cr.-Rey, M.: *Educația interculturală*. Iași, Polirom.

DEMORGON, J.

1998 *L'histoire interculturelle des sociétés*. Paris, Anthropos.

ILLYÉS Sándor

1999 *Mátság és emberi minőség*. Új Pedagógiai Szemle, 1. sz.

PERREGAUX, Cr.

1999 *Pentru o abordare interculturală în educație*. In: Dasen, P.-Perregaux, Cr.-Rey, M.: *Educația interculturală*. Iași, Polirom.

REY, M.

1991 *Human Rights and Intercultural Education*. In: Starkey, H. (edit.), *The Challenge of Human Rights Education*. London, Cassell/Council of Europe.

STAVENHAGEN, R.

1997 *Oktatás egy multikulturális világban*. In: *Oktatás – rejtett kincs*. A Jacques Delors vezette Nemzetközi Bizottság jelentése. Budapest, Osiris.

AZ EGYHÁZ NEVELŐ-TANÍTÓI FELADATA, MINT ÉRTEKKÖZVETÍTŐ ESZKÖZ

Bevezetés

„Tegyetek tanítványommá minden népet!” (Mt 28, 19). Ez minden keresztény nevelés, tanítói tevékenység alapja. De már az emberi léttel adva van a nevelés ténye. Az ember „meztelenül” jön a világra, tehát szüksége van testi és lelki-szellemi fejlődésre, kialakulásra, vagyis „educandus”. Ez az ember ugyanakkor alkalmas is arra, hogy fejlődjék, tehát „educabilis”. A nevelés, a tanítás a történelem folyamán mindig kapcsolatban állt kisebb vagy nagyobb közösségekkel az adott társadalomban, így az egyházban is helye volt és helye van ma is. A címben szereplő „egyház” fogalom nem kíván csak az egyik vagy másik egyház feladatára szorítkozni, jóllehet az előadó katolikus lelkész, katolikus morálteológus. Saját egyházában „otthonosabban” mozog, de számára az ökuméné a keresztény elhivatottság egyik fontos tényezője. A következőkben elhangzottak, felekezeti hovatartozástól függetlenül, mindenki számára érvényesek, még akkor is, ha bennük a katolikus vonások fellelhetők. Továbbá, megpróbálom az egyes kérdéseket szubjektíve is értelmezni. Teszem ezt a keresztény nagykorúsággal járó felelősség tudatában.

Az egyház nevelő-tanítói feladata. Van-e tipikusan egyházi nevelés, ha az előbb elhangzottak érvényesek, amelyek szerint már az emberi léttel adva van a nevelés ténye? Amennyiben elfogadjuk azt a tényt, hogy a nevelés elsősorban a szülők, a család feladata, de ebben rászorul az egész társadalom támogatására, gondolva itt különösen az állam kötelességeire, hiszen az adót az állampolgárok az államnak fizetik, akkor ebben a pluralista szemléletben az egyház jogairól, kötelességeiről, feladatairól is lehet, sőt kell beszélni. A II. Vatikáni Zsinat „Gravissimum educationis momentum”, a Keresztény nevelésről szóló nyilatkozatban hangsúlyozza, hogy a nevelés az egyháznak is feladata (3. p.). Ezen feladat teljesítése révén segíteni akarja az embert mint személyt, hogy tökéletesedése révén közreműködjék a földi társadalom és egy emberibbnek óhajtott világ felépítésében (uo.).

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
Feladatát az iskolán kívüli és iskolai nevelő-tanítói tevékenység keretében próbálja teljesíteni.

II. Székelyföldi Konferencia résztvevői számára nem lényegtelen emlékezni a magyar, ill. erdélyi egyházi nevelő-tanítói munkára.

Magyarországra, a kereszténység felvétele kapcsán, a nyugatról érkezett szerzetesrendek hozták magukkal azt a tudásanyagot, amely Európa nyugati felében megtalálható volt, és a pannonhalmi bencéseknel 996-ban létrejön az első oktató intézmény.

Szent István király fiának, Imrének nevelését, tanítását, Gellétre, a Velencéből érkezett bencés szerzetesre bízta. 1015-től hét évig tart a kiváló mester irányításával végzett képzés, követve az akkori kor iskolarendszerét, fokozatait. Erdélyben I. Szent László király megalapítja a gyulafehérvári székeskáptalant (*capitulum*) és ezzel együtt a káptalani iskolát, amely nevel és oktat. Székelyföldön, Csíksomlyón a 14. sz.-ban kolostort alapító ferencesek révén 1667-ben elkezdődik az iskolai oktatás, amely intézmény 1911-ben Csíkszeredába költözik, a mai Márton Áron Gimnázium elődjeként. Az Erdélyi Egyházmegye – mai nevén a Gyulafehérvári Főegyházmegye – területén 1948-ban az államosítás áldozatául esett oktatási intézmények száma (12 óvoda, 175 elemi iskola, 10 főgimnázium, 3 felső kereskedelmi iskola, 2 tanítóképző, 1 óvónőképző, 1 ipari iskola, 1 gazdasági iskola, 17 internátus, 2 árvaház) is igazolja, hogy az egyházak, köztük a r. k. egyház, itt a Székelyföldön is, nevelő-tanítói küldetését komolyan vette (ld. *Erdélyi egyházaink évszázadai*. RMSZ-Zsebkönyvek. Bukarest, 1992, Transil Rt., 52.). Az 1989/90-es változásokat követően az egyház ismét elkezdte az iskolában nevelő-tanítói feladatának teljesítését. Ezt különféle módon teszi. Egyrészt az állami iskolákban a hitoktatás keretében, másrészt saját iskoláiban vagy iskolán kívül (pl. tanulmányi központokban, plébániákon stb.).

Az egyház nevelő-tanítói feladatával kapcsolatosan a következőkben három szempontot szeretnék kiemelni: a *célt*, a *tartalmat* és az *eszközöket*.

Az egyházi nevelés-tanítás céljai

A nevelés, a tanítás nem öncél, hanem valakikért történik, valamint, jelen esetben, értékeket akar átadni, amelyek segítségével a neveltek, tanítottak az életben képesek helytállni.

A nevelés-tanítás céljairól kell beszélni, de fontossági sorrendet felállítani, nem egyszerű, mivel mindenik cél, annak megvalósítása, korunkban elengedhetetlen. Mégis, mivel egyházi, keresztény tevékenységről van szó,

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból az építkezésből vett képpel élve, a fundamentummal, az alappal kell elkezdni, hogy aztán sikerüljön az épületre a tetőt rátenni.

Cél: hittel felvértezett, keresztény embert nevelni

Korunkban végzett vallásszociológiai kutatások azt igazolják, hogy a nehéz, kritikus helyzeteket, a vallásos, hittel rendelkező emberek, könnyebben átvészelik, mint azok, akik életüket Isten, keresztény alapok nélkül élik (vö. Tomka-Zulehner: *Kirchen als Motor der Eurogenese*, Freising 31.8.01, 5. old., kézirat). Ezért fontos, hogy az ember vallásos nevelést is kapjon. Az egyház ezen feladat teljesítésekor, bizonyos tekintetben, nincs rossz helyzetben, mivel emberi alapokra építhet. A természet révén mindenki rendelkezik bizonyos hajlamokkal, értékek iránti fogékonysággal. Ezeket kell a keresztény, vallásos eszmék átadásával kiegészíteni, fejleszteni, tökéletesíteni.

Bonyolult világunkban szükség van emberekre, értelmiségiekre, akik hisznek, de ugyanakkor vallásos tudással is rendelkeznek. Az egyházi nevelés és tanítás hivatott arra, hogy ezen cél megvalósításának érdekében tevékenységét kifejtse.

Cél: életközeli, korunk kihívásaira fogékony embert nevelni

A társadalomnak korunkban olyan emberekre van szüksége, akik a másban élnek, és képesek itt és most a kihívásokat érzékelni, azokra válaszokat keresni. Amikor az egyház nevelő-tanítói küldetésének megvalósításakor ezen célokat szem előtt tartja, arról tesz tanúbizonyosságot, hogy nem nosztalgikus magatartással, hanem a jelen és jövő iránt érzett felelősséggel gondolkodik és dolgozik. Amennyiben a nevelés nem az adott életet tartaná szem előtt, és nem arra törekedne, hogy a nevelteket a konkrét élet kihívásaira fogékonnyá tegye, nem tudna megfelelni azon elvárásoknak, amelyeket a történelem folyamán az emberek az egyházzal szemben megfogalmaztak, és napjainkban is megfogalmaznak.

Cél: minőségi, elit embert nevelni

Márton Áron, kolozsvári egyetemi lelkészként, 1936-ban így ír: „Nekünk a falusi bírótól az országgyűlési képviselőig, a bábasszonytól az orvosprofesszorig, a foltozó vargától a nagy gyárosig, a falusi tanítótól a püspökig minden poszton a legkiválóbb és felelősségüknek tudatában lévő emberekre van szükségünk.” (*Az eszmény nyomán*. In: Erdélyi Iskola in. évf., 5-6. sz. 289-290.). Ez érvényes ma is. Az egyházi nevelésnek, képzésnek gondosan kell vigyáznia arra, hogy ne középszerű, hanem jól képzett embereket adjon a társadalomnak. Amennyiben az egyházi nevelésben, oktatásban nem az elitképzés, nem a minőség, hanem a középszerűség kerülne

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból előtérbe, ugyancsak Márton Aron szavaira kell figyelni, amelyeket már püspökként mondott el, *Templom és iskola* címmel, az Egyházmegyei Tanács (Status) 1939. november 16-i közgyűlésén.

„A középszerűek, mint a fáradt, rossz olaj megdughatják az állami és társadalmi gépezet csapágyait és kényesebb részeit, de a hatalmas szervezet járataiban és munkahelyem szét is szóródhatnak, egészségesen is szétoszthatók, s a nagy belső erő, hajói irányozott, legyőzi az üzemzavarokat.

Kisebbségi sorsban azonban a középszerűek rászabadtítása a vezető helyekre nemzeti veszedelmet jelent.” (Erdélyi Iskola, VI. évf., 121-126.). Középszerű oktatás, középszerű nevelés ezt eredményezik. Ebből következik, hogy az egyházi nevelésnek, oktatásnak a minőségre kell összpontosítani.

Cél: nyitott, párbeszédre alkalmas embert nevelni

A jól kommunikálni tudó ember napjainkban áldás mindenki számára. Az egyházi nevelés egyik célkitűzése, hogy a párbeszédre alkalmas, nyitott embereket neveljen. Ez különösen fontos az ökuméne korában, amikor a különböző keresztény felekezetekhez tartozók egymás értékeit próbálják felfedezni, egymással dialógust folytatni. A II. Vatikáni Ökumenikus Dekrétuma is a jobb, behatóbb ökumenikus nevelést sürgeti (10. p.).

Különféle társadalmi civil szférákkal folytatott párbeszédre alkalmas emberekre van szükség, mert a keresztény, hittel felvértezett ember ma már nem élhet saját várában, nem vonulhat gettóba, hanem együtt kell tevékenykednie másokkal még abban az esetben is, ha nem tartoznak a vallásos emberek táborába.

Cél: nem tömegembert, hanem egyéniséget nevelni

A tömegembert jellemző múlt ismert. Mindazoknak, akik napjainkban felvállalják a nevelés, oktatás feladatát, el kell határozniuk magukat ennek az embertípusnak további dédelgetésétől. Jövőépítés csak akkor biztosított, ha azt elkötelezett egyéniségek, felelősséggel bíró személyek felvállalják. Az egyházi nevelés, oktatás is erre hivatott, hogy ilyen egyéniségeket formáljon, velük a társadalmat betöltse. Az ilyen emberek nem haladnak a tömeggel, kritikusak, néha kellemetlenek, de az élet különféle területein nagy szükség van rájuk.

Nekünk olyan embereket kell nevelni, akik nem hajlandók leszállni a nagy és névtelen tömegbe, majd ott látatlanul lebegni és üres csónakhoz hasonlóan a vízen haladni, hanem olyanokra, akik képesek, ha kell, „üvölni” és az ügy, a közösség érdekében másokról is véleményt, ítéletet mondani (vö. Faludy György: *Csuáng Cö* című, Budapesten, 1993-ban írt verse).

Az egyházi nevelés-tanítás tartalma: értékek

A nevelés-tanítás esetében nem elég kitűzni a célt, hanem annak tartalma is meghatározó a siker vagy sikertelenség szempontjából. Ezért a következőkben erről a tartalomról szeretnék röviden szólni, ami nem más, mint az értékek bemutatása, átadása, azok megtanítása. Olyan értékekre gondolok, amelyek korunk emberének életében fontos szerepet kell, hogy játszanak, és amelyeket átadni sajátos módon éppen az egyházi nevelés és tanítás hivatott, jóllehet nem kizárólagosan.

Amennyiben az egyház erre figyel, és ezt feladatként kezeli, nevelése és oktatása értékközvetítő eszközzé válik. Az általam említett értékek nem jelentik a teljességet, vagyis a felsorolás bővíthető.

Isten

Szent Ágoston szerint Isten nélkül az ember zárt körben mozog. Ezért fontos róla beszélni, az oktatásban Őt megismertetni. Ki is ez az Isten? Milyen? Hol van az Ő helye az ember életében, ebben a világban?

Természetesen nagyon fontos az Istenről szóló tanításban a „hogyan?”. Lehet róla ui. elvontan szólni, oly módon, hogy az életben keveset tud az egyén vagy közösség ezzel kezdeni. Különösen a keresők világában fontos ennek a szempontnak a megfontolása. Nincs könnyű dolga a nevelőnek, oktatónak – legyen ez a szülő, hitoktató, lelkész, teológiai tanár vagy bárki más –, amikor ezt a feladatot teljesítenie kell. Az egyházi nevelés-oktatás ez elől azonban nem térhet ki.

Az ember

Az Isten képmására teremtett ember a legnagyobb érték ebben a világban. Nem azonos Istennel, de hasonlít hozzá. Ezt sem a világról, sem más teremtett lényről vagy dologról nem lehet elmondani. És ez az érték, az ember, korunkban veszélynek van kitéve. Talán sosem volt élete, léte jövője annyira veszélyeztetve, mint ma. A tudomány, kutatásai révén ugyanis olyan lehetőségeket kínál, amelyek az ember számára könnyebbséget, de a megsemmisülést is eredményezhetik. Az egyház köteles ezekről beszélni, rámutatva a pozitív és negatív tényezőkre is.

Ezt az embert Isten szabadságra teremtette, lehetőséget adott neki, hogy saját életét kezébe vegye, azt irányítsa. Jóllehet, ez a szabadság nem abszolút, mert a körülmények befolyásolják, relativizálják, mégis erő az ember kezében. Nem azért kapta ezt az ajándékot, hogy „véka alá rejtse”, hanem azért, hogy segítségével alkosson, kreatív legyen.

Kockázatot is jelent, mégis mindenki ragaszkodik hozzá, mert az ember életében egyik legnagyobb érték. Alexander Szolzsenyicin orosz író *Sárik*

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból című elbeszélésében egy fiúról szól, aki annak a háznak hátsó udvarában lakott, amelyben a szerző lakása is volt. A leghidegebb tél kellős közepén a fiú láncon tartott kutyáját eloldotta, futni engedte. A kutyának odadobott egy meleg, gőzölgő csontot. A kutya a csontot körülgráta, megszaglászta, majd tovább ügyet sem vetve rá, beugrott a nagy hóba. Szolzsenyicin az elbeszélést befejező mondatában így összegez: „Csontjaitokra nincs szükségem, csak szabadságot adjatok nekem.” (ld. Szolzsenyicin, A.: *Im Interesse der Sache*. Erzählungen. Berlin, 1970, 268.). Csodálatosan érzékelteti az író, hogy milyen emberi értékkel van dolgunk.

A szabadsággal megajándékozott embert Isten lelkiismerettel is felruházta. A belső hang, ami az életben a „végső” norma, különösen olyan helyzetekben, amikor az írott, pozitív törvény nem képes eligazítást adni, akkor ehhez folyamodik az ember. Ezért kell az egyházi nevelésben, oktatásban erre rámutatni, és olyan módon átadni, hogy ezzel az életben élni, mozogni is tudjon a saját lábán álló személy.

Mindezekkel az értékekkel együtt jár az ember személyi méltósága, amihez minden körülmény közepette joga van. Méltóságában pedig csak akkor tud valaki élni, ha erre ráirányítják a figyelmét, a nevelés, a tanítás révén tudatosítják benne, hogy ezek elidegeníthetetlen jogok. Ezen a területen nem lehet, nem szabad szelekciós módszerekkel dolgozni és oly módon a személyt megillető jogok között válogatni, hogy az az illető hatalomnak, felsőbbségnek kedvére legyen. Ez az érték, ezek az értékek nem függvényei az egyéni vagy közösségi elbírálásnak, ezek önmagukban értékek.

Közösségi jellegű értékek

Az ember közösségi lény és szüksége van olyan értékekre, amelyek megkönnyítik közösségi életét megélni.

A családot kell itt elsőként említeni, mert ez a nagy közösségnek alapja. Olyan korban, amikor már nem „holtomiglan-holtodiglan” kezdi uralni a házások egymás és gyermekeik iránti elkötelezettséget, erről az értékről beszélni kell. A kérdés itt is a hogyanban van, mert nem elég ismételtetni az évszázadokon át érvényes és talán könnyebben elfogadott keresztény elveket, hanem jól meg kell vizsgálni a mai társadalom okozta tényezőket is, mert csak így sikerül a felmerült új és néha megválaszolhatatlan problémákra megoldásokat találni.

Az egyént, de különösen a közösséget erősítő értékek között kell megemlíteni a vásár- és ünnepnapokat, nemcsak azok valóságát, hanem azokkal való együttélést, megbecsülésüket, megünneplésüket. A rohanó társadalomban különös módon veszélyeztetve van az ünnep, pedig az embereknek szükségük van pihenésre, töltekezésre. Régen, a diktatúra idején, erőszakkal elvették, ma arra ébredhetünk, hogy önként lemondunk erről. A

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból
földből kinövő új bevásárló központok, a modern „kultikus” helyek, ezt eredményezik. Az egyházi nevelés és oktatás feladata, hogy ennek az értéknek mélységéről, fontosságáról, lényegéről és ne csak parancs-jellegéről szóljon. Okosságra és találékonyságra van szüksége, hogy a mai idők emberével ezt képes legyen elfogadtatni. Amennyiben csak a mulasztásból származó következményekre utalna, nem fog eredményt elérni.

Korunkban gyakran hallott fogalom a szolidaritás. Régióinkban, régen ennek kézzelfogható jeleivel lehetett találkozni, amelyekből még ma is több megtalálható. Gondolok a szomszédi, baráti, rokoni, komasági összefogásra, egymás kölcsönös támogatására, a kalákákra. Az individualizmus megjelenésével, ami nem egészen új, az emberek egoistává válnak, egymástól eltávolodnak, és lassan bezárkóznak saját várukba. Az egyháznak ebben a helyzetben gyakrabban kell beszélnie erről a problémáról. Ma már azonban nem elégséges erről az értékről csak a szűkebb körre, régióra vonatkozólag tárgyalni, hanem vonatkoztatni kell azt mindenkire, nyelvtől, vallástól, kultúrától függetlenül. Az elmúlt hetek eseményei – USA elleni terrortámadás (ti. 2001. szeptember 11-i eseményről van szó. *Szerk. megj.*) – a szolidaritás nemzetköziségét sürgetik.

A béke is a közösséget érintő értékek között említendő, jóllehet annak gyökere az egyének lelkében, szívében található. Közösségi béke ugyanis csak akkor lesz, ha az ember megteremti saját lelkében a békét. Erről eleget beszélni sosem lehet. Az egyházi nevelés és oktatás egyik fontos feladata ez, még akkor is, ha ettől egyesek idegenkednek. Nemzetközi vonatkozásai mellett nem szabad megfeledkezni a helyi jellegű kihívásokra adandó válaszokról, nemzeti feszültségekről, többség és kisebbség közötti viszonyról, valamint ennek a jövőbe tekintő kezeléséről. Még akkor is, ha a világképét komoly szaktekintély, mint pl. a bécsi kortörténész, Erika Weinzierl, utópiának tartja, mert a történelem folyamán a többség a kisebbséget mindig elnyomta, az egyházi nevelésnek és tanításnak hinnie kell a békében, értékéről beszélnie kell, akár alkalmas, akár alkalmatlan. Az egymás iránti tolerancia, a másik értékeinek megbecsülése, a másság elfogadása nincs ellentétben önmagam megbecsülésével, de segít a béke megszilárdításában.

A teremtett világ, a természet a maga növény és állatvilágával, az erdők, a vizek olyan felmérhetetlen értékek az emberiség számára, amelyekre ma még sokan komolyan nem is gondolnak. Környezetünkről van szó. A mai nevelési-oktatási programból ez a kérdés nem hiányozhat, sőt az elméleti rész mellett ott kell lennie a gyakorlatnak is. A jövő nemzedékeivel szembeni felelősség arra kötelezi az egyházat is, hogy erről beszéljen, ezt oktas-
sa.

Nemzeti és közös európai értékek

Az euró-atlanti folyamat előkészítő időszaka, majd annak valósága, mindenki számára kihívást jelent. Ebben az egyháznak/egyházaknak is kiosztják az elvégzendő feladatokat. A nevelés és oktatásra vonatkozólag az egyház a nemzeti és közös európai értékek bemutatásánál sajátos szerepet vállalhat. Európa ugyanis a keresztény szellemiségtől elválaszthatatlan. Az egyház/egyházak ezt a szellemiséget hirdették, hirdetik, képviselik ma is. Ezért joguk és kötelességük szólni, de olyan módon, hogy néha zavarosnak tűnő helyzetben eligazítás legyen, méghozzá okos és bölcs eligazítás, ami jól átgondolt, megfontolt és közösséget szolgáló, jövő építő útmutatás. Ebben a munkában nem elég az okosság, hanem bölcsességre van szükség.

A nemzeti értékről, anyanyelvről, kultúráról, hagyományról ma mindenki beszél, mindenki szeretné véleményét kifejteni. Mi marad az egyházi nevelés, oktatás számára, mint elvégzendő feladat? Szerintem a már említett keresztény szellemiségből származó eszmének és magatartási formának bemutatása. Az értékek helyes sorrendjének felállítása. Gondolok itt a kereszténység és magyarságtudat egymásutánosságára. Hogyan lehet valaki jó keresztény? Hogyan lehet valaki jó magyar? Melyiknek van elsőbbsége? Teremtettségünk révén előbb embernek, nemzeti hovatartozás révén magyarnak, esetleg más nemzetiségűnek születünk. Tehát a nemzetiség megelőzi keresztény mivoltunkat. Mégis szükség van fordított sorrendre, mert csak így sikerül a dolgokat helyükre tenni, legalábbis a keresztény, hívó ember esetében. Előbb jó keresztény, aztán jó magyar. Bonyolult kérdés.

Ennek függvényében a menni vagy maradni kérdés is más megvilágításba kerül. A véleménynyilvánítás, ítéletkimondás előtt mindenki jobban átgondolná mindkettőnek a helyzetét: miért maradt?, miért ment el? Jó magyar? Rossz magyar? Becsületes? Áruló? Mert ez is érték, ill. nem érték!?

A nemzeti értékek felsorolásától most eltekintek, mert hosszú lenne a lajstrom. Csak annyit tartok fontosnak megjegyezni, hogy az egyházi nevelés és oktatás esetében a nevelők és oktatók ezen értékek bemutatásánál kötelesek kerülni minden olyan kijelentést, magatartási formát, ami a másik nemzet, annak értékei lebecsülését, megvetését eredményezné.

Kereszténységünket és magyarságunkat európaiként kell majd megélnünk és kiteljesítenünk. Az Európai Unióban, de már most az előkészületi időszakban, kihívásokkal, másfajta kihívásokkal kell szembenéznünk. Más értékek jelennek meg előttünk és ezek megkísérlik a sajátos, nemzeti értékeket felszívni, vagy azokat háttérbe szorítani. Az „amerikanizálódási” folyamat már most érezhető, a csak ritmusból álló zene, a McDonald's és hasonló „termékek” megjelenésével. Mit lehet, szabad, esetleg kell átvenni az új kínálatból? Rossz minden, vagy van benne jó is? Európában sok jó van.

Megtalálható a szép, a jó, az igaz, természetesen a szelektálási képességre, tudásra mindenki esetében szükség van és szükség lesz.

Ebben a helyzetben az egyház is fel kell, hogy kínálja a nevelés és oktatás révén a maga segítségét. Ismét okosságra és bölcsességre lesz szükség, mert egyébként könnyen előfordulhat, hogy a „nyugati szellemtől” való félelemben egyik-másik nevelő vagy oktató az értéket elutasítja, és az értéktelent felkarolja. Itt lesz fontos, hogy a lényegest a lényegtelenről sikerüljön megkülönböztetni. A szellemi felkészítésben ennek fontos szerepe van. Az európai közös értékek felmutatása építő munkafolyamat. II. János Pál pápa első magyarországi látogatása alkalmával a Szent István napi beszédében mondta: „Csak akkor lesz boldog és biztonságos házatok, ha nagylelkűen a közös Európai Ház építésén is fáradoztok, nyitottság, a szolidaritás és az együttműködés szellemében”. Ez az egyházi nevelés oktatás egyik feladata. Fáradozni, és a közös európai értékekről szólni, azokkal való bánásmódra az embereket felkészíteni.

Az egyházi nevelés-tanítás eszközei

A nevelés-tanítás már „értékközvetítő” eszköz. Mégis említést kell tenni ennek kivitelezésében közreműködő személyekről és a szükséges anyagi háttérrel. Megfelelő szakemberek, elkötelezett nevelők, oktatók, valamint épületek, anyagi fedezet nélkül igazi nevelő-oktatói munkát nem lehet elvárni és végezni.

Az államosítás előtti időben az egyháznak megfelelő oktatási rendszerrel, épületekkel, anyagiakkal és szakemberekkel rendelkeztek. A kommunista rendszer ezt megsemmisítette, és a 89/90-es újrakezdést követően - mindenki számára ismert – csak próbálkozásokkal találkozunk, a körülmények biztosította lehetőségek függvényében. Az elmúlt évtized tapasztalatai azt igazolják, hogy nagyon nehéz szakterülettel állunk szemben és a nevelő-oktatói feladat teljesítése még mindig kihívást jelent az egyház/egyházak számára, a mával és jövővel kapcsolatosan. Itt nemcsak a lehetőségre, erre a munkára való rátermettségre, képességre, felkészültségre és ezekhez hasonlókra kell gondolni, hanem a jövőre vonatkozólag szem előtt kell tartani azt a tényt, hogy az egyház talajt fog veszíteni, kevesebb ember igényli majd szolgálatát, tanácsát, nevelő-oktatói munkáját. Ennek a helyzetnek – nem dramatizált – értelmében, ill. ismeretében akarok az eszközökről szólni.

Az egyház nevelő-tanítói feladatának kivitelezői

E feladat teljesítésének sikere ill. sikertelensége nagyban függ azon személyektől, akiket megbíznak, és akik ezt a munkát felvállalják. Tanárok, tanítók, nevelők, lelkészek néha talán nem is gondolnak arra, hogy miről kell számot adniuk, hogy mekkora felelősség terheli őket. Nemcsak az iskolai, intézményesített oktatásra gondolok, hanem az iskolán kívülre is, jöllehet az előbbi estében a személyekre vonatkozó kritériumok súlyosabban esnek latba.

Az egyház iskolai nevelő-tanítói tevékenységét saját vagy állami iskolákban fejt ki. Saját iskoláiban a nevelő-oktató személyek kiválasztása, megbízása tőle függ. Ugyanígy az egyház hatáskörébe tartozik azon hitoktatók kiképzése és megbízása, akik az állami iskolákban tanítanak. Az egyetemeken keretében működő teológiai karok vagy önállóan tevékenykedő filozófia-teológiai főiskolák és egyetemeken oktatóinak alkalmazása szintén az egyháztól függ. Amennyiben sikerül a legmegfelelőbb, legképzettebb, személyeket, személyiségeket, egyéniségeket megbízni az oktatás és nevelés feladatának elvégzésével, nem kerülhet sor arra, hogy valamelyik intézménynél elhatalmasodik a középszerűség. Az egyház tehát nem engedheti meg magának azt a luxust, hogy erre a területre beengedjen önmagunkkal szemben igénytelen, gyengén képzett, széles látókörrel nem rendelkező, az idők jeleire nehezen reagáló személyeket. Ez érvényes kell, hogy legyen mind papi, mind világi személyek esetében.

Az iskolán kívüli nevelő-oktatói feladat teljesítése szintén nagy felelősséggel jár. Itt ui. nemcsak diákokat, hanem az emberek különféle csoportjait taníthatja, esetleg nevelheti, mert utóbbi, „János bácsi” esetében már kilátástalan. A lehetőségek skálája kimeríthetetlen. Tanulmányi házak, különféle létesítmények, előadótermek, plébániák keretében előadások, vitaesték, szimpozionok szervezése segíthet a felnőttképzésben, amire napjainkban nagy szükség van. Itt kell megemlíteni a vásár- és ünnepnapok, kereszttelők, esküvők, temetések alkalmával mondott prédikációkat, amelyek a nevelésnek, de főleg a tanításnak nagyszerű eszközei.

Az egyházi nevelési-oktatást biztosító anyagiak

Az anyagiak esetében gondolok épületekre-helyiségekre és pénzre. A jó és eredményes munkának ezek ugyanolyan feltételei, mint az előbb említett minőségi emberi források. Természetesen, itt a legszükségesebbtől a luxus szintjéig lehet a skálán mozogni. A jól képzett szakembereket meg kell fizetni, egyébként máshol keresnek munkát. Az oktatáshoz szükséges épületeket, felszereléseket csak anyagi háttérrel lehet biztosítani. Hogy milyen módon tudja az egyház ezt a kérdést megoldani, nehéz erre válaszolni. Ezért ebbe nem akarok belemélyedni, és megválaszolatlanul hagyom a kérdést.

Befejezés

A nevelés és oktatás feladata, bárkire is vonatkozik, mindig kihívást jelentett. Az egyházi nevelés és oktatás a nagy mozaikképben egy kis rész, aminek hiánya az összkép teljességének ártana. Ugyanakkor csak a kisebbik, de a tevékenységnek köszönhetően nagy területet átfogó. Jelen van kis és nagy településeken, szolgálatát nagyon sokan vehetik igénybe, különösen az iskolán kívüli kínálatokat. Az egyházi iskolák helyzete még ma sem tisztázott és a jövő sem világos. Egyrésztől szükség lenne rájuk, hiszen az anyanyelvi oktatásnak bástyáiról van szó, másrésztől azonban gondot is jelentene, azok fenntartása, működtetése, szakemberekkel való ellátása és profi szinten való irányítása. Ezért van nagy jelentősége az iskolán kívüli egyházi nevelésnek és tanításnak.

Hogy mennyire sikerül korunkban, a harmadik évezred kezdetén ezeket a lehetőségeket kihasználni, nemcsak az adott körülményektől függ, hanem az arra hivatott személyek találékonyságától, szakértelmétől és a nép iránt érzett felelősségteljes elkötelezettségétől.

Ezt a feladatot természetesen nem lehet elszigetelten, másoktól függetlenül teljesíteni. Szükséges az együttműködés a különféle felekezetek, egyházi és civil szervezetek, egyházi és állami iskolák között. Csak együtt, közösen lehet a nevelés és oktatás révén szolgálni a népet, szolgálni az ifjúságot. A kihívás adva van, de nem mindegy, hogy hogyan válaszolunk arra. Kívánom, hogy az egyházi nevelés és oktatás keretében adott válaszok megfeleljenek az elvárásoknak, és a jövő nemzedékének javára váljanak.

A HUMÁN ERŐFORRÁS ÖSSZPONTOSÍTÁSA ÉS KÉPZÉSE A REGIONÁLIS FEJLESZTÉSBN

Az I. Konferencián már beszéltek arról, hogy Székelyföld meghatározó értéke a humán erőforrás, melyet célszerű fejleszteni, és még magasabb színvonalra emelni.

A humán erőforrást ugyanúgy menedzselni kell mint egyéb erőforrást, ahhoz, hogy eredményesen, koncentráltan, célirányosan működjön.

A fejlett piacgazdasággal rendelkező országok példája is azt bizonyítja, hogy szükség van a régiók kezdeményezésére. Ezt meg lehet tenni különböző nagyságrendekben, én most a régió és kistérségi nagyságokról beszélek.

Gary B. Hansen – *Gyors reagálás* (Térségfejlesztési kezdeményezések tankönyve) – szerint, a regionális fejlesztés kistérségi fejlesztéssel és együttműködéssel jöhet létre, ezért a kistérségek összességében képesek előmozdítani a régiók fejlődését. A kistérségeknek önmagukat egymáshoz tartozónak kell érezniük, együtt kell dolgozniuk bizonyos szinteken. A globalizáció elterjedésének és felerősödésének korszakában, az együttes erő állja meg a helyét, és tud eredményesen működni bizonyos célok érdekében. A kistérségek együttes erői állják meg a helyüket és tudnak eredményesen működni a globalizációs célokkal összhangban is, saját értékeiket megtartva. Ehhez az ott lévő humán erőket mozgósítani szükséges, annak érdekében, hogy a régiók megfelelően képviseljék magukat a világban, és szervesen integrálódjanak ahhoz.

Kistérség lehet az a területi egység, amely kezelhető a régió szintjén és menedzselhető megyei szinten is. A kistérségi projekt, átlátható és megfelelő megvalósíthatósági tanulmány ismeretében értelmezhető külső szakmai és pénzügyi befektetők számára. A kistérségek komplex (tovább-) fejlesztése különösen az innováció hiányos és a jelentős munkanélküliséggel sújtott térségekben – az önkormányzatok, a vállalkozók, a befektetők, a különböző civil szervezetek és nem utolsósorban a tanácsadók és a legkülönbözőbb szakértő cégek célirányos együttműködését igényli.

A különböző érdekek felszínre hozatala s integrációja főként helyben realizálható, a párbeszéd során azonban igen fontos, hogy a szereplők rendelkezzenek a szükséges információkkal és egy „szakmai” nyelvet használjanak.

Milyen elemei vannak?

Bánlaky Pál elemzése, aki a *Térségfejlesztés* című fejezetében vizsgálódik erről, rámutat arra, hogy először *diagnózist* érdemes végezni, ami felszínre hozza a rejtett érdekstruktúrákat, érdekkülönbségeket. Így kiderül a térségek helyzete és az, hogy területi különbségek milyenek. Például: A dél-alföldi regionális fejlesztési koncepció kialakításában survey módszereket is alkalmaztak. A régiófejlesztés témakörében összeállított önkéntes kérdőíveket 237, a régióban élő, a társadalmi, a gazdasági, a politikai, illetve a kulturális elitet reprezentáló alapsokaságnak küldtek ki. Végleges minták végül – 87 visszaküldött kérdőívvel – 37 százalékos „merítésű” lett.

Volt olyan kérdés: Milyen mértékben kötődik Ön a Dél-Alföld régióhoz? Rákérdeztek a *regionális feladatok*, *regionális terek* kérdéskörre. A kérdezettek szerint leginkább a közös érdek, a földrajzi közelség és a közös gazdasági jellemzők alapján alkothatnak a tájak, térségek régiót.

Kérdések voltak, az erősségek, gyengeségek, fejlesztési irányok témakörben. Kiderült, hogy az oktatás, képzés szintén fontos régiót alkotó erősség. Minden válaszadó számára fontos volt az egységes fejlesztési koncepció kialakítása.

A második világháborút követően a változások dezintegrációs folyamatokat és mentális nehézségeket hozhatnak létre. Földrajzi tünetei pedig a térkapcsolatok szétzilálódásához vezetett. A globalizáció erősödése is létrehozhat a különbségekből adódó negatív jelenségeket, amelyeket a humán erőforrások összpontosításával, fejlesztésével megelőzhetünk.

Ezért szükséges a *komplexitás* – a gazdasági, társadalmi, szellemi élet egyszerre és egyidejűleg fejleszthető legyen. A humán erőforrásokat egymással összefogva, a kritikus tömeg elérésével – optimális nagysággal – megnövekszik az esélye a változások érvényesítésének. Ezen a módon lehet a saját érdekeket érvényesíteni. A belső erők mozgósításából tudunk kiindulni, a térségben lévő emberek konkrét és saját aktivitására számíthatunk. Tehát önfejlődést lehet létrehozni ez által. Ugyanakkor ún. „segítő beavatkozás” is fontos, amely irányt mutat a célok elérése érdekében. Így lehet a külső és belső erőforrásokat egyesíteni. Mindkét erőforrásra szükség van egyidejűleg, csak nem mindegy, hogy a külső erőforrások saját érdekeiket követve lépnek-e be a szférába, vagy a belső erőforrások öntörvényeinek és önérdelkeinek megfelelően, önfejlődés komplex módon azt jelenti, hogy a belső erőforrások aktivizálására alapozva, külső erőforrásokat saját érdekek szerint szerezzenek.

Résztevőknek a térség egészét kell reprezentálniuk. Legyen meg a szaktudás képviselője (politika, gazdaság, oktatás, kultúra) és képesek le-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
gyenek befolyásolni a térség mozgását. Ezen erőforrások koncentrációja tudja elindítani a változásokat.

Képzési programok megszervezése kezdődjön el, amely megalapozza a kulcsfontosságú emberek kezdeményező-készségét és ismereteket ad át az érdekérvényesítés módszerén keresztül, együttműködésre, partnerségre, stratégiák és projektek kidolgozására. Példák erre: *harmadfokú képzés* – ez a képzés 1990 óta került az oktatáspolitikai napirendjébe. „Olyan képzési formák, amelyek a hagyományos iskolarendszeren kívül, részben azon túl formálódnak. A hagyományos iskolarendszer átalakulásának vagyunk ugyanis tanúi és részesei, és ez az átalakulás, bár várható volt, tulajdonképpen mégis váratlanul indult meg, gyorsult föl nálunk és a kelet-közép-európai régió más országaiban egyaránt.”

„*Térségi fejlesztéspolitikát úgy lehet kialakítani, hogy a prognosztizálható igényeket nemcsak az intézmények hálózatával vetjük egybe, hanem vonzáskörzeteiket is figyelembe vesszük. Három szintje van (post-secondary, graduális és posztgraduális). Ezek a szintek egymásra épülnek úgy, hogy egyik feltétele a másiknak. Az intézmények pedig olyan hálózatba szerveződnek fenntartótól függetlenül, ahol a lakóhelyhez közelebbi intézményekben lehet felkészülni a magasabb szintű továbbtanulásra, képzésre vagy fokozatra.*”

TÉRSÉGFEJLESZTÉS MAKÓI MINTÁRA – Egy makói tanácskozáson beszélték meg ezt a problémát, idézek belőle: A területfejlesztés alapegységeit képező kistérségek fejlesztése nem történhet egymástól függetlenül, a lokális kezdeményezések akkor sikeresek, ha a térségek tudnak egymásról és közös, összeforrott hálózatban működnek. *A kistérségi hálózatok* elnevezésű, a hagyományosban megtartott konferencián bemutatkozott a Kistérségek Fejlesztéséért Tudományos Egyesület, amelynek alelnöke Schwertner János, aki elmondta, hogy szervezetük több éve sikeresen működik, és kutatásokkal, tanácskozások szervezésével kíván hozzájárulni a kistérségek fejlesztéséhez. Szoboszlai Zsolt szociológus örömmel számolt be arról, hogy a makói tanácskozás alkalmat adott arra is, hogy a Dél-alföldi Térségfejlesztési Társulások Egyesületének segítségével bemutassák azt a kiadványt is, amely egy közös marketingstratégiára alapozottan a kistérségekről átfogó, komplex képet nyújt, és amely multimédiás CD formájában is elérhető.

A program

Célja: Az érdekérvényesítés, együttműködés és változások kezelésének módszereinek elsajátítása.

Filozófiája: A hozzáállás-ismeret-gyakorlás-készség-eredmény körforgásán alapszik.

Elemei: Az emberek részéről nyitottság és pozitív hozzáállás szükséges, ez megnyitja az emberek kezdeményező-készségét, ami meghatározó abból a szempontból, hogy ezen keresztül hozhatók létre a változások.

Ismerjék meg az érdekérvényesítés eszközeit és módszereit, az együttműködések kialakítása és a megfelelő lobbyszás céljából. Az új ismereteket feldolgozzák, gyakorolják, s ez növeli a magabiztosságukat, és megalapozottá teszi tevékenységeiket, és lehetővé teszi, hogy új eredmények szülessenek a szakterületeiken. Elemezni kell a hatáskörök, döntések decentralizációjának kialakítását, amely a döntések hatékonyságát optimalizálja, valamint jelenti a területfejlesztés szereplői együttműködésének alapelveit is. A döntéseket tehát azon a szinten kell meghozni, amely szinten a szükséges informáltság megteremthető és a döntések kedvező-kedvezőtlen következményei közvetlenül érvényesülnek. Az önérvényesítés lényeges abban a tekintetben, hogy képesek legyenek a külső erőforrásokat megfelelően bevonni. Új szervezeti modellek megismerése azért kell, hogy olyan szervezetekkel is tudjanak együttműködni, amelyek nem megszokottak a keleti régiókban. Érdemes megismerni az ún. „menedzser szerep” módszer hatásait, hogy később képviselni tudják magukat a nyugati világ különböző szintjein is. Jelentősen befolyásolják a tevékenységek színvonalát a teljesítmény-elvárások és eredmények létrehozásának fontossága a fejlődni kívánó gazdaságokban.

A színvonalas prezentációk, megalapozott információkkal, tényekkel alátámasztva segítik a lobbyszás érvényre juttatását.

A stratégiai tervezéssel meg kell alapozni a konkrét tevékenységeket. A stratégiai modellek és cselekvési programok elemeinek, feltételeinek megismerése hozzájárul a sikerekhez. Nagyon jó példa a stratégiai tervezésre: *A megyei humán erőforrás marketing program célpiramisa* a fejlesztési prioritások alapján:

Fejlesztési prioritások

I. A megye le- gyen a régió súlypontja az oktatás az egészségügy és a kultúra területén!	II. Épüljön ki haté- kony struktúra a középszintű ok- tatásban és az egészségügyi ellátásban!	III Biztosítani a me- gye egész területén a megfelelő szintű alapellátást!	IV. Megvalósítani a maximális foglal- koztatást

Stratégiai marketing célok

1. A megye oktatási karakterének össze- hangolt formálása, a tudástőke növelése a térségben	2. A megyei egészségügyi és szociális ellátási rend- szer image-ének növelése	3. A megyei kulturális in- tézmenyrendszer és a ci- vil szféra erősítése

Marketing programok

1. Az egész- ségügyi és szoci- ális ellá- tás sze- repének átértéke- lése.	2. Az isko- la-rend- szerű alapkép- zés me- gyei szintű formálá- sa és ösz- szehango lása.	3. A megye potenciális oktatási erőforrásai nak és a munka- helyi kép- zés ösz- hangjának megte- remtése.	4. A megye felnőtt- képzési rendszeré- nek bemu- tatása a la- kosságnak.	5. Alkalma- zott kuta- tási poten- ciál, inno- vációs készség fejlesztése.	6. A migrá- ció, vándor- lás megyére gyakorolt árnyék- hatásá- nak csökken- tése.	7. A me- gyei kulturális intéz- meny- rendszer, és a civil szféra megerő- sítésének előmoz- dítása.

A humán erőforrás fejlesztés marketing programjainak és a megyei területfejlesztési prioritások összefoglaló mátrixa (A megyei fejlesztési koncepció célkitűzéseit és a humán szféra fejlesztésével kapcsolatos szakmai alapelvek kiinduló bázisából – Schultz amerikai közgazdász nyomán)

Fejlesztési célok Alapelvek	Súlypont a megye a régióban a humán szféra területein	Hatékony megyei struktúra a középszintű oktatás és az EU ellátás területén	Megfelelő alapellátás a megyében	Maximális foglalkoztatottság a megyében
EU és szociális ellátás	sz. program: Az egészségügyi és szociális ellátás szerepének átértékelése			
Formálisan szervezett alapképzés	sz. program: Az iskolarendszerű alapképzés megyei szintű formálása és összehangolása			
Munkahelyi képzés	sz. program: A megye potenciális oktatási erőforrásainak és a munkahelyi képzés összhangjának megteremtése			
Felnőttképzés	sz. program: A megye felnőttképzési rendszerének bemutatása a lakosságnak			
Kutatás	sz. program: Alkalmazott kutatási potenciál, innovációs készség fejlesztése			
Migráció, vándorlás	sz. program: A migráció, vándorlás megyére gyakorolt árnyékhatásainak csökkentése			

A marketing programok tartalma

- a program célja;
- a program indoklása;
- részprojektek, ütemezés, forrásigény;
- a végrehajtásért felelő szervezet;
- közreműködő szervezetek;
- eredménymutatók;
- a végrehajtás módja;
- a végrehajtás feltételrendszere;
- potenciális források;
- monitoring rendszer.

Részprojektek:

- az egészségügyi és szociális ellátás szerepének átértékelése;
- az iskolarendszerű alapképzés megyei szintű formálása és összehangolása;
- a megye felnőttképzési rendszerének bemutatása a lakosságnak;
- a megye potenciális oktatási erőforrásainak és a munkahelyi képzés összhangjának megteremtése;
- alkalmazott kutatási potenciál, innovációs készség fejlesztése;
- a migráció, vándorlás megyére gyakorolt árnyékhatásainak csökkentése;
- a megyei kulturális intézményrendszer, és a civil szféra megerősítésének előmozdítása.

A mai piacgazdaság és globalizáció előretörése nem engedi meg, hogy profizmus nélkül érvényesüljünk.

Összefoglalás

A stratégia kiemelten fontos, hogy a változás egyáltalán elinduljon. Az említett szempontokat és példákat figyelembe véve, érdemes munkacsoportokat szervezni és kialakítani a megfelelő koncepciókat az adott térségen belül, amelyek összessége létre fogja hozni a régió szintű működést.

Felhasznált irodalom

- BÁNLAKY Pál–BOKOR Béla–TÓTH József: *A terület és település-fejlesztés társadalmi összefüggés rendszere*. Pécs, 1999, Jannus Pannonius Tudományegyetem.
- CARNEGIE Dale, and Associates, Inc.: *Achieving Greater Impact*. New York, 1997.
- HANSEN, Gary B.: *Gyors reagálás* (Térségfejlesztési kezdeményezések tankönyve).
- HÍVES Tamás–KOZMA Tamás–RADÁCSI Imre: *A harmadfokú képzés területi különbségei*
- KOROLINY Mártonné–CSETNEKI Zsuzsanna, dr.: *Az emberi erőforrások menedzselése*. Pécs, 1997, Jannus Pannonius Tudományegyetem.
- SZARVÁK Tibor: *A Dél-Alföldi Prominencia és a Régiófejlesztés* (Debreceni Tudományegyetem).
- VERES Lajos: *Kistérségeknek – kistérségekről*. Szerk. Csefkó Ferenc. Bp., 1995, Dunaholding City Menedzser Kft.

A FELSŐOKTATÁSI KÖNYVTÁR SZEREPE A HARMADIK ÉVEZREDBEN

Felsőoktatási reform

Az utóbbi 10 évben a magyarországi felsőoktatásban lényeges változások történtek. A felsőoktatási törvény szellemében a különböző szakminisztériumoktól az Oktatási Minisztériumhoz kerültek a szakegyetemek, főiskolák, tehát az összes felsőoktatási intézmény egységes irányítású lett, azzal a céllal, hogy összehangolt intézményfejlesztési tervek készüljenek.

Az átalakult társadalom igényeinek megfelelően új szakok tucatjai jöttek létre és jelentősen megnövekedett a hallgatói létszám.

Az egri főiskola esetében majdnem négyszeres hallgatói létszámnövekedés következett be és több mint 3000 nappali tagozatos hallgatója van jelenleg az intézménynek.

Az egyetemek a kormány felsőoktatási politikájának hatására integrációs kapcsolatrendszereket alakítottak ki, amelyek érintették az intézmények minden területét.

A könyvtár szerepe az intézményben

A jelen és a jövő egyetemi könyvtára gyűjteményének az oktatás-kutatás igényeihez kell igazodnia az információ szolgáltatás bővítésével, a szakirodalom gyors rendelkezésre bocsátásával támogatnia kell az oktatás minőségi színvonalának emelését.

Bármilyen legyen is az intézmény, a korszerű könyvtárnak hozzá kell járulnia ahhoz, hogy:

- valamennyi hallgató elsajátíthassa a korszerű információs technikákat
- továbbá tanulmányai során valamennyi hallgató önálló kutató- és tanulmányi munkára váljék alkalmassá.

Ezen célok eléréséhez minden felsőoktatási intézmény könyvtárát: a gyűjteményét, a szakember-gárdát, technikai felszereltségét és az épületet olyan szintre kell hozni, hogy a könyvtár maradéktalanul betölthesse mindazt a funkciót, ami a felsőoktatás stratégiai-fejlesztési céljaiból ráhárul.

Egy felsőoktatási könyvtár alapfeladata, hogy az intézményben folyó oktató- és kutatómunkát támogassa a gyűjteménnyé szervezett szakirodalom rendelkezésre bocsátásával, saját állományából vagy könyvtárközi kölcsönzés keretében a könyvtári rendszeren keresztül, eredetiben vagy másolatban.

Alapfeladata, hogy információt szolgáltasson és tájékoztasson a hazai és külföldi könyvtárakban elérhető dokumentumokról és szolgáltatásokról, annak érdekében, hogy az oktató, kutató, hallgató helyben hozzájusson a tanuláshoz, kutatáshoz szükséges szakirodalomhoz.

E feladatok ellátásához magasan képzett szakembergárda, megfelelő számú géppark és a szolgáltatásokra fordítható költségkeret szükséges. Működésének kereteit pedig az adott ország és a nemzetközi könyvtári törvények, rendeletek, irányelvek teremtik meg.

A felsőoktatási könyvtár az anyaintézmény létének alapvető egysége, amelytől függhet az egész intézmény, mind szakjainak, szakirányainak, tudományos minősítésének működése, elfogadása és színvonala.

A felsőoktatási könyvtár kutatással kapcsolatos feladatai

Az intézményben folyó kutatómunka szakirodalmi, illetve információs igényeinek kielégítésében a könyvtárra háruló minimális követelmény az, hogy könyvtárközi szolgáltatás, gyorsmásolás, kész tájékoztatási szolgáltatások megrendelése stb. segítségével a könyvtár közvetítsen a kutatók és az országos gyűjtőkörű szakkönyvtárak ill. tájékoztatási központok között.

A kutatási igények általában egyedi jellegűek, tematikailag jelentősen szóródnak és a témával kapcsolatban nagy dokumentumbázist és alapos tájékoztatást igényelnek, ráadásul az igények csak részben mérhetők fel.

Ezért célszerű, ha a könyvtár az alapvető hazai és külföldi adatbázisok, szakirodalmi dokumentum ellátó rendszerek szolgáltatásaira tud előfizetni.

Ugyanakkor a felsőoktatási könyvtáraknak mindenképpen fel kell vállalniuk a kutatások több szempontú minőségi kiszolgálását. Ez csak igényfelmérések segítségével történhet meg eredményesen, hiszen figyelembe kell venni, hogy:

- mire van valóban szüksége az oktatónak, kutatónak és
- hogyan tudja a könyvtár a kérést gyorsan teljesíteni.

Egyre gyakoribb az az elvárás, hogy elektronikus dokumentum-szolgáltatás, vagyis digitalizált információ-továbbítás útján, számítógépes hálózatokon keresztül szükséges szolgáltatni a kért dokumentumokat, információkat.

A számítástechnika térhódítása

A számítógépes technikák fejlődése átalakította az emberek gondolkodásmódját. Megváltoztatta a munkaköröket, az életvitelt és a szokásokat.

Az információs igény rendkívüli módon megnövekedett és ez különösen igaz a felsőoktatásra és könyvtáaira.

A ma létező és a jövőben várható technika hatalmas lehetőséget kínál az információ cseréjéért és hasznosítását célzó együttműködésre.

Ez egyedülálló alkalmat teremt a könyvtáros és információs szakma számára. A bibliográfiai adatok cseréje, az interneten fellelhető információs források, az on-line technika a földrajzi és nyelvi korlátoktól mentes kutatások iránti igény olyan kihívás, amelyet a könyvtáraknak üdvözölniük kell, de ugyanakkor meg is kell felelniük a kihívásnak.

A 21. században helyére kerülő információs infrastruktúra megköveteli valamennyi információs szakembertől, hogy az igényeknek megfelelően elkötelezetten terjesszék, megőrizzék a tudást és segítsenek az abban való eligazodásban.

Állománygyarapítás

A beszerzési keretek reálértékének csökkenése az elmúlt években jelentős mértékben szűkítették a hazai könyvtárakban a dokumentumok számát.

A külföldi folyóiratok beszerzése 40 %-kal csökkent az elmúlt 10 év során. Folyamatosan csökken azon előfizetők száma is, amelyek egyedüli példányként voltak megtalálhatóak az országban.

A könyvtáraknak fel kellett ismernie a kooperáció és az összefogás szükségességét:

- a gyűjtőkörök pontosítása terén,
- az állománygyarapításban: folyóirat-rendelésnél, adatbázisok előfizetése esetében,
- a könyvtárközi kölcsönzés elektronikus úton történő megvalósításával,
- és az egymás állományáról való tájékoztatás területén.

Fel kellett ismerni az összefogás szükségességét, hiszen a növekvő hallgatói létszám, az oktatás fejlődése, a jegyzetek és tankönyvek árának növekedése azt a követelményt támasztja a felsőoktatási könyvtárral szemben, hogy minél nagyobb állományt bocsássonak a hallgatók rendelkezésére.

A szakirodalom-gyűjtő, -megőrző és kölcsönző szerep mellé egyre nagyobb súllyal az önálló tanulmányi és oktató-kutató munkát segítő, a dokumentumellátó rendszerek szolgáltatásait közvetítő szerep lép előtérbe.

A tanulás hatékonyságának fokozásához a könyvtáraknak a hagyományos dokumentumokon túl audiovizuális anyagokat és egyre nagyobb mennyiségben CD-ROM-okat, úgynevezett nem hagyományos dokumentumtípusokat is be kell szerezniük.

Elmondhatjuk, hogy a könyvtár oktató, dokumentációs és informatikai szolgáltató funkciója kiteljesedett és információs központ lett. De nagy változások történtek a hagyományos könyvtári dokumentumok körében is.

A folyóiratok túlnyomórésze ugyan még nyomtatott formátumban lát napvilágot, de a tudományos ismeretek egyre nagyobb hányada jelenik meg elektronikus formátumban, vagy – a természettudományi folyóiratok esetében – pl. együtt kínálják a nyomtatott és az elektronikus verziót.

Egy több tudományterületre kiterjedő gyűjtőköri követelményekkel rendelkező felsőoktatási könyvtárnak olyan adatbázisokat érdemes beszereznie, amelyek több fakultás szakirodalom igényét elégíti ki.

A megváltozott körülmények között...

A könyvtár egy olyan központi szolgáltató egysége kell legyen a felsőoktatási intézménynek, amely az intézmények küldetésnyilatkozatában megfogalmazott általános-, az oktató és kutató, valamint a tanulmányi tevékenységgel kapcsolatos célokat támogatja. Ezzel párhuzamosan nyilvános könyvtári funkciót is betölt, és könyvtári eszközökkel és módszerekkel támogatja az életen át tartó tanulást.

A felsőoktatási könyvtárnak fontos szerepet kell betöltenie az oktatásban az információkultúra könyvtári alapjainak megismertetésével az önálló ismeretszerzés folyamatában, hogy az információáradatban eligazodni képes, válogatásra, értékelésre képes hallgatók kerüljenek ki a felsőoktatási intézményekből.

Ebből következően a felsőoktatási könyvtár a minőségi oktatás színtere, bázisa, ahol oktató és hallgató egyenlő feltételek mellett használhatja az oktatás-tanulás folyamatát segítő dokumentumokat.

A jó könyvtár egy dolgozószoba, amely hosszú nyitvatartásával és jól kialakított elektronikus környezetével ideális tér a hallgatók önálló munkavégzéséhez, az információkereséshez és feldolgozáshoz, vagyis információközpont és szabadidő-központ, amely teret enged a használók egymás közötti kapcsolatainak erősítésére és a különféle kommunikációs formák művelésére. Ezért könyvtárépítés, bővítés kapcsán a legfontosabb alapelv az, hogy:

- a hallgatói férőhelyek megfelelő számban álljanak rendelkezésre;
- a helybenhasználat terei kialakításra kerüljenek;

- a számítógépes információkereső és információ-feldolgozó övezetek jól megközelíthetők legyenek;
- a raktári anyag jelentős része szabadpolcra kerüljön, vagy nyitott rak-tárak álljanak a használók rendelkezésére;
- kívánatos tanulási forrásközpont kialakítása;
- a belső terek kialakításánál fontos, hogy figyelmet fordítsunk a külön-féle funkciók egymás mellett élésének biztosítására, vagyis a mozgalmasabb információk központ és a szabadidős központ építészetileg is kell, hogy elkülönüljön a nyugodt, elmélyült tanulást biztosító kutatói öveze-tek-től.

A könyvtári beruházásoknál mindenképpen célszerű figyelembe venni az IFLA irányelveit.

A könyvtárosok képzésében jelentős területet kell, hogy elfoglaljon a számítástechnikai tárgyak oktatása. A könyvtárakban biztosítani kell az információ megszerzésének szempontjából nélkülözhetetlen eszközök információs centrumban történő elhelyezését.

A felsőoktatási intézmények egységei között a könyvtárak alkalmazták először a szolgáltatásaikban az informatikát, a legkorszerűbb technikát. Ennek köszönhetően a könyvtári tevékenység hatása mára már túlnőtt a könyvtáron.

A kommunikáció fejlődéstörténetéből tudjuk, hogy egy-egy forradalmi változás, egy-egy új eszköz megjelenése nem szorította ki, nem tette feleslegessé a már bevált kommunikációs technikákat. Mindössze az arányok változtak.

A könyv szerepe is megmaradt évezredekken keresztül, legfeljebb módosult, hol kicsit nőtt, hol kicsit csökkent, de a Gutenberg-galaxisnak semmi-képpen nincs vége, mint az már annyiszor elhangzott.

Úgy gondolom, a könyv továbbra is szereplője marad az információs társadalomnak, ha másképpen nem, hát digitalizált formában, de a sor végén ott lesz a nyomtatott formátum is.

Ha pedig mindez igaz, akkor csak az a feladatunk, hogy ráneveljük utó-dainkat a könyv szeretetére és a könyvtár használatára.

PÉTER LILLA

VÁLTOZÁSOK AZ ERDÉLYI TANÍTÓKÉPZÉS SZERKEZETÉBEN

Bevezetés

Az 1994-ben elindított román oktatásügyi változások egyik részét pontosan a tanítóképzés tartalmi és szerkezeti átalakítása, a középiskolai képzési formáról főiskolai szintűre való emelése képezte. Mivel a középszintű képzési formának több évtizedes hagyománya volt nálunk, ezért ez a változás nyilván hosszabb távon érezteti majd pozitív hatásait, egyelőre azonban problémák, nehézségek és kérdések sorával találkozhatunk. Jelen dolgozatom célja ezen áttérési folyamat többszemponútú bemutatása, a kétféle tanítóképzési forma összehasonlítása. Kutatási módszerként különböző hivatalos dokumentumok (a Tanügyi Törvény részletei, különböző rendeletek, hivatalos iratok, tantervek, programok) elemzése. Mivel magam is, a mindennapi szakmai tevékenységem során, „saját bőrömmön” is észleltem az átalakulás folyamatát, és az eredményeket, így számolva a szubjektivitás veszélyével kollegáim és saját tapasztalataimat is felhasználtam, beépítettem elemzésembe. Bár mindnyájan tapasztaltuk, hogy mennyire nehéz az átmeneti periódus, meggyőződésünk nem változik: az oktatásügyben csakis a minőségi megújulást lehet választani.

Bemutatásom szempontrendszerül Szabó László Tamás a magyarországi és nemzetközi pedagógusképzéssel foglalkozó művének (Szabó 1998) hármas szempontrendszerét használtam, s így a kétféle képzési szint összehasonlítása a kontextushoz kötődő, intézményi és tartalmi változók szerint történik.

A tanítóképzés átalakulása a kontextusváltozók függvényében

Bár a rendszerváltás után az oktatási szerkezetet bővülés, gazdagodás jellemezte, és sok szempontból a rendszer expanziója következett be (új iskolák, új osztályok, új szakok beindítása, bizonyos szakokon létszámnövelés), a tulajdonképpen oktató-nevelő tevékenységnek a tartalmi-minőségi szempontból való gazdagodása, felemelkedése vitatható, még várat

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból magára. Egyes szerzők kimondottan a tartalmi visszaesésről írnak, és próbálják az „orvoslás” igényével, az okokat feltárni, és javítási lehetőségeket keresni (Bíró 1994). Az okok szerteágazóak, sokrétűek. Az olyan széleskörű, makroszociális feltételektől kezdődően, mint: a gazdasági, társadalmi, politikai stabilitás hiánya, a még nem életképes „piacgazdaság”, a jogállamiság és a demokrácia bizonytalan jellege, egészen a belső, ún. személyi tényezőkhöz, mint: a többnyire az irányításhoz, és kevésbé a demokráciához, a szabad választáshoz, az alternatívákhoz szokott emberek magatartásában, választásában, irányultságában is megnyilvánul. Tartalmi visszaesést eredményezhetnek a változások, átalakulások idején felmerülő újabb kihívások, elvárások esetén a személyi vagy szakmai kompetencia, humán erőforrások, valamint az alapvető menedzseri képességek hiánya.

Ebben a társadalmi és oktatási kontextusban a magyar nyelvű, főiskolai szintű tanítóképzésnek a beindítása és működtetése korántsem bizonyult könnyűnek, mint ahogy általában különböző főiskolai modellek beindítása rengeteg nehézséggel jár anyagi, szakmai és adminisztratív szempontból egyaránt.

Elsősorban azért, mert a létrehozott főiskolai szintű tanítóképzésnek nemcsak az amúgy is – a gyakori változások miatt – az átmeneti periódusát „élő” román oktatási rendszerbe, hanem a folyamatosan gazdagodó erdélyi főiskolai rendszerbe is be kellett/kell épülnie. Fontos feladat lehet a szilárd hagyományokra építő, de ugyanakkor újszerű arculat kialakítása. Az újonnan beindult tanítóképző főiskolák a romániai oktatási rendszer szerves részét képezik, azonban egy másik összefüggésben a romániai magyar főiskolai hálózathoz is tartoznak.

A romániai magyar főiskolai szerkezeten belül két alapformát különböztethetünk meg. Az egyik a *román adminisztratív szerkezet része*, mivel pénzügyi, adminisztratív és tartalmi szempontból egyaránt az Oktatási Minisztériumnak alárendeltje (ebbe a kategóriába sorolható a székelyudvarhelyi Tanítóképző Főiskola), a másik pedig a *magyarországi szerkezet elemeként működik*, esetleg egyházi/felekezeti egyetem, vagy főiskola, amelyek esetében az adminisztratív önállóságot alapítványi pénzek, és más források biztosítják.

A tanítóképzés átalakulása az intézményi változók függvényében

Az intézményi változók alatt az oktatási rendszer szerkezeti elemeit érintő, iskolaszervezethez kapcsolódó olyan tényezőket kell értenünk mint a képzési szint emelése, a képzési időtartam változtatása, profilbővítés.

Mielőtt a legutóbbi változás bemutatására vállalkoznánk, röviden tekintsük át a romániai tanítóképzésen belül az utóbbi hetven év változásait. Ismert tény, hogy erdélyi szinten a tanítóképzés hosszas hagyományokra nyúlik vissza, s bár az évek folyamán többnyire középszintű képzési forma volt, ennek ellenére, az utolsó harminc év alatt is, rengeteg változáson ment keresztül. Ezekről a változásokról képet tudunk alkotni, ha a teljesség igénye nélkül, de egy-egy fontosabb fordulóra fókuszálva tekintjük át a székelyudvarhelyi Benedek Elek Tanítóképző utóbbi harminc éves történetét. Ezek a változások egy teljesen centralizált rendszeren belül történtek, a változtatás indoklása mindig ideológiai volt, és a romániai román és magyar tannyelvű tanítóképzőkkel többnyire párhuzamosan történt.

A mai Benedek Elek Tanítóképző az 1670-ben alapított Református Kollégium jogutódja, ahol 1670 és 1927 között középfokú református tanintézet működött. 1927-ben válik tanítóképzővé, amikor az akkori Oktatási Minisztérium a nagyenyedi Bethlen Kollégium keretében működő, lányokat képező tanítóképző intézetet áthelyezte Székelyudvarhelyre, így az említett tanévben, hét osztályban 199 tanuló kezdi meg a tanulmányait.

Az 1940/41-es rendszerváltás kihatásaként a tanítóképző első négy osztálya leánygimnáziummá, a felső négy osztálya tanítóképző líceummá alakul; míg az 1952/53-as tanévtől a megnevezése is módosul: Vegyes Pedagógiai Iskola; 1959-től beindul a román tagozat, az 1971/72-es tanévben, az akkori Oktatási Minisztérium javaslatára kettős képesítésű (tanítói-oktatómesterei) tagozatot indítanak be. Az oktatómesterek az akkori elemi osztályokban beindított háztartástani ismereteket kellett volna tanítsanak, azonban erre nem került sor, mivel már 1978-ban megszűnik ez a forma.

1976/77-es tanévben a tanítóképzésen belül két szintet határolnak el: egy egységes pedagógiai profilú IX-X. osztályt, és az erre, a líceum második fokozatától ráépülő tanítói, vagy óvónői évfolyamokat, amelyeket a minisztérium önkényesen, évente változtatott. El lehet képzelni, hogy ilyen feltételek mellett, hogyan lehetett kezdettől fogva az elméleti ismereteket a szaknak megfelelően társítani. 1978-tól az ötéves képzésről négy évesre csökkentik a tanítóképzést. Ez túlsúlyoságot eredményez, mivel az időtartam csökkentése nem jár együtt sem a követelményrendszer, sem a tananyag változtatásával. 1990/91-es tanévtől a négyéves tanítóképzést visszaemelik ötévesre, valamint középszintű tanítóképzés mellett két évig posztliceális osztályokat is beindítanak látogatásos és látogatás nélküli tagozattal. Tehát ebbe a változási folyamatba illeszkedik be a tanügyi törvény által meghatározott főiskolai tanítóképzés elindítása.

Iskolai szerkezetváltozás

A román oktatási rendszeren belül, amelyről közismert, hogy nagymértékben a francia modellt követi, négy hierarchikusan egymásra épülő szint különül el: iskola előtti oktatás, elemi oktatás, szekunder és felsőoktatás. A *felsőfokú oktatás* két részre bomlik, egy rövid és egy hosszú távú oktatási formára. A rövidtávú felsőfokú oktatás időtartama 2-3 év, a hosszú távút pedig az egyetemi (4-5-6 év) és egyetem utáni szakosodás (1-2 év orvosok esetén), valamint a magiszteri (1 év) és doktori képzés (3-4 év) képezik.

A szóban forgó változással a tanítóképzés a líceumi oktatás szintjéről a rövid távú felsőfokú oktatás szintjére helyeződött, és ezáltal tulajdonképpen a rendszer expanziója is bekövetkezett. Ennek a változásnak a jogi/törvényes hátterét az: 1995-ös Oktatási Törvény, valamint az 1998 májusából és decemberéből datálódott 3642-es, és 5170-es rendeletek képezték.

Ennek a lépésnek az indoklására több tényező is felmerült. Ilyenek mint az európai oktatási trendekhez való alkalmazkodás, a képzés minőségének az emelése, az érettebb hallgatói populáció, vidéki, valamint falusi iskolákban felmerülő óvónő-, tanító-hiány. A hivatalos forrásokban megjelent indoklás eléggé szűkszavú az eszközölt változtatás horderejéhez képest.

„A tanügyben akuttá vált a tanító és óvónő hiányt az eredményezte, hogy a tanítóképző középiskolát végzettek közül nagyon kevesen választották a tanítói-óvónői szakmát, sokan a felsőoktatásban folytatták tovább tanulmányaikat. Másfelől pedig egy magasabb szintű szakmai felkészítés felsőfokú végzettséget igényel. Országunk ezután be szeretne kapcsolódni a tanítóképzés európai szintű rendszerébe. Ezekből az általános okokból kiindulva, a megfelelő mennyiségű és szintű tanítói-óvónői ellátottság érdekében a Nemzeti Oktatási Minisztérium az alábbi rendeletet hozta létre.” (5170/1998)

A változáshoz kötődő további rendelkezések:

– a változtatás időpontjában, a középiskolai oktatásban már óvó- és tanítóképző meglévő évfolyamok/osztályok végzési lehetőségének, valamint ezen diákok számára elemi oktatásban való tevékenységre feljogosító középfokú tanítói diploma megszerzésének a biztosítása;

– az 1999/2000-es tanévtől kezdődően a IX-es tanítójelöltek beiskolázásának a megszűnése;

– a megmaradt középiskolák átprofilálódása – elméleti líceummá válhatnak, ha viszont tovább szeretnék vinni a pedagógiai hagyományokat, akkor ún. Pedagógiai Elméleti Liceumot (Liceu Vocational) indíthatnak a következő szakokkal: könyvtáros, szabadidő szervező és iskolai nevelő;

– tanítóképző főiskolákat olyan, egyetemi központok indíthatnak, a tanítóképző középiskolák „bekebelezése” révén, amelyek amúgy is pedagógusképzéssel foglalkoznak.

Ezen hivatalos rendelet/ek eredményeképpen az adott pillanatban Románia központi térségében működő tanítóképző számára a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem vállalta fel a főiskolává alakítás folyamatát. Így többnyire román – de magyar, és még német tannyelvvel is – összesen 11 tanítóképzőben indult el a képzés kettős – tanítói- és nyelvtanári – szakosítással.

Ssz.	Szakosítás	Tannyelv	Helység	Forma
1.	Tanító – angol nyelvtanár	Román	Szeben	Nappali, 3 éves
2.	Tanító – angol nyelvtanár	Német	Szeben	Nappali, 3 éves
3.	Tanító – angol nyelvtanár	Magyar	Székelyudvarhely	Nappali, 3 éves
4.	Tanító – angol nyelvtanár	Román	Maroshévíz	Nappali, 3 éves
5.	Tanító – angol nyelvtanár	Román	Sighet	Nappali, 3 éves
6.	Tanító – angol nyelvtanár	Magyar	Szatmárnémeti	Nappali, 3 éves
7.	Tanító – angol nyelvtanár	Magyar	Kézdivásárhely	Nappali, 3 éves
8.	Tanító – francia nyelvtanár	Magyar	Nagyenyed	Nappali, 3 éves
9.	Tanító – francia nyelvtanár	Román	Nagyvárad	Nappali, 3 éves
10.	Tanító – francia nyelvtanár	Román	Zilah	Nappali, 3 éves
11.	Tanító – francia nyelvtanár	Román	Sepsiszentgyörgy	Nappali, 3 éves

Ezt követően az Oktatási Minisztérium, a BBTE és a helyi/kirendelt intézmények között rögzítődtek az új képzési forma paraméterei: a beinduló Tanítóképző Főiskolák (Colegiu de Institutori si Limba Engleza/Franceza) a rövid távú felsőoktatási forma szerves részét képezik, ugyanakkor a BBTE Pszichológia és Neveléstudományok Karának alárendelt intézményei/egységei, előre meghatározott tannyelvvel, tagozati formával (nappali), és meghatározott felvételi/szelekciós kritériumokkal. Az előbb említett intézményi szintek közti „párbeszéd” teljes mértékben a centralizált oktatásügy „játékszabályainak” megfelelően történt.

Profilbővítés

Az állandóan változó gazdasági helyzet és a demográfiai apály néhány éven belül az elemi iskolai korosztályok nagymértékű csökkenését vonja maga után. A tanítóként, óvónőként való munkanélküliség elkerülése érdekében, és nálunk a falvakon felmerülő szaktanárhiány kiküszöbölése végett, pozitív kezdeményezésnek indult a tanítói, óvónői szaknak valamilyen más szakkal való társítása. Kezdetben úgy indult, hogy a tanítói szakot a következő szakokkal párosítják: idegennyelv-tanár, zenetanár, sporttanár és vizuális nevelés tanára. Ez a tanítóképzésnek rendkívül széles skáláját adta volna, azonban később kiderült, hogy a tanítói szakképzést csak a Babeş-Bolyai Tudományegyetem keretén belül működő szakokkal lehet társítani.

Ezért fel kellett hagyni a vizuális, zenei és testneveléssel való társítással, és kizárólag tanítói és idegennyelv-tanári szakot lehetett indítani. Kezdetben tanító és idegen nyelvszakos tanári képesítéssel indult, később az óvodapedagógusi képzést is mellécsatolták. Egyelőre úgy tűnik, hogy a hármas szakosítás (a főiskolán végző jelöltek egyszerre kapnak tanítói, óvónői és idegen nyelvi képesítést) egy kicsit túlzás, főleg, ha hat félévre van tervezve. Az óvónői és idegen nyelvi képesítés nem is tűnik kompatibilisnek, már csak azért sem, mert nem is azonos korú gyermekpopulációval való foglalkozást céloz meg. Így félős, hogy a sok mindenre való felkészítés felszínesé válhat, igényes felkészítés tartalmilag lehetetlen.

A tanítóképzés átalakulása a tartalmi változók függvényében

A pedagógusképzés tartalmi változóihoz sorolhatók a felkészítéshez tartozó részterületek, képzési követelmények, esetleg új tantárgyak, új szakok a képzésben. Köztudott, hogy a pedagógusi pályára való felkészítés szakmai, ugyanakkor társas kapcsolatokra való felkészítést egyaránt igényel, ezért a jövőbeli pedagógus, szakmai sikere szempontjából nem lényegtelen, hogy a képzési formán belül milyen tudáselemeket tartanak fontosnak a megtervezők, milyen tantárgyak és területek kerülnek be a tantervbe, melyek a gyakorlat követelményei, milyen a gyakorlat össz-óraszámhoz, valamint az elméleti órákhoz viszonyított aránya, és mindez milyen tartalommal kitöltött.

Az alábbiakban, tantervelméleti megközelítéssel, a kétféle képzési szint összehasonlítását fogom elvégezni a következő területekre való kitéréssel: elméleti szakmai felkészítés, a szakmai felkészítés gyakorlati vonatkozásai, tartalmi gazdagodás, tantárgyak státuszának megváltozása, a vizsgarendszer és a diploma megszerzésének követelményei.

Elméleti szakmai felkészítés

Ballér Endre felfogásában a pedagógusi képesítési követelmények a következő ismeretrendszereket és képességtartományokat foglalják magukba: 1. a tanári mesterség gyakorlásához szükséges *elméleti ismeretek* (pedagógia, pszichológia, szociológia), valamint a társas hatékonyság képesség- és készségkomponensei; 2. *szakmódszertanok* (tantárgy-pedagógiák),

3. *gyakorlatok*: intézményi, iskolai és terepgyakorlat. Mindhárom tudás és képességrendszer nagyon fontos, azonban az alapokat mégis a neveléstudományi és pszichológiai diszciplínák képezik, ezek ugyanis összetett funkcióval bírnak a pedagógussá válás folyamatában. Ezek az ismeretek, és a segítségükkel kialakult tudás meghatározója a pedagógiai kultúrának,

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból

műveltségnek, erősíti egyféle pedagógia szemlélet kialakulását, hozzásegít a tapasztalt pedagógiai szituációk értelmezéséhez, ugyanakkor a pedagógiai képességek alapját képezik. Tehát ezen ismeretek/ismeretrendszerek a szakmai szocializáció fontos elemét képezik. Ezért elmondhatjuk, hogy már a tervezés szintjén relevánsak a neveléstudományi és pszichológiai diszciplínák, valamint az azokra fordított idő.

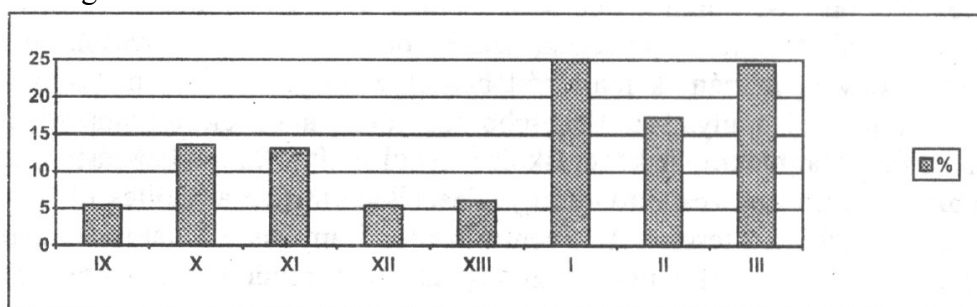
Ha a romániai *középszintű tanítóképzés* tantárgyszerkezetét ilyen vonatkozásban megvizsgáljuk, akkor kiderül, hogy a szakma gyakorlásához szükséges elméleti ismeretek nem hiányoznak, azonban a társas hatékonyság képesség- és készségkomponenseinek fejlesztését szolgáló tárgyak teljes mértékben hiányoznak, tehát alakulásuk a véletlenül múlik. Mivel a középiskolai tanítóképzésben az általános, érettségire való felkészítés párhuzamosan történt a szakmára való felkészítéssel, ezért ez az óraszám, és az ehhez kapcsolódó előirányzott tananyag zsúfoltságához vezetett. Ez a diákok pszichikai és időbeli megterheltségét eredményezte, mivel 15-18 éves diákoknak heti 33-38 órán kellett résztvenniük. Ehhez még hozzáadódtak a különböző délutáni tevékenységek, szakkörök, egyéb foglalkozások. Azt hiszem, hogy itt a számok magukért beszélnek. Nyilvánvaló, hogy ilyen feltételek mellett arányaiban kevesebb idő jutott a neveléstudományi és pszichológiai tárgyra. A középiskolai szintű tanító- és óvóképzésben az alábbi táblázatban összesített tantárgyválasztékkal történt a jelöltek elméleti-szakmai felkészítése. A centralizált irányítás sajátosságainak megfelelően, mindegyik tantárgy azonos státusszal rendelkezett (kötelező), valamint rögzített órászámmal.

Osztály	Heti óra	Tantárgy	Óraszám	Aránya %-ban
IX	37	Ált. ped.+Psz.	1+1	5,41
X	37	Did.+Psz.	3+2	13,51
XI	38	Nevelm.+Gy.Psz	2+3	13,16
XII	37	Nevtört.+Tkt	1+1	5,41
XIII	33	Gy. P.+Nevszoc.	1+1	6,06

A főiskolai képzésen belül a tervezett heti óraszám jóval kevesebb (heti 17-28 óra), mivel itt érettségi utáni szakmai felkészítésről van szó. Tehát nyilvánvaló, hogy itt kevésbé megterheltek a hallgatók, s valószínű, hogy így több idő jut a tulajdonképpeni szakmára való felkészülésre. Ezen kívül a főiskolai tanítóképzés legújabb tanterv-javaslatában (ez a harmadik változat) a pedagógia és pszichológia tárgyak gazdag választékával találkozhatunk, ugyanakkor a szóban forgó elméleti óráknak az össz-órászámhoz viszonyított aránya a következőképpen alakul.

Év	Heti óra	Ped.+Pszich.	Aránya %-ban
I	26	6,5	25
II	26	4,5	17,3
III	22,5	5,5	24,4

Az már a felületes szemlélő számára is kitűnik, hogy a középiskolai szintű tanítóképzéshez viszonyítva (ahol 5,41-13,51 %-át képezték az óraszámnak a szóban forgó tárgyak), a főiskolai képzésben, nagyobb súllyal, majdnem megkétszereződve jelennek meg a neveléstudományi és pszichológiai jellegű elméleti tárgyak (17,3-24,4% között). Ez a hallgatókra vonatkoztatva azt jelenti, hogy egy középiskolai tanítójelölt számára a képzésben eltöltött óráinak 8,79%-át, addig a főiskolai képzésben résztvevő hallgató az összesített óráinak 17,44%-át töltötték/töltik ki ezek az elméleti szakórák, tehát a főiskolai hallgató felkészítésében jóval nagyobb súllyal jelennek meg a szakórák.

Mivel közzismert a neveléstudományi és pszichológiai tárgyak súlya a pedagógusképzésben, ez a változtatás egy nivósabb, minőségibb tanítóképzés lehetőségét teremti meg.

A *főiskolai szintű tanítóképzés* nemcsak arányaiban, hanem a „választék” szempontjából is változást eredményezett, mivel ezen tárgyak, tudományterületek sokkal gazdagabb választékát „kínálja”. A legutóbbi, jelenleg is érvényben levő tanterv szerint a 6 félévnyi főiskolai tanítóképzésben a pedagógiai és pszichológiai tárgyak a következők: általános- és fejlődéslélektan, általános pedagógia, didaktika, óvodapedagógia, játékpedagógia, nevelélmélet, pedagógiai kutatás, nevelésszociológia, valamint a választhatók: bábjáték, drámapedagógia, gyógypedagógia, szociális gondozás, differenciált pedagógia, iskolai mentálhigiénia, oktatásmenedzsment, neveléstörténet és docimológia. Ebben a képzési formában mind megjelennek a középszintű képzésben fellelhető tárgyak, ezenkívül egy sor olyan új tárgy jelenik meg, amely eddig nem szerepelt a képzésben.

A tantárgyakra vonatkoztatva megállapíthatjuk, hogy a főiskolai szintű képzésnél *tartalmi gazdagodás* következett be. Ez a széles skálájú tantárgyjavaslat a képzési tartalom megújításának az igényét mutatja.

Amint láthattuk, a középszintű képzéshez viszonyítva a *tantárgyak státusa* is *differenciálódott*, vannak kötelező, választható és fakultatív tantárgyak, így elvileg lehetőség van arra, hogy a hallgatói igények és a gazdag tantárgyválaszték az oktatási minőség megújulásában találkozzanak. Azonban az gyakran megtörténhet, hogy objektív, vagy szubjektív okok következtében (például személyi tényezők, kompetenciahiány stb.), ez csak a lehetőségek szintjén jelentkezik. Vagyis konkrétan a hallgató nem azt a tárgyat választja, amelyik jobban érdekelné, hanem azt, amelyikre van oktató.

Az említett pozitívumok ellenére: vagyis az elméleti szaktárgyak összóraszámhoz viszonyított arányainak a növekedése, a tantárgy-választékon belüli gazdagodás, a tantárgyak státusának differenciálódása, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy a szaktárgyak presztízse csak visszaesett, pontosan az angol nyelv szak, jobban mondván a képesítések „halmozása” következtében. Ez nyilvánvalóvá válik, ha megvizsgáljuk az angol nyelvi kompetenciát megcélzó órák számát (lásd később).

A pedagógiai gyakorlat helye, súlya és a képzésen belüli formái

A pedagógiai gyakorlat döntő fontosságú a pedagógussá válás folyamatában, mivel a jelöltek a gyakorlat folyamán tesznek szert különböző jártasságokra, készségekre, alakulnak képességeik, összerendeződnek elméleti ismereteik. A közép és felsőszintű tanítóképzésben egyaránt meghatározott a gyakorlat óraszám, formái és követelményrendszere.

A *középszintű tanítóképzésben* a kettős képesítés esetén a pedagógiai gyakorlat öt évre terjedt ki, a következő tartalmi lebontásban: IX. osztály hospitálás – óvodai gyakorlat; X. osztály hospitálás – iskolai gyakorlat; XI. osztály tanítás – óvodai gyakorlat; XII. osztály tanítás – iskolai gyakorlat; XIII. osztály tanítás – óvodai és iskolai gyakorlat. Tehát láthatjuk, hogy a kétféle képesítésre vonatkozóan a pedagógia gyakorlat teljes mértékben arányosan oszlott meg.

A középszintű tanító- és óvóképzésben a gyakorlatnak *három formája*: a folyamatos, az összevont és a napos gyakorlat volt ismeretes. A *folyamatos gyakorlat* heti 2, 4, 5 órát jelentett, egy adott napra sűrítve óvodai és iskolai környezetben, az *összevont gyakorlat* során a hallgatók óvodákhoz, iskolákhoz voltak kiküldve egy vagy két hét folyamára, azzal a céllal, hogy arra az időre bekapcsolódjanak az adott csoportban folyó mindenféle oktató-nevelő tevékenységbe. Létezett még az ún. *napos gyakorlat*, amelynek

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból keretén belül mindenki egyénileg egy évharmad/félév folyamán egy napra bekapcsolódott egy osztály oktató-nevelő tevékenységébe.

Ezt a gyakorlati formát az atesztálási gyakorlatok egészítették ki, amelynek keretén belül a tanulóknak egy-egy csoportja idegen nyelv (angol, német, francia) és vallás tanításából is gyakorlatoztak, amelynek eredményeképpen olyan diplomát szereztek, amely feljogosította őket ezeknek a tárgyaknak az I-IV. osztályban való tanítására szakos tanár hiányában.

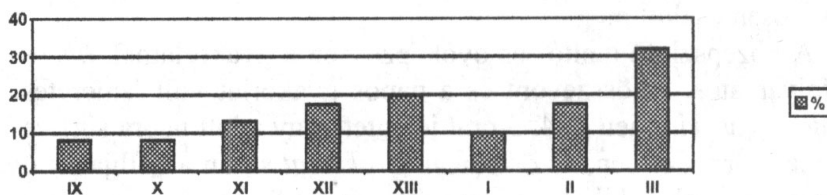
Ebben a képzési formában a gyakorlatra fordított idő bár nagyobb arányú, mint az elméleti szakórák száma (5,4–24,24 %), mégis arányosan kevesebb idő jut, mint a főiskolai képzésben fordított gyakorlatra.

Osztály	Heti óraszám	Ped. gyak.	Aránya %-ban
IX.	37	2	5,4
X.	37	2	5,4
XI.	38	4 + 3	18,42
XII.	37	5 + 3	21,62
XIII.	33	5 + 3	24,24

A főiskolai szintű képzésben kétféle gyakorlati forma érvényes (folyamatos és összevont), valamint a heti óraszámhoz viszonyítva, jóval nagyobb súllyal jelennek meg (9,88-32,04% között), mint az előbbi képzési formában.

Év/félév	Heti óraszám	Ped. gyak.	Aránya %-ban
I.	26	2,57	9,88
II.	26	4,57	17,57
III.	22,5	7,21	32,04

Most indoklásképpen következzenek a kétféle képzési szint pedagógiai gyakorlatának százalékos összehasonlítása.

Azonban az összehasonlítás következtetéseinek nagyon is ellentmondó, érdekes eredményekhez jutunk, ha megvizsgáljuk a középiskolai és a

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából *főiskolai tanítóképzés pedagógiai gyakorlatát a különböző szakosításokra vonatkozóan.*

A *középfiskolai tanítóképzésben* ez egyértelmű volt, mivel különböző évfolyamokra elosztva a különböző gyakorlati formákból kb. ugyanannyi idő volt előírányozva az elemi oktatásban, és az óvodában töltött gyakorlatra.

A főiskolai képzés esetében nem ennyire egyértelmű a helyzet. A hármas képesítésre vonatkozó gyakorlat aránya a következő:

Pedagógiai gyakorlat	Óraszám	%-os megoszlás
Óvodai gyakorlat (folyamatos, összevont)	84 óra	20,89
Iskolai gyakorlat (folyamatos, összevont)	232 óra	57,71
Angol tanítási gyakorlat (folyamatos, összevont)	86 óra	21,39

Látható, hogy a pedagógiai gyakorlat szempontjából úgymond, a tanítói szak aránytalanul nagy elsőbbséget élvez (majdnem háromszorosa az iskolai gyakorlat, az óvodai és az angol tanítási gyakorlatnak). Ezek után feltehetjük a kérdést: ennyivel könnyebb az óvodai és az angol tanítási gyakorlat, vagy kevésbé tűnik fontosnak a tervezők számára

Tartalmi gazdagodás

Ahogy már említettük, a főiskolai szintű képzésnél a középszintű képzéshez viszonyítva, a szaktárgyak esetében tartalmi gazdagodás következett be, azonban a profilbővítés, vagyis a nyelvtanári szaknak a tanítóképzéssel való társítása egy másik oldalról járul hozzá a tartalmi gazdagodáshoz. Az újonnan beindult tanítóképző az idegen nyelvképzési rész komoly követelményekkel, tantárgyskálával és óraszámmal vesz részt a tantervjavaslatban, s ezáltal a tantárgy presztízse is magas. A főiskolai tanítóképzésben évekre lebontva az angol nyelvterülethez kapcsolódó elméleti órák heti száma rendkívül magas (többnyire 20-30% közötti). Nyilvánvaló, hogy ez a hangsúly szükséges ahhoz, hogy a jelöltek megfelelően szinten elsajátítsák az illető nyelvet, és felkészült, kompetens nyelvszakos tanárokká váljanak.

Év	Heti óraszám	Angol óra	Arány %-ban
I.	26	8,5	32,69
II.	26	8	30,76
III.	22,5	2,5	11,11

Azonban pontosan ehhez a súlyhoz viszonyítva nagyon furcsa az angol tanítási gyakorlat kisebb aránya az egész pedagógiai gyakorlaton belül.

A diplomaszerezés feltételei és a vizsgarendszer

A középiskolai képzés esetén a jelölteknek az érettségi vizsga részét képezte a szaktárgyból való vizsgázás, azonban az összevont, didaktika és gyermeklélektan vizsga csak választható tárgyként szerepelt az érettségi követelményrendszerében, de azzal a kitételrel, hogy az a jelölt, amelyik nem vizsgázik ezekből a tárgyakból az nem jogosult tanítói diplomára, és olyan érettségi diplomát kap, mintha elméleti líceumot végzett volna. Ilyen feltételek mellett minden XIII. osztályos érettségiző választotta ezt a tárgyat. Ezt a szaktárgyból való vizs-

gázást kiegészítette egy óvodai és egy elemi osztályban, a harmadik évharmad folyamán megtartott vizsgatanítási (zárótanítás) óra és óvodai tevékenység.

A főiskolai képzés esetén két tárgyból való vizsgázás: pedagógia/(didaktika)–lélektan, és angol nyelv és az angol tanításának módszertana, valamint az államvizsga-dolgozat megvédése szerepel követelményrendszerként. Ebben a formában, már a vizsgákért járó kreditek mellett, központilag meghatározott, hogy minden hallgatónak hány kreditet kell összegyűjteni a három év folyamán: konkrétan abszolváló vizsga 25 kredit, kötelező tárgyak vizsgáin 169 kredit és választható tárgyakból 11 kredit.

A vizsgarendszert összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy az új rendszerben a vizsgakövetelmények sokkal árnyaltabbak, magasabb szintűek az elvárások (államvizsga-dolgozat, idegen nyelv), s valószínű, hogy ilyen feltételek mellett egy minőségibb, kompetensebb tudást fog igazolni a diploma.

Összegzés

A romániai oktatási rendszeren belül bekövetkezett tanítóképzésnek a középszintről a felsőoktatási szintre való átalakulási folyamatát próbáltam bemutatni. Ezt a változást, mivel iskolaszervezeti változást is jelent, komoly oktatáspolitikai döntések alapozták meg, társadalmi változások igényelték, közvetlenül pedig az oktatási reform indította el. Valószínű azonban, hogy a változtatásban az európai tanítóképzési szabványokhoz való felzárkózás is szerepet játszhatott. Mint minden átalakulási folyamat, hosszú távon pozitívumokat is rejt magában, azonban maga az átalakulási folyamat rengeteg nehézséggel, buktatóval jár, amit a rendszerben tevékenykedő gyakorlópedagógusok és tanítójelöltek egyaránt megéreznek. Egyelőre úgy tűnik, hogy a változás több szempontból is pozitívumot rejt magában (a tartalmi zsúfoltság megszűnése, a szaktárgyak arányának tanterven belüli növekedése, a profilbővítés). Hosszabb távon hatásos lenne a romániai magyar oktatási rendszerre, s benne a tanítóképzésre vonatkozóan egy olyan oktatási stratégiát kidolgozni, amely a főiskolai intézményrendszert segítené anyagi, tartalmi és kompetencia szempontjából egyaránt.

Felhasznált irodalom

- BÍRÓ A. Zoltán: *A túlélés vonzásában. In. Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról.* Csíkszereda, 1994, Pro-Print Könyvkiadó.
- BÍRÓ A. Zoltán: *Stratégiai javaslatok a székelyföldi főiskolai szintű képzési szerkezet kialakításához.* In. *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról.* Csíkszereda, 1995, Pro-Print Könyvkiadó.
- ERICSON, D.P: *Az oktatási rendszer általános elméletének a lehetősége.* In. *Oktatási rendszerek elmélete* (szerk. Halász Gábor-Lannert Judit). Okker Kiadó.
- FERENCZI Gyula—FODOR László: *A pedagógia tudományelméleti alapjai.* Kolozsvár, 1995, Stúdium Kiadó.
- A főiskolai tanítóképzésre való áttérés hivatalos dokumentumai: *Oktatási Törvény* (1995), *Rendeletek, Alapítólevél, A Főiskolai Képzés Szabályzata*
- GREEN, T.F.: *Az oktatási rendszer viselkedésének előrejelzése.* In. *Oktatási rendszerek elmélete* (szerk. Halász Gábor–Lannert Judit). Okker Kiadó.
- HALÁSZ Gábor: *Bevezetés az oktatáspolitikába.* In. *Oktatási rendszer és iskolaszervezet* (szerk. Halász Gábor–Golnhofer Erzsébet–Tóth Béla). 1996, Okker Kiadó.
- KOVÁTSNÉ dr. Német Mária /szerk/: *Óvó- és tanítóképzés az ezredfordulón.* Kaposvár, 2000, OTE.
- SZABÓ László Tamás: *Tanárképzés Európában.* Bp., 1998, Educatio Kiadó.

TÓDOR ERIKA

A NYELVOKTATÁS, MINT AZ INTERKULTURÁLIS NEVELŐ-OKTATÓ TEVÉKENYSÉG SAJÁTOS FORMÁJA

– Reflexiók a székelyföldi román nyelvoktatás milyenségéről –

Rövid betekintés a multikulturális, interkulturális nevelés fogalomtárába

A XXI. század fő jellemzői közé sorolható a tömegessé vált etnikai, vallási, nyelvi stb. sokféleség (amely a globalizáció ellenhatásaként is értelmezhető), és ezen realitás az oktatáspolitikai részéről hatékony megoldásjavaslatokat követel. Statisztikai adatokra alapozva: Földünkön 10 ezer népcsoport él, 200 államban. Tove Skutnabb-Kangas (2000) kutatásai szerint, az anyanyelvi beszélők számát tekintve a nagy világnyelvek (az első nyolc: kínai, angol, hindu, spanyol, arab, portugál japán, német) 100 millió beszélőt számlálnak (azaz a Föld népeinek csak 50% ezen nyelvek valamelyikének natív beszélője).

Így tehát a nyelvi, etnikai, vallási sokféleség tanulmányozása épp annyira fontos, mint a biológiai sokféleségé.

A *multikulturális paradigma* egy alkalmazkodási forma (adaptatív válasz) az egyén társadalmi életterének sajátosságaira, sokszínűségére. Az egyén fejlődése során nem csak ökológiai életteréhez alkalmazkodik (biológiai adaptáció), hanem társadalmi környezetéhez is szocializálódik (társadalmi-politikai adaptáció).

A multikulturalitás-eszme elmélete és gyakorlata azokból az országokból érkezett Európába, amelyeknek modern társadalmát és kultúráját a bevándorlók építették ki, pl: Kanada, Ausztria, Amerikai Egyesült Államok (azaz itt az őslakóknak nincsen számot tevő hatása a kultúrára).

A multikulturális társadalom utópiája arra a premisszára alapozik, hogy az egymással kölcsönhatásban levő, önálló kultúrák közötti interakciók egy jobb minőségű kultúrát hoznak létre. Ezt azt jelentené, hogy a domináns társadalmi csoportok konstruktív érdeklődést kell tanúsítsanak a velük együtt élő kultúrák iránt. Így tehát az egocentrikus szemléletmód felszámolására irányul, és az értékpluralizmus, értékrelativizmus paradigmáját tartja szem előtt.

A *multikulturális nevelés* a 70-es években éli virágkorát, több iskolai trendszerben külön tantárgyként szerepelve (Mátrai 1991).

Ezen oktatási szemlélet azon a meggyőződésen alapszik, hogy ha az iskola minél több információt közvetít a különböző, főként együtt élő kultúrákról, akkor felszámolható az előítéletekre alapozó gondolkodásmód.

Releváns példaként szolgál, ha a román nyelvtanítás néhány ellentmondásosságára utalok:

–12 évi tanulás után a kisebbségi iskolákban végzett tanulók jelentős százaléka képtelen a hatékony, érthető kommunikációra;

– jó részüknél, a célnyelven való kommunikáció elsajátítása kétnyelvű környezetének, tehát implicit, spontán tanulásának köszönhető;

–sokan változatos, izolált szókinccsel, absztrakt fogalmak megnevezés-tárával rendelkeznek, de a koherens szókapcsolatok helyes képzése nehézséget jelent.

Konkrét beszédhelyzetekben ezen inkongruencia a nyelvi komplexusok generátora.

A továbbiakban ezen pedagógiai, oktatáspolitikai realitás okait fogjuk elemezni tranzakció-analízis (TA) szemszögből. Elemzésünkben a nyelv fogalmát humboldt-i értelmezéskörben használjuk: a nyelvet, mint folyamatos alkotást, mint a bennünk lévő képzeletsor egymásra való hatásának új eredményeként fogjuk tekinteni. A nyelv az egyéniségünkben lappangó képzeletsor kombinációjának végterméke.

Dióhéjban a tranzakció-analízisről

A tranzakció-analízis törvényszerűségeinek megfogalmazója Eric Berne, neves utódjai közül csak néhányat említenék, mint pl. Thomas Harris, Gerald Corey vagy a magyar szakirodalomból: Oláh Zsuzsa, Szamosi Judit, Magyar Judit és még sokan mások.

Berne szerint a hatékony viselkedés három énállapot (*Szülői, Felnőtt, Gyermekek*) integrált össz munkájának az eredménye, ami tulajdonképpen azt jelenti, hogy a Felnötti Én-állapot reakciója „az itt és most”-ja a Szülői értéktételek és a Gyermeki ötletesség, spontaneitás összjátékának kell, hogy eredménye legyen.

A Berne-i szótár háromszintűsége a pszichológiai intertextualitást példázza (a pszichoanalízisre emlékeztetve) és egy hatékony eszköz a kommunikációban aktiválódott viselkedési, viszonyulást gondolkodási, érzelmi megnyilvánulási formák értelmezésében.

Az alábbiakban Szamosi Judit (1999) oktató-nevelői tevékenységre alkalmazott Én-állapot elemzését mutatom be:

Mit gondolnak a tanulók különféle ÉN-állapotban?

1. KSz: A jó eredmény a mi családunkban a minőség.

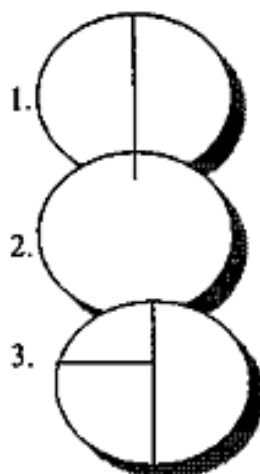
1. GSz: Gondolnom kell a jövőre!

2. F: Célom az egyetem, azért dolgozom.

3. AGY: Muszáj, különben kikapok!

3. LGY: Ennyi hülyeség, mit képzelnék!

3. SZGY: Érdekes, utánanézek

(KSZ = Kritikus Szülői Én-állapot, GSZ = Gondoskodó Szülői Én-állapot, F = Felnőtt Szülői Én-állapot, AGY= Alkalmazkodó Gyermekei Én-állapot, L= Lázadó Gyermekei Én-állapot, SZGY= Szabad Gyermekei Én-állapot)

Mit gondol a tanár különböző ÉN-állapotaiban?

1. KSZ: A gyermeknek szüksége van a tudásra!

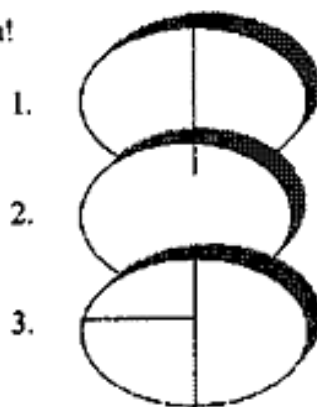
1. GSZ: Gondoskodnom kell a fejlődéséről, hiszen gyermek!

2. F: Az érdeklődőket bevonom a tevékenységbe, a feladatokat képességükhöz megfelelően állítom össze.

3. AGY: Jól felkészültem, ahogy tanultuk.

3. LGY: Majd Én megmutatom, milyen a jó tanár!

3. SZGY: Sokat fogunk együtt dolgozni!

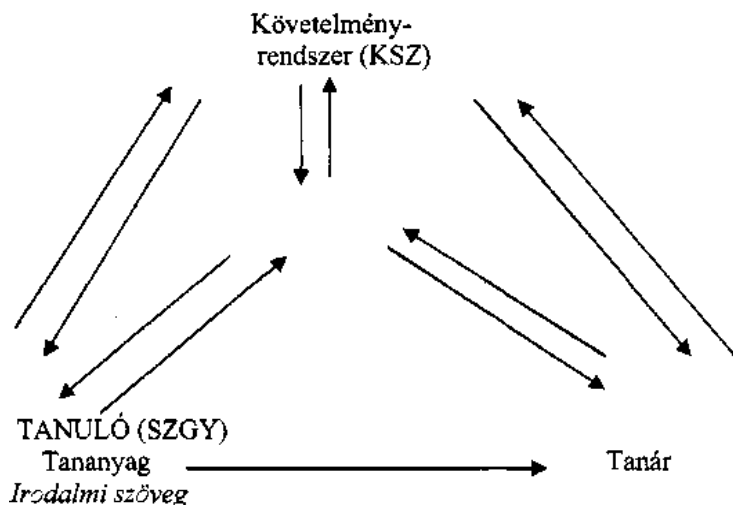

Miért nehézkes feladat a román nyelv intézményes tanítása-tanulása a tömb-magyarság vidékein?

A továbbiakban a tanítási-tanulási folyamatot, mint trihotom párbeszéd skálát szemlélem, és a tanuló: *a*) követelményrendszerrel (célkitűzések), *b*) irodalmi szöveggel (tananyag), *c*) tanárral folytatott párbeszéd sajátosságait értelmezem.

Grafikusan a következőképpen ábrázolható:

A nyelvoktatás, mint ÉN-állapotok párbeszédrendszere

a) A diák-követelményrendszer közötti párbeszédben, TA szókészlete szerint, látszólag egy Kritikus Szülő-Alkalmazkodó Gyermekek kiegészítő tranzakciójáról lenne szó, de a pedagógiai realitás ezen tranzakció gyakori kereszteződését bizonyítja (tanulmányi kudarcok esetén), mert az elváráskála nem veszi figyelembe a kisebbségi gyermekek igényeit, sajátosságait, nehézséggel szemben mutatott toleranciaszintjét. Így nem lehet meglepő, ha a felállított követelményrendszer gyakran a Lázadó Gyermekek ÉN-állapotot aktiválja. Ezen párbeszéd hatékonnyá tétele – a kisebbségi nyelvoktatás sajátosságait követve – egyrészt az oktatási követelményrendszer sokszínűségének hiányáról tanúskodik, másrészt sajátos pedagógiai stratégiák kidolgozását, alkalmazását feltételezi, mint pl: kritikus gondolkodásmód kialakítására irányuló stratégiák, előrevetítő, funkcionális tanulási technikák alkalmazása.

b) Az Irodalmi szöveg (tananyag)–Gyermek párbeszéd egy önfelfedező folyamat kell, hogy legyen, amelyben a tanuló belátást nyer világról és önmagáról. Ily módon, az anyanyelvtől különböző nyelvkörnyezetben kell, eljusson önmaga kifejezésére. TA szókincsének megvilágításában ez azt jelentené, hogy Szabad Gyermeki Én-állapotra alapozva, a különféle élethelyzeteknek megfelelően a Szülői-Felnőtti és Gyermeki Én-állapotait integrált módon kamatoztathassa. Ezen végző cél megvalósítása a Szabad Gyermek kibontakoztatását igényli, azaz a játékos, érdekes, kreativitásra alapozott implicit tanulást.

c) A tanár–diák tudásfelfedezésre irányuló párbeszéde e tanulási területen komplex, mert a pedagógus a meglévő eszközök, és az előírt követelményrendszer függvényében, szervezi meg tanulásirányítási többszintű dialógusát. Íme a pedagógusképzés, és a pedagógusi egyéniség önképzésének fontossága! TA szemszögéből nézve a pedagógiai hatékonyság feltétele, hogy a tanár elkerülje az autonóm gondolkodást korlátozó kapcsolati formákat, azaz azon „játzmákat”, amelyek „sorskönyvi „ viszonyulási formákat diktálnának.

Tulajdonképpen hasonló stílusú attitűd-párbeszéd kialakítása szükséges:

Tanár: Sok érdekes dolgot fogunk együtt megvizsgálni.

Diák: Ez érdekel, érdekesnek tűnik, utánanézek.

A továbbiakban egy idevágó felmérés részeredményeit mutatom be. A felmérés a 2000-2001-es tanévben készült, véleménykutatás a magyar diákokat tanító román nyelvtanárok, nyelvoktatás-politikai szemléletéről. A felmérésben 102 Hargita, Kovászna, Kolozs megyei tanár vett részt.

Arra a kérdésre, hogy hogyan minősítik a román nyelvoktatást magyar anyanyelvű gyermekek esetén, 72%-uk elfogadhatónak látja, míg 23% hatékonynak, 5% eredménytelennek. Válaszaik alátámasztásakor azonban elsődlegesnek tartották a hiányosságok kiemelését (minősítéseikkel ellentétben), 55% az eredménytelenséget a nem megfelelő tankönyvekkel, didaktikai eszközökkel, stb. magyarázták.

Ezen külső tényezőre alapozó argumentum hűen tükrözi a pedagógiai viszonyulási formák előreprogramozottságát, a Kritikus Szülői Én állapot dominanciáját, amely megnehezíti a reális, pragmatikus pedagógiai kommunikációt, önelemzést, önkritikát.

Miért gyakori a komplexáltt kifejezőmód az inkongruens kétnyelvűség esetén?

A kisebbségi gyermek komplexáltt kifejezőmódjáról, ennek okairól több értelmezési lehetőség létezik.

A TA, a nyelvi komplexust, (a szorongó beszélgetésmódot) az Én-állapotok kontaminációjával, szennyezésével magyarázza. Ebben az esetben a Felnőtt Én-állapot (célom, hogy érthetően fejezzem ki magam) és/vagy a Szülői Én-állapot (fontos a jó eredmény) meggátolja a gyermeki spontaneitást, így előtérbe kerül a hibalehetőségek tudatosításának félelme. Ez esetben a nem anyanyelven történő önkifejezés, már nem „áramlatként” – belső igényként, az önkifejezés élményeként kerül sorra, hanem külső kényszerre.

Ebben a helyzetben az Én-állapotok helyes integrálása hosszas, kitartó gyakorlást igényel, mely előtérbe helyezi a Szabad Gyermekek Én-állapot aktivizálását.

Megelőzése sajátos pedagógiai irányultságot igényel a hibajavításban: azaz előtérbe kerül a késletetett hibajavítás személyiségcentrikus jellegének kihasználása.

Mi eredményezi az előítéletes gondolkodásmódot?

A gyakori néha kudarcba fulladó tanulási nehézségek tanulási pesszimizmushoz, előítéletesedéshez (ez a nyelv megtanulhatatlan!) vezetnek.

Ilyenkor TA szóképlet szemszögéből nézve *szülői kontaminációról* beszélünk, mert a Szülői és Felnőtt Én-állapotok között ellentmondásosság alakul ki: Szülői Én-állapot: a jövőben, szükségem lesz rá! és Felnőtt Én-állapot: célom az érthető kifejezőmód elsajátítása.

Következtetés

A nyelvoktatás, az interkulturális nevelő-oktató tevékenység sajátos formája, mert a kétnyelvűség hatékony megélése nem csak a nyelvi ismeretanyag elsajátítását, hanem a szociális intelligencia kifejlesztését, az illető nyelvet beszélő közösség iránti attitűdök kialakítását feltételezi.

A székelyföldi tömbmagyarságban élők kétnyelvűsége sajátos oktatáspolitikai elveket követel, amelyek a helyi igényeket szolgálva és ezek függvényében körvonalazhatóak.

Olyan nyelv-oktatáspolitikai stratégiák és pedagógiai programok kidolgozása szükséges, amelyek a tanulók szocio-pszicho-pedagógiai sajátosságait tartják szem előtt.

Ehhez azonban nélkülözhetetlen egy pragmatikus szaktudással, flexibilis egyéniséggel, konstruktív önértékelő-önelemző készségekkel rendelkező oktatói közösség kinevelése.

Felhasznált irodalom

CSÍKSZENTMIHÁLYI Mihály

1997 *Flow* (Az áramlat...). Budapest, Akadémiai Kiadó.

INEKE MOK et al.

1999 *A Colourful Choise* (Handbook for Intercultural Teaching Materials). Alhamaar-Dutch, Stichting Europrint.

NAGY József

2000 XXI. század és a nevelés. *Budapest, Osiris.*

NAVRACSICS Judit

2000 *A kétnyelvű gyermek.* Budapest, Corvina.

SZAMOSI Judit–PÁNDY Mária–TARI Katalin–OLÁH Zsuzsanna...

1999 *Játszmák nélkül* (Tranzackóanalízis a gyakorlatban). Helikon Kiadó

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben.

Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból 2001. október 10–12.

**TERMÉSZETI ERŐFORRÁSOK ÉS
KÖRNYEZETVÉDELMI SZEKCIÓ**

A TURIZMUS REGIONÁLIS FOLYAMATAI MAGYARORSZÁGON

A 2000. év több szempontból jelentős elmozdulást eredményezett mind a területfejlesztés, mind a turizmus tudatos tervezésében és fejlesztésében. Országos és regionális szinten elkészültek azok a komplex és turisztikai koncepciók, programok, melyek koncentrált és decentralizált forrásokból történő finanszírozása – a területfejlesztés alapelvei mentén – a 2001. évben a megvalósítás szakaszába léptek.

A területfejlesztés szempontjából az országos és a regionális stratégiák összehangolásával elkészült Nemzeti Fejlesztési Terv alkalmas az EU programok befogadására, megfelel azok alapelvei követelményeinek, tudatos nemzeti és regionális folyamatokat befolyásoló dokumentum. E folyamatba csatlakozott a 2000. évben a Nemzeti Turizmus Stratégia vitája, valamint az év második felében elkészített regionális turizmusfejlesztési koncepciók és programok. A Széchenyi-terv kiemelt prioritásai között helyet kapott a turizmus hat alprogrammal, így a hozzárendelt forrásokkal biztosítva látszik az országos turisztikai stratégia kiemelt elemeinek megvalósítása. A regionális szint területfejlesztési szereplői és a turizmus programok egyeztetése és beépítése az egyes régiók komplex fejlesztési stratégiáiba még folyamatban van. A tanulmány célja a területfejlesztés és turizmus kapcsolatrendszerének rövid történeti bemutatásán túl az illesztési pontok keresése, annak bizonyítása, hogy a turizmus mint ágazat a komplex területfejlesztés egyik szerves résztvevője.

A területfejlesztés és a turizmus kapcsolatáról megoszlanak a szakmai vélemények, melyek mögött koncepcionális felfogásbeli különbség rejlik. Ha a turizmus interszektoralis jellegéből indulunk ki és a kapcsolódó környezetvédelmi, természetvédelmi, kultúra, gazdasági hatékonyság követelményeit is szem előtt tartjuk, úgy gondolom, nem lehet kérdéses területfejlesztési funkciója.

Véleményem szerint a területfejlesztés és turisztikai fejlesztés fogalmai a szolgáltatásokra koncentrált gazdaságokban erőteljesen összekapcsolódnak.

A turizmus és területfejlesztés integrált fejlesztésének szükségessége elismert a turizmus multiplikátor hatása révén: a növekvő bevételek, az új

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból munkalehetőségek, az infrastrukturális beruházások, a helyi kultúra, a kedvező környezeti kép, a vállalkozói tőkebeáramlás, a kedvezőtlen demográfiai folyamatok megállása – jelzésértékű felsorolás annak bizonyítására, hogy a turizmus erőteljes hatást gyakorol a rendszer egészére (Lengyel M. 1999).

A turizmus erőforrásainak területi elhelyezkedésének vizsgálatában a *földrajzi tér* a kereslet számára vonzerőt és desztinációs terméket jelent. Mivel a turizmus időbeli és térbeli természetű folyamatokból áll, hozzájárult egy küldő és fogadó terekből álló turizmus kialakulásához, amely sajátos jegyein keresztül az adott terek társadalmi-gazdasági és környezeti jellemzőit is magában hordozza.

A turizmus egyedisége abban rejlik, hogy a termelés és fogyasztás egy időben történik (ld. a turisztikai termék jellemzőit), és hogy a terméket helyben fogyasztják el (nem a termék, hanem a kereslet változtat helyet). A turisztikai terméknek e specifikuma a teret sajátos funkcióval ruházza fel, a földrajzi tér erőforrásai (a vonzerők) az adott helyi társadalom fejlesztési tényezői is egyben.

A turizmus regionális folyamatai a szocializmusban

A turizmus a szocialista Magyarország gazdaságában egyre lényegesebb szektorrá fejlődött, regionális folyamatait befolyásoló rendelkezések közül kiemelkedik az 1971. évi terület- és településfejlesztési törvény, melynek az 1006/1971. II. 3. pontja a turizmussal is foglalkozva két prioritást emelt ki:

- Balaton, Budapest és a gyógyfürdők fejlesztése, mivel azok a külföldi turisták számára a fő vonzerőt jelentik;
- a hétfélig rekreációs funkciót betöltő turizmus az urbanizálódó térségekben.

A Minisztertanács 2006/1979. évi rendelete a kiemelt idegenforgalmi körzetekről (Balaton, Velencei-tó, Dunakanyar, Mátra és Bükk, később Sopron-Kőszeghegyalja, Tiszta-tó), és e körzetek élén állandó bizottságok (IB) működéséről határozott.

A szocializmusban a központi forrásoktól való függés, a differenciált fejlesztési prioritások, ugyanakkor az erőforrások folyamatos beszűkülése a turizmus térségi folyamataiban is megnyilvánultak. A turisztikai infrastruktúra szélsőséges területi képe alakult ki Budapest és a Balaton nyomasztó fölényével, a vidéki Magyarország térképén a gyógy- és termálfürdők jelentettek lokális színterületet.

A központi folyamatokat szétterítő és megvalósító intézményrendszert a turizmusban a Megyei Idegenforgalmi Hivatalok jelentették. Ellensúlyozni azonban a centrális akaraterőt nem voltak képesek, a rendszerváltással meginduló vagyonszétválásuk pedig szerepüket is átértékelte (Aubert A.–Miszler M. 1999).

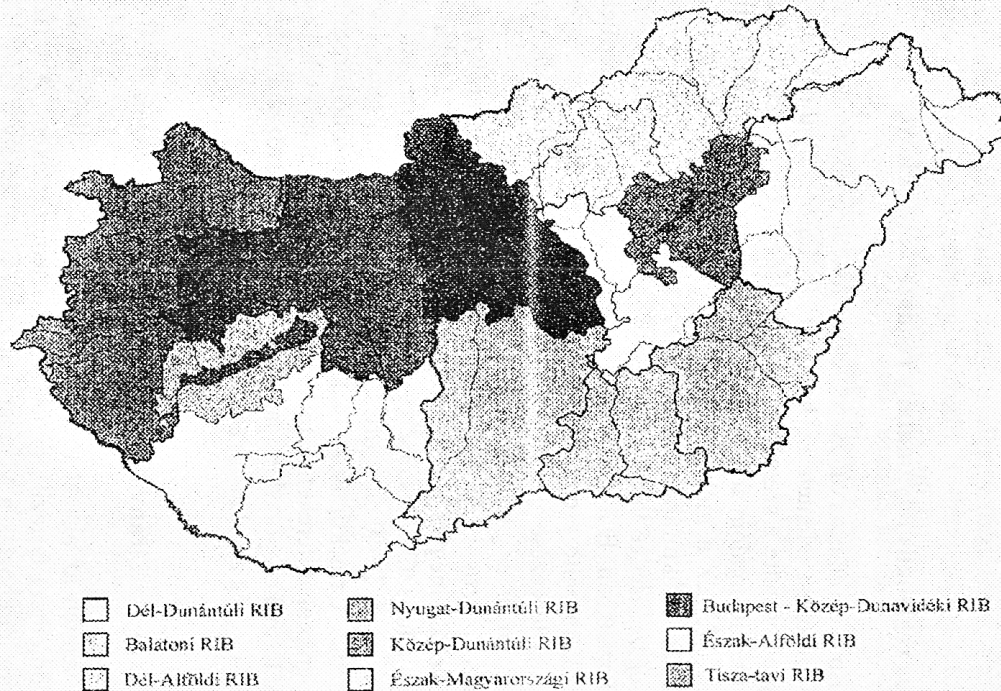
A turizmus regionális folyamatai a rendszerváltást követően

A turizmusban a rendszerváltást követően főként a vonzerők tekintetében gyökeres változást jelentett az, hogy Közép-Európa nyitott térré vált, Magyarország elvesztette e szempontból egyediségét. Ugyanakkor a határ-melléki- és a tranzitforgalom adatai (ld. közel 40 millió látogató) az évtized nagy részében elfedték a mélyben rejlő problémákat, melyek mára már nyilvánvalóak és strukturális jellegűek. A korábbi desztinációk mellé sürgető szükségszerűséggé válik a minőségi turizmus fejlesztése és térbeli kiterjesztése hazánkban. E folyamat szerencsésen kapcsolódik a területfejlesztés és az EU rásegítő programjai céljaihoz, így van esély arra, hogy a turizmus tudatos tervezésével és strukturális megújulásával egyik vezető szektora marad a magyar gazdaságnak.

A regionális turisztikai fejlesztések alapja a turisztikai vonzerők, melyek ritkán követik a megyei közigazgatási határokat, ezért a turisztikai fejlesztésekben a turisztikai kistérségek és termékcsoportok képeznek fejlesztési programokat. Továbbá a turisztikai regionális és kistérségi terek mellett a turisztikai terméktípusok is képezhetnek önszerveződő turisztikai fejlesztési programokat, tereket. A fejlesztési téregységek alapja tehát egy-egy turisztikai termékcsoport dominanciája, mely meghatározza a fejlesztések irányait és a térség arculatát (Piskóti et. al., 1997).

A turizmus ágazati irányítási rendszere Magyarországon

Országos szinten az ágazat továbbra is a Gazdasági Minisztériumhoz (ill. annak elődjeihez) tartozik, annak egyik szakterületeként. A turizmus menedzselésére létrehozták a Magyar Turizmus Rt.-t, amely a GM 100%-os tulajdonú cége. Az Országos Idegenforgalmi Bizottság (OIB) a miniszter tanácsadó testületeként működik. Az ágazat parlamenti megítélésében folyamatos előrelépés történt, 1994-ben a Környezetvédelmi Bizottság Idegenforgalmi Albizottságaként, majd 1998-ban önálló Idegenforgalmi Bizottságként működik.

1. ábra. Magyarország turisztikai régiói

Forrás: Magyar Turizmus Rt.

A turizmus regionális irányítási rendszerének kialakítása a '90-es években meglehetősen kaotikusán történt, csak 1996 óta beszélhetünk tudatos intézményfejlesztésről. Ekkor indult el a regionális idegenforgalmi szervezeti rendszer kialakítása, melyet az Országos Területfejlesztési Törvény szelleme és az EU integrációs szándék alapozott meg. Megindult a regionális irányítási rendszer szakmai vitája, az „alulról kezdeményezés” csupán két régióban talált visszhangra, és alakult meg a Balatoni Marketing Kht. (1996), és a Dél-Dunántúli Idegenforgalmi Kht. (1997). A kezdeményezés kudarcát látva az Országos Idegenforgalmi Bizottság 1997-ben határozott arról, hogy a teljes országot lefedő 9 turisztikai régió kialakítását kezdeményezi, melyet a kormány az 1007/1998. határozatában el is fogadott (1. sz. ábra).

Az azóta eltelt időszakban a regionális szervezeti rendszer több módosításon ment keresztül, valójában nem volt képes stabilizálódni az elmúlt 2 évben. A turizmus menedzselésének felelőssége megyei szinten sem érvényesül következetesen, országos áttekintésben erős eltérések tapasztalhatók a megyék gyakorlata között. A kiépített Tourinform hálózat feladatrendszerében és személyi állományában változtatásokra és megerősítésre szorul (Aubert A.-Szabó G. 1999).

Kiépült a turizmus területi fejlesztésének állami intézményrendszere országos és regionális szinten.

Az EU és a magyar regionális integráció intézmény- és eszközrendszere

Az EU költségvetésének második legjelentősebb kiadási tételét a közös struktúra- és regionális fejlesztési politikára fordított kiadások (30 %) jelentik, melynek eszközei a Strukturális Alapok és a Kohéziós Alap. A Strukturális Alapokon belül több alap működik, így az Európai Regionális Fejlesztési Alap kritériumrendszere folyamatos változásokon ment keresztül, forrásainak eléréséhez az ún. EU-alapelvek teljesítése szükséges (Horváth Gy. 1999, Rechnitzer J. 1998).

A 2000-2006. évek közötti időszakban ún. Előcsatlakozási Alapok segítik a felkészítést: ilyenek az ISPA és a SAPARD alapok, valamint a Phare-programok.

A rendszerváltozás után a regionális területi politika alapjait az 1996. évi XXI. Törvény teremtette meg. A területfejlesztési törvény rendelkezett a megyei területfejlesztési tanácsok megalakításáról, míg a regionális szintről az 1999. évi törvénymódosítás rendelkezett. Az Országos Területfejlesztési Koncepcióról szóló 35/1998 (III. 20.) OGY határozat hét statisztikai – tervezési régiót nevesített, melyek megfeleltek az EU régiónagyságokra vonatkozó szempontjainak (NUTS 2. szint). A területfejlesztés stra-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából

tégiai alapdokumentumának tekinthető OTK a területfejlesztés szempontjából legfontosabb ágazati prioritások között sorolja fel a turizmust, térségi és tematikai bontásban részletezi a prioritásokat és kitér a regionális intézményrendszer megteremtésének és működtetésének szükségességére.

Önkormányzati társulások és a területfejlesztés

Meghatározó vezérelv a területfejlesztésben a decentralizáció, melynek szellemében készült az 1996/XXI. területfejlesztésről szóló törvény, mely alulról építkezve határozta meg a korszerű területfejlesztés intézményrendszerét. Így a legkisebb tércategória a kistérség, melynek ugyanakkor nincs közigazgatási megfelelője. A létrejött településszövetségek hatékonyabban tudják ellátni az infrastruktúra fejlesztésével, a közszolgáltatással, vagy a gazdaságfejlesztési projektek megvalósításával kapcsolatos feladatokat. Megyei és régiós kapcsolatrendszerük mind a mai napig problematikus, a forrásokért folyó küzdelem a szövetség alapja (Pálné Kovács I. 1999).

Fel kell oldani a máig létező ellentmondást, hogy az ilyen részvétellel létrejövő társulásoknak törvényi keretet kell biztosítani, és hivatalosan is a területfejlesztés intézményrendszerébe kell vonni őket (Ritter K. 2000). Új helyzetet teremtett a 2000. évben az állam által kinevezett és finanszírozott kistérségi menedzserek megjelenése a fenti rendszerben.

Az országos-területi- és helyi érdekek harmonizálása tehát sokszereplős feladat, az ütközési pontok jól kitapinthatóak a politikai- és szakmai síkok között. A források elnyeréséért azoknak van esélye és elsőbbsége, ahol a kompromisszumkészség párosul az érdekérvényesítő képességgel.

A *turizmus*hoz köthető *források* az elmúlt évtized második felében jelentek meg növekvő hányadban, elszórtan elérhetőek voltak az egyes tárcáknál. A *települési önkormányzatoknál* képződő idegenforgalmi adó és ennek kiegészítő állami normatívája fölött a helyi politika dönt, jellemzően a településfejlesztés komplex érdekét szem előtt tartva. A *megyei önkormányzatok* szűkös forrásaiból komoly fejlesztési feladatokra nem volt példa a közelmúltban, megyei turizmusmarketing célokra és Tourinform iroda fenntartására szűkül tevékenysége. A *Turisztikai Célelőirányzat* hivatott a nemzeti és regionális fejlesztési és marketing feladatokat finanszírozni, nagyságrendje örvendetesen emelkedik 1998 óta, az országos-regionális arányokban viszont nem történik érdemi elmozdulás. A 2001. évben realizálódó *Széchenyi Terv* turizmusfejlesztési alprogramjai koncentrált forrásokat biztosítanak a kiemelt terméktípusok fejlesztésére, és egyben esélyt adnak a nagyobb volumenű turisztikai beruházásoknak. Az *EU-források* el-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából
 érese a már korábban említett programokon keresztül történhet a terület-
 fejlesztés alapelveinek figyelembevételével.

Összefoglaló

A regionális területfejlesztés módszer- és eszköztára alkalmas keretnek bizonyul a turizmus sajátos szempontjainak érvényesítésére, a fejlesztés algoritmusához illeszthetők azok a menedzselési, intézményi és szervezeti feladatok, mellyel a turizmus ágazati, de egyben integráló funkcióját is teljesíti. E fenti megállapítást kívánja bizonyítani az alábbi összeállítás, ahol a területfejlesztés legfontosabb követelményei és a turizmus tervezés és fejlesztés eszköz- és intézményrendszerét párhuzamba állítva szemléltetjük.

A kapcsolatrendszer elvi alapjai

A területfejlesztés tervezési alapkategóriái	Turizmustervezés
1. <i>Fejlesztési koncepció</i> Hosszú távú célok és prioritások meghatározása, amelyek alapján kidolgozhatók a konkrét programok	1. <i>Turizmusfejlesztési koncepció</i> meghatározza az átfogó fejlesztési célokat, megadja a fejlesztési programok kidolgozásához szükséges szakmai irányelveket.
2. <i>Fejlesztési program</i> A koncepcióban foglalt célok alapján kidolgozott középtávú cselekvési terv, amely stratégiai és operatív részekből áll: – <i>stratégiai program</i>: a koncepció céljainak megvalósítását szolgáló fejlesztési javaslatok célpiramis alapján felépített, komplex programokba rendezése; – <i>operatív program</i>: részletezi a programokat, meghatározva a fejlesztési teendőket, a forrásokat, a felelősöket, a határidőket, az ellenőrzést és az értékelést.	2. <i>Turizmusfejlesztési program</i> Elkészítése és integrálása a területfejlesztési programokba: – Nemzeti Fejlesztési Tervbe; – ágazati programként a Széchenyi tervbe (turisztikai alprogramok: gyógy- és termálturizmus, konferenciaturizmus, tematikus parkok, kastély- és várturizmus, turisztikai információs rendszerek, egyéb minőségi turisztikai termékek, lovas-, kulturális-, kerékpáros-, bor- és gasztronómia, vízi- és ifjúsági turizmus).

A turizmusfejlesztés és a területfejlesztés stratégiai szemlélete
TERÜLETFEJLESZTÉS

TERÜLETPOLI-TIKA Prioritások, eszközök és intézmények területén való megfeleltetés	ESZKÖZÖK A megvalósítás materiális- és imateriális feltételrendszere	SZABÁ- LYOZÁS Tudatos beavatkozások (komplex és szektorális)	MENEDZS- MENT Intézményi és személyi feltételek a megvalósításhoz

TURIZMUS

JÖVŐKÉP – Célok és prioritások (fenntartható és versenyképes turizmus, a termékfejlesztés elsődlegessége) a – külső- és belső feltételrendszer értékelése; – trendek, prognózisok elemzése és adaptálása; – scenáriók felállítása.	TERVEZÉS – Integrált tervezés módszerével készült nemzeti és térségi tervek; – a tervek alapján projektek kidőlgözása.	ÉRVÉNYESÍ-TÉS – Helyi szereplők bevonása a tervezés és az elfogadás fázisaiba; – megvalósítást elősegítő ösztönzők; – stabil és kiszámítható jogi és közgazdasági szabályozás; – korszerű szakképzés.	SZERVEZÉS – A megvalósítást menedzselő és a non-profit feladatokat ellátó központi-, regionális és helyi turisztikai intézményrendszer; – szakmailag felkészült személyi háttér; – a folyamatos ellenőrzés és visszacsatolás megszervezése.

Forrás: Rechnitzer J. (1998) és Lengyel M. (2000) nyomán saját szerkesztés.

Tartalmi elemek	Elvárás	Tervezés módszere	Stratégiai célok	Érintettek	Intézmény, menedzsment	Eszköz, szabályozás	Értékelés, információ	Terület-rendezési feladatok
Térkategóriák								
ORSZÁG	Nemzeti Turizmus Stratégia (Nemzeti Fejlesztési Tervnek való megfelelés)	Kettős integráció elve alapján	Fenntartható és nemzetközileg versenyképes turizmus	Országos hatóságok, területi önkormányzatok és szervezetek, szakmai szervezetek és érdekképviseletek	Kormány, GM, MT. Rt, OIB, Országgyűlés, Országos Terület-fejlesztési Tanács (OTT), Regionális Fejlesztési Tanácsok (RFT és ügynökségeik), Társ tárcák, RIB-ek, RMIG-ek	Közvetett pénzügyi eszközök, turizmus célleírányzat, területfejlesztési alapok, nemzetközi programok, önkormányzati politika és finanszírozás	Területi jelzőszámok és területi folyamatok értékelése, Országos Turisztikai Adatbázis és Weboldal	Országos és kiemelt térségek rendezési tervei-nek számbavétele

Tartalmi elemek	Elvárás	Tervezés módszere	Stratégiai célok	Érintettek	Intézmény, me- nedzsmment	Eszköz, szabályozás	Értékelés, információ	Terület- rendezési feladatok
Térkategóriák								
RÉGIÓ	A turisztikai és a komplex régió adottságainak meghatározása, a kölcsönös együttműködés megfogalmazása	Megyei komplex és turisztikai stratégiák szintézise, a régió sajátosságainak kiemelése, a kistérségi koncepciók és programok (SAPARD) értékelése a turizmusfejlesztés szemszögéből, helyszíni kutatások	Az együttműködés és területeinek meghatározása, a különböző térségi szintek érintkezési pontjainak harmonizálása, interregionális kezdeményezések, regionális kohézió erősítése, fenntartható és versenyképes turizmus	GM és társtárca, RFT, Megyei Fejlesztési Tanácsok, megyei és települési önkormányzatok, kistérségi társulások, helyi lakosság, turisztikai vállalkozók	MT. Rt., RIB-ek, és RMI-ok, RFÜ-ek, megyei-, kistérségi- és települési TOURINFORM irodák	Regionális és helyi ösztönzők, külső források, monitoring	Területi jelzőszámok és folyamatok értékelése, Regionális Turisztikai Adatbank, regionális Weboldal	Megyei rendezési tervek figyelembe vétele, speciális rendezési tervek (Nemzeti Park)

Tartalmi elemek	Elvárás	Tervezés mód-szere	Stratégiai célok	Érintettek	Intézmény, menedzsment	Eszköz, szabályozás	Értékelés, információ	Terület-rendezési feladatok
Térkategóriák								
MEGYE	A turizmus szereplőinek és térségi kapcsolatainak erősítése	A megyén belüli és kívüli elvárások érvényesítése, belső kapcsolatok aktivizálása	A turizmus menedzselése megyei- és kistérségi szinten (piacra jutás segítése), a turizmus és a gazdaság, a környezet, a kultúra kapcsolatrendszerének szervezése	Megyei Önkormányzat, települési önkormányzatok, kistérségi társulások, szakmai szervezetek	Megyei Területfejlesztési Tanács- és Ügynökség, megyei-, kistérségi- és települési TOURINFORM irodák és vállalkozásfejlesztési központok, kamarák	Decentralizált pénzalapok, területi szereplők saját forrásai	Megyei információs rendszer, programok mérésére jelzőszámokkal, indexekkel	Megyei és települési rendezési tervek keretei
KISTÉRSÉG	Közös fejlesztések a turizmusban, hatékonyabb érdekérvényesítés	A turizmus vonzerőinek feltárása, a fejlesztés irányainak meghatározása, együttműködési formák és területek kijelölése	A belső erőforrások feltárása és aktivizálása, kistérségi szinten a turizmus fejlesztésében	Települési önkormányzatok, intézmények, civil szerveződések, helyi lakosság, turisztikai vállalkozók	Kistérségi Területfejlesztési Társulás, kistérségi-, települési TOURINFORM iroda, közösségi intézmények	Külső források (nemzetközi, országos, regionális, megyei), helyi önkormányzati és vállalkozói források	Kistérségi és települési jelzőszámok és folyamatok értékelése, programok mérése	Települési rendezési tervek összehangolása

Forrás: Rechnitzer J. (1998) nyomán saját szerkesztés.

A turizmus tudatos tervezése a '90-es évtized második felében a területfejlesztéssel összhangban megindult, az ágazat támogatottsága intézményi oldalról kiépült. A közeljövő fontos feladata, hogy az egyes intézményi és menedzselési szintek között összehangolt cselekvés és akarat segítse a turizmus ágazati érdekeinek érvényesítését úgy, hogy egyben megfeleljen és teljesítse területfejlesztési funkcióját.

Felhasznált irodalom

AUBERT, A.–SZABÓ, G.

1999 *Differenciált turizmusfejlesztés Baranya megye példáján*. Turizmus Bulletin 1. pp. 25-30.

AUBERT, A.–MISZLER, M.

1999 *Die Probleme im regionales Lenkungssystem des Tourismus in Ungarn. Globalisation – Regionalisation/Regionalismus* (ed.: Aubert A., Miszler, M.). Pécs, JPTE Institut für Geographie. pp. 178-185.

AUBERT, A.–MISZLER, M.–SZABÓ, G.

2000 *A regionális területfejlesztés és a turizmus tervezés összefüggései a Dél-Dunántúlon*. Turizmus Bulletin 1. pp. 33-37.

HORVÁTH Gy.

1999 *Európai regionális politika*. Bp-Pécs, Dialóg Campus. pp. 390-410.

LENGYEL M.

1999 *Turizmus stratégia*. Bp., Képzőművészeti Kiadó. pp. 110-130.

PÁLNÉ KOVÁCS I.

1999 *Regionális politika és közigazgatás*. Bp-Pécs, Dialóg Campus. pp. 166-212.

PISKOTI I.–DANKÓ L.–SCHUPLER H.–BÜDY L.

1997 *Régió- és településmarketing*. Miskolc, Miskolci Egyetem, pp. 200-221.

RECHNITZER J.

1998 *A területi stratégiák*. Bp-Pécs, Dialóg Campus. pp. 46-62.

RITTER K.

2000 *Önkormányzati társulások jelentősége a terület- és vidékfejlesztésben*. Comitatus 2000. 1-2.sz. pp. 73-83.

SÁNDOR J.–KARBUCZKY I.

1989 *Az idegenforgalmi területfejlesztési koncepciók kidolgozásának egységes szemléletű üdülőkörzeti követelményei I., II. Idegenforgalmi Közlemények, 1989/1. és 2. sz.*

Turizmusfejlesztési Program (2000). In.: Széchenyi Terv. GM, 2000. szeptember, p.46.

GEOLÓGIAI ÉRTÉKEK KATASZTERE HÁROMSZÉKEN

Háromszék mint földrajzi-néprajzi és történelmi területegység nem fedti pontosan a ma itt elhelyezkedő Kovászna megye, de a régi Háromszék vármegye területét sem. A különbségek azonban nem nagyok. A történelmi Háromszék két övezetben vesztett egykori területéből: délen a Bodzák vidékén és keleten a Kárpátok fő vízválasztójától keletre eső területen. Ezek a négyzetkilométerek ma Brassó és Buzau-Vrancea megyék területét gazdagítják (főleg háromszéki tulajdonosok telekkönyvén szereplő hatalmas kiterjedésű erdőségekkel). Északnyugaton Háromszékhez csatolták – 1968-ban – a valójában inkább mifelénk gravitáló történelmi Bardóc-fiúszéket, mely soha nem volt Háromszék (hanem Udvarhely vármegye) tartozéka. Jelen dolgozatunkban, a geológiai kataszter a mai Kovászna megye egész területére vonatkozik, vagyis benne található a csatolt vidék, Erdővidék (a Baróti-medence) északi része is.

Számbavétel

Leltárunkban, melyet a szerző több mint 30 esztendőös bányageológusi pályafutása alatt állított össze, jelenleg közel félszáz, vagyis összesen 43 hasznosítás alatt levő és hasznosítható ásványi kincs szerepel: energiát szolgáltatók, fémek, építő és vegyipari nyersanyagok, ékszeripari értékek és természetes gyógytényezők. Felsorolásunk valóban csak kataszter, a geológiai kincs nagyságrendjére, fontosságára, jó minőségére jelez ugyan, felhasználóságára azonban – a munka jellegénél fogva – nem tér ki. Alulírott, bármelyik kincsről, adott alkalommal, szakvéleményt-leírást tud adni.

Energiahordozók

1. *Lignit*. Lelőhelye: a pliocén medencékben. Ma is kitermelés alatt van, értéke, irodalma ismert. Központilag omologált tartalékai, évi félmillió tonnás nettótermeléssel, félszáz esztendőre elegendek. Kisebb, felszíni fejtéssel is elérhető telepek sok helyen vannak a medencében.

2. *Kőolaj*. Lelőhelye: a Keleti-Kárpátok paleogén-fliss övezete. Kitermelésének beszüntetése, a nagy termelési költségek miatt, most van folyamatban. Jóváhagyott tartalékok még maradtak.

3. *Bitumenes palák*. Irodalma, nyersolajtartalmuk ismert. Lelőhelyek: mindenütt a keleti részen levő ún. fekete palák övezetében.

4. *Tőzegesek*. Minőségük több alkalommal ellenőrizve volt, kitermelésüket, mivel több helyen reliktum növényeket őrzött (Komandó, Veresvíz), leállították.

5. *Ozokerit*. A szakirodalom számtalan lelőhelyen (Kovászna, Ozsdola, Ojtoz) jelzi, minőségét jónak találták.

Fémek

Különbféle vasérc. Irodalmuk ismert. Bodvajt és Erdőfűlét a történelem is számon tartja mint ágyúöntő helyeket a szabadságharc idején. A kovásznai nyersvasérc-kályhák ma ipartörténeti emlékek. Lelőhelyek: Kovászna, Szárazpatak, Magyarhermány, Erdőfüle, Bibarcfalva, Köpec, Székelyszáldobos és Vargyas. Köpec kivételével (ahol A. Semaka román geológus magas vastartalmú konkréciókat jelez) mindenhol volt már kitermelés, olvasztás. Bodvajból és Vargyasról a szideritből, limonitből olvasztott libavasat Vajdahunyadra szállították. Kiaknázásuk esetén, mivel struktúrájuk különböző és különleges, ezek kutatási-feltárási módszerére kell nagy hangsúlyt fektetni. Minőségükre vonatkozóan számtalan adat van.

Építőipari és vegyipari nyersanyagok

1. *Andezit*. Lelőhely: az Olt völgyének megyei szakasza, Dél-Hargita, Magyarhermány (ahol ennek hagyományos kőfaragó ipara volt, ma szünetel), Bibarcfalva. Irodalma ismert. A kő több színváltozatban fordul elő, különböző minőségben. Jelen pillanatban termelik (osztrák-magyar vállalkozás) Mikóújfaluban és Sepsibükszádon. A tartalékok gyakorlatilag kimeríthetetlenek. Az újfalusi egyik változat ornamentális faragászatra kitűnő. Egész iparág fejlődhetne ki felhasználása révén.

3. *Homokkő*. Több változatban ismert, mint a krétakori kárpáti-fliss és a külső paleogén övezet tartozéka. Előbbiben van egy szilíciumos cementezésű nagyon kemény (örköi típusú) változat, fagyálló és vakolat nélküli alapozásra nagyon alkalmas. Van egy sötétebb, muszkovitban gazdagabb, jól faragható ornamentális típusa is. A paleogén kori homokkő szép világos sárga, kitűnően faragható. Ennek ipara ma is virágzik Kézdiszentkeresztben és Kézdiszentléleken, de csak magánkőfaragók szintjén. Ornamentális faragászatra kiváló. Tartalékok kimeríthetetlenek.

4. *Mész-kő*. A Persányi-hegység vonulatában, két változatban található: jurakori és az a bizonyos orogánogén, ún. „stamberg típusú”. Mindkettőt mészégetésre – családi vállalkozások – évszázadok óta használják. Az előbbi változat, mivel vörös verrukáno-típusú foltokkal van tele, ornamentális megoldásokra alkalmazható. Csiszolva nagyon szép.

5. *Dacittufa*. A Persányi-hegység vonulatában, Felsőrákos övezetében található. Vakolat nélküli falburkolatra kiváló, csak víz és vízre fagy ne érje. Jól faragható. Sírköveket századokon át ebből készítettek. Valamikor a trassz cement készítésének alapanyaga volt.

6. *Szerpentin*. Szép szürkészöld változatban fordul elő Vargyas környékén. Díszkőként is használható. Olvasztva és formába öntve, padlóburkolatnak használják – újabban – a Bánátban.

7. *Azbeszt*. Az előbb említett szerpentinből bányászták is az 11,5 cm hosszú krizotilazbesztet a vargyasi Szármány patak zónájában.

8. *Horzsakő*. Ismert az irodalomban. Magyarhermányban termelték is; újabb előfordulását jelezték az Olt völgyében.

9. *Vulkáni homok*. Magyarhermányban létezik és az Olt völgyében. Évekkel ezelőtt a helyi ipar termelte is.

10. *Diatomit*. Kovaföld, földiliszt. Lelőhelye: Erdőfüle, Magyarhermány, Száldobos. Kiváló minőségű nyersanyag, melyet évek hosszú során termeltek is Erdőfüle határában. Omológált tartalékai vannak. Felhasználása ezerféle. Utóbb Németországba szállították, szárítva, a műtrágyákba keverték, azok poralakban való tartása céljából. Minden más romániai diatomitnál jobb minőségű. Sajnos Románia, ahelyett hogy kitermelné, félkész francia gyártmányú finomolaj szűrőket importál.

11. *Bentonit*. Lelőhelye: Vargyas, Száldobos. Évekkel ezelőtt termelték. A tartalékok jelentősek. Felhasználása ezerféle.

11. *Derítőföldek*. Laboratóriumi analízisek segítségével kimutatták, hogy az erdővidéki széntelepek feletti márgáknak kitűnő szűrő-derítő képességük van. Az adatok ismertek, a tartalékok nagyok.

12. *Tűzálló agyagok*. Laboratóriumi kísérletekkel kimutatták, hogy ezeknek a pliocén kori magas alumínium-hidroszilikát tartalmú agyagoknak a tűzálló képessége gyakran eléri az 1750 C-fokot. Feltűnően nagy a

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából
montmorillonit-tartalmuk. Érdekes lenne kimutatni, mire lenne jó ezt kivonni, hisz a tartalékok gyakorlatilag kimeríthetetlenek.

13. *Festékföldek.* A Persányi-hegység keleti lábánál egy sor olyan színes festékföld van, amit évszázadok óta a festett bútorok természetes színezésére használtak a vargyasi, felsőrákosi népművészek. Egy hagyományos bútorfestő üzem, ezeket sikerrel felújíthatná, helyettesíthetné velük a nagyon drága és színeiben egészen más modern üzleti festékeket.

14. *Folyami kavics.* Nagyon nagy tartalékok vannak a megye folyóinak árterületén. Jelen pillanatban is termelik és mosott állapotban kerül kereskedelmi forgalomba (Gidófalva, Kilyén). Vannak azonban a pleisztocén kori teraszokban is tartalékok (feltárva a bezárt sepsikőröspataki szénbányában), melyek szintén mosásra szorulnak.

15. *Folyami homok.* A kavicsal egy sorson levő, nagyon értékes anyag. Az Olt teraszában nagyon tiszta állapotban található. Ma Bodokon termeli egy brassói magánvállalat. Eladási ára magas. Tartalékok jelentősek, minősége ismert.

16. *Kvarchomok.* Az Olt nyugati völgyében fordul elő, a plio-pleisztocén üledékek középső szintjében Árapatak, Nyáras, Hídvég övezetében. Vasöntésnél sikerrel használták a brassói mamutüzemek. Jelenleg nem termelik. Tartalékai jelentősek, jó minősége ismert az irodalomból.

17. *Konglomerát, mikrokonglomerát.* A Baróti-hegység déli részét építi fel. Igen kemény cementezésű és vakolat nélküli építészeti burkolatok számára alkalmas lenne. A tartalékok gyakorlatilag kimeríthetetlenek.

18. *Kaolin. Porcelánföld.* Erdővidéken, Magyarhermány vidékén erre alapozott a valamikor virágzó, de ma már megszűnt kerámia ipar. Barót környékén, gazdagon előfordul a mállott andezitek övezetében.

19. *Tavikréta.* Az irodalom jelzi a felszínhez közel álló szénrétegek fedőjében. Talajfeljavításra igen alkalmas volna. Tartalékainak felmérése szükséges.

20. *Alunit.* Irodalmi adatok jelzik, mint a timsógyártás kitűnő természetes nyersanyagát,

21. *Vivianit.* Vasfoszfát por a szénfedő rétegekben, feltárt módon a felszíni fejtésekben. Kitűnő pasztell festékanyag (halvány lila).

22. *Arzénásványok.* Kovásznán fordulnak elő az auripigment és a realgár aranyszínű és szép sárga arzénásványok, az arzéntartalmú ásványvizek egykori lerakódásai. Ásványtani kuriózumok. Arzént adó nyersanyagok és festékanyagok.

23. *Terméskén.* A Büdös-hegy repedéseiből századokkal ezelőtt termelték. Minősége különbözik a mesterségesen előállított kéntől. Külföldön keresett. Irodalmban számos utalás található róla.

1. *Féldrágakövek* (opálféleségek, gájsziritek). Lelőhelyek: Dél-Hargita, Magyarhermány, Erdőfüle, Székelyszáldobos. Ehhez a családhoz tartoznak az opálféleségek: fehérek, feketék, barnák, viaszszínűk. A faopál és a piros-fehér csikkokkal díszített dobostortaopál. Csiszolásukkal már próbálkoztak, az eredmények meglepőek. Olcsóbb ékszerekként, ötvösművészeti munkákkal társítva, külön iparágat alapozna meg. Szép souvenir-tárgyak. Kitermelésüket soha senki nem próbálta meg.

2. *Jáspis*. A vargyasi mészke szép pirosas színű változata.

3. *Karneol*. Húsvörös ásvány a vargyasi Gódrában.

4. *Aragonit*. Szép erezetű forráskalcit, dísztárgyak készítésére alkalmas. Lelőhely: Előpatak, Dél-Hargita.

5. *Gagát*. Az erdővidéki lignitben található félig elszenesedett, vagy el nem szenesedett nemes fajtájú ősfák ép részének a neve. Dísztárgyak faragására alkalmas.

6. *Alabástrom*. Hófehér ásvány a Rikában. Lelőhely: Felsőrákos.

7. *Ozsdolai gyémántok*. Közönséges mármaros gyémánt, szabad kvarckristály. Lelőhely: Ozsdola, Kovászna. Olcsóbb ékszerekbe kitűnő.

8. *Szpekularit*. Vörös vascsillám. Népi nevén kakukkhegyi gyémántok. Lelőhely: Magyarhermány, Paphomloka Nagyhavas pusztáján. Nem rozsdázó kékes-fémszínű. Ékszerekbe használható.

9. *Gipsz*. Lelőhely: Felsőrákos. Hófehér emléktárgyak faragására alkalmas.

10. „*Barlangi gyöngyök*” .A Persányi-hegység barlangjaiban, de főleg a Vargyas-patak szurdokában levő homoródalmási nagy barlangban, a kőüstökben mozgó víz által tökéletes kerekre és fényesre csiszolt színes kőzet és ásványból, természetes úton keletkezett gyöngyök. Ékszerekhez felhasználhatók.

Természetes gyógytényezők

1. *Ásványvizek*. Több típusa ismeretes: szénsavas-savanyú, szénsavas-sós, sós és édes-kénes. Mindenik típusban nagyon gazdag a megye. Ezeknek külön katasztert készítettünk. Mintegy egyharmadának vegyi összetétele és orvosi javallatai is ismertek. Egy részét palackozzák (Bibarcfalva, Málnás fürdő, Bodok, Előpatak), más részét a balneológia értékesíti jelenleg is Kovásznán, Bálványoson. Számos forrást ivókúrára használnak a környék lakosai. Bibarcfalva, Málnás, Málnásfürdő, Bálványos, Előpatak, Poján, Kézdivásárhely, Sugásfürdő telepének jóvággyott tartalékai is vannak.

Több jeles forrás van, melynek vizét a múltban palackozták. A kénes források (számuk nagy) a reumatikus bántalmak kezelését szolgálják (a megyében csak egy kis kezelőbázison), a sós borvizeket, sós vizeket eddig még nem használták, csak ivókúrára.

2. *Mofettagázak. Széndioxid.* Vulkanikus eredetű, nagyon tiszta és magas természetes radioaktivitása van. Lelőhelyek: Csomád-hegy, Büdös-hegy és a Büdös-hegy-Kovászna törésvonal mentén elhelyezkedő övezet (Torja, Hatolyka, Kézdivásárhely, Petőfalva, Zabola). Jelen pillanatban étkezési szénsavként sűrítik Málnásfürdön és Kovásznán. Természetes gázfürdők, mofetták formájában a balneológia használja Kovásznán, Málnásfürdön, Bálványosfürdön, Sugásfürdön. Tartalékok csak részben ismertek. Minőségi, radioaktív analízisek készültek.

3. *Tőzegsár, szapropel, gyógyiszap.* Általában a plio-pleisztocén kori tőzegesek mélyebb szintjein. Lelőhelyek: Gelence, Ozsdola, Zabola, a Feketügy mentén, Málnásfürdő. A településről, minőségéről, orvosi javallatairól tanulmányt készített a Bukaresti Balneológiai Intézet.

4. *Termálvizek.* Mifelénk ezek termominerális, oligominerális langyos (hipo- és mezotermális) gyógyvizek. Lelőhelyek: Bibarcfalva, Magyarhermány, Sepsibükszád, Málnásfürdő, Bálványos. Fúrásokat végeztek Bálványos övezetében. Magas geotermális földanomáliát mutattak ki Sepsibükszád övezetében. Modern balneológiai központnak vetnék meg alapjait ezek a vizek Tusnádfürdő szomszédságában.

A felsoroltakat a következő táblázatban foglaljuk össze:

Megnevezés	Összesen	Energiát adók	Fémek	Építő és vegyipar	Ékkövek	Gyógytényezők
	43	5	1	23	10	4
Minőség ismert	30	5	1	16	4	4
Tartalék ismert	12	2	1	6	0	3
Tartalék becsülve	31	3	0	17	10	1
Termelés alatt	9	2	0	5	0	2
Termelték régen	22	3	1	15	0	3

AGRÁR-KÖRNYEZETVÉDELEM ÉS AZ ÉRZÉKENY TERMÉSZETI TERÜLETEK¹ RENDSZERE

Az EU mezőgazdasági reformja

Románia ugyan nem teljes jogú tagja, csupán társult tagja az Európai Uniónak, mégis nagyon fontos, hogy az Unióban zajló agrárátalakítási folyamatok mihamarabb begyűrűzzenek az országba, hiszen a teljes jogú tagság eléréséhez nemcsak a közösségi vívmányokat kell átvenni, hanem az Unió természetvédelmi és mezőgazdálkodási gyakorlatának elemeit is.

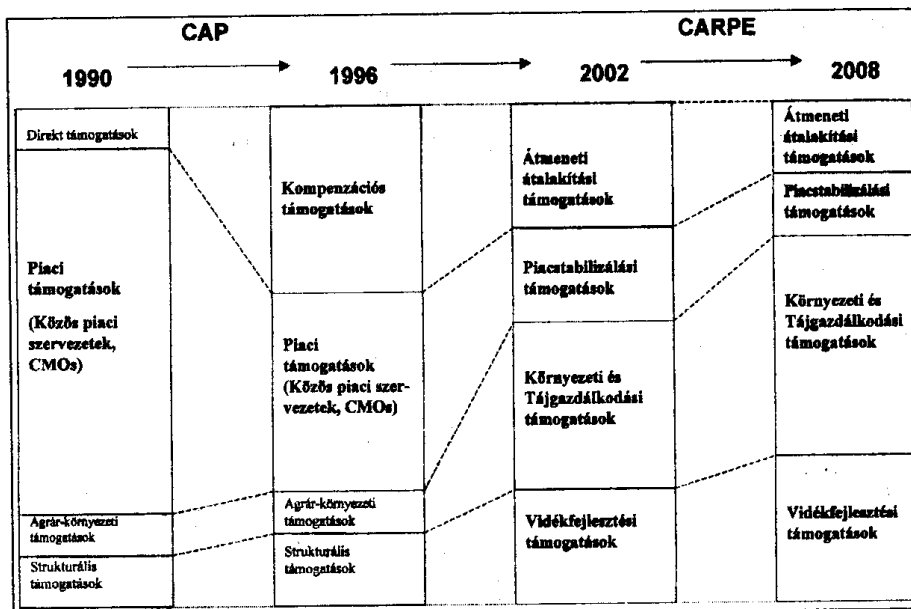
Az Európai Gazdasági Közösséget megalapító államok különféle támogatási rendszereket alkalmaztak a mezőgazdasági termelők és általában a mezőgazdaság támogatására. A Római Szerződéssel hozták létre a közös agrárpolitikát (KAP), annak alapelveit és hatáskörét. A Szerződésben rögzített alapelvek megkívánták a termelés és a piaci eszközök (támogatások, export-import, termékminőség, stb.) egységesítését.

A KAP alanyai a növényi és állati termékek és az elsődlegesen feldolgozott élelmiszerek, a piacsabályozás a termelőkre koncentrált, de végigkövethető a hatása az egész termékpályán, a termelőkön kívül a feldolgozóiparra és a fogyasztókra is. A KAP célkitűzésének finanszírozására hozták létre 1962-ben az Európai Mezőgazdasági és Orientációs Alapot (EAGGF), amely a Közösségi költségvetésnek több mint a felét jelenti, és amely két részből, összetevőből áll:

–*garancia szekció*: a szorosabb értelemben vett agrártámogatási rész, forrásai jóval nagyobbak mint az

–*orientációs szekció* forrásai, amely az agrárium strukturális feltételeinek jobbítását tűzte ki célul (ide tartozik a vidékfejlesztés is).

¹ Az angol „*Environmentally Sensitive Area*” magyar megfelelője, használják még a „*környezeti érzékeny területek*” elnevezést is, de a magyar szakirodalomban a jogszabályi hatások miatt is az ÉTT elnevezés honosodott meg.

1. ábra: Az Európai Unió közös agrárpolitikájának átalakítása
(BuckwellReport, 1998)

A Uniós agrártámogatásoknak négy fő jellemzőjük van:

1. a kiadásokat teljes egészében a közösségi költségvetés finanszírozza;
2. a farm méretétől függetlenül minden termelő részesül támogatásban, ha igényli azt;
3. normatív támogatási rendszer van (hektárhoz, vagy számosállathoz kötötten);
4. mivel kiszámítható a támogatási rendszer, nagy a termelők biztonsága.

Az 1992-es MacSharry féle KAP-reform legfontosabb törekvései:

- az ártámogatások csökkentése és a közvetlen támogatások növelése;
- a termelés piaci szabályzók aláhelyezése;
- az exporttámogatások csökkentése;
- a vidékfejlesztés megerősítése, a mezőgazdaság és természetvédelem kapcsolatának erősítése.

A KAP (Közös Agrárpolitika) reformjában egy nagyon fontos lépés az 1998-ban kidolgozott tervezet, mely szerint a Közös Agrárpolitika (Common Agricultural Policy) helyett a Európai Közös Agrár- és Vidékfejlesztési Politika (Common Agricultural and Rural Policy for Europe – CARPE) megnevezés szerepel. A javaslat lényege, hogy a jelenlegi gyakorlat (piaci ártámogatások, exporttámogatások) helyett nagyobb hangsúlyt kell fordítani a komplex vidékfejlesztési kifizetésekre, amelyek a természetvédelmi,

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából
kulturális és gazdasági szempontoknak egyaránt megfelelnek. A CARPE igyekszik összhangot teremteni a mezőgazdaság és a vidéki környezet között, négy fő elemből áll:

- az átmenet támogatása,
- piac-stabilizáció,
- környezeti és tájgazdálkodási támogatások,
- vidékfejlesztési támogatások.

A legutóbbi, 1999 tavaszán elfogadott KAP reform (Agenda 2000) az eddigi legátfogóbb reformja a KAP-nak, előnyben részesíti nemcsak a termelők érdekeit, hanem a természet- és környezetvédelmi célkitűzéseket is.

A természetvédelem és mezőgazdaság összekapcsolásának szükségessége

„A mezőgazdaság olyan ipar, amelynek a célja, hogy növényi és állati eredetű termékek előállításával profitot termeljen.”
Albert Thaer²

Ha komolyan vesszük a fenti idézetet, amelyet az elmúlt néhány évtizedben szinte szentírásként be is tartottak a központosított, nagyüzemi gazdálkodás hazai prófétái, akkor nem nagy esély mutatkozik a ma már Európában igen elterjedt nézet meghonosítására, mely szerint a vidéki térségek nemcsak a mezőgazdaság termelés helyszínei, hanem nagyon értékes és sokszínű kulturális, rekreációs, értékteremtő övezetek. Egyre gyakrabban lehet nemcsak szakmai fórumokon hallani a fenntartható fejlődésről, az organikus mezőgazdaságról, vagy ökoagroturizmusról, amelyek mind annak a megjelenítései, hogy nálunk is beindult egy egészséges folyamat, mégpedig a mezőgazdaság és a természetvédelem, vidékfejlesztés összekapcsolása. A falusi ember megtapasztalta, hogy a turizmusnak igen erős jövedelemkiegészítő szerepe van, a vegyszermentes terményeknek, ha nincs is jelenleg még hazai piacuk, igen jövedelmező ágazat lehet a közeljövőben.

A mezőgazdaság általában igen erősen befolyásolja a természeti környezetet, megváltoztatja fizikailag és biológiailag a tájat, a termelési folyamatok hatással vannak az ökoszisztémák dinamikájára és egymáshoz való viszonyára egyaránt. Az erősen iparosított mezőgazdaság figyelmen kívül hagyja a peszticidek és más vegyszerek mellékhatásait, nem számolja be a termelésbe a negatív externáliákat, így ezen módszerekkel művelt te-

2 Idézi Ángyán József (2001, p. 107.)

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból
rűletek a nyolcvanas évek végére országos szinten igen leromlottak, felgyorsult a szikesedés, stb.

Románia területének közel kétharmada mezőgazdasági hasznosítás alatt álló terület (kb. 14,7 millió ha), amelyből:

- 9 325 000 ha szántó, (a mezőgazdasági terület 63%-a);
- 518 000 ha gyümölcs és szőlőtermesztés alatt áll (4%);
- 4 904 000 ha legelő, (a mezőgazdasági terület 33%-a).

Az ország mezőgazdasági területeinek termelési struktúrája nem változott jelentősen az elmúlt két évtizedben, a gyümölcsösök által elfoglalt terület nagysága csökkent mintegy 24%-al, a tulajdonjogot tekintve viszont gyökeresen átalakult: ma már közel 90% a területnek magántulajdonban van, míg a rendszerváltozáskor ez az arány jelentéktelen volt. Mivel mezőgazdasági területre vonatkozó mutatók mindegyike jóval meghaladja az EU átlagát, nem kétséges, hogy a mezőgazdaságnak van a legnagyobb hatása a természetes ökoszisztémákra és a védett természeti területekre, értékekre egyaránt. A leglátványosabb változás a talajok gyors leromlása, az erdős területek nagymértékű csökkenése és az extenzív mezőgazdaság (főleg állattartás) visszaszorulása a hegyvidéki területekre.

Agrár-környezetvédelem az Európai Unióban

Az Európai Unió agrár-környezetvédelmi intézkedéseinek legteljesebb csomagját az 1992. évi KAP reform keretében fogadták el, és amely tartalmazza a *2078/92/EGK rendeletet a tájfenntartás és a környezetvédelem követelményeinek megfelelő mezőgazdasági termelés támogatásáról*. Ez a rendelet a mezőgazdasági eljárásokat és azok hatását a természeti környezetre oly módon szabályozza, hogy megfeleljenek a táj gazdálkodás és a környezetvédelem európai normáinak. A szabályozás fontosabb célkitűzései:

- a környezetvédelmi célok elősegítése és a mezőgazdasági termelés mérséklése;
- a környezetorientált mezőgazdaság elősegítése a gazdálkodók közvetlen támogatásával;
- a mezőgazdasági üzemek tevékenységi körének kiszélesítése;
- a foglalkoztatottság bővítése és a vidékfejlesztési célok támogatása.

A fenti célok elérése érdekében a tagországoknak nemzeti programokat kellett bevezetniük, amelyekben keresztül a gazdálkodók támogatást kaphatnak a nemzeti programokban foglalt feltételek teljesítése esetén. A 2078/92 rendelet támogatási prioritásai a következők:

1. Külterjesítés (extenzifikáció):

- műtrágyák és növényvédő szerek használatának csökkentése;
- extenzív növénytermelésre való áttérés, vagy a már bevezetett extenzív termelés fenntartása;
- a hektáronkénti számosállat létszámának az eltartóképességhez való alakítása;
- organikus mezőgazdálkodásra való áttérés;
- szántóterületek visszagyepesítése.

2. A vidék és a természetes tájak fenntartása:

- a természethez és tájhoz alkalmazkodó mezőgazdálkodás;
- a veszélyeztetett helyi növény és állatfajták fenntartása, szaporítása;
- a felhagyott szántó és erdőterületek gondozása;
- szántóföldi művelés alól legalább 20 évre történő természetvédelmi célú földkivonás, parlagoltatás;
- a földterületek biztosítása közösségi tevékenységek számára (turizmus, pihenés, szabadidős tevékenységek).

3. Oktatási és képzési programok a fenti területeken

A fenti területek finanszírozása megfelelt az európai gyakorlatnak, amelynek legfontosabb eleme a szubszidiaritás volt, tehát az EU-s támogatásokat nemzeti hozzájárulások egészítették ki (az Unió támogatás az első célcsoporthoz tartozó területeken – ahová egyébként Közép-Kelet Európa legtöbb államával együtt Románia is tartozik – az összköltségek 75%-át jelentette).

Az Érzékeny Természeti Területek (ÉTT) rendszere

Az agrár-környezetvédelmi intézkedéseket is tartalmazó 2078/92-es tanácsi rendelet határozza meg az ún. térségi célprogramok (Érzékeny Természeti Területek) tervezésének részleteit. Az Unió közös agrárpolitikájának reformja már a kilencvenes évek elején felvetette a természetvédelmi célok megjelenését a mezőgazdálkodásban, a többfunkciós mezőgazdasági modell egyre inkább valóságnak látszik, tehát integrálni lehet – és kell is – a mezőgazdaság szociális, termelési és környezeti feladatait.

1985-ben a birtokszerkezet javításáról szóló 797/85 közösségi rendelet teszi lehetővé az Érzékeny Természeti Területek rendszerének a bevezetését. Az ESA rendszer jellemzői:

- a természetes élőhelyek megőrzését biztosító gazdálkodás támogatása, úgy, hogy a gazdálkodók jövedelemszintje ne csökkenjen;

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból

–ESA-nak olyan területek jelölhetők ki, amelyek tájképi és természetvédelmi szempontból fontosak;

–az ESA területen gazdálkodók támogatásban részesülnek, kifizetést kapnak a környezetkímélő gazdálkodásért;

Látható a fentiek értelmében, hogy az ÉTT rendszere nemcsak területi kategória, hanem igen fontos támogatási rendszer is, melynek hazai bevezetése lehetőséget biztosítana az őshonos fajtákban és fajokban igen gazdag székelyföldi régió számára is kizárulni a reménytelennek látszó gazdasági és morális-társadalmi recesszióból.

A legújabb európai törvénykezés értelmében a tagállamoknak többéves (minimum ötéves) ún. zonális programot kell elkészíteni és megvalósítani, ami enged bizonyos könnyítéseket, hiszen a Közösség rendelete kötelező érvényű a tagállam számára, de a gazdálkodóknak opcionális.

A zonális programok keretében olyan tájképileg és ökológiajellemzőik alapján homogén területeket kell kijelölni, amelyeken mezőgazdálkodás folyik, és gazdái lehetnek ennek a támogatási programnak. A támogatási programnak kötelezően tartalmaznia kell a következő elemeket:

– a területi lehatárolást;

– a terület természeti és környezeti állapotának, jellemzőinek leírását;

–a javasolt célok leírását, annak megjelölésével, hogy azok miként kapcsolódnak az Unió környezetvédelmi és természetvédelmi jogszabályaihoz;

– a támogatás feltételeit, a feltárások és problémák tükrében;

– a program éves és többéves költségeit.

A rendelet tartalmazza ugyanakkor a maximálisan adható támogatási kereteket, kompenzációs összegeket is, amelyek a csatlakozás után évente 300 és 600 euró/ha jelentenek.

Felhasznált irodalom

ÁNGYÁN József

2001 *Az európai agrármodell, a magyar útkeresés és a környezetgazdálkodás.* Budapest, Agroinform Kiadóház.

ÁNGYÁN J.– PODMANICZKY L. – SZABÓ M. – VAJDÁNE MADARASSY A. (szerk.)

2001 *Az Érzékeny Természeti Területek (ÉTT) rendszere.* Budapest VARGA Péter

2001 *Agrárkörnyezetvédelem az Európai Unióban.* In: *Gazdálkodás*, XLIV. évfolyam 3. szám

A TURIZMUS A DÉL-DUNÁNTÚL KISTÉRSÉGEINEK SAPARD PROGRAMJAIBAN

A tanulmány az idegenforgalmi kezdeményezések, fejlesztési elképzelések előfordulását vizsgálja Baranya megye SAPARD kistérségeinek operatív fejlesztési programjaiban. Röviden kitér a Dél-Dunántúl, illetve az oda tartozó megyék SAPARD programjában leírt prioritásokra, illetve egy egész régiót átfogó turisztikai fejlesztés, a Dél-Dunántúl komplex horgászturisztikai menedzsmentjét felvállaló kezdeményezés eddigi lépéseit mutatja be. Ez utóbbi, amennyiben sikeresnek bizonyul, útmutatóul szolgálhat a Dél-Dunántúlon és más régiókban azon szervezetek számára, amelyek turisztikai tevékenységek komplex fejlesztését vállalják fel.

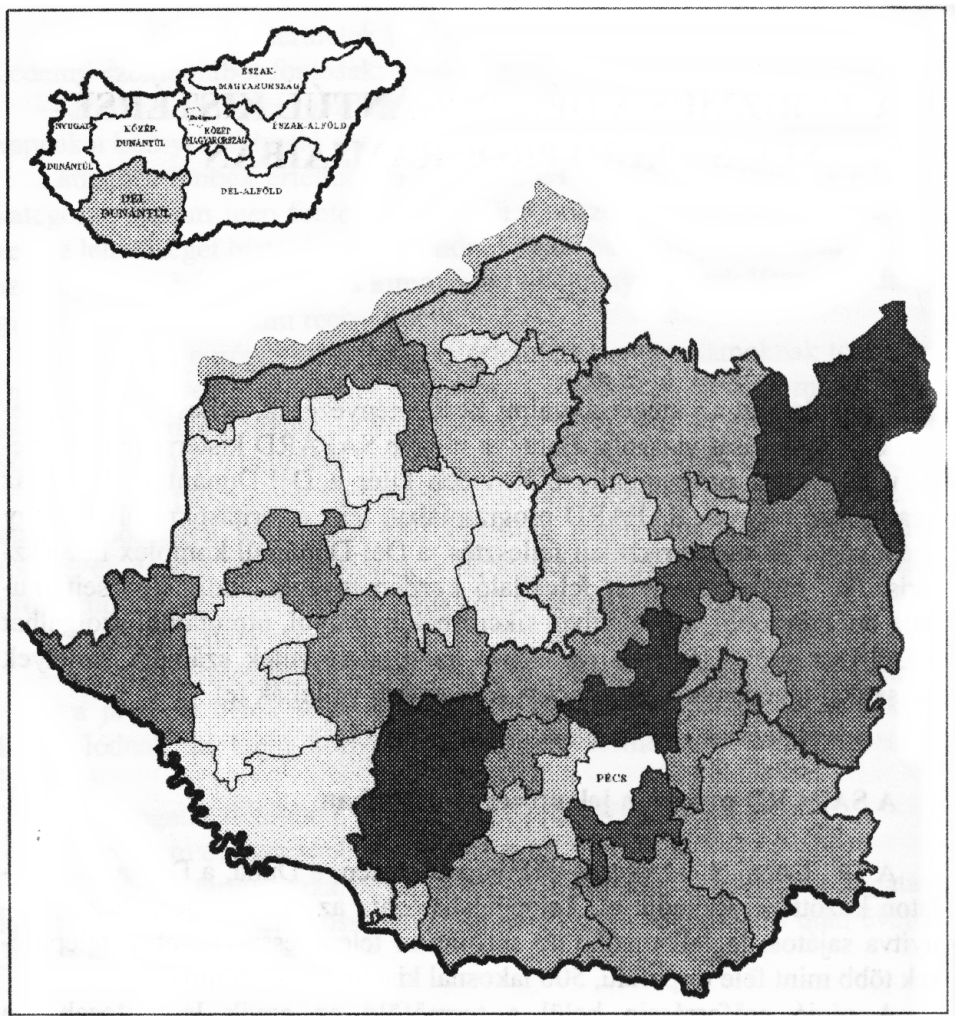
A SAPARD program jelentősége a régióban

A Dél-Dunántúl az ország délnyugati részén, a Duna, a Dráva és a Balaton között helyezkedik el. Településhálózata az ország egészéhez viszonyítva sajátos, legjellemzőbb az aprófalvas településszerkezet: a települések több mint fele törpefalu, 500 lakosnál kisebb lélekszámmal.

A régió erőforrásain belül a termőföld az egyik legfontosabb, a kedvezőtlen adottságúnak minősülő területek aránya az összes területen belül mindössze 6%. A térségben a mezőgazdaság és az élelmiszeripar súlya sokkal nagyobb, mint az országos átlag, annak mintegy másfélszerese.

A rendszerváltás után jelentkező gazdasági nehézségek hatására a mezőgazdasági termelés visszaesett, de még ma is a terület közel kétharmada mezőgazdasági hasznosítás alatt áll, s a mezőgazdasági súlya a régió gazdaságában jelentősen meghaladja az országos átlagot (a GDP 10,8%-a a megyében).

A Dél-Dunántúl számára az 1996-os és 1997-es PHARE kísérleti programok jelentették az első lehetőséget a területfejlesztés EU alapokból történő támogatására. Ezeknek a programoknak a szerves folytatása a SAPARD program (a Dél-Dunántúlon összesen 33 SAPARD kistérség található, lásd *I. ábra*), amelynek legfontosabb mérföldkövei:

1. ábra: SAPARD kistérségek a Dél-Dunántúlon

Forrás: Dél-Dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség Kht. 1999.

- a vidéki életkörülmények javítása;
 - az agrárszektor modernizációja;
 - a mezőgazdasági termékek feldolgozásának és értékesítésének javítása.
- A régió SAPARD programjában meghatározott prioritások az alábbiak:
- a környezet- és tájvédelmet szolgáló mezőgazdasági termelési eljárások alkalmazása;
 - a vidéki foglalkoztatási lehetőségek bővítése és a gazdaság diverzifikálása;

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából

- a falusias térségek, illetve a vidéki infrastruktúra fejlesztése;
- a vízgazdálkodás fejlesztése;
- falufejlesztés, vidéki építészeti és kulturális örökség védelme;
- a humán erőforrások fejlesztése.

A Dél-Dunántúl három megyéje külön-külön is meghatározta a saját prioritásait, amelyeket az. 1. táblázat foglal össze.

Érdekes és elgondolkodtató, hogy a mezőgazdasági termelés és értékesítés nyilvánvaló és visszatérő nehézségei ellenére az agrárszektor az, amelynek a programkészítők a legnagyobb figyelmet szentelték, a turizmus a megérdemeltnél és az indokoltnál sokkal kisebb hangsúlyt kapott.

Prioritás	Baranya	Somogy	Tolna
I.	Alternatív jövedelemszerzési lehetőségek, a vidéki gazdaság diverzifikálása	A mezőgazdaság fenntartható fejlesztése, versenyképességének javítása	A vidéki élettér és életminőségjavítása
II.	A mezőgazdasági vállalkozások fejlesztése	A mező-, erdő-, vad- és halgazdasági termékek feldolgozásának és piaci értékesítésének fejlesztése.	Az agrárvállalkozások (agrárszektor) modernizációja
III.	A mezőgazdasági termékek minőségbiztosításának, feldolgozottságának és marketingjének erősítése	A mezőgazdaság természeti erőforrásainak megóvása	A mezőgazdasági termékek feldolgozásának és értékesítésének javítása
IV.	Extenzív területhasznosítási lehetőségek	A vidéki lakosság életminőségének javítása	
V.	A környezeti helyzet javítása – vidéki infrastruktúra fejlesztése	A humán erőforrások fejlesztése	
VI.	Falusi turizmus		

1. táblázat: A Dél-Dunántúl régió megyének vidékfejlesztési prioritásai

Forrás: Dél-Dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség Kht. 1999.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából operatív programdokumentumában a siklói vár felújítása, az országban elsőként beindult Villány-Siklós Borút továbbfejlesztése, kistérségi turizmushálózatok fejlesztése, kistérségi kulturális és rendezvény kínálatok fejlesztése és egy kistérségi idegenforgalmi szervező, menedzselő és információs központ felállítása szerepel. A Drávazug kistérség a „szelíd” (kisléptékű) turizmus fejlesztése mellett kötelezte el magát, amely alatt térségi turisztikai marketing, az öko-, agro- és oktatási turizmus programkínálatának gazdagítása, a helyi gasztronómiai sajátosságok turisztikai kiaknázása, szálláshelyfejlesztés, turisztikai úthálózat, térképek és helyszíni jelzések kialakítása, illetve egy ökoturisztikai központ létrehozása értendő.

„B” kategóriás kistérségek

A szigetvári kistérség SAPARD programjában a gyógy-idegenforgalom szerepel kitüntetett helyen, ami a nemrég gyógyvízzé nyilvánított termásvíz-kincs és a megyei léptékben is kiemelkedő kapacitású kórház ismeretében teljes mértékben indokolt. A termásvízre alapozva gyógyszolgáltató központ megépítését tervezik a városban. További turisztikai programokat a falusi turizmus élénkítésével, illetve a műemlékeknek az idegenforgalomba való fokozottabb bevonásával kapcsolatban fogalmaztak meg. A Zöldvölgy kistérség adottságainak megfelelően a „szelíd” turizmus különböző ágazatainak fejlesztésében látja az idegenforgalom fejlesztésének fő irányát. Ezen belül a falusi turizmus fejlesztését tekintik kistérségi prioritásnak (falusi vendégházak fejlesztése, meglévő falusi vendégházak kapacitást bővítő, minőségjavító beruházásai, vidéki turizmus üdülőkörzetének kiépítése, vendégházak szakmai felkészítése), illetve a hobby-turizmus fejlesztését (horgász- és vadászturizmus, lovasturizmus, sport- és fitness-turizmus, ifjúsági turizmus), mikrotérségek komplex idegenforgalmi fejlesztését (Hetvehely község Kán település-részén üdülőfalu kialakítása, borutak kialakítása, mikrorégiós víziturizmus fejlesztése), a gyógyturizmus fejlesztését (Abaliget cseppkőbarlangjának gyógyhatására épülő gyógyturisztikai programja), illetve a kistérség turisztikai marketingjének fejlesztését (a kistérség promóciója, imázsának kialakítása, bevezetése, meglévő turisztikai termékeinek bemutatása bel- és külföldön, a már meglévő turisztikai termékek továbbfejlesztése, új termékcsomagok kialakítása).

„C” kategóriás kistérségek

E kategóriát Baranya megyében egyetlen kistérség, az Önkormányzatok Egerági Társulása képviseli. SAPARD operatív programjában a kistérség fő fejlesztési irányként a természeti adottságok kihasználásával üdülő és idegenforgalmi övezetek kialakítását, a turizmushoz kapcsolódó szolgáltató

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból

létesítmények és infrastruktúra létesítését és fejlesztését határozta meg, a következő konkrét projektekkel: falusi turizmus fejlesztése; öko-, természetjáró és kerékpáros turizmus fejlesztése; a kistérség kulturális és történelmi örökségei, természeti értékei megismerését szolgáló egységes idegenforgalmi ajánlat létesítése, térképek, katalógusok kiadása, jelzőrendszer, táblarendszer kialakítása; horgász- és vadászturizmus beindítása; nemzeti-ségi hagyományok bemutatása; zenei, népművészeti, képzőművészeti, kézműves hagyományok ápolása és bemutatása.

A kistérségek turisztikai fejlesztési elképzeléseiről összefoglalásként elmondható, hogy igen heterogének, mind realitásukat, mind pedig tartalmukat tekintve: nem mindig az adottságoknak leginkább megfelelő projekteket fogalmazzák meg a kistérségek, a projektek gyakran általánosságok, divatos szavak szintjén mozognak, amelyek valódi tartalmával, professzionális turisztikai menedzsment híján, nem biztos, hogy a kistérségek tisztában vannak. A kistérségi menedzserek szakértelme ezen a téren hozhat némi javulást, de a kistérségek idegenforgalmában igazi fejlődést valószínűleg csak; az önkormányzatok, vállalkozások és a turizmusfejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozó szervezetek partnerségi együttműködésével lehet elérni.

Egy ilyen, nem is kistérségi, hanem a Dél-Dunántúl egészét átfogó turisztikai fejlesztés zajlik jelenleg a régióban a horgászturizmus területén (amelyet nem kevés kistérség sorol fejlesztési prioritásai közé). A Dél-Dunántúl horgászturizmusának fejlesztése reményeink szerint professzionális alapon fog beindulni. Egy Magyarországon élő svéd szakértő, halbiológus, aki Svédországban foglalkozott már egy hasonló projekt menedzselésével és így megfelelő szakmai ismeretei vannak, egy helyi szakértői csapat támogatásával (amelynek részét képezi e sorok írója is, valamint a régió horgászlehetőségeit kiválóan ismerő mesterhorgászok), egy olyan iroda létrehozásán fáradozik, amelynek fő profilja a Dél-Dunántúl horgászturizmusának fejlesztése, menedzselése, marketingje lesz.

Az ötlet a svéd szakértőtől származik, aki a svéd Gazdaszövetség „Természetes horgászat” („Det Naturliga Fisket”) című, évek óta sikeresen zajló projektjét szeretné adaptálni a Dél-Dunántúlra. A svédországi projekt adminisztratív és operatív tevékenysége a helyi, megyei és regionális vezetőség és a vállalkozók együttműködésében zajlik, fő irányként a termékfejlesztést, az érdekelt vállalkozók szakmai fejlődését, oktatását és a piacutatót, valamint a közös marketing-tevékenységet megjelölve. A projekt vezetősége kompetens horgász- és marketingszakemberekből áll. A mintegy 40 vállalkozót érintő projekt ötödik évében jár, és mára önfenntartóvá vált.

A projekt Dél-Dunántúlra adaptálásának feltételei adótnak tűnnek. A Dél-Dunántúli Regionális Idegenforgalmi Bizottság és a Magyar Turizmus Rt. Regionális Marketing Igazgatósága a projektet támogatásáról biztosította, és ahhoz minden szakmai, erkölcsi (és lehetőségeikhez mérten anyagi) segítséget megadnak. A régió érintett kistérségei, horgászegyesületei, a Magyar Haltermelők Országos Szövetsége, az érdekelt vállalkozók szintén támogatják a projekt célkitűzéseit. Az iroda létrehozására támogatási igényt nyújt be a szakértői csapat a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium nemrégiben kiírt pályázatára (a vidékfejlesztési céllelőirányzat 2001-2002. évi pályázati rendszerű támogatásaihoz). A projekt iránt már a régió kívülről, az észak-alföldi regionális vidékfejlesztési irodáról is jeleztek érdeklődést, reményeink szerint sikere esetén nemcsak a horgászturizmus, hanem más idegenforgalmi tevékenységek menedzsmentje számára is modellértékű lehet.

Felhasznált irodalom

A földművelésügyi és vidékfejlesztési miniszter 2001. évi rendelete a vidékfejlesztési céllelőirányzat felhasználásának részletes szabályairól.

Det Naturliga Fisket. Kiadta a svéd Gazdaszövetség (Hushöllnings-sällskapet).

RAFFAY Zoltán: *A horgászturizmus és a vidékfejlesztés – a Dél-Dunántúlon.* In: „XLIII. Georgikon Napok” tudományos konferencia kiadványa. Keszthely, 2001, Veszprémi Egyetem Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar. pp. 132-137.

Az I. Dél-Dunántúli Regionális SAPARD Fórum (1999. december) kiadványa. Pécs, 1999, Dél-Dunántúl Regionális Fejlesztési Ügynökség Kht.

A II. Dél-Dunántúli Regionális SAPARD Fórum (2000. június) kiadványa. Pécs, 2000, Dél-Dunántúl Regionális Fejlesztési Ügynökség Kht.

CSAPÓ JÁNOS

A KULTURÁLIS TURIZMUS LEHETŐSÉGEI SZÉKELYFÖLDÖN

A kulturális turizmus jellemzői és hatásai

A turizmuson belül napjainkban egyre nagyobb szerepet tölt be a kulturális turizmus. A jelenség lényegében az utóbbi évtizedek fogyasztói szokásainak változásával, a diszkrecionális jövedelem növekedésével, annak megváltozott költési szokásaival, illetve jelen esetben elsősorban a kulturális igények iránti kereslet növekedésével magyarázható. Annak ellenére, hogy világviszonylatban a kulturális turizmus az összes idegenforgalom mintegy 7-8 %-át adja csupán, egyes országokban (pl.: Ír Köztársaság) ez az arány elérheti akár az 50 %-os volument is.

A kulturális turizmus fogalma mindazonáltal eléggé összetett és a szakemberek véleménye sem teljesen egyezik e téren:

Kulturális turizmus:

– Elsősorban ifjúsági és nyugdíjas túrák, speciális érdeklődésű utak, kulturális és vallási témájú utazások, zenei és képzőművészeti túrák, kulturális témájú konferenciák, fesztiválok, szakmai utazások, falusi turizmus. (Lengyel, M. 1988)

– Két fő rész (Fülöp, I. 1994):

- a) a múlt tárgyi kulturális öröksége;
- b) a jelen kulturális kínálata.

– Az egyre sokrétűbb turisztikai válfajok, ágazatok egyike. Legegyeszerűbben azt mondhatnánk, a turizmusnak azon ágazata, amelyben a turista számára a legfőbb (döntő) indítékot a kulturális motiváció (...) szolgáltatja. (Horváth, A. 1999)

– Kulturális turizmus körébe tartozik minden, ami nem tömegturizmus. Így tehát azon turista vesz részt a kulturális turizmusban, aki nem az otthoni igények reprodukálása végett utazik el egy otthonától távoli országba, vagy tájra, hanem a megfelelő motivációval felvértezve kívánja megismerni egy másik kultúra értékeit. (Trócsányi, A. 2001)

Jelen tanulmány szerzője talán Horváth és Trócsányi definíciójával ért leginkább egyet, hisz a kulturális turizmust, úgy érzem, nem lehet „beskatalyázni” bizonyos idegenforgalmi formák közé, annak leginkább kulturális indíttatása, tehát a motiváció jelenléte adja igazi lényegét.

A kulturális turizmus rendkívül összetett diszciplína a természeti környezet és a társadalom szemszögéből vizsgálva egyaránt; annak jellemzőit az első táblázat tartalmazza.

Pozitív hatások:	Negatív hatások:
A regionális kultúra fejlődése	A kultúra kommercializálódása
Természeti környezet védelme	Környezetrombolás
Tájegységek idegenforgalmi kiemelése	Környezetidegen idegenforgalmi befektetések
Tájba illő korszerű építészet	Túlzott turistaforgalom kis területre koncentrálva
Helyi hagyományok, kultúra erősítése, védelme	Tájidegen építészet
Nem szezonális, kitolhatja a turisztikai szezont	Mellérendelt szerepet tölt be (package igény)
Fenntartható turizmus egyik formája lehet	Konfliktus-forrás

1. táblázat

A kulturális turizmus jellemzői Székelyföldön

Székelyföld Erdély egyik olyan történeti-néprajzi egysége, mely rendkívül gazdag történelmi múlttal, néprajzi emlékekkel és más fontos, a turizmus számára is kiaknázható kulturális attrakciókkal rendelkezik. Színes és változatos vonzerőit a természeti táj szépségei mellett tehát a népművészet, az építészet, a vallás illetve a multikulturalizmus napjainkban is jelen lévő értékei adják. A teljesség igénye nélkül néhány példával kívánom szemléltetni Székelyföld gazdag kulturális értékeit.

Népművészet

Talán Székelyföld népművészeti értékei adják annak igazi varázsát az odaérkező turista számára, hiszen a látogatók változatos és sokszínű kultúrák hagyományait eleveníthetik fel a térségben. A népi építkezés, illetve bútorkészítés leghíresebbjei a *székely kapuk* (Máréfalva, Fenyéd, Malomfalva), illetve a *festett, faragott bútorok, fazekas termékek* (Korond,

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból (Vargyas, Csernátón). A népi mesterségek széles skálája is megfelelő alapot szolgáltat a térség vonzerejének növelésében. Felismerve az ebben rejlő lehetőségeket Székelyföldön évek óta szerveznek nyári táborokat nemcsak a székelyföldi, hanem a Magyarországról érkező gyerekeket, fiatalokat is megismertetve a vidék kultúrájával (*népművészeti táborok*: Vargyas, Csernátón; *néptánc és ének táborok*: Felsősófalva, Gyimes).

Rendezvényturizmus, kulturális rendezvények

A kulturális turizmus egyik legfontosabb attrakcióit a különböző kulturális rendezvények, programok szolgáltatják. Székelyföld fontos és évente megrendezendő programjai közül is kiemelendő a *Székelyfesztivál* (Székelyudvarhely), és az *Ezer Székely Leány Fesztivál*. A várak és kastélyok programjai közül feltétlenül meg kell említeni a különböző zenei és művészeti fesztiválokat, kézműves vásárokat (*Lázár-kastély*, *Mikó-vár*, *Csonka vár*). A konferencia-turizmus még gyerekcipőben jár Székelyföldön, azonban csírái néhány frekventált turista központban már megtalálhatók (Bálványos–Tusnádfürdő: *Székelyföld konferencia*).

Építészeti emlékek

Székelyföld építészeti emlékei szintén változatos turisztikai kínálatot kínálnak. Többek közt ide sorolandók a *székelyföldi templomok*, a 13-15. sz.-i *erődtemplomok*, melyeket kazettás mennyezetük és híres falfreskóik tesznek egyedülállóvá (Gelence, Bögöz, Derzs).

Az építészeti emlékek egyik fontos kategóriája az Erdély történelmét reprezentáló emlékművek is: *Farkaslaka* (Tamási Áron), *Szejkefürdő* (Orbán Balázs), *Parajd* (Áprily Lajos), *Dálnok* (Dózsa György), *Csomakőrös* (Körösi Csoma Sándor), *Csíksögöd* (Nagy Imre).

A kastélyok és várak széles repertoárjából csak a fontosabbakat kiemelve megemlítendő a szárhegyi *Lázár-kastély*, a Csíkszeredai *Mikó-vár*, vagy a székelyudvarhelyi *Csonka vár*. Ezen kastélyok és várak immáron évek óta egyben különböző kulturális rendezvények megtartására is szolgálnak.

Vallásturizmus

A kulturális turizmus egyik speciális ága a vallásturizmus. Székelyföld egyik legfontosabb vallási eseménye a *Csíksomlyói Pünkösdi Búcsú*, ahova évente több százezer ember is ellátogat. A búcsújáráhelyek, templomok látogatása még nagy lehetőségekkel bírhat Székelyföld kulturális turizmusának felfejlesztésében, ösztönzésében, azonban megemlítendő, hogy a megfelelő hozzáadott programok nélkül ez a lehetőség elenyészni látszik.

Ifjúsági turizmus

A fentebb említett besorolások már nagyrészt említették az ifjúsági turizmust is. A fiatalok utaztatásában rejlő lehetőségek szintén komolyabb potenciállal rendelkeznek Székelyföld viszonylatában, kiaknázásuk pedig egy újabb fontos kapocs lehet a térség és Magyarország kulturális kapcsolatai tekintetében. Tanulmányutak szervezésével a magyarországi fiatal generációkat is meg lehetne/kellene célozni, főleg a középiskolás kortól akár az egyetemista korosztályig is.

Jelen fejezetben jellemzett változatos kulturális motivációk azonban sohasem fognak önálló vonzerőként a piacra kerülni, megfelelő marketing és promóció hiányában. A kulturális turizmus egyik legfontosabb sajátága (és ez talán Székelyföld példáján a legjobban érzékelhető), hogy egy termékcsoportot csak csokorba fűzve, package-ként lehet a piacra dobni. A kulturális motivációval már rendelkező turista lett légyen az Magyarországról, az EU-ból, vagy akár belföldről is, ha a fogadó terület nem rendelkezik nemzetközi szintű attrakcióval, attrakciókkal csak akkor látogat el a térségbe, ha megfelelően előkészített és reklámozott, jó marketinggel rendelkező programcsomagot tudnak rendelkezésére bocsátani. Székelyföldön a már létező turisztikai termékek kialakítása mellett tehát a vonzerők feltérképezésén túl azok egységbe rendezését, a csomagként értékesíthető termékfejlesztést emelném ki kulcsfontosságú idegenforgalmi tevékenységként.

SWOT analízis

Székelyföld változatos és idegenforgalmi szempontból is sokszínű természet- és társadalom-földrajzi potenciálját azonban negatív tényezők is, erősen befolyásolják. A térség turizmusának SWOT analízisét az alábbi táblázat tartalmazza:

<i>Erősségek</i>	<i>Gyengeségek</i>
Gazdag történelmi múlt	Infrastruktúra
Gazdag hagyományok	Nagyobb volumenű tőke hiánya
Kötődés Magyarországhoz (nyelv, kultúra stb.)	Megfelelő marketing, promóció hiánya
Természeti alapok	Privatizációs bevételek hiánya

Lehetőségek	Hátrányok
Magyarországi kapcsolatok (szakmai, befektetői oldalról) kiaknázása	Nehezen megközelíthető, aprófalvas térségek
Infrastrukturális befektetések	Külföldi tőke hiánya (-privatizáció)
Különböző igényszinteknek megfelelő kínálat kialakítása	
Szakember-képzés	

A SWOT analízist vizsgálva alapvető előnynek tekinthető tehát Székelyföld nyelvi, kulturális, történelmi hagyományainak sokszínűsége, azoknak az anyaországgal fenntartott kedvező viszonya. Ez a viszony mindazonáltal, úgy érzem, a turizmus szemszögéből még igen sok, kiaknázatlan lehetőséget tartalmaz. A helyzet kedvező irányú változtatásának hathatós eszköze lehet/lehetne a megfelelő mértékű és szintű promóciós és marketing tevékenység kialakítása, tervszerű idegenforgalmi tevékenység végzése.

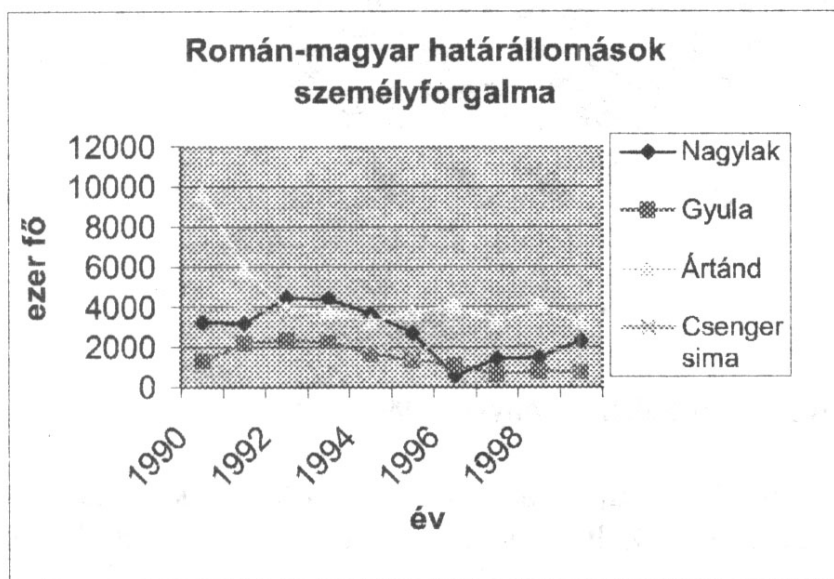
A SWOT analízisben is említett viszonylagos tökehiányt látszik az utóbbi években egyre inkább növekvő külföldi (elsősorban magyar) befektetések növekvő volumene megcáfolni. A nemrég privatizált szovátai üdülőkomplexum szolgál talán az egyik legnaprakészebb példával a Magyarországról érkező működő tőke említésekor. Megjegyzendő mindazonáltal, hogy, mint azt a fenti privatizációs példa is jól szemlélteti, a bürokratikus eszközök jelenléte vagy a még mindig tisztázatlan tulajdoni jogviszonyok erősen hátráltatják a nemcsak Magyarországról, hanem az esetlegesen az Európai Unióból érkező tőke beáramlását. Mindezen hátráltató tényezők ellenére ígéretesnek látszik a magántőke mellett az állami támogatás növekedése is, hisz a magyar kormány felismerve annak jelentőségét az elkövetkező években egyre nagyobb volumennel fogja támogatni mind anyagilag mind szakmailag a székelyföldi turizmus fejlődését.

A szakember-képzés kapcsán megjegyzendő, talán ildomos lenne még nagyobb mértékben együttműködni a megfelelő magyarországi szervezetekkel, kutatókkal, hiszen javaslataikkal, az idegenforgalomban szerzett tapasztalatukkal hathatós partnerként tudnának együttműködni az erdélyi szervezetekkel, szakemberekkel.

Összességében Székelyföld SWOT analízise kapcsán az első és legfontosabb hiányosságokat az infrastruktúra terén találom. Az elsősorban az utak, közlekedési lehetőségek, illetve a kiszolgáló infrastruktúra terén tapasztalt hiányosságok és a külföldi tőke nem megfelelő jelenlétét vizsgálva elmondhatjuk tehát, hogy azok a vizsgált terület gyors és látványos fejlődését még hosszú évekig vissza fogják vetni.

Határforgalom-elemzés

A magyar-román határforgalmat az utóbbi évtized statisztikai alapján vizsgáltam meg. A vizsgálat célja volt feltárni a '90-es évek határforgalmában kialakult esetleges változásokat. Az összes határátlépések számát vizsgálva elmondható, hogy Nagylak és Ártánd határátkelőhely forgalma változott jelentősebben, Csengersima és Gyula forgalma lényegében nem mutatott szignifikáns különbségeket. Az értékeket évekre lebontva vizsgálva leszögezhetjük, hogy a határátkelések száma fokozatosan csökken Románia irányába.

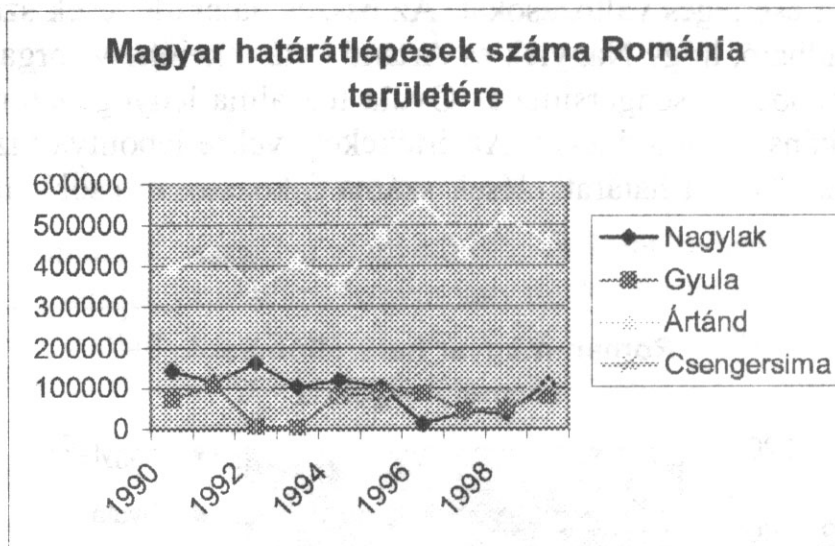
2. táblázat

Forrás: KSH Turisztikai évkönyvek, 1990-1999.

A 3. táblázat adatai külön vizsgálják a magyar határátlépések számszerű változásait. Ennek függvényében azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az 1990-es időpont adataiból kiindulva, Ártánd kivételével mindenhol csökkentek a határátlépések. Ez óhatatlanul is azt jelenti, hogy az egyéb határforgalom mellett a Magyarországról Romániába érkező turisták száma is csökkenő tendenciát mutat, mutatott.

Az évekre lebontott vizsgálat azonban kedvezőbb képet mutat. Az 1990-es statisztikához viszonyított csökkenés ellenére leszögezhetjük, hogy mindegyik határátkelőhely esetében a valamely évben tapasztalt legkevesebb határátlépéshez képest, az azóta eltelt időszakban egytől-egyig növekedésnek indultak ezen mutatók. Gyula és Csengersima határátkelőknél az

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából abszolút minimumot 1993-94 táján, mindkét ország nagymértékű gazdasági visszaesése idején tapasztaltam, és Nagylak esetében is szignifikáns volt a csökkenés ezen időszakban.

3. táblázat

Forrás: KSH Turisztikai évkönyvek 1990-1999

A táblázatok által nyújtott adatok is híven tükrözik Románia idegenforgalmának, s ezen belül kulturális turizmusának kettősségét. Annak ellenére, hogy kedvező adottságokkal rendelkezik az ország, illetve Székelyföld, a turizmus felvirágoztatása tekintetében, annak mindenkori gazdasági helyzete, infrastrukturális és politikai-külpolitikai problémái visszavetik a beérkező turisták számát.

Összegzés, következtetések

Székelyföld kulturális turizmusát vizsgálva a szerző az alábbi következtetésekre jutott. A térség Erdély kulturális értékekben egyik – ha nem a – leggazdagabb tája, így változatos néprajzi, építészeti, vallási értékei azt idegenforgalmi szempontból kiemelik földrajzi környezetéből. Rendkívül jó, és eddig még nem kellő mértékben kiaknázott lehetősége a terület szoros kulturális kapcsolódása Magyarországhoz. A nyelvi és kulturális kötelek tehát szignifikáns kiindulópontot jelentenek Székelyföld nemcsak belföldi, hanem nemzetközi – elsősorban Magyarországgal történő – turizmusának felvirágoztatásában is.

A térség mindazonáltal igen sok negatívan ható, elsősorban gazdasági tényezővel bír, melyek túllépése nélkül a fejlődés előmozdítása lehetetlennek látszik. Jelen tényezők közül elsősorban az infrastrukturális hiányosságokat emelném ki. A térség nehezen megközelíthető, aprófalvas terület, ahol nem mellesleg öregedő népesség is jellemzi a populációt. Az utak minősége messze elmarad az Európai Unió normáktól, bár megjegyzendő, az utóbbi egy évtizedben jelentős változások álltak be a főútvonalak tekintetében. Az elérhetőség márpedig az egyik legfontosabb motivációs tényező a turizmusban, annak minősége jelentősen befolyásolhatja a turisták utazási döntését mind pozitív, mind pedig negatív irányba.

A tanulmányban korábban említett működő tőkehiányt illetve az ebből adódó hiányosságokat említeném második helyen. A privatizáció csekély mértéke Romániában még mindig igen nagy állami befolyást von maga után, így egy-egy sikeres, vagy annak tűnő magánosítás valóban jelentős előrelépésnek könyvelhető el (Szováta privatizációja). Megjegyzendő mindazonáltal, hogy Erdély és Székelyföld számára nem feltétlenül csak a külföldi anyagi támogatások és befektetők jelenthetik a végső megoldást, hanem, ahogy azt a helyi vállalkozók is említik, a turisták számának jelentős növekedése, ezáltal a bevételek megnövekedése, amit később vissza lehet forgatni a vállalkozásba.

Székelyföld turizmuspotenciálja a megfelelő és hathatós marketingpolitika, promóciós termékek viszonylagos hiányában még nem igazán ismert a külföld előtt. A Magyarországról érkező turisták jól bevált útvonalakat járnak be, elsősorban jellemzi őket a barátok, rokonok látogatása, másodsorban pedig az autóbuzsos, társas kirándulások. A megfelelő mértékű állami támogatás hiányában nagyon nehéz továbbá kiépíteni Székelyföld turizmusának szervezeti rendszerét, azonban ezen a téren már jelentős fejlődés tapasztalható főleg a falusi turizmus terén (Romániai Magyar Gazdák Szövetsége). Székelyföld változatos, de egyenként nem nemzetközi vonzerővel bíró, turisztikai potenciálja elsősorban annak kulturális értékeire épít, a kínálat iránt tehát mind nagyobb igény mutatkozik, a térség idegenforgalmának felfuttatása végett azonban annak csomagba szervezésére, packageként történő értékesítésére mind nagyobb igény mutatkozik. A turizmusban rejlő lehetőségeket, a már létező idegenforgalmi potenciált összegezni, rendszerezni kell, a különböző igényszinteknek megfelelő turisztikai kínálat kiépítésével és megfelelő marketing tevékenységgel pedig a tényleges keresletet érdemes megcélozni.

Felhasznált irodalom

Üzlet a havasokon. Figyelő. 2001. 08. 14.

FÜLÖP, I.

1994 *Turizmus a kultúrában, kultúra a turizmusban*. (Idézet). Budapest, Magyar Művelődési Intézet, p. 47.

Szovátai üdülőprivatizáció – Sótlanok. *Heti Világgazdaság* 2001/25. pp. 29-31.

HORVÁTH, A.

1999 *Turizmus a kultúrában, kultúra a turizmusban*. Budapest, Magyar Művelődési Intézet.

Kultúra és Közösség-Turizmus. Művelődéstudományi folyóirat, 2001/11.-III. szám. p. 144.

LENGYEL, M.

1994 *A turizmus általános elmélete*. Budapest, KIT Képzőművészeti Kiadó. pp. 297.

Napi Turizmus. 2001-06-25. Hírek: Új lehetőségek előtt a székelyföldi turizmus.

TRÓCSÁNYI, A.

2001 *Cultural Tourism in Hungary. Resources & Future Perspectives. Tourism – An Alternative for the Development of the Economies in Transition* (Konferencia előadás). Kolozsvár, 2001. Megjelenés alatt.

<http://www.erdelyiturizmus.hu/index.php>

A KÖZOKTATÁS TERÜLETI KÜLÖNBSÉGEI

Bevezetés

Az 1990-es években a magyar földrajztudomány érdeklődésének fókuszába a cselekvő ember térbeli viselkedésének vizsgálata került. A végbemenő paradigmaváltás megerősítette a társadalomföldrajz létjogosultságát, tudomásul véve, hogy a településföldrajztól kezdve, a szolgáltatások földrajzán, az egészségföldrajzon keresztül az emberi társadalom földrajzi alapfunkcióit kutató (D. Patzsch 1964) tudományterületek mindegyike besorolható a társadalomföldrajzba.

A rendszer egyik eleme az angolszász hagyományokon felépült kulturális földrajz. A társadalomföldrajz e részdiszciplínája a szoros értelemben vett kultúra ágazatai mellett feltárja a tudáselsajátítás, az oktatás, az iskolázottság földrajzi különbségeit is. Alrendszereként fogható fel az *oktatásföldrajz*, amely bár még kevésbé ismert a geográfusok körében, ugyanakkor kapcsolatot teremt a humán erőforrások kérdésének irányába.

Az oktatás területi dimenziójának vizsgálata már évek óta az oktatáskutatás egyik kiemelt feladata. Célja elsősorban az oktatásfejlesztés meg alapozása, oktatáspolitikai döntések előkészítése. Ezzel szemben a geográfiai megközelítésű oktatásföldrajz, többek között, a népesség iskolázottsága, az oktatási rendszer, az oktatás, mint szolgáltatás földrajzi-, térbeli vonatkozásaival foglalkozik. Kiemelt kutatási témája a területi különbségek és sajátosságok feltárása, az oktatás földrajzi környezetre gyakorolt hatásának elemzése. Területi aspektusból vizsgálja az iskolai végzettség, a szakember-szükséglet és egy adott térség fejlettségének összefüggéseit, egy terület oktatási ellátottságát, oktatási infrastruktúráját, az oktatáshoz, mint szolgáltatáshoz való hozzáférhetőséget, az oktatás eredményességét. Vagyis azokra a problémákra hívja fel a figyelmet, amelyek a terület-, a humán erőforrás- és az oktatás-fejlesztés metszéspontjában állnak.

A területfejlesztési célokhoz kapcsolódva hangsúlyozni kell az oktatás és a képzés szerepének fontosságát. E ponton találkozhat a geográfus és az oktatáskutató munkája. A geográfiában alkalmazott kutatási módszerek, pl. kartográfiai, statisztikai módszerek árnyaltabbá tehetik az elemzést, kisté-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából
ségi szintekre lebontva pedig kijelölhetik a komplex humán erőforrás- és területfejlesztési irányokat.

Az oktatásföldrajzi kutatások és a területfejlesztés

A XXI. század elején a globalizálódás új formáival kell szembenoznünk, különösen a gazdasági verseny kiéleződése nyomán. Csak azok az országok számíthatnak versenyelőnyre, akik jól képzett, rugalmas, alkalmazkodóképes munkaerővel rendelkeznek, és fejlett a közlekedési, kommunikációs és pénzügyi infrastruktúrájuk. E célok eléréséhez olyan dinamikus oktatási környezet kialakítására van szükség, amelyikben a minőség biztosítása mellett a fiatalok tanulási, kommunikációs, kooperatív képességének és a változásokkal szembeni nyitottságának fejlesztése kiemelt feladat. A fejlett piacgazdaságok egyik súlyos problémája a munkanélküliség magas aránya és a tartós munkanélkülivé válók nagy száma. Egyértelműen kiderült, hogy a gazdasági növekedés önmagában nem feltétlenül vezet a munkanélküliség csökkentéséhez, ezért új eszközöket, módszereket kell alkalmazni, melyek között kitüntetett szerepet kapnak az oktatáspolitikai eszközök.

Az európai polgárok számára minden eddiginél fontosabbá vált, hogy naprakész információkhoz és korszerű tudáshoz jussanak. Az új évezredben is olyan fejlődési modellben kell gondolkodni, amelynek a tudásalapú társadalom az alapja és polgárai elkötelezettek az élethosszig tartó tanulás iránt. Korunk legjelentősebb tőkéje a tudás és az aktív tanulás készségének kultúrája.

Az ismert tény, hogy a tértudományok kutatásainak fókuszában a területi dimenzió kérdése áll. Ugyanakkor tudomásul kell vennünk, hogy a rendszerváltást követően a mindennapi közbeszéd, illetve az aktuális politikai megnyilvánulások szintjén is felértékelődött a térdimenzió. Ennek gyökerei között leginkább a kiéleződött térségi különbségeket, az Európai Unió intézményrendszerében fontos szerepet betöltő regionalizmust és azt a ténytet kell említeni, hogy a piacgazdasági modell visszahelyezte a gazdaságot, a társadalmat a konkrét földrajzi térbe (Nemes Nagy J. 1997).

A területi különbségek kiegyenlítése azonban állami beavatkozást és szakosodott közpolitikát, igényel. Így válik az az oktatás- és humán erőforrás-fejlesztés a területfejlesztés elemévé.

A humán erőforrás-fejlesztés kérdése kapcsán definiálnunk kell a humán erőforrás fogalmát. E dolgozat keretein belül nem vállalkozunk a sokfajta fogalmi megközelítések összevetésére, állapodjunk meg abban, hogy az oktatás és képzés gazdasági kontextusban történő értelmezéséből fakad a

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
humánerőforrás fogalma. A humánerőforrás-fejlesztést olyan gyűjtőfogalomnak tekinthetjük, amely minden olyan fejlesztési, beruházási tevékenységet, szervezeti intézkedést magában foglal, amely egyének vagy az adott szakma-, társadalmi csoport képességeinek, szakmai tudásszintjének a növelése révén előmozdítja a regionális vagy nemzeti szintű társadalmi, gazdasági problémák megoldását. (Kovács I.–Loboda Z. 1999)

A területfejlesztés értelmezési módjait áttekintve, arra a következtetésre jutunk, hogy többen a műszaki vagy fizikai infrastruktúra fejlesztésére egyszerűsítik le a kérdést. Pedig az 1996. évi XXI. Törvény széleskörű értelmezése szerint a területfejlesztés a társadalmi, gazdasági és környezeti területi folyamatok figyelése, értékelése, beavatkozási irányok meghatározása mellett, olyan komplex fejlesztési célok kijelölése, amelyekben a humán és szellemi infrastruktúra fejlesztése, mint fontos ágazati fejlesztések kiemelt szerepet kapnak.

A humán infrastruktúra elemei közül itt a népesség iskolázottságában szerepet játszó intézményi ellátottságot és működés feltételrendszerét emelnénk ki. A szellemi infrastruktúra kettős értelmezésű lehet. Egyrészt magában foglalja a „kiművelt emberfők” sokaságát, másrészt a szellemi élet intézményeit, különös tekintettel a felsőoktatási intézményekre és a kutatóhelyekre. (Kőszegfalvi 2001)

A humánerőforrás-fejlesztés új tartalmat kapott azzal, hogy megszületett az 1998-as Országos Területfejlesztési Konceptió, amelyben már oktatás nélkül egyetlen területfejlesztési és emberi erőforrás fejlesztési program sem képzelhető el, sőt, fontos szerepet kapott a közoktatás- fejlesztés révén az esélyegyenlőség biztosítása és a regionális egyetemi centrumok kialakítása.

Felértékelődőben van a munkahelyteremtés, az infrastruktúra-építés és az emberi erőforrások fejlesztése.

Az Európai Unió is kiemelt jelentőséget tulajdonít az oktatásnak és a képzésnek, de ezeket a gazdaságfejlesztés részének tekinti. A tudásalapú gazdaság és társadalom nem új keletű fogalmak tőlünk nyugatra. Az Európai Unió a területi egyenlőtlenségek felszámolására különböző eszközöket dolgozott ki, legismertebbek ezek közül az ún. strukturális alapok (pl. Európai Területfejlesztési Alap, Európai Szociális Alap). A Strukturális Alap az Európai Unió egyik legjelentősebb támogatási csatornája. A támogatandó célkitűzések között a szakképzés fejlesztése, a tartós munkanélküliség leküzdése, a változó munkakörülményekhez alkalmazkodni képes munkaerő képzése emelkedik ki. Vagyis mindegyikben az oktatás és a szakképzés, mint humánerőforrás-fejlesztési komponens van jelen. Az Európai Bizottságnak az oktatásról szóló Fehér Könyve rámutat az általános műveltség és a munkavállalói alkalmasság, az oktatás és a szakképzés közötti szoros összefüggésre, másfelől hangsúlyozza, hogy egy térség specifikus problémái-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból
ra az ott működő oktatási intézmények, vállalatok, partnerségen alapuló rugalmas együttműködése képes a legadekvátabb válaszokat adni (Kovács I.–Loboda Z. 1999).

Az EU-tagállamok közül eddig Görögország, Írország, és Portugália jutottak hozzá a strukturális alapokhoz, de Magyarország is a csatlakozást követően várhatóan a teljes körű támogatást igényelheti (feltétel, hogy az egy főre eső GDP a tárgyévet megelőző 3 évben nem éri el az EU átlagának 75%-át.) A támogatási rendszer kialakítása azt is jelenti, hogy az oktatási szféra minden ágazatának úgy kell kialakítani célrendszerét, hogy a tanulók elsajátíthassák a munkaerő-piaci beilleszkedéshez szükséges szakmai kompetenciákat is.

Az oktatás gazdasági és társadalmi környezete

A magyar közoktatás politikai, gazdasági és társadalmi környezete hatalmas átalakuláson ment keresztül az utóbbi években. Amennyiben a rendszerváltás óta eltelt tíz év közoktatását szemléljük, nem hagyhatjuk figyelmen kívül az azt körülvevő gazdasági-társadalmi feltételeket. A 90-es évek végére radikális változások következtek az ország térszerkezetében. A rendszerváltás előtti helyzettől lényegesen eltér az ország térségi és területi tagoltsága. Az átalakulást a 90-es évek piaci alapú folyamatai, elsősorban a külföldi tőkebefektetésekre épülő gazdasági megújulás és az ezzel párhuzamosan jelen levő válságjelenségek formálták. A legalapvetőbb változás, hogy összeomlott a magyar gazdasági térszerkezet évtizedeken át legstabilabbnak látszó É-DNy-i ipari tengelye. (Nemes Nagy J. 1999)

Az új térszerkezet meghatározó elemei:

- a főváros kiugró fejlődése az ország többi részéhez viszonyítva;
- a nyugati térségek növekvő előnye a keleti és északi régiókkal szemben;
- a kistérségek fejlődésének erősödő térbeli tagoltsága;
- a településhálózat növekvő gazdasági tagoltsága.

A változás egyik markáns eleme az, hogy a bruttó hazai termék 34%-át a fővárosban állítják elő, és az egy főre jutó GDP itt 86 %-al haladta meg az országos átlagot.

A külföldi érdekeltségű vállalkozások és bejegyzett tőkénk is több mint 50 %. A főváros és agglomerációja kiugró növekedésének eredményként a regionális fejlettségi különbségek nagy távlatú differenciálódása is kimutatható a gazdasági fejlettség adataiban. Az egy főre jutó fővárosi GDP 2,4 szerese volt 1975-ben az akkori legfejletlenebb megyéhez (Szabolcs-Szatmár) képest, addig 1995-ben már 3,1-szeres és 1998-ra 3,2-szeresre (Nógrád) emelkedett. (KSH, Dél-Dunántúl kistérségei, 2000)

Regionális viszonylatban a Nyugat-Kelet megosztottság tovább erősödött. A legdinamikusabb térség a főváros mellett a Nyugat-Dunántúl, ezen belül is Győr-Moson-Sopron és Vas megye, illetve az évtized második felére az előzőekhez felzárkózott Fejér megye. A legrosszabb mutatókkal Észak-Magyarország és az Észak-Alföld rendelkezik, a legalacsonyabb fejlettségű Nógrád, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megye.

A nyugati térségek intenzív fejlődése elsősorban a kedvező földrajzi fekvésnek, mobilabb gazdasági szerkezetének és magasabb iskolázottságának köszönhető.

A keleti országrészek válsága főleg a keleti piacra épülő nehézipar és a mezőgazdasági tömegtermelés összeomlásában rejlik. Ehhez nagymértékben hozzájárult az a tény, hogy a fejlett térségek gazdasága úgy reagált a válságra, hogy azt áthelyezte a perifériákra. Először az ingázó, alacsony szakképzettségű munkásokat bocsátották el, majd a fővárosból kitelepített „leányvállalatokat” zárták be. Hozzájárul leszakadásukhoz a kiépítetlen nagytérségi infrastruktúra, elsősorban az autópályák hiánya.

Mint az adatok egyértelműen jelzik, nőtték a regionális különbségek, és a horizontális differenciák felértékelődése révén minden településtípuson belül megjelent a kelet-nyugati lejtő. Az oktatás szempontjából nem feledkezhetünk meg arról a tényről, hogy a regionális különbségek mellett, a települések közötti és azokon belüli egyenlőtlenségek is egyre markánsabbá válnak.

Összességében elmondható, hogy az erősödő területi különbségek új megközelítésű, a korábbinál hatékonyabb területfejlesztési politikát igényelnek.

Az oktatás és képzés a változások tükrében

Az elmúlt évtizedben a magyar köz- és felsőoktatás hatalmas változáson ment keresztül. A dolgozat kereteit meghaladná a sokszínű átalakulás bemutatása, csak illusztrációképpen álljon itt néhány – az intézmények fenntartásában, szerkezetében történt – változás, mint az önkormányzati, egyházi, a magán oktatási intézmények megjelenésére, vagy a tartalmi szabályozás, az oktatásfinanszírozás terén történt fejlesztésekre.

Az 1990-es évek közepéig elhúzódó gazdasági válság, a magas infláció, a közkiadások csökkentése, a tömeges munkanélküliség közvetve is hozzájárult ahhoz, hogy az oktatási intézmények finanszírozását az elszegényedett kis települések önkormányzatai, mint fenntartók nem tudták biztosítani.

A szakképzési rendszer alapját szolgáló gazdasági szervezetek nagy része megszűnt, a területfejlesztés, a humánerőforrás igények feltérképezése hiányzott. Fordulatot csak az 1997-ben elindult gazdasági növekedés hozott.

A gazdasági átalakulást kísérő társadalmi változások közvetlen hatást gyakoroltak az oktatásra. A társadalmi változások tekintetében különösen az esélyegyenlőség kérdése került a középpontba. Nőtt a szakadék a fejlettebb, gazdagabb és az elmaradottabb, szegényebb régiók és települések között. Emellett a nagyfokú munkanélküliség, a munkaerő-piacról kiszorulóknak számának növekedése, a gazdasági változásokhoz képest lassan átalakuló szakképzési rendszer, valamint az a tény, hogy demográfiai hullám ekkor érte el az iskolarendszertől kilépőket, mind a társadalmi polarizálódáshoz vezetett. Mindez gyors oktatáspolitikai döntéseket követelt. Pl. a középiskolai oktatás expanzióját, a szakképzési rendszer átalakítását, a hátránykompenzálást területi és intézményi szinten.

Az oktatás tervezhetőségét alapvetően meghatározza az egyes korosztályok száma, korösszetétele.

Vizsgálatunk csak a közoktatásban részt vevőkre terjed ki, az oktatási rendszerben levőkre vonatkozó pontos adatszolgáltatás és az intézmények működésének tervezhetősége miatt.

A 90-es évek demográfiai helyzete érdekes képet mutat (1. ábra)

A 70-es évek demográfiai csúcsát jelentő generációk a rendszerváltás utáni első években a gazdasági, társadalmi válság idején léptek a középfokú oktatásba, majd a munkaerő-piacra. Ugyanakkor az évtized felétől csökkenő gyereklétszámmal számolhatunk, ez az intézményi szervezet átalakulását, osztályok, iskolák összevonását is életre hívta.

Év	Létszám
1975	189 092
1976	177 737
1977	170 587
1978	161 757
1979	154 379
1980	143 587
1981	137 942
1982	129 196
1983	122 981
1984	120 828
1985	126 135
1986	124 218
1987	122 930

1988	121 527
1989	120 784
1990	123 459
1991	124 968
1992	119 733
1993	115 405
1994	114 094
1995	110 695
1996	104 075
1997	99 308
1998	96 467
1999	94 098

1. ábra: A 1975-1999 között született korosztályok létszáma 1999. január 1-jén. (Forrás: KSH, 1998)

A népességszám, a születési és halálozási arányszámok segítségével készült becslés szerint további csökkenés várható minden korosztályban. Ez mind a középiskola, mind a felsőoktatás expanziója elé bizonyos korlátokat állíthat. (Jelentés a magyar..., 2000)

A népesség iskolázottsága tekintetében a pécsi doktoriskola komoly kutatásokat végzett. Jelen tanulmány keretein belül csak az oktatás hatékonysága és a munkaerő-piac szempontjából fontos képzettség tekintetében mutatunk példát az oktatásföldrajzi vizsgálatok lehetséges irányaira.

Az 1990-es népszámlálás és a 1996-os mikrocenzus alapján elmondhatjuk, hogy Magyarország lakosságának iskolázottsági szintje fokozatosan emelkedik. Az oktatási rendszerből kilépők számát és végzettség szerinti megoszlását (2. ábra) vizsgálva számos következtetésre jutunk.

A rendszerből kilépők száma 1993-ban érte el a legnagyobb értéket, ez összefüggésben van a már említett demográfiai okokkal. A potenciálisan újonnan munkába állók száma később lassan csökkent, majd az évtized közepétől stagnálást mutat. A 90-es évek elején kilépők nagy számához nehezen mozdult, alkalmazkodott a képzés, ráadásul, ahogy már említettük ez az időszak egybeesett a gazdasági válsággal, a munkaerő-piac beszűkülésével. Az alacsonyabb végzettségűek aránya igen magas a pályakezdők körében, így elsősorban ők adták a munkanélküliek jelentős részét.

A 8 vagy kevesebb osztályt végzők száma a 80-as évekhez képest lassú emelkedést jelez, a legnagyobb értéket 1991-ben érte el. A változás jeleként értelmezhető, hogy a 90-es évek közepétől a felsőfokú végzettségűek és az érettségi utáni képzésben (technikumok újjáéledése, postsecunderi képzés)

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
résztevők aránya dinamikus fejlődést mutat. Átrendeződés látszik a közép fokú képzés szerkezetében is, határozott változás a gimnáziumokból kilépők számának emelkedése, míg a szocializmusban központilag is preferált szakközépiskolai képzés sokat veszített népszerűségéből, hasonló változást élt meg a szakmunkásképzés is.

Biztató tényként könyvelhetjük el, hogy a magyar lakosság iskolai végzettségét tekintve a legalább középfokú végzettséggel rendelkezők aránya nálunk az Európai Unió átlaga felett van.

Végzettség	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Felsőfok	10,6	10,1	9,9	9,3	11,0	13,8	15,3	16,3	17,8
Érettségizettek össz.	18,8	22,2	24,3	30,3	30,4	30,3	30,9	32,2	35,3
Gimnázium	4,9	7,5	7,6	9,4	9,3	11,3	11,7	11,7	12,0
Szakközépiskola	10,8	11,5	13,0	17,2	14,3	10,8	7,8	7,4	6,8
Érettségi utáni képzés	3,1	3,2	3,7	3,7	6,8	8,2	11,4	13,1	16,5
Szakmunkásképző	33,9	33,1	36,5	33,3	33,6	33,5	32,2	30,8	25,8
Szakiskola	2,8	2,9	3,2	5,1	6,4	7,2	5,5	4,4	3,0
8 osztály	27,2								14,8
Kevesebb, mint 8 osztály	24,3	20,3	18,2	15,1	12,1	12,7	13,0	14,8	3,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Összesen (ezer fő)	152,4	167,5	172,6	180,3	174,3	151,8	153,8	155,2	155,4
Szakképzett	61,2	60,8	66,3	68,4	71,9	73,3	72,2	72,0	69,9
Szakképzetlen	38,8	39,2	33,7	31,6	28,1	26,7	27,8	28,0	30,1

2. ábra: Az oktatási rendszerből kilépők száma és megoszlása a legmagasabb iskolai végzettség szerint, 1990-1998 (%)

(Forrás: KSH, Magyar Statisztikai Évkönyv. 1990-1998)

Néhány példa a közoktatás területi egyenlőtlenségeire

Mint már említettük, nincs olyan oktatással kapcsolatos kérdés, amelynek területi vonatkozásaival kapcsolatban ne vetődne fel az egyenlőtlenség kérdése. Az egyes területi dimenziók (régió, kistérség, településtípus, település nagyság) mentén megfigyelhető különbségek egyenlőtlenségnek tekinthetők, amennyiben az oktatás finanszírozása, az oktatási szolgáltatásokhoz való hozzáférés, az oktatás minősége, eredményessége szempontjából vizsgálódunk. Jelzi, hogy a *regionális különbségek* leginkább az oktatá-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából

si szolgáltatásokhoz való hozzáférés szempontjából a középiskolai továbbtanulás tekintetében mutatkoznak. *A középiskolai képzés kapcsán* el kell mondani, hogy a 90-es évek oktatáspolitikájának következtében jelentősen megnőtt a középiskolában továbbtanulók aránya. Az intézményhálózat száma kevésbé, míg szerkezeté jelentősen átalakult. A gimnáziumok egy része 6, illetve 8 osztályossá vált, így terjeszkedett az általános iskolák felé, a szakmunkásképzők átalakultak, bővültek szakközépiskolai és gimnáziumi képzéssel. A területi jellegzetességeket mutatja és a statisztikák alapján elmondható, hogy a középiskolákban továbbtanulók aránya Észak-Magyarországon és Dél-Dunántúlon – Baranya megyétől eltekintve – a legalacsonyabb, az Alföldön és Közép-Magyarországon (Budapesttel együtt értendő) a legmagasabb. Ez összefügg azzal, hogy főváros hálózata jóval kiépítettebb, sokan ingáznak az agglomerációból, de kiszolgálja más megyék tanulóit is. Kiemelkedik Hajdú-Bihar és Csongrád megye, mindkettőben a megyeszékhelyek – Debrecen és Szeged – felsőoktatása és oktatási tradíciói adják a magyarázatot. Természetesen a helyi oktatáspolitikai fejlesztés is szerepet játszik az intézmény-ellátottságban. Az intézményi ellátottság a tanulók arányához képest a legalacsonyabb Szabolcs-Szatmár megyében, azt hiszem, nem nehéz összefüggést találni a gazdasági fejlettség, az iskolai végzettség és az intézményhálózat között.

Nagyobb eltérést jelez a *településtípus*, illetve a *településnagyság* közötti különbség. Vagyis a közoktatási intézménnyel való ellátottság nagymértékben függ a településnagyságtól. Az országban 716 településen semmilyen intézmény nem működik, nagy többségük 500 fő alatti település. A települések számára az oktatási intézmények léte, tevékenysége nagy jelentőséggel bír, gondoljunk csak népesség-megtartó erejére, a munkahelyteremtésre, szolgáltatások színvonalára.

Az oktatási intézmények hiánya rontja ezen települések gazdasági, társadalmi, kulturális helyzetét. E települések lakosságának közel a fele még általános iskolai végzettséggel sem bír. Ráadásul, ha ezek a települések olyan régióban találhatók, amelyek egyébként is leszakadóban levő térségek, akkor halmozottan hátrányos helyzetűnek tekinthetők és egyértelmű számunkra, hogy a területfejlesztés csak humán erőforrás-fejlesztéssel, illetve annak részeként jól tervezett oktatásfejlesztéssel együtt valósítható meg. Sajnálatos módon, kutatási területünkön, a Dél-Dunántúlon számos példát találunk erre a negatív folyamatra. Már a tanulmány keretein túlmutat annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy az úgynevezett intézményi társulások, közös iskolafenntartás (a valamikori körzeti iskolák utódai) milyen szerepet töltenek be az adott térség felzárkózásában, de mindenek előtt annak a településnek a fejlődésében, amely az oktatási intézménynek helyet ad.

A település típusa	Nincs közokt. int.	1 féle közoktatás	2 féle intézmény	3 féle működik	4 féle	5 féle	Összesen
Község 200 fő alatt	273	2	1	-	-	-	276
Község 200-499 lakos	398	188	105	-	-	-	691
Község 500-999 lakos	38	109	538	4	2	1	692
Község 1000-4999 lakos	7	16	1105	29	13	3	1173
Község 5000 fő felett	-	-	55	20	2	3	80
Egyéb város	-	-	19	51	73	49	192
Megyei jogú város	-	-	-	-	4	18	22
Főváros	-	-	-	-	-	1	1
Összesen	716	315	1823	104	94	75	3127

3. ábra: A települések száma aszerint, hogy hányféle közoktatási intézmény működik bennük, 1997 (Forrás: KSH, TSTAR, 1997 településsoros adatbázisa alapján Sugár András számításai)

Különbség észlelhető a tanulók iskolai teljesítményében, tudásában is.

A Monitor-vizsgálatok szerint évek óta egyre markánsabb különbség tapasztalható az egyes településtípusok között. Az 1995. évi és az 1999. évi vizsgálatokat összevetve azt látjuk, hogy a településtípusok között elsősorban számítástechnika és olvasás-szövegértés terén nőttek a különbségek. Ez az informatika esetében azzal is magyarázható, hogy 1995-ben a korosztályban szórványos és esetleges volt a tanulók tudása. Napjainkra éppen ezen a téren mutatkozik látványos teljesítménynövekedés a jobb helyzetben levő szaktanteremmel és szaktanárral rendelkező nagyobb településeken. Az olvasásértés esetében a korábbiakhoz képest, de minden más teljesítményszinthez viszonyítva is óriásiak a különbségek. Ez az egyre mélyülő nyelvi szakadék elválasztja egymástól a városban és a vidéken élő tanulókat, s ezzel az utóbbiakat, nem egyszer az egyébként is leszakadó térségekben élőket jelentős hátrányba taszítja.

Feltűnő a fővárosi és a községekben tanulók átlagpontszáma közötti differencia a kognitív képességek esetében is (Vári P. 2000). Hol beszélhetünk itt esélyegyenlőségről? Ha nem védené a felmérésben résztvevő intézményeket az adatszolgáltatás titkossága, akkor még egy ilyen reprezentatív mérés esetén is következtetni tudnánk a területi különbségekre.

A geográfiai és az oktatási kutatásokból sejthető, hogy a településtípusnak nem önmagában van jelentősége a teljesítménykülönbségek szempontjából, hanem az ott élők – jelen esetben a szülők – iskolai végzettsége igen meghatározó, nagyon eltérő. Tudjuk, hogy a községekben élők iskolai végzettsége alacsonyabb, mint a városban, így nagyon leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy azok a gyengén teljesítő tanulók, akik alacsony végzettségű szülők gyerekei és községekben élnek. Míg a felsőfokú végzettségű szülők gyerekei közel hasonló teljesítményt nyújtottak minden településtípuson. Ez utóbbi azonban nem zárja ki, hogy kutatásainkat az oktatási intézmények infrastrukturális ellátottságára ne terjesszük ki.

Kutatásaink további irányát jelzi az intézmények felszereltségének tanár-ellátottságának vizsgálata mellett, a középiskolából felsőfokú intézményekbe jelentkezők területi képeinek megrajzolása is.

Az oktatásföldrajz kutatási módszerei

Az oktatásföldrajzi kutatások alkalmazott módszerei közül a geográfia és részdiszciplínáinak módszereit emelnénk ki. A kartográfiai ábrázolás nemcsak szemléletesebbé teszi a munkát, de alapot nyújt a lehetőségek pontos megfigyelésére és újabb következtetések levonására. Gondoljunk itt a geográfusok közül a pécsi doktoriskola iskolázottsági térképére, amely alapja és összehasonlítási eszköze lehet az oktatási infrastruktúra térképeknek.

A vizsgálatok fontos területe a regionális különbségek időbeli alakulásának elemzése. Itt az 1990-es és 2001-es népszámlálás adatainak összehasonlítása a kutatások igazi nívója lehet.

A statisztikai módszer mint hagyományos eszköz például a középfokú intézményekben tanulók időbeli változásának elemzésén túl, lehetőséget kínál az oktatási rendszer horizontális szerkezeti változásának és a gazdasági fejlődéssel szoros kapcsolatot mutató szakképzés szerkezeti átalakulásának összevetésére. Mindegyik módszer abból indul ki, hogy a társadalomban horizontális, azaz regionális egyenlőtlenségek léteznek, amelyek megjelennek és mérhetők a társadalmi csoportok területi megoszlásában. (Forrat 1993)

Meg kell említeni, hogy csak statisztikai és kartográfiai módszerekkel egy sor kérdést nem lehet kutatni, ezért a szociológia és más társadalomtudományok eszköztárát érdemes adaptálni. Pl. a szocio-ökonómiai, szocio-kulturális hatások vizsgálata, vagy annak a kérdésnek a kutatása, hogy a környezeti feltételek hogyan és milyen hatást gyakorolnak az adott környezetben élők tanulási teljesítményére, vagy tágabb értelemben az oktatás eredményességére.

A statisztikai elemzések mellett szükség lehet kérdőíves felmérések alkalmazására, pl. az oktatás területi problémáinak feltárásakor vagy az adott kistérség közlekedés-földrajzi vizsgálatában. Fontos szerepet kap a saját adatgyűjtés, az interjú, az oktatási intézmények vezetőivel, szereplőivel, a munkaerő-piac helyi irányítóival.

Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy oktatásföldrajz, mint a társadalomföldrajz egyik aldiszciplínája lényeges szerepet tölt be a területi kutatásokban. Az alkalmazott kutatási módszerekkel igazolható a tény, hogy a gazdasági és társadalmi és a területi dimenziók mentén megfigyelhető különbségek hatással vannak az oktatásban kialakult egyenlőtlenségekre, tovább erősítik a meglevő differenciát mind az intézmény ellátásban, mind az oktatás hozzáférhetőségben, eredményességében. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt, hogy a tudásalapú társadalomban az oktatás és a képzés területfejlesztő, különbségkiegyenlítő szerepet tölthet be.

Felhasznált irodalom

IMRE A.

1997 *Területi egyenlőtlenségek*. In: *Educatio* 1997/3 pp.364-574.

FORRAY K.

1993 *Az iskolázás regionális különbségei és a fejlődés lehetőségei*. In: Enyedi Gy. (szerk): *Társadalmi területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, pp. 257-275.

HALÁSZ G.–LANNERT J. (szerk.)

2000 *Jetentés a magyar közoktatásról 2000*. OKI, Budapest.

KŐSZEGFALVI Gy.

1988 *Szellemi infrastruktúra*. Településtudományi Közlemények 1988/36. szám. Budapest

2001 *Területfejlesztés*. Pécs. Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi Intézet. Egyetemi jegyzet.

NEMES NAGY J.

1997 *Régiók, regionalizmus*. In.: *Educatio* 1997/3 pp. 407-423.

TÓTH J. (szerk.)

1998 *Általános társadalomföldrajz*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

A TÖRTÉNETI KULTÚRTÁJ VÉDELMEK FELADATAI A SZÉKELYFÖLDÖN

Bevezetés

A tájvédelem fontos része a tradicionális humán környezetek, az életmód és szociokulturális viszonyrendszer alakította tájszerkezetek, táj- és településarculatok esztétikai-rekreációs értékelése, megőrzése. Az emberi tevékenység által átalakított tájban, amelyet *történeti kultúrtájként* is vizsgálhatunk, a hagyományos paraszti üzemszervezeti- és gazdálkodási formák olyan tájmintázatokat tartanak fenn, melyeknek természetvédelmi, ökológiai értéke is jelentős. A székelyföldi kultúrtáj évszázados fejlődés eredményeként magán viseli a különböző kultúrtörténeti időszakok, az eltérő társadalmi, birtokjogi helyzetű, gazdasági aktivitású népességcsoportok és a különböző agrár- és ipari technológiák tájképfőmáló hatását. A kultúrtáji kép (településszerkezet, az üzemhelyek területi mintázata, az életformából, gazdálkodásból következő tájszerkezeti és antropogén morfológiai elem-együttesek) összességének kialakításában nagy szerepe volt a terület korábban periférikus helyzetének, a hagyományos életmódmodellek, a paraszti autarkia részleges továbbélésének, a társadalmi-gazdasági fejlődés felemás jellegének. Régióink a társadalmi mobilitás és innováció szempontjából alulfejlett, a kultúrtáji diverzitás szempontjából azonban jelentős, a jövőben a turizmus és a fenntartható agrárfejlődés szempontjából is hasznosítható értéket képvisel.

Kultúrtáj, történeti kultúrtáj

Az emberi beavatkozástól mentes, megműveletlen tájat *természeti tájnak* vagy Fodor Ferenc és Dékány István nyomán *nyerstájnak* (Dékány I. 1924), az ember által különböző mértékben átalakított tájakat H. H. Stahl nyomán *humanizált tájnak*, elfogadottabb terminussal, Ratzel nyomán *kultúrtájnak* nevezzük. Több tudomány is alkotott tájfogalmat, és a földrajz tudománytörténetében időben és térben különböző hangsúlyú volt a táj

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából természetstörténeti és/vagy társadalomtörténeti kategóriaként való megközelítése (Marosi S. 1980; Stahl, H. H. 1992). A modern és széles körben elfogadott megközelítés szerint a táj *hosszú természetstörténeti és rövid, de igen hatékony gazdasági, társadalomtörténeti fejlődés eredménye* (Pécsi M. 1972). Más megfogalmazásban a tájat természetes és antropogén tájalkotó tényezők építik fel, ahol az *ember tájátalakító hatását, annak gyakorisága, erőssége és gyorsasága miatt különleges hely illeti meg a tájalkotó tényezők között* (Csorba P. 2000). A tájvédelem terminológiájában a tájátalakítás mértéke alapján megkülönböztetik a *természeti-, kezelt-, megművelt, szuburbán-, és urbán tájakat* (Kerényi A. 1997).

Szociálgeográfiai nézőpontból a kultúrtáj az antropogén földrajzi tényezők legmagasabb integrációs foka. A kultúrtáj az eredeti természeti tájból, a társadalom ill. a társadalmi csoportok alapfunkciói kiépítésével jön létre (Befényi I. 1997).

Hugó Hassinger a kultúrtájra a „szellemi és anyagi kultúrmunka földfelszíni eredményét” érti. Értelmezésében a kultúrtáj magán viseli lakói szellemi rendszerének hatásait (esztétikai elképzelések, nyelvek, nemzetek, vallások és államba szerveződött közösségek). Hassinger szerint az állam nyelve, a jogrend, az igazgatási- és gazdasági szervezetek fontos tájképfomálók „államfunkciók” (Hassinger, H. 1937, idézi Wirth, E. 1979). Uhlig definíciója szerint a térnek az emberi közösségek által történő huzamos és látható befolyásolása és használata vezet a kultúrtáj kialakulásához (Uhlig, H. 1967, idézi Wirth, E. 1979). A tájat használó társadalom szociális rendszerén és individuális tájértékelésén túl (pl. birtokjogi viszonyok, a földterületek adásvétel vagy bérbeadás kapcsán pénzben is kifejezett értéke és hierarchizálása stb.) az etnokulturális jellegzetességek (népek, népcsoportok, vallások stb.) is meghatározóak (Wirth E. 1979; Cole, J. W. Wolf, E. R. 1974).

A kultúrtáj megjelenésében a legszembevetőbbek az emberi település-állomány és a gazdasági tevékenység különböző formái (mezőgazdaság, bányászat, ipar, közlekedés). A kultúrtáj nem stabilis, állandóan változik, átalakul (Berényi I. 1997).

A történeti földrajzi és tájvédelmi, tájlesztésiek szempontokat egyaránt érvényesítő definíció szerint, a kultúrtáj az ember egzisztenciális, társadalmi, gazdasági és esztétikai szükségletei szerint „berendezett” és ahhoz alakított természeti tér, amely az idők folyamán egyre nagyobb területekre terjedt ki, állandóan változott és változik, valamint állandóan átfomálta és a jelenben is formálja. A kultúrtáj ma egy funkcionális és különböző, olykor ellentétes (ld. emberi tájhasználat versus a táj regenerálódása) folyamatokból felépülő összefüggésrendszernek is tekinthető, mely optikailag érzékelhető *pontszerű-, lineáris- és felületi elemekből áll. A történeti*

*kultúrtáj*on egyrészt a múltból áthagyományozódott (vagy teoretikusan rekonstruált) tájat értjük (pl. középkori kultúrtáj), másrészt a „tegnapi kultúrtáj” is történetinek tekinthető, melybe már ma vagy holnap beavatkozunk (Burggraaff, P.–Kleefeld, K.-D. 1998).

A történeti kultúrtáj időbeli dimenziója alapvetően az adott területen uralkodó társadalmi-szociális-kulturális viszonyoktól függ. Komplexitása miatt nehéz egy adott évszámmal lehatárolni. A többek által javasolt 1830 körüli időpont azért nem tartható, mert Európában nem mindenütt egyszerre kezdődött az ipari társadalmak kialakulása és az intenzív ipari-bányászati tájformálás. Másodsorban az iparosodás-városiasodás előrehaladása ellenére főleg Kelet-Közép-Európában sokáig megmaradtak olyan rurális térségek, ahol a társadalomszervezet, a gazdálkodás konzerválódása, az üzemszervezeti, agrotechnikai innovációk hiánya hosszú ideig fenntartotta a történeti kultúrtájak formálódásának hatótényezőit. Harmadsorban az ipari forradalom után keletkezett történeti ipari és bányászati tájak is történeti kultúrtájaknak tekintendők. Összességében a történeti kultúrtáj elemeinek tekintendők mindazon elemek, amelyek a mai feltételek közepette már nem, vagy csak lokálisan, mintegy zárványszerűen, anakronisztikusan alakulnak ki tipikus formájukban. Jäger a történeti kultúrtájak formálódásnak időbeli lehatárolásához az 1940-es éveket javasolja, amivel nagyvonalakban egyetértünk, kiegészítve azzal, hogy a Kárpát-medence nagy részén az 1950-es évek végi, 1960-as évek eleji kollektivizáció jelenti ezt a határpontot (Jäger, H. 1987; Denzer, V. 1996). Több rurális térségben az 1989 utáni reprivatizáció a hagyományos határstruktúrák és történeti kultúrtáj-elem formáló erők részleges újjáéledését eredményezte (Pozder P.–Ilyés Z. 2000).

A *történeti kultúrtáj*at mint az aktuális kultúrtáj részét a történeti *kultúrtáj-elemek* és *alkotórészek* alkotják. Ezek lehetnek *reliktum* és *perzisztens* elemek egyaránt. Mindkét táj elem csoportot a történeti idők gazdasági-szociális viszonyai, valamint az akkor uralkodó esztétikai elképzelések határozták meg. Ezek a mai feltételek közepette már nem, vagy csak kis mértékben alakulhatnak ki, tehát legtöbbször egyértelműen elkülöníthetők az aktuális kultúrtáj elemeitől. A modernizáció megkésettisége, a paraszti üzemszervezet és tájhasználat konzerválódása azonban bizonyos történeti kultúrtáj-elemeket máig éltet, azok megtartják eredeti funkcióikat (perzisztens elemek). A történeti kultúrtáj más elemei mára elvesztették funkcióikat (reliktum elemek). Természetesen előfordulhat, hogy egy elem reliktum és perzisztens formában egyaránt előfordulhat (pl. földművelési teraszok). A fentebbi megkülönböztetés érvényesítésével elkülöníthetünk *tradicionális*-, illetve *reliktum-tájakat* (Denecke, D. 1985).

Dietrich Denecke nyomán *ótájnak* vagy *tradicionális tájnak* (Denzer: *tradicionális tér – Traditionsraum*) nevezzük azokat a területeket, ahol a települési, gazdálkodási és szociális struktúra különösen konzervatív és tradicionális jellegű. Az ilyen területeken az eredeti táj és a hagyományos kultúrtáj részletei is megmaradtak. Történeti földrajzilag ezek olyan tereknek tekinthetők, amelyeket csak csekély mértékben formáltak át, modernizáltak és betekintést nyújtanak a régebbi kultúrtáji, agrártáji fejlődésbe. Itt túlnyomóan a történeti kultúrtáj perzisztens elemei jelennek meg, az antropogén morfológiai elemek is a hagyományos módon fejlődnek tovább (Denecke, D. 1985; Denzer, V. 1996; Ilyés Z. 1998).

A tradicionális tájaktól elkülönítendőek a *reliktumtájak*, melyeket már nem hagyományhű módon művelnek, de a gazdálkodás extenzívvé válásával (pl. áttérés a földművelésről a legelő- és erdőgazdálkodásra, felhagyott ill. rekultivált montanogén tájak) máig megőrizhetnek egy sor a korábbi tájhasználatra utaló tértagoló reliktumformát. A reliktumtájak másik csoportját képezik azok a területek, ahol a társadalmi-szociális változásokkal megszűnt a kultúrtáj formálása, de egyes elemei „*palimpszeszt-szerűen*” utalnak a régi tájhasználatokra (Denzer, V. 1996; Hard, G. 1973; Ilyés Z. 2000c; Radulescu, N. A. 1969; Stahl, H. H. 1992).

Mind a tradicionális táj, mind a reliktumtáj a *történeti kultúrtáj* fogalmával fedhető le, melynek kutatása a természet- és társadalomtudományok interdiszciplináris együttműködésével valósítható meg. A történeti kultúrtájban fellelhető, az évszázadok folyamán változó emberi használatbavételek nyomán kialakult történeti-földrajzi elemek és struktúrák bepillantást engednek a történeti gazdálkodási rendszerekbe. A történeti kultúrtáj kutatói az erdők területén, a településhatárban és a városias vagy iparosodott térségekben még látható tanúkra (reliktumok) koncentrálnak, amelyek településtörténeti, gazdaságtörténeti adalékokat nyújthatnak a történészek számára. Az emberi tevékenységi formákra, történeti gazdálkodásra, egykori településekre utaló antropogén formakincs és tájmintázat kutatása, leltározása, értékelése, valamint a védelmükre, gondozásukra vagy továbbfejlődésük biztosítására tett ajánlások elkészítése az *alkalmazott történeti földrajz* feladata.

A történeti kultúrtáj-elemek funkcionális csoportosítása

Vallás, kegyelet, kultusz

E csoportba soroljuk az összes vallásos ill. kultikus gyakorlat kiszolgálására épített objektumot és a vallásgyakorlás révén létrejött morfológiai és tájmintázati elemet, amelyek együttesen a *szakrális táj* vagy *mágikus táj*

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból építőelemei (Bartha E. 2000, Welker, K. 1998b, Baráz Cs. 1998). Ezek az őskori és ókori templomok, kultuszhelyek, illetve azok a felszíni mikrodomborzatot is befolyásoló maradványai. Ez utóbbiak, mint régészeti lelőhelyek is védettek, ill. védelemre méltóak. A középkortól épült szakrális építmények (templomok, kápolnák, kolostorok) a műemlékvédelem illetékességi körébe tartoznak. Külön – a műemlékvédelem és a kultúrtájvédelem határterületére eső – csoportot képeznek a szakrális népi kisemlékek: képesoszlopok, votív emlékek, emlékkeresztek, mezei keresztek vagy az egyes egyházmegyék, kolostori területek határain a különféle határjelek (Bartha E. 2000; Denzer, V. 1996; Welker, K. 1998a). Az épített elemek alapján, az európai területeken lehetséges a tradicionális katolikus, bizánci és protestáns szakrális tájak megkülönböztetése. A Székelyföldön Csík, Gyergyó, Gyimes, Kászon templomaival, szakrális kisemlékeivel karakteres katolikus szakrális táj. A maros-, udvarhely- és háromszéki katolikus „szentföldek” sajátos *történeti-kulturális kifejezőerővel* bírnak, hiszen itt jól érzékelhetők a protestáns és katolikus szakrális térszervezés különbségei.

A szakrális táj antropogén morfológiai elemeinek tekinthetők a pre-hisztórikus sírmezők, sírkertek, magányos sírdombok, temetkezési helyként is használt kunhalmok, kurgánok, alig jelölt katonasírok, kegyeleti, kultikus célból felhalmozott kőrakások, kultuszhelyekhez, búcsújáráshelyekre, szent kutakhoz vezető utak, mélyutak, ösvények, szálban álló kőzetbe mélyített szoborfülkék, grották, faragott és karcolt kövek, gyepebe vágott jószágőrző és rontáselhárító jelek (Ilyés Z. 1998).

A szakrális tájak tájmintázati elemeihez, mint biotópok stb. tartoznak a szent ill. vésett keresztekkel megjelölt fák, a kálváriákhoz, kápolnákhöz, sírkertekhez, mauzóleumokhoz vezető fasorok, városi és falusi temetőkertek, templomkertek, kolostorkertek, kolostori kerengők (Bálint S. – Barna G. 1994).

Katonaság, stratégia, védelem

Az átfogóan *védelmi tájnak*, *gyepűtájnak* nevezett kultúrgeomorfológiai tájtípusban nagyobb sűrűségben vannak jelen a honvédelemhez, határbiztosításhoz, katonai stratégiához kötődő elemek (Erdősi F. 1969; Ilyés Z. 1998b).

A Székelyföldön a védelem korai morfológiai emlékeihez tartoznak a földvárak és a nagyobb árkok, sáncok (Ferenczi I. 1998; Téglás G. 1905). A várak, erődítmények, citadellák, őrtornyok, kőfalak és romjaik hagyományosan a műemlékvédelem illetékességi körébe, az épített kultúrtáji elemekhez sorolandók. A 20. században a stratégiailag frekventált helyeken, katonai gyakorlótereken elterjedt hadászati reliktumok eddig kevesebb figyelmet kaptak (Fehn, K. 1997). A híresebb védelmi vonalakon, erődít-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából

ményrendszereken kívül (pl. Árpád-vonal a Keleti- és Északkeleti-Kárpátokban) sok helyen megmaradtak a lövészárkok cikk-cakkos nyomvonalai, a géppuskafészek depressziói, a tábori konyhák és híradós telephelyek földhányással körbevett és elplanírozott területei. Több helyen megkülönböztethetők az első és második világháború eltérő hadvezetési koncepciókon alapuló és a változó híradási-technikai lehetőségekhez igazodó lövészárkok rendszerei. Az újabb kori hadszíntereken ül. a katonai lötereken máig megőrződtek a lövedékek becsapódásának nyomai. Helyenként betonbunkerek is megmaradtak (Rathjens, C. 1979; Ilyés Z. 2000d). Sajátos komplexumot alkotnak a katonai emlékhelyek: katonatemetők, háborús emlékművek, egykori fogolytáborok, tömegsírok stb.

A Keleti- és Északkeleti-Kárpátok hágóin, szorosaiban (pl. Tölgyesig Gyimesi-szoros, Úz-völgy) valamint hegyláncain fennmaradt, a különböző korok változó stratégiai koncepcióit (pl. osztrák határőr-katonaság a 18-19. században, I. és II. világháború) tükröző morfológiai emlékek megőrzése a történeti kultúrtáj komplex védelmének keretében biztosítható (Ilyés Z. 2000d; Szabó J. J. 1999).

Település, igazgatás, jog

Tágabb értelemben az elpusztult egykori városok, falvak, uradalmak, kastélyok, várak, vámházak, fogdák mint településhelyek és igazgatási, bíráskodási centrumok és ezek felszíni nyomai sorolhatók ebbe a funkciócsoportba. A Keleti-Kárpátok szorosaiban vámházak, vesztegzárak, vasúti álmásépületek és nyomaik képviselik ezt az elemcsoportot.

Elterjedtek a különféle határjelölések. Az egyes territóriumok, birtokok, faluhatárok között földhányásokat, sáncokat, szárazárkokat, határhalmokat, gyepüket, határköveket létesítettek és tartottak fenn. A 19. század közepéig territoriálisan rendkívül szétagolt Németországban önálló történeti földrajzi részdiszciplína foglalkozik a *történeti határjelöléssel* (Jäger, H. 1987). A határjelek, birtokhatárjelző antropogén morfológiai struktúrák a történeti kultúrtáj egyik legkorábbi elem-együtteséhez tartoznak. A székelyföldi írásos források, határpercek, falutörvények is többször említenek birtokok vagy faluhatárok közötti ember által alkotott és fenntartott formákat. Egy 1760-ból Székelykakasdról származó szerződés „halmokkal és kövekkel khatározott helységet” illetve „nagy barázdát” említ. Ugyanekkor Maroskeresztúron egy földbirtok határát „valami veszett árok” jelezte, ami utal annak bebokrosodottságára is (Szabó T. A. 1940). II. József már 1781-ben a határjelek megújításáról rendelkezett, ami találkozott a faluközösségek és egyéni gazdák törekvéseivel. A határjelző morfológiai elemek fosszilis formában a tagosítások és a kollektivizáció után napjainkig megmaradtak és a falusi ill. közbirtokossági dokumentumok alapján feltárhatók.

A közbirtokosságok távolabbi területein a határjelek a belső Székelyföldhöz képest későn, a 18. századtól jelennek meg, de korántsem abban a gazdagságban, mint a jelentős földműveléssel bíró falvak határaiban. A tulajdonos falvaktól távol eső, rendkívül extenzíven hasznosított, nagy kiterjedésű területek, dülők határait többnyire természetes vízfolyások jelezték. Az antropogén morfológiai határelemek ritkább előfordulásának másik oka a mindenhol nagy bőségben rendelkezésre álló fa, amelyet a helyi népesség korlátlanul – a 18. századtól rendszeressé váló tiltások ellenére – felhasznált a kerítések építéséhez (Ilyés Z. 1998).

A bíraskodás, igazgatás emlékeihez tartoznak még a mesterségesen elplanírozott ill. felmagasított bíraskodó ill. kivégzőhelyek, valamint a földmérések viszonyító pontjai (trigonometrikus pontok, kövek). A Székelyföldön helynevek, a helyi hagyomány és többfelé emlékművek őrzik az igazságszolgáltatás, a feudális joggyakorlat emlékét (pl. Akasztó helynevek, Agyagfalva stb.). Hatalmi-politikai reprezentáció emlékei a különféle emlékművek, emlékfák, kastélykertek, télikertek, pavilonok, múromok stb. (Burggraaff, P – Kleefeld, K.–D. 1998).

Mezőgazdaság, erdőgazdaság, kertészet, halászat, vadászat

A különféle agrártechnikák a szántóföldeken speciális felszíni formákat eredményeznek, ezeket a történeti agrárföldrajz vizsgálja (Becker, H. 1998), A tagosítások és a meliorációk során Közép-Európában már a 19. századtól mezei utak, nyomásos határrendszerek, mezsgyék, agroteraszok, paraszti haszonerdők, sövények sokasága semmisült meg.

A határjelek, birtokhatárjelző antropogén morfológiai struktúrák és tájszerkezeti elemek a történeti kultúrtáj legkorábbi és leggyakoribb elemeihez tartoznak (pl. kőjelek, határkövek, kőhalmok, sövények, bocage-ok, fasorok). A határjelző morfológiai elemek a tagosítások és a kollektivizáció után csak helyenként és fosszilis formában maradtak meg. A kőhalmokat a különböző hasznosítású területekről gyűjtötték ki és hosszanti sávok, koporsó alakú halmok, vagy bordák formájában a birtokhatárok szélén halmozták fel. Egyes helyeken különböző hasznosítású területeket választanak el (pl. legelő-kaszáló). Hasonlóan határjelölő funkciót töltenek be a földhányások és sáncok. Magashegységi kaszálóterületeken határjelölő szerepük van az áttelepített és a határvonalon meghagyott hangyabolyoknak (Bárh J. 1998; Ilyés Z. 1998). Az egyes szántóparcellák között kialakuló agrogén teraszoknak ill. mélyutaknak is határjelző szerepük lehet.

A változó időtartamú szántóföldi művelés markáns jelei a lejtőkön jól látható, a szintvonalakkal párhuzamos földművelési álaraszok, mezsgyék és szántóföld-peremek. A megszántott parcellákon a természetes lejtőleöblítés állandóan lejtőirányban hordja le a talajt az első bolygatatlan

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából gyepcsíkiig, amely a szomszédos szántóföldtől elválasztja. Itt a lehordott anyag akkumulálódik, a mezsgyén túl azonban, az újabb parcellán ismét erős felületi talajlehordás zajlik. Végül két szántóparcella vagy egy szántó és egy kaszáló találkozásánál enyhe törés alakul ki a lejtő ívén (Scharlau, K. 1956/57; Denzer, V. 1996). Ezen mikrorelief formák nagysága és típusa a természeti tényezőkön kívül függ a parcella kiterjedésétől, a földhasznosítás fajtájától és a szántóföldi hasznosítás időtartamától (Ewald, K. C. 1996; Schaefer, I. 1957; Fehér O.–Füleky Gy.–Jakab S. 2000). Az agrogén planáció a korábban vihardöntötte erdők helyén kialakult dimbes-dombos kaszálókon történt szántóművelés nyomán is felismerhető (Ilyés Z. 1998).

Közép- és magashegységi területeken a legelők rovására terjeszkedő kaszálók fenntartása rendszeres melioráló tevékenységet követelt meg: a köveket kigyűjtötték, vagy sávokba gereblyézték, és a parcella szélein felhalmozták. A hagyományos paraszti melioráció morfológiai emlékeinek tekinthetjük a mezők vízmentesítésének és öntözésének reliktumait (Hassler, D.–Hassler, M.–Glaser, K-H. 1995) és a bakhátas művelés maradványait.

A hagyományos agrártájakat egy sor további elem gazdagítja. A rétgazdálkodáshoz és állattartáshoz kapcsolódóan a kutak, itatók, falusi kútházak (szép példák Torockón és Magyarországon a Balaton-felvidéken), galambházak, méhesek, kaptárok, erdei legelők, szénás színek, csűrök, boglyák, ösztörűk. A falualaprajzok, telekelrendezések (pl. kettős udvarok, szérűskertek, nyári szállások, esztenák) is utalnak a hagyományos állattartásra (Gunda B. 1941; Hofer T. 1971; Ilyés Z. 1999b). Az állatok taposása a legelőterületeken jellegzetes, a szintvonalakkal párhuzamos állattiprások lépcsők kialakulását és tartós fennmaradását eredményezi. A formák fejlettségére és nagyságára hatással van a haszonállat fajtája (juh vagy marha) és a túllegeltetés mértéke. Az állattiprások felszínek a településekhez közel, a tölcésesen szélesedő marhajáró utak zónájában gyakoriak. Az állatok taposása hozzájárulhat a csuszamlások kialakulásához és az állathajtó utak eróziós kimélyüléséhez. (Boros Á. 1940; Ilyés Z. 2001a). A Székelyföld hegyvidéki kaszálóterületein máig gyakori a szénavontatás. A huzamosan használt vontatási pályák nyomvonalai tálszerűen kimélyülve hosszú vágák képződéséhez vezettek (Ilyés Z. 1998, 2000b, 2000c).

A kultúrfaj- és tájhasználati diverzitás növelői a gyümölcsöskertek (kaszálón és legelőn lévő gyümölcsösök), a történeti Szászföld felé közeledve a szőlőskertek, az intramontán medencékben a burgonyaföldek és az extenzívebb használat miatt visszaszoruló árpa- és rozsföldek.

A paraszti életforma és öfenntartás bizonyítékai és a *történeti energia-nyerés* morfológiai emlékei az egykori halastavak valamint a malomcsatornák, malomgátak és -tavak, ill. azok maradványai. A kenderáztató tavak a patakok vagy források közelében gátakkal elkülönített kisebb, pár négy-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából
 zetméteres állóvizek voltak (*taplocák*). A máig megmaradt tavacskák, mint vizes élőhelyek is jelentősek a települések közelében. Itt említendők a hasznosított nádasok és gyékényes tavak (pl. a gyékényfeldolgozásból élő mezősegi Tacs és Mezőfele a bihari alföldön „bérelt” tavai).

A *történeti erdőhasználat* áthagyományozódott struktúráihoz kvázi természetes elemeként tartoznak az emberi erdőirtások által is siettetett egykori széltörések dimbes-dombos nyomai. (Ilyés Z. 1998). A kivágott fák vontatása, leeresztése helyén jellegzetes degradált pályák alakultak ki, melyek eróziós árkokká fejlődhetnek tovább. A rönkök szállításának technikai emlékei az erdészeti utak, sodronypálya- és erdészeti vasút nyomvonalak, rámpák, csúszdák, favontató pályák a Görgényi-, Gyergyói- és Csíki-havasokban (Kádár Zs. 1999), valamint az Erdős-Kárpátok, Máramarosi-havasok és vélhetően a Székelyföld egyes völgyeiben fosszilis elemként megmaradt, faúsztatáshoz épített gátak (pl. Máramarosban a Tarac, Vasér). Az erdőirtások (száraló, pásztás, tarvágás) jellegzetes irtástársulással, cserjés újulattal jelentkeznek. Kultúrtáji elemként értékelhetők az erdészeti csemetekertek, faültetvények, ipari haszonerdők, gazdasági erdők és a különféle haszoncélú (épületfa és faszén) erdők. A hagyományos paraszti erdőhasználat formái alig maradtak meg: különféle haszonerdők, tilalmasok (a Székelyföldön főleg bükkösök), legelő és makkoltató erdők, a 16-18 évenként kivágott sarjerdők, tűzifa célú erdők (*Niederwald*), botolófüzek, kosárfüzek, boglyaalátét vagy lombtakarmány céljából csonkolt fák, a gyantanyerés, viricselés, kéreghántás, gyűrűzés nyomai (Ilyés Z. 1998; Imreh I. 1993; Kádár Zs. 1999). Az erdő-, vad- és halgazdálkodás épített elemeihez tartoznak az erdészházak, erdőőri házak, vadászházak, vadetető helyek, magaslesek, halastavak stb. Történeti adatok, helynevek szólnak a farkas- és bölényfogó vermekről. (Domokos P. P. 1979; Ilyés Z. 1998).

Hagyományos agrártájaink morfológiai emlékeit és táj szerkezetét a 19-20. században rendszeresen zajló tagosításokon túl a kollektivizáció ill. az átalakuló területhasznosítás szüntette meg. A hagyományos paraszti kultúrtájak Közép-Európa jó részén infrastruktúrájukban átalakult, szisztematikusan megtervezett, monokultúras, termelésközpontú agrártájakká alakultak. A hagyományos tájtagoló elemek – mezsgyék, sövények, fasorok – jórészt eltűntek. Az átalakuló területhasznosítás azonban bizonyos esetekben segítette a hagyományos agrártáji formák konzerválódását, reliktumként való megmaradását. A kaszáló és legelőhasznosítás révén a korábbi agroteraszok megmaradtak például az Erdélyi-medencében és a Kárpátok kis intramontán medencéiben, hegyi falvaiban (Erdélyi medence, Csíki-medence, Liptóteplíc az Alacsony-Tátrában) (Fehér O.–Füleky Gy.–Jakab S. 2000; Sperling, W.–Žigrai, F. 1970). Hasonló szerepe lehet az erdőtakarónak, azzal a megjegyzéssel, hogy erdőtakaró alatt a formák nem ismerhetők fel olyan könnyen és így a hagyományos kultúrtáj attraktivitása

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból (pl. egykori szőlőteraszok, erdei mesterségek nyomainak láthatósága) nem érvényesül. A gépesített erdőgazdálkodás eltüntetheti a fahúzatás, faeregetés vápáit és az alig észrevehető struktúrákat (egykori települések nyomai, szénégetés helyei, határjelek, halomsírok, földvárak, régi utak stb.), a traktorok az utakat, ösvényeket kiszélesítik, tönkreteszik.

Bányászat, ipar

A kultúrtáj védelmének keretében az ipar és a bányászat felszíni tudásait differenciáltan kell szemlélnünk. A bányászat és az ipar különösen a 20. század nagy technológiai fejlődése következtében hatalmas területen alakította át és szüntette meg a hagyományos agrártájakat. A jelenlegi nagy ívű strukturális, posztindusztriális változások viszont az ipari tájakat formálják át nagymértékben. Sok helyen az ipari és bányászati tájrészleteket már történetinek lehet tekinteni. A régi iparterületek felszámolása ill. a rekultiváció nyomán kialakuló „*szolgáltató és szabad idő tájak*” révén a hagyományos ipari-bányászati tájak jellegzetességei eltűnnek. A bányászati jellegű tájrészletek a Székelyföldön területileg alárendeltek, sok helyen lehet azonban a „*népi bányáskodás*” emlékeivel találkozni (anyaggyödrök, festékföldek kitermelése, mészkö és egyéb építőkö stb.).

A középkori és kora újkori ipari telephelyek történeti földrajzi vizsgálatával, kultúrtáji reliktumaik feltérképezésével az ipari archeológia (Industriearchäologie) foglalkozik. (Fehn, K. 1998; Römhild, G. 1981, 1997). A 18-19. századi vasgyártó helyek, üveghuták, montánipari központok ipari archeológiai kutatása (pl. egykori hámorok tavai, gátak, csatornák, épületnyomok stb.) a történeti földrajz további feladata a Székelyföldön (Ilyés Z. 2000c).

A szárazföldi közlekedési és szállítási infrastruktúra

Ezek a lineáris antropogén formák a gazdasági, térszerkezeti és infrastrukturális fejlettségtől függően változatos mintázatban és kiépítettségben vannak jelen a kultúrtájban. A hagyományos rurális területeken lévő utak többnyire nem szilárd burkolatúak, használatuknak megfelelően különböző szélességnek, nyomtávúak, olykor több nyomvonalúak. A reliefenergia növekedésével nő a mélyutak aránya. A mélyutak eróziósan is továbbfejlődhetnek, ha a lejtő irányában futnak, és így a vonalas erózió eltünteti az egykori úttalpat. A túlzottan kimélyült, nem ritkán az eróziós árok stádiumát elérő mélyutak használatával felhagynak, és új nyomvonalat jelölnek ki. Barázda-árokyszerű túlfelföldésük főleg a meredekebb lejtőkön jellemző. Mindig egyedi vizsgálat nyomán dől el, hogy a mélyutak egykori használati intenzitása vagy a fellépő erózió felelős-e kialakult mélységükért. Ehhez sokszor kiegészítő történeti dokumentumok is kellenek (Denecke, D. 1969).

A kevésbé nagylejtésű területeken a felhagyott mélyutak nyomvonala stabilizálódhat, területüket kaszálják, több helyen fák és bokrok nőnek bennük, ökológiai korridorokká alakulnak (Ilyés Z. 1999b, 2001a).

Már a római korból ránk maradtak szilárd burkolatú utak. A kereskedelmi, igazgatási vagy katonai szempontból fontos utak rézsűit gyakran megerősítették, az utak nyomvonalát töltötték és kikövezték. A történeti úthálózat épített elemeihez számítjuk a történeti hidakat, viaduktokat, alagutakat, mérföldköveket, postaállomásokat, csárdákat és lóváltó-helyeket stb.. A történeti úthálózat rekonstruálásához segítséget nyújtanak az egykorú térképek és a légifelvételek. Svájcban elkészítették a történeti közlekedési utak komplex leltárát (*Inventar historischer Verkehrswege der Schweiz - IVS*), melynek adatait felhasználják a természet- és tájvédelemben, valamint a tájtervezésben (Aerni, K. 1993).

Önálló funkcionális altípust képviselnek a vasúti reliktumok. A közlekedés és a szállítás átalakulásával a felhagyott vasúti pályák és a kapcsolódó épületek, megerősített rézsűk, kőből épült átereszek, kőtuskók, hidak jellegzetes kultúrtáji forma- ill. elemcsoportot jelentenek. Írországbán 1914-hez képest több mint 50%-kal, Nagy-Britanniában 40%-kal csökkent a vasúti pályák hossza. Ezeket ma jórészt turistaútvonalként ill. kerékpárútként hasznosítják (Jäger, H. 1987).

Vízépítés

A csatornák, zsilipek, hajóvontató rézsűk, kikötők, partvédművek, rakpartok, gátak, szivattyúházak, holtágak, kubikgödrök elem-együttese hatalmas vízrendezési munkálatok eredménye. A vízi szállítást, hajózást biztosító épített elemek sokszor nem különíthetők el az öntözés, árvízvédelem, a szántóföldi vízmentesítés (belvízlevezetés) elemeitől. A lokális 18-19. századi vízrendezések és a differenciált ártéri gazdálkodás reliktumelemek formájában maradtak fenn (Frisnyák S. 1990). Bár a Székelyföldön nem voltak a magyar Alföldhöz hasonló nagyságú vízrendezési munkálatok, a vízszabályozás morfológiai elemei lokálisan gazdagítják a kultúrtájt. A Székelyföld történeti vízépítési emlékei közé tartoznak a rendszertelenül megáradó, szeszélyes vízjárású patakok rombolásával szembeni védekezés műtárgyai. Gyimesben, a Boros-patak torkolatánál a vasút megépítésekor elkészítettek egy mesterséges vízlevezető árkot, mely a patak áradásait és a medréből kilépő patak rombolását volt hivatott megakadályozni, védve ezzel a vasúti töltést. A részletes dokumentációt megküldték a tulajdonos gazdáknak, és az árkot feltüntették 1909. évi kataszteri térképen is (Ilyés Z. 1998).

Kultúra, szabadidő, turizmus, sport

A jórészt az urbánus tájak épített elemeit jelentő, igen tágan értelmezhető funkciócsoportba tartoznak a közjót, népjólétet és rekreációt szolgáló hotelek, vendéglők, kilátótornyok, múzeumok, köztéri parkok, hobbikertek stb. A Székelyföldön ide sorolandók a hagyományos kiépítettségű, sajátos épületvilágú rohamosan pusztuló fürdőtelepek. Ezek védelme első renden a műemlékvédelem feladata.

A kultúrtáj védelme

A *tájvédelem* (német szakirodalomban: *Landschaftschutz*) a természetvédelem részterülete, amely – a természettudományos szempontok mellett és ellenére – túlnyomóan a táj külsődleges, mindenekelőtt kultúrtörténeti jegyeire összpontosít. A német irodalomban ettől elkülönítik a *tájgondozást* (*Landschaftspflege*), amely az épített területeken kívüli táj fenntartására és védelmére irányuló intézkedések összességét öleli fel. A tájgondozás célja a táj és az (agrár)ökoszisztémák védelme, fenntartása, kímélő művelése és az emberi szükségletek figyelembevételével történő megtervezett továbbfejlesztése (Burggraaff, P.–Kleefeld, K.-D. 1998). A tájvédelem magyarországi értelmezésében is megfigyelhető egyfajta kettősség, hiszen a *tájvédelem* egyrészt a természetvédelem keretében külön jogszabályokkal védett táji együttesekre (főként természeti tájak) vonatkozik, másrészt, mint *általános tájvédelem* a tájban fellelhető – sem a természetvédelem, sem a műemlékvédelem által nem védett – kultúrtörténeti és esztétikai értékek védelmét jelenti (Csima P. 1993).

Mivel Közép-Európában gyakorlatilag már nincsenek természeti tájak, szükségszerűnek tűnik, hogy a *tájvédelem* ill. *általános tájvédelem* kifejezés alatt *kultúrtáj-védelmet* értsünk. Természetesen a kultúrtáj-védelem és a természetvédelem között nagyon fontos átfedések lehetnek. Elég csupán azokra a biocönózisokra, biotópokra gondolni, melyek kialakulásukat és fennmaradásukat emberi hatásnak és kvázitermészetes folyamatoknak köszönhetik. Szűkebb értelemben ezek antropogén jelenségek, más tekintetben azonban a táj természeti értékeihez tartoznak.

Kultúrtáj-védelem (szinonimája a kultúrtáj-gondozás) alatt mindazon aktív és passzív intézkedések összességét értjük, amelyek a táj kultúrtörténetileg és/vagy emocionálisan hatásos jelenségeinek, pozitívan értékelt állapotának megőrzését, kívánatos továbbfejlődését vagy rehabilitálását célozzák, ill. a fellépő negatív folyamatok kompenzálását szolgálják (Quasten, H.–Wagner, J. M. 1997). A kultúrtáj-védelem az ember környezet-átalakító képességét dokumentáló kultúrtájak és esztétikailag vonzóknak

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból
értékelt tájképek *fenntartható fejlődését* biztosítja. A jövő számára döntő jelentőségű a különböző kultúrtájokban fennmaradt értékek megőrzése, anélkül, hogy ezen terek szükségszerű dinamikáját (értsd továbbfejlődését), hasznosítását megakadályoznánk (Burggraaff, P.–Kleefeld, K.-D. 1998).

A kultúrtáj-védelem célja tehát a kultúrtáj továbbfejlődésének átgondolt biztosítása, amely a történeti-földrajzi tájfelvételezésre és tájértékelésre támaszkodva különböző megoldásokat alkalmaz a konzerválástól a rehabilitációig:

1. A szűkebb értelemben vett *védelem* azt jelenti, hogy a területet mint természetvédelmi vagy kultúrtáj-védelmi területet ki kell vonni a mai használatból, és gyakorlatilag múzeumként konzerválni. Ez a követelmény több szempontból is aggályos és nem teljesíthető, hiszen a kultúrtáj, annak antropogén diverzitása feltételezi és igényli az emberi tevékenységet.

2. A szűkebb értelemben vett *kultúrtáj-gondozás* – a mai igényekkel és követelményekkel összhangot teremtve – az adekvát gazdálkodás és tájhasználat kialakítását célozza, ahol a ránk hagyományozódott kultúrtáji általában védelme áll előtérben.

3. A kímélő *továbbfejlesztés* során a tájpotenciál növelésével összhangban védik a térség megőrzendő központi értékeit. Olyan koncepciókat dolgoznak ki, amelyeknél folyamatosan figyelembe veszik a természeti potenciált, a régióspecifikus tájképet és a kultúrtörténeti fejlődést. A kultúrtáj-védelem keretében megvalósított fejlesztés olyan kísérő intézkedéseket jelent, melyek a tájat megváltoztató folyamatokat úgy befolyásolják, hogy a kultúrtáj történetileg kifejlődött jellege (a táj formai megjelenése, a tájkép és a táj szerkezet látványa) lehetőleg ne szenvedjen kárt.

4. A *rehabilitáció* feladata az elrontott, tönkretett adottságok és kultúrtáji elemek helyreállítása, ill. visszaállítása, rekonstrukciója. A rehabilitáció jelentheti például betemetett, használaton kívüli malomcsatornák kiásását, a hagyományos területhasználat visszaállítását, régi fasorok, gyümölcsösök újratelepítését stb. (Burggraaff, P.–Kleefeld, K.-D. 1998; Csima P. 1993; Pinczés Z. 1993; Quasten, H.–Wagner, J. M. 1997).

Németországban újabban a természetvédelmi területek mellett felvetették a kultúrtáj-védelmi területek (Kulturlandschaftschutzgebiet) létesítését. Ez olyan perspektivikus – törvényesen még nem kialakított – védelmi forma, amelynek szerepe megegyezik a természetvédelmi területek kultúrtörténeti értékeket megőrizni hivatott funkciójával, és területileg felöleli a törvényileg már megállapított és meghatározott műemlékvédelmi zónákat is. Így főleg a természetvédelem alá nem eső épített környezet, a kultúrtáj-elemek és struktúrák integrált védelme valósulhatna meg (Burggraaff, P.–Kleefeld, K.-D. 1998).

A kultúrtáj védelme, gondozása, fenntartása tehát nem pusztán a megörökölt tájak és karakterelemek konzerválását jelenti, hanem azok továbbfejlődésének lehetőségét is igyekszik megteremteni. Mivel mindenféle tájhasználat az erőforrások megterhelésével, azok el- és felhasználásával jár, a kultúrtáj fejlesztése nem veszélyeztetheti a tájpotenciált és a következő generációk életlehetőségeit. A kultúrtáj-védelem fogalma arra is utal, hogy a kultúrtáji erőforrások készletéből nem lehet önkényesen és könnyűszerrel termékeket és fogyasztási javakat kivenni. Bármilyen tájhasználattal együtt kell járjon a keretfeltételek respektálása és az erőforrások fennmaradásának biztosítása, egyfajta pótlás, инвестиáció. Ez biztosítja a fenntarthatóság gyakran hangoztatott követelményét. Ez az igény és szemlélet a székelyföldi kistérségi fejlesztések háttéranyagaiban és a helyi természetvédelmi kezdeményezések, egyesületek programjaiban is megjelent (Herczeg Á.–Jánosi Cs.–Péter É.–Solyom L.–Szűcs G. (szerk.) 2001). A kultúrtáj-védelem nem csupán a fenntartás és a tudatos fejlesztés eszközeinek, legmegfelelőbb módszereinek felkutatásából, kidolgozásából és alkalmazásából áll. Ehhez elengedhetetlen a helyi társadalom véleményének megkérdezése: miként érzékelik és értékelik környezetüket, számukra mi tűnik védendő értéknek? A kultúrtáj-védelem a megoldások irányába nyitott, dinamikus szempontrendszert kínál ahhoz, hogy tudatosan bánjunk a természetes és ember által létrehozott táji potenciállal. Történeti és recens tájfejlődési folyamatokban kell gondolkodni és ezek tükrében mindig hasznos újradefiniálni a védendő objektumokra, karakterelemekre vonatkozó érték kategóriákat. A kijelölt referenciaterületek és a változó kultúrtáji állapotok folyamatos figyelemmel követésével, monitorizálásával a kultúrtáj-védelmi intézkedések szükségességét és a beavatkozások mértékét mindig *relativizáló kontextusban* kell megítélni. Egy extenzív legelő- vagy réhasználat után létrejövő – szociális ugarként értelmezhető – erdőtakaró, annak ellenére, hogy lokálisan növelheti a biodiverzitást, eltakarhat a kultúrtáj individualitásához hozzájáruló, a történeti erdőhasználatokra, infrastruktúrára vagy bányászatra utaló karakterelemeket és elem-együtteseket, hátrányosan megváltoztathatja a hagyományos irtvány-erdő arányt. Azok a tájhasználati módok, melyek egy terület természetes és történeti potenciálját megőrzik, maguk teljesítik a kultúrtáj-védelem követelményét. A kultúrtáj védelme egyben átfogó *tájtervezési* feladat is (Schenk, W. 1997).

Az alkalmazott történeti földrajz a tájvédelem és természetvédelem felé tudatosíthatja tájaink történetiségét, kultúrtörténeti értékeit és az emberi tevékenységformák fenntartásukban betöltött szerepét. A kultúrtáj-védelemben a meglévő régebbi struktúrák fenntartása és integrálása mellett a továbbfejlesztés, a hasznosítás és akár az átalakítás igénye is megjelenhet. A kultúrtáj védelmét alapvetően nem oldhatjuk meg úgy, hogy kirekesztjük

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából az általános fejlődési folyamatokból, „sterilizáljuk”, vagy izoláljuk a meglévő hasznosítási szerkezeten belül. Az alkalmazott történeti földrajz szempontjait érvényesítő geográfus a tájtervezésnél és a területrendezési tervek gyakorlati megvalósításánál nem a fundamentalista, szimplifikált védelem, hanem a „megőrző tervezés” és tájfejlesztés pozícióját képviseli (Denecke, D. 1994; Henkel, G. 1997). Az alkalmazott történeti földrajz az érintett lakosság környezetérzékelésének figyelembevételével keresi a fenntartható kultúrtáj fejlődés útjait.

Összefoglalás. A történeti kultúrtáj védelmének legfontosabb feladatai a Székelyföldön

A tájtípusok ill. tájpotenciál, valamint a birtokszerkezet és gazdálkodási módok lokális különbségeit figyelembe vevő vizsgálataink alapján, a Székelyföldön a történeti kultúrtáj védelmének, fenntartásának alábbi feladatait tartjuk a legfontosabbnak:

–A helyi lakosság figyelmének felhívása a kultúrtáj diverzitás értékeire és hasznára (turizmus, biotermékek, gyógynövénygyűjtés, hagyományos termékek/tejfeldolgozás, méz/stb.).

–Az épített környezet védelme (településképek, szakrális kisemlékek, a történeti közlekedési és szállítási infrastruktúra reliktum elemei stb.).

–A történetileg kialakult antropogén morfológiai elemek (agroteraszok, mélyutak, sáncok, határjelző struktúrák stb.) számba vétele és védelme.

–A hagyományos gazdálkodásfüggő táj szerkezet védelme (fasorok, sövények, erdei kaszálók, hegyi rétek, irtásszigetek, lápok stb.).

– A kultúrtáj biodiverzitásának megőrzése:

Kultúrfaj diverzitás: a tájfajták termesztésének ill. tenyésztésének ösztönzése tájképi ill. génmegőrzési célokból.

Földhasználati diverzitás: a magasabban fekvő szántók használatának szorgalmazása, a tálhasználat ill. a monokultúras használat csökkentése, a tradicionális kaszáló-legelő-erdő arány és mintázat fenntartása.

Település szerkezeti-művelési-üzem szervezeti diverzitás: A falusi belsőségek, kalibák, nyári szállások, tanyák funkciójának és tájhasználatának fenntartása, kiegészítve a rekreációs, ökoturisztikai ill. ökomuzeális hasznosítással.

Felhasznált irodalom

AERNI, K.

1993 *Ziele und Ergebnisse des Inventars historischer Verkehrswege der Schweiz. Siedlungsforschung. Archäologie-Geschichte-Geographie* 11. 313-334.

BÁLINT S–BARNA G.

1994 *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza.* Szent István Társulat, Budapest.

BARÁZ Cs.

1998 *Szagrális táj. Kultúrtáj-karakterológia a kaptárkövek ürügyén.* Műemlékvédelem 6. 316-322.

BARTHA E.

2000 *A szagrális táj fogalma a néprajztudományban és a folklorisztikában.* In.: Keményfi R. – Ilyés Z. (szerk.): Tiszteletadás Szabó Józsefnek. Tanulmányok a földrajztudomány témaköreiből. DE Néprajzi Tsz. – EKF Földrajz Tsz., Debrecen. 109-115.

BÁRTH J.

1998 *A varsági hegyi tanyák múltja és településrendje.* In.: Bárdth J. (szerk.): Havasalja havasa. Tanulmányok a székelyvarsági hegyi tanyák népéről. Kecskemét. 5-272.

BECKER, H.

1998 *Allgemeine historische Agrargeographie.* B.G. Teubner, Stuttgart.

BERÉNYI I.

1997 *A szociálgeográfia értelmezése.* ELTE Eötvös Kiadó.

BOROS Á.

1940 *Az állatok taposásának térszínalakító tevékenysége.* Földrajzi Közlemények 68. 180-182.

BURGGRAAFF, P.–KLEEFELD, K.-D.

1998 *Historische Kulturlandschaft und Kulturlandschaftselemente.* (Angewandte Landschaftsökologie H. 20.) Bundesamt für Naturschutz, Bonn-Bad Godesberg.

COLE, J. W.–WOLF, E. R.

1974 *The Hidden Frontier – ecology and ethnicity in an alpine valley.* New York.

CSIMA P.

1993 *Az általános tájvédelem és a természetvédelem.* ÖKO 4. 2-3. 12-18.

CSORBA P.

2000 *A tájökölógiai szemlélet érvényesülése a tájvédelemben*. In: Schweitzer F.–Tiner T. (szerk.): *Tájkutatói irányzatok Magyarországon*. Tisztelet kötet Marosi Sándor akadémikus 70. születésnapjára. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.

DÉKÁNYI I.

1924 Az ember és környezete viszonyának új elmélete. *Földrajzi Közlemények*. 52. 1-3. 1-23.

DENECKE, D.

1985 *Historische Geographie und rumliche Planung*. In: *Beiträge zur Kulturlandschaftsforschung und Regionalplanung*. (Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Hamburg 75. 3-55.

1995 *Historische Geographie – Kulturlandschafts-genetische, anwendungsorientierte und angewandte Forschung: Gedanken zur Entwicklung und zum Stand der Diskussion*. *Berichte zur deutschen Landeskunde* Bd. 68. H.2. 431-444.

DENZER, V.

1996 *Relikte und persistente Elemente einer ländlich geprägten Kulturlandschaft mit Vorschlag zur Erhaltung und methodisch-didaktischen Aufbereitung am Beispiel von Waldhufensiedlungen im Südwest-Spessart*. (Mainzer Geographische Studien 43.), Mainz.

DOMOKOS P. P.

1979 *Bövényfogyó vermek emléke Csíksban*. *Ethnographia* 90. 1. 89-91.

ERDŐSI F.

1969 *Az antropogén geomorfológia mint új földrajzi tudományág*. *Földrajzi Közlemények* 93. 1. 11-26.

EWALD, K. C.

1996 *Traditionelle Kulturlandschaften. Elemente und Bedeutung*. – Konold, W. (Hrsg.): *Naturlandschaft-Kulturlandschaft. Die Veränderung der Landschaften nach der Nutzbarmachung durch den Mensch*. Ecomed, Landsberg. 99-119.

FEHÉR O.–FÜLEKY GY.–JAKAB S.

2000 *A jobbágyfelszabadítás szerepe az erdélyi agroteraszok kialakításában*. In: Füleky Gy. (szerk.): *A táj változásai a Kárpát-medencében a történeti események hatására*. Budapest-Gödöllő 113-117.

FEHN, K.

1997 *Konversion militischer Liegenschaften als Aufgabenfeld der Kulturlandschaftspflege*. In.: Schenk, W.–Fehn, K.–Denecke, D. (Hrsg.): Kulturlandschaftspflege. Beiträge der Geographie zur räumlichen Planung. Gebrüder Bomtraeger, Berlin-Stuttgart. 299-301.

1998 *Bergbau- und Industrielandschaften unter besonderer Berücksichtigung von Steinkohlenbergbau und Eisen- und Stahlindustrie*. Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie 16. 9-30.

FERENCZII.

1998 *Északkelet-Erdély Árpád-kori védelmi rendszeréről*. Székelyföld 2. 9.46-59.

FRISNYÁK S.

1990 *Magyarország történeti földrajza*. Tankönyvkiadó, Budapest.

GUNDA B.

1941 *Telekformák, települések és a gazdálkodás kapcsolata a Lápos felső völgyében*. Földrajzi Közlemények 69. 230-246.

HASSLER, D.–HASSLER, M.–GLASER, K.-H.

1995 *Wisserwiesen. Geschichte, Technik und Ökologie der bewässerten Wiesen, Bihe und Gren in Kraichgau, Hardt und Bruhrain*. (Beihefte zu den Veröffentlichungen für Naturschutz und Landschaftspflege in Baden-Württemberg 87.), Karlsruhe.

HENKEL, G.

1997 *Kann die Überlieferte Kulturlandschaft ein Leitbild für die Planung sein?* – Berichte zur deutschen Landeskunde Bd. 71. H.1. 27-37.

HERCZEG Á.–JÁNOSI CS.–PÉTER É.–SOLYOM L.–SZŰCS G. (szerk.)

2001 *Térségfejlesztés*. Csíki Természetjáró és Természetvédő Egyesület, Csíkszereda.

HOFER T.

1971 *Über Doppelhöfe bei den Ungarn*. Műveltség és Hagyomány 13-14. Debrecen 321-347.

ILYÉS Z.

1998 A tájhasználat változásai és a történeti kultúrtáj 18-20. századi fejlődése Gyimesben. PhD értekezés, KLTE, Debrecen.

1999a *Protection of the Historical Landscape*. In: L. Lehoczky – L. Kalmár (Ed.): “ 2nd International Conference of PhD Students. University of Miskolc, Hungary 8-14 August 1999. Section Proceedings-Natural Sciences. University of Miskolc, Innovation and Technology Transfer Centre. 133-141.

- 1999b *Gyimes településföldrajzi képe a 19. században*, in: Füleky Gy. (szerk.) *A táj változásai a Kárpát-medencében*. GATE, Gödöllő. 325-330.
- 2000a „*A földhasználat történeti földrajzi értékelése Gyimesben*” In: Boros L. (szerk.): *“Erdély történeti földrajza. Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv 8. Nyíregyháza.* 262-284.
- 2000b *Az ökomuzeális hasznosítás Gyimes hagyományos kultúrtáji képeinek megőrzésében*, in: Cseri M. — Kosa L. – T. Bereczki I. (szerk.): *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón. Szentendre.* 291-300.
- 2000c *Antropogén morfológiai elemek történeti földrajzi szempontú értékelése és védelme*, in: Keményfi R. – Ilyés Z. (szerk.): *Tiszteletadás Szabó Józsefnek. Tanulmányok a földrajztudomány témaköreiből. DE Néprajzi Tsz. – EKF Földrajz Tsz., Debrecen.* 43-54.
- 2000d *A történeti védelmi táj szerveződése Gyimes példáján*, in: Füleky Gy. (szerk.): *A táj változásai a Kárpát-medencében a történeti események hatására. Budapest-Gödöllő.* 130-135.
- 2001a *Az állattartás és rétgazdálkodás hatása a történeti kultúrtáj mintázottságára és antropogén morfológiai elemeire*. In.: Számadó. *Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest.* 53-65.
- 2001b *Gazdálkodásfüggő tájmintázatok. Genetikai – kvalitatív tájszerkezeti analízis Gyimes egy példaterületén*. In.: Ilyés Z.–Keményfi R. (szerk.): *A táj megértése felé. Tanulmányok a 75 éves Pinczés Zoltán professzor tiszteletére. DE Néprajzi Tsz. – EKF Földrajz Tsz., Debrecen-Eger.* 185-202.
- 2001c *Történeti földrajz – tájvédelem – tájtervezés (Alkalmazott történeti földrajzi megközelítés)*. In.: Dormány G.–Kovács F.–Péti M.–Rakonczi J. (szerk.): *A földrajz eredményei az új évezred küszöbén. Magyar Földrajzi Konferencia. CD Kiadvány SZTE TTK Természetföldrajzi Tanszék, Szeged.*
- IMREH I.
- 1993 *A természeti környezet oltalmazása a székely rendtartásokban* In.: R. Várkonyi Á.–Kósa L. (szerk.): *Európa híres kertje. Budapest.* 122-140.
- JÄGER, H.
- 1987 *Entwicklungsprobleme europischer Kulturlandschaften*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- KÁDÁR Zs.
- 1999 *Erdő és nyelv. Válogatás a Keleti-Kárpátok belső hajlata erdőgazdálkodásának magyar szókincséből*. Erdészettörténeti Közlemények 43.

KERÉNYI A.

1997 *Tájvédelem* (A KLTE Alkalmazott Tájföldrajzi Tanszékén tartott 1996/97 n. félévi előadás kézírásos jegyzetei), Debrecen.

MAROSI S.

1980 *Tájkutatási irányzatok, tájértékelés, tájtipológiai eredmények. Elmélet – Módszer – Gyakorlat* 35. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.

PÉCSI M.

1972 *A természeti környezetkutatás földrajzi problémái*. MTA X. Osztályának Közleményei 5. 3-4. 257-266.

PINCZÉS Z.

1993 *Tájkutatás-tájvédelem*. In.: Jáki K. (szerk.): *Aktuális problémák a földrajz tanításában*. Győr 21-33.

POZDER P.–ILYÉS Z.

2000 *A hagyományos határhasználat továbbélő elemei az észak-erdélyi Domokoson (Dămăcușeni)*. In.: Füleky Gy. (szerk.): *A táj változásai a Kárpát-medencében a történeti események hatására*. Budapest-Gödöllő. 269-272.

QUASTEN, H.–WAGNER, J. M.

1997 *Vorschläge zur Terminologie der Kulturlandschaftspflege*. In.: Schenk, W.–Fehn, K.–Denecke, D. (Hrsg.): *Kulturlandschaftspflege. Beiträge der Geographie zur räumlichen Planung*. Gebrüder Borntraeger, Berlin-Stuttgart. 80-84.

RADULESCU, N. A.

1969 *Cercetari geografica umana cu ajutorul reliefului antropoc*. Comunicari de Geografie, 8. 21-30.

RÖMHILD, G.

1981 *Industriedenkmler des Bergbaus. Berichte zur deutschen Landeskunde* Bd. 55. H.1. 1-53.

1997 *Die technischen Denkmale und Industriedenkmler, namentlich des Bergbaus*. In.: Schenk, W.–Fehn, K.–Denecke, D. (Hrsg.): *Kulturlandschaftspflege. Beiträge der Geographie zur räumlichen Planung*. Gebrüder Borntraeger, Berlin-Stuttgart. 285-295.

SCHAEFER, I.

1957 *Zur Terminologie der Kleinformen unseres Ackerlandes*. Petermanns Geographische Mitteilungen 101. 194-199.

SCHARLAU, K.

1956/57 *Ackerlagen und Ackergrenzen. Flurgeographische Begriffsbestimmungen*. In: *Geographisches Taschenbuch*. 449-452.

SCHENK, W.

1997 *Gedankliche Grundlegung und Konzeption des Sammelbandes Kulturlandschaftspflege*". In: Schenk, W. – Fehn, K. – Denecke, D. (Hrsg.): Kulturlandschaftspflege. Beiträge der Geographie zur räumlichen Planung. Gebrüder Borntraeger, Berlin-Stuttgart 3-9.

SPERLING, W.–ŽIGRAJ, F.

1970 *Siedlungs- und agrargeographische Studien in der Gemarkung Liptovská Teplicka*. II. Die anthropogenen Kleinformen. Geografický Casopis XXII. 2. 97-131.

STAHL, H. H.

1992 *A régi román falu és öröksége*. Budapest.

SZABÓ J. J.

1999 *Az Árpád-vonal katonaföldrajzi jelentősége*. Földrajzi Közlemények 123. (47.) 1-2. 62-64.

SZABÓ T. A.

1940 *Határjelek a XVIII. században*. Ethnographia LI. 258.

TÉGLÁS G.

1905 *A Hargita-alji töltésvonalak eredetére vonatkozó néphagyományok*. Ethnographia XVI. 38-40.

WELKER, K.

1998a *Volksfrömmigkeit im Erzbistum Freiburg*. Éditions du signe, Strasbourg.

1998b: *Zur Frömmigkeitsgeschichtlichen Bedeutung von Sakrallandschafti. Stuten der Andacht und Sakrallandschaft vom Wegkreuz zur Wallfahrtskirche*. In.: Eperjessy E. -Grin I.- Krupa A. (szerk.): Az együttélés évezrede a Kárpát-medencében (A Duna-medence népei együttélésének tükröződése a néphagyományban – A VI. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai, Békéscsaba, 1996 október 2-3-4.) Békéscsaba-Debrecen. 366-371.

WIRTH, E.

1979 *Theoretische Geographie. Grundzüge einer theoretischen Kulturgeographie*. B. G. Teubner, Stuttgart.

A TÉR SZEREPE A SZÉKELYFÖLDI KISTÉRSÉGEK KIALAKÍTÁSÁBAN

I. Kohézió és integráció a székelyföldi kistérség fejlesztésben

Bevezető

A jelen tanulmány célja, azon kohéziós elemek elemzése, amelyek alapvető követelmények a kistérségi térszerkezet kialakításában, illetve amelyek a létező kistérségek számára fejlesztési és *integrációs alapot* jelentenek.

Az integráció kérdésköre azt a folyamatot vizsgálja, amelyben a térszerkezeti elemek (infrastruktúra, domborzati adottságok stb.) által meghatározott téregységek gazdasági és társadalmi téren sikeresen vesznek részt, és amelyet maguk is alakítanak.

A tanulmány arra próbál választ adni, hogy milyen specifikus elemek szükségesek a térségi egységek leválasztásához, milyen szereppel bírnak ezek a fejlesztési folyamatokban, mennyiben teszik koherenssé a térséget, illetve rendelkeznek-e törvényszerűen a térségek homogén elemekkel?

Mielőtt a kérdésekre megpróbálunk választ találni, tisztázni kívánom a *térelem* szó tartalmi jelentését.

A tér alapvető kategóriái

A térelemek szerepét elsősorban mint társadalom-, táj-, és tudatformáló tényezőt különítjük el. Ehhez kapcsolódik az ember és a közösségek, akik mint a tér hasznélvezői alkotják a központi kategóriát. Ezt az is hangsúlyozza, hogy az ember, továbbá közösségek szempontrendszere szerint vizsgáljuk a térelemek szerepét.

A térelemek alatt – településeket, ezek fekvését meghatározó jelentősebb fizikai földrajzi formákat (folyók, hegyek, dombok, tavak), éghajlati adottságokat (csapadék, hőmérséklet, fön jelleg), erőforrásokat (termőföld, bányák, erdők stb.) értem. Ide sorolom továbbá mindazon objektumok halmazát (utak, épített örökség, üzemek), amelyek részesei és kitermelői a térségi gazdasági-társadalmi folyamatoknak.

Az emberi tényezőt (munkaerő, kulturális vonatkozások) az aktív szereplők közé sorolom, amely a térelemeket fejlesztési feltételekké vagy

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából
célterületekké konvertáló intézmények, cégek, gazdálkodók, érdekcsoportok által határozza meg a térelemek szerepét, súlyát.

Természetesen külön vizsgálat szükséges mindenik térelem „leméréséhez”, hiszen térségenként változó ezek gazdasági-társadalmi esetleg kulturális jelentősége.

A térelemek egymásra tevődhetnek, egymást meghatározhatják (dombszántóföld, erdők-bányavidék). Célszerűbb, ha elkülönítve kezeljük őket, hiszen a jelenlegi használati forma csupán a mában jelentős potenciál, ami a jövőben, gazdasági értelemben és a mindennapok világában egyaránt jelentéktelenné válhat.

A térhasználat emberi léptékben és társadalmi szempontból alávetett a szervezésnek, tehát olyan intézmények szabnak funkcionális határt, mint a közigazgatási intézményrendszer, konjunkturális tényezők, közszolgáltatók, nemzeti, illetve nemzetközi kommunikációs, és gazdasági hálózatok.

Ezek körébe tartozik a közösségek által érzékelt napi, illetve heti mozgástér is.

A térelemek vizsgálatának jelentős tudománytörténeti múltja van. Egy térszegmens esetében minden elemet többé-kevésbé feltárt a tudomány, viszont ezek kölcsönhatásait, illetve az ebből származó környezeti-társadalmi-lélektani következményeket alig, vagy csak nagyon csekély mértékben érintették a tudományos kutatások. Ezek ismerete nélkül nem alakítható ki olyan térségi entitás, amelyet hosszú távon életképpé és fejleszthetővé tehetünk.

Nagyon fontos kihangsúlyozni, hogy a kistérség nemcsak fejlesztési területi egység, hanem a leghatékonyabb szervezeti, gazdasági, mentális együttműködési pálya, amelynek pontosan rögzíthető határai vannak, és ezeket a határokat a leginkább az ott élő közösség vagy közösségek tudják értelmezni.

Fontos módszertani kiindulópont a kistérségek kialakításában a mentális térszerkezet (a közösségi percepció által meghatározott kisebb-nagyobb léptékű téregységek) térelemeinek egyenkénti vizsgálata, majd ezek viszonya és a térben jelentkező társadalmi, gazdasági összhatása.

Az ezredvég meghatározó téreleme (az egész nagytérségben) a magántulajdonba visszakerült határ (termőterület) és erdőterület, ennek tartalmi vonatkozása legalább annyira fontos pszichikailag, mint gazdasági értelemben.

A térelemek térbeni koncentrált hatását elsősorban a települések gazdasági szerkezetében érzjük utol, láthatóvá válik a felszántott területek arányában, a bányaiipari tevékenységek következtében degradálódott területek ki-terjedésében, vagy akár a foglalkoztatási szerkezetben.

A fontosabb térelemek szerepe a hierarchia-szintek kialakulásában

A táj és település viszony elsősorban a fekvés tekintetében ragadható meg: a települések 90%-a völgyekben, illetve medencékben fekszik. Hegyvidéki zárt település viszonylag kevés van (Csinód, Egerszék, Kirújfürdő, Hargitafürdő, Deság, Sikaszó stb.), a javuló közlekedési helyzet több falut, községet kiemelt ebből a státusból (Kászon, Borszék, Bélbor).

A zárt településeink általában zsákfalvak (itt ér véget a burkolt főút, nem halad át számottevő forgalom), határaik általában egy vonzáskörzet határait jelölik meg.

A vonzáskörzetek a településeknél magasabb hierarchia-szintek, hiszen a térelemek produktuma – ami lehet maga a munka, egy termék, szolgáltatás, vagy a települések (belső életükkel, mint aktív szereplők a gazdasági térszerkezetben) – még koncentráltabban, sokszor kompetitív szereppel jelenik meg ezen a szinten, létrehozva a gazdasági tér legalsó hierarchia-szintjét.

A térelemek, bár elkülöníthetőek, nem merev egységek (igaz ugyan, hogy a történetírás sokszor ilyennek tünteti fel, főleg a települések és a gazdasági tevékenységek esetében), hiszen változik a települések, az erdők, a szántók vagy akár a folyók térbeni kiterjedése, vagy az ezekre ható nemzeti és nemzetközi konjunktúra. Ennek értelmében bizonyos települések szerepe megváltozik, vonzáskörzetük csökken, más városok veszik át a központ szerepét.

Természetesen a történetileg kialakult vonzásközpontok a *megfelelő nyersanyag, árú, piac, tudás, eszme* koncentráció következtében megőrizhetik szerepüket, de ezek is minőségi változásokon esnek át. Egyes elemek a megváltozott gazdasági viszonyok közepette nagyobb jelentőséggel bírnak, mások erősítik a térség specifikumát, vagy eltűnnek még a köztudatból is (a lápokhoz kötődő mesterségek, mint a csíkász, pákász, illetve az innen piacra kerülő termékek).

A Székelyföld területi változatossága, kiterjedése valamint kulturális sokszínűsége arra enged következtetni, hogy a térelemek szerepe térségenként nagy változatosságot mutat. A változatos térszerkezet: nyugati, északnyugati és az északi részek erőteljes *dombvidék*, a középső tengely, amelyet a Görgény-, Hargita-, Baróti hegységek jeleznek *hegyvidéki*; a keleti határzóna szintén *változatos hegyvidék*, amelynek záró szerkezeti egységei a Borszéki-medence és a Szitabodzai-medence.

Ez a domborzati konstelláció, illetve a területhasználat és a lakosság megoszlási aránya funkcionális értelemben erőteljes vidéki mutatókkal rendelkező térséget mutat (44%-ban vidéki lakos, a foglalkoztatási szerkezetben a mezőgazdaság részesedése a második helyen szerepel).

Négy térelem szerepét határozhatjuk meg jelentőségük szerint markánsan a Székelyföldön létező vidéki térségek életében:

- a művelés alá vont területek (mezőgazdasági térszerkezet);
- domborzati adottságok (változatos domborzati formák);
- erdőségek (gazdasági jelentőség és táji térelem);
- az épített és szellemi örökség (építészet, hagyományok, településszerkezet).

Ez a négy elem az, amelyre felépül a vidék jelenlegi gazdasági és társadalmi térszerkezete, úgy a termelési folyamatok, mint az életmód, vagy a hagyományos tevékenységek szempontjából.

A fenti térelemek jelentősége csökken a városok esetében (a mérettől és a funkcióktól függően), a városok már nem a térelemek primér termékeitől, hanem az ezek által megteremtett szekundér vagy terciér termékek alapján nyerik el funkcióikat, növelik jelentőségüket.

Így nyomon tudjuk követni a térelemek szerepköri bontását és/vagy integrációját a térszerkezeti hierarchia lépcsőfokain is.

A természetes vonzásközpont tehát egy elsődleges integrációs szint, amelynek kialakulása a történeti időkben a védelmi, piachelyi, közlekedési, majd ipari szerepköröktől függött.

A település hierarchia-szint ezen foka akkor alakult ki, ha egy település képes volt átbillenni egy kritikus küszöbön. Ez számtalan tényező függvényében változott, pl. lakosság szám alakulása, vonzáskörzet nagysága, város-sűrűség, központ-közelség, később az ipartelepítési irányvonalaktól, csoportérdekektől.

A városok vagy vonzásközpontok súlyát általában a vonzáskörzethez tartozó települések határozzák meg, hiszen ők azok, akik részesülnek az innen származó javakból. A század közepéig fontos piachelyként működtek ezek a központok, ahol a környékbeli termények, áruk vásárlóra találtak.

Ma a helyzet bonyolultabb, hiszen egyéb területi szerkezeti folyamatok is beleszólnak a térségek belső életébe, mintegy felszámolva a piackörzeti határokat. Ennek értelmében a települések térbeni rendje és hierarchiája továbbra is meghatározza azokat a határokat, amelyek keretén belül olyan folyamatok zajlanak le, amelyek a vonzáscentrum irányába *sűrűsödnek*, a perifériák felé kisebb intenzitásúak.

Ezek az egy vonzásközpont körül gravitáló folyamatok rajzolják ki azokat a területi formákat, amelyek méreteik alapján kistérségek, térségek illetve régiók.

A központ funkcióinak számbeli és minőségi növekedése kiterjeszti a vonzáskörzet határait, és a kistérségi központ nagytérségi centrummá válik.

Ezzel a folyamattal találkozhatunk várostörténeti kutatásokban; Székelyföld esetében a nagytérségi központ hiányzik, a regionális centrumok

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából vagy nagyvárosok peremterületeken találhatóak.* Ebből következtethető, hogy a nagyvárosok számára a Székelyföld is peremterület.

Sokkal gyakoribb település-történeti és település-földrajzi jelenség a térségi centrum, és a kistérségi centrum települések léte (Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, Kézdivásárhely, Székelyudvarhely stb.).

Kevésbé jellemző, de létező jelenség a több kisebb térség találkozási vonalán kialakult város, pl. Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, Székelyudvarhely, Sepsiszentgyörgy.

Ilyen kisebb térségek napjainkban Alcsík, Felesik, Kászonok, Gyergyó és Borszék vidéke, Sóvidék, Nyikómente, Nagy-Küküllő mente, Keresztúr térsége, Miklósvárszék, Orbai szék stb.

Ki szeretném hangsúlyozni, hogy esetünkben a szerves fejlődés által kitermelt történeti széki méretekkel és határeszmékkal definiálható kistérségeket értem, nem a statisztikai-tervezési-fejlesztési téregységeket. Viszont ez által kívánom érzékeltetni azt a történeti-földrajzi jelenséget, amely alapot biztosíthat a mai kistérségek kialakításában, úgy a tervező és döntéshozó szinten, mint az informális alulról jövő kezdeményezés szintjén.

A kistérségeket felépítő önálló életet élő közigazgatási entitás a város vagy község, további bontásban település, tehát itt szükség van a település-hálózatra jellemző viszonyrendszer vizsgálatára is.

Nagyobb léptékben a kistérségek a régiók számára jelentenek mozaik-szerűen elhelyezkedő téregységeket, növelve ezáltal a régiók területi diverzitását, gazdasági-társadalmi sokszínűségét.

Ez a hierarchia felépítés napjainkban is jól nyomon követhető, annak ellenére, hogy a közigazgatási térszerkezet a települési, megyei, és országos területi igazgatási szinteket különíti csak el.

A hagyományos közösségi térszemlélet alapkategóriája a kistérség (Alcsík, Nyikómente), térség (Udvarhely, Gyergyó, Csík, Háromszék), de otthonos fogalmak az önmeghatározásban az erdélyi, székelyföldi, székely. Nagyon ritkán hargitai, és még kevésbé romániai. Ennek értelmében, a köznyelvben meghonosodott területi hierarchia követi a hagyományos térszemlélet által megfogalmazott területi szinteket. Tehát Csík (Hargita megye szerves része) Székelyföld peremterülete, de Székelyföld mint peremterület Erdély, és kultúr-földrajzi szempontból Magyarország, valamint a Kárpát-medence sajátos területe.

Területi elhelyezkedését tekintve, Romániai viszonylatban teljesen centrumterület, viszont a székely térinterpretáció szempontjából határvidék, ezt erősíti, hogy a régió gazdasági, terület-fejlesztési, politikai szempontból periférikus helyzetben van.

* Marosvásárhely Székelyföld nagyvárosa, viszont nem a Székelyföld mint nagytérség teremtette meg, hanem a vásárvonalon való fekvése, illetve a mezőségi, szász, és a székely kultúrkör találkozása.

A településhálózat rövid elemzése

A székelyföldi településhálózatra jellemző, hogy a marosszéki és az udvarhelyszéki falvak aprófalvak, ezzel ellentétben a csíkszéki és a felső háromszéki falvak tipikusan nagyfalvak. A falvak népessége Udvarhelyszéken 350-500 között váltakozik, ma is kivételt képez Parajd, Korond, Lövéte illetve más nagyközségek.

Természetesen a mai település-, és népességföldrajzi viszonyok a több évszázados, illetve az utóbbi öt évtized felgyorsult folyamatainak következményei. Alapvetően jellemző folyamat minden térségben az aprófalvak már 50 éve tartó népesség-fogyása, illetve a községközpontok aránytalanul nagyobb mértékben való fejlesztése, fejlődése. A szocialista éra gyakorlata szerint a falvak két lehetőség közül választhattak, vagy urbanizálódtak vagy eltűntek. Az *eltüntetést* megelőző lassú folyamat a visszafejlesztés volt, a falvakban megszüntettek iskolákat, nem engedélyezték az építkezést, korlátozták a háztáji termelést. Ennek következtében falvak százai kerültek az elnéptelenedő, öregedő funkciószegény települések sorába. A rendszerváltás után a mezőgazdaság illetve a vidék felértékelődött, a falvak lakói a hirtelen fellépő szerkezetváltás okozta egzisztenciális nyomás hatására a *prekapitalista*, önfenntartó gazdálkodás irányába fordultak el.

A mai településhálózatra érvényes a viszonylag kis távolság a falvak és a közigazgatási egységek között, továbbá, hogy a domborzati viszonyok erősen meghatározzák a falvak szerkezetét, amelyekben rendkívül fejletlen az infrastruktúra, az üzleti infrastruktúra és a közszolgáltatások majdnem teljes hiányoznak. Az önfenntartást táplálja a helyi vállalkozói kedv hiánya, a munkalehetőségek hiánya. Jellemző továbbá hogy a munkát nem termelőeszközként, hanem életformaként fogják fel, hiszen a háztáji munka a termelőmunkával, a kalákával, a vagyonkezeléssel egyaránt összefonódik.

Ide kapcsolódik a jellemezően önfenntartó gazdálkodói szerkezet, fogyó népesség.

Magas az aktív lakosság aránya, viszont kevés az alkalmazásban levő foglalkoztatott, hiányzanak a dinamizáló tényezők, pénz vagy tőkeorientált gondolkodás, a tipikusan vidéki vállalkozások (mint pl. szövetkezeti termelési formák, fűrészüzemek, asztalosműhelyek, gyógynövény- és gomba begyűjtők stb.).

A tejbegyűjtő rendszer működése folyamatosan biztosított, de nemzetgazdasági szempontból nem elhanyagolható az a tény, hogy a nagyszámú,

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából
önfenntartásból élő vidéki lakos 40-50%-ban csökkenti az élelmiszeripari fogyasztók rétegét.

A kistérségi (belső) kohéziós tényezők

A fent felsorolt hiányosságok ismeretében, minden olyan kezdeményezés, amely a térségi belső erőforrások feltárását és kiaknázását jelenti, illetve ezek felhasználását külső támogatások révén optimalizálja, innovációnak számít.

Ez viszont nem azt jelenti, hogy egy térelem potenciálra (pl. csak bányaművelés, monokultúrák) alapozzuk a fejlesztést, hiszen pont ez a lényeg, hogy több olyan talppontot találjunk minden térségben, amely biztosítja a változó gazdaságban is a fennmaradást.

A fejlesztés tehát azon térelemekre és térségi szereplőkre alapszik, amelyek egy térség gazdasági, társadalmi, kulturális jellegzetességeit hordozzák, és egyben fejlesztési irányát legnagyobb mértékben meghatározzák.

A térségi identitást az elemek között fennálló kapcsolatrendszer is meghatározza, az azonos és különböző nemű elemek között egyaránt.

Az azonos nemű elemek közti viszony kevésbé fontos számunkra, mint a különböző nemű elemek egymásra gyakorolt hatása (pl. utak és a települések fejlődése, mezőgazdasági termelés és az eltartó képesség).

Ennek értelmében egy teljes problémakör azonosítható, amely a térségi elemek minőségi állapotából, a köztük fennálló viszonyrendszer alacsony szintű hatékonyságából adódik.

Az összetartó erők fontosságát hangsúlyozza az a tény, hogy a fejlesztés csak koncentrált erőforrásokra és tudásra alapozható, működő információs csatornák meglétét vagy kialakíthatóságát feltételezi.

Az említett tudás nem csak a szakmai ismereteket jelenti, hanem szocializációs folyamat során megtanult magatartásformákat (ezek lehetnek visszatartó jellegűek is), életstratégiákat, egyéni és közösségi döntésmechanismusokat.

A fentiek nyomán a következő kohéziós tényezőket határozhatjuk meg:

- földrajzi viszonyok (domborzat, folyóvíz, tengerpart);
- etnikai, származási, nemzeti, nyelvi azonosság, összetartozás;
- foglalkozási, foglalkoztatási (termelőszövetkezetek, bányavidék);
- vallási (világnézeti, etikai);
- életszínvonal (a szegény térségek lakosságának identitástudata);
- fejlődéstörténet (a fejlődési centrum története, hatásának pulzáló ereje);
- közös sorstudat, periféria érzet.

Nagy fontosságú a földrajzi elemek a tér behatárolásában játszott szerepe, hiszen a helyi szintű gazdasági folyamatoknak szab határt, elzárt közösséget hoz létre, pl. Kászon kistérség, Varság vidéke, de nagyobb léptékben ez Csíkra is jellemző.

Az etnikai származás fontosságát a nemzeti közösséghez kapcsolódó önszervező, kulturális, világnézeti aspektusok teszik hangsúlyossá.

A vallási közösségek is erős térségi identitást eredményeznek, jó példa erre a székelyföldi *szentföldek* erős közössége (Kézdiszék, Felső-Nyárádmente)

Szintén jó székelyföldi példát találunk a foglalkozási tényező igazolására, hiszen Murokország neve a túlnyomóan zöldségtermesztéssel foglalkozó népességhez kötődik.

Nem székelyföldi példa, de annál érzékletesebb a szerkezetváltással küszködő bányavidékek esete, ahol a gazdasági élet megszervezése egy térségi elemre építve (bányák és az ehhez kapcsolódó tevékenységek egész köre) összeomlott, olyan válsághelyzetet eredményezve, melynek leglátványosabb vetülete az ökológiai, és a szociális problémák.

Ehhez a példához kötődik a szegénység közös sorstudata, hiszen a legjobb összefogó erőt a közös sorstudat jelenti (az erdélyi magyarság egész megmaradási stratégiája erre alapszik).

Külső kohéziós tényezők

A belső összetartást erősítő, illetve a gazdasági szerkezetet fenntartó, kistérségen, vagy a nagytérségen kívülről származó kényszerhatások egész rendszerét jelenti.

A legfontosabb külső gazdasági jellegű kényszer a *piacgazdaság gazdasági és társadalmi rendszerének innovatív jelentőséggel is bíró kihívása*.

Erős térségi kényszer a versenyképesség biztosítása, elsődlegesen ennek szellemében fogalmazódott meg a térségi gondolat és térségi fejlesztés.

A piacgazdaság az egész román társadalom számára kényszerpályát jelentett, amire az elsődleges társadalmi reakció a prekapitalista termelésre való berendezkedés volt.

A piacorientált gazdasági viszonyokra nem volt és most sincs felkészülve a romániai társadalom, a jelenlegi langyos kormányzati politika is ezt a probléma-elodázó konfliktusmentes gyakorlatot folytatja.

A *székelyföldi* társadalmi berendezkedés sem tér el ettől, sőt a trendet erősíti a *túlnyomóan vidéki térség*, a bizalmatlanság, a magántulajdon mármár torz interpretációja, a 10 éve fennálló piaci instabilitás, magas inflációs ráta stb.

A *külről ránk erőltetett szerepek*, amelyet a folyamatos politikai deklarációik erősítenek, szintén a sorsközösség-tudatot táplálják, amely megalapozza az etnikai alapú regionális gondolkodásmódot.

Külső tényezőnek minősül maga az *Európai Unió eszméje* is, hiszen egy európai felzárkózási folyamatban való részvételre sürget, egyben egy viszonyítási rendszer alapját jelenti, és egy integrációs célterületként vonul be a mindennapi életünkbe.

Ezek szellemében néhány következtetést vonhatunk le:

A kistérségek:

- a területen található települések hasonló problémáira épülnek;
- a térség falvai lehetőleg azonos kulturális jegyeket hordoznak;
- befele kooperatívok – kifelé versenyképesek;
- egy centrum körül gravitálnak;
- infrastrukturális hálózatuk összefügg;
- belső aspirációjuk azonos (környezeti rehabilitáció, EU-integráció stb.).

Integrációs potenciál felmérése

A belső kohézió meghatározza a kistérségek szerves fejlődését, az együttműködési formákat különböző szereplők között, a cél illetve a hozzá rendelt eszközrendszert.

A térségi integrációs potenciál egy térség versenyképességi fokát, a globális, nemzeti, regionális gazdasági szerkezethez, politikai társadalmi berendezkedéshez való idomulását jelenti.

Az európai térben jelenlevő demokratikus, felelős polgári rend minden térségi diverzitástól eltekintve jelen kell legyen, a gazdasági élet a piacgazdaság szabályai szerint termeli és értékesíti speciális térségi termékeit.

Az integrációs potenciált természetesen a kívánt integráció minősége határozza meg, ez esetünkben az európai illetve *EU-s gazdasági és kulturális térbe való betagolódást jelenti*,

A kistérségek és települések integrációja első lépésben, és elsősorban nem egy adott terület (régión) szerkezetébe tagolódik, hanem egy értékrendszerhez zárkózik fel.

A gazdaságfejlesztés nyelvén az a kistérség versenyképes, amely hatékonyan kapcsolódik be az európai gazdasági és kommunikációs térbe, melynek kínálata vonzó a befektetések és az ide látogatók körében.

A vidékfejlesztés szempontjából a térségi potenciál jelenti azt a lehetőség-halmazt, amelyek alapján fejlesztések eszközölhetőek, és ezáltal a lakosság életminősége javul.

Az integrációs potenciál vagy létezik, vagy meg kell teremteni, fokmérője a következő kritériumrendszer:

- *a belső kohézió ereje* (társulási készség, azonos problémák, térségi vagy lokális tudat) térségi interpretáció (kis és nagyterység egyaránt);
- *centrum település jelenléte*, illetve ennek fejlettségi foka (az innovációk közvetítése, funkciók jelenléte, kulturális központ stb.);
- *a nemzetközi, nemzeti és regionális közlekedési térhez való viszonya* (utak, repülőterek közelsége, vasúti pályák jelenléte, közlekedési feltárás);
- *a megújuló erőforrások léte* (a táj szépsége, biodiverzitás, természeti objektumok) idegenforgalmi potenciál;
- *a vállalkozói készség, külső piacok keresése, térségmarketing*;
- *az oktatás színvonala, a speciális tudás megőrzése*;
- *a műveltségi szint javulása és a polgárosodás folyamatának felgyorsítása* (jogi polgári ismeretek, idegen nyelvek, román nyelv, más kultúrák ismerete);
- *az információáramlás feltételei*;
- *a belső erőforrásokkal való gazdálkodás, stratégiai gondolkodás*;
- *a népesség megtartó képessége* (elvándorlás, pozitív irányú népesség-szaporulat).

II. A Hargita megyei kistérségek és ezek fejlesztési potenciáljának vizsgálata

A megyében található kistérségi társulások központi kezdeményezésre, viszont helyi döntések alapján alakultak meg (a helyi vezetők határozták el, kivel és milyen formában társulnak).

Tehát önkormányzati döntések határozták meg a fejlesztési-tervezési tereket, a társulásra vonatkozó döntéseiket saját térszemléletük és személyes kapcsolatrendszerük alapozta meg. (lásd 1 sz. táblázat)

A kistérségi társulások megalakulásában fontos szerepet játszott a funkcionális tényező, azaz milyen célból alakult meg az illető téregység. Mit akar megvalósítani az illető társulás.

Ennek értelmében találkozhatunk természet-, illetve környezetvédelmi céllal létre hozott kistérséggel (Csomád-Bálványos kistérség), vagy egy község problémáit kezelő kistérséggel (pl. Kászon kistérség), viszont többségében a területfejlesztési célokat tűzték ki maguk elé.

A kistérségek közül három is túl lépi a megyehatárt (Rika, Csomád-Bálványos, Sóvidék), a nagy változatosság (méret, település szerkezet, lakosság, térelemek stb.) ellenére mindegyik kistérség az alábbi prioritás listát fogalmazta meg:

- az infrastruktúra fejlesztése (utak, közművesítés);

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból

- a turizmus és a turisztikai infrastruktúra fejlesztése;
- a környezeti értékek védelme és ésszerű hasznosítása;
- a mezőgazdasági termelés hatékonyságának növelése illetve a termékek feldolgozása, a foglalkoztatottság növelése;
- közösségfejlesztés.

Sor sz.	Kistérség	Települések	Lakosság /fő	Terület /ha	Ebből szántó	Erdő	Bel-terület
1	Alcsík	Csikszereda, Tusnádfürdő, Csíkszentgyörgy, Kászonaltíz, Csíkszentkirály, Csíkszentmárton, Csíkszentsimon, Tusnád	72.750	106.110	15,05%	37,83%	3,5%
2	Csomád-Bálványos	Tusnádfürdő, Csíkszentmárton, Tusnád, Kászonaltíz, Málnás	11.384	49.320	13,4%	39,54%	2,0%
3	Felcsík	Karcfalva, Dánfalva, Madéfalva, Szentdomokos	23.775	58.408	13,51%	29,45%	2,63%
4	Pogányhavas	Csikszépvíz, Középlök, Felsőlok, Csikpálfalva, Csíksomlyó, Gyimesbükk	14.447	34.764	9,57%	27,86%	4,2%
5	Északkelet Hargita	Ditró, Szárhegy, Remete, Tölgyes	19.897	54.584	13,72%	41,11%	4,7%
6	Sóvidék	Korond, Parajd, Szováta	13.357	29.354	13,82%	42,24%	8,78%
7	Hegyalja	Fenyéd, Oroszhegy, Farkaslaka, Varság, Zetelaka, Bethlenfalva, Kadicsfalva, Szombatfalva	19.396	56.229	13,85	40,19%	1,63%
8	Felső-Homoródszentgyörgy	Szentegyháza, Kápolnás, Lövéte	13.329	25.174	7,45%	37,17%	1,89%

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból

9	Rika	Homoródalmás, Oklánd, Vargyas, Zsombor, Alsórákos	2.813	16.975	20%	29%	2,20%
10	Nagy-Homoród	Homoródszentmárton, Kaca	2.947	13.931	28%	-	-
11	Keresztúr	Székelykeresztúr, Etéd, Szentábrahám, Székelyderzs, Simonfalva, Üllés, Újszékely, Románandrásfalva	26.497	58.639	28,39%	23,14%	4,03%
12	Kászón	Kászónaltíz	3.102	30.252	8,33%	41,34%	0,86%
13	Bucsin-Délhegy-Libán	Csomafalva, Gyergyóalfalu, Gyergyóújfalu	15.897	54.716	12,84%	37,17%	2,68%
14	Régió-west Szentlászló	Bögöz, Székelyderzs, Kányád, Felső Boldogfalva	11.517	30.368	33%	-	-

1. számú táblázat: *Kistérségi összehasonlító statisztikai mutatók*

Forrás: *Nemzeti Statisztikai Hivatal, Hargita Megyei Főigazgatóság (saját szerkesztés)*

A fenti prioritás-lista többé-kevésbé minden kistérségre vonatkozik, viszont a mindennapi gazdaság szerkezetében esetenként nagyobb súllyal bír az idegenforgalom (Sóvidék és Csomád-Bálványos esetében), állattenyésztés (Hegyalja, Kászón, Északkelet Hargita), erdőgazdálkodás, feldolgozó szektor és szolgáltatási szféra (Alcsík, Felcsík, Bucsin-Délhegy-Libán, Keresztúr), faluturizmus (Pogány-havas, Hegyalja).

A kistérség változatosságaira jó példa a méret (a legnagyobb Alcsík 72.000 lakos Csíkszeredával egyetemben, több mint 1000km², a legkisebb Kászón (3300 lakos, 308 km², amely a társulási szándék szerint betagoódik az Alcsíki kistérségbe).

A szántóterületek tekintetében Keresztúr kistérség rendelkezik a legnagyobb potenciállal 16.650 ha (területe 58.639 ha), erdőterületek Alcsíkon a legkiterjedtebbek: – több mint 40.000 ha – a kistérség területének 38%-át borítja erdő.

A vállalkozásokat illetően, a legnagyobb számban a városokban és nagyfalvakban, főleg a közigazgatási központokban (a vállalkozások nagy

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból része kocsma, szatócsbolt, turkáló, mezőgazdasági társulások, és nagyobb telephely igényű vállalkozások, mint a fafeldolgozók, fűrészüzemek).

A foglalkoztatási struktúra alapvető jellemzője a nagyszámú mezőgazdaságban dolgozó kisgazda, így a felaprózott birtokszerkezeten önfenntartó gazdálkodás folyik.

Munkanélküliség, beiskolázottság

A munkanélküliség azokban a kistérségekben a legalacsonyabb, amelyek centrum körül helyezkednek el, és a vidéki településen élők alkalmazási aránya (az aktív lakossághoz mérten) is itt a legnagyobb.

Az aktív lakosság részaránya, ha a 10%-os munkanélküliséget vesszük is, magas, de a mezőgazdasági foglalkoztatottság kor nélküli, hiszen, aki bírja, az élete végéig dolgozik. Nem teljes és nem is releváns a székelyföldi viszonyok statisztikai leírása, hiszen jelentéktelen azon a közgazdasági fogalmakkal leírható folyamatok súlya, amelyeknek fokmérője lehetne a gazdaságstatisztika.

Számunkra elgondolkodtató, és a helyi források mértékében, illetve nemzetgazdaság szempontjából hatalmas jelentőséggel bíró az alkalmazottak, vagy adófizetők rendkívül alacsony aránya.

Példaként kívánom felhozni azt a skálát, amely között a lakosságoz viszonyított alkalmazásban lévő arány 1,1%-tól (Bögöz), 20%-ig terjed (Csíkszentsimon).

Néhány közbeeső érték: Szentdomokos 9,3 % (kőbánya, fűrészüzem), Csíkszentkirály 12,7% (ásványvíz töltőüzem, fafeldolgozás, városközelség), Madéfalva 11% (szállítás, városközelség), Tusnádfalu 17,5% (ásványvíztöltő, mezőgazdasági társas, fafeldolgozó, kukoricapehely gyár).

A másik véglethez tartozik Csíkszentgyörgy 2,4%, Farkaslaka 3,7%, Felsőfok 2,9%, és még sok más falu 5 illetve 6 % között.

Ha az aktív életkorú vidékieket számoljuk, amelynek aránya több mint 60%, akkor az arány aktív lakosra 18% Madéfalva esetében, Tusnádfalu esetében 25%, Csíkszentgyörgy esetében 3,7%, Farkaslaka 5,3%, Felsőfok 5,1%, Csíkszentsimon 31%.

Összehasonlításképpen Csíkszereda aktív életkorú lakosságának 82%-a fizetett alkalmazott (18 évtől 62 évig tartó életkort vettem alapul).

Székelyudvarhelyen 84% körüli ez az érték, míg Gyergyószentmiklós esetében ez az arány 61%, Szentegyházán 21% és Keresztúr város esetében csak a 26%-ot éri el.

A kistérségek szintjén Alcsík és Felcsík, illetve Keresztúr mutat magasabb értékeket, Alcsík Csíkszereda nélkül is magasabb értékeket mutat,

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából részben a borvíztöltő üzemek, fafeldolgozó és fűrészüzemek, valamint a mezőgazdasági társasok alkalmazottjai révén (Tusnád, Csíkszentmárton több mint 200 fő).

Nagyobb számban foglalkoztatottak a költségvetési szférában dolgozók (30-72 fő falvanként), illetve a szállításban, távközlésben dolgozók.

A kistérségek szintjén több – a foglalkoztatási szerkezetre épített – kategóriát különböztetünk meg. *Erőteljesen önfenntartó gazdálkodással és jó turisztikai potenciállal* jellemezhető kistérségek: Kászon, Felső-Homoród mente, Pogányhavas, Bucsin Délhegy Libán, Szentlászló, Hegyalja (állattenyésztés, erdőgazdálkodás.).

Túlnyomón önfenntartó, de koncentrált mezőgazdasági tevékenység, illetve viszonylag fejlett feldolgozó ipar által jellemzett kistérségek (Alcsík, Felcsík, Keresztúr környéke, Pogányhavas).

Kiváló turisztikai potenciállal és közepesen fejlett turisztikai infrastruktúrával, az önfenntartó gazdálkodást egyaránt magába foglaló gazdasági szerkezettel rendelkező kistérségek, pl. Sóvidék, Csomád-Bálványos.

A kistérségek integrációs potenciálja

A rövid gazdasági jellemzők illetve a kohéziós elemek segítségével értékelhetjük, rangsorolhatjuk, a kistérségek integrációs potenciálját.

A kemény mutatók szerint (centrum-településtől, nemzeti illetve nemzetközi útvonalaktól való távolság, turisztikai vállalkozók jelenléte, állásban levők számaránya, kommunikációs hálózatok) jó integrációs potenciállal rendelkezik Alcsík, Felcsík, Udvarhely környéke, Sóvidék, Pogányhavas, Csomád-Bálványos. Ez a csoport az *elsőrangú integrációs térségek* csoportja.

A belső kohézió a gyergyói kistérségek esetében kérdéses, részben az etnikai-kulturális okok, részben a zárt térségek (Tölgyes, Borszék) miatt.

Erős lokális tudat (kohéziós elem) jellemző a felső Homoródmente kistérségben, Sóvidéken, kialakulatlan a Rika, Nagy-Homoród kistérségben.

A megújuló erőforrások mindegyik esetében jó potenciált jelentenek, kevésbé jelentős Keresztúr térségében. Természetesen a kistérségek keretén belül is változik ezek szerepe, gazdasági jelentősége.

Másodrendű integrációs térségek. Nagy-Homoród, Rika, Régiówest, Felső-Homoród mente, Keresztúr környéke, Kászon kistérségek.

A népesség megtartó ereje, sajnos, egy gyenge pont a kistérségek többségében, gyenge növekedést mutat a csíki kistérségekben, Pogányhavas, Sóvidék kistérségben, míg erős a csökkenés Keresztúr, Régiówest Szent-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából
lászló esetében, itt ki kell emelnünk a fiatal munkavállalók elvándorlását, főleg Magyarországra.

Sajnos, a kistérségek nagyobb része gyenge teljesítményt bizonyít a speciális, vagy helyi tudás megőrzésében, léteznek ilyen irányú kezdeményezések, de általánosságban az a tapasztalat, hogy a hagyományos és a népművészeti kézműves mesterségek hiányszakmává *nőtték ki magukat*.

Az innovációs potenciál és az információáramlás feltételrendszere rendkívül alacsony, csak a két nagyobb város és közvetlen környéke (pl. az ásványvíztöltők) részesülnek a diffúziós jelenségből.

Kritika illeti meg a polgárosodási, és művelődési folyamatot, hiszen a városok nagyszámú lakossága is betelepedett vidéki, a közösségi tudat megnyilvánulása még meglehetősen kezdetleges.

Jó indulási pont a változtatáshoz a stratégiai gondolkodásmód pozitív megítélése, az EU-eszmerendszer elfogadása, az integrációs hajlam és a tanulni akarás, viszont a fásultság és a kényelem könnyen gátat szab a pozitív gondolatoknak.

Következtetések helyett

A Székelyföld attól *székely föld*, hogy székelyek lakják, történeti és funkcionális tértípus, amelynek tartalmi jegyei demográfiai-kulturális vonatkozásúak (tehát nem Nyírség, nem Bánát, nem Mezőség). A hagyományos térszemlélet településekhez a széki kistérségi, és széki térségi szinthez kötődik. Az integráció kérdésköre még távol áll az itt élők mindennapi világától, ennek oka az információhiány. Az interneten való száguldozás csak egy nagyon vékony rétegnek adatik meg, olyan élet-közeli problémákkal küszködünk, mint a közlekedési feltárhatóság, elzártság, infrastruktúra-hiány.

A kistérségek könnyedén és szervesen léphetnek olyan történeti-területi egységek helyére, mint a székek, fiúszékek, járások, vagy funkcionálisan a városok vonzáskörzetbe kapcsolódhatnak, elősegítve a falu-város viszony javulását.

A székelyföldi és egyben a Hargita megyei településhálózat kitermelte saját térségi központjait, e köré települve olyan önkormányzati társulások hozhatók létre, amelynek kapcsolati tőkéje részben a lakosság személyi tér-élményére, részben a szomszédsági viszonyokra építhet. Új funkcióik nem a társulási forma minőségétől függenek elsősorban, hanem a közös erőforrások és tervek alapján kialakult együttműködés sikerétől.

Kijelenteni merészelem azt, hogy a kistérségekből (és nem feltétlenül a jelenlegi társulásokról van szó) összeáll az a székelyföldi fejlesztési

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából térszerkezet, amely egy szerves természetes régió térségi hálózatát hozza létre.

Az integráció elsősorban egy európai értékrendbe kell vezérelje a térséget, a kistérségi társulások ennek szellemében befolyásolhatják a térségi folyamatokat.

A kistérségek akkor lehetnek hatékonyak, ha egymást erősítve szükség esetén szembefordulva a romániai uniformizált tér-megközelítéssel, egy-központúsággal, és nagyobb hatékonyságú fejlesztési témentitást hoznak létre (Székelyföld), amely a nemzeti, és a makroregionális folyamatokban egyaránt gazdasági szerephez juthat.

A kistérségi integrációs potenciál a nemzeti szinten és makroversenyekben jelent a települések számára nagyobb hatékonyságot, erőforrás koncentrációt, nagyobb kínálati skálát a Kárpát-medencei (Európai) termék- és szolgáltatás-piacon.

Minél nagyobb léptékű skálán akarunk versenyképesek lenni, annál nagyobb területi-kínálati-kohéziós összlettel kell fellépnünk.

Végezetül a kistérség nem csak belső és külső hatások, valamint a mentális térszervezés szüleménye, hanem mint létező társadalmi-természeti téregység hatással van a társadalomra, amelytől identitást, tartalmat, és nevet kap.

Felhasznált irodalom

- BELUSZKY Pál: *Magyarország településföldrajza. Általános rész.* Budapest-Pécs, 1999, Dialóg-Campus Kiadó.
- BONDREA, Aurelian: *Starea Națiunii 2000, România încotro?*, București, 2000, Editura Fundației România de Măine.
- Centrul Național de Statistică, Direcția Generală de Statistică din Județul Harghita: *Breviarul statistic a Județului Harghita 1996-1999.* Miercurea Ciuc, 2000.
- Centrul Național de Statistică, Direcția Generală de Statistică din Județul Harghita: *Fișa Localităților din Județul Harghita*, 1999, Miercurea Ciuc.
- IMREH István: *Erdélyi hétköznapiok 1750-1850*, Bukarest, 1979, Kriterion Könyvkiadó.
- TÁRKÁNY Szücs Ernő: *Magyar jogi népszokások.* Budapest, 1981, Gondolat könyvkiadó.
- VÁMSZER Géza: *Csik vármegye településtörténete.* Csíkszereda, 2000, Pallas-Akadémia.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból

VINCZE Mária: *Régió- és vidékfejlesztés, elmélet és gyakorlat*. Kolozsvár, 2000 Kolozsvári Egyetemi Kiadó (Presă Universitară Clujană).

VOFKORI László: *Székelyföld útikönyve I-II*. Budapest, 1998, Cartographia Kft.

VOFKORI László: *Erdély közigazgatási és etnikai földrajza*, Vörösbény, 1996, Balaton Akadémia.

VOFKORI László: *Település- és területfejlesztés Udvarhely térségében*, Székelyudvarhely, 1997, kiadta Székelyudvarhely Megyei Jogú Város.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben.

Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból 2001. október 10–12.

**TÖRTÉNELEM, KÖZIGAZGATÁS,
KÖZJOGI GONDOLKODÁS SZEKCIÓ**

A SZÉKELY AKCIÓ

A Székelyföld gazdasági, társadalmi és kulturális fejlesztésének szükségességére a 19. század végén figyelt fel a magyar közvélemény, s hívta életre a székely kérdés körül kibontakozó, főleg szociális problémákra megoldást kereső nagyarányú társadalmi mozgalmat. Az annak hatására, 1902-től induló kormányzati megoldás, a székely akció nevet viselő fejlesztési program, a történettudományban eddig összefoglaló és értékelhető feldolgozással még nem rendelkezik.

A közvélemény figyelmét a korabeli irodalomban és publicisztikában visszatérő *székely kivándorlás és romániai munkavállalás* hívta fel. Kiáltványok, felolvasások, szaktanácskozások, parlamenti felszólalások és a nemzetközi büntető kongresszusok tárgyalták a kivándorlás és munkavállalás okait, a gyermekcsempészetet, ismertette a Romániában élő magyarok helyzetét. Míg a helyi hatóságok nem vettek tudomást a kivándorlásról, „járkálásnak, kiutazásnak, természetes néphullámnak”¹ minősítették, addig a századfordulón kb. 100.000 székely kivándorló élt Romániában.² A kivándorlás mértékét megközelítően lehet megállapítani az 1899-1913 közötti kivándorlási statisztika, az 1900. és 1910. évi népesség összeírások, az alispáni és a marosvásárhelyi iparkamarai jelentések alapján.³ Hivatalosan mintegy 50.000 kivándorlót tüntetnek fel az adatok, amit növelni kell az illegálisan, vagy korabeli székely kifejezéssel élve „medve vámon” és „rigópasszussal”⁴ távozóik számával. A kivándorlók, akik elsősorban a kisiparosok, kisgazdák fiaiból és lányaiból verbuválódtak, gyáripari munkásként, iparosként és cselédként (szakácsnő, szobalány, inas, kocsis) helyezkedtek

1 Vö.: T. NAGY Imre: Székely kivándorlás. Klny., Budapest, 1895.

2 A századfordulón a Romániában élő magyarok számát 200.000 főre becsülték a korabeli szakírók. A 100.000 fős moldvai csángóság mellett 100.000 fő volt a kivándorló székelyek száma. A korabeli bukaresti Rumanischer Lloyd folyóirat is ezt a számot közölte le.

3 Vö. EGYED ÁKOS: Székely-vándorlás a századfordulón. In.: Korunk, 1968. 5. sz. 743-750.

4 LÁSZLÓ Gyula: Székely kivándorlás. Budapest, 1900.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából el.⁵ Érdekes vizsgálatot jelenthet az ott élő, „bongyen”-nek⁶ nevezett magyarok sajátos megítélése, helyzete. További alapos kutatást igényelne még a székely kivándorlási gócpontok (Kászon, Kézdiszékek mellett) és korszakok megállapítása, ami a román közgazdasági viszonyok és magyar intézkedések hatásának vizsgálatát jelenti. Kérdés természetesen az is, hogy hányan és milyen anyagi körülmények között telepedtek vissza. A letelepedési szándékkal távozóknak mellett évente kb. 5000-6000 fő volt az időszakos munkavállalók száma. A tengerentúli kivándorlás elsősorban Maros-Torda és Udvarhely vármegyék lakosai között volt jelentősebb, és sohasem öltött olyan méreteket (1913-ig kb. 8000 fő).

A kivándorlás ellensúlyozására különböző megoldási javaslatok születtek: munkaközvetítéssel és cselédlány-elhelyezéssel próbálták a magyar városok felé terelni a Romániába indulókat; kidolgozták a székely-telepítési elméleteket is.⁷ A Romániában élők helyzetét az egyházi és kulturális intézmények támogatásával, a konzulátus tevékenységének javításával látták megoldandónak.

A többség azonban a bajok gyökerét, a székely gazdaság stagnálását, termelési-értékesítési problémáját kívánta orvosolni. Ugyanis a *liberális gazdaságpolitika intézkedései* átmenet nélkül zúdultak a régióra, amely az ősi jogok, hagyományok megszűnését, az életforma felbomlását jelentette anélkül, hogy új helyzet teremthető volna. A jobbágyfelszabadítás, a határórség megszüntetése tömegeket sodort zsellérsorba. A székelyföldi viszonyokra nehezen alkalmazható birtokrendezési törvények (arányosítás, tagosítás) elhúzódozó, költséges folyamatát a telekkönyvi állapotok bizonytalansága nehezítette, amely egyben a hitelfelvétel és a helyes gazdálkodási rendszer meghonosítását is akadályozta. A tagosítás a mérnöki visszaélések sorozata volt, az arányosítási törvények kijátszása pedig nagyarányú spekulációt eredményezett. Ráadásul a birtokrendezés költségét a községeknek kellett fizetni, gyakran az új birtok értéke még a tagosítás költségét sem érte el. Az országos hatáskörű arányosítás és erdőtörvények a szabad erdőlésnek, legeltetésnek vetettek véget, ami az állattenyésztés fejlődésének lett a gátja. Elindult a fakitermelés, fakereskedő cégek tarolták le az erdőket. A 100-150%-os községi pótdótot tovább növelte az egyházi adó, a kepe. A helyi tőke hiánya, a külföldi és a helyi takarékpénztárak magas kamatú hitelei megnehezítették a mezőgazdaság átalakításához szükséges

5 A székely iparosok nagyban hozzájárultak Románia közgazdasági fejlődéséhez, hiszen a francia és német tőkéből kiépülő román iparnak szüksége volt képzett munkaerőre a helyi iparos generáció kineveléséig.

6 Jelentése: „semmiházi”.

7 Egyesek a Mezőséget (Beksics Gusztáv, Éber Ernő, Bethlen István), mások az alföldi uradalmakat ajánlották, ill. a Székelyföld, vagy annak közelében kialakítandó bérleteket a földhiány enyhítésére.

beruházásokat. Ugyanakkor a művelődés terjedésével az igények is megnöttek (pl.: kávé- és teafogyasztás, „urizálás” az öltözködésben), amihez viszont nem igazodtak a bevételek. Egy korabeli kimutatás szerint Csík megyében egy 10 holdas gazda kiadásai 1860 és 1900 között megnégyszereződtek (115.50 koronáról 513.30 koronára), miközben a bevétel (503 korona) nem változott.⁸ A hivatalos statisztikai adatokból, az iparkamarai jelentésekből, a megyei monográfiákból, az alispáni jelentésekből, valamint a korabeli közgazdasági irodalomból a szinte kizárólagos mezőgazdasági foglalkoztatottság (1900-ban 76,5%), ugyanakkor a kevés földművelésre használható földterület nagyság⁹ derül ki. Elmaradott gazdálkodási mód volt a jellemző: egyoldalú gabona- és kukoricakultúra, ugarolás, önellátó gazdálkodás, valamint a kiegészítő háziipari tevékenységek. A hagyományos földbirtoklási, örökösödési rendszer, valamint a népszaporulat az amúgy is kis terjedelmű birtokok további szétforgácsolódásához vezetett: 99%-a a birtokosoknak 20 holdnál kevesebb földdel rendelkezett. A gazdasági érzéketlenség, konzervatizmus és bizalmatlanság mellett „valóságos átokként” nehezedett a pálinkafogyasztás a népre. A regálémegváltás, a házi szabad szeszfőzés eltiltása csak növelte a kocsmái kicsapongások számát, ill. csökkentette a község bevételeit. A székely vasutak kései megjelenése, a gyáripari termékek versenye, valamint az 1886-1893 között fennálló román vámháborúból¹⁰ adódó értékesítési nehézségek a székely kisipar válságát és egyes nagyipari vállalatok hanyatlását eredményezte.

Nagyarányú *társadalmi mozgalom* mutatott rá a székely kérdés megoldásának állami szükségességére. Kezdetben a Budapesten élő székelyek szervezkedtek, s hozták létre 1875-ben a Székely Művelődési és Közgazdasági Egyletet.¹¹ Iparos egyesületek segítségével, tanműhelyek és iskolák támogatásával szolgálták a székelység érdekét. Később a székelyföldi társadalom is mozgásba lendült, s 1899-ben magalakult a *Marosvásárhelyi Székely Társaság*¹², amely kiadványaival nemcsak felhívta a közvélemény figyelmét a térség problémáira, hanem 1901-től szervező körutakkal min-

8 T. NAGY Imre: *A székely kisgazda*. Magyarság, 1902. Január 19. 10.

9 Szántó 22%, kert 1,5%, erdő 46%, legelő 13%, rét 15%.

10 Az 1875. évi 10 évre kötött kereskedelmi egyezmény szabad teret engedett a két ország kereskedelmének, szinte vámmentes áruforgalom bontakozott ki a határszélen. A székelyföldi iparnak, elsősorban a ruházati és háztartási cikkeknek, a szíjgyártó- és faipari készítményeknek nagy fogyasztója volt Románia, ahonnan viszont főként élőállatok érkeztek Erdélybe. 1885-ben viszont Németország, a keleti marhavész behurcolása miatt, elzárta határait a magyar marha előtt, amire Magyarország a román határ lezárásával reagált. Románia retorzióival élve nem hosszabbította meg a kereskedelmi szerződést, s így a székely iparosok elvesztették biztos felvevőpiacukat.

11 Elnöke: Borszéky Soma; titkára: Benedek Elek.

12 Elnöke 1907-ig: Dr. Körmöcsy József, utána Deák Lajos; titkára: Máthé József, Szentgyörgyi Dénes.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból

tegy félszáz székely társaságot hívott életre Erdélyben és Magyarországon. Anyagi nehézségek és gúnyolódások ellenére kiemelkedő tevékenységet folytatott az anyatársaság. A székelyföldi idegenforgalom fejlesztésére, ingyenes oktató előadások szervezésére, munkaközvetítésre, gyermekvédelemre, a székely ipar pártolására és a romániai magyarság helyzetének javítására indított mozgalmuk nem maradt eredménytelen. Támogatták a később kibontakozó kormánykciót, ébren tartották és szervezték a székely társadalmat.¹³ A kezdeti fellobbanás után a *székely társaságok* nagy része már csak vegetált, 1907-re 19 már nem is működött, több helyen megpróbáltak az újraelakítással is. A jelentősebb társaságokat éppen nem Székelyföldön találhatjuk, hanem Besztercén, Bethlenben, Aradon és Brassóban, ahol főként az ipari oktatás fejlesztésével, tanonc- és cselédoktatással, elhelyezéssel, előadások, ünnepek szervezésével, a szórványmagyarság helyzetének javításával foglalkoztak. Debrecenben és Szegeden a székely háziipari termékek forgalmazását, az ásványvíz és fürdők propagálását helyezték előtérbe. 1901-ben az országgyűlési képviselők is megalakították a maguk székely társaságát Bedő Albert ny. államtitkár elnökletével.¹⁴ Kezdetben minden szombaton a budapesti *Fehér ló* szálló külön szobájában pártkülönbség nélküli összejöveteleket tartottak, később azonban lelkesedésük csökkent. Ugyanakkor a székely kérdést támogató politikusok körében körvonalazódott a századfordulón az ún. *székely lobby*, a székely kérdést politikai állástól függetlenül támogatók érdekképviseleti csoportja (pressure group).¹⁵

A székely társaságokat, ill. mindazon szervezeteket, egyesületeket, amelyek a székely ügyet támogatták, 1904-től a *Székely Társaságok Szövetsége* fogta össze Marosvásárhely székhellyel.¹⁶ Az alakulás évében mintegy 40, 1910-ben kb. 80 egyesület volt a tagja a szövetségnek, amely a székely akció támogatását, a székely társadalom szervezését vállalta a nemzetiségi vidékek magyarságáért is dolgozva. Az illetékes ministerekhez való felterjesztéseikkel, valamint határozataikkal a térség fejlesztéséhez járultak hozzá. A politikai zavarok és a rendelkezésre álló eszközök elégtelensége

13 Vö. *Évkönyv a Marosvásárhelyi Székely Társaság 1909. Október 30-án tartott jubiláris (10 éves) összejövetele alkalmából.* Szerk.: Szentgyörgyi Dénes. Marosvásárhely, 1910.

14 *Évkönyv a Marosvásárhelyi Székely Társaság 100. összejövetele alkalmából.* Szerk: Máthé József, Szentgyörgyi Dénes. Marosvásárhely, 1904. 89-122.

15 Pl.: Bethlen István, Györfly Gyula, Sebess Dénes, Molnár Józsiás.

16 A Szövetség megalakításának ötlete már a tusnádi székely kongresszuson elhangzott 1902. aug. 29-én, de az alakuló közgyűlésre csak 1904. jún. 2-án került sor. Az 1904. évi 65581. sz. kormányhatósági jóváhagyás hagyta jóvá a szövetség megalakulását. Elnöke: Deák Lajos kir. tanácsos, titkára: Máthé József, Szentgyörgyi Dénes volt.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából ellenére 1907-től külön sajtóorgánumuk volt: a függetlenségi eszméket képviselő *Szabadság* c. politikai napilap.¹⁷

A székely társadalom legnagyobb megmozdulásai, a térség gazdasági, kulturális helyzetét megvitató *székely kongresszusok*, ill. közgyűlések voltak 1902-1913 között. Kiemelkedő jelentőséget az 1902. aug. 28-30-án *Tusnádfürdőn* tartott székely kongresszus kapott, amely először dokumentálta, hogy a székely kérdés nemzeti ügy, megoldása szervezést igényel. A térség problémái mellett kidolgozta mindazon javaslatokat, megoldási eszközöket, amelyek 1914-ig, az első világháborúig irányadóak voltak a kérdésben. A kongresszust közel egyéves szervezőmunka előzte meg, a rendezőbizottságot pedig négy szervezet alkotta: a Marosvásárhelyi Székely Társaság, a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara, az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület és az Országos Magyar Gazdasági Egyesület. A kongresszus öt szakosztálya összesen 52 javaslatot dolgozott ki.¹⁸ A közel 500 résztvevő között megjelentek a székely országgyűlési képviselők, a törvényhatóságok képviselői, a gazdasági egyesületek elnökei, valamint Magyarország és Erdély hivatalos képviselője és főúri osztálya. Nagy érdeme a kongresszusnak, hogy nyomására bontakozott ki a *székely akciónak* nevezett kormányprogram, amely kiindulási pontul és célul a tusnádi határozatokat tekintette. Még abban az évben Darányi Ignác földművelésügyi miniszter kiadatta a kongresszus jegyzőkönyvét, a „székely akció bibliáját”.¹⁹ A kongresszus határozatait eljutatta ugyan az illetékes szervekhez, de lassú és szórványos gyakorlati megvalósulással kellett ezután szembenéznie e székely kérdés támogatóinak. A korlátozott anyagi források, politikai ellenérzések, emellett közöny és idegenkedés nemcsak a Székelyföld határain kívül, hanem magán a térségben is jelen volt egészen a világháborúig.

A többi székely kongresszus korántsem kapott annyi figyelmet, mint a tusnádi, igaz jelentőségük sem volt akkora. A Székely Szövetség által megrendezett *közgyűlések* – 1905: Sepsiszentgyörgy, 1907: Szamosújvár, 1908: Székelyudvarhely, 1909: Debrecen, 1910: Gyergyószentmiklós, 1911: Torda, 1912: Csíkszereda, 1913: Előpatak²⁰ – évről-évre megvitatták a tér-

17 1907-ig a Székely Világ c. hetilap (felelős szerk.: Szentgyörgyi Dénes, Marosvásárhely) volt a Székely Szövetség sajtóorgánuma.

18 Östermelési (OMGE); birtokpolitikai, adó- és hitelügyi (OMGE); ipari, kereskedelmi, munkaügyi, értékesítési és közlekedési (Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara); közművelődési és közegészségügyi (EMKE); kivándorlási, fürdőügyi és turisztikai (Marosvásárhelyi Székely Társaság) szakosztályok.

19 Székely Kongresszus. Csiktusnád. Kiadja: OMGE. Budapest, 1902.

20 Vö. (Kolozsvári Egyetemi Könyvtár.) Jegyzőkönyv a Székely Társaságok Szövetségének 1905. Aug. 22-én Sepsiszentgyörgyön tartott első rendes közgyűléséről. Marosvásárhely, 1905. Jegyzőkönyv a Székely Társaságok Szövetségének 1907. Aug. 6-án Szamosújváron tartott má-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
ség gazdasági, kulturális helyzetét, ébren tartották a közvélemény, a köz-
igazgatás és a szakminisztériumok figyelmét. A közgyűlések iratanyagá-
nak, jegyzőkönyvének, sajtóvisszhangjának vizsgálatával az aktuális kérdé-
sek, a résztvevők (kb. 130-500 fő közötti létszámmal lehet számolni), a
megrendezés körülményei, annak fogadtatása derül ki. A kongresszusokat
gazdasági kiállítások, valamint a környezet megismerését szolgáló kirándulá-
sok színesítették.

E nagyarányú társadalmi szervezkedésnek köszönhetően indította el az
állam a Székelyföld gazdasági, társadalmi és kulturális fejlesztésére indí-
tott, minden kormányzati ágra kiterjedő egységes állami akciót. A közvé-
lemény előtt a *székely akciót* a székelyföldi miniszteri kirendeltség képví-
selte, tehát az a hivatal, amely 1902. jún. 1-től a m. kir. földművelésügyi
minisztérium marosvásárhelyi kirendeltsége révén a székelység gazdasági
érdekét képviselte. Ettől függetlenül az akció részét képezte azon kormány-
zati és törvényhozó intézkedések együttese, amelyek a különböző miniszté-
riumok (kereskedelmi, igazságügyi, földművelési) és a törvényhozás
részéről születtek elsősorban az 1902. évi tusnádi kongresszus határozatai-
nak megvalósítására.

Az *Igazságügyi Minisztérium* székelyföldi szakosztályt állított fel a tér-
ség problémáinak megoldására. 1908-ra a birtokrendezésre és a telekköny-
vezés helyesbitésére hozott a tárca intézkedéseket a földművelésügyi tárca-
val együttesen. A *földművelésügyi tárca* – függetlenül a miniszteri
kirendeltségtől – törvényhozó munkájával támogatta a székelyföldi térség
fejlesztését. 1902-1906 között 60.000 kat.h. területet tett szabaddá a legel-
tetés előtt, amely korábban erdőkezelés alatt állva hátráltatta az állatte-
nyésztés fejlődését. A Székelyfölddel határos részeken földbirtokokat vásá-
rolt az állam részére, hogy ide székelyeket és magyarokat telepítsen a ki-
vándorlás és a nemzetiségi térdnyerés megakadályozása miatt.²¹

Legkorábban a *Kereskedelmi Minisztérium* foglalkozott a térség válsá-
gos helyzetével. Baross Gábor kereskedelmi miniszter a válságba jutott
székelyföldi iparosokat közszállításokban részesítette. Majd tanulmányozva
a székely közgazdasági viszonyokat 1890 decemberében létrehozta a Ko-
lozsvári Kereskedelmi és Iparkamara területéből kiszakított ún. *Székely Ke-*

sodik rendes közgyűléséről. Marosvásárhely, 1907. Jegyzőkönyv a Székely Társaságok Szövet-
ségének 1908. Aug. 24-én Székelyudvarhelyen tartott harmadik rendes közgyűléséről. Marosvá-
sárhely, 1908. Jegyzőkönyv a Székely Társaságok Szövetségének 1910. Aug. 23-án
Gyergyószentmiklóson tartott ötödik rendes közgyűléséről. Marosvásárhely, 1911. Jegyzőkönyv
a Székely Társaságok Szövetségének 1911. Aug. 22-én Tordán tartott hatodik rendes köz-
gyűléséről. Marosvásárhely, 1912. Jegyzőkönyv a Székely Társaságok Szövetségének 1913.
Aug. 25-én Előpatakon tartott nyolcadik rendes közgyűléséről. Marosvásárhely, 1913.

²¹ Jegyzőkönyv a Székely Társaságok Szövetségének 1908. Aug. 24-én Székelyudvar-
helyen tartott harmadik rendes közgyűléséről. Marosvásárhely, 1908.18-19.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból *reskedelmi és Iparkamarát* Marosvásárhely központtal, amely a négy székely megye (Csík, Udvarhely, Maros-Torda, Háromszék vármegyék) területére kiterjedő hatáskörrel a térség közgazdasági viszonyainak fejlesztésére törekedett. A Kamara gyakorlati tevékenysége az iparos szakoktatást mozdította elő, a háziipar támogatása mellett mozgalmat indított a székely vasutak kiépítése érdekében (eredménye lett az 1895. évi székely vasutak kiegészítéséről alkotott törvény). Szövetkezetek alapítása, gazdasági kiállítások rendezése, kisiparosok segélyezése is érdekkörébe tartozott.²² Az 1891-1912 között megjelenő iparkamarai jelentések átfogó képet adtak a székelyföldi gazdasági viszonyokról és a hanyatlás állapotáról.

A kereskedelmi tárca 1893-1904 között mintegy 1 millió K-t áldozott a székely iparoktatásra az ott levő intézmények és szakiskolák támogatásával. 1893-ban pedig kezdetét vette a székely ifjak állami üzemekben (a MÁV műhelyeiben, a diósgyőri vas- és acélgyárban), ill. magánvállalatoknál való képzése évi 40.000 korona költséggel, hogy végzett, önálló iparosokként a székely ipar bázisául szolgáljanak. 1905-től már arra törekedett a tárca, hogy Székelyföld legyen képes a tanoncképzésre, s így a végzetek ott is nyerjenek elhelyezést. Támogatásban részesült a kisipar, valamint a háziipar.

A minisztérium aztán 1905-ben *Ipari akció a Székelyföldön* címmel részletes programtervezetet²³ dolgozott ki, ismertetve az akkori ipari viszonyokat²⁴ és támogatási rendszert, tanulva a hibákból. Az iparfejlesztés központjául az átszervezendő, Székely Egylet által 1886-ban alapított *Székelyföldi Iparmúzeum* szolgált. Sokrétű feladatot látott volna el az intézmény eredményessége esetén. A minisztérium intézkedéseinek végrehajtását, véleményezését, a kisipar (szövetkezetek alapítása, gépek berendezése, tanfolyamok szervezése, ingyenes szaktanácsadás) és háziipar (ágazatok felkutatása, üzleti értékesítés megszervezése) fejlesztését, inasügy irányítását, munkásközvetítést. Egyben az ipari nyersanyagok múzeumaként szolgált, valamint ipari szakkönyvtárral is rendelkezett.²⁵

22 SZ. SZAKÁTS Péter: *A Székelyföld ipara története, eseményei*. In: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Szerk: Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy, 1929. 672-675.

23 Ipari akció a Székelyföldön. Javaslatok az iparnak a Székelyföldön való fejlesztéséhez Bp., 1905.

24 A háziipar terén a faipar, a szalma és kosárfonás, a kő- és agyagipar, valamint a fonó- és szövőipar volt jelentős. Háziipari kereteken kívül vállalati alapon is működött a szövészet: a Klinger Henrik-féle sepsiszentgyörgyi szövőgyár 38 településen 741 főt dolgoztatott 1904. év végén. A kisiparon belül az asztalos-, a tímár- és csizmadiaiparosok képviseltek nagyobb fejlettséget. A gyáripar terén 1903. év végén 129 működő ipartelep létezett, amely 3645 főt foglalkoztatott. A bányászat terén Lántzky Sándor vasgyára Szentkeresztbányán, az Erdővidéki bányagyárat Rt. köpecsi barnaszénbányája és a parajdi sóbányák termelése volt jelentősebb.

25 *Ipari akció*. i.m. 108-110., 138-141.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból

Az egységes, átfogó ipari akció elindítása azonban csak töredékesen valósult meg az első világháborúig, bár a székely közgyűlések, gazdasági kiállítások folyamatosan hangsúlyozták annak szükségességét. Ezért nagy eredménynek számított, hogy az 1913. év derekán 9 évi várakozás után a kereskedelmi miniszter kinevezte székelyföldi iparfejlesztési biztosul *dr. Bernády György* udvari tanácsost, Marosvásárhely sz. kir. város polgármesterét.²⁶ Azonban az iparfejlesztés kései elindítása a kirobbanó világháború miatt nem érhetett el mélyreható eredményeket.

Kétségtelenül legnagyobb munkásságot a magyar kir. földművelésügyi minisztérium *székelyföldi miniszteri kirendeltsége* fejtett ki a térség érdekében. Felállítása Darányi Ignác földművelésügyi miniszter nevéhez fűződik, aki 12 éven át (1895-1903 és 1906-1910 között) irányította a tárcát. A liberális értékeket szem előtt tartva állította, hogy az állam kötelessége a „kisember” megsegítése, az elesettek felkarolása. Így került sor a gazdaságilag nagyon elmaradott térségek központi erőforrásból történő fejlesztésére. 1897-től Bereg és Sáros vármegyékben indult meg a hegyvidéki (rutén) akció, amelynek tapasztalatai alapján a székelyföldi magyarság gazdasági és kulturális megerősítése követett. A kirendeltségek tehát azonos eszközökkel próbálták felszámolni a gazdasági elmaradottságot, igazodva az egyes vidékek sajátosságaihoz.²⁷

A tárcára háruló feladatokat egy jól kiépített *hivatali szervezet* útján látták el: a földművelésügyi minisztériumban miniszteri tanácsosi címet viselő miniszteri megbízott állt 1903 novemberétől, akit Marosvásárhelyen miniszteri titkár, a kirendeltség vezetője képviselt néhány fős hivatali személyzetével.²⁸ Az egyes vármegyékben helyi megbízottak irányították az akciót, személyesen ill. levélben. A székelyföldi kirendeltség kulcsfigurája a felvidéki származású, jogász végzettségű *Dr. Koós Mihály* volt.²⁹ A tárca megbízásából kirendeltségi jelentéseket készített, amelyek tartalmazták az akció tevékenységét és munkaprogramját.³⁰

26 Jegyzőkönyv a Székely Társaságok Szövetségének 1913. Aug. 25-én Előpatakon tartott nyolcadik rendes közgyűléséről. Marosvásárhely, 1913. 34.

27 Vö. FEHÉR György: *Darányi, a miniszter*. In: Darányi Ignác-émlékkonferencia. Szerk.: Fehér György. Budapest, 2000. 66-77.

28 1902 májusa és 1903 novembere között Sándor János, Maros-Torda vármegye és Marosvásárhely sz. kir. város főispánja – mint székelyföldi miniszteri megbízott – vezette Marosvásárhelyen a kirendeltséget.

29 A kirendeltség felállításától 1903 novemberéig segédtitkár, utána a kirendeltség vezetője, 1913-tól pedig miniszteri osztálytanácsos.

30 KOÓS Mihály: *A székely akció ismertetése*, Budapest, 1905. – KOÓS Mihály: *A székelyföldi gazdasági akció 1905. évi működésének ismertetése*. Budapest, 1906. – *A székely actio öt éve*. Összeállította: Székelyföldi miniszteri kirendeltség. Budapest, 1907. – *A hegyvidéki, erdélyrészi (székelyföldi) és felvidéki miniszteri kirendeltségek 1909. évi működésének ismerte-*

A székely akció hatásköre kezdetben a négy székely vármegyére terjedt ki, 1904-ben Tallián Béla miniszter a megyék kérésére kiterjesztette Kis-Küküllő, Torda-Aranyos és Brassó vármegyék székely- és csángó-lakta vidékeire.³¹ 1909-ben Darányi erdélyrészi kirendeltség néven Alsó-Fehér megye magyarlakta községeire (58 község), Kolozs és Szilágy megyékre bővítette az akció hatáskörét a szórványmagyarság helyzetének javítása érdekében.³² 1911-től Beszterce-Naszód vármegye 5 magyarlakta községét kapcsolták be az akcióba.³³ A Minisztérium 1913-ig következetesen elutasította Koós Mihály azon javaslatát, hogy a kiterjesztés miatt megosszák a székelyföldi kirendeltség szervezetét, 1913 elejére viszont megtörtént a szétválás.³⁴ Marosvásárhelyen Drexler Bélát, mint a kirendeltség helyettes vezetőjét találjuk, a kolozsvári kirendeltségen pedig Koós Mihály miniszteri osztálytanácsost.

Az akció az anyagi segítségnyújtáson kívül a térség önerejéből történő talpra állítását célozta, a jövedelmező intézmények, gazdasági rendszer meghonosításával. Közvetlen segélyezés – mint a gazdálkodást fejlesztő egyes intézkedések segítője – szerepelt akkor is a község, ill. gazdakör részesítésében, hogy a közpénzekből nyert adományok minél többek érdekét szolgálják.

A kirendeltség költségvetése (adminisztratív kiadások és az akció természetéből fakadó különleges kiadások) az indulás évében, 1902-ben 38.0 korona, 1903-ban pedig 200.000 korona állt rendelkezésre.³⁵ 1904-ben 215.000 korona a már hét vármegyére kiterjedő programra, 1908-ban 500.0 korona, 1909-ben 550.000 korona az erdélyrészi akcióra, s végül

ségek 1910. és 1911. évi működésének ismertetése. Budapest, 1912.

31 1904. szeptember 22. 51710. sz. rendelettel.

32 Az 1908. évi költségvetésben volt előirányozva az akció kiterjesztése Kolozs, Alsó-Fehér, Szolnok-Doboka és Hunyad vármegyékre, az 1909. évben pedig Szilágy megye szerepelt. Mivel azonban előterjesztés nem érkezett Szolnok-Dobokából és Hunyadból, ezért Szilágy megyét vonták be a gazdasági programba. Ugyanakkor elutasították Nagy-Küküllő megye főispánjának 1906. évi kérvényét, amelyben 5 magyarlakta községének bekapcsolását kérte a gazdasági programba. Következetlenségre vall, hogy Alsó-Fehér megye főispánjának kérését viszont – hogy a megye 58 magyarlakta községére terjedjen ki az akció – Koós Mihály elfogadta ugyanabban az évben. MOL. K184. FM. XII/3. 564. 112. 46582/1910., 28145/1909., 18675/1908., 50636/1907., 67234/1906., 19231/1907., 67579/1906.

33 A községek: Zselyk, Sófálva, Tacs, Nagysajó, Magyarnemegye. Rendkívül bizalmasan kezelték az ügyet, a főispán és a gazdasági felügyelőség tudott róla. MOL. K184. FM. XII/3. 564. 112. 8791/1911.

34 MOL. K184. FM. XII/3. 564. 112. 28145/1909., 18675/1908.

35 A székelyföldi szövethatóság támogatására a költségvetés 70.000 K-t biztosított az 1902. évre, amely összeg a következő években is fennmaradt. A költségvetést kiegészítették azok az egyéb tételek, amelyek az ország többi részében is szokásosak, és a minisztérium rendes kiadásaiban nyertek elszámolást.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból

1910-ben 600.000 korona volt a költségvetés nagysága (ebből 528.009 K-t használtak fel).³⁶ 1911-ben szintén 600.000 korona állt a rendelkezésre. „Az 1912. évi abnormális időjárás által okozott gazdasági bajok enyhítésére” az 1913. évre viszont a minisztérium 1,5 millió koronát utalt az akciónak.³⁷ A kettéosztás után mindkét kirendeltségnek az 1914/15. évi költségvetés 400.000 koronát adott felhasználásra.

A gazdasági programnak, különösen az első 3-4 évben, nagy közönnyel kellett megküzdnie, több helyen tartózkodással, gyanakvással, sőt egyesek „rosszakarató gáncsoskodással” fogadták a segítséget. Az akció a mezőgazdaság belterjesebbé tételére, az állattenyésztés fejlesztésére, ill. a falusi társadalom megszervezésére helyezte a hangsúlyt.

Falusi gazdakörök alakításával létrehozták azt a magot, amely befogadója, lebonyolítója lett a segélyakciónak, képviselve a község gazdasági érdekeit. 1906-ra 206 működött 10.971 taggal, 1909-re 460 gazdakör 23.509 taggal, 1911-re pedig 555 gazdakör 28.199 tagot számlált. Egy községben átlagosan 40-50 fő volt a gazdaköri tagok száma. A gazdakörök gyakorlati tevékenysége kiemelkedő volt. *Előadások szervezésével* a gazdasági, közigazgatási és jogi ismereteket közvetítették, nyáron a mezőn tartottak gazdaköri összejeveteleket.

1906-tól a gazdakörök tagjainak, vezetőinek (papok, tanítók) *gazdasági tanulmányutakat* szervezett a kirendeltség. Kezdetben az algyógyi m. kir. földműves iskolába, 1908-tól szász községekbe, rá egy évre pedig egyes magyar és székely szövetkezetekhez utaztak a fejlettebb gazdasági technika elsajátítása érdekében.³⁸

A gazdakörök keretében kerültek megrendezésre a *háziipari tanfolyamok* a székely bazárok eladási eredményei alapján, elsősorban a kereseti alkalmak növelése céljából. A tanfolyamok végzettjeit az akció segítette ahhoz, hogy nyersanyagokhoz, ill. munkagépekhez jussanak.

Több esetben a gazdakörökből fejlődtek ki a *szövetkezetek*. A *hitelszövetkezetek* terén a kirendeltség az akció előtt már meglévő (1902-ig 126 volt, 1911-re 287 lett) szövetkezeteket, a kölcsönnyújtás mellett, egyéb gazdasági feladatokra is képessé tette, pl.: parcellázások keresztülvitele,

36 Jegyzőkönyv a Székely Társaságok Szövetségének 1910. Aug. 23-án Gyergyószentmiklóson tartott ötödik rendes közgyűléséről. Marosvásárhely, 1911. 35.

37 MOL KI84 FM XII/3. 917. 128. 32028/1913.

38 A barcasági szász községek akkoriban a legfejlettebb és leppolgárosultabb parasztok voltak Erdélyben. Meghökkenítő urbanizációs fokot mutattak, szinte minden településen emeletes községháza és iskola, villany, vízvezeték, telefon, távirtda, nyilvános fürdő, polgári kaszinó, népkönyvtár volt. Gazdálkodásuk példaértékű: tagosított határ, kitűnő tenyészállatok, modern gazdasági gépek, modern lehelő kultúra, községi közvágóhíd, alábetonozott istállók, cementezett aljú trágyatelepek, szivattyúval felszerelt trágyalé-kutak. Vö. ENESEI Borner Béla: Az erdélyi szászok mezőgazdasága. Győr, 1910.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából

tenyészállatok beszerzésének finanszírozása stb. Az Országos Központi Hitelszövetkezet Marosvásárhelyen és Brassóban létesített kirendeltséget. *Fogyasztási szövetkezetek* az infrastruktúra hiányosságából adódó kereskedelmi verseny miatt születtek meg, elsősorban a falvak saját kezdeményezésére, a kirendeltség anyagi támogatásával. 1909-re 139, 1911-re 162, Hangya alatt álló fogyasztási szövetkezet létezett, amelyek központi raktára Nagyenyeden volt, ahonnan nemcsak árukkal látták el a községeket, hanem az irányítás is onnan történt. Az *értékesítő szövetkezetek* kedvezőbb eladási lehetőséget biztosítottak Székelyföld termékeinek a Magyar Gazdák Vásárcsarnok Ellátó Szövetkezete segítségével. A MGVE a székelyföldi termények értékesítésével (gyümölcs, lóheremag, vaj, tojás), ill. a Székelyföldön a gazdasági szükségletek beszerzésében (vetőmag, gazdasági gépek) nagyban csökkentette a térség forgalmi piacoktól való távolságát. 1906-tól a főbb mezőgazdasági termékek értékesítését öt *szövetkezeti gabonaraktár* oldotta meg, értékesítésben szintén a MGVE segített. A szarvasmarhatenyésztést próbálta a kirendeltség jövedelmezővé tenni a *tejszövetkezetek* alakításával 1903-tól. Egyrészt ez a tejelő fajták meghonosítását eredményezte, másrészt a főleg igavonónak használt erdélyi magyar marha tenyésztése során gazdasági melléktermékként szerepet játszó tej értékesítéséhez, mint jövedelemforráshoz való hozzájutást eredményezte. A tejszövetkezetek alakítását a kirendeltség pénzsegéllyel támogatta, a tej feldolgozását és értékesítését pedig felügyelte a kirendeltség. Míg 1903-ban csak 4 tejszövetkezet létezett, 1911-re már 49. A tej kedvező értékesítése – 1908-ban közel 1 millió korona évi forgalmat bonyolítottak le – a tehénállomány növeléséhez, valamint a takarmányozás javításához járult hozzá. Az 1908. évben kezdtek alakulni kölcsönösségi alapon az *állatbiztosító szövetkezetek*, s 1913-ra 237 szövetkezet létezett a Magyar Kölcsönösségi Állatbiztosító Társaság keretében, amelynek felügyelősége Marosvásárhelyen volt 1909-től.³⁹

A gazdakörök és abból kinövő szövetkezetek közös otthonául ún. *népházak*, vagy szövetkezeti házak szolgáltak 1908-tól. A népház a falu szellemi, társadalmi és gazdasági életének központja volt. Itt kapott helyet a gazdakör, a népkönyvtár, a gépszín, itt tartották a gazdasági előadásokat, összejöveteleket, megbeszéléseket. A fogyasztási szövetkezet boltja, a tejszövetkezet helysége és az összes szövetkezetek közös irodája is itt volt. 1909-re 17 létesült ígás és kézimunkán, legtöbb helyen a község által ingyen adott telken a falu (átlag kb. 4800 K) és a kirendeltség anyagi (átlag

39 A biztosított állatállomány 4 1/2 %-os kártérítését a tagok viselték kölcsönösen, azon felüli kár esetén a M.K.Á.T. adott kártérítést 14 %-os viszontbiztosítási díj ellenében. 1909-ben 55 községben 2379 gazda 6293 db. állatját biztosította 1.150.632 K értékben; 1911-ben 173 községben 7701 tag 16.807 db. állatot biztosított 4.239.710 K értékben.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiából kb. 3000 K) áldozatából. 1911-re már 44 működött az ún. erdélyrészi kirendeltség keretében.

Kezdetől fogva a kirendeltség a népkultúra fejlesztésére ún. falusi *népkönyvtárakkal* látta el a községeket, ill. a kérvényező gazdaköröket.⁴⁰ 1906-ban 222, 1911-re 362 népkönyvtár létezett.

A gazdasági ismeretek terjesztésére *gazdasági szaktanár* működött 1904-től a székelykeresztúri, 1906-tól a csíksomlyói tanítóképzőkben. A Csíkszeredai m. kir. földművesiskola kétéves tanfolyamú képzése 1905-től képzett munkavezetőket. Tordán 1906-ban nyílt meg a névadó polgár mintegy 122.000 koronát kitevő magánvagyonából, a kirendeltség anyagi támogatásával az ún. Szabó József-féle kisebb magyar gazdasági iskola.

A helyes gazdálkodási mód megismertetése céljából *mintagazdaságokat* hoztak létre a Székelyföldön.⁴¹ 1910-ben Székelykeresztúron az állami tanítóképző mellett alakult egy 20 holdas mintagazdaság, 1911-ben Maros-Torda vármegyében Fedd községben pedig egy 54 holdas gazdaságot alakított ki a tordai iskola egyik végzett növendéke volt iskolája számára.

Az akció a földművelés terén a belterjesség és a termelékenység növelésére törekedett. E célból javította a *trágyakezelést és a trágyázás* módját, megszervezte a gazdakörök műtrágya-megrendeléseit is, 1910-ig vállalva a szállítási költségek fedezését. A székelyeknek a műtrágyától való viszolygását a kirendeltségnek sokszor csak csalafintasággal sikerült eloszlatni. Így történt ez Korond esetében is. A község egyik közlegelőjének, az országútról is jól látható részén szóratta el a titokban Enesei Dorner Béla udvarhelyi megbízott a műtrágyát összfel, mégpedig monogramjának formájában. Nyár elején, mikor zöldülni kezdett a fű, a többi növényzet közül élesen kiváló betűk megtették a hatásukat. Így barátkoztak meg a korondiak a műtrágyával. A műtrágyázással nőtt a termelékenység, belterjesebb lett a földművelés.⁴² 1908-tól az akció *trágyatelepek* létesítéséhez is hozzájárult, államsegéllyel. 1911-től pedig elkezdődtek a műtrágyázási kísérletek.

A terméshozamot 1903-tól *vetőmagkiosztással*, kicseréléssel támogatta az akció a vételárhoz való hozzájárulás könnyítésével. Elsősorban a takarmánynövények meghonosítására törekedtek az állattenyésztés és tejgazdál-

40 A minisztérium 100, ill. 150 kötetes könyvgyűjteményt és egy könyvszekrényt adott segélyképpen. A népkönyvtár létesítésének feltétele elegendő (100 fő) írni-olvasni tudó magyar lakos volt. Minden községi lakos ingyen használhatta a könyvtárat. Kezdetben a minisztérium a gazdakörök népkönyvtárral való felszerelését találta helyesnek, később szorgalmazta, hogy a községek legyenek a kérvényezők, ne a – bármikor megszűnhető – egyesületek. MOL KI84 FM XII/3. 480.112. 22518/1906.

41 Erdőszentgyörgy (Maros-Torda vm.), Siménfalva (Udvarhely vm.), Illyefalva (Háromszék vm.), Csíkszögöd (Csík vm.), Marosfőszentpál (Kisküküllő vm.) községekben.

42 ENESEI Dorner Béla: *Székelyföldi esetek: erdélyi gazdasági emlékek, elbeszélések*, Budapest, 1940. 31-32.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
kodás érdekében. A székely környezeti viszonyokon jól jövedelmező len-, kender- és komlótermelést már az első években propagálta az akció: mesterséges kenderáztatók, vetőmagosztás és a székelykeresztúri lenbeváltó támogatásával.

A kirendeltség 1904-ben kezdett hozzá a filoxéra által elpusztított szőlőterületek felújításához Maros-Torda, Kis-Küküllő, Torda-Aranyos vármegyékben: agrogeológiai vizsgálatok, ingyenes, ill. mérsékelt áron meginduló vessző- és oltványkiosztás által. A felújítási munkálatokat a Marosvásárhelyi Szőlészeti Borászati Főfelügyelőség irányította szőlészeti munkavezetők kinevezésével. A Kis-Küküllő megye székhelyén, Dicső-szentmártonban 1909-ben szőlőmunkásképző iskola nyílt meg. A *gyümölcsstermesztés* terén a kirendeltség a helyi viszonyoknak megfelelő gyümölcsoltványok kiosztását és elültetését biztosította, 1903-tól az aszalást és szeszfőzést is fejlesztették. A *zöldségtermesztés* fejlesztésére 1904-ben Szovátán és Sepsiszentgyörgyön bolgárrendszerű kertészetet hoztak létre. Tanítóknak zöldségtermesztés-ismertető füzeteket osztottak ki, korán érő magokkal együtt. 1910-től a községi iskolák mellett elindult a házi veteményeskertek létesítése is.

A minisztérium engedélyével *gazdasági gépeket* és eszközöket adott a kirendeltség a gazdaköröknek közös használatra. Ugyanis a drága gépeket egy gazda egyedül nem tudta kifizetni, viszont a gazdakör már igen. Az akció hozzájárult a gépvásárlások költségeihez, évről-évre csökkenő mértékben. Míg 1903-ban a vételár 47%-át, addig 1909-ben már csak 23%-át fizette ki a kirendeltség. 1906-1908 között évi 50-60.000 koronát áldozott a kirendeltség a gazdasági gépekre. Helyi, elsősorban a marosvásárhelyi és a sepsiszentgyörgyi gépraktárból szerezték be a hazai gépeket, amelyeket 1903-tól gépbemutatók és népies füzetek ismertettek meg a gazdákkal. 1909-től az egyes gazdakörök gépszíneket is létesítettek, 1911-ig mintegy 105 alakult.

Nagy sikert könyvelhetett el az akció a *legelőügy* terén. 1904-ben a legelőjavítási munkálatok elvégzéséhez még állami támogatással sem voltak hajlandók hozzáfogni, mert „irtóztak a tenyeres munkától”, addig a rákövetkező években a megítélt pénzekért már versengtek. A kezdeti ellenállást 1905-re a lelkesedés váltotta fel, csupán a készpénzkiadást igénylő feladatokat vállalta fel az állam. 1910-re 147 községben több mint 80.000 holdon végeztek munkálatokat. Bérlet útján közös használatú legelőket is létesítettek az értékesebb növendékállatok részére. Az 1908. évi XLIII. tc. a községek legelővételeinek könnyítésére tartalmazott intézkedéseket. 1911-től elkezdődött a gazdakörök kezdeményezésére a *rétfelújítás* is.

A legelőjavítási munkák és a legelőgazdálkodás hatására feljavult, ill. kicserélődött a térség állatállománya. A minisztérium gazdasági felügyelők

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából útján megfelelő mennyiségű és minőségű tenyészállatokhoz (tenyészbika, tehén, üsző, sertés, juh, nyúl) jutatta a községeket – a fajtaváltások kitűzésével összekötve – a vételárhoz való hozzájárulással. Három félévi részletfizetést vagy a vételár max. 30%-os mérséklését tették lehetővé a községeknek. Az állattartás feltételeit a házi kezelés és a községi bikaistállók építésével javították. A lótenyésztés terén az akció segélyben részesítette azokat a községeket, amelyek nem voltak képesek kiszolgáltatni az állami fedezettési állomásokhoz szükséges takarmánymennyiséget, ill. méneket helyeztet el ingyen a távol eső településeken a székely lovak tenyésztése érdekében. Mintabaronfi-telepeket létesített a kirendeltség a székelykeresztúri, sepsiszentgyörgyi, kézdivásárhelyi és Csíkszeredai oktatási intézményekkel kapcsolatban. Gyergyóditróban, Székelykeresztúron és Marosvásárhelyen pedig mintaméhéseket hoztak létre. 1906-tól papok, tanítók és gazdák részére tanfolyamok kezdődtek, 1905-től méhészeti segélyek kiosztása indult meg. Mindenből a legszebb tenyészanyagot gazdaköri *állatkiállítások és díjazások* keretében állították ki 1904-től.

A székelyföldi szegény községek elegendő egészséges ivóvízzel való ellátását már az 1906. jún. 11-i 22800/IX.1-es miniszteri rendelet tervbe vette, annak megvalósítása 1907-től indult meg. A kirendeltség műszaki közvegi⁴³ elkészítették a kiviteli terveket és a költségvetést, majd a községnek nyilatkozni kellett, vállalja-e a vízvezeték vagy kútúrások közben felmerülő költségeket. A falu anyagi erejét az államsegéllyel egészítette ki, ill. a kirendeltség egy-egy vállalatnak adta ki a munkálatokat, felügyelve a kivitelezésre. 1909-1911 között 38 községben oldódott meg a vízellátás 236.032 korona segélyből. 1907-től a vízmosások megkötésére, a *vízrendezésre* is gondot fordított az akció, valamint a községi közlegelőkön csordatatók létesítésére is megoldást találtak.

1906-ban kezdtek el foglalkozni az *ingyenes jogsegély* szervezésével. 1907 januárjától Marosvásárhelyen, 1909-ben Székelyudvarhelyen ügyvédek álltak a rászorulóknak rendelkezésére.

A *hitelviszonyok javítására* az akció a váltókölcsonök helyett az előnyösebb hosszúlejáratú törlesztéses kölcsönök kialakítására törekedett. 1904-ben Marosvásárhelyen a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetét állították fel, a Kis-Küküllő vármegyei Takarékpénztár és a marosvásárhelyi Agrártakarékpénztár is e szellemben folyósított kölcsönöket. 1905 végén a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete és az Országos Központi Hitelszövetkezet együttes kölcsönnyújtási megegyezése lehetővé tette a törlesztéses jelzálogkölcsonök olcsó kamatát kedvező visszafizetési feltételek mellett a birtokérték 75%-ig.

43 1907-től alkalmaztak egy segédmérnököt a vízvezetési tervek elkészítésére, aki mellett 1908-tól egy ideiglenes műszaki napidíjas állt.

Rendkívüli segítségnyújtásra csak azokban az esetekben került sor, amikor közvetlen és egyéni segítekkel lehetett helyreállítani a gazdasági rendet, pl. tűzkár, jégverés okozta károk esetében. Nagyobb jelentőségű volt a szárazság által sújtott vidékek gazdáköreinek takarmány- és élelmszer-beszerzése körüli segítségnyújtás.

A romániai kivándorlás ellensúlyozására az akció külön székelyföldi *munkásközvetítést* szervezett. 1904 őszén felhívta minden hazai vállalat figyelmét, hogy a képesítéshez nem kötött, csak kézi erőt igénylő munkákban székelyeket alkalmazzanak. A kirendeltség vállalta a munkásközvetítést és a szállás biztosítását.⁴⁴ 1904-től megindult a cselédközvetítés is. A sok kritika (kivándorlás ellensúlyozása helyett a Székelyföldről való elvándorlás) hatására 1909-re felhagyott ez irányú tevékenységével a program. 1905-ben indult el a *munkásvédelem* ügye: a földművelési minisztérium engedélyével 1825 munkást írtak be a Gazdasági- és Munkáscselédpénztárba baleset ellen biztosítás vállalásával.

A 1905-ig *bányászattal* is foglalkozott a segélyakció: geológiai kutatásokat végzett, bányászati viszonyokat tanulmányozott. Megoldotta a köpeci szénbányászok lakásproblémáját az 1904-re felépült munkásházakkal. Kiadványaiban sürgette az *infrastruktúra* fejlesztését: a székely körvasút építését és a Maros felső szakasza tutajozási tervének kidolgozását. A *székely fürdők és ásványvizek* forgalmának növelését is programjába vette vizek analízálása és szakkönyvek megjelentetése által.

A miniszteri kirendeltséget fennállása alatt sok *kritika*, sőt sokszor támadás is érte. Bírálták a segélyek szétosztásáért, többször felhozták az akció hibájának, hogy „aprólékos dolgokban fecsérli el erejét ahelyett, hogy a bajok alapját képező hitelrendezést támogatná teljes erővel.”⁴⁵ Maga a vezetőség is elismerte, hogy „jó szándékkal kieszelt tervei nem bizonyultak sokszor célszerűnek”, kiemelve, hogy „évtizedes mulasztásokat és hátramaradást párévi munkával helyrehozni nem lehet”⁴⁶ A hibák ellenére a kortársak is *méltányolták*, hogy a kirendeltség következetessége folytán „nagy, messze jövőre kiható” eredményeket tudott felmutatni, „(a gazdaközöség)... létalapját ...kiépítette, megélhetési forrásait kinyitotta, mert utat mutatott a hasznos munkálkodásra, megtanította népünket önmagáért és a haza boldogulásáért dolgozni... Az elhagyott faluba életet, munka-

44 Az akció első öt évében mintegy 493 férfi nyert elhelyezést kőszénbányákban, téglagyárakban, fűrésztelepeken. 1908-ig 6138 férfi nyert magyarországi uradalmban elhelyezést időszaki mezőgazdasági munkára nagyrészt aratásra, répaművelésre. Különböző gyárakban 346 lányt helyeztek el, ebből a komáromi selyemfonodában 261 székely lány kapott állandó munkát.

45 RÓTH András Lajos: *Dorner Béla, a székely gazdák nevelője*. In: Székelyföld, 1999. III. évf. 10. sz. 60.

46 Róth: i.m. 73.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiából kedvet vitt és a reményt vesztett nép megtudta, hogy a megélhetés feltételeit itthon önmaga is megszerezheti, megtalálhatja.⁴⁷

A székely akciónak nem volt rá elég ideje és lehetősége, hogy kiforrja magát, beteljesítse céljait. Sorsát a „nagypolitika” megpecsételte. Az 1910-es években kibontakozó politikai válság elterelte a figyelmet a székely kérdéstről. Ugyanakkor a lehetőségei is korlátozottak voltak. A még uralkodó gazdasági liberalizmus elvei mellett szembe kellett nézni az anyagi eszközök által szabott lehetőségekkel, a többi minisztérium érdektelenségével, esetlegesen és szórványosan megszülető intézkedéseivel.

47 Székely-Udvarhely, 1909. XV. évf. 89. sz.

A SZÉKELYSÉG-TUDAT VÁLTOZÁSAI

1939-ben megjelent könyve előszavában Böződi György a székelységet „az erdélyi magyarság legnagyobb egységben élő csoportjának” nevezi.¹ E sommás meghatározás ma is érvényes. A *székely-magyarok* mintegy 800.000 lelket számláló, a romániai összmagyarság mintegy 45,2%-át kitevő népessége² a jelenlegi Hargita, Kovászna és Maros megyében él, illetve kisebb és szórt csoportokban Fehér és Kolozs megyében. E népesség magyar etnikai identitását, melyet egyébként valamennyi jelenkori népszámlálás félreérthetetlenül igazol, nem vonja ma már kétségbe egyetlen komoly és tisztességes szándékú kutató sem. Az is tagadhatatlan viszont, hogy létezik *székely regionális öntudat*: olyasféle ez, mint a magyarországi hajdúk, palócok, vagy a mai Románia viszonylatában, a Nyugati Sziget-hegységben élő mócok önazonosság-tudata; mely semmiképpen sem rokonítható mondjuk egyes francia tartományok (Burgundia, Bretagne, Elzász, Lotaringia) népének markáns nyelvi-nyelvjárási jegyeken és történeti gyökereken nyugvó csoport-tudatával. Ez olvasható ki a „legnagyobb székely”-ként tisztelt, valamint a hun-székely eredetmítosz egyik apostolaként számon tartott Orbán Balázs 1890-ben kelt végrendeletének egyik passzusából is: „családdal nem lévén megáldva, a magyar népet tekintem családomnak s azt is kívánom fő örökösömmé tenni.”³

Mégis: az 1990-es évek kezdetének szabadság-révületében körvonalazódni látszott egy, a politikai életben helyet követelő irányzat, mely indokoltnak és szükségesnek vélte a székely etnikai szeparatizmust. E törekvés hátterében egy kis létszámú, ám igen radikális csoportosulás állott: a székelykeresztúri *Székely Ifjak Fóruma*. G. Borbély Levente, a csoport fő mozgatója és teoretikusa egy 36 oldalas, sokszorosított kis „belső kiadványában tette közzé a SzIF történeti és ideológiai keretbe ágyazott cselekvési programját. Itt szó esik egy bizonyos székely „etnosz”-ról, melyet a szerző vélhetően a sztálini nemzetdefiníció modelljéből kiindulva határoz meg: „Az etnosz egy olyan emberi közösség, amelyet a következő tényezők

1 BÖZÖDI György: *Székely bánja*. Második kiadás. Bp., 1939. 5.

2 KOCSIS Károly: *Erdély etnikai térképe*. Bp., 1997.

3 Orbán Balázs végrendelete. In: *Székelység*. 1990/1.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából

kovácsoltak össze: a közös származás, sors és történelem, az ennek folyamán kialakult közös anyagi és szellemi műveltség, az ennek megfelelően kialakult társadalmi, politikai szerkezettel és *etnikai öntudattal*, amely mindezeknek az élő tárháza.” A felsorolásból – aligha véletlenül – kimaradt a nyelv. E mulasztásra szerzőnk később visszatér: „...a nyelvet illetően azt is kell tudni, hogy egy népnek három nyelve van: a beszélt, az írott és az énekelt. Ebből a hátróból [a székelyeknél] csak egy lett finnugor (magyar).” A jobb érthetőség kedvéért ezt bővebben kifejti: „...nem a beszélt nyelv határozza meg egy közösség mibenlétét, hanem a tudat. Ha nem így volna, az amerikai négek, akik angolul beszélnek, lelkes angolok kéne legyenek; az írek pedig, akik már rég ‘elfelejtették’ a kelta ír nyelvet és angolul beszélnek, ugyanúgy. Harlem, Dublin és Ulster bizonyítják, hogy nem így van.”⁴ A SZIF által kavart vihar – a magyar médiákban és közéletben – alighanem jóval csendesebb és rövidebb életű lett volna, ha a román sajtó- és politikai nyilvánosság nem pontosan ugyanakkor röppenti fel a korábban meglehetősen mellőzött székely-kérdést, mégpedig helyenként a G. Borbély Levente-féle érveléshez igen közel álló módon. Egy temesvári román lap újságírója írta ezidőtájt: „...a nyelv nem lehet a nemzet egyedüli meghatározó kritériuma (lásd Dél-Amerikában a spanyolul beszélő argentinok, bolíviaiak, kolumbiaiak, peruiak, venezuelaiak stb.). Következésképpen, az osztrák-magyar dualizmus idején elmagyarosított, de nemzeti öntudatukat megőrző székelyek vissza kell kapják nemzeti státuszukat...”⁵

A román közvélemény e kérdésbeni tájékozatlansága – amit tudatosan ki is használ az idézett cikkíró – egyáltalán nem meglepő. A Román Akadémiai Kiadó és a Politikai Kiadó közös gondozásában, 1966-ban megjelent négykötetes, a román kultúrában úttörő szerepet betöltő lexikon (Dicționar Enciclopedic Român) a székelyekről a következőket írja: „...az Árpád vezette magyar törzsszövetséghez csatlakozott, türk nyelvű népek egybeolvadásából keletkezett népesség. Kezdetben a székelyeket Bihar tájain telepítették le, a XII. század közepe táján a Küküllők vidékére, majd a XIII. század kezdetén a Kárpát-kanyarulat övezte térségbe.”⁶ E meghatározás elfogadható, vagy legalábbis egyezik a kutatások akkori állásával, csupán egyetlen apró hiányosság róható számlájára: nem világosítja fel a román olvasót arról, milyen nyelven beszélt a „türk nyelvű népek” eme kevéreke a könyv megjelenése idején... Egyébként érdekes az a mód is, ahogyan kezelte ezt a kérdést a közelmúlt román történetírása meg tankönyvirodalma. Áttekintve a hatvanas-hetvenes évek jelentősebb történelmi szintézise-

4 G. BORBÉLY Levente: *A székelység és szerepe térségünkben*. Székelykeresztúr, 1991. 7.

5 POIENARU, Eugen: O minoritate în majoritate: secuii din România. In: *Gazeta de Vest*. 1991/62,

6 Dicționar Enciclopedic Român. IV. B., 1966. 349.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából

it, azt érezzük, hogy a székelyekről (származásukról, népi önazonosságukról) szóló passzusok a szűkebb szakmai köröknek szánt munkákban a legvilágosabbak, míg a tágabb olvasóközönséget megcélzó írások – akárcsak a tankönyvek – mint szigorú tabut kerülgetik a székelyek etnikai hovatartozásának kérdését, az általuk beszélt nyelv megnevezését. Szándékosan történt ez így, vagy véletlenül, feltételezve, hogy az olvasó e kérdésekben amúgy is tájékozott? Akkor viszont miért kellett a dolgokat a szakembereknek részletesen elmagyarázni? A szándékos vagy véletlen mulasztások következménye viszont eléggé egyértelmű. A kolozsvári egyetemen még él az emléke annak a középkor-történeti vizsgának, melynek során David Prodan akadémikus a jelentkező hallgatók többségét kíméletlenül megbuktatta, mert képtelenek voltak válaszolni egy általa eleminek vélt kérdésre: „*Milyen nyelven beszélnek a székelyek?*”

De vajon tájékozottabb e tekintetben a magyar közvélemény?

Nos, Erdélyben a Székelyföldön kívül élő magyarok is tudják, hogy székely honfitársaik magyarul beszélnek, és magyarnak vallják magukat. Magyarországon viszont, az 1940-es évek végétől kezdődően egyetlen tankönyv sem akadt, mely világosan elmagyarázza: kik a székelyek, hol élnek, milyen nyelven beszélnek és mely néphez tartozónak tekintik magukat? Ugyanez mondható el az ötvenes-hatvanas-hetvenes évek ismeretterjesztő történelemkönyveiről: a székelyekre vonatkozóan ezekben is legfeljebb ködös utalásokat találunk (pl. Dózsa György „székely nemes” voltára).⁷ A magyar közvélemény székely-kérdésbeni tudathasadásos állapotát, tájékoztatatlanságát, illetve felemás tájékozottságát Für Lajos vázolta, 1972-ben megjelent írásában: „Aki rádióban székely és csángó népdalokat hall; hallja, esetleg éneklí is Kodály *Székely fonóját*, látja a székely népballadák iránt megélnékült érdeklődést; az iskolában Mikesről, Tamásiról tanul; tudja, hogy Bartók életművében milyen eszméltető szerepet játszott a székely népzene; olyan iskolába jár, olyan laktanyában szolgál, amely nevét Gábor Árontól kapta, olyan tsz-ben dolgozik, futballcsapatban játszik, amelyet a székely Dózsa Györgyről kereszteltek el – abban felmerülhet a kérdés: kik is ezek a székelyek, miért olyan különös, amit ők műveltek, ami tőlük ered: varrottas, faragás, zene, humor, dialektus? Miért olyan különös és mégis olyan közeli, annyira a miénk, mintha valahol gyermekkorunkban már átéltük, ismertük volna, csak aztán elfelejtettük?” El, mégpedig oly mértékben, hogy midőn a hetvenes évek elején, Magyarország egyik vidéki egyetemén megismételték (tán nem is tudva a kolozsvári előzményről) a

7 Lásd erre vonatkozóan: HECKENAST Gusztáv–INCZE Miklós–KARÁCSONYI Béla–LUKÁCS Lajos–SPIRA György: *A magyar nép története. Rövid áttekintés.* Harmadik kiadás. Bp., 1953.; CENNERNÉ Wilhelmb Gizella: *Magyarország történetének képekönnyve,* 896-1848. Bp., 1962.; UNGER Máttyás–SZABOLCS Ottó: *Magyarország története.* Bp., 1973.

Prodan-féle kísérletet, azaz a történelem és földrajz szakra felvételizőknek, a szóbeli vizsgán nekiszegezték a kérdést: „*milyen nyelven beszélnek a székelyek?*”; nos, akkor itt egyetlen diák sem akadt, aki helyesen válaszolt volna. „Ebben a tájékozatlanságban – véli Für Lajos – mégis talán az a legriasztóbb, hogy nem látszik egészen őszintének. Mert aligha lehet igaz, hogy bölcsésznek készülő ifjak ne tudnának semmit a székelyekről.”⁸

De térjünk vissza G. Borbély Levente fejtegetéséhez. Ő a csonkított sztálini pontok alapján definiált közösséget székely etnosznak nevezi, érezvén talán, hogy ez nem felel meg azon kritériumoknak, melyek a polgári nemzet egyéniségét meghatározzák. De néhány oldallal odébb a székelység mégis nemzetként jelenik meg, mégpedig a szó modern értelmében. Az etnosz (amit magyarul egyszerűbb lett volna talán népnek nevezni) valamilyen módon nemzetté vált, csak az nem derül ki: hogyan?⁹

Joggal kérdezheti bárki: minek ennyit vitázni a SzIF 1991-es programjával, hiszen a konjunktúra által túlgerjesztett vihar – ha ugyan nem túlzás annak nevezni ezt a minden tömegbázist nélkülöző fellángolást – már évekkel ezelőtt elcsendesedett. Meg aztán a hasonló elméletek ellenében a történetírás érvei amúgy sem sokat érnek. Nincs is szó vitáról, csupán egy jelenség regisztrálásáról: az 1990-es évek elején megszületik egy elmélet, mely a feudalizmus-kori Erdély egyik kiváltságos rendjét, a *székely nációt* (natio siculica), az *Unio Trium Nationum* egyik tagját (mely azonban ‘náció’-ként, azaz rendi kategóriaként már az újkorban gyakorlatilag megszűnt, kiváltságai felszámolása nyomán), modern nemzetként igyekszik feltámasztani. Eltekintve itt a háttérben meghúzódó napi politikai okoktól, és kissé leegyszerűsítve a dolgokat: arról van szó, hogy régióink fejlődésének specifikumai, belekényszerítve bizonyos egyetemesnek vélt, de mereven sehol sem alkalmazható sablonokba, mindez megtévezve egy adag terminológiai következetlenséggel, fura félreértéseket eredményezhetnek. És ezért csekély mértékben hibáztathatók a szakma dilettánsai, vagy a különböző – olykor ellentétes – táborok politikusai, akik előszeretettel építik elme-futtatásaikat efféle félreértésekre. E helyzet létrejöttében jelentős felelősség terheli a történetírást, mely ez idáig szinte teljesen mellőzte a székelyek rendi öntudata és nemzeti identitása közti párhuzam vizsgálatát, mely különösen érdekes abban a korban, amikor Közép-Kelet-Európában a modern nemzetek kialakultak.

Jelen sorok írója ez utóbbi kérdést egy Szűcs Jenő által, még 1970-ben megfogalmazott gondolatból kiindulva közelítette meg: „Ha a XIX. században kérdőíveket osztanak ki az emberek csoportlojalitását illetően, akkor a tipikus feleletek effélék: valaki elsősorban francia vagy magyar, má-

8 FÜR Lajos: Milyen nyelven beszélnek a székelyek? In: Tiszatáj. 1972/8. 57-66.

9 G. BORBÉLY Levente: *i. m.* 16-33.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából
sodszorban katolikus vagy protestáns, radikális vagy konzervatív, harmad-
szorban bretagne-i vagy zalai, negyedsorban X egyesület tagja, Y futballcsa-
pat szurkolója és így tovább. Ha 1300-1500 táján ugyanilyen kérdőíveket
osztottak volna szét (s a történész nem egyebet tesz, mint kérdőíveket tart a
források elé), akkor a tipikus feleletek így hangzottak volna: valaki
elsősorban a római Szentegyház tagja (vagy görög rítusú, vagy mohamedán
stb.), másodsorban X *dominus* vazallusa vagy familiárisa, bretagne-i vagy
zalai, harmadsorban lovag, polgár vagy paraszt, negyedsorban a francia
vagy magyar korona alattvalója, 'híve', ötödsorban pedig 'francia' (a szó
tágabb, 'nemzetiségi' értelmében, mely még mindig csak a francia Északot
jelenti) vagy magyar.¹⁰

Vegyük tekintetbe azt is, hogy a „natio siculica” kötelékébe tartozók
azért sem vallhatták magukat „gente Hungarus”-nak, mert ezzel lemondtak
volna azokról a kiváltságokról, amit a székelyek három rendjéhez (Trium
Generum Siculorum) való tartozásuk biztosított. Másképpen látta azonban
a dolgokat az, aki számára idegen volt Erdély különös rétegződésű rendi
társadalma, mint például az olasz Giovanni Gromo, János Zsigmond feje-
delem katonai tanácsadója; aki Erdélyben négy etnikumot vélt felfedezni: a
magyarokat, szászokat, lengyeleket és cigányokat. Felfigyel a székelyekre
is, kitérve azokra a jellegzetességekre, amelyek őket a vármegyei magya-
roktól megkülönböztetik, de másságukat nem tartja etnikai lényegűnek.¹¹
Hasonlóképpen vélekedett a XVII. század végén a bolognai Luigi
Ferdinando Marsigli. Világlátott, nagy tudású ember lévén, aki előzőleg a
nemzeti fejlődés magasabb fokán élő népek közt járt-kelt: az erdélyi ren-
dekre alkalmazott 'nácio' megnevezés őt nem téveszthette meg. A fejede-
lemség területén Marsigli a következő népeket vette számba: magyarok,
szászok, románok, görögök, örmények, „anabaptisták” (a Bethlen Gábor
által letelepített habánokat nevezi így) és cigányok. A magyarok tekinté-
ben ő is pontosít: vannak „igazi magyarok”, akik többnyire a síkvidéken
élnek, és ott vannak a hegyek közt meghúzódó „Siculia” lakói, a *székelyek*.
Ugyanazt a magyar nyelvet beszélik ők is, különbség csupán a kiejtésben,
na meg a székelyeknél előforduló néhány „szittyá szóban” észlelhető.
Feltehetően kísérői figyelmeztették Marsiglit a székelyek „nem igazi ma-
gyar” voltára (lásd a rendi társadalmakban élők Szűcs Jenő által vázolt
gondolkodásmódját), de ő átlát a rendiség szitáján, jóllehet számára a nyelv
nem egyedüli kritériuma az etnikai hovatartozásnak: az egyaránt németül

10 SZŰCS Jenő: *Nemzet és történelem*. Bp. 1984. 89.

11 ENDES Miklós: *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története*. Bp., 1935.72.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából beszélő szászokat meg habánokat más-más népnek tekinti, figyelembe véve származási helyük, vallásuk, műveltségük és életmódjuk különbözőségét.¹²

Valótlanságot állítanánk viszont azzal, hogy Erdély etnikai realitásait csak az idegenek voltak képesek tisztán látni. Bíró Sámuel, az erdélyi unitárius közösség nagy tekintélyű egyénisége, a kincstári ügyek jeles szakértője, az I. József által kinevezett „Landesdeputation” megbecsült tagja írja 1710-ben keltezett, kéziratban maradt munkájában: „Hallád azokat a magyarokat odafel, kik Atilla halála után bé nem mentek Scithiá[ba], ha[nem] Erdély[ben] meg mara[dának] vala, azok a székelyek...[...] Hát miért hijják őket Székelyek[nek] és nem Magyarok[nak]? Azért mert a Magyar név más Nemzetek előtt a rajtok el követett hodoltatásokért unalomban ment vala, és ezek fel oszták a vég helyeket ülésekről az az Székenként mint ma is vad[nak] s ugy nevezték magokat Székelyesek[nek] s onnan mondatnak már Székelyek[nek].”¹³

Mindezek ismeretében már most különválaszthatjuk a székelyek feudallizmuskori *rendi öntudatát* vagy, ha úgy tetszik, *rendi nacionalizmusát* attól, amit ma *nacionalizmusnak* nevezünk, és ami a modern nemzetek sajátja. Kérdés marad viszont továbbra is: *Mióta vállalják tudatosan a székelyek a magyar etnikumhoz való tartozásukat? Miképpen fért össze ez rendi identitásukkal?* Nos, éppen erre keressük a választ.

1763. július 12-én az udvarhelyszéki székely közösség levélben fordul a törvényhatóság tisztségviselőihez, illetve közgyűléséhez. „...Egy nemzetből, Hunortól és Magortól egyaránt származtunk Nagyságtokkal”¹⁴ – figyelmeztetik a jobbára nemesi rangú tisztségviselőket, visszautalva ezzel arra az eredetmondára, mely a hun-székelyek és magyarok közös leszármazását rögzítette. Hunor és Magor emlegetése más alkalommal is felbukkan a korabeli székely közélet írott emlékeiben, de e kérdésben az igazi előrelépés II. József uralkodása idején, illetve azt követően történt. Marosszék, és véle a császár által kényszerűen egyesített Küküllő vármegye rendjeinek a császár halála utáni első közgyűlése 1790. március 22-én ült össze. A gyűlés jegyzőkönyvében a következőket olvashatjuk: „Mely nagy romlására, kisebbségére és megalacsonítására szolgált légyen a ditső Magyar Nemzetnek az, hogy a maga nyelvétől el-tiltatott és mindennemű hivatalbéli dolgok Német nyelven folyini parantsoltattanak, tsak a nem érzi, az kiben Nemzetinek és hazájának szeretete soha fel nem tanáztatott, avagy akármely eöket alacsonittó tekintet által annak utolsó szikrája is eö benne

12 GIANOLA Albert: *Marsili Alajos Ferdinánd és Erdély* In.: *Erdélyi Múzeum*, Új sorozat. 1931.156-169.

13 BÍRÓ Sámuel: *Nemes Erdély országának Státussárról, Lakossiról és Lakóhelyeiről s Folyó Vizeiről való Oktatás...* [1710], 1743-ból származó másolatban, Kézdivásárhelyi Jancsó György gyűjteményében. Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára. R. 2737.

14 SZÁDECZKY Lajos: *A székely határórség szervezése 1762-64-ben*. 1908. 418-422.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából kioltatott. Hogy tehát ezen nevezetes sérelmünknek orvosságát találjuk, végeztetett, hogy mán túl teljességgel semmi némű, akár felsőbbekhez intézendő, akár az alatta valókhoz küldendő Levelezésekben, rendelésekben, végzéseken, Protocollátiokban, Resolutiokban, vagy akár mi névvel nevezendő írásokban a V[árme]gye Tisztjei Német vagy Deák nyelvel élni ne merészeljenek, hanem mindent csak magyarul folytassanak. [...] Ezen végzésnek illendő jelentése mellett kéretessék egyszersmind és kényszerítettessék a F[eslsé]ges kK. Fő Kormányzó Tanács is, hogy az maga alatta valóihoz téendő rendeléseit ne más, hanem Magyar nyelven vinni méltóztassék. Hogy pedig ezen Német nyelvel való vissza élés mi közöttünk anynyival inkább meg gátoltassék, végeztetett, hogy úgy nevezett Normális Oskolák mántul meg szünnyenek, és az gyerekek többé német nyelv tanulására ne erőltessenek.. „¹⁵

Ehhez hasonló állásfoglalások – ha nem is ennyire frappáns és szókimondó megfogalmazásban – a székely közélet más korabeli fórumain is születtek, így a Csík-Gyergyó-Kászton széket is magába foglaló Udvarhely vármegye közgyűlésén: az eltiport előjogok mellett itt is fő sérelemként szerepel az anyanyelv kisémmizése, a „nemzet” szó itt is kettős – rendi és etnikai – értelemben szerepel.¹⁶

Hogy még jobban felhívják a figyelmet a szoros kötelékre, mely őket a magyar nemzethez láncolja, a II. József utáni időszakban a székely rendek buzgón támogatják *Erdély unióját Magyarországgal*, gondosan vigyázva azonban arra, hogy ez az unió ne sértse hagyományos autonóm jogállásukat, igyekezték biztosítékokat kieszközölni a székely szabadságok régi formájukban való megtartására-visszaállítására.

A XVIII. század végének írott emlékeiben a székelyek különös kettős kötődése tükröződik: kiváltságos rendi státusukhoz, a „nemes székely natio”-hoz való kitartó ragaszkodás, másfelől a magyarsággal való etnikai alapú egyértelmű szolidaritás, együvé tartozás.

E kettős identitás, mely a XIX. század eleji magyar sajtó lapjain még evidensebben jelentkezik, úgy tűnik a kortársak szemében természetes jelenség volt Kőrösi Csoma Sándor 1825. január 28-án, C. P. Kennedy századosnak tett első jelentésében vallja magáról, hogy a „székely nemzetség szülöttje”, mely „a magyar nemzet része”¹⁷

Kőrösi Csorna megfogalmazása könnyen a XVIII. századi Magyarországon élő, nem magyar származású (jobbára szlovák) értelmiség specifikus „hungarus tudatát” juttathatja eszébe annak, aki felületesen, netán ten-

15 Marosszék Levéltára. Marosvásárhelyi Állami Levéltár. *Organe reprezentative*. 22 sz.

16 Udvarhelyszék Levéltára. *Közgyűlési jegyzőkönyvek*, 1/9.

17 CSETRI Elek: *Csoma és a Szülőföld*. In: Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár, 1999.122.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból denciózusán közelíti a kérdést. A „hungarus” kategória tipikus képviselője, Kollár Ádám büszkén vallja magát „hungarus”-nak, „Ungar”-nak, „Ungarlandisch”-nak, miközben más helyütt azt írja: „Si quis, uti ego, gente slavus sit...”¹⁸

A két jelenség – a székelyek és „hungarus”-ok tudati kettőssége – csak látszatra rokon. A székelyek, bár önálló rendi natio tagjainak tekintették magukat, már az 1760-as években ismételten fontosnak tartották kijelenteni, hogy ők „Hunortól és Magortól egyaránt származtak”, célozva ezzel a magyar nemességgel közös eredetükre. Kollár nemes volt ugyan, és mint olyan a „magyar nemzethez” tartozó, ám ez korántsem általánosítható a „hungarus” értelmiség valamennyi tagjára. A szlovák népelemhez való kötődésük kizárta őket az alakuló polgári magyar nemzet kötelékéből is. Különös helyzetükből adódó identitásuk motivációs hátterét Kosáry Domokos vázolja: „Igaz, hogy a Hungarusok a régi Magyarországot tekintették hazájuknak, de ez másféle kötődés volt, mint a nyelvi nacionalizmusoké. A Hungarus-értelmiségbe való beletartozás, a neveltetés, a közös kultúra és tudat, az adott társadalmi közegben végzett funkció alighanem nagyobb mértékben meghatározta az egyéniségüket és életművüket, mint lezármazásuk egyik vagy másik – olykor egyszerre több – etnikumból.¹⁹ És még valami motiválhatta őket erőteljesen, amit Peter Sykora szlovák történész próbál megmagyarázni: „A nemzet, natio szó eredetileg az eredet, a születés helyének meghatározását jelentette, s a szülőföldhöz, egy nem nagy, természetes környezethez kötődik, bizonyos etnikai régiót kialakítva. Minden nemzet ilyen régióknak nagyobb egységbe való tömörülésével kezdődik. Ilyen, nemzetet meghatározó, régió feletti alapelv volt a ‘királyi alapelv’. Az európai nemzetek évszázadokon keresztül valamelyik királyi korona árnyékában határozták meg önmagukat. A nyelvnek kezdetben semmiféle szerepe nem volt, a nyelvjárások különben is falvanként változtak. A meghatározó, a definiáló a ‘föld’ volt, a terület, a királyság határa, az uradalom territórium. Mély, velünk született territoriális hajlamunk van, amelyet őseinktől örököltünk, mindez azonban vajmi kevés segítséget jelent számunkra a ‘király’ és ‘királyság’ fogalmak profán értelmezésének megszüntetésében. [...] A királyság nemcsak homogén térségben levő meghatározott hely, hanem nagy jelentőséggel bíró hely is. A király nem ‘anti-demokratikus’ uralkodó – ahogy ezt ma látjuk –, hanem a feudális állam uralkodó osztályának legfelsőbb képviselője. Fontos, hogy tudatosítsuk a

18 A „hungarus”-tudatra vonatkozóan lásd: DÜMMERTH Dezső: *Történetkutatás és nyelvkérdés a magyar–Habsburg viszony tükrében, Kollár Ádám működése*. In: *Filológiai Közöny*. 1966. 3-4 sz. 391-413.; KOSÁRY Domokos: *Mívelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Bp. 1980. 293-294.; SZIKLAY László: *A „hungarus” probléma és Kollár Ádám*. in: *Filológiai Közöny*. 1967. 1-2 sz. 227-229.

19 KOSÁRY Domokos: *A történelem veszedelmei*. Írások Európáról és Magyarországról. Bp., 1987. 75.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból

királyság fogalmának mélyebb jelentőségét, mivel a régi európai nemzetek középkori királyságokként határozták meg önmagukat. [...] Nem volt saját királyságunk, ezért mint nemzet nem jöhettünk létre abban a korban, amelyben a nemzet létrejöttét a királyi alapelv határozza meg.” Vagy még frappánsabban fogalmaz Sykora honfitársa, Vladimir Minác: „Ha a történelem a királyok történelme... akkor nincs történelmünk.”²⁰ Vagyis – visszatérve a „hungarus”-tudat fogalmához –, ez nem egyéb, mint a magyar koronának alávett nem magyar értelmiségiek tiltakozása a *történelmen kívüliség* ellen.

Szerencsésebbek-e a térség *történelmen belüli* népei? Hiszen ők, azaz, hogy egészen pontosak legyünk, privilegizált rétegeik, a sors viharai nyomán az általunk tárgyalt korban már csak egyfajta gögöt örökölhettek, amit „nemzeti büszkeség”-nek neveztek, ám a fogalom egészen mást fed. A korona és királyság szimbólumainak létén vagy nemlétén túl, a nemzeté válás folyamata alapvető különbségeket mutat Európa nyugati-, illetve közép-keleti régiói között. Nyugaton – mint erre Sykora is utalt – a nyelv a nemzet egyéniségének egy másodlagos, hacsak nem egyenesen mellékes kritériuma volt. Itt az *államnemzet* (nationalité d'État) típusa dominál, amely könyörtelenül elnyelte a kis *tartományi nemzetiségeket* (nationalités provinciales). A XVIII. századi francia abszolutizmus retorikájában jelen van a *nemzetet alkotó népek* fogalma (les peuples qui forment la nation).²¹

Európa közepén, ahol a népek nagyobbik része e korban nem rendelkezett saját, önálló állammal, természetszerűen más érvekre lett konstruálva a nemzeti ébredés ideológiai alapozása. Itt a történelem, de még hangsúlyozottabban a nyelv tölti be a fő szerepet.

„Hová tartozik a magyar fejlődés?” – teszi fel a kissé retorikai kérdést Szűcs Jenő. És válaszol: „Tisztán egyikhez sem, s bizonyos értelemben mindkettőhöz. A magyar nacionalizmus a közép-kelet-európai fejlődés ama sajátos altípusához tartozik, melynek előzményei közt és érvrendszerében nagy szerepet játszik az egykori középkori – nem nemzeti, de utólag nemzetinek minősített – állam és annak hagyományait az ‘idegen’ központi hatalommal szemben a továbbiakban is őrző rendiség.”²² A többrendbeli fogalom-összefonódás nyomán a XIX. századi magyar ember számára a „nemzet” kifejezés három jelentést is hordozhatott: vonatkozhatott a nemesi kiváltságok viselőire, de jelenthette a magyarul beszélők közösségét, vagy éppen a magyar korona alattvalóinak összességét.

Mindezt tekintetbe véve, ismerve a kor és a régió szellemi és politikai arculatát, a székelyek „kettős identitása” végül is a legtermészetesebb do-

20 SYKORA, Peter: *Bevezetés a szlovák nemzet mitológiájába*. In.: Hitel. 1993. 8 sz. 65-66.

21 SZÜCS Jenő: *i.m.* 29.

22 *U.o.* 30-31.

log. Van viszont egy pont, ahol a kiváltságos osztályok és rétegek rendi nacionalizmusa és az alakuló polgári nemzettudat találkozik: ez II. József császár nyelvrendelete volt. Ennek, az uralkodó szándékával tökéletesen elmentés hatása az indulatok valóságos lavináját szabadította el, a különböző osztályok és rétegek olyan szolidaritását eredményezve, ami ezt megelőzően elképzelhetetlen lett volna. A modern magyar nemzet a „kalapos király” kétségkívül nemes szándékú, de végzetes túlzásokba eső centralizmusa elleni harcban eszmélt önmagára. A székelyek pedig nem csak egyszerűen szolidaritást vállaltak a magyar nemességgel – mint tették azt az előjogaikban sértett szászok vagy horvátok – hanem szerves egységben léptek fel. Eme egység alapja – a közös múlt és azonos érdekek felismerésén és harci szlogenként való bevetésén túlmenően – az volt, hogy a nyelvi azonosságnak nagyobb jelentőséget tulajdonítottak, mint korábban bármikor. Olyannyira, hogy a kor székelyföldi közéleti állásfoglalásaiban, ellentétben a korábbi szövegekkel, amikor a „nemzet” kizárólag a székely rendi „natiót” jelentette, ettől fogva a szöveg-kontextus határozza meg: mit is értenek nemzeten. Mindennek tudatában kijelenthetjük: egyes kimondott vagy kimondatlan vélekedésekkel vagy fenntartásokkal ellentétben a székelység nem menet közben vált részesévé a modern magyar nemzet kikristályosodási folyamatának, hanem a kezdet kezdetétől annak tevékeny alakítója volt.

A MAGYAR VÁROSIGAZGATÁS MODERNIZÁCIÓJA A 19. SZÁZADBAN (Tekintettel az európai fejlődésre és a regionalizmusra)

A középkori városok és városjog mint jogtörténeti kultúrértékek

Európa régióiban, időben eltolódva, a második évezred elején városok sokasága emelkedett ki. Az antik előzményekre visszatekintő, vagy új alapítású, települések szívós küzdelemmel önállósultak. Európa régióiban partikuláris városi jogrendszerek jöttek létre, a város a vidék felé mind több funkciót teljesített. Az autonómiát a piactéren elhelyezett páncélos Roland-szobor, a privilégiumlevél, a városháza, a városfal szimbolizálta.

A városok joganyaga származhatott uralkodótól, tartományúrtól, privilégium formájában vagy törvény, dekrétum alakjában. Sok város tekintélyes civitasok jogát vette át, és megtermékenyítő volt a római jog recepciója. A városi jog erősen hatott az államra, az nagy léptékben alkalmazta a városok pénzügyi-gazdasági megoldásait, az újkori állam pedig a városi rendszetet is alapul vette. Közvetett módon a polgári eszmék sok eleme az abszolutizmus elleni jelszó lett, de a középkori városi önkormányzat sok eleme (partikuláris intézmények, a korporációs rendszer) nem volt átvehető.

Amikor a 19. század elején a magyar városoknak a liberális államépítés elveinek megfelelő átalakítása sürgetővé vált, azok szervezete archaikus, válságos állapotban volt. A virágzó középkorból ugyan sok európai szintű dokumentum van (például a Zipser Willkür, a pozsonyi, a budai jogkönyv), mégis a 15. század végétől a magyar városfejlődés az európai fejlődéstől elkanyarodott és lemaradt.

Két alapvető városkategória létezett. A szabad királyi városok csoportja, ezek „csak a király alatt állottak”, köz- és magánjogi kiváltságok sorával rendelkeztek. A kamarai, egyházi, magán-földesuraság alatt álló oppidumok „alacsonyabb” jogállásúak voltak, ezek közül a szabadalmakat szerző mezővárosok elérhették helyzetük javítását. A sz. kir. városi státus nem jelentett automatikusan gazdaságilag erősebb kategóriát a mezővárosokhoz képest. Az 1828-ban a piackörzetek között az első 20 helyen ugyanannyi sz. kir., illetve mezővárost találunk.

A sz. kir. városok 19. század eleji joga heterogén, archaikus és rendezetlen volt. Jogforrásként említhetők a szokásjog, a *Hármaskönyv*, a törvé-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából
nyek, az uralkodói, kormányhatósági rendeletek, egy-egy várost speciálisan érintették a privilégiumlevelek. A fellebbviteli fórumok is hatással voltak a jogi rendre.

Az uralkodó és a dikasztériumok rendeleti változatos néven, a későbbi korszakban nagy számban kerültek kiadásra (pátens, intimátum, rezolutio, instrukció stb.). Noha a rendi felfogás a végrehajtásban adott nekik szerepet, a gyakorlat ezen sokszor túlterjeszkedett. A jogrendet fundáló oklevelek tartalmazhattak néhány kiváltságot, vagy különjogok komplexumát. Az autonóm jog státúumok, tanácsi határozatok, rendtartások és hivatali utasítások kusza tömegéből állt. Mivel a városokban a hatalom szilárdan a magisztrátus kezében volt, a 19. század elején a jogalkotásban alig kérték ki a külső tanács véleményét. Ritka lett a nagyobb, szisztematikus státúum, így a joganyag felaprózódott. A tanács egyedi határozataiba normatív elemeket is belefoglalt.

A városi jog modernizációjának dilemmái

Az abszolutizmus egyszerre deformálta és modernizálta a városokat, súlyos dilemmát teremtve. A 18. század végén kezdődött és a 19. században teljesedett ki az a történelmi időszak, amikor az európai államok közjogát az új gazdasági-politikai viszonyokhoz kellett igazítani. Ez reformok, forradalmak útján történhetett, és része volt a modern önkormányzatok kiépítése is. Sokszor felvetődött: át lehet-e menteni a régi jogot, vagy újat kell létrehozni?

Az átvétel a jog egyes területein eltérő volt. A közjogi szabályokat abszolutista-oligarchikus jellegük miatt tették félre. A partikularizmust a polgári államépítési- és jogelvek zárták ki. A városok büntető-, magánjoga és bíróságai alól a nagy kódexek húzták ki a talajt.

A közigazgatás területén különböző nézetekkel találkozunk. Vannak, akik a kontinuitást hangsúlyozzák. Mások a francia hatást, a régi felszámolását emelik ki: szakítás a múlttal a francia forradalom idején, és közvetlen hatása igen erőteljes. Angliában pedig a régi városi szervezet felbomlott. Közép-Kelet-Európában a felemás modernizáció radikális eredményekre nem vezethetett. Ezért épült be több közigazgatási jogi intézmény az államgépezetbe, így az új városi jogba is. Az átalakulás egésze mégis gyökeres volt. A mintaként felhasznált 1808-as Stein-féle városi törvényt joggal mondták a német városok Magna Chartájának.

Az autonóm jogalkotással más a helyzet. A státúum a városjog egyik alapja volt, a polgári korszakban általában lehetővé tették a partikuláris jogalkotást, de az már korlátozott volt. Beépült az egységes köz (ál-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból lam)jogba, állami szervek vizsgálhatták felül, meg is semmisíthették. A szabályozás témaköreit gyakran központi jogszabály írta elő. A középkori városjog nem bizonyult felhasználhatónak, újat kellett létrehozni. Ez radikális változás volt.

A helyi önkormányzati jog modernizációjának európai modelljei

A magyar városi jog modernizációja sokrétűen az európai városi (önkormányzati) jog átalakulásának modelljeivel összevetve értékelhető. A „*hosszú angol modernizációba*” tradicionális elemek is beépültek, többgenerációs lefolyású volt és egyben organikus jogi-szervezési technikák is jellemezték. A *francia modellben* a forradalmak kísérte radikális rendszer-változások 1789-től közel egy évszázadig tartottak. A *porosz állammodernizáció* már a 19. század elején, a junker elit vezetésével céltudatosan beindult, végül a német egység kovácsa lett. *Ausztria* a metternichi rendszer stagnálása után, 1848-49-ben a modernizáció kérdéseivel együtt a birodalom struktúrájának és nemzetközi politikájának sorskérdéseivel egyszerre szembesült. A *magyar modernizáció* „a hosszú 19. század” során ismétlenül összekapcsolódott az osztrák birodalmi törekvésekkel, főként a nemzeti modernizációs áttörést hozó 1848-49-es forradalom bukása utáni neoabszolutizmus idején. 1867-et követően a kiegyezés hatalmpolitikájának rendszerébe illeszkedve, a magyar állam- és jogrendszer hosszú perióduson át nyugodtan fejlődött. A *cári birodalomban* a reformok és a stagnálás váltakoztak, a modernizáció az autokrácia fenntartására szolgált.

A közép- és kelet-európai városi jog jelentősen eltért Európa nyugati területeitől. *Angliában* a 17-18. század fordulójától kezdve kiépülő parlamentáris monarchia államgépezetében az 1835-ös városi, a county-k önkormányzatát korszerűsítő 1888-as törvény után alkották meg a községeket és körzeteket szabályozó 1894-es törvényt. Az angol törvényhozást önkormányzatbarát szabályozás jellemezte. Az egységes, modern *francia közigazgatás* az *ancien regime* kusza állapotait felszámoló nagy francia forradalom terméke volt, arculatát alapvetően a VIII. év pluviose 28-i törvény (1800) határozta meg. Az egységes községek centralizált államgépezetbe illeszkedtek, kinevezett tisztviselőkkel, kevés hatáskörrel. Demokratizálódásra, decentralizációra csak a III. köztársaság megszilárdulásával került sor. A *porosz* helyi közigazgatás szabályozása az egész századon áthúzódott. A nyugati porosz területek kommunális jogában érvényesült a francia hatás, az Elbától keletre található provinciák helyi önkormányzati joga erősen elütött, ott a junkerek pozíciói adminisztratív jogintézményekben is lecsapódtak. A városokat és a falvakat külön törvények szabályozták, vol-

tak közigazgatásilag önálló uradalmak is. A *porosz* önkormányzatok reformjai közül az 1808-as Stein-féle városi reformnak a franciáktól elszenvedett vereség utáni talpraállás jegyében stratégiai jelentősége volt. Ahogy a jobbágyfelszabadítás tulajdonosi érzetet eredményezett, a reformok ütőképessé tették a porosz haderőt, a városi önkormányzatban öntudatosult polgárban fokozatosan kialakult az állammal való azonosulás érzése. A városjog továbbfejlődésével párhuzamosan azonban a falusi községek modernizációja késett. Kudarcot jelentett, hogy az 1848-49-es forradalom nyomán kiadott 1850. III. 11-i községi rendtartást, amely az egész államra nézve a francia modellhez közeledve, unifikálva községként kezelte a helyi önkormányzatokat, 1853-ban hatályon kívül helyezték. Ezután a községi jog ismét elvált a városok szabályozásától és tartományonként (tartománycsoportonként) különbözött. Az Elbától keletre a „modernizációt” végül is az 1872-es járási, illetve az 1891-es községi rendtartás teremtette meg.

Az *osztrák községi jog* modernizálása tükrözte a birodalom alkotmányjogi irányváltozásait. A forradalom hatására az 1849. III. 17-i ideiglenes községi törvény harsány, liberális hangon hirdette, hogy „a szabad állam alapja a szabad község”. A jogszabály az egységesen kezelt községek (falvak, városok) korszerű szervezetét építette ki, a kiemelt városoknak engedte, hogy külön státútum elnyerésével saját jogi rendet építsenek ki. A községeknek természetes és átruházott hatáskörei voltak, a választójogot aránytalan kúriákban antidemokratikusan gyakorolták. A neoabszolutizmus a szabad község éppen csak lerakott alapjait felszaggatta. Komor alaphangját a „Szilveszterpátens” adta meg, majd az önkormányzatisággal „elbánó”, Bach nevéhez kötött 1859. IV. 24-i községi törvényt hamar levették a napirendről. Az letisztult modern osztrák önkormányzati rendszert az 1862. III. 11-i birodalmi községi törvény alapozta meg, amelyet a koronartományok községi rendtartásai és választási rendtartásai egészítettek ki. A szabályozás egységesen községeket ismert és a külön státútummal ellátott városok kategóriáját. Galíciában és Bukovinában fenntartották a közigazgatásilag önálló uradalmakat. 1914-re a természetes (önkormányzati) – átruházott hatáskör elvi elhatárolása bizonytalan volt, utóbbi fokozatosan nőtt. A választók kis száma a demokratikus legitimitációt kérdőjelezte meg, az önkormányzatok pénzügyi válságban voltak, felmerült az önálló városi törvény kérdése. Az *orosz önkormányzatok* jogi-szervezeti megformálása az 1861-es jobbágyfelszabadítással kezdődő reformokhoz kötődik, az autokratikus államgépezetbe illeszkedve nemegyszer sajátos, sőt archaikus vonásokat mutat. A cári kormányzat állami feladatok áthárításával már korábban is próbálkozott, a városok modernizációjára azonban az 1861-gyel kezdődő reformok keretében, porosz mintára 1870-ben került sor. A területi önkormányzatiságot biztosították az 1864-es zemsztvo reformok. A volt

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból
jobbágyfalvakat már korábban, az 1861-es jobbágyfelszabadítás kapcsán átalakították, ez azonban csak archaikus elemekkel „megspékelt” relatív modernizáció, azaz korlátozott önkormányzat megteremtése volt.

A modern magyar városi jog tradicionális előtörténete

A magyar városi jog modernizációját az összehasonlítás mellett tradicionális gyökereiben is vizsgálni kell. Az első osztályú kategória a sz. kir. városok voltak, a második lépcsőt, alvariánsokkal az oppidumok alkották. Míg a szabad királyi városok önálló közbizalmi testületek voltak, és a nemesi községek önkormányzattal rendelkeztek, a jobbágyközség szervezetének elvi alapja a földesúri hatóság volt. Az állami közigazgatás a 15-16. század óta fokozottan adott feladatokat a községeknek, amelyek a mezővárosi jogálláson keresztül törekedtek felemelkedésre. Országos szinten a Mária Terézia-féle 1767-es úrbéri pátens rendezte először alapkérdéseiben a községek belső szervezetét.

A sz. kir. városok szervezetét számos reformtörekvés igyekezett modernizálni, különösen az 1843-44-es törvényt nem vált városi javaslat. Sok alapelvben, intézményben európai megoldásokat tartalmazó, olyan kiindulás, amelyre a későbbi (stratégiai) közbizalmi átalakításokat lehetett volna építeni – mint a porosz-osztrák térségben.

Az áprilisi törvények ugyan az önkormányzatok területén is áttörést jelentettek, de a továbbépítésre nem volt lehetőség. A népképviselői országgyűlés és a minisztériális rendszer részletes kidolgozása mellett (1848:3., 4., 5. tc.) többek között a sz. kir. városokról és egyes kerületekről is készültek hosszabb törvények (1848:24., 25., 26., 27. tc.), a szabad község irányába tett lépés volt az úriszék eltörlése, és e hatóság ügyeinek további intézése iránti rendelkezés (1848:9., 11. tc.), a községi választásokról pedig az 1848:24. tc. intézkedett.

A neoabszolútizmus időszakában az önkormányzatok működéséről nem lehetett szó. Kísérletek történtek a községi jog birodalmi szintű egységesítésére, Magyarországon történő bevezetésére, de ez az 1849-es és az 1859-es szabályozás esetében nem sikerült. A községi jog szabályozási alapelvei nagymértékben függtek a dinasztia politikájának irányváltozásaitól, különösen az 1851. december 31 -i pátens retrográd rendelkezéseiből látható ez.

A dualista kor magyar városigazgatásának jogi rendje és hatalompolitikai alapjai

A magyar önkormányzatok szabályozása 1867 után három törvényben történt és ennek a struktúrának kialakulása részben hatalompolitikai okokra vezethető vissza. A dualista államgépezet felépítése során a vármegyék mellett kiemelt városok alkalmasnak látszottak arra, hogy az önkormányzati hatáskörük és az állami közigazgatás mellett, adott esetben, (a kiegyezés védelmében!) megfelelő szabályok betartásával alkotmányvédő hatáskört gyakoroljanak. A városok egy részének, az 1870:42. tc.-ben (Budapestnek az 1872:36. tc.-ben) való ilyen felértékelésével, önálló városi törvény nem születhetett és a többi város szabályozásának, csak a községi törvény keretei között maradt hely. Ennek a törvénynek fontos, de nem stratégiai szerep jutott, eltérően, pl. az 1808-as porosz, illetve az 1849-es osztrák helyzettől! Az önálló városi törvény (vagy alternatívaként egy átfogó községi törvény) helyett, a városok szabályozása trialisztikus lett, a kiemelt városokat rendezte a köztörvényhatóságról szóló 1870. 42. tc., a modern polgári községi közigazgatás alaptörvénye, az 1871: 18. tc. lett, a fővárosról az 1872:36. tc. intézkedett.

A törvényhatósági jogú városokat a vármegyékkel együtt szabályozták – ezt az unifikációt némileg korrigálta a tágabb szabályrendelet-alkotás, a nagyobb gazdálkodási önállóság. A thj. városok az önkormányzati feladatokon, az állami közigazgatás közvetítésén túl alkotmányvédő szerepet is kaptak. Szervezetük összetett volt, egyetemüket a th. bizottság képviselte, amely felerészben a nyers virilizmus alapján állt. A város választott vezetője a polgármester volt, a kormány felügyeleti jogosítványát a thj. városokban is a főispánokon keresztül gyakorolta.

A községi törvénytől (1871:18. tc.) nagy vitát váltott ki a virilizmus, felmerült a közigazgatási intézkedések vagy szabályrendeletek törvényessége kapcsán a bírói út lehetősége. Az alapvető községi kategóriák: *a)* rendezett tanácsú város, *b)* a nagyközség, *c)* és a kisközség, amely csak más községekkel együtt tudta a törvények által a községekre ruházott feladatokat ellátni. Az rt. város közvetlenül a megyei hatóság alatt állott. A *b)*, *c)* kategória a járási igazgatás keretébe tartozott. A község a törvény keretei között önállóan intézi saját belügyeit, végrehajtva a törvénynek és a törvényhatóságnak az állami és a törvényhatósági közigazgatásra vonatkozó rendeleteit. Közigazgatási ügyekben a községek fellebbviteli hatósága elsőfokon a törvényhatóság, második fokon a kormány volt. Elvileg minden

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból területnek valamely községhez kellett tartoznia.¹ A rt. városok az általános községi hatáskörökön kívül: a) kezelték a helyi igények szerint a piaci, mezői, hegyi, vásári, építészeti és közegészségi rendőrséget; b) gyakorolták az árva- és gyámhatóságot, a községi árvák és gondnokság alatt állók mindazon ügyeiben, melyek a rendes bíróság illetőségéhez nem tartozott; c) eljártak az ipar- s a gazdák és cselédek között a szolgálati viszonyból keletkezett ügyekben. A képviselőtestület felét a községi választók választották, a testület másik fele a legtöbb egyenes állami adót fizető községi lakos, virilista volt. A nyers virilizmus intézménye lényegesen korlátozta a magyar községi önkormányzat demokratikus legitimitációját.

Budapest (székes)fővárost az 1872:36. tc. egyesítette, és a magyar államiság székhelye lett, tulajdonképpen mégis kiemelt thj. városnak volt tekinthető. Ettől a kategóriától az áttételes virilizmus, a kormányzati felügyeletet ellátó főpolgármesteri pozíció betöltésében a nagyobb önkormányzati jogkör különböztette meg. Jellemezte az „állami és önkormányzati szervként” működő fővárosi közmunkák tanácsa (1870:10. tc.), amely a világvárosi fejlődés pénzügyi alapjait adminisztrálta. A fővárost karakterizálta még az országban legkiterjedtebb autonóm joganyag, az egyre kiterjedtebb és dinamikusán bővülő szervezeti rendszer és egy olyan nagy létszámú önkormányzati személyzet, amely 1908-ban kb. 11,5-szerese volt a következő legnagyobb létszámmal rendelkező város, Temesvár apparátusának.

A dualista korszak városi joga és az urbanizáció összefüggései

A dualista törvények tehát mereven szétválasztották a thj. és az rt. városokat. Magasabb kategóriába kerülni csak törvényhozás útján lehetett. Erre az 1870-es évek alapozása után csak egy esetben Miskolcnál (1907:51 tc.) került sor. A küszöb előtt több város toporgott, amelyek sok tekintetben olyan „urbanisztikai teljesítményt” tudtak felmutatni, ami nem egy thj. város fejlettségi szintjét messze meghaladta. Kérdésünkre, hogy képes volt-e befogadni a magyar városok dualista joga a városfejlődés eredményeit, urbanisztikai elemzéssel válaszolhatunk.²

1 Ellentétben Poroszországgal, Galíciával és Bukovinával, nálunk uradalmi „önálló közigazgatás” nem volt. PERNEKI M.: *Az eszmei községek kialakulásának történetéhez*. Levéltári Közlemények, 1974. 417-428.p.

2 Adataink: THIRRING G.: (1912). Az 1870-72 óta eltelt mintegy 40 év elegendő távlatot ad a következtetésekhez. A városiasságra „komplex urbanizációs mutatószámot” munkáltunk ki, melynek hét csoportban 23 tényezője van. I.= *Népesség*, II.= *Városias külső*. A 2-4. emelet nagyságú házak. A burkolt utcák. A járdaburkolatok területe. A nyilvános parkok területe. III. = *A város kommunális berendezései, energiafogyasztása* = A csatornahálózat hossza. A vízveze-

A városjogi kategóriák urbanisztikai tartalmát, és anomáliáit az alábbi adatok karakterizálják: Budapest értéke 562 pont, a thj. városok alsó határa (2 adat hiányában) Pancsova 71 ponttal. 2. Pozsony = 466; 3. Szeged = 419, 2 adat h.; 4. Temesvár = 406, 2 h.; 5. Nagyvárad = 405; 6. Kolozsvár = 388; 7. Debrecen = 375, lh.; 8. Arad = 349, lh.; 9. Győr = 328, 2h.; 10. Pécs = 326; (...) 17. Marosvásárhely = 207. Az rt. városok közül 25 értéke nagyobb a legkisebb komplex mutatóval rendelkező thj. város értékénél. Jellemző értékek: 1. Brassó = 266, 1 h.; 2. Nagyszeben = 237, 1 h.; 3. Szombathely = 229; 4. Nyíregyháza = 177; 5. Újpest = 156, 6. Nagykanizsa = 133; (...) 20. Kaposvár = 93 ponttal.³

A városok jogi struktúrájának dinamikusa

Az 1870-1872 közötti urbánus önkormányzati kategóriák (főváros, thj. város, rt. város) szükségképpen változásoknak voltak kitéve, ez volt a thj. városok számának redukciója. Az 1870-72 közötti törvényhozás a főváros mellett a thj. jogú és a rt. városok kategóriáit teremtette meg, e két utóbbi kategóriába kellett besorolni az egyes városokat. Ez nehézségekkel járt, a thj. városok száma indokolatlanul nagy volt. Az 1870:42. tc. ugyanis automatikusan figyelembe vette a szabad királyi jogállást, ezért a thj. városok között (1876-ra mintegy 72 város) többségében voltak a fejlődésre kevésbé képes, gazdaságilag gyenge városok. A dualista korszak városigazgatásának keretei stabilizálódásához elkerülhetetlenül szükséges volt a thj. városok redukciója, amely a törvénytárba, mint 1876:20. tc. – némely városi törvényhatóságok megszüntetéséről – került be. A javaslat 47 várostól, elsősorban felvidéki és erdélyi városoktól kívánta megvonni a törvényhatósági jogállást. Ennek ellenére vagyonekezelésükre nézve ezután is megma-

ték elosztóhálózatának hossza. Gázfogyasztás. Áramfogyasztás. A telefonállomások száma. IV = *A város gazdasági ereje*. A 20 főnél többet foglalkoztató ipari vállalatok száma. A biztosítási, ipari és kereskedelmi rt.-k száma. A bankok, takarékpénztárak, földhitelintézetek összes vagyona. V. = *A város egészségügyi helyzete*. A közegészségügyi személyzet létszáma. A kórházi ágyak száma. VI. = *A város művelődési szintje*. Az iskolai osztályok száma. A könyvtárak száma. A színházi üléshelyek száma. Az időszaki lapok száma. Az egyesületek száma. VII. = *Az önkormányzati pénzügyi-, személyi lehetőségeinek szintje*. Az ún. községi kiadások. A városi vagyon nagysága. A város szolgálatában álló összes személyzet. A mutató megalkotásánál az adott legkisebb értéket felmutató thj. város az egység, a vizsgált város esetében ennél egy rangsorbeli megelőzéssel jár egy pont (tehát, ha pl. egy adott rt. város már három thj. város megfelelő értékét előző, 3 pontot kap!). Jelöljük a hiányzó adatok számát is! Lásd KAJTÁR 1992.VI/4. fejezet

3 A dél-dunántúli régió egy thj. és 2 rt. városa szerepel, a székely régióból csak Marosvásárhely. A részletes, mikroösszefüggések további feltárára szorulnak, elsősorban a Székelyföld részletes regionális elemzésével.

radt a belügyminiszter felügyeleti joga, választójogukra pedig továbbra is az 1870:42. tc. rendelkezései voltak érvényesek, ezzel a magyar városok „köztes”, mondhatnánk „mediatizált” változata jött létre. Ezeknek a városoknak működtetésére, szervezetére vonatkozóan főszabályként a továbbiakban az 1871:18. tc. szabályait kellett alkalmazni. Az indoklás a lefokozandó városoknál a 12000 fős népességnél húzta meg a határt, mert fontos takarékosági és közigazgatási szempontokat kellett érvényesíteni, a városi és a megyei elemet pedig össze kell forrasztani. A javaslat ellen felszólalók ugyan nem vonták kétségbe a redukció szükségességét, de a végrehajtás módját támadva rámutattak annak ellentmondásaira. Merevnek és sablonosnak tartották, hogy a városok „lefokozását” kizárólag a 12 ezres lélekszámhoz kötik, márpedig, ha így döntenek a városok sorsa felett, az azt jelenti, hogy Prokrusztész-ágyba szorítják őket. A szempontok legyenek sokrétűek, továbbá meg kell kérdezni magukat a városokat is, mivel annak is igen nagy jelentősége van, hogy az adott város képes-e, hajlandó-e viselni a törvényhatósági jogú városi közigazgatással együtt járó költségeket. Voltak képviselők, akik a nemzetiségi politikai területekről kerestek érveket, és arra utaltak, hogy lefokozásra ítélt (különösen erdélyi) városok környezetükre eddig magyarosító hatást gyakoroltak, és a törvényhatóság megszüntetésével ez a kisugárzás csökkenni fog. A javaslat ellen szónoklók szerint a városoknak a vármegyékbe való beolvasztása káros lesz a polgárságra nézve, mert sérti önérzetét. A javaslat támogatói szerint az államérdeknek a partikuláris érdekekkel szemben primátusa van, a privilégiumok és a kasztok ideje lejárt. A városok különállását támadók részéről egy új, mondhatni radikális megoldásra utaló javaslat is felmerült. Többen kimondták, hogy vita tárgyát képező javaslat csak első lépés, amelynek végén a főváros kivételével az összes várost beolvasztják a megyékbe. Az ellenszavazatok nagy részét az érintett városok képviselői adták le, köztük számos kormánypárti képviselő is volt.

A helyi önkormányzatok fejlődése a jogi kategóriákba való besorolásukban is változásokat eredményezhetett. A várossá válás mellett „státusvesztés” is megfigyelhető volt. Az 1876:20. tc. nyomán a thj. városokból 33 város rt. város lett, ebből 3 később nagyközség. A felemelkedési pályán thj. rangot szerzett a polgári korszakban Miskolc (1907), Kaposvár, Szombathely (1942), 1869-1900 között 24 község kapott rt. városi rangot. A városok hierarchikus rendjében 1870 és 1876 között meglehetősen nagy „légvonatot” uralkodott. A thj. városok 3/4 részének státusa változott ebben az időben, a rt. városok esetében az 1880-as évek elejére, beleszámítva a községgé alakulást is, becslés szerint 65%-os azon városoknak az aránya, ahol a jogállás (rangemelés-lesüllyedés okán) változott.

Két regionális példa

Az európai, a nemzeti fejlődés mellett a regionális példák is igen tanulságosak.

Város	Terület (kh) 1908	Népesség (fő) 1910	Népsűrűség (km ²) 1900	Összes személyzet (fő) 1908	Bruttó vagyon (1000 korona) 1908	1 lakosra jutó vagyon (korona) 1908
Pécs	12286	49822	620,0	304	23113	464,0
Kaposvár	7325	24124	432,2	69	3474	144,1
Szekszárd	13066	14947	184,7	60	1491	100,0
Nagykanizsa	12928	26524	322,3	178	7373	278,2
Zalaegerszeg	5123	10844	331,6	78	3392	314,1

1.sz. táblázat: *Adatok a dél-dunántúli régió városaihoz*⁴

A Dél-Dunántúlon a polgári korszak városhálózatának gyökerei igen mélyek voltak, feltűnő, hogy a feudális korszakban a városként (azaz mezővárosként) említett települések tábora milyen népes. Fényes Elek 1841-es munkájában a 4 megyében, Pécs sz. kir. város mellett 96 mezővárost említ. A dualista korban Zalában Nagykanizsa és Zalaegerszeg (1885), Somogyban Kaposvár, Baranyában Pécs, Tolnában (1905) Szekszárd azt bizonyítja, hogy az eredeti igencsak laza „városkategória” valamivel több mint huszad része lett jogilag is város. Ezt némileg javította, hogy Mohács 1924-ben újra rt. város. A dél-dunántúli térségben „az új típusú szocialista város” először Komló esetében jelent meg. Az eredeti, 1841-es egész dél-dunántúli városállományból 1991-re 76% kiesett az idők rostáján és nem lett város⁵.

A régió önkormányzatai mellett léteztek központi kormányhatóságok „dekoncentrált közegei” is. A „királyi szervek” 1900-ban több mint 30-féle⁶ szakigazgatási illetékességi területek hálóját terítették a Dél-

4 forrás: THIRING(1912) 5., 6., 52., 53., 55., 56.; Kajtár(1992) 143., 144., 176-177. l.

5 KAJTÁR I. (1995): 80. l.

6 Az egyes főhatóságok szerint ezek a következők voltak: *I. belügy* = állami anyakönyvi kerületek. *II. pénzügy* = pénzügyigazgatóságok (adóhivatalok, pénzügyőrségi főbiztosok és biztosok, cukorgyári ellenőr, dohányáru raktár, sóhivatal); kataszteri felmérési felügyelőség. *III. ke reskedelemügy* = közúti kerületi felügyelőségek; államépítészeti hivatalok; kerületi iparfelügyelők; posta- és táviráda-igazgatóság (kincstári posta- és távirahivatalok); kereskedelmi- és iparkamara (érdekképviseleti szerv); Máv üzletvezetőség (osztálymémökség). *IV. földművelésügy* = állami erdőhivatalok; erdőfelügyelőség; méntelep, székesfehérvári; állami állatorvosi kerületek; állattenyésztési kerületi felügyelőség; kerületi kultúrmérnöki hivatal; or-

Dunántúlra, kialakítva egy modern közhatalmi-közigazgatási térszerkezetet. A dekoncentrált hivatalokat többségükben több megyére szervezték meg. Baranyában a Pécs székhelyű királyi szervek kb. 1/3-ának hatásköre csak a megyére terjedt ki, 2/3 részben ezen a területen túlmutatott.⁷ A régióban valamennyi dekoncentrált hálózatot figyelembe véve Pécs kiemelkedő szakigazgatási centrumjellege nyilvánvaló, ugyanis míg a régió többi városa az egy megyénél nagyobb területtel rendelkező szakigazgatási szerveknek csak 1-1 esetben jelenti egyben a székhelyét is (ami megközelítőleg az esetek alig 5 %-át jelentette csupán), addig Pécsnél 24 számításba vett szervezetnél, 14 esetben helyben volt a hivatal székhelye, ami az esetek 58%-át teszi ki. Ugyanakkor a régióban található igazgatási székhelyek 80%-ban Pécsen helyezkedtek el. A térség infrastruktúrája természetesen a rajta túlmutató egységekhez is kapcsolódott, és így külső centrumokhoz is orientálódott. Számításaink szerint a dekoncentrált szervek központja mintegy 74 %-ban a régió belül helyezkedett el. 53 %-ban más városokhoz kapcsolódott.⁸

szagos selyemtenyésztési felügyelőség, szőlészeti és borászati felügyelői kerületek. *V. vallás- és közoktatásügy* = közalapítványi kerületi ügyészség, tankerületi főigazgatóság; tanfelügyelő ségek. *VI. igazságügy* = ítélőtábla; törvényszék; főügyészség; ügyészségek; bányabíróság, Budapest; sajtóbíróság; pénzügyi bíróság; ügyvédi, közjegyzői kamarák. *VII. honvédelem* = honvédkerület, székesfehérvári (hadkiegészítő kerületek); csendőkerület, székesfehérvári (szármárcsok, szakaszcsoportok); K.u.K. hadsereg; budapesti hdt. (hadkiegészítési kerületek).

⁷ A pécsi székhelyű szervek hatásköre a 20 vizsgált esetből 6 ízben 2 megye, 3-3 esetben 3 megye, illetve a kanizsai törvényszéket is beszámítva 3,5 megye, 2 esetben az egész régió területén érvényesült. A régió pedig 3 szerv hatásköre terjedt túl, amelynek a központja Pécs.

⁸ Ha a Dél-Dunántúl öt városában működő királyi hivatalok székhelyeit nézzük, amelyek nem ebben a városokban működnek, 60 esetből Győr 8, Szombathely és Budapest 12-12, Székesfehérvár 19, Sopron 4, Pozsony 2, Zágráb pedig 3 esetben székhely.

A székely régióval önálló előadás foglalkozik, ehelyütt tömörek lehetünk:

Város	Terület (kh) 1908	Népesség (fő) 1910	Népsűrűség (km ²) 1900	Összes személyzet (fő) 1908	Bruttó vagyon (1000 korona) 1908	1 lakosra jutó vagyon (korona) 1908
Marosvásárhely	5951	25517	574,2	313	13982	548,3
Csíksszereda	145	3701	3572,5	29	658	177,8
Gyergyószentmiklós	82001	8905	14,8	91	1581	177,6
Kézdivásárhely	2352	6079	867,4	71	1538	252,1
Sepsiszentgyörgy	9391	8665	132,1	44	2468	283,7
Szászrégen	4336	7310	261,0	38	2071	283,7
Torda	19602	13455	102,4	38	3073	227,6
Székelyudvarhely	4570	10244	291,5	50	2550	250,0

2. sz. táblázat: *Adatok a székelyföldi régió városaihoz*⁹

Az önkormányzati- és a királyi szervek Székelyföldön is kiépültek. *Csíksszeredában* a 20. század elején ezek: a város székhelye a vármegye, törvényhatóságának, kir. törvényszék- és ügyészségnek; van telekkönyvi hatóság, államépítészeti és erdészeti hivatal, adóhivatal, kir. tanfelügyelőség, állami állatorvos, járásbíró, főszolgabíró, közjegyzőség, pénzügyőri biztosság, pénzügyigazgatósági számvevőség, csendőr-szárnyparancsnokság, posta-, telefon- távirtda-hivatal, postatakarékpénztár, munkásbiztosító pénztár, Máv osztálymérnökség. Katonai ügyekben a székelyudvarhelyi 82. cs. és k. hadkiegészítő, a brassói 24. honvédkiegészítő parancsnoksághoz és a Csíksszeredai 80. népfelkelési járáshoz tartozik.

Továbbfejlődés és végkifejlet

A polgári önkormányzati rendszer megalapozását hamarosan kiegészítette a területrendezés elodázhatatlan része, a thj. városok redukciója az 1876:20. tc.-vel, és a territoriális anakronizmusok felszámolása az 1876:33. tc.-vel. Ennek a Jászkún- és a Hajdú kerület rendezésére vonatkozó része

⁹ Forrás: Thirring (1912) 5., 7., 52., 54., 55., 57. l. – KAJTÁR (1992) 176-179. l., 143., 145. l.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból valóban jól sikerült, de igazi átalakulásra a szorosan vett Magyarországi részekben nem került sor, valamennyi törpe vármegye megmaradt. Csak Erdélyben és a Partiumban került sor a székek és megyék (vidékek) megszüntetésére. Ennek keretében a Székelyföld is betagozolódott az egységes magyar önkormányzati rendszer megyeszervezetébe. Ebben az évben fogadták el a törvényhatóságok és a királyi szervezetrendszer közötti összhang biztosítására szolgáló, a közigazgatási bizottságokról szóló 1876:6. tc.-t. Az irodalom a hatalmpolitikai funkció mellett a koordináció elégtelenségére utal.¹⁰

A törvényhatóságok (vármegyék, thj. városok) jogi szabályozását jelentősen módosította az 1886:21. tc. – a központosítás, a diszkrecionális jog, a nemzet politikai egységének biztosításának irányába. Legnagyobb változás volt a főispáni hatáskör kiterjesztése, az adminisztratív tutela növelése. Az ellenzék hiába tiltakozott a virilizmus fennmaradása ellen, kifogásolta, hogy sok rendelkezés gátolja a városok fejlődését, és szót emelt az önálló városi törvényért.

Az 1871-es községi törvényt 1886:22. tc. váltotta fel.¹¹ Lehetővé tette a virilis jognak képviselő útján történő gyakorlását, kijelölési jogot biztosított a főszolgabíró bizonyos fontos községi állásokra. A vagyonnevelés, költségvetés terén a szabályok szigorodtak, a nagy- és középbirtokosoknak pedig jelentős póttadókedvezményt biztosítottak. A törvény az 1871-es liberálisabb szabályozáshoz képest visszalépést jelentett.

Budapest székesfőváros újraszabályozásra nem került sor, kiemelhető az államrendőrséget megeremlítő 1881:21. tc. és kerületi előljárási szabályozó 1893:33. tc.

Az önkormányzati rendszerben a dualista keretekhez képest az I. világháború után jelentős változások történtek.¹² A törvényhatóságok törvényi rendje lényegesen módosult (1929:30., 1930:18., 1934:12., 1937:3. tc-k), a községek helyzete már kevésbé változott. A fővárosi novellák mellett különösen jelentős a közigazgatás rendezéséről szóló 1929: 30. tc. A törvényhatóságokban a nyers virilizmust felváltotta a tisztított virilizmus, az összes választók közül választott tagok mellett a szakszerűség, a vallásfelekezetek képviselete, az érdekképviselet címen tagság. Örökös tagok is helyet kaptak a th. bizottságban, akárcsak azok, akik hivatali állásuknál fogva kaptak helyet. A th. bizottság hatáskörét csökkentette az újonnan szervezett kisgyűlés pozíciója, thj. városokban megszűnt a tanács, a polgármester hatáskörei kibővültek. Sok részletkérdésben is történt előrelépés, de még mindig együtt szabályozták a vármegyéket és a thj. városokat. A tág értelemben

10 SÁRLOS B. (1976) és Csizmadia A. (1976) vélekedik így.

11 SÁRLOS B. (1976) 165-169. l. – CSIZMADIA A. (1976) 182-183. l.

12 Alapvetően: MAGYARY Z. (1942) 297-327.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából vett községi jogban, az rt. tanácsú város elnevezést (mivel a törvény rendelkezése értelmében a városi tanács megszűnt, megyei városra módosították, a kis- és nagyközségek tekintetében lényeges változást nem hozott. A tényleges gyakorlatban azonban a képviselőtestület egyre jobban elvezítette hatáskörét, és a község igazi vezetője szakismeretei alapján a jegyző lett. Az magyar önkormányzati rendszer a korszakban közigazgatási gyámkodásról (adminisztratív tuteláról) panaszkodott. Fokozatosan haladt az állami szervek kiépülése. A nagy alföldi városok igazgatási viszonyait érintette a korszak legvégén a tanyavilágra elfogadott 1944:2. tc.

1944-45 fordulóján a hadműveletek hatására a tradicionális magyar polgári önkormányzatok egy időre megbénultak.¹³ Az 1945-1948/50 között hosszan agonizáló magyar önkormányzati életet a pártállam kiépülése megsemmisítette.

A modern polgári kori magyar városjog mérlege

A magyar városi önkormányzatok 1848-1918 közötti fejlődésének bemutatása után, a városi jog európai fejlődésének alapvonalait ismerve, szólni kell a magyar városi önkormányzatok európaiságáról, típusáról, jellegzetes vonásairól is.¹⁴ A magyar városi önkormányzatok joga a közép-európai térség városjogaival, a német és az osztrák modellel rokon. Ez megnyilvánul a több szakos, elhúzódo polgári fejlődés, az önkormányzati megoldásoknál is jelentkező kompromisszumos szabályozásban. Deklarálják, hogy a községek (városok) modellként szolgálnak az önkormányzati rendszer területi kiépítéséhez, kijelentik, hogy „a szabad állam alapja a szabad község” – ezt a programot azonban a térség államférfiai nem tudják kiteljesíteni. A városigazgatás demokratikus megalapozása a térségben elmaradt, a három osztályú, a kuriális választójog, vagy a magyar megoldásban a virilista szavazati jog következtében, a közép-európai térség városjogai megmerevedtek. Sajátos magyar megoldást jelentett viszont a dualista rendszernek megfelelően: a nagyobb városok (adott esetben alkotmányvédelemre is felkészített) törvényhatóságként együttszabályozása a megyékkel, a községek keretében a rendezett tanácsú városok kialakítása, végül külön törvény a fővárosról, önálló városi törvény kiadására nem kerülhetett sor. A magyar városok lehetőségei, európai mércével is sokszor jelentősek, tekintettel különösen az autonóm jogalkotás matériájára.

13 CSIZMADIA A.: *A nemzeti bizottságok állami tevékenysége 1944-1949.* Bp., 1968. – BEÉR J.: *A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon (1945-1960).* Bp. 1962. 81-170. l.

14 KAJTÁR I. (1992): 181-183. p.

Ha típusában (közép)európai is volt a magyar városi önkormányzat, az urbanizációnak mégis egy szerényebb változatát fejezték ki teljesítményei és szervezeti keretei. A vármegyékben vizsgálva a városok súlyát, a „város-vidék” viszonya a következő: 1910-ben, négy vármegyében egyáltalán nincsen város, egy város van 26 vármegyében (így Somogyban, Baranyában, Tolnában illetve Torda-Aranyos és Udvarhely megyékben) két város 15 megyében (Zalában, illetve Csík, Háromszék, Maros-Torda vármegyékben). A másik póluson öt város 2, hat 3, és hét város található 1 vármegyében. A vidékkel szembeni súlyt jelzi, milyen a viszonya a vármegyék községeinek és az ott elhelyezkedő városok lakosságának. A már említett négy vármegyében nem volt város, 45 vármegyében a községek lakosságának 25%-a alatt maradt a városok népessége, (így Somogy, Zala, Tolna vármegye a Dél-Dunántúlon, Székelyföldön valamennyi vármegye) 9 megyében volt 26-50%-ig (Baranyában). Ugyanakkor a magyar nagyvárosok vármegyében, Csongrád megyében (188%), Pest-P.S.-Kiskún megyében (139%), Hajdú megyében (154%) a községek összlakosságát meghaladta a megye nagyvárosának és kisvárosainak népessége.

A magyar városoknak az urbanizáció terén nem kevés pótolnivalójuk volt. A magyar városok statisztikai évkönyvének összeállítói 1910-ben kérdőívet küldtek szét a városokba, s más adatkérés mellett jövőbeli céljait is kérdezték. A beérkezett válaszokban egyértelműen első helyen a kommunális létesítmények építése szerepel, vagy azok bővítése: messze vezet a vízvezeték és a csatornázás, követi a kövezés, a közlekedési hálózatba való jobb csatlakozás lehetővé tétele. Hátrébb kerültek az egészségügyi és közellátást javító tervek és a városi épületek emelésére irányuló szándék. Ugyanakkor a szociális létesítmények emelése, a városrendezés a célok között hátrébb került. A világháború előtt a városok mégis optimistán nézhettek a jövőbe. Ezt támasztja alá, hogy a városok fejlesztéséről megjelent az 1912:58. tc., államsegélyt adva, és a legsürgetőbb sérelmek orvoslását nyújtva. Nem a magyar városi önkormányzatok belső törvényszerűségeiből következett az a katasztrófa, amely szétzúzta a dualista államgépezetet.

A kérdés tehát: Közép- és Kelet-Európa polgári korszaki önkormányzati joga csak a „jogrégészetnek” lezárt fejezete, vagy aktuális jogi-politikai kulturális hagyaték?

A porosz önkormányzati jogot a weimari jogalkotás módosította, végső soron az 1935-ös Birodalmi Községi Törvény számolta fel.¹⁵ Az orosz polgári értelemben vett városi önkormányzatokról a bolsevik hatalomátvétel

15 *Deutsche Verwaltungsgeschichte* (Hrg: G.A. Jeserich – H. Pohl – G.-Ch. v. Unruh). Bd. IV. Das Reich als Republik und in der Zeit des Nationalsozialismus Stuttgart, 1985. 496-497, 1070-1072. l.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából után a szovjet szisztéma mellett nem lehetett szó. A 19. századi városi jog e térségekben csak történeti szempontból érdekes. Ausztriában az 1862-es Birodalmi Községi Törvény hosszú életű volt, legtovább az Osztrák Köztársaságban maradt hatályban. Itt 1962-ben került sor a községi jog újrakodifikálására, de a korábbi jog sok gondolata és jogi megoldása ma is hat.¹⁶

Magyarországon az önkormányzatok újjászületését éljük. Az 1990:65. tv. általános indoklása szerint: „1949-ben történeti útvesztés volt, hogy házánkban fel kellett számolni az évszázados tapasztalatokkal rendelkező önkormányzati típusú helyi szerveződések.” A 19. századi modern polgári önkormányzatok számos eleme közjogi kultúrkincsünk részévé vált.

Felhasznált irodalom

- BÁCSKAI V.–NAGY L.: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Bp., 1984.
- BENEVOLO, L.: *A város Európa történetében*. Bp., 1994.
- BÓNIS Gy.–DEGRÉ A. (szerk.): *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából*. Bp., 1971.
- BRAUNEDER, W.: *Osztrák alkotmánytörténet napjainkig*. Pécs, 1994.
- BOCHA Gy.: *A municipális rendszer jelen állása Európában*. In: *Hatvan év tudományos mozgalmi között*. Bp., 1928.
- CSIZMADIA A.: *A magyar városi jog. Reformtörekvések a magyar városi közigazgatásban*. Kolozsvár, 1941. – *A egyházi mezővárosok jogi helyzete és küzdelmük a felszabadulásért*. Studia 24. Bp., 1962. – *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Bp., 1976. – *A törvényhatósági városok első szervezkedése Győrött*. Győri tanulmányok 4. Győr, 1979 – *A városi törvényhozás a dualizmus korában és az 1918. évi városi törvénytervezet*. Állam és Igazgatás 1982/11.
- DEÁK E.: *Das Städtewesen der Länder der Ungarischen Krone (1780-1918)*. Wien, 1979.
- EMBER Gy.: *A újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig*. Bp., 1946.
- ENGELI, Ch.–HAUS, W.: *Quellen zum modernen Gemeindeverfassungsrecht in Deutschland*. Mainz, 1975.
- GIERKE, O.: *Das deutsche Genossenschaftsrecht*. I. – IV, Bd. Berlin, 1863-1913.
- GRANASZTÓI Gy.: *A középkori magyar város*. Bp., 1980.

- GRÜNWARD B.: *A törvényhatósági közigazgatás kézikönyve*. I-IV. Bp., 1889.
- GYIMESI S.: *Városi önkormányzat és állami centralizáció Közép-Kelet Európában a 18-19. században*. Történelmi Szemle, 1-2. sz. 1984.
- HARRER F.: *A német városi szervezet kifejlődése és mai szervezete*. Bp., 1910.
- HEFFTER, H.: *Die deutsche Selbstverwaltung im 19. Jahrhundert*. Stuttgart, 1950.
- JESERICH, G.A.–POHL, G.–UNRUCH, v. G.–Ch.: (Hrgs) *Deutsche Verwaltungsgeschichte*. Bd. IV. Stuttgart, 1985.
- KAJTAR I.: *Az európai városjogfejlődése a feudalizmus idején és hatása a XIX. századi burzsoá városi jogra*. Dolgozatok XVII. Pécs, 1986. – *A burzsoá városi jog kialakulása Közép- és Kelet-Európában*. Dolgozatok XVIII. Pécs, 1987. – *A burzsoá városigazgatás jogi rendjének kialakulása Európában és Magyarországon*. Jogtörténeti előadások I. Bp. 1988. – *Önkormányzati élet Pécsen (1848-1918)*, Baranya 1990/2. – *Magyar városi önkormányzatok (1848-1918)*. Bp., 1992. – *Városi önkormányzatok a 18-20. században a Dél-Dunántúlon*. In: A Dunántúl szolgálatában. Szerk.: Horváth Gy. Pécs, 1995. – *A modern magyar állam infrastruktúrájának kiépülése a XIX. században (A Dél-dunántúli régió és Pécs példáján)*. In: Tanulmányok Pécs történetéből 2-3. 1996. – *A magyar állam modernizációs folyamatai a XIX. században (kitekintéssel a XX. század első felére)*. In: Jogtudományi Közöny 1997/3. – *Az 1848:XXIII. törvénycikk a szabad királyi városokról és a modern városi önkormányzat kialakulása Magyarországon*. Debreceni Szemle, 1998/3. – *A dualista kori magyar állam- és jogrendszer a modernizáció fényében*. In: Magyarország a (nagy hatalmak erőterében). Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára. Szerk.: Fischer F. – Majoros I. – Vonyó J. Pécs, 2000. – *Az állam- és jogfejlődés Magyarországon a 19. században*. In: A magyar államiság első ezer éve. Szerk.: Font M. – Kajtár I. Pécs, 2000a.
- KALLAY I.: *A városi önkormányzat hatásköre Magyarországon 1686-1848*. Bp., 1989
- KLABOUCH, J.: *Die Gemeindeselbstverwaltung in Österreich 1848-1918*. Wien, 1968.
- MAGYARY Z.: *Magyar közigazgatás*. Bp., 1942.
- MAKKAI L.: *A magyar városfejlődés történetének vázlata*. In: Boros I. (Szerk.) Vidéki városaink. Bp., 1961.
- MEZNERICS I.–TORDAY L.: *A magyar közigazgatás szervei 186-1937*. Bp., 1937.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból

MUMFORD, L.: *A város a történelemben. Létrejötte, változásai és jövőjének kilátásai.* Bp., 1985.

NAGY F.: *A magyar városi jog.* Bp., 1912.

NAUNIN, H. (szerk.): *Stadteordnungen des 19. Jahrhunderts.* Köln-Wien, 1984.

OGRIS, W.: *Die Stadt in der österreichischen Gemeindegesetzgebung des 19. Jahrhunderts.* In: Naunin (1984), 103-134. p.

ORBÁN B.: *A székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeii szempontból.* I-VI. k. Pest, 1868-1873.

PLANITZ, H.: *Die deutsche Stadt in Mittelalter.* Graz-Köln, 1965.

SARLÓS B.: *Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében.* Bp., 1976.

SCHWANEBACH, P.: *Die russische Städteordnung vom 16. Juni 1870.* St. Petersburg, 1874.

STEEGER, VJ.: *Darstellung der Rechte und rechtlichen Gewohnheiten der königlichen freyen Städte in Ungarn.* I-II. Wien, 1834.

THIRRING G. (szerk.): *A magyar városok statisztikai évkönyve* I. évfolyam. Bp., 1912.

OLÁH SÁNDOR**MODERNIZÁCIÓS KÍSÉRLETEK CSÍK
ÉS UDVARHELY VÁRMEGYÉK
MEZŐGAZDASÁGÁBAN 1940-1944 KÖZÖTT***

A 2. bécsi döntés után az erdélyi közéleti-politikai diskurzusok egyik, talán leggyakrabban forgalmazott gondolata az „egybehangolás” az „erdélyi újjáépítés”, a visszatért területnek az „ország vérkeringésébe való bekapcsolása” volt.

A korabeli társadalmi szereplők gondolkodásában ezeknek a kifejezéseknek tartalmát a magyarországi és erdélyi gazdasági, társadalmi közigazgatási, politikai intézményrendszer modernizálása, gazdasági felemelkedés, iparosítás, a mezőgazdasági termelés korszerűsítése, szociális problémák megoldása jelentette. Indoklásként gyakran elhangzott, hogy Erdély gazdasági támogatásával nemcsak a két világháború közötti román kormányok, de az első világháború előtti magyar kormányok mulasztásait is pótolni kell.

A visszacsatolt terület helyzetével ismerkedő gazdasági szakemberek, politikusok¹ úgy vélekedtek, hogy Magyarország egy elmaradott, társadalmi, gazdasági, szociális gondokkal küszködő területrésszel gyarapodott.

A mezőgazdaságban „ezeken a területeken nagyobb volt a súlya az őstermelésnek a trianoni területtel szemben, jellemző volt a szétaprózott birtokszerkezet, elmaradott volt a termelési kultúra, alacsonyak termésátlagok. A gabonaneműek hektáronkénti termésátlagai a trianoni Magyarország területén és Erdélyben az első világháború előtti és az 1936-37 évi adatok alapján az alábbiak²:

* Jelen munka alapjául szolgáló kutatásunkat a budapesti XXI. Század Intézet támogatja.

1 A visszacsatolás utáni időszakban politikusok, gazdasági szakemberek sűrűn látogatták Erdélyt. Társadalomtudományi kiadványok hasábjain (pl. Magyar Statisztikai Szemle, Közgazdasági Szemle, Hitel, Kárpátmedence) cikkek, tanulmányok mutatták be a „visszatért” terület társadalmi gazdasági viszonyait.

2 PONGRÁCZ Kálmán: *Erdély és a Székelyföld gazdasági problémái*. In: Közgazdasági Szemle. 1940. 64 sz. 804 p.

	Búza (q)	Rozs (q)	Árpa (q)	Zab (q)	Kukorica (q)
Erdély 1910-1913	10,8	10,6	13,9	12,5	16,8
1933-1937	10,4	10,0	10,4	9,7	11,2
Magyarország 1936-1937	13,3	11,3	13,5	12,2	18,5

A táblázatból kitűnik, hogy a mezőgazdasági termelés színvonala Erdélyben a két világháború között visszaesett. (Megjegyezzük, hogy nem egész Erdély területén. Vita Sándor: *A Székelyföld önellátása* c. tanulmányának adatai szerint a barcasági szászok termésátlagai, a gabonaneműeknél – a kukorica kivételével – meghaladták a magyarországi átlagokat is.)³

A harmincas évek végére a döntően rurális térségben „az alacsony termelési színvonal és terményárak következtében a mezőgazdasági lakosság életszínvonala egész Erdély területén, de főleg a Székelyföldön tovább süllyedt, s bár szakszerű üzemstatisztikai felvételek nem készültek, szakértők véleménye szerint egy 3-4 holdas kisbirtok évi jövedelmét 15.000 lejnél, vagyis kb. 500 pengőnél többre nem lehet értékelni.”⁴ E megállapítás időszakának mezőgazdasági napszámbeírtait figyelembe véve, egy ilyen kisbirtok 500 pengős évi jövedelme kb. 55-60 napszámra felelt meg.⁵

Az agrárszakemberek helyzetfelmérése szerint a gazdák nem rendelkeztek megfelelő vetőmagokkal, a rét és legelőgazdálkodás gyakorlatilag nincs, a gyümölcsstermesztés külterjes, szántás és trágyázás nélküli, nem ismerik a védekező permetezést. Az állattenyésztésben szükséges a fajtajavítás és az állatorvosi szolgálat megszervezése.⁶

Jelen írásban a visszacsatolás utáni gazdasági, társadalmi átalakulások szerteágazó problémaköréből a mezőgazdasági termelés szférájában bekövetkezett változások bemutatására szorítkozunk. Vizsgálódásaink földrajzi helyszíne az egykori Csík és Udvarhely megyék területe.

3 VITA Sándor: *A Székelyföld önellátása*. In.: Hítel. 2 évf. 1937. 4. 277 p.

4 PONGRÁCZ Kálmán: i.m. 802 p.

5 *Jelentés Kolozs, Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód, Maros-Torda, Csík, Udvarhely és Háromszék Vármegyék nemzetiségi és társadalmi viszonyairól, valamint gazdasági és hitelügyi helyzetéről*. Föl. Hung. 2127. 1942. 9 p.

6 SOLTY Ernő, dr.: *Agrárpolitikai feladatok Erdélyben*. In: Kárpátmedence. Gazdaságpolitikai Szemle. 1941 május. 37-44 p.

Mezőgazdasági modernizáció

A mezőgazdasági termelés korszerűsítésében a gyenge piac mellett az állam volt a legfontosabb modernizáló tényező.⁷

Gazdasági szakemberek, társadalomkutatók, politikusok egybehangzó véleménye volt, hogy az új államkeretek közötti gazdasági különbségek kiküszöbölésére a kormánzatnak kell elvégezni az „egybehangolás”⁸ néhez munkáját. Az államilag irányított termelészervezést az erdélyi közgondolkodásban is ismert és kívánatos gazdaságpolitikai gyakorlatként értékelték. Oberding József György gazdasági szakíró korszakos újításként üdvözölte a *Hitel* hasábjain az 1937. március 22-én megjelent román mezőgazdasági törvényt, amely Romániában meghirdette az irányított gazdaság elveinek alkalmazását a mezőgazdaságban.⁹ A törvény hiányosságainak kiemelése után a szerző hasznosnak, eredménnyel biztató rendelkezésnek tekinti a községek két- és háromnyomásos vetésforgójának – ha kell, hatósági erőszak bevetésével – modernebb művelési rendszerekre történő felcserélését.¹⁰

7 Már a századforduló után történtek kísérletek a Székelyföld gazdasági felemelésére. A megyeszékhelyeken minisztériumi kirendeltségek létesültek, székelyföldi népsegítési akció bontakozott ki. Dörner Béla Udvarhely megyei kirendeltség-vezető emlékezései szerint az akció keretében fajállatokat osztottak kedvezményes áron, a megyében három év alatt 300 állami tehén került kiosztásra, ezek „szimmentháli hasas” tehenek voltak, 3 évi részletfizetéssel és árkedvezménnyel jutottak hozzá a gazdák. De osztottak mangalica hasas anyakocákat, tenyészhuhákat, nemes baromfit, építettek minta-trágyatelepeket betonból, a rét- és legelőjavítási programban gyombokor-irtás, vízmosások megkötése, szakaszos legeltetés, fűmagvetés, vasbetonvályúk készültek a csordaitató helyeken. Udvarhely megyébe 50 szecskavágógép (18 ingyen) érkezett a Kühne-gyárból kedvezményes áron. A gazdák ekkor ismerkedtek első alkalommal a műtrágyával. A kirendeltségek állatbiztosító szövetkezeteket szerveztek, ekkor alakultak a székely falvakban az első gazdakörök, ekkor kezdték oktatni a gazdasági szakismereteket a kirendeltség szervezésében.

Egyik székelyföldi kirendeltség vezetőjének tapasztalata szerint „a nép nagyon bizalmatlan volt minden állami beavatkozás iránt”. (DÖRNER Béla: *Székelyföldi esetek. Erdélyi gazdasági emlékek*. Budapest, 1940. Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai R.T.)

8 A korszak közéleti-politikai sajtójában sokat használt „egybehangolás” fogalmának nemcsak gazdasági, hanem komplex – közigazgatási, szociálpolitikai, pénzügyi, oktatási – vonatkozásai is voltak. Nem mehetünk bele ennek a kérdésnek tárgyalásába, csak jelezzük, hogy a korszakra emlékezők 40-50 év távlatából elhibázott politikának tartották a budapesti kormányok túlzott központosítási törekvéseit (lásd Teleki Béla és Vita Sándor emlékezéseit In: TIBORI SZABÓ Zoltán: Teleki Béla erdélyisége. Kolozsvár, 1993. NIS Kiadó, 14 p. és 29 p.)

9 OBERDING József György, dr.: *Románia mezőgazdaságának átszervezése*. In: *Hitel*. 1937. 2 évf. 2 sz. 133-140 p.

10 OBERDING József György: i.m.: 136 p.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából

A mezőgazdasági termelés egységes szervezésének és központi irányításának szükségességét az Erdélyi Párt politikusai is elvárásként fogalmazták meg a kormányzat felé.¹¹

1941 júniusában, a 3910. M. E. rendelet értelmében „a visszacsatolt országrész mezőgazdaságának az ország mezőgazdaságában beillesztése és fejlesztése céljából, továbbá abból a célból, hogy a földművelésügyi központi igazgatáskörében szükséges intézkedéseket az erdélyi országrész gazdasági viszonyainak közvetlen figyelembevétele alapján minél eredményesebben és minél gyorsabban lehessen megtenni, a földművelésügyi miniszter kirendeltséget létesít.”¹² A kirendeltség székhelye Kolozsváron volt.

Az Országos Mezőgazdasági Kamara működése a visszacsatolt területre nem terjedt ki. Helyette az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület a Földművelésügyi Minisztérium felügyelete alatt „köteles a működési területén észlelt és a mezőgazdasági termeléssel valamint a mezőgazdaság helyzetével összefüggő jelenségekről a földművelésügyi minisztert minden hónap 15 napjáig tájékoztatni.”¹³

A mezőgazdaság fejlesztéséről szóló 1942. évi XVI. t. c. a termelés irányításába való fokozottabb állami beavatkozást tette lehetővé.

A törvényjavaslat tárgyalásakor a helyzetértékelés legfontosabb megállapításai: alacsonyak a termésátlagok, kezdetleges a termelési technológia, a földek elszórtsága miatt tagosítás szükséges, az állattenyésztés elmaradott és szegényes. „A cél: a magyar mezőgazdasági termelés mennyiségi és minőségi színvonalának erőteljes fokozása. Növelni kell a termelést és a jövedelmezőséget, mert szegény az ország... fokozni kell a termelést, mert szaporodó népünket el kell tartani, s a honvédelem érdekei is ezt kívánják... De megköveteli a mezőgazdasági termelés fejlesztését az állandóan fokozódó iparosítás is, amelynek mind több hazai nyersanyagra van szüksége.”¹⁴ A mezőgazdaság átalakításának terve a gazdálkodást magasabb nemzeti kötelességnek tekinti, mely nemzeti irányítás és ellenőrzés alatt áll.¹⁵

Az új szemlélet szerint a gazdálkodó nem hanyagolhatja el birtokát, nem termelhet haszontalan, a talajnak nem megfelelő növényeket, nem tenyészthet korcs állatokat. A földművelésügyi miniszter kezdeményezheti a tagosítást, tenyésztési vidékeket állapíthat meg. Előírhatja a vetőmagokat, kötelezővé teheti a nemesített magvak használatát és ilyenek termelését, a

11 TELEKI Béla: i.h. 46. p.

12 *Magyarországi Rendeletek Tára*. Hetvennegyedik évfolyam. 1941. 1. 1126 p.

13 Uo. 593 p.

14 *Csiki Néplap*. 1942. júl. 8.

15 Uo.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból közlegelők fásítását, trágyázást, szakaszos legeltetést, bármely szántóföldi növénynek kötelező termelését.”¹⁶

A törvény nagy hangsúlyt helyez a korszerű mezőgazdasági ismeretek terjesztésére a felső-, közép- és alsó fokú oktatás fejlesztésével, tanulmányi ösztöndíjak és mintagazdaságok létesítésével, kísérleti termeléssel, díjazott termelési versenyek és kiállítások rendezésével.¹⁷ A törvény a mezőgazdaság fejlesztésére évi 100 millió pengőt irányzott elő.

Egy 1945-ben készült elemzés szerint ezt az összeget az 1942. évtől kezdve évente a földművelésügyi tárca költségvetésének rendelkezésére bocsátotta a kormányzat. Ennek az összegnek a terhére adott támogatásokat nagyobb részben magánvállalkozásoknak, termelőknek folyósították, vissza nem térülő, vagy csak kis részben visszatérülő juttatások, illetve kölcsönök formájában.¹⁸

Termelészervezés

Az általános újjáépítési munka nagy lendülettel indult meg. 1941 októberében a *Kárpátmedence* folyóirat a következőképp foglalta össze a gazdasági változásokat:

„Igen jelentősek azok az eredmények, amelyeket egy esztendő alatt a vizszoacsatolt erdélyi részeken elérni sikerült. Elsősorban azt kell megemlítenünk, hogy a földművelésügyi minisztérium kereken 19 millió pengőt adott az erdélyi területek géppel, vetőmaggal, tenyészállattal való ellátására, azonkívül 24 millió facsemetét osztott szét és több gabonaraktárt, mintagazdaságot és kísérletügyi állomást létesített... A kormány a közlekedés megjavításával kapcsolatosan 35 millió pengő kiadással utat javíttatott, 48 milliót pedig vasútépítésre, 4 milliót a postahálózat kibővítésére fordított. A szeretfalvi szélesnyomtávú vasút már épül, ezenkívül 15 autóbuszvonalon megindult a forgalom. A szövetkezetek 5 milliót, a fakitermelők 1,5 milliót kaptak hitelképp a kormánytól, de ezenkívül a Nemzeti Bank és a magánbankok is közreműködnek az erdélyi gazdasági élet tőkével való ellátásában.”¹⁹

A székelyföldi kisvárosok lapjai a kormánytámogatásokról lelkesen számoltak be: „a Székelyföld hatalmas támogatásban részesül és részesült minden tekintetben. A Kormány tudja, hogy elnyomatásunk idején leszegényedtünk, hogy idén katasztrófálisan rossz termésünk volt. Nagy szeretettel sietett támogatásunkra. Csak egyet említek a sok közül. A 40 vagonnyi

16 *Csiki Néplap*. 1942. júl.15

17 MOL. Z. 12.73 cs. 3781. a. 5p.

18 Uo. 6 p.

19 *Kárpátmedence*. 1941 okt. 385 p.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából
búzavetőmagon felül kb. 650 vagon lisztet és kenyérbúzáat szállítanak a megyénkbe.”²⁰

A visszacsatolás után leghevesebben támadott székelyföldi mezőgazdasági intézmény a még létező ugarrendszer volt. A Székelyföldön Udvarhely és Csík megyékben volt a legtöbb ugarhagyó gazdálkodást folytató falu. A szántóterület egyharmadát minden évben pihentető termelőmód nemzetgazdaságilag károsnak minősült, ebben a korszakban felszámolására mozgósította a gazdálkodókat a mezőgazdasági közigazgatás, a publicisztika egyaránt.

Az anyaországi hivatalnokokkal, agrárszakemberekkel szemben az erdélyi kisgazdaságok üzemi viszonyait alaposabban ismerő erdélyi szakemberek nem voltak annyira heves harcosai a nyomásos rendszer felszámolásának minden termelési övezetben. Különösen nem a „nem önellátó” övezetekben, mint amilyen – számításaik szerint – volt a fent említett két megye területének nagyobb része is. A talajerő-visszapótlás lehetőségeit és az erdélyi alacsony állatlétszámot figyelembe véve, egy agrárszakíró megállapította, hogy az istállótrágya-termelés nincs olyan mértékben biztosítva, ahogyan azt a helyes talajgazdálkodás megkívánja. Az ugartartás nagymérvű elterjedése Erdélyben a talajerő-fenntartás fontos tényezője volt.²¹ A növénytermelés megfelelő átszervezését csak az állatlétszám növelése és ezzel a trágyatermelés fokozása függvényében javasolja, ugyancsak ezek alapján lehetne a takarmány- és ipari növények fokozottabb bevezetésére gondolni.²²

Az intenzív propaganda és a kilátásba helyezett kedvezmények ellenére a vetésforgó bevezetése csak lassan haladt.

1941-ben Csík vármegye alispánja jelenti, hogy „a nyomásos gazdálkodás megszüntetése érdekében a gazdasági felügyelőség javaslata alapján intézkedéseket tettem. Remélhető, hogy a következő gazdasági évig e nemzetgazdaságilag is káros nyomásos gazdálkodás minden községben meg fog szűnni.”²³

Az alispán reménye egyelőre nem valósult meg, 1942 őszén a nyomásos gazdálkodást még fenntartó községek: Csíkszentsimon, Tusnád,

Kászontíz, Csíkmenaság, Csíkcsatóság, Kászontíz, Kászontimpér, Kozmás, Csíkszentgyörgy és Kászontújfalu. A Földművelésügyi Minisztérium erdélyi kirendeltsége a községek részére a megszüntetendő ugarterü-

20 Hargita. 1941. december 5.

21 FARKAS Árpád: *Erdélyi kisgazdaságok üzemi viszonyai és időszervi kérdései*. Az OMGE-ben, 1941. dec. 12-én megtartott előadás. Kolozsvár, 1941. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.T.

22 Uo.

23 Csík Vármegye Hivatalos Lapja. 1941. 21. 224.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
leten való takarmánynövény termelésre 24000 q zabosbükkönyt, 126 q lóheremagot, 122 q lucernamagot és 200 q baltacím vetőmagot osztott ki.²⁴

Ugyanez év decemberében, Kolozsváron EMGE értekezleten foglalkoztak az ugarrendszer felszámolásával. Erőteljes hírverést, és a vetésforgó bevezetését támogató előadássorozatot terveztek.²⁵ A Földművelésügyi Minisztérium 259.380/1942 sz. rendelete rendelkezett a nyomásos gazdálkodás megszüntetésére irányuló eljárás megindításáról. Ezt kérhette a nyomásos gazdálkodásban érdekelt birtokosoknak a birtokarány szerinti 1/10-ed része, de kérelem nélkül elrendelhetette a miniszter is.²⁶

Egyes községek vezetése még 1943-ban sem akart lemondani a hagyományos földhasználati formáról „a káros ugargazdálkodás a vármegyében csak Csíkcsatóság, Csíkszentgyörgy és Kászontíz, Feltiz, Impér községek gazdaközönsége által van továbbra is fenntartva. Ezen községek birtokossága által hozott határozatokat [az ugarrendszer további fenntartására hozott határozatokat – O. S.] a kir. gazdasági felügyelőség megfellebbezte.”²⁷

Támogatások

A termelés színvonalának javítását célzó támogatások gyakorlatilag kiterjedtek az egész gazdasági folyamatra, a természetstől a termény-feldolgozási, tárolási, értékesítési tevékenységekig, valamint a mezőgazdasági építkezésekre és a gazdasági képzésre is. Amellett, hogy megszervezte minden szinten a gazdasági képzést, a szakminisztérium nagy jelentőséget tulajdonított a gazdasági népnevelésnek: a falvak gazdáinak állami támogatással változatos jellegű tanfolyamokat szerveztek.

Növénytermesztés

A növénytermesztés színvonalának javítására évente, kedvezményes vásárlással, minőségi vetőmagakciókat szerveztek. A gabonafélék minőségének feljavítása mellett, fontos szempont volt az ipari növények (rostlen, napraforgó, cukorrépa) és a Székelyföldön addig alig ismert takarmánynövények (lucerna, szarvaskerep, somkóró, baltacím) meghonosításának szorgalmazása.

²⁴ Csík Vármegye Hivatalos Lapja. 1942. nov. 26. 41. sz.

²⁵ Erdélyi Gazda. 1943. jan. 1. 21 p.

²⁶ A rendelet megjelent a *Budapesti Közlöny* 1943. jan. 21. számában.

²⁷ Csík Vármegye Hivatalos Lapja. 1943. 14. sz. 86 p.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból

1941 nyarán a Földművelésügyi Minisztérium a bejelentett igénylések alapján „Csík vármegye részére 17 vagon 241 sz. odvasi minőségi búza vetőmagot és 16 vagon minőségi rozsvetőmag kiosztását engedélyezte. A kiosztást az EMGE kirendeltsége végezte.”²⁸

Az ipari növények termesztését szabályozó 670-1942. M. E. rendelet²⁹ kötelezővé tette a napraforgó-termesztést, az 50 hold alatti birtokon gazdálkodóknak a 20 méternél szélesebb parcellák mindkét hosszú oldalát kellett napraforgóval szegélyezni. De a szegélynövény lehetett cirok, vagy kender is.

Az 50 hold fölötti szántóterület 5%-án a termelő köteles volt fő terményként napraforgót, vagy olajlent termeszteni.³⁰

Gyümölcsstermesztés

Marosvásárhelyen Gyümölcsészeti Felügyelőség létesült, a székely megyékben mindenütt gyümölcsészeti intézőségeket és növény-egészségügyi körzeteket állítottak fel.³¹ Az erdélyi gyümölcsstermesztés korszerűsítésére állami támogatással tanfolyamokat, kiállításokat rendeztek, a vármegyei kirendeltségek kezdeményezték a gyümölcsstermelési egyesületek megalakítását. 1942 őszén a vármegyék székhelyein vándorkiállítással egybekötött csomagolási tanfolyamokat szerveztek. A résztvevők díjtalanul kapták a gyümölcsstelepítésről és kezeléssel, a gyümölcsösök rendbehozataláról szóló ismertető füzeteket.³²

1944 telén „szerte a Székelyföldön gyümölcskertészeti és zöldségtermelési szaktanfolyamokat rendeznek” – közölte szalagcímben a Sepsiszentgyörgyön megjelenő *Hétfői Székely Nép*.³³

Szakértők becslése szerint az erdélyi és trianoni terület között mintegy 100 évi fejlődésnek megfelelő különbség mutatkozott, különösen a gyümölcskertészet terén.³⁴

Csík megyében Balánbányán szerveztek tanfolyamot „melynek 92 hallgatója van. A minisztérium rendelkezései értelmében a tanfolyamok hall-

28 *Csík Vármegye Hivatalos Lapja*. 1941. 21. sz. 223-224 p.

29 *Budapesti Közlöny*. 1942 febr.1. 26 sz.

30 *Csíki Néplap* 1942. júl. 8.

31 *Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája. 1941-1942*. Kolozsvár, 1942. Minerva

32 *Csíki Néplap*. 1942 nov. 18.

33 *Hétfői Székely Nép*. 1944 jan. 17.

34 Uo.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból
gatóinak száma nem haladhatja meg a hatvanat, a nagy érdeklődésre való tekintettel azonban itt valamennyi jelentkező felvételét engedélyezték.”³⁵

A gyümölcsösök ápolásához kedvezményes áron permetezőgépeket, osztottak, permetezőmester képző tanfolyamokat szerveztek.

Ezekre a tanfolyamokra a nagycsaládosokat vették fel.

Állattenyésztés

A Földművelésügyi Minisztérium megszervezte a Vármegyei Állattenyésztő Állomásokot. Erdélyben két körzet alakult, a székelyföldi megyék központja Csíkszereda volt.³⁶

A vármegyékben megszervezett állattenyésztési szolgálatok, állattenyésztő szervezetek, EMGE szakosztályok bonyolították a támogatások célba juttatását, állatkiállításokat, gazdanapokat szerveztek, vásárokat rendeztek.

A céltudatos tenyészkiválasztási, fajtafeljavítási program azt jelentette, hogy minden évben széles keretekben folyt az állami tenyészállat-kiosztási akció: hasas üszöket, fajkancákat, kocákat, jerke bárányokat, fajbaromfit juttattak kedvezményes áron az igénylőknek.

A községekben a törzskönyvelést és tej ellenőrzést az állattenyésztő szervezetek irányították.³⁷ Az apaállat-állomány fajtafeljavítására különösen nagy hangsúlyt fektettek. Csík megyében 1941. nyarán a Gazdasági Felügyelőség 24 tenyész bikát szerzett be Somogy vármegyéből jutalékos, kamatmentes hitellel Bélbor, Gyergyóvárhegy, Szárhegy, Ditró, Gyergyóremete részére. Az ezt megelőző akcióban Borszék, Kászonújfalva, Kászonjakabfalva, Gyimesközéplak, Gyergyócsomafalva, Gyergyóújfalva, Gyergyóremete, Tekerőpatak részére vásároltak kamatmentes hitellel, összesen 46 tenyész bikát.³⁸

A Csík megyei alispán 1942 novemberében jelentette, hogy a községek és közbirtokosságok részére a Gazdasági Felügyelőség támogatásával 153 tenyész bikát és 5.600 P értékben 14 kant szereztek be. A Vármegyei Állattenyésztési Egyesület a kászonújfalusi gazdáknak kiosztott 29 darab tenyész üszőt és 7 db hasas üszőt kedvezményes áron.³⁹

1943 tavaszán a Gyergyói medence falvaiban a Földművelésügyi Minisztérium választott jerke bárányokat vásárolt és osztott ki 40 százalékos

35 Uo.

36 *Erdélyi Gazda*. 1941. máj. 200 p.

37 *Erdélyi Gazda*. 1943. júl. 1. 332 p.

38 *Csík Vármegye Hivatalos Lapja*. 1941. 21. 223-224 p.

39 *Csík Vármegye Hivatalos Lapja*. 1942. nov. 26. 41 sz.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból kedvezményel a kistenyésztők között. A bárányok szállítási költségeit is az állam viselte.⁴⁰

Az Udvarhely megyei gazdák Somogy megyéből vásároltak tenyészállatokat az államsegélyből, a szállítási költségeket is az állam fedezte.

1943-ban erdélyi állattenyésztés apaállat szükségletére a köztenyésztésben 1 millió pengő kamatmentes hitelt és 200 ezer pengő árkedvezményt biztosított a kormányzat.

Legelő- és rétgazdálkodás

Az erdélyi gazdasági viszonyokról egy 1942-ben készült jelentés szerint, a legelők általában gyengék, nélkülözik a szakszerű kezelést. Csíkban, ahol kintháló a csorda, a legelő 70%-a használhatatlan a sok tövisbokor, borókabokor és vakond kártevés miatt.⁴¹ A legelőgazdálkodás javítására fejlesztési terveket dolgoztak ki, a kormányzat mintalegelők létesítését támogatta.

A földművelésügyi miniszter az erdélyi kirendeltséggel elkészítette a legelőgazdaság fejlesztési munkatervét. A kirendeltség minden megyében 2-2 legelőt feljavított, hogy mintalegelők szolgáltatassák a példát a további munkálatokhoz.⁴² Csík vármegyében a Csíksomlyó legelőterületén felállított mintalegelőt 1942 őszén az állam gépekkel és egyéb korszerű berendezéssel szerelte fel.⁴³ Udvarhely megyében Homoródszentpálon volt mintalegelő.

A legelőgazdálkodás feltételeit szerszámok kiosztásával, gyepvetőmag akciókkal is támogatta az állam. Csík vármegyében 1942 őszén „a földművelésügyi minisztérium erdélyi kirendeltsége 130 darab csákányt, 205 csákánykapát, 170 vasgereblyét, 16 láncboronát bocsátott a birtokosságok rendelkezésére – ezen kívül 1080 kgr fűmagot és 4.759 P készpénzt itatók, stb. létesítésére.”⁴⁴

Mezőgazdasági építkezések

A kormányzat a mezőgazdasági termények tárolására, a feldolgozás fejlesztésére, a korszerű állattartás segítésére épületeket emeltetett, illetve hitelekkel, segélyekkel támogatta az építkező gazdákat. Nemcsak a székelyföldi kisvárosokban de a nagyobb községekben is (Székelykeresztúr,

40 Gyergyó és vidéke. 1943 máj. 17.

41 BRÜCKLER József: *Az erdélyi lejtértékesítés*. 1941 június. MOL. Z. 839.4 cs. 55 tétel. 22 p.

42 *Csíki Néplap*. 1941. okt. 29.

43 *Csíki Néplap*. 1942. jan. 14.

44 *Csik Vármegye Hivatalos Lapja* 1942. nov. 26. 41 sz.

Csíkszentdomokos) gabonatarólok épültek. A kisgazdaságokban mintais-tállók, minta-trágyatelepek, minta-baromfiólak, silók építéséhez nyújtottak pénzbeli segélyeket. Az ekkor kezdeményezett silóépítések Homoródszentpálon annyira beváltak a kisgazdaságokban, hogy később a gazdák önerőből is építettek silókat.

Az állati termékek és ipari növények feldolgozására nagyobb tőkebefektetésekkel üzemek létesültek. 1941 nyarán a kolozsvári Gazdaság- és Hitelszövetkezetek központja, a Szövetség a FM 71398/1941. febr. 25. számú leiratában megbízást kapott, hogy más észak-erdélyi városok és nagyobb községek mellett Gyergyószentmiklóson, Csíkszeredában, Sepsiszentgyörgyön, Gyimesbükkön, Parajdon juhtejgyűjtő és gomolyakészítő, illetőleg juhgomolya-beváltó állomásokat létesítsen. Erre a FM 120. 000 pengő államsegélyt helyezett a Szövetségnek kilátásba. Egy-egy állomás után legfeljebb 4. 000 pengő lehetett a segély.⁴⁵

Csíkszentsimonban a Csíki medence fő mezőgazdasági terménye, a burgonya értékesítésére a Földművelésügyi és Iparügyi Minisztérium kezdeményezésére burgonyakeményítő és szörpgyár épült.⁴⁶ A gyár felépítése és üzembe helyezése 1 millió 300 ezer pengőt igényelt, kapacitása évente 1200 vagon burgonya feldolgozása.⁴⁷

1941-ben Csíkszereda megyei városban a vágóhíd épült 120. 000 pengő állami támogatással.⁴⁸

A Gyergyói-medencében 1943 augusztusában megkezdte a termelést a szárhegyi Lenfeldolgozó Szövetkezet üzeme. A Lenfeldolgozó Szövetkezet „első példája Erdély gazdasági közületeinek széles távlatokat megnyitó összefogására. A szövetkezet üzletrésztökéjébe ugyanis 100.000 pengőt jegyzett a Szövetség Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központja, 100.000 pengőt a marosvásárhelyi Hangya, 50. 000 pengőt a Szárhegyi Gazdasági Szövetkezet, míg a Földművelésügyi Minisztérium 200.000 pengő jegyzésével járult hozzá a fontos üzem megteremtéséhez.”⁴⁹

1943 szeptemberében Csíkszentsimonban hordó és dongagyár építését fejezték be.⁵⁰

1944 januárjában a gyergyószentmiklósi vajgyár felépítéséhez „a 40. 000 Pengős állami segély már meg is érkezett. Az építkezéshez szükséges többi pénzt üzletrészek formájában a gyergyói gazdáknak kell bejegyezniük.”⁵¹

45 BRÜCKLER József: *i.m.* 134 p.

46 Uo. 8 p.

47 *Csíki Néplap*. 1941. aug.13.

48 *Csik Vármegye Hivatalos Lapja*. 1941. 32 sz. 313 p.

49 *Gyergyó és vidéke*. 1943. aug. 6.

50 *Csik Vármegye Hivatalos Lapja*. 1943. szept. 2. 32. sz.

51 *Gyergyó és vidéke*. 1944. jan. 10.

Kedvezményes gépvásárlási akciók

A mezőgazdaság technikai színvonalának emelésére a kormányzat több alkalommal szervezett kedvezményes gépvásárlási akciókat. 1941 tavaszán és őszén 50%-os állami támogatással a csíki gazdák vetőgépeket, magtisztító gépeket, ekét, füllesztőt, darálót, répavágót, szecs kavágót, boronát, lókapát, tejjgazdasági felszereléseket vásárolhattak.⁵²

2001 tavaszán Csíkszentmihály határában még használtak egy lóvontású Kühne-vetőgépet, amelyet állami támogatással a negyvenes évek elején vásároltak, és amellyel a mai tulajdonosa szerint „még mindig kitűnő, pontos munkát lehet végezni.”

Gazdasági képzés

Az erdélyi felsőfokú gazdasági képzést a kolozsvári Gazdasági Akadémia biztosította. Marosvásárhelyen és Sepsiszentgyörgyön középfokú gazdasági tanintézetek létesültek. Állami támogatással tovább működött a székelykeresztúri és kézdivásárhelyi téli gazdasági szakiskola.

1941-ben, Csíkszeredában a vármegye kérelmére a téli gazdasági iskola földműves szakiskolává alakult.⁵³ A megye másik városában, ugyanebben az évben „a m. kir. Földművelésügyi Minisztérium a kor szellemének megfelelő haladó és okszerű gazdálkodás minél szélesebb rétegekben való elterjesztésére 1941 őszén Gyergyószentmiklós székhellyel téli gazdasági iskolát s mellette mezőgazdasági szaktanácsadó állomást létesített... A tanítás ingyenes. A tanulmányi idő tartama 2 év.”⁵⁴

A gazdasági oktatásban az állam kedvezményeket is biztosított a kisgazda családokból származó tanulók részére, amelyekért a felvételi kérvénnyel egyidejűen és az igazgatóság útján a Földművelésügyi Minisztériumhoz kellett folyamodni.⁵⁵

A gazdasági oktatásnak, a gazdálkodók beállítódásában – gyermekeik várható jövőbeni földműves életpályájának tekintetében – minden vidéken nem volt nagy vonzereje. Gyergyószentmiklóson már két éve, hogy működött a téli gazdasági iskola, de a város „kivételével egyetlen egy gyermek község sem küldött tanítványokat. Ugyanekkor az alfalvi és ditrói polgári iskolákban hegyén-hátán tolonganak a kisgazda ifjak.”⁵⁶

52 Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája... i.h. 78 p.

53 Csík Vármegye Hivatalos Lapja. 1941. 32. 320.

54 Gyergyó és vidéke. 1941. nov. 8. 2. sz.

55 Erdélyi Gazda. 1943 ápr. 1.

56 Gyergyó és vidéke. 1943. nov. 12.

Az oktatási intézményekben folyó gazdasági képzés mellett a gazdasági ismeretek terjesztése a különböző profilú, rövidebb időtartamú tanfolyamok keretében zajlott. Gazdasági előadók, EMGE szakosztályvezetők tartottak a községekben főleg télen, néhány hetes tanfolyamokat a korszerű természeti technológiákról, tenyésztési eljárásokról.

1941 decemberében Kászontaltizen, Kászontújfaluban, Menaságon, Delnén állattenyésztési tanfolyamok nyíltak⁵⁷, 1943 ősze és 1944 nyara között a *Csiki Néplap* hírei szerint a vármegye gazdái, gazdasszonyai a következő tanfolyamokra jelentkezhetnek: gépkezelői tanfolyam Marosvásárhelyen; rét- és legelőgazdálkodási tanfolyam Madэфalván; zöld-mezőgazdasági és pásztorképző tanfolyam Karcfalván és Csíkszentmártonban; méhésztanfolyam, öt napos növénytermesztési tanfolyam Csíkszentléleken, ezüstkalászos tanfolyamot végzett gazdák részére; két hónapos gazdasági tanfolyam Csíksomlyón; három hetes gyümölcsstermesztési tanfolyam Csíkszentgyörgyön; szabó-varró tanfolyam Csekefalván; gazdasági vándortanfolyam Csíkszentsimonban, Csíkszentsimon-Csatószei Gazda-gazdasszony szakosztály tanfolyama gazdasszonyok, lányok részére; gyógynövény-beváltói tanfolyam Marosvásárhelyen, Kászontújfaluban, Nagytusnádön; Taplocán 3 hónapos EMGE tanfolyam.

A mezőgazdaság korszerűsítését célzó állami támogatásokat az akkori közéleti diskurzusokban és a ma még erre a korszakra emlékező idők vélekedése szerint is hasznos, hatékony, állami beavatkozásnak tekintették. A támogatási, képzési formákban részesülő gazdaságokban több termést jelentettek, növelték a haszonállattartás jövedelmezőségét.

Összefoglalás

A 2. bécsi döntés után a Székelyföldön bekövetkezett társadalmi, gazdasági változások feltárásával nem foglalkozott a történettudomány. Eddigi kutatásaim⁵⁸ alapján úgy látom, hogy az ekkor zajló társadalmi, gazdasági folyamatokból kiemelkedik néhány, további kutatásokra érdemes opposzió.

- a központosító állam és a decentralizációért küzdő erdélyi társadalmi szervezetek konfliktusa (pl. a közületek vagyonkezelésének irányításában);
- a szövetkezeti és magántőke közötti konfliktus;

⁵⁷ *Csiki Néplap*. 1941. dec. 10.

⁵⁸ A korabeli sajtóanyagok kutatása és levéltári munka mellett néhány a korszakot átélt emlékezővel készítettem mélyinterjút. Ezt a munkát tovább kellene folytatni. A levéltári kutatást nehezíti, hogy a korszak erdélyi gazdasági intézményeinek iratanyaga az elmenekítés, majd visszaszállítás idején 1948-ban részben megsemmisült.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból

– az anyaországi és erdélyi elitiek közti feszültségek (a cím és rangkóróság körül folyó viták);

A kormányzati támogatási formák feltárása távolról sem kimerített: kutatni kellene a kisipari hitelek, szociális támogatások, adminisztratív, egészségügyi és más intézmények modernizálására tett kísérleteket, a közlekedési hálózat fejlesztésében történt előrelépéseket.

Társadalomtörténeti szempontból négy év jelentéktelen, rövid idő. A politikai intézményrendszer változásához fogható alapvető átalakulások a társadalmi, gazdasági viszonyokban ennyi idő alatt nem mehettek végbe.

A trianoni és erdélyi területek közötti – a kor nyelvén „egybehangolási” – kísérleteket gazdasági, társadalmi adaptációs folyamatként értelmezem. A folyamat konfliktusos volt: egy fél-archaikus, nagyrészt agrárjellegű társadalom került szembe egy modernebb, társadalmilag differenciáltabb erőteljesen polgári jellegű társadalommal. A folyamat felülről vezérelt, a főszereplő az erőforrás-elosztó, a termelést és az árakat szabályozó, támogató és javakat elvonó állam. A termelőktől az új helyzet: a modernizációs igények, a hadigazdálkodás körülményei nyitottabb gazdálkodói magatartást, erőfeszítéseket és lemondást követeltek.

A gazdasági szféra jelenségeinél maradványok, a visszacsatolás után a várokozások óriásiak és részben irreálisak voltak. Természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy ez az adaptációs folyamat milyen gazdasági, politikai feltételek között zajlott.

A közvetlen termelési viszonyok – a birtokstruktúra, tulajdonlasi, örökösödési szokások nem változtak, nem lehet kideríteni, hogy a faj állat, gép, vetőmag, és más formákban elosztott forrásokból, közvetített anyagi és szellemi javakból mennyi többlettermelés lett, mert a hadigazdálkodásban fokozódó elvonás körülményei között, a többlet nem a termelő társadalomban hasznosult.

A korszak végére fokozatosan kimerültek a gazdasági támogatásokhoz szükséges tartalékok, növekedett az állam elvonó tevékenysége és – az erőteljes nemzeti ideológia ellenére is – ezzel párhuzamosan a termelők rejtett ellenállása.

TÓTH BOGLÁRKA

A CSÍKMENASÁGI ADORJÁN-KÚRIA KUTATÁSA

Az Adorján-kúria Menaság híres középkori temploma mellett a falu másik nevezetessége. Ezt annak köszönheti, hogy Csík azon kevés 18-19. századi székely parasztházaihoz tartozik, melyek átvészelték a 20. század nagy átépítési hullámát, és lényegében változatlanul megőrizték eredeti formájukat. A ház jelentőségét növeli, hogy a 17. századig követhető lófő székely Adorján-család valójában hagyományos ereszes alaprajzú parasztházat – kúriákhoz hasonló módon – homlokzatdíszekkel látta el, a két lakószoba födémét különleges módon alakította ki, és köpincéjét dongaboltozattal, kettős lejárattal építette meg (a lejáratok közül az egyik csigalépcső).

A házat a mellette álló székely kapuval 1955-ben műemlékké nyilvánították. Az utóbbi évtizedekben a ház állapota rohamosan romlott, ugyanis az 1980-as évek elején elköltözött utolsó lakója, és azóta üresen áll. A ház kiemelkedő jelentősége miatt a Csíki Műemlékvédő Egyesület felkarolta a műemlék sorsát, a házat helyreállítással és újra használatbavétellel szeretné megmenteni. A helyreállítás alapjául szolgáló műemléki kutatás a ház építészeti felmérését, falkutatását és természettudományos vizsgálatát foglalja magában, melynek célja a ház részletekig terjedő dokumentálása, állapotának felmérése és építéstörténetének rekonstruálása. A természettudományos vizsgálatokat dendrokronológiai kutatással egészítettük ki, aminek jelentőségét növeli, hogy ezzel történt az első dendrokronológiai mintavétel a Székelyföldön.

A csíkmenasági Adorján-család

Csíkmenaság a Csíki-medence keleti peremén, a Fiságba befolyó Taploca patak völgyében, Hargita megyében, Csíkszeredától kb. 25 km-re fekszik.¹ A helységet viszonylag későn, a 16. században említik először a források², de korábbi elemeket is őrző gótikus temploma a falu korábbi betelepülésére utal.

1 Csíkszeredától a 12-es országútról a 123C úton Csíkszentgyörgyön keresztül érhető el a falu.

2 *Székely Oklevéltár* új sorozat IV., közlése: Demény Lajos, Kolozsvár 1998. 37.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból

A menasági *Adorján-család* tagjai a 17. század legelejétől székely lófőként, *primipiliusként* szerepelnek az írott forrásokban.³ A család az évszázadok folyamán több ágra szakadt, az Adorján-kúria a család lófő-ágához tartozott. A ház földmengerendáin olvasható két felirat megnevezi a ház építőit és meghatározza az építés idejét is. A két felirat segítségével a család tagjait napjainktól biztosan 1796-ig lehet visszakövetni az 1717-től kezdődő anyakönyvek, és a családtagok visszaemlékezése alapján.⁴ Az Adorján-család tagjai többször viseltek tisztségeket. Adorján Imre, aki 1797-ben építette a házat, őrmester volt. Fia, Imre, aki 1828-ban emelte a székely kaput, és 1835-ben újjáépítette a házat, az egyházmegye tanácsosa lehetett – erre utal, hogy kő sírkeresztjét a templomot körítő falon belül állították fel.⁵ Unokája – szintén Imre – 1848-49-es szabadságharcos volt, s miután Kolozsváron elvégezte a jogot, a Somlyói líceumban tanított.⁶

A 431. számú *Adorján-ház telke* ma Csikmenaság Középszeg nevű tize-sében, a főútra merőleges, Taploca-patak felé vezető mellékutca mellett található (*I. ábra*). Menaságon és Kászonban is megfigyelhető, hogy a különböző méretű és alakú ősi belsőtelkek a kocsit két oldalán helyezkedtek el. Az útról nyíltak a zsákutcák, melyeket az ott lakó családok nevével neveztek el. A család ősi háza valamikor a telek mélyén épült, majd a fiaknak házasságukkor a szülők ugyanezen a telken, az ősi háztól az úthoz való kijárat két oldalán építettek házat. Később a leszármazottak elkertelhették a közös telekből a saját ház körüli udvarrészt.⁷ Az Adorján-ház melletti mellékutcát valamikor Adorján utcának nevezték, ma Iskola utcának nevezik. A háztól északra fekvő szomszédos ház, valamint keletre, a főút mellett fekvő ház hajdanán, és részint ma is az Adorján család tulajdonában volt ill. van. Az elmondottak alapján nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy az Adorján-család őstelke a mai Adorján-háztól a főútig húzódott.⁸ (*I. ábra*, a térképen a piros terület az Adorján-ház mai telkét jelöli, a piros vonal a feltételezett egykori Adorján-telket körvonalazza.)

3 A család első említése 1602-ből: *Adorian Janos Lo feő* – Szó ú. s. IV. 89.

4 Állami Levéltár (Csíkszereda): *Anyakönyvek*. Csikmenaság. Fond. 37., tir. 6, Fond. 47., nr.

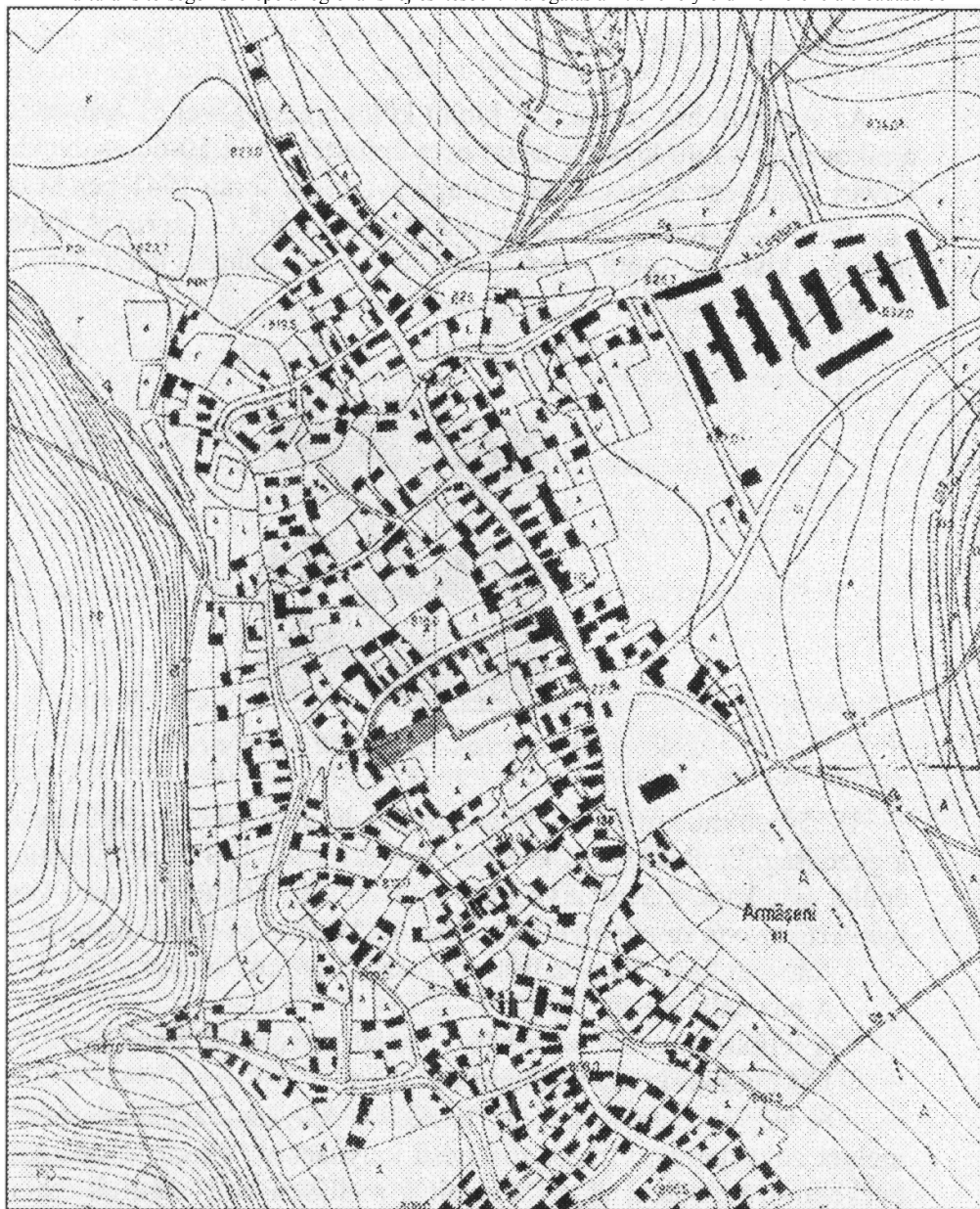
7. Az anyakönyvek az 1895. évig kutathatóak.

5 A kőkereszt felirata: 1871 IHS ADORIAN EMRE NE FAZAKAS TREZSIA 60 ÉVES KORBA TETETET E SÍRBA. Úgy tűnik, hogy az 1871-es évszám utólagos bevézés.

6 ENDES Miklós: *Csik-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig*. Budapest, 1938. 306, 368.; TIVAI NAGY Imre: *Csíki Pantheon. Emlékezés régi csíkiakról*; In: *Emlékezés régi csíkiakról*. Csíkszereda, 1996. 192-193.

7 KERÉKGYÁRTÓ 1981-84. 102.; illetve KÓS-SZENTIMREI-NAGY 1972. 20.

174 Az adatok Dánél Juliannától (szül. 1925) származnak, aki Adorján-lányként a házban nőtt föl. A 18-19. századi katonai felméréseken nem ismerhető fel a telekkiosztás.

1. ábra: Csíkmenaság

Az Adorján-ház már akkor kitűnt különlegességével és igényességével, amikor még a falu legtöbb házat nem építették át az 50-60-as években. Az Újvári Béla vezette menasági néprajzi gyűjtések során 1941-ben készítettek egy fotót az Adorján-ház nagy, kötött kapujáról.⁹ (2. ábra) A képen még látható a kiskapu fölötti mező farács-díszítése, valamint a kép jobb oldalán az egykori disznóól.¹⁰

2. ábra: Az Adorján-ház kötött kapuja (1941)

1955-ben műemlékké nyilvánították a házat a székely kapuval, azonban a gazdasági épületek nem kerültek védelem alá. 1962-ben elkészítették az épület és a kapu műemlékvédelmi nyilvántartó lapját.¹¹ A házra vonatkozó igen szűkszavú, román nyelvű leírásból a következő adatokat emelném ki:

- Adorján Ignác háza, a haszonélvező Adorján Ferenc.
- A ház építésének éve: 1797.
- A feliratok közül csak a hátsó ház latin nyelvű feliratát jegyezték le.
- 124 éves szekrény található a házban.

– A nagyszobában van egy terrakotta kályha főzőgéppel kombinálva, melyet zöld mázas, virágos díszítésű kályhacsempékből raktak. Az utóbbi években szétszedték, és a darabjait a padláson helyezték el. Restaurálási javaslat: a terrakotta kályha visszaépítése, vagy múzeumba szállítása.

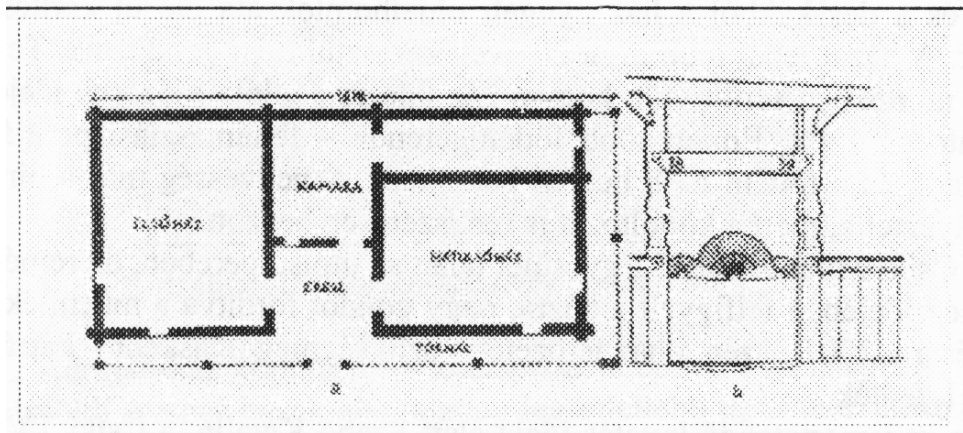
A leírás mellé sematikus felmérést készítettek a ház helyrajzáról, alaprajzáról és keresztmetszetéről, és készítettek ezen kívül három fotót, de ez utóbbiak sajnos elvesztek.

9 Magyar Néprajzi Múzeum – Fotógyűjtemény, F238960

10 1996-ban még állt a disznóól – Mihály Zita szóbeli közlése. A disznóólat feltűntették Csíkmenaság térképén is (1. ábra).

11 A nyilvántartási lapok a Csíki Székely Múzeumban találhatóak. A ház adatlapját Bagossy Lajos, a kapu adatlapját Keresztes Gyula töltötte ki.

1972-ben megjelent Kós Károlynak – a kászoni építkezést tárgyaló munkájában – egy rajza, mely az Adorján-ház alaprajzát, valamint a tornác ajtáját ábrázolja.¹² (3. ábra)

3. ábra: Az Adorján-ház alaprajza és tornácajtaja az eresz előtt – Kós Károly felmérése

A rajz több szempontból érdekes és jelentőséggel bír. Valószínűleg a pontatlan megfigyelés az oka, hogy több helyen nem ábrázol meglévő ajtót, vagy ablakot, sőt az első ház mögötti kamra sem szerepel a vázlaton. A rajz jelentősége, hogy a tornácajtó szemöldökfáján olvasható 1839-es évszám ma már nem látható, így ez az egyetlen képi, ill. írott adat, mely a tornác építésére utal. A képaláírás szerint ugyanis Adorján Ignácné házat 1835-ben építették, és a tornácot négy év múlva toldották a házhoz. Minden bizonnyal a lakók ismeretét tükrözi, hogy a ház építését nem a korábbi földemgerenda-felirathoz, az 1797-es évszámhoz köti Kós Károly.¹³

Az 1960-70-es években lebontották a csűr, és faanyagát építéshez eladták. A telek gazdasági épületének lebontása igen nagy veszteség, főleg ha arra gondolunk, hogy a csűr olyan nagy volt, az öregek elbeszélése szerint, hogy „négy kocsi is elfért benne”.

A műemlék megmentése érdekében az akkori Csíkszeredai Megyei Múzeum a 70-es évek második felében megkísérelte megvenni a házat és a kaput. A vásár sajnos nem jött létre, egyrészt a műemlékek védelmére vonatkozó általános állami tiltás, továbbá anyagi támogatás teljes megvonása miatt, másrészt, mert nem sikerült az akkor már egyedül élő lakóval megállapodást kötni.¹⁴

¹² KÓS-SZENTIMREI-NAGY 1972. 48. o., ill. 17. kép

¹³ A ház építéstörténete fejezetben erről még bővebben lesz szó.

¹⁴ János Pál volt múzeumigazgató szóbeli közlése.

A házat a 80-as évek óta nem lakják, azóta a ház és a kötött kapu állapota folyamatosan romlott. Előző tulajdonosait nem érdekelte a ház állapota, bevallottan bontásra ítélték. Felszedték három helyiség deszkapadlóját, és a deszkából a ház nyugati oldalhomlokzata elé új kerítést csináltak. A házat tehát több mint 20 éven keresztül nem gondozták. Tetőzete olyan mértékben sérült volt, hogy a ház fala és padlója esőzések idején folyamatosan ázott. Emiatt több födémgerenda – feltámasztási pontjánál – elrothadt, és a födém több helyen beszakadt. A nedvesség már a pincét is veszélyeztette, mert a kőboltozat is rendszeresen beázott.

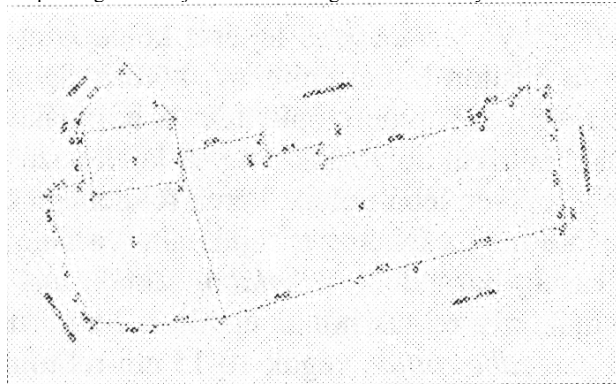
A Csíki Műemlékvédő Egyesület talán az utolsó percben, de remélhetőleg még idejében felfigyelt a házra, nagy gondot fordítva a műemlék megmentésére. 2001 őszén a ház tetőzetét – szükségmegoldásként – kátránypárral lefedték.

Az itt ismertetendő kutatás ideje alatt Szabó Katalin, a Csíki TV munkatársa *Visszajátszás* című dokumentumsorozatához filmet készített az Adorján-házról, melyben Dánél Juliannát is megszólaltatták.

A ház leírása

Az Adorján-ház egy kelet-nyugat irányú hosszú telek északnyugati sarkán, nyugat felé enyhén lejtő terepen áll. (4. ábra, 1. fotó) A telket északról a falu egyik – főútra merőleges, Taploca-patak felé vezető – mellékutcája határolja. (1. ábra) Ez a mellékút a ház nyugati homlokzata előtt kisebb térre szélesedik. A telek déli és keleti oldala háztelekkel ill. szántóval határos. A ház bejárati homlokzata délre, északi, hátsó oldala a mellékutára és díszített, nyugati oldalhomlokzata a kis térre néz. A ház délnyugati sarkán álló *székely kapu* észak felé, szintén e kis térre nyílik. (3., 5. fotó) Szemöldökfáján olvasható felirata szerint a kaput 1828-ban emelték: *Porta patens esto nulli claudiaris honesto difficavit Vigilliarum Magistri Emerici Adorjan Filius pariter Emericus Anno 1828 Di 23 Iuly* – Nyitott kapu senki becsületes előtt ne légy bezárva, építette Adorján Imre örmester szintén Imre fia 1828. július 23. napján.¹⁵

15 Az 1962-ben készített felmérés a következőképpen olvassa ki a feliratot: *DONA PATENS EFIONULLI DANDIARIS HONESIS EDIFICAVIT VIGILLIARUM MAGISTRI EMERICI ADORJAN FILIUS PATER EMERICUS ANNO 1828 DI 23 IULIE.*

4. ábra: Az Adorján-ház telke (eredeti $M=1:500$)

Az Adorján-ház kőpincére és kőalapozásra épített boronaépület, mely a székelyföldi ereszes házak alaprajzilag legfejlettebb típusához tartozik.¹⁶ A téglalap formájú, háromosztatú ház középső részében található nyitott *ereszből* nyugatra ill. keletre nyílik az *első* és a *hátsó ház*. Mindhárom helyiség belső, északi felében egy-egy *kamra* nyílik (nyugati, középső, ill. keleti kamra)¹⁷, melyek között egy-egy ajtó teszi lehetővé az átjárást. Szintén az ereszből lehet a padlásra (*hiúba*) felmenni falétra segítségével, valamint a pincébe lemenni falépcsőn. A ház egyik különlegessége, hogy a pincébe egy kő csigalépcsőn a hátsó házból is le lehet menni. A pince két helyisége a hátsó ház és a mögötte lévő kamra alatt helyezkedik el. A ház déli és keleti homlokzata előtt mellvédés tornác húzódik, melynek egy-egy ajtaja a déli homlokzat közepén és a keleti homlokzat déli sarkán nyílik.

A pince a ház keleti felében, a hátsó ház, illetve a mögötte lévő kamra alatt helyezkedik el. Két lejárát vezet le előtérbe, az ereszből egy deszkalépcső, valamint a hátsó házból egy faragott kővekből épített csigalépcső – valójában íves lépcső, de a falubeliek *csigalépcsőnek* nevezik. A pince két téglalap alaprajzú helyiségből áll, a külső észak-dél, a belső kelet-nyugat irányú (15. fotó). Mindkét helyiség, valamint az előtér kő dongaboltozattal fedett. A bejárat és a szellőzőnyílások felett fiókok törik meg a donga ívét. Két szellőzőnyílás található a pincében, a déli és az északi falban. Ezen kívül a falépcső két oldalán, az előtérben és a belső pincében világítófülkék találhatóak. A pince falait és boltozatát habarcsba rakott kőből építették, a déli, külső helyiség boltozatát később cementes vakolattal erősítették meg.

16 A „székely házak” alaprajzi fejlődéséről és típusairól: SZINTE 1900. 109-112. – SEBESTYÉN 1941. 43-51. – KÓS-SZENTIMREI-NAGY 1972. 51., 53-56. – továbbá BARABÁS 1973.

17 A helyiségek rendeltetése az idő folyamán többször változott, egyaránt lehettek élés-, vagy hálókamrák, ill. konyhák.

A terep nyugati irányú természetes lejtését kőalapozással egyenlítették ki. A ház alapozását hasított kőből építették, kötőanyagként sarat használtak. A boronaházat jegenyefenyőből építették. A boronákat fejszével darabolták, és felületüket is azzal dolgozták meg. A kőalapozásra fektetett talpfák két oldalát függőlegesen lebárdolták, kerek felületüket csak alul és felül hagyták meg, itt néhol még a fakéreg is rajtamaradt a fán. A házdereket 12 darab, 15-20 cm vastag boronából, *rakófából* rakták, úgy hogy vastagabb végüket mindig váltakozva rakták hol az egyik, hol a másik oldalra. A boronákat sarkuknál *gerezdbe rótták*, végük 10-15 cm-rel túlnyúlik a falon. A nyílászárokat két *ajtó*-, illetve *ablaksas* közé helyezték be. A csaposan kialakított boronavégek a sas hornyába futnak. A ház derekát négyszög keresztmetszetűre bárdolt koszorúfák zárják le. A boronák felső oldalába 25-40 cm-ként bükkfából készített, ék alakú, 2-5 cm széles *bolhaszegeket* vertek, melyek feladata, hogy megfogják a vastag agyagtapasztást. A ház északi, hátsó oldalán kívül minden fal több rétegben, fehér, vagy világoskék színűre meszelt.

A házat szarufás szerkezetű, kontyos tető fedi, melynek hajlásszöge 50°. A 6 szarufapárt lapolással, valamint 2 vízszintes gerendával (*kakasülövel* vagy *macskafával*) kötötték össze. A tető szarufái nem a födémgerendákra (*keresztgerendákra*), hanem hosszoldalon a födémgerendák kinyúló végére fektetett *szélkoszorúra* vannak állítva (17. fotó). A kontyolás szarufái a hosszoldal szélkoszorúira keresztbe fektetett *kereszt-szélkoszorúkra* támaszkodnak. A négyszög metszetű födémgerendák és szélkoszorúk rálapolással és faszeggel vannak egymáshoz rögzítve. A kerek metszetű szarufák alsó 50-60 cm végét négy szögűre bárdolták. A szélkoszorún fejszével vájatot vágtak a szarufa számára, és azt erős faszeggel rögzítették a szélkoszorúhoz. Az északi oldalt kivéve minden oldalon vízcsendesítőt szögeltek a szarufák végére faszeggel. A ház déli bejárata felett két *fakankó* látható, melyek minden bizonnyal kivájt faereszt tartottak.

A tetőt 90-100 cm hosszú *dránicával*, egymásra rakott egyszerű fenyődeszkával fedték, melyeket ez esetben vasszöggel a lécre szegeztek fel. A szarufákra 55-60 cm távolságban erősítették fel a léceket.

A déli homlokzat közepén sokszögűre kialakított kőlépcső vezet fel a *tornácra*, melyet a házhoz hasonlóan sárba rakott kőalapozásra építettek (4. fotó). A tornác – közepén ballusztterformában díszített – oszlopait becsapolták a talpfába és a koszorúgerendába, továbbá a koszorúfához még egy szögletfával rögzítették lapolással. A tornác mellvédgerendáit rálapolással, faszeggel erősítették fel, és az oszlopok között alsó felükön élszedéssel díszítették. A mellvédet 20-25 cm széles deszkák és profilált hézagtakaró lécek alkotják, melyek a talpfa vájatában ülnek. A déli tornác

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
 bejératának szemöldökfáján Kós Károly még el tudta olvasni az 1839-es évszámot, ez ma már nehezen vehető észre és alig olvasható (3. ábra). Ajtaját deszkából készítették, felső részét középen nagyobb, kétoldalt egy-egy kisebb félkör zárta le, melyeket napsugármotívum díszített – az ajtó valamikori teljes formáját és díszítését szintén Kós Károly rajza mutatja¹⁸ (3. ábra). A tornácnak deszkapadlója volt, méghozzá úgy padolták le, hogy lefedték a pince déli szellőzőnyílását is. A tornác a ház falán túlnyúló fedélszék, az *eszterhéj* alatt áll úgy, hogy egyáltalán nincs a házhoz, sem a fedélszékhez erősítve.

A déli tornác keleti felének alapozása kiomlott, a talpgerenda több részen szinte teljesen elkorhadt, így az egész tornác középen megsüllyedt. A nyugati oldalon hiányzik a mellvéd, deszkáit, léceit és könyöklőgerendáját a ház előtt találtuk meg. A keleti tornác erősen bedőlt a ház felé. Mellvéd fölötti részének bedeszklázása minden bizonnyal utólagos (7. fotó). A deszkapadló szinte teljesen hiányzik, már csak a párnafák mutatják valamikori létét.

A ház *déli fala* az alaprajzi beosztásnak megfelelően asszimmetrikusan három részre tagolódik (4. fotó). A nyitott ereszt nem teljesen középen helyezkedik el, mert az első ház kisebb, mint a hátsó ház. Mindkét szobának van egy-egy ablaka, melyek nem a fal közepén, hanem a ház végéhez közelebb találhatóak. Fontos megemlíteni, hogy a nyugati ablak nagyobb, mint a keleti. A keresztirányú falak végeit, a gerezdeket agyagtapasztással szögletesre, pilaszterhez hasonlóan alakították ki. A nyugati keresztfal felső részét agyagból formált virágmotívum díszíti (9. fotó). A ház külső falai az északi falat kivéve fehérre meszeltek.

A ház *keleti falát* két ablak tagolja. Mindkettő a déli homlokzat kisebb, keleti ablakával megegyező (7. fotó).

Az *hátsó homlokzatot* egy keskeny, igen egyszerű ablak tagolja középen. Az északi fal nincs lemeszelve, és a többször megújított agyagtapasztás sem olyan igényes (6. fotó).

A *nyugati oldalhomlokzatot* a 3 keresztirányú falvég két egyenlőtlen részre osztja. Mindkét helyiségnek egy ablaka van, melyek a déli homlokzat nagyobb, nyugati ablakával azonos méretűek, és a homlokzat középvonalához képest egyenlő távolságra helyezkednek el (5. fotó). A pilaszterhez hasonló megjelenésű gerezdek közül a két déli falvég felső részét hasonló virágmotívummal díszítették, mint a déli homlokzaton lévő dísz (8-9. fotó). A déli ablak fölötti téglalap alakú mezőt sárból megformázott indás virág-

18 Az ajtót a hátsó házban találtuk, és csak később azonosítottuk, ezért nem látható több fényképen. KÓS-SZENTIMREI-NAGY 1972. 48. o., 17. kép

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából kompozíció tölti ki¹⁹ (10. fotó). A nyugati oldalhomlokzat a virágmotívumokkal együtt fehérre meszelt, az ablak fölötti mező fekete színű, benne a domború virágmotívum fehér. A padkaszerűen kiugró kőalapozást agyaggal gondosan betapasztották, és fehérre meszelték.

A nyugati oldalhomlokzat, valamint a délnyugati házsarok tapasztásból kialakított, különleges díszítéséhez nem ismerek hasonlót Csík népi építészeti örökségében. A ház díszítettsége egyértelműen a kapun belépőnek szól. A nyugati oldalhomlokzat „reprezentációs” szerepe még jobban kitűnik, ha azt a hátsó homlokzattal hasonlítjuk össze.

A ház előcsarnoka, *eresze* dél felől nyitott. 10-15 cm széles deszkából rakott padló borítja. A pincelejáró az eresz északi felét foglalja el. Csapóajtaja, mely – padlóként – fakeretre támaszkodott és észak felé lehetett felhajtani, hiányzik. A pincelejáró fölött, az eresz északnyugati sarkában nyílik a földemen a *hiúfeljáró* csapóajtaja. A hiúba falétrán lehetett felmenni. A falétra hiányzik. Az ereszfödémre nem terítettek agyagréteget. Az eresz 3 fala fehérre van meszelve. A nyugati falán, az ajtó felett nagy felületen leest a tapasztás, és a boronákat, valamint a koszorúfát gombafélék támadták meg, és a nedvesség miatt el vannak rothadva.

Az eresztől keletre nyíló *hátsó ház* az épület legnagyobb és legszebb lakóhelyisége volt. (11. fotó) Padlóját 30-35 cm széles deszkák borítják. A földémet 5 szépen profilozott földémerenda tartotta, melyekre fenyőágmin-tában fektették le a deszkákat és a hornyolt, keskeny hézagtakaró léceket. Keletről a második földémerendán két növénymotívum között latin szövegű felirat olvasható, mely szerint ezt a házat Adorján Imre építette feleségével, Miklós Annával 1797. július 4-én (12. fotó):

✠✠✠ HANZ DOMUM FECIT EMERICUS
ADORJAN CUM SUIO UXORE
ANNA MIKLOS:
ANNO 1797. VIIA IULII ✠✠✠

A lakószobát két azonos méretű és típusú ablak világítja meg, melyek a déli és a keleti falon, a délkeleti sarokhoz közelebb, attól egyenlő távolságra helyezkednek el. A lakószoba nyugati bejárata mellett északra található a pince előterébe vezető kő csigalépcső. A szoba padlójában lévő csapóajtaja, melyet nyugat felé lehetett felnyitni, nem maradt meg.

19 Dánél Julianna elmondása szerint eredetileg mindkét ablak fölött volt dísz, de a gyerekek „lehanyigálták”, és édesanyja javította ki a déli ablak fölötti dísz. Emlékei szerint más háznak nem volt ilyen homlokzatzdísz a faluban.

A nyugati fal mellett, közvetlenül az északnyugati saroknál lévő kőfal és a padka az egykori *csempe* (csempés kandalló) maradványa (11. fotó). A szoba északi fala a nyugati falsarok és az ajtók között, 1,5 m magasságig nem boronafalú, hanem függőleges deszkából áll. A kiugró kőfal és a keskeny deszkafal éppen úgy, mint az egész lakóhelyiség világoskék színűre van meszelve. A legutolsó néhány meszelésnél a födém és a födémgerendák szélét is lemeszelték. A födémre 10-15 cm vastag agyagterítést tettek szigetelésként. A hátsó ház 3 nyugati födémgerendája, velük együtt a deszkák, lécek és az agyagtapasztás is beszakadt.

A hátsó ház északi ajtaján át a keleti *kamrába* lépünk. A *hálófülkének* is használt helyiségben egy ablak van a keleti oldalon, mely a hátsó ház ablakaival megegyező. A kamrát deszkapadló borítja, fala világoskék színűre meszelt. A födém a hátsó házból átnyúló 5 gerenda tartja. Ebben a helyiségben azonban a födémgerendákat csak élszedéssel díszítették, és rájuk a deszkákat és a hézagtakaró léceket merőlegesen fektették. A kamra födémgerendái közül kettő beszakadt. A keleti hálófülkéből egy viszonylag alacsony ajtó vezet a középső kamrába, mely a boronaeépítés technikájából következően, közvetlenül az északi fal mellett helyezkedik el. Ezt az ajtót valamikor végleg lezárták: a középső kamra felől kitapasztották agyaggal a réseket, és az ajtó mindkét oldalát világoskék színűre meszelték.

A középső *kamrát* két igen egyszerű, keskeny ablak világítja meg. Az egyik az északi fal közepén, a másik a déli falon, az ajtó mellett található. A helyiségnek deszkapadlója volt, de a deszkákat a ház előző tulajdonosa felszedte és kerítést épített belőlük. A födém a födémgerenda tartja, arra merőlegesen egymás mellé deszkákat fektettek. Itt a hézagtakaró lécek helyett szintén deszkákat helyeztek a rések fölé. A ház kelet-nyugat irányú osztófalának koszorúgerendája, valamint alatta lévő két boronája végigfut a középső kamrában a födém alatt (13. fotó). Ezekbe a boronákba – a falakhoz hasonlóan – bolhaszegeket vertek, és betapasztották, lemeszelték felületüket. Nemcsak a kamra falát, hanem a födém gerendáját és deszkáit is világoskék színűre meszelték. Az északi ablak alatti fal tapasztását javították, mert bolhaszegek helyett lécezés nyomai láthatók. A kamra északi felében a födém szinte teljesen elrothadt és beszakadt, mert a hiányzó dránicafedés miatt folyamatosan ázott.

A középső és nyugati kamra között lévő ajtó ugyanolyan alacsony, mint a vele szemben lévő. Ajtószárnya hiányzik. A nyugati *kamra* ablaka, mely a ház nyugati oldalhomlokzatára nyílik, eredetileg megegyezett az első ház ablakaival, de később átalakították és a belső ablakszárnyak helyett külső szárnyakat tettek.²⁰ A kamra deszkapadlóját itt is felszedték, csak a párna-

20 Az ablakot 20 évvel ezelőtt Tompos Gyula asztalos (Csíkmenaság) javította meg.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
fák utalnak egykori fapadlóra. A födém hasonló kialakítású, mint a keleti kamrában, azonban itt az első házból csak két födémgerendát eresztettek át. A födémgerendákat egyszerű élszedéssel díszítették. A falat itt is világoskékre meszelték. A déli és az északi falon, a padló feletti sávban lécezés figyelhető meg.

Kisebb, ám a hátsó házhoz hasonló módon díszített lakóhelyiség az *első ház*. Már csak a párnafák mutatják, hogy egykor deszka borította padlóját, melyet szintén a ház kerítéséhez szedtek fel. Födéme megjelenésében nagyon hasonló a hátsó ház mennyezetéhez: az 5 profilozott födémgerendára szintén fenyőágmintában helyezték a deszkákat és a hornyolt, hézagtakaró léceket (14. fotó). Nyugatról a második födémgerendába magyar felirat van vésvé:

EZ HÁZOT ÉPITETTE UIRA
ADORJAN EMRE: FELESEGEVEL
FAZAKAS THEREZSIÁVÓL:
1838. DIK ESZTENDÓ:
JULIUS 16 DIKAN

Az első házban két ablak található, a nyugati és a déli oldalon, a délnyugati sarokhoz közelebb. A keleti falon látható függőleges, félkör keresztmetszetű falkidomborodás az eresz északi falának vonalában van, azonban nem az eresz falának boronái nyúlnak túl a falsíkon, hanem agyagtapasztásból van megformázva. A lakóhelyiség falát világoskék színűre meszelték. Keletről a második gerenda északi vége beszakadt. A hátsó ház ereszből nyíló bejáratának ajtószárnya hiányzik.

Az épületkutatás eredményei

A ház építészeti felmérését és kutatását 2001 augusztusa és októbere között végeztük el.²¹ Az épületet elsősorban az akkori állapot tüzetes megfigyelésével kutattuk, a tapasztást csak ott vertük le, ahol feltételezhető volt, hogy ezzel konkrét kérdésre kaphatunk választ.

A boronaház szerkezetéről igen fontos megfigyelés, hogy az északi fal és a vele párhuzamos osztófal talpfája, boronái és koszorúgerendája a ház teljes hosszán végigfut. Ez azt jelenti, hogy a boronaház – az épületen belüli átépítéseket leszámítva – egy periódusban épült.

21 A helyszíni munkálatok során sok segítséget kaptunk a csíkmenasági Tompos és Borbély családtól. Ezúton is köszönjük vendégszeretetüket.

Megfigyeléseink alapján egyértelműen meg lehetett állapítani, hogy a *tornácot* utólag építették a ház elé. A tornác a ház boronafalához, ill. tetőzetéhez szerkezetiileg nem kapcsolódik, sőt a szarufák végén mélyedést faragtak, hogy az eszterhéj alá utólag beállított tornác felső gerendája elférjen. A ház és a tornác kőalapozása közötti falelválás szintén utal a tornác utólagos építésére. Szerencsés véletlen, hogy Kós Károly megörökítette a tornácbejárat szemöldökfájának évszámát, hiszen így a tornácépítést évszámhoz is tudjuk kötni.

Különbőség figyelhető meg a ház déli homlokzata előtti *eszterhéj mennyezetének kialakításában*. Míg a keleti oldalon a hátsó ház mind az öt fődémgerendája kinyúlik az eszterhéjba, és a gerendákra fenyőágmintában vannak a fődémdeszkák fektetve, addig a nyugati oldalon az első háznak csak két fődémgerendája fut ki, és a fődémdeszkák a gerendákra merőlegesen fekszenek. A lakóhelyiségek mögötti kamrákba hasonló módon öt, illetve két fődémgerenda nyúlik át.

Több megfigyelés bizonyítja, hogy az *ereszt és a mögötte lévő kamrát* átépítették. Az eresz és középső kamra közepén, észak-déli irányban futó fődémgerenda a hátsó ház gerendáihoz hasonlóan profilált. A profil az eresz déli fala előtt kezdődik, átfut az eresz északi falán, és a középső kamrában, a ház kelet-nyugat irányú osztófalának koszorúfája előtt záródik le. A profilozás egyértelműen mutatja, hogy az eresz eredetileg nagyobb volt, északi fala a lakóhelyiségek északi falának vonalában volt. Ez egyben rávilágít arra, hogy a középső kamra közepén húzódó koszorúfa és alatta lévő két borona az eresz eredeti északi falának maradványa. Átépítéskor e fal boronáit 2 m magasságig kiszedték. Az átépítés idejére utalhat, hogy a boronákat fejszével vágták ki. Az eresz mai északi faláról megállapítható tehát, hogy utólag építették. A fődémgerenda profilozásán kívül erre utal az is, hogy a mai északi fal boronáinak vége nem nyúlik túl az eresz keleti és nyugati falán, hiszen gerezdelésnél nem félköríves mélyítést faragtak a boronákba, hanem csak elvékonyították a boronavégeket. Ez azt jelenti, hogy az elvékonyított boronavégeket utólag becsúszathatták az eresz keleti és nyugati falában kifaragott vájatokba.²² Az átépítés idejére utalhat, hogy az északi falat bolhaszegek, és nem lécezések segítségével tapasztották be. Érdekes, hogy az első ház keleti falán megfigyelhető függőleges, tapasztásból kialakított falkidomborodással ennek a falnak a túlnyúlását akarták jelezni.

A *középső kamra* déli felében, két párnafa között döngölt agyagpadlót tártunk fel. A keleti fal mellett, közvetlenül az agyagba néhány lapos követ ágyaztak. A helyiség lepadolásakor a döngölt agyagpadlóba beásták a párnafákat, melyre a padlódeszkákat fektették. Ezzel egy időben a kamra keleti

22 Erre Sabján Tibor hívta fel a figyelmemet.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából
ajtaját lezárták – ezt mutatja, hogy – a helyiség északi felében még meglévő – padlódeszkák ráfutnak az ajtóra. Az ajtó repedéseit és mélyedéseit sárral kikenték, és mindkét oldalát lemeszelték.

A középső kamra keleti faláról levertük a meszelés- és tapasztásrétegeket. A mai tapasztás alatt egy sima felületű, meszelés nélküli tapasztásréteget figyeltünk meg, mely a fal középső részén, nagy felületen égett és koromtól fekete volt. A déli ajtótól 1 m-re a falban kb. 1 m magas oszlop (*sas*) áll. Az oszlop és a keleti ajtó félfája között, kb. 1 m magasságig kőből rakott fal található.²³ E falszakasz közepén lévő kövek, és a kőfalon fekvő boronák a korábbi, a kő- és boronafalat borító tapasztásréteghez hasonlóan égettek és koromtól feketék voltak. Ezek a megfigyelések – a döngölt agyagpadlóba helyezett lapos kövekkel együtt – arra utalnak, hogy a középső kamra keleti falához sütökemencét építettek. Következtetésünket Dánél Julianna megerősítette, elmesélte, hogy a középső kamrában sütökemence állt, de ő már nem érte, mert nem süttött jól, és édesanyja beverte a tetejét.²⁴ A keleti fal mellé építették, szája az ajtóval szemben volt jobboldalon. A sütökemence építési idejére utal, hogy az égett, kormos felület az eresz eredeti északi falának mindkét oldalán folyamatosan megfigyelhető volt, a sütökemencét tehát az eresz eredeti északi falának elbontása után építették meg.

A középső kamra keleti falának boronái nem fekszenek teljesen vízszintesen. A keleti ajtó félfájába futó boronacsapok el vannak csúszva, és az eresz eredeti északi falához kivájt mélyedések sincsenek egy vonalban. Elképzelhető, hogy ezek a szabálytalanságok átépítésre utalnak.

A kőfal másik oldalán, a *hátsó házban*, a kiugró kőfal és a padka az egykori *csempé* (csempés kandalló) maradványa. A kiugró kőfalat többször fehér ill. világoskék színűre meszelték. A csempés kandalló sütő-főző felületéről eltávolítottuk a meszelésrétegeket és az alattuk lévő döngölt agyagréteget. A padka déli részében agyagba ágyazott nagy, lapos köveket találtunk. Északi felében kissé megsüllyedve – modern szemétreteg alatt – vörösre égett lapos köveket tártunk fel. Ez utóbbi felület a deszkafal alatt, a keleti kamra délnyugati sarkában is folytatódik. Itt a vörösre égett, lapos kövek alatt 17-18. századi kályhacsempé-töredékeket találtunk (17. *fotó*).

A hátsó ház és a keleti kamra közti deszkafalat utólag készítették. Ezt az a fehér meszelésréteg bizonyítja, mely a hátsó ház északnyugati sarkában a deszkafal mögé fut. A hátsó ház északi ajtajának nyugati félfájában nincsen horony a boronacsapok számára, ebből arra következtethetünk, hogy a két

23 A csíkszentgyörgyi Gál Sándor-ház bontásánál (2002. febr.) szintén megfigyelhettük a lakóhelyiség és az eresz mögötti kamra közti kőfalat, de ott a kőfal 2 m magas.

24 A sütökemence számára ezután sütőházat építettek.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából
helyiség közötti falszakasz 1,2 m magasságig korábban sem volt befalaz-
va.²⁵

A csempés kandallót Dánél Julianna elmondása alapján lehet rekonstruálni: 10 cm magas lehetett a padka. E fölött *cserefa* lábra és a kőfalra támaszkodott a csempe, melynek 70-80 cm magasán volt az alja, 2 m magasán a teteje, és 3-4 sor zöld kályhacsempéből építették. A *deszkakémény* a hiúba vezette a füstöt. (A hiúban nem volt a deszkakürtő fölött szikrafogó.) A csempe melletti fal szabadon volt, édesanyja deszkázta be. A csempe vége átlógott a kamrába, itt volt a *fűtő* (*kupurifűtő*), mely ércből volt. Ezen a fűtőn főztek is. A fűtőbe a csempe alól rakták be a *metres fát*.^{25 26}

Az 1962. évi felmérésből is tudjuk, hogy a hátsó házban zöld mázas csempe állt. Ebből a csempéből mindössze egy kályhacsempét találtunk a házban, mely párkány része lehetett. A keleti kamra délnyugati sarkában talált kályhacsempe-töredékek feltehetően a ház korábbi csempéinek emlékei (*17. fotó*). A felületén csillámmal díszített vörös csempetöredéket – boltíves keretmintája alapján – 17-18. századra lehet datálni, valószínűleg Alcsíkon készítették.²⁷ Több töredék került elő, melyek domború brokátmintás-tulipános díszítését fehér alapon kék ónmáz borít. A fehér és kék színű ónmáz használata minden bizonnyal habán hagyományokat követ. Dél-kelet Erdély fazekasközpontjait tárgyaló néprajzi irodalomban pontos mását lehet megtalálni az Adorján-házban talált töredékeknek: megegyező mintájú, hasonló méretű (23x24 cm), fehér alapon kék lazúrozással díszített kályhacsempét Barcaújfaluban készítettek.²⁸ A barcaújfalusi fazekasok elsősorban a környék és távolabbi vidékek országos- és hetivásárait, továbbá kisebb falvakba szállították termékeiket.²⁹ Az elmondottak alapján feltételezhető, hogy az Adorján-házban talált kályhacsempéket Barcaújfaluban készítették.³⁰ Seres András *Barcaújfalusi fazekasság* c. tanulmányában nem ír a fazekasközpont kialakulásának idejéről. Egy írott forrás azonban 1791-ből Háromszéken (Zágonban) „Feér Mázal kék virágos kályhákból

25 A sepsiszentgyörgyi múzeum szabadtéri részén felépített 19. századi menasági házban szintén nincsen befalazva a csempés kandalló melletti falszakasz.

26 A székelyföldi csempéről/sódról/gócaljáról: SZINTE 1900. 108-109. – SZILÁDY 1909. 9. – Sebestyén 1941. 61-65. – továbbá KÓS-SZENTIMREI-NAGY 1972. 99-100. – SABJÁN 1998/1 31-37.,

27 A datálás és készítési hely meghatározásában Farkas Iréntől kaptam segítséget.

28 SERES 1971. 381., 384. – KÓS 1972. 187., 204. ábra

29 Bukarest és a Kárpátokon túli városokon kívül természetesen a környékbeli országos- és hetivásárookra (Brassó, Prázmár, Háromfalu, Csernátfalu), továbbá Háromszék, Bodza, Törösvár, Fogaras és Szeben vidékére is szállították termékeiket. SERES 1971. 387.

30 Székelyföldön a csempekészítőktől vették meg a kályhacsempéket a vásárokon, melyből a csempét a mindegyik faluban található csempeszerelő mester rakta fel. (KÓS-SZENTIMREI-NAGY 1972. 99.)

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából
allo kementze”-t említ, így hasonló díszítésű kályhák már a 18. század végén álltak Erdély dél-keleti részén.

Az ajtófélfákat vizsgálva megállapítható, hogy a lakóhelyiségek és a kamrák között mindkét ajtó eredetileg 20 cm-rel alacsonyabb volt.

A tetőben megvizsgáltuk a szarufákat, hogy nem mutatják-e korábbi lécezés nyomait. Néhány szarufán látható lécszáma számára kifaragott vájat, de a lécek néha nem a vájatban futnak. A keleti konty északi szarufájánál mindegyik lécszáma számára vájatot faragtak, de egyik lécszáma sem ül a vájatban. Nem lehet tehát korábbi lécezésre egyértelmű nyomot felfedezni, mert a vájatok nem szabályosan jelentkeznek. A keleti tetőkonty északi szarufája vagy korábbi tetőhöz tartozott, vagy egyszerűen elrontották a vájatok helyét.

A ház korhadt farészeiből famintát vettünk, melyről Dr. Babos Károly, az ELTE Növényészervezettani Tanszékének docense szakvéleményt készített. Három fajta gombát lehetett a mintákban kimutatni:

- könnyező házigomba – *Merulius lacrimans* (Vulf.) Fr.;
- lemezes fenyőgomba – *Gloeophyllum abietinum* (Bull.) Karst.;
- egy taplógomba-féle – *Fomesanus*.

Dendrokronológiai vizsgálat

A csíkmenasági Adorján-kúria helyszíni dendrokronológiai kutatását Grynaeus András budapesti dendrokronológus vezetésével végeztük el 2001. október 3-án.³¹ Egyrészt arra törekedtünk, hogy lehetőség szerint olyan vastag és hosszú boronából vegyünk mintát, melyek tartalmazzák az utolsó évgyűrűt is. Másrészt olyan fákat választottunk ki mintavételre, melyek a ház építéstörténetére vonatkozó kérdésekre választ adhatnak. Összesen 13 mintát vettünk speciális fúróval: 9 mintát vettünk talpgerendákból, 2 mintát egy szarufából, továbbá megfúrtuk a két feliratos, évszamos földemgerendát. Fafaj-meghatározás céljából két bolhaszeget is megvizsgáltunk.

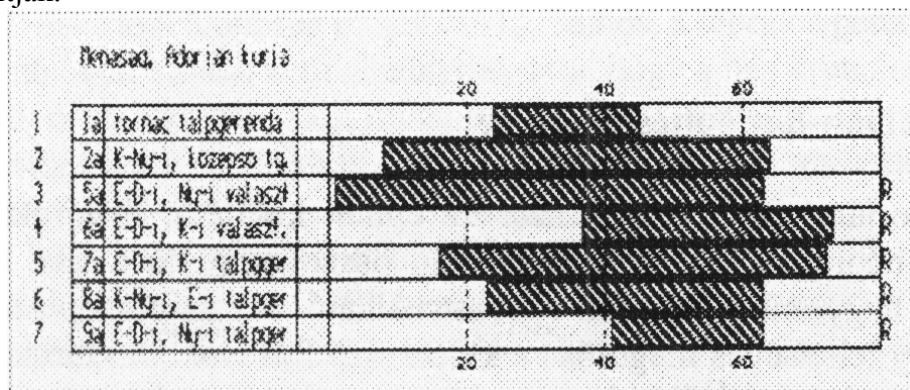
Mivel Erdély területéről az Adorján-házból vett dendrokronológiai minta az első jegenyefenyő-adat, nem létezik jegenyefenyő-évgyűrűsor, így tisztában voltunk azzal, hogy csak relatív, vagyis házon belüli kronológiát eredményezhet a vizsgálat. Az Adorján-ház két évszamos földemgerendája azonban felvetette annak lehetőségét is, hogy ezt a relatív kronológiát konkrét évszámokhoz köthessük. A minták kiértékelését Grynaeus András budapesti laboratóriumában készítette el. A fúratminták mindegyike

31 Sajnos, csak egy alkalom állt rendelkezésünkre még a ház kutatásának befejezése előtt, ezért a ház építéstörténetére vonatkozó későbbi megfigyeléseinkkel kapcsolatban nem volt lehetőség további helyszíni mintavételre.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából
jegenyefenyő (*Abies alba Mill.*), a bolhaszegeket bükkfából (*Fagus silvatica L.*) készítették.

A minták elemzését megnehezítette, hogy nem minden esetben sikerült kellő hosszúságú, legalább 30 évgűrűt tartalmazó mintát venni. A minták többségénél jól megfigyelhető és mérhető volt az évgűrűszerkezet. A minták között számos olyan van, melyen a kérget, vagy annak maradványait is megfigyelhettük. (A vizsgálat eredményét rögzítő 5. ábrán ezeket R betű jelzi.)

Az értékelés során kiderült, hogy a számítógépes elemzés semmilyen értékelhető egyezést nem mutat ki az egyes adatsorok között. Ennek ellenére átvilágított asztalra helyezve az adatsorokból készített évgűrűgörbéket, sikerült több időbeli átfedést felfedezni. Ez lehetővé tette az épületre jellemző adatsor elkészítését, és több gerenda egymáshoz viszonyított (relatív) korának megállapítását. Az eredményt az 5. ábra szemlélteti. Mivel a számítógéppel végzett statisztikai elemzés nem támasztotta alá, ezért bizonytalan az eredmény, elképzelhető, hogy esetleges későbbi kutatások módosítják.

ábra: A dendrokronológiai elemzés eredményének összesítő táblázata

Az eredmények ismeretében néhány, az épület építéstörténetére vonatkozó fontos megállapítást tehetünk:

1. A talpgerendákat két csoportra lehet osztani: az első csoporthoz tartozó fákat (5., 8. és 9. minta) az épület összesített évgűrűsorának 63. évét követően késő ősszel vagy télen vágták ki. A 2. minta az ezt követő év évgűrűjét is tartalmazza. A másik csoport fáit (6. és 7. minta) 9-10 évvel később vágták ki.

2. Úgy tűnik, hogy a tornác talpgerendája egyidős a házzal. Sajnos, a gerenda erősen pusztult, és a megmunkálás miatt csak a fa belső évgűrűit tartalmazza, így a minta 22 évgűrűjéből csak nagyon feltételesen lehet következtetést levonni.

3. Az adatsor rövidebbé ellenére feltételezhető, hogy a keleti tetőkönnyű északi szarufája egyidős a ház szerkezetével (12-13. minta). Sajnos, a minták megtartása igen gyenge, repedezett, darabolódott, és a korom mélyen átittatta, ezért ennél többet nem állapíthatunk meg. További vizsgálatra van szükség annak megállapítására, hogy a tetőszerkezet többi szarufájához hogyan viszonyul a vizsgált szarufa, ugyanis a vájatok alapján nem zárható ki, hogy ez a szarufa a ház korábbi tetőszerkezetének volt a része, míg a többi szarufa, melyeken nem láthatóak ilyen vájatok, egy későbbi átépítéshez köthetők.

4. Sajnos, a két feliratos födémgerendából vett minták igen rövidek és töredékesek. A két minta adatsora között azonban időbeli átfedést lehet megfigyelni: a felirat szerint 1835-ben beépített, 29 évgyűrűt tartalmazó gerenda 17. évgyűrűje valószínűleg megegyezik a másik – a felirat alapján 1797-ben beépített – gerenda 16. évgyűrűjével. Mivel a megmunkálás során mindkét gerendáról számos évgyűrűt lefaragtak, elképzelhető, hogy a két dátum valós. Ezt a kérdést csak további, lehetőleg egész, kifűrésztelt mintán végzett vizsgálatokkal lehet eldönteni. Remélhetően a helyreállítás során erre majd lehetőség nyílik.

5.

Az Adorján-ház építéstörténete

Az Adorján-ház építéstörténete az épület kutatása, dendrokronológiai elemzése, néprajzi párhuzamokkal való összevetése és a ház lakói által megőrzött hagyomány alapján rekonstruálható. Az alább felvázolt építéstörténet egy lehetséges megoldás a különböző forrásokból származó adatok összeegyeztetésére, későbbi kutatások során változhat a kép.

A legfontosabb kérdés, hogy a ma álló házat mikor építették, és hogyan nézett ki újjáépítés előtt az 1797-ben épített ház. A ház tüzetesebb megkutatása előtt nyilvánvalónak tűnt, hogy 1797-ben megépítették a ház keleti felét az eresszel és a pincével, és 1835-ben a házat nyugat felé kibővítették egy traktussal (eszerint a házat nem „újjáépítették” – ahogy a gerendafelirat mondja, hanem „átépítették” volna). A következő megfigyelések látszólag mind ezt az elképzelést támasztják alá:

– A hátsó háznak és a mögötte lévő kamrának kisebb ablakai vannak szépen profilált ablakkerettel, kovácsolt sarokvassal, és kovácsolt vasrúddal, míg az első ház és mögötte lévő kamra ablakai nagyobbak és részleteikben nem olyan igényes kidolgozásúak.

– A kőpince a ház keleti fele alatt helyezkedik el.

– A tetőszerkezet a ház keleti felében hét födémgerendára támaszkodik, míg a ház nyugati felében csak négyre. A déli eszterháj kialakítása is különbözik a keleti és a nyugati oldalon (ld. feljebb).

–A hátsó és az első ház födeme között igen nagy az egyezés, mégis kisebb, ám lényeges különbségek figyelhetők meg: a gerendák profilja oly mértékben megegyezik, hogy valószínűleg egy szerszámmal díszítették mindegyik gerendát, azonban a profillezárás formája erősen különbözik (a hátsó ház és az eresz gerendáin hosszabb, arányosabb a profillezárás, míg az első házban nyomottabb ez a dísz). Mindkét födém deszkái és lécei fenyőágmin-tában fekszenek a gerendákon, azonban egyrészt a lécek profilja, másrészt a lécek rögzítési módja igen eltérő (a hátsó ház gerendáira a lécek 6-7 cm hosszú vége fekszik fel, míg az első házban a lécek vége csak 3 cm hosszú).

A kutatás során egyértelművé vált, hogy 1835-ben nem bővítették a házat, hanem a ma álló boronaház egy periódusban épült. Ezt mutatja, hogy a talpfák, boronák és koszorúfák végigfutnak a ház hosszoldalán, továbbá a dendrokronológiai elemzésből is ezt a következtetést lehet levonni. Valószínűleg több éven keresztül gyűjtötték a faanyagot a ház építésére, ebből adódik a dendrokronológiai elemzés azon eredménye, hogy a talpgerendák 2 „csoportja” között 9-10 éves időkülönbség mutatható ki. Sajnos, a feliratos gerendákból vett dendrokronológiai minták nem alkalmasak arra, hogy a ház kronológiáján belül elhelyezzük őket, azonban a két minta egymáshoz való viszonya nem zárja ki, hogy a gerendákra írt évszámok valósak lennének, vagyis valószínűleg egyik esetben sem utólag vették a gerendákba az évszámot.

A ház lakói által megőrzött hagyomány szerint a ma álló házat 1835-ben építették, azonban az 1797-ben épült egykori ház nem a mai épület helyén, hanem attól keletre, a gyümölcsösben állt.³² Sajnos, eddigi megfigyeléseink alapján a pince korát nem tudjuk megállapítani, így, ha elfogadjuk, hogy az 1797-ben felépített ház nem a mai helyén állt, akkor a kőpincét valószínűleg az 1835-ben rakott boronaházzal együtt építették. E kérdés eldöntésére további, pincében vett dendrokronológiai mintavételre, vagy régészeti ásatásra van szükség.

Mindezek alapján az Adorján-ház építéstörténetét a következőképpen vázolhatjuk fel. Az 1797-ben Adorján Imre által épített ház formájáról egyelőre kevés adatunk van. A ház helye is bizonytalan, így kérdéses, hogy a kőpincét mikor építették. 1835-ben Adorján Imre szintén Imre fia „újjaépítette” apja házat, méghozzá úgy, hogy a korábbi ház több elemét beépítette az új házba: valószínűleg a kisebb ablakkereteket, és a hátsó ház, valamint az eresz födém-

32 A mai ház 1835. évi építésének hagyományát Kós Károly fent említett rajzának képaláírása őrzi, valamint Dánél Julianna vallja. Az 1797-ben épült ház helyéről szintén Dánél Julianna mesélt, aki ezt szüleitől, vagy nagyszüleitől hallotta.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból gerendáit a födémdeszkákkal és -lécekkel együtt.³³ Az 1835-ben megépített háznak az ereszen kívül öt helyisége volt. Az első ház mennyezetét a korábbi épület mennyezetéhez hasonlóan építették meg. Az eresz a mainál hosszabb, így a mögötte lévő kamra kisebb volt. Nem lehetett megfigyelni, hogy az eresz és a kamra között volt-e eredetileg ajtó.³⁴ A háznak minden bizonnyal eredetileg döngölt agyagpadlója volt. A ház újjáépítése után négy évvel, 1839-ben a ház déli és keleti homlokzata elé tornácot építettek.³⁵

A házon belüli átépítéseket nem tudjuk pontosan időhöz kötni. Legkorábban az eresz eredeti északi falát bontották el. Valószínűleg ezzel egy időben építették meg az eresz mai északi falát. Ezután helyezték a sütökemencét az eresz mögötti kamrába, és ezzel együtt döngölték le az új agyagpadlót, melybe – a sütökemence szája előtt – lapos köveket ágyaztak.³⁶ A 20. század elején végleg kikerült a sütökemence a házból, amikor külön sütőházat építettek számára.

A ház helyiségeit legkésőbb az 1920-as években padolták le – azt sem lehet megállapítani, hogy az egész ház padlóját egy időben, vagy az eresz és tornác padlóját valamivel később deszkázták-e le.

A hátsó házban lévő csempés kandallót a 20. század közepén bonthatták el, helyébe vas takaréktűzhelyet állítottak. A csempe lebontásával értelmévesztette, hogy a hátsó ház és a kamra közötti fal szabadon álljon, ezért azt bedeszkázták.³⁷

A kutatás idején a ház üresen állt. Két bútorról van tudomásunk, mely egykor a házban állt, mindkettő Dánél Julianna házában található: egy ágy és egy *üveges* (tálalószekrény).

Az Adorján-ház állagmegóvási és helyreállítási munkálatai további alkalmat nyújtanak az épület kutatására, eddig megválaszolatlan vagy bizonytalan kérdések tisztázására. Ennek során, vagy további természettudományos vizsgálat révén módosulhat az Adorján-ház építéstörténete, esetleg eddigi bizonytalan eredményeinket lehetne igazolni.

³³Ezt további dendrokronológiai mintavétellel lehetne természettudományosan is igazolni.

³⁴A csíkszentgyörgyi Gál Sándor-házban az eresz mögött két kisebb helyiség található. A benti kamrának dél felé nincsen ajtaja, csak a két szélső kamrából lehet megközelíteni.

³⁵A székelyföldi népi építészeten általános, hogy a tornác nem szerves része a háznak, hanem utólag építették fel, ha a ház teljesen kész volt. (SZINTE 1900. 5.) Sebestyén Károly a székely házak fejlődési sorában a 18. század végére datálja a tornác megjelenését. (SEBESTYÉN 1941. 18.) Kós Károly az oszlopos, mellvédes tornác megjelenését Kászonban és Csíkban a 19. század végére helyezi. (KÓS–SZENTIMREI–NAGY 1972. 56.) Az Adorján-ház évszázamos tornáca jóval korábbi megjelenést bizonyít.

³⁶Több kászoni házat a sütökemence áthelyezése miatt hasonlóan építettek át – Kós Károly leírása szerint: a sütökemencét az ősi lakóhelyiségből áthelyezték a hosszú eresz belső felébe, amelyet aztán ajtós fallal választottak el az első résztől. (Kós–Szentimrei–Nagy 1972. 54.)

³⁷A csíkszentgyörgyi Gál Sándor-házban hasonló módon deszkafalat készítettek a lebontott kályha mellé.

Felhasznált irodalom

BARABÁS Jenő

1973 *A székely ház alaprajzi fejlődéséről*. Népi Kultúra – Népi Társadalom VII. 25-40.

JANKÓ János, dr.

1895 *A székely ház*. Ethnographia VI. 18-37.

KÓS Károly, dr.

1972 *Népélet és néphagyomány, Bukarest*.

Dr. KÓS Károly–SZENTIMREI Judit–Dr. NAGY Imre

1972 *Kászoni székely népművészet*. Bukarest.

SABJÁN Tibor

1998 *Tüzelőberendezések a történeti forrásokban*. Ethnographia CIX/1 7-46., CIX/2 477-501.

SEBESTYÉN Károly

1941 *A székelyház eredete*. Néprajzi Értesítő I. 36-90.

SERES András

1971 *Barcaújfalusi fazekasság*. Aluta 379-404.

SZILÁDY Zoltán, dr.

1909 *Erdély régi tűzhelyei*. Néprajzi Értesítő. 1-20.

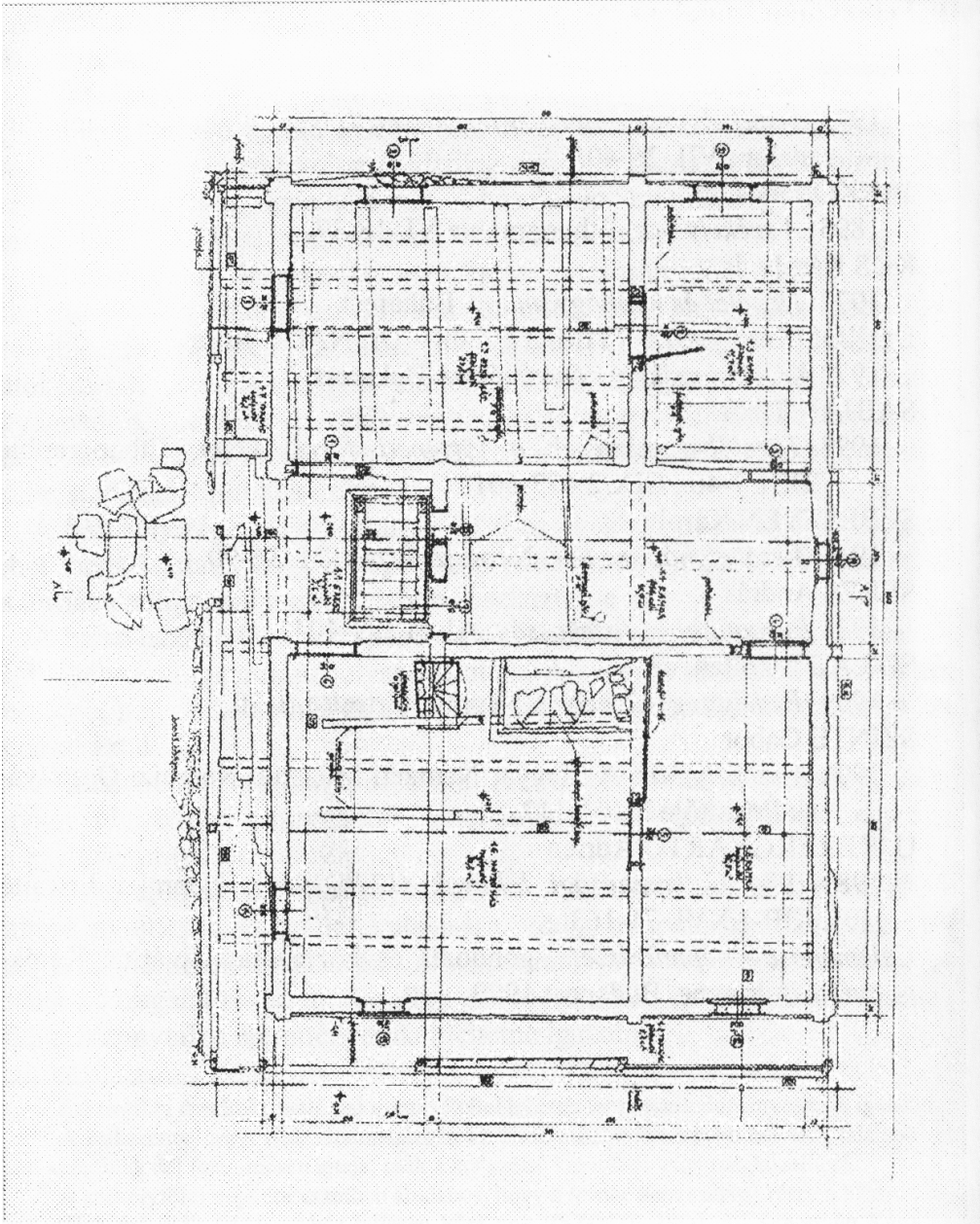
SZINTE Gábor

1900 *A székely ház*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője I. 101-112.

U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienne

1981-1984 *Csikmenasági leltárak (1779-1930)*. Néprajzi Értesítő LXIII-LXVI. 71-163.

Csikmenaság népművészete, gondozta és közreadja: Újváriné Kerékgyártó Adrienne, Budapest 1999.

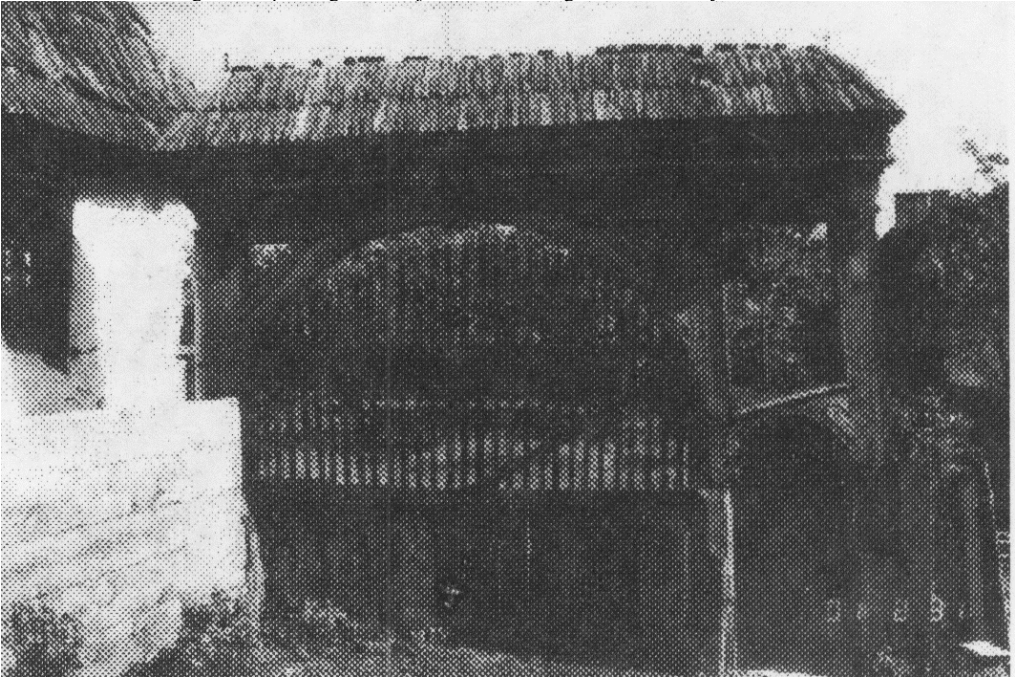

1. fotó: *A ház és a telek keletről*

2. fotó: *A déli homlokzat – kutatás előtt*

3. fotó: *A székely kapu*

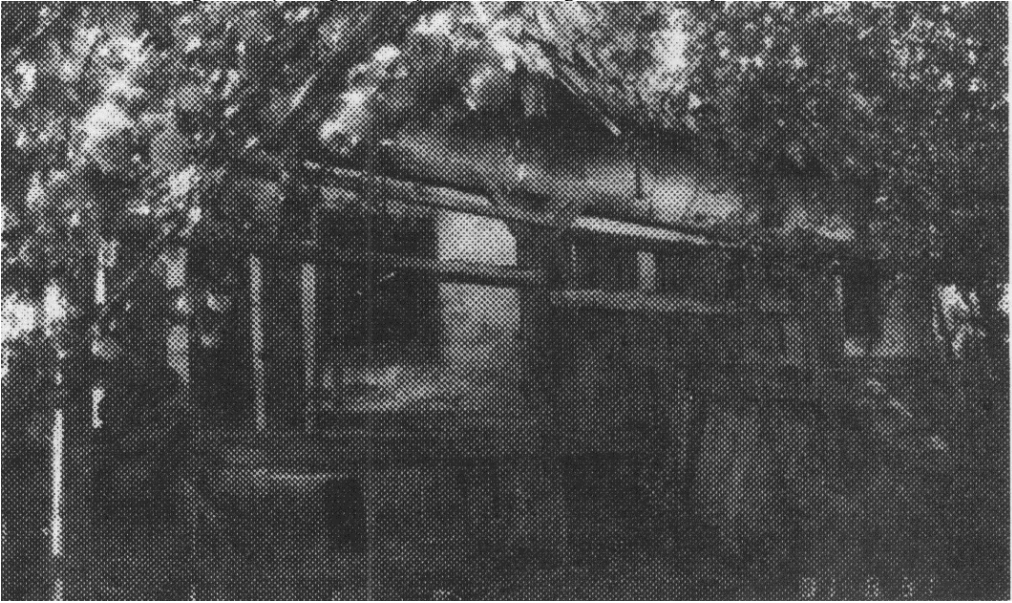
4. fotó: *A déli homlokzat*

5. fotó: *A nyugati homlokzat*

6. fotó: *Az északi homlokzat*

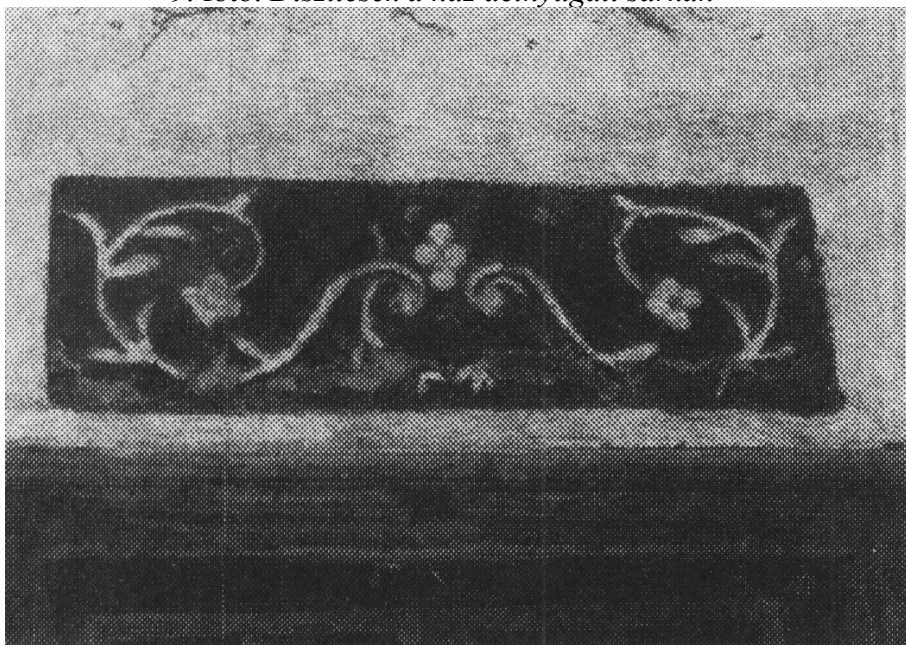
7. fotó: *A keleti homlokzat*

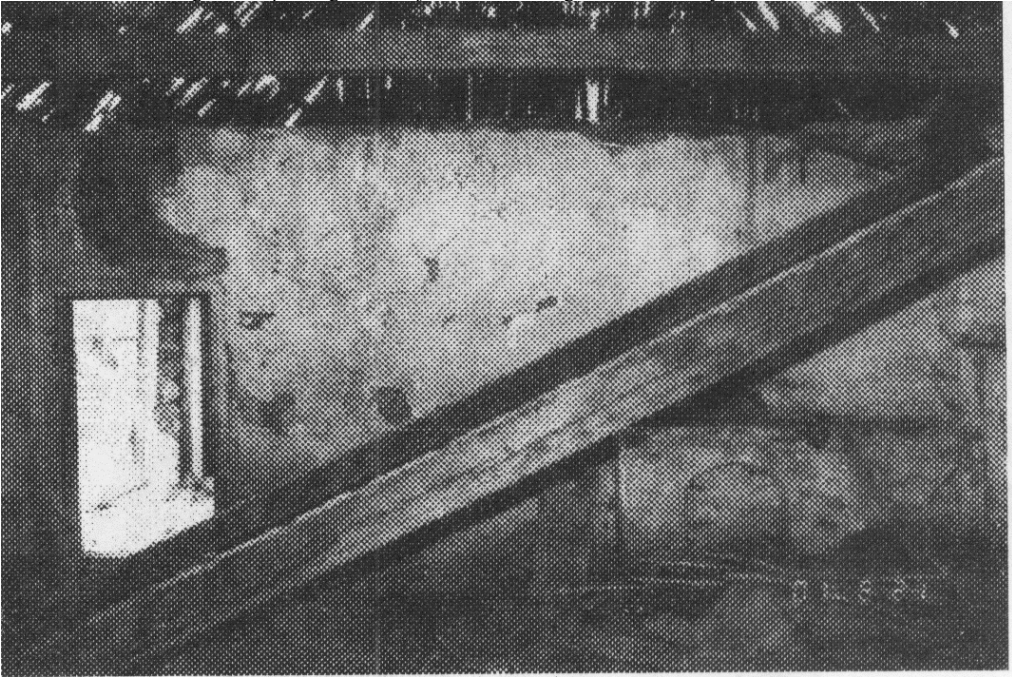
8. fotó: *Díszítés a nyugati homlokzaton*

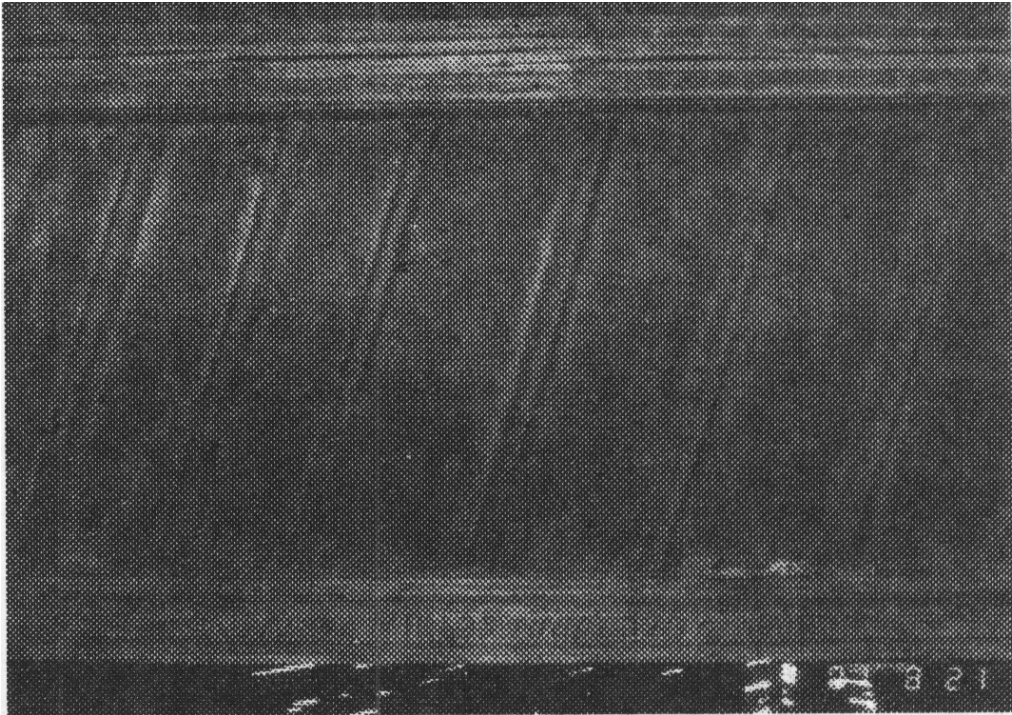
9. fotó: *Díszítések a ház délnyugati sarkán*

10. fotó: *A nyugati homlokzat déli ablaka feletti díszítés*

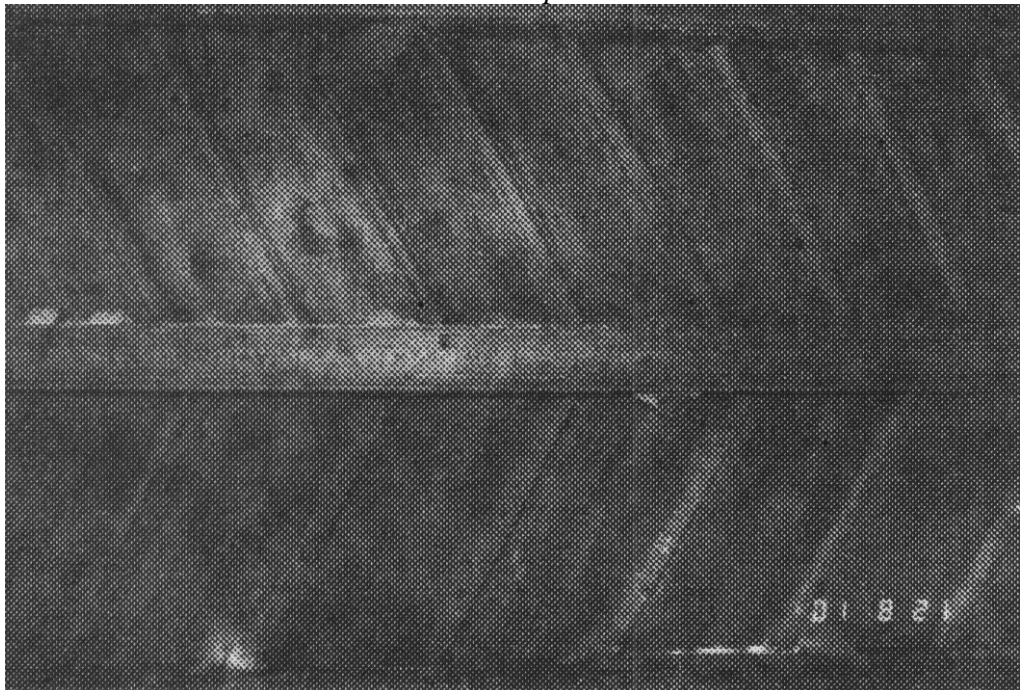
11. fotó: *A hátsó ház*

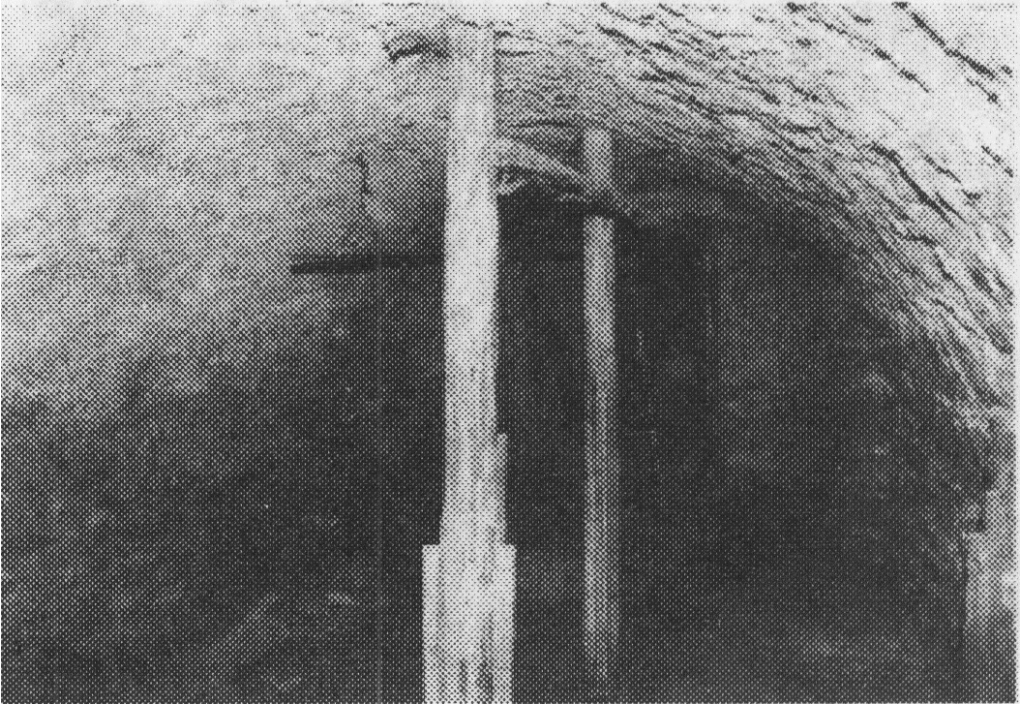
12. fotó: *A hátsó ház feliratos födémgerendája*

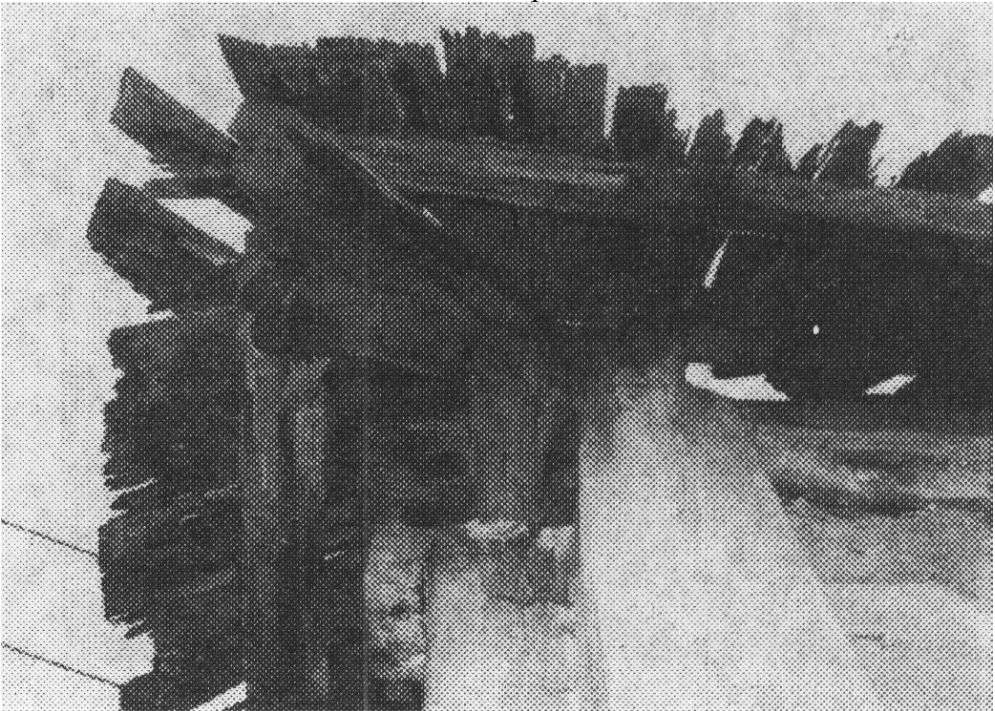
13. fotó: *A középső kamra*

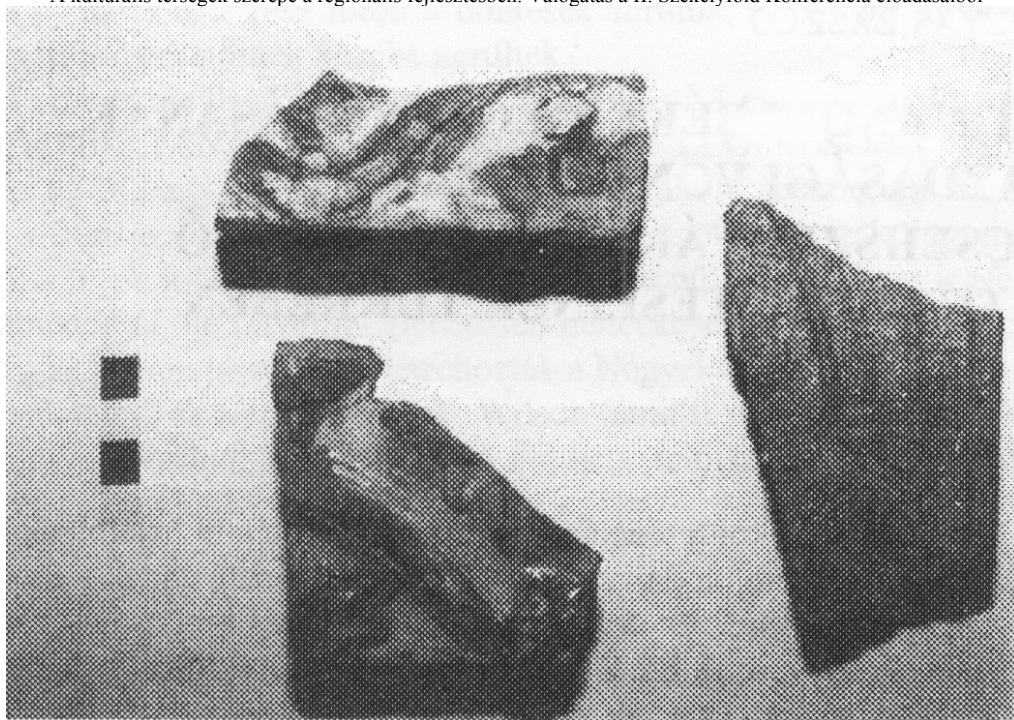
14. fotó: *Az első ház feliratos födémgerendája*

15. fotó: *A déli pince délről*

16. fotó: *A tető északnyugati sarokpontja – alulnézet*

17. fotó: 17-18. századi kályhacsempe-töredékek a keleti kamra padlója alól

A TRIANONI BÉKE MEGALKOTÁSÁNAK GAZDASÁGI VONATKOZÁSAI A CSEHSZLOVÁK BÉKEDELEGÁCIÓ ELŐTERJESZTÉSEINEK TÜKRÉBEN

Bevezetés

A versailles-i békekonferencián Magyarország trianoni határainak meghúzásakor a megszülető utódállamok számos érvet sorakoztattak fel területi igényeik alátámasztásául. Az érvek megalkotásában és propagálásában különösen találékony volt az Eduárd Benes vezette csehszlovák béke delegáció. Ez a béke delegáció egy igen széles alapokon nyugvó érvrendszert állított fel, ennek spektruma a történetbölcseleti érvektől (a csehek küldetése a humanitás szolgálata, a szellemi és erkölcsi értékek védelme a német és magyar barbársággal szemben), az egészen pragmatikus ún. stratégiai érvekig (kell nekünk ez a szénmedence, kell nekünk ez a vasútvonal, mert e nélkül nem működik államunk) terjedt.

Tanulmányunkban a csehszlovák béke delegáció által a békekonferencia elébe terjesztett igényeket és az azok alátámasztására szolgáló érveket tárjuk fel, külön figyelmet fordítva a gazdasági jellegű érvelésekre.

A csehszlovák igények és a békekonferencia

A békekonferencia és a területi kérdések

A békekonferencia ünnepélyes megnyitására 1919. január 18-án került sor. A résztvevők azonban nem tisztázták, hogy a párizsi konferencia a győztesek előzetes, a különböző álláspontok egyeztető konferenciája-e, amelyet egy kongresszus követ majd a semlegesek és vesztesek bevonásával, vagy ez már maga a békekonferencia, amelynek határozatai véglegesek és visszavonhatatlanok. A párizsi konferencia az előbbiként indult, s menet közben alakult át az utóbbivá.

Így a konferencián a legyőzött államok képviselői nem vehettek részt, s a vesztesek csak a döntések meghozatala után, azok tudomásulvétele végett jelenhettek meg. Ha a döntéshozatal mechanizmusát nézzük, akkor azt látjuk, hogy bár eredetileg sokféle vitafórumot szerveztek, és úgy gondolták,

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából hogy a plenáris ülés lesz majd a döntések fóruma, az érdemi döntések a nagyhatalmak vezetőinek kezébe kerültek.¹

A konferencia legfőbb szerve a Versailles-i Legfelső Haditanácsból kinőtt TÍZEK TANÁCSA, vagy másképpen a LEGFELSŐBB TANÁCS volt. Ez az öt nagyhatalom ún. első delegátusaiból (az amerikai elnök, az angol, a francia, az olasz és a japán miniszterelnök) illetve külügyminisztereiből állt. Ez a testület három hónapon keresztül töltötte be a legfelsőbb szerv funkcióját, de mivel meglehetősen nehézkesen dolgozott, 1919. március végén Wilson javaslatára létrehozták a Négyek Tanácsát.

Ennek tagjai az alábbiak voltak: Wilson (amerikai elnök), Lloyd George (angol miniszterelnök), Clemenceau (francia miniszterelnök) és Orlando (olasz miniszterelnök).

A felmerülő sokrétű kérdések vizsgálatára és javaslatok készítésére összesen 58 különböző bizottságot hoztak létre Balfour január 16-i javaslata alapján. A határkérdésekkel több bizottság foglalkozott, ezeknek a bizottságoknak a felső szerve volt a IX-es számot viselő *Területi Kérdések Bizottsága*. Elnöke a francia Tardeu, alelnöke az olasz Salvago Raggi, tagjai dr. S. E. Mezes, az amerikai szakértők vezetője és az angol Sir E. Crowe.

A területi kérdéseknél követett eljárási módot az a tény határozta meg, hogy a konferencia nem a távollevő, vesztes, vagy ahogy a résztvevők mondták a „bűnös felek”, hanem a jelenlevők ügyeiből indult ki. Nem Ausztria vagy Magyarország stb. kérdéseivel foglalkozott, hanem a csehszlovák, lengyel, román és jugoszláv igényekre összpontosította figyelmét.

Magyarország területi kérdéseivel a szó szoros értelmében egyetlen bizottság se foglalkozott. Foglalkozott azonban vele a csehszlovák bizottság, illetve a román-jugoszláv bizottság, Csehszlovákia, illetve Románia és Jugoszlávia oldaláról.²

Csehszlovákia felkészülése a békekonferenciára

Csehszlovákia mint nemzetközileg elismert állam részt vehetett a konferencián, azaz mint győztes hadviselő félnek joga volt arra, hogy a békekonferencia elé terjessze igényeit. Így Benesnek – mint külügyminiszternek – lehetősége nyílt a csehszlovák állam érdekeit érvényesíteni.

Az erre történő felkészülést már 1918 őszén megkezdte Benes, erről így ír: „Masaryk professzor már 1918 folyamán is olykor-olykor felszólított

1 Erről bővebben lásd MARSTON, F. S.: *The Peace Conference of 1919. Organization and Procedure*. London. 1944. – LORD HANKEY: *The Supreme Control at the Paris Peace Conference 1919*. London. 1963. – továbbá ARDAY Lajos: *Térkép csata után. Magyarország a brit külpolitikában 1918-1919*. Magvető Kiadó. Budapest 1990. „A konferencia felépítése és a bizottságok működése” című alfejezetét 146-149. old. – továbbá ORMOS Mária: *Padovától Trianonig*. Kossuth Kiadó. Budapest 1984. „A békekonferencia eljárási kérdései és indoklásai” című alfejezetét 135-155. old.

2 ORMOS Mária: *Padovától Trianonig*. 136. old.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból leveleiben, készüljek a békekonferenciára. Ezért a lehető leggyorsabban, úgyszólván rögtönözve és minden segédanyag és irodalom nélkül, állítottam össze legtöbb béke-émlékiratunkat, amelyekben lefektettem valamenynyí békekövetelésünket. Így történt, hogy néhány tárgyi hiba is előfordult bennünk, amelyeket később mint szándékos, célzatos okfejtést vetettek szememre.”³

Benes ezen rögtönzésre vonatkozó sorait nagy fenntartásokkal kell kezelnünk, úgy véljük, hogy Benes és a csehszlovák küldöttség nagyon is tudatosan felkészült a békekonferenciára. Véleményünket arra alapozzuk, hogy amikor 1918 őszén a prágai kormány egy tájékoztató közleményt bocsátott ki a Szlovák Nemzeti Tanács részére, abban részletesen kifejtették, hogy csehszlovák kormány fontos és egyik alapvető feladatának tekinti az adatok gyűjtését a magyarok múltbeli „tetteire” vonatkozóan, a nemzeti elnyomás békekonferencián való igazolására.⁴ Az anyaggyűjtésnek – melyhez a Szlovák Nemzeti Tanács segítségét kérték – a következőkre kellett kiterjednie: hol, mikor kezdődött a magyarosítás, milyen eseményekkel, e célból állami és egyházi statisztika összeállítása, magyar brosúrák és anyagok összegyűjtése, melyekkel a „brutális magyarosító politikát” lehet bemutatni.

A csehszlovák területi igények és indoklásuk

A csehszlovák delegációt a békekonferencián hivatalosan Karel Kramar mint az ország miniszterelnöke vezette, de valójában Benes irányította. Ennek következtében Kramar viszonya Benessel rohamosan romlott. Végül Masaryk visszahívta őt Párizsból.⁵ Ezzel szemben Benes addig nem mozgott a békekonferenciáról, míg az 1918. decemberi demarkációs vonal politikai határrá nem vált.⁶

A csehszlovák igényekkel kapcsolatban a csehszlovák delegáció 11 írásbeli memorandumot nyújtott át a békekonferenciának.⁷ Emellett Benes

3 BENES, Edvard: *A nemzetek forradalma*. Bratislava 1936. I-III, kötet, III. kötet 237. old.

4 A prágai kormány tájékoztató közleményét ismerteti BOROS Ferenc: *Magyar-Csehszlovák kapcsolatok 1918-1921-ben*. Budapest. 1970. 44. old.

5 A Kramar-Benes konfliktusról lásd HANZAL, Josef: *Edvard Benes*. Prága, 1994. (Ez utóbbi jelent meg magyar nyelven 1997-ben a Nap Kiadónál.) 35-36. old.

6 Benes és a csehszlovák delegáció békekonferencián történő szerepléséről lásd STRICKLAND: *Czechoslovakia at the Paris Peace Conference 1919*. Minneapolis 1958. – továbbá PERMAN, D.: *The shaping of the Czechoslovak State*. Leiden. 1962.

7 Raschhofer forráskiadványa, RASCHOFER: *Die Tchechoslowakischen Denkschriften für die Friedenskonferenzen von Paris 1919-1920*. Berlin 1938. Teljes teljedelemben közli az összes csehszlovák memorandumot.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából
lehetőséget kapott, hogy a Legfelső Tanács előtt szóban is ismertesse a csehszlovák követeléseket.⁸

A csehszlovák igények írásbeli betérjesztése

Jelen alfejezetben röviden áttekintjük a 11 benyújtott memorandum tartalmát, gondolatmenetét, különösen részletesen fogjuk tárgyalni a csehszlovák területi követeléseket összefoglaló II. számú és a Szlovákiával foglalkozó V. számú memorandumokat:

*Az I. számú memorandum*⁹ a csehszlovákok történetével, civilizációjával, harcaival, munkájával és jelentőségével foglalkozik. Elmondja, hogy szlávok mind hátramaradtak a latin és a román világgal szemben, fölszabadulásuk a politikai és gazdasági elnyomás alól sehol sem volt teljes. A szlávoknál a brutalitás és az elnyomás szelleme sohasem volt akkora, mint a germánoknál, a szlávok individualisták, érzelmesek, álmodók és idealisták, valóságérzetük csekély. Ezzel szemben a germánok erős kollektív hajlamokkal rendelkeznek, és az évszázados római-latin szomszédság következtében megelőzték a szlávokat.

Nyugatról a germánok, míg keletről a mongolok, avarok, magyarok, tatárok, törökök nyomták a szlávokat. Ennek ellenére a 14. és 15. században a csehek az európai demokratikus és vallási megújulás élharcosai lettek. De a Habsburgok eltiporták őket, katalizálták és centralizálták államukat.

A 19. század nagy fellendülést hozott a cseheknek, kialakult az erős parasztság, a szervezett munkásság, a gazdag és független polgárság, mely a németellenes küzdelem gondjait is felvállalta. A cseh gazdaság volt a legfejlettebb egész Közép-Európában.

A csehek küldetése mindvégig a humanitás szolgálata volt, a szellemi és erkölcsi értékeket védelmezték a német barbársággal szemben, nem fegyverrel, hanem a moralitás eszközeivel.

A csehek és a Budapest által rettenetesen elnyomott szlovákok között már ekkor feléledt a szláv szolidaritás gondolata.

Földrajzi helyzete a cseh népet a szlávok élére állította, és a németellenes védelem első vonalába helyezte. A világháború utáni új élet kezdetén, a központi hatalmak igája alól felszabadulva a csehszlovák nép jogosan kér méltánylást a maga számára Európától a nagy szolgálataiért. Megállapíthatjuk, hogy ez a memorandum gyakorlatilag a Masaryk által kidolgozott történetbölcselet rövidített verziója volt.

⁸ Benes beszédét teljes terjedelmében közli: *Paper relating to the relations of United States 1919 the Paris Peace Conference* vol I-XII. Washington. 1942-1947. (a továbbiakban PPC), III. kötet 876-887. old.

⁹ RASCHHOFFER *i. m.* 2-33. old.

Az II. számú emlékirat¹⁰ a csehszlovák területi követelésekkel foglalkozik, hét fejezetben: Az 1. fejezetben¹¹ kimondja a memorandum, hogy Csehszlovákiát történelmi cseh tartományokból (Cseh- és Morvaország és Szilézia), Szlovenszkóból kell létrehozni. De ide kell csatolni még a magyarországi rutén-lakta területeket is. Emellett biztosítani kell Csehszlovákia és Jugoszlávia közötti területi összeköttetést is egy korridor létrehozásával.

Az 2. fejezetben¹² a történelmi cseh tartományok határaival kapcsolatos elképzeléseiket fejtik ki. A memorandum leszögezi, hogy a csehszlovák állam javára területi kiigazításokat kell végrehajtani Porosz-Sziléziában és Alsó-Ausztriában, az előbbiből Glatzot, és Ratibort, az utóbbiból Gmünt és Morvamezőt kell a csehszlovák köztársasághoz csatolni.

A 3. fejezet¹³ Szlovákiával foglalkozik. A memorandum hangoztatja e terület teljes földrajzi egységét, és különösen kiemeli a déli határ fontosságát, amelyet a Duna, a Mátra és a Bükk alkot, kelet felé pedig a tokaji borvidék határolja el a Bodrogig. Szlovenszkó két részre oszlik, a keleti rész a Tisza, a nyugati rész a Duna felé fordul völgyeivel és folyóival.

A földrajzi bevezető után a népesség etnikai összetételével foglalkozik a memorandum. Ismerteti, hogy az 1900-as népszámlálás adatai szerint 1 967.970 szlovák élt Magyarországon. Majd rögtön megtámadja ezt az adatot, kijelenti, hogy óvatosan kell bánni a magyar statisztikákkal, úgymond egy magyar miniszter a parlamentben beismerte, hogy ezekre nem lehet támaszkodni. Ugyanis a magyar népszámlálások során felsőbb utasításra sok százezer nem magyart magyarnak írnak be, hogy ily módon emeljék a magyarok számát. Napirenden vannak a statisztika összeállítására körül a csalások és hamisítások.

Ezek után kifejti, hogy valójában 2.300.000 szlovák él Magyarországon és emellett lehet még arra is számítani, hogy az a 700.000 szlovák, aki a magyarok üldözése elől Amerikába menekült, Csehszlovákia megszületésének hírére hamarosan hazatér.

A memorandum leszögezi, hogy Szlovenszkó számára igénybe kell venni bizonyos magyarok által lakott területeket is. Magában Szlovenszkóban a magyar lakosság szétszórva él, mert a mértéktelen magyarosító rendszer tudatosan kolonizálta a területet. A magyarlakta területek igénybevétele különben még az is indokolja, hogy még így is nagyszámú szlovák szórvány marad Magyarországon. A Duna Csehszlovákia számára élet-szükséglet, ebben a kérdésben nem tehetnek engedményeket a magyarok-

10 RASCHHOFER *i. m.* 34-42. old.

11 RASCHHOFER *i. m.* 34-42. old.

12 RASCHHOFER *i. m.* 42-43. old.

13 RASCHHOFER *i. m.* 44-55. old.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból
nak. A dunai határ az egyedüli lehetséges határ Magyarország és Csehszlovákia között.

Pozsonyra mindenféleképpen szüksége van a csehszlovák államnak, bár e város lakóinak többsége német, laknak benne magyarok is, és a szlovákok a magyarokhoz és a németekhez viszonyítva kisebbséget jelentenek. De Pozsony évszázadokon át szlovák város volt és úgy tekintettek rá, mint Szlovenszkó fővárosára. A dunai határnak folytatódnia kell a Mátra, a Bükk és Hegyalja felé, és bár itt nincs zárt és természetes határvonal, ezt a területet is Csehszlovákiához kell csatolni. Bár itt most magyarok laknak, egykor itt szlovákok laktak, akiket a brutális magyar elnyomás kiirtott. Természetesen a bekebelezett magyarok (és más nemzetiségek) széles körű nemzetiségi jogot fognak kapni.

A 4. fejezet¹⁴ a ruténokkal foglalkozik, előljáróban röviden ismerteti a ruténok számát és földrajzi elhelyezkedését, majd felveti a terület további sorsának kérdését. Kijelenti, hogy a területet oda lehetne csatolni akár Lengyelországhoz, akár Ukrajnához, de ez a két ország erre nem tart igényt. Viszont nem lehet otthagyni a magyaroknak, ezért a legjobb megoldás az, ha autonóm tartomány formájában Csehszlovákiához csatolják.

A 5. fejezet¹⁵ az ún. csehszlovák-jugoszláv korridor kérdésével foglalkozik. A konkrét javaslatot egy történelmi magyarázat előzi meg. Eszerint: Közép-Európában a németek és a magyarok együtt akartak uralkodni a többi nép felett. A pángermán terveket a magyarok mindig támogatták. Valójában a 13. századig Csehország, Morvaország, Szilézia és Szlovenszkó a délszlávok közvetlen szomszédjai voltak Pannónia révén, ahol Krajnával, Stájerországgal és Alsó-Ausztria szlávjaival érintkeztek. A csehszlovák-jugoszláv szomszédságot a magyarok és a németek 14. és 15. században széttörték, és így szétválasztották a két népet. Innentől kezdve a magyar-német szövetség hosszú időn keresztül szétválasztotta az északi és a déli szlávokat.

Ezen történelmi bevezető után áll elő a memorandum a javaslattal. Azt mondja: a magyar és a német elem között élő szláv népesség még ma sem tűnt el teljesen, Nyugat-Magyarország vegyes lakossága közül 25-30% szláv nemzetiségű. Azaz kézenfekvő a megoldás: Csehszlovákiához kell csatolni Moson és Sopron megyét, míg Jugoszláviához kell csatolni Vas és Zala megyét. Az így létrejövő korridor elválasztja egymástól a németeket és magyarokat, megszűnik a pángermanizmus magyar támasza. A demokratizált magyarok közeledni fognak a két szláv államhoz, és így a béke ügyének nagy szolgálatot tesznek.

14 RASCHHOFER *i. m.* 56-57. old.

15 RASCHHOFER *i. m.* 58-66. old.

A 6. fejezet¹⁶ a közlekedési utak nemzetközivé tételével foglalkozik. Először a vízi utakról fejt ki a csehszlovák álláspontot. Ismételten kijelenti, hogy Csehszlovákia dunai állam, ezért mindenféleképpen szüksége van a Dunára, pontosabban annak nemzetköziesítésére. Csehszlovákia a Dunán keresztül kerül kapcsolatba a Fekete-tengerrel. Ugyanilyen fontosságú az Elba nemzetköziesítése is, mert ez által Csehszlovákia Hamburggal kerülhet közvetlen összeköttetésbe. Míg a Visztula nemzetközivé tétele révén Csehszlovákia közvetlen összekötetésbe kerülhetne Danzinggal.

A memorandum a vasutakra is kitér, kijelenti, hogy a Pozsony-Trieszt, a Pozsony-Fiume, a Prága-Nürberg-Strassburg vonalakat szintén nemzetközivé kell tenni. Kijelenti, hogy Csehszlovákiának direkt francia kapcsolatra van szüksége, hiszen a Monarchia megszűnése óta Prága Közép-Európa központja, erre kell áthaladnia a Nyugatról jövő gazdasági összeköttetéseknek.

A 7. fejezet¹⁷ a lausitzi szorbok ügyével foglalkozik, autonómiát és a csehekkel való közvetlen kapcsolatot kíván nekik.

*Az III. számú emlékirat*¹⁸ a csehországi német kérdéssel foglalkozik. Bevezetésképpen 1910-es népszámlálási adatokat ismertet, melyek szerint Cseh-, Morvaország és Szilézia területén 3.512.583 német élt. Majd kijelenti, hogy német kérdés csak csupán Csehországban létezik, ugyanis Morvaországban a németek szétszórta élnek. Hasonlóan a II. számú memorandum Szlovákiával foglalkozó fejezetéhez, ez a memorandum is megbízhatatlannak mondja a Monarchiában készült statisztikákat. Kijelenti, hogy legalább 800.000-1.000.000 fő levonandó a németiség létszámából, mert az osztrákok rendszeresen meghamisították a statisztikákat.

Ezek után gazdasági indoklás következik, a memorandum kifejti, hogy Csehszlovákia nyersanyagforrásainak igen jelentős része van német-lakta területeken, és ezek elszakítása tönkretenné az államot. Különösen szüksége van a csehszlovák államnak a nagy szénvidékekre. Csehország oszthatatlanságát stratégiai okok is indokolják, a németek által lakott hegykoszorú elvétele kiszolgáltatná a cseheket a németeknek.

Ezek után némi történelmi érvelés következik (német kolonizáció, fehérhegyi csata stb.), majd a memorandum biztosítja olvasóját, hogy a németek a jövőben Csehszlovákiában teljes demokráciában fognak élni (általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójog), és számukra az összes kisebbségi jogot garantálni fogják. Csehszlovákia második Svájc lesz, a német pedig a második államnyelv.

16 RASCHHOFER *i. m.* 67-77. old.

17 RASCHHOFER *i. m.* 78-83. old.

18 RASCHHOFER *i. m.* 84-109. old.

Az IV. számú emlékirat¹⁹ a tescheni kérdést elemzi, kijelenti, hogy ezen terület birtoklása létkérdés Csehszlovákia számára. A lengyel többség valójában nem létezik, valójában csak azért mutatnak ki a statisztikák ilyen nagy számú lengyelt a területen, mert helytelen népszámlálási módszert alkalmaztak. A sziléziai lakosokat, akik átmenetet jelentenek a csehek és lengyelek között, a lengyelek magukhoz számítják. Ráadásul Csehszlovákiának a kiterjedt szénvidékek miatt, illetve a kassa–oderbergi vasútvonal miatt mindenféleképpen szüksége van a területre. Lengyelország pedig találhat magának kárpótlást Porosz-Sziléziában.

Az V. számú emlékirat²⁰ Szlovenszkóval foglalkozik négy fejezetben:

Az első fejezetben²¹ a memorandum azt fejtegeti, hogy a Vág, a Garam, a Nyitra és az Ipoly partján, továbbá a Duna mellett és Nyugat-Magyarországon (a Fertő-tótól a Balatonig) szlovákok laktak már a magyarok bejövetele előtt is. A 9. században a magyarok kiirtották Nyugat-Magyarországon a szlávokat, de viszont a Duna túlsó partján megmaradtak a szlovákok. A középkor folyamán a magyar királyok a szlovákokkal szemben a német kolonizációnak kedveztek, s a németeket az őslakos szlovákok rovására kedvezményekben részesítették, de a szlovákok ellenálltak a germanizálásnak.

A második fejezetben²² az erőszakos magyarosítással foglalkozik a memorandum. Kifejti, hogy: a 18. századig a magyarok bizonyos mértékben megtűrték a szlovák nyelvet. De 1825-től a szlovákoknak erősen védekezniük kellett az erőszakos magyarosítás ellen. A „tót nem ember” – mondogatták a magyar urak.

1868-ban ugyan papíron biztosították a más nemzetiségűeknek is az állampolgári jogokat, de valójában a magyar állam elutasította a nemzetiséghez és a nyelvhez való természetes jogot. Európa történelemkönyveiben nincsen hasonló elnyomás, mint ahogy a magyarok elnyomták a szlávokat. A memorandum több ízben idézi Grünwald Béla „Felvidék” című röpiratát, és az abból vett idézetekkel támasztja alá álláspontját.

A gondolatmenet az alábbi módon folytatódik: a magyar kormány legfőbb célja a szlovákok kiirtása volt. A magyarok valóságos razziákat rendeztek a szlovák gyerekek után, akiket 1874 és 1900 között elszakítottak szüleiktől és az Alföldre vittek, hogy velük is szaporítsák a magyarok számát. Hajszákat indítottak 12-15 éves szlovák lányok után is, akiknek nagy része bordélyokba került.

19 RASCHHOFER *i. m.* 110-153. old.

20 RASCHHOFER *i. m.* 158-205. old.

21 RASCHHOFER *i. m.* 158-161. old.

22 RASCHHOFER *i. m.* 162-167. old.

Hosszasan idézi a memorandum a magyar kormány gazdasági elnyomó intézkedéseit, kijelenti, hogy a magyar kormány igyekezett meggátolni a szlovákok anyagi gyarapodását. A magyar elnyomás elől 739.565 fő menekült el Amerikába.

A 3. fejezet²³ a magyar népszámlálással, pontosabban a magyar statisztikákkal foglalkozik. Kifejti, hogy a magyar statisztika tudatosan meghamisította a szlovákok számát, Pest megyében például 20.000 szlovákot magyarnak írtak be. Megvádolja a magyarokat, hogy több mint félmillió szlovákot magyarnak könyveltek el a statisztikákban.

A 4. fejezet²⁴ Szlovákia határaival foglalkozik, a memorandumban követelt határ a Duna bal partját követi Vácig, majd áthalad a Cserhát és a Bükk-hegységen, utána a Miskolc-Tokaj-Sárospatak-Sátoraljaújhely vonal mentén fut.

A VI. számú emlékirat²⁵ a rutén kérdéssel foglalkozik részletesen, a II. számú emlékirat ide vonatkozó részét ismétli meg. Kijelenti, hogy a három szóba jöhető megoldás (lengyel, ukrán, csehszlovák) közül a Csehszlovákiához való csatolás a leghelyesebb.

A Szlovákiával foglalkozó memorandumhoz hasonlóan, ebben a memorandumban is ecsetelik a magyar elnyomó intézkedéseket, illetve sok rutén a magyar elnyomás elől menekült ki Amerikába. Kiemeli a terület stratégiai jelentőségét, hiszen ha az Csehszlovákiához tartozna, Csehszlovákia hidat nyerne Románia felé.

A VII. számú emlékirat²⁶ a lausitzi szorbok sorsával foglalkozik, illetve követeli a vendek felszabadítását a német uralom alól.

A VIII. számú emlékirat²⁷ Ratibor Csehszlovákiához való csatolását követeli

A IX. számú emlékirat²⁸ Glatz Csehszlovákiához való csatolását követeli.

A X. számú emlékirat²⁹ a cseh-osztrák határ kiigazításával foglalkozik, illetve porosz-sziléziai határkiigazítások szükségességét magyarázza.

A XI. számú emlékirat³⁰ jóvátételt és hadi kárpótlást kíván, mindazokét, amiket a csehszlovákok a háború alatt elszenvedtek.

A csehszlovák igények szóbeli betérjesztése

23 RASCHHOFER *i. m.* 168-175. old.

24 RASCHHOFER *i. m.* 176-205. old.

25 RASCHHOFER *i. m.* 206-223. old.

26 RASCHHOFER *i. m.* 224-255. old.

27 RASCHHOFER *i. m.* 256-265. old.

28 RASCHHOFER *i. m.* 266-275. old.

29 RASCHHOFER *i. m.* 276-297. old.

30 RASCHHOFER *i. m.* 298-310. old.

A békekonferencia úgy határozott, hogy az igények írásbeli beterjesztésén kívül lehetőséget ad a kisebb szövetségeseknek, hogy azokat szóban is előadják, mégpedig a legfelső szinten. Így került sor arra, hogy Benes a Legfelső Tanács előtt február 5-én ismertette a csehszlovák igényeket.³¹

Benes alaposan igénybe vette a Legfelső Tanács idejét és türelmét, hiszen három és fél órán keresztül beszélt hazája helyzetéről és területi követeléseiről,³² bár azt is meg kell jegyeznünk, hogy kérdésekkel többször megszakították előadását.

Előadása bevezető részében emlékeztette a hallgatóságát, hogy a csehszlovák nemzet „... sohasem habozott a szövetségesek, s a demokrácia érdekei mellett kiállni. Nem a területszerzés vitte harcba, hanem ugyanazon eszmények, mint a szövetséges nemzetek fiait. Egy középkori dinasztia ellen kelt fel, amelyet a bürokrácia, a militarizmus, a római katolikus egyház, s bizonyos mértékig a nagytőke tartott fenn... Az egész nemzet csupán saját sorsát kívánta a kezébe venni.”³³ Majd így folytatta: „A nemzet háromszáz évnyi szolgaság és hányattatás után, amely kis híján fölemésztette, most úgy érzi, bölcsnek, mértékletesnek és igazságosnak kell lennie szomszédaihoz, hogy az irigységet, s a viszályok kiújulását elkerülje, ami hasonló veszélyekbe sodorná ismét”.³⁴

Úgy véljük, hogy a memorandumokban megfogalmazott csehszlovák igények ismeretében álszent szemforgatásnak kell minősítenünk ezeket a szavakat.

Ezen emelkedett bevezető után tért rá a területi kérdésekre. A történelmi országrészek (Cseh-, Morvaország és Szilézia) esetében történelmi érvelést alkalmazott, azaz kifejtette, hogy ez a három terület már a 6. században egy államot alkotott egy cseh dinasztia uralma alatt. Majd így folytatja: 1526-tól a Habsburgok kerültek Bohémia trónjára, s noha de jure mindvégig elismerték a cseh intézmények létét, ettől az időtől kezdve erős hatalmi központosításba kezdtek... A cseh nép háromszor lázadt fel nem pusztán az elnémetesítés ellen, de éppúgy az arisztokrata és katolikus kiváltságok rendszere ellen is”.

Ezek után Benes kifejtette a csehszlovák nép történelmi eredményeit, nevezetesen azt, hogy a fehérhegyi csatavesztés okozta kábulatból a francia forradalom hatására a nép magához tért, s Közép-Európa első nemzetévé lett. Ahogy Benes fogalmazott: „... nemzetünk oly szorgosan iparkodott, hogy a 20. század elejére ipari, szellemi és politikai tekintetben egyaránt Közép-Európa legfejlettebb társadalmává nőtte ki magát”.³⁵

31 ARDAY *i. m.* 154. old.

32 Benes beszédét teljes terjedelmében közli PPC III. kötet 876-887. old.

33 PPC III. kötet 877. old.

34 PPC III. kötet 877. old.

35 PPC III. kötet 878. old.

Ezek után kijelentette, hogy Cseh-, Morvaország és Szilézia geográfiai, valamint etnográfiai szempontból egységet képez. Arra is kitért, hogy a német kolonizáció miatt 2.400.000 német él ezen a területen. De rögtön hozzátette, hogy ez az adat az 1910-es osztrák népszámlálás eredménye, amely népszámlálást az osztrák hatóságok meghamisították.

Ennél a pontnál Lloyd George megkérdezte, hogy mit mutatnak a korábbi statisztikai adatok.³⁶ Benes válaszában kifejtette, hogy az 1900-as adatok hasonlóak az 1910-eshez, de ez azzal magyarázható, hogy ezeknél ugyanolyan hamisítás történt. Ekkor Wilson elnök megkérdezte, hogy hány cseh él a területen, Benes azt válaszolta, hogy 4.500.000 fő.³⁷

Ezek után Benes gazdasági érvelést alkalmazott, azt mondta, Csehország volt a Monarchia gazdaságilag legfejlettebb része, például a cukoripar 90%-a, a textilipar 70%-a, a vasgyártás 55%-a, az alkoholgyártás 60%-a itt található, ez az ipar azonban a nemzetiségileg kevert németek lakta határterületekre koncentrálódik. Mivel a belső – zömében agrárgazdálkodással foglalkozó – cseh területek nem létezhetnek a peremterületek ipara nélkül, meg kell őrizni a terület egységét, azaz a németek lakta peremterületeknek is Csehszlovákiához kell tartozniuk.

Ennél a pontnál Lloyd George ismét közbeszólt, azt kérdezte, mi az oka annak, hogy az ipar a peremterületekre koncentrálódik.³⁸ Benes azt válaszolta, hogy azért, mert a nagy szénmezők a peremterületeken találhatók. Ez után egy kisebb – véleményünk szerint 10 perces – vita, pontosabban beszélgetés bontakozott ki Lloyd George, Balfour, Benes és Kramar között a peremterületek etnikai és gazdasági viszonyairól, illetve ezek összefüggéseiről. Ennek során Benes ismét megcsillantotta páratlan pragmatizmusát és érvelési tudományát, kifejtette, hogy csehországi németek is Csehszlovákiához szeretnének tartozni, ugyanis tisztában vannak azzal, hogy amennyiben Németországhoz csatolnák őket, nem lennének képesek a németországi iparral versenyezni, és így ipari vállalkozásaik gyorsan csődbe mennének. Ezek után a tescheni kérdéssel folytatta előadását. Kijelentette, hogy etnográfiai és gazdasági okok miatt kéri a terület Csehszlovákiához való csatolását.³⁹ Ismét azzal vádolta meg az osztrák statisztikusokat, hogy politikai okok miatt – természetesen ismét a csehek kárára meghamisították a tescheni terület nemzetiségi statisztikáit, azaz jóval több cseh él itt, mint amennyit a statisztikák kimutatnak. Sőt, valójában a lengyelek vannak kisebbségben.

36 PPC in. kötet 879. old.

37 Uo.

38 PPC in. kötet 880. old.

39 PPC in. kötet 881-882. old.

Ezen a ponton Lansing megkérdezte, hogy Masaryk elnök miért nyilatkozta azt, hogy Teschen még nem készült fel a népszavazásra.⁴⁰

Benes azt válaszolta, hogy nem tud népszavazási kezdeményezésről, de amennyiben lenne népszavazás, biztos benne, hogy az cseh sikerrel zárulna.

Majd ismertette azokat a gazdasági érveket, amelyek Teschen Csehszlovákiához való csatolása mellett szólnak. Gyakorlatilag megismételte a IV. számú memorandum két érvét, azaz:

– A tescheni szénmezőkre – amelyek geológiailag egységesek –, mindenféleképpen szüksége van a cseh iparnak, mert ezen szén nélkül nem tudna működni.

– Teschenen keresztül húzódik az a vasútvonal, amely összeköti Csehországot Szlovákia északi részeivel.

Ezek után Benes ismét visszatért a Cseh-Morvaország és Szilézia határainak kérdésére, és bejelentette, hogy kéri Ratibor és Glatz Csehszlovákiához való csatolását,⁴¹ rátér a szlovák kérdésre.⁴²

Kifejti, hogy Szlovákia egykor a csehszlovák állam részét képezte, de a magyarok a 10. század folyamán lerohanták. Ezek a hódítók sikertelenül próbálták elmagyarosítani ezt a területet. A lakosság mindmáig cseh érzelmű, s az új államhoz kíván tartózni (a jegyzőkönyv szerint: „The population still felt Czech, and wished belong to the new state.”).

Ezt követően rátér a határkérdésre, kifejti, hogy „Szlovákiát északról a Kárpátok, délről a Duna határolja. A Duna déli irányba forduló partjától a Tiszáig terjedő határ részint természetes, részint mesterséges. Ez a szakasz elkerülhetetlen módon sok magyart is leválaszt, mely problémára a konferenciának kell megoldást találnia”. Lloyd George itt közbeszólt, és kifejtette azon véleményét, hogy a Szlovákiára vonatkozó igények jogosságához nem fér semmi kétség, és ezért azt javasolja Benesnek, hogy megjegyzéseit csupán a vitatott pontokra korlátozza.⁴³

Erre Benes ismét leszögezte, hogy a dunai határhoz mindenféleképpen ragaszkodik. „Szlovákia dunai ország” – mondta. Majd ennek alátámasztásául ismét a történelemhez fordult, kifejtette, hogy amikor a magyarok bejöttek, a szlovákok uralták egész Pannóniát. A magyarok felűzték őket a hegyekbe, s miután a Duna jobb partját megtisztították a szlovákoktól, közvetlen érintkezésbe kerültek a németekkel. A Duna bal partján élő szlovákokat azonban nem tudták kipusztítani. Ezek a földjükön maradtak, noha többé-kevésbé elmagyarosodtak. A dunai határ igényét ezek után Benes gazdasági érvekkel is megpróbálta alátámasztani, kifejtette, hogy „a cseh-

40 PPC III. kötet 882. old.

41 PPC III. kötet 883. old.

42 PPC III kötet 883-886. old.

43 PPC III. kötet 883. old.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából
szlovák államnak nincs közvetlen tengeri határa. Három oldalról németek, a negyedikről magyarok veszik körül. Ipari ország lévén feltétlen szüksége van tengeri kijáratra. Ezt csak a nemzetközivé nyilvánított Duna biztosíthatja számára, az állam gazdasági életének alapjaként. Ez geográfiai szükségszerűség, amely nélkül az új állam nem lehet meg”⁴⁴

Lloyd George ezen a ponton megkérdezte, hogy a dunai régióban mekkora a szlovákok aránya.⁴⁵ Benes azt válaszolta, hogy a terület elcsatolásával a csehszlovák államhoz mintegy 350.000 magyar kerülne. Ám rögtön hangsúlyozta, hogy ezen a területen erőszakos elmagyarosítást folyt. Ráadásul a folyó túlsó partján jó néhány szlovák szóróványtelepülés van. Így például Budapest környékén 150.000 szlovák él. Őket kompenzációként magyar fennhatóság alatt hagynák – mondta.⁴⁶

Sonnino erre megkérdezte, hogy mekkora a szlovákok aránya a magyarokkal szemben.⁴⁷ (Gyakorlatilag Lloyd George a Benes által megválaszolatlanul hagyott kérdését ismételte meg.)

Benes azt válaszolta, hogy azok a vidékek, amelyeken a felmérések alapulnak, észak-déli irányban húzódnak, s ily módon erős magyar többséget mutatnak. „Ő maga különben úgy becsüli, hogy az általa említett térségben 60% a szlovák népesség aránya, de megbízható adatot igen nehéz lenne közölni, mivel e terület sohasem képzett különálló népszámlálási körzetet”⁴⁸ – mondta.

Wilson elnök ekkor megkérdezte, hogy vajon a városokról léteznek-e hozzáférhető statisztikák, illetve igaz-e az az állítás, miszerint a szlovák népesség egyedül Pozsonytól érintkezik a Dunával. Benes azt válaszolta, hogy a szlovákság Budapeستől északra is eléri a Dunát, noha el kell ismerenie, „hogy a folyó menti lakosság nagyobb részét magyar”⁴⁹

Ezek után a Lloyd George, Benes és Kramar a szlovák folyók hajózhatóságáról, illetve a Dunához vasúton történő kijutásról beszélgettek. Benes ennek során leszögezte, hogy az általa előadott határigényeket épp a vasúti közlekedés adottságai diktálják. A hegységek észak-déli iránya miatt kelet és nyugat között csekély az érintkezési lehetőség. Ennélfogva szükség van arra a vasútvonalra, amely az oldalirányú összeköttetést egyedül biztosítja.

Benes elismerte, hogy a határ ilyen módon történő meghúzásával tekintélyes számú magyar kerülne a csehszlovák állam keretei közé, de rögtön kijelentette, hogy a magyar statisztikák még az osztrákokénál is megbízhatatlanabbak.

44 PPC III. kötet 884. old.

45 Uo.

46 Uo.

47 Uo.

48 Uo.

49 PPC III. kötet 885. old.

Itt jelenik meg először az a benesi érv, amely még 1945-46-ban a szlovák-magyar lakosságcsere-tárgyalások során is felbukkan, ugyanis Benes kijelentette, hogy összességében 650.000 magyar kerülne a csehszlovák állam keretei közé, de ugyanekkor 450.000 szlovák maradna Magyarországon.⁵⁰

Ezek után Benes ismét előveszi a memorandumokból már jól ismert brutális magyar elnyomás képét, így beszél: „A szlovákokat különösen sújtotta az elnyomás, maga Kossuth mondta, hogy a szlovákok nem kaphatják meg a választójogot. A magyarok nyíltan hangoztatták, hogy a szlovákokat nem tartják embereknek. Szlovákiában 2300 hivatalnok közül csupán 17 volt szlovák. 1700 bíróból mindössze 1, míg 2500 adószedőből nem több mint 10! Ennek következtében a szlovák lakosság kivándorolt Amerikába. Mások otthonaikat elhagyván könnyebb megélhetés reményében Magyarország más vidékeire települtek át, mint azt a Budapest mellett élő 90.000 és a Debrecen környéki 80.000 szlovák példája tanúsítja”.⁵¹

Előadása következő részében Benes Kárpátalja kérdését vette fel. Így érvelt: „A szlovákok szomszédságában, tőlük keletebbre van egy terület, amelyet ruténok népesítenek be. Ezek a ruténok ugyanazon törzsből származnak, mint a kelet-galíciaiak, akiktől a Kárpátok elválasztják őket. A szlováksággal szoros szomszédságban élnek, hasonló társadalmi és gazdasági körülmények között – mi több a két nép nyelve közt egy átmeneti nyelvjárás is létrejött. A ruténok nem kívánnak magyar fennhatóság alatt maradni, s ezért felajánlották, hogy egy önálló államot alkotva szoros föderációba lépnének be Csehszlovákiába... Igazságtalanság lenne őket a magyarok kénye-kedvére hagyni, s habár a csehszlovák igények között nem szerepel, ő (mármint Benes – G. L.) mégis vállalta, hogy ügyüket a konferencia elé tálja.”⁵²

Előadása záró részében Benes felvette az ún. korridor kérdését, azaz azt kérte a konferenciától, hogy a magyarok és az osztrákok rovására Csehszlovákia és Jugoszlávia között hozzanak létre korridort, és így biztosítsák Csehszlovákia számára az Adriai-tengerhez való kijutás lehetőségét.

Az előadása meghallgatása után a Legfelső Tanács úgy döntött, kiküld egy bizottságot a csehszlovák kérések megvizsgálására. Így jött létre „A csehszlovák területi igények tanulmányozására alakított bizottság.”⁵³

50 Uo.

51 Uo.

52 PPC III. kötet 886. old.

53 PPC III. kötet 887. old.

Konklúziók

Leszögezhetjük, hogy a békekonferencia elé beterjesztett csehszlovák memorandumoknak az volt a célja, hogy meggyőzze a győztes antanthatalmokat arról, hogy milyen előnyökkel is járna számukra egy erős csehszlovák állam létrehozása Közép-Európában. Külön ki kell emelnünk, hogy a memorandumok sorozatosan kétségbe vonták az osztrák és a magyar népszámlálások eredményeit, csalással, hamisítással vádolva meg a Monarchia statisztikusait és persze politikusait. Miközben a memorandum összeállítói – amikor a szlovákok számáról volt szó – igen „kreatív módon” bántak a statisztikai adatokkal. Szintén fontos eleme volt az érvrendszernek érzelmi húrokat is megpendítő (bordélyba hurcolt fiatal szlovák lányok), általuk „brutális magyarosításnak” nevezett folyamat élénk színekkel történő ecsetelése. Miközben a memorandumszerzők mélyen hallgattak a más nemzetiségek önrendelkezési jogáról.

Benes 1919. február 5-i beszédében az írásban benyújtott 11 memorandum főbb állításait ismételte meg. A csehszlovák igények alátámasztásául az érvek elképesztően széles spektrumát vonultatta fel a Legfelső Tanács előtt, beszédében a memorandumokból már ismert történetbölcseleti, stratégiai és gazdasági érvek mellett találkozhatunk geológiai (lásd tescheni szénmezők egységessége) és nyelvészeti (a ruténok és a szlovákok közös nyelvjárása) érvekkel is. Beszédét figyelemreméltóan leleményesnek kell minősítenünk, hiszen még arra is talált érvet, hogy megmagyarázza, miért lesz jó a németeknek Csehszlovákiában. Bár meg kell jegyeznünk, az a tény, hogy Lloyd George, Sonnino és Wilson számos igen kellemetlen kérdést – főképpen az elcsatolandó területek etnikai összetételére irányuló kérdéseket tekintjük ilyennek – tett fel, mutatja, hogy előadásának számos állítását kritikával fogadták a Legfelső Tanács tagjai.

Véleményünk szerint Borsody István alábbi értékelése tökéletesen kifejezi a Benes vezette csehszlovák békedelegáció szereplésének lényegét: „...Remekül felkészült (mármint Benes – G. L.). Nem vetődhetett fel olyan kérdés, amire nem lett volna irattáskájában egy memorandum. A memorandumok pedig mind azt bizonyították, hogy Európa, a világ, az emberiség, a béke és igazság szerint csak egy megoldás létezik, mégpedig az, amelyik megfelel a cseheknek.”⁵⁴

A HATÁROKON TÚLI MAGYARSÁG MEGMARADÁSI ESÉLYEI

A környező országokban élő magyarok száma jelenleg mintegy 2,7 millióra tehető –csaknem ugyanannyira, mint 1910-ben. Az első világháború előtti magyarságot egy dinamikus fejlődés, jelentős gyarapodás és pozitív természetes szaporulat jellemezte, a számok nyelvén, s erőteljesen leegyszerűsítve: a Magyar Királyság lakossága 1951-1910 között 13,2 millióról 18,3 millióra nőtt (kb. másfélszeresére), ugyanakkor a magyarok száma 4,8 millióról 10 millióra – több mint duplájára. A magyarság 5 millió fős gyarapodásából mintegy 3 milliós volt a természetes szaporulat, a többi asszimilációs nyereség.

A 19. század végén a kárpát-medencei népek a demográfiai átmenet különböző szakaszainak megfelelő népmozgalmi mutatókkal rendelkeztek, a magyarság nagyobb része még a demográfiai átmenet második szakaszába volt sorolható: természetes szaporulata az egyik legmagasabb volt a térségben. Egyes demográfus szakemberek már akkor felhívták a figyelmet arra, hogy ez a kedvező természetes szaporulat tendencia várhatóan megfordulhat. A Trianont követő impériumváltást követően az utódállamok államalkotó nemzetei a számukra pozitív változások következtében hamarosan a demográfiai átmenet második szakaszába kerültek, s természetes szaporulatuk fokozatosan utolérte, majd meghaladta a magyarokét. Pontos és hiteles adatok híján csak feltételezhetjük, hogy a szomszédos országok magyarságának egészére vonatkozóan ez a változás az 1930-as évek első felében következett be. A 20. század Trianont követő időszakáról – a végletekig leegyszerűsítve – azt jelenthetjük ki, hogy a határokon túli magyarság természetes szaporulatát eltüntették a háborús, asszimilációs és migrációs veszteségek: a magyarok száma általában kisebb-nagyobb ingadozásokkal 2,6-2,7 millió fő körül alakult.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból

	Erdély	Szlovákia	Vajdaság	Kárpátalja	Horváto.	Összesen
1910 (népsz.)	1662	884	420	183	121	3317
Menekültek	-250	-120	-60	-20	-10	500
Magyar any. zsidók	-128	-76	-17	-30	-2	260
1910-le- vezetett	1250	680	340	130	100	2520
1930 körül (népsz.)	1481	585	377	124	55	2640
1960 körül (népsz.)	1626	519	443	146	42	2790
1990 körül (népsz.)	1604	567	340	156	22	2704
2000 körül (becslés)	1550	600	220	180	15	2580

(1910-ben a 3,3 millió magyarból mintegy negyedmillió volt a magyar anyanyelvű izraelita vallásúak száma, akik lényegében a továbbiakban a magyarok számát már nem gyarapították: 1930-ban zsidó nemzetiségüként írták őket össze, a holokauszt következtében pedig a környező országokban szinte elfogytak. 1918-24 között hivatalosan 350 ezer utódállamokból érkezett menekültet és áttelepültet regisztráltak Magyarországon, a szakirodalomban azonban elfogadottabb a félmillió becslés. Az előbbieket miatt 1910-re korrigált értéként 2,5 millió magyart kapunk: ez azoknak a száma, akiket az 1930 körüli adatoknál összehasonlítási alapként célszerű figyelembe venni. Az 1938-41 közötti terület-visszacsatolás idején és az 1945 után lezajlott migrációs mozgások tartós hatását nehéz pontosan felmérni, mint ahogyan azt is, hogy a két világháború embervesztései milyen mértékben érintették a ma szomszédos országokban élő magyar közösségek lélekszámát. Az 1980-as, 90-es évek migrációs jelenségeit majd az egyes országoknál vázoljuk fel, a határokon túli magyarok vesztesége összesen 200 ezer fő felettire tehető.

A második világháborút követő mintegy fél évszázados időszakban (a „szocialista időszakban”) a közép-európai térségben olyan jelentős demográfiai és társadalomszerkezeti változások következtek be, amelyek a magyarság szempontjából új – meglehetősen kedvezőtlen – perspektívákat

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából eredményeznek.¹ Az 1989-90-es kelet-európai változásokat követően a térség népességnövekedése – amely az előző évtizedekben évi +0,7% körüli volt – 1993-tól évi +0,5%-ról -0,5%-ra csökkent.² Magyarország volt az ún. köztes-európai térségben az első olyan állam, amelynél a népesség természetes szaporulata (1981-ben) negatívra váltott – a kilencvenes évek elején a térség többi országában ez a mutató ugyancsak negatív lett – kivéve Boszniát, Macedóniát és Albániát.³ Az itt élő népek közül csak a romák, bosnyákok (muszlimánok) és albánok természetes szaporulata maradt pozitív.

A szomszédos országokban élő magyarok megmaradási esélyeit alapvetően meghatározza, hogy természetes szaporulatuk ugyancsak mindenhol negatív, s ez a felerősödött migrációs és asszimilációs veszteségekkel együtt ma már mindenhol számuk erőteljes csökkenéséhez vezethet:

– *Szlovákiában* a magyarok népmozgalmi adatai egyelőre nagyobb aggodalomra nem adnak okot, s bár ez az érték 1996 óta itt is negatív, a magyarság fogyása azonban csak évi ezer fő körüli. Reménykedésre ad okot, hogy az itteni magyarok áttelepülési kedve tűnik a környezetünkben a legkisebbnek, s csaknem teljes egészében egy összefüggő tömbszerű sávban élnek, ahol az asszimiláció veszélye kevésbé érvényesülhet. Az utóbbi két évtizedben ugyanakkor a vegyes házasságok gyakorisága emelkedő tendenciát mutat, ennek negatív következményei azonban csak hosszú évek múlva jelentkezhetnek.

1 A KSH 2000 évi jelentése (*Statistikai Szemle* 2000/9. 725-752 p.) megállapítja, hogy: „1998-ban Európa 16 országában regisztrálták a népesség természetes fogyását...” A 2000. évre az ilyen országok száma már 20 fölé nőtt, s ezek túlnyomó többsége környezetünkben található.

2 A. MONNIER: *La population de l'Europe: 1950-2000.* (Population et Sociétés, 2000/353. 1-4. p.)

3 Pontosabban néhány éve még Szlovákia lakosságának természetes szaporulata évi egy-két ezer fős pozitív mérleget mutatott – ez néhány tized ezrelékes pozitív értéket jelentett. Jelenleg mindkét mutató igen közel lehet a nullához – a trend itt is a negatív irányba történő változást prognosztizálja.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból

– *Kárpátalján* a magyarság valódi számát – reálisan – ma 180 ezer fő körülire becsülhetjük.⁴ Megbízható adatok híján nem tudjuk, hogy természetes szaporulatuk még ma is pozitív-e. 1990-ben még biztosan az volt, de azóta egész Ukrajnában és a Kárpátalján is negatívra váltott át. A jelentős kivándorlás következtében azonban a legjobb esetben is számuk stagnálása várható a közeljövőben.

– *Románia:* Az erdélyi, ezen belül különösen a székelyföldi magyarság népességgyarapodása meglehetősen jelentős volt az egész kárpát-medencei magyarságon belül – a 20. század nagyobb részében. Az elmúlt három évtizedben azonban ez a tendencia alapjaiban változott meg. A hatvanas, hetvenes években, Semlyén István szerint, az erdélyi népességgyarapodáson belül a természetes szaporulat vonatkozásában a magyarság még az átlag körüli értékeket produkált.⁵ (Az igen kevés ismert adat ezt alátámasztja.) Az 1977-88 közötti időszakban a romániai és erdélyi +0,6% körüli értékkel szemben a magyarság átlaga már csak +0,3% volt, 1992-re azonban mindhárom érték negatívra váltott, a magyaroké -0,6%-ra. Nagyon leegyszerűsítve: a 20. század folyamán az erdélyi magyarság természetes szaporulatát eltüntette az asszimiláció és az elvándorlás – a magyarok száma 1910-ben és 1992-ben is 1,6 millió volt. A jövőre nézve meglehetősen kedvezőtlen, hogy egyre több erdélyi magyar él szórványkörülmények között, ahol megmaradási esélyeik nem túl jók. Ugyancsak súlyos következményekkel járhat, hogy a nyolcvanas, kilencvenes években a magyarországi irányú áttelepülés, illetve tartósabb ittartózkodás elsősorban a produktív korban levő korosztályt érinti, ennek továbbgyűrűző hatása a természetes szaporulat további csökkenését eredményezheti. Jelenleg az erdélyi magyarság népmozgalmi, asszimilációs és migrációs vesztesége évenként mintegy 15-25 ezer fő lehet.

– *Vajdaságban* a magyarok természetes szaporulata 1969 óta negatív és egyre nagyobb mértékű, 1992-ben már -0,8%. A fogyás legfőbb oka először a migráció volt: a kivándorlás a magyarság fiatalabb korosztályát érintette mindig a legnagyobb mértékben, majd az 1960-as évektől kezdődően a nyugati munkavállalás. Utóbbiak gyakran nem tértek vissza, illetve a visszatértek nem a Vajdaságban, hanem máshol, például az isztriai tengerparti városokban telepedtek le. A továbbiakban már a korösszetétel is fokozatosan úgy alakult, hogy a folyamat öngerjesztővé vált, ma pedig már

4 A kárpátaljai magyaroknál problémák adódnak már számuk meghatározásánál is: az 1989. évi népszámlálás hivatalos adatai szerint nemzetiség szerint 156 ezren, anyanyelv szerint 167 ezren voltak. A Kárpátalján a nemzetiséget a személyigazolványba is beírják, ezért a mai napig nem magyar nemzetiségűek azok, akik 1945 után a túlélés érdekében akkor más nemzetiségűnek vallották magukat.

5 SEMLYÉN István:

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából

megállíthatatlannak és visszafordíthatatlannak látszik. A vajdasági magyar népesség fogyása ugyanis tragikus mértékű: a magyarok száma az 1961-es 443 ezer főről 1991-re 340 ezerre csökkent. Az 1991-95 közötti délszláv háborúk a vajdasági magyarságot különösen súlyosan érintették – tömegesen menekültek Magyarországra, egyes időszakokban a menekültek és ittartózkodók száma 60-80 ezer között lehetett. Ezek egy jelentős része azóta sem tért haza, s ez újabb csökkenést eredményez. A vajdasági magyarok száma véleményünk szerint ma 220-250 ezer között lehet, s az is kiszámítható, hogy az évenkénti csökkenés nagysága 2-3 ezer fő közöttire tehető.

– A *horvátországi* magyarok száma 1991-ben hivatalosan 22 ezer, a becslések szerint mintegy 30 ezer fő volt. Legjelentősebb településterületüket (Drávaszög, Kelet-Szlavónia) a délszláv háború különösen erősen sújtotta, nagyobb részük elmenekülni kényszerült, részben Magyarországra. Azóta nem mindannyian tértek vissza, s az előregedett, ugyancsak negatív természetes szaporulatú, továbbá 15 ezer fő alattira csökkent magyarság megmaradási esélyei – talán a Drávaszög és Eszék környékének kivételével – minimálisak.

– Az árpádkori eredetű *szlovéniai* kis magyar közösség csaknem teljes egészében a magyar határ melletti Muravidék aprófalvaiban él. Számuk és arányuk folyamatosan csökken, ezt elsősorban a vegyes házasságok igen magas aránya okozza, mert a gyermekek egyre inkább szlovén nyelvűvé asszimilálódnak. A térség egészére jellemző a negatív természetes szaporulat és az elvándorlás, ezért a szlovéniai magyarságot a teljes felmorzsolódás veszélye fenyegeti.

– *Burgenlandban* a népszámlálások szerint növekedett a magukat magyar „köznyelvűeknek” vallók száma. A növekedés azonban csak látszólagos, nem népmozgalmi okai vannak. A rendszerváltást követően 1991-ben ugyanis már számos burgenlandi magyar nem szégyellte magyarságát bevallani. A valóságban mind az itt élő magyarok, mind pedig az osztrákok természetes szaporulata évtizedek óta negatív, s körükben jelentős volt az elvándorlás, bár ez a folyamat itt akár meg is fordulhat.

Településszerkezeti változások

A történelmi Magyarország területén a városi lakosság túlnyomó többségét a magyarok és németek alkották, a trianoni impériumváltást követően azonban a németek folyamatosan háttérbe szorultak, illetve (kitelepítések és kivándorlások következtében) eltűntek.

A kárpát-medencében a városi fejlődés extenzív szakasza országonként jelentős eltéréseket mutatott: még Magyarországon ez a folyamat már az első világháborút követően megkezdődött, a térség többi országában ez inkább az ún. szocialista iparosítások időszakára – az ötvenes, hatvanas évekre – volt jellemző. Összességében azonban a városokban élő magyarság száma ugyan általában növekedett, de mind egészében, mind pedig az egyes városokban aránya egyre jelentéktelenebbé vált, az összes százezer feletti városban kisebbségbe szorult.⁶ A szakirodalomban ez a folyamat meglehetősen pontosan és alaposan feldolgozásra került: Kocsis Károly, Gyurgyík László, Varga E. Árpád, Mirnics Károly és Sebők László számos tanulmányában. A terjedelmi korlátok miatt ezért csak néhány reprezentatív adattal támasztom alá az elmondottakat:

– Szlovákiában a két legnagyobb város adatsora tökéletesen illusztrálja, hogy a 19-20. század fordulóján a városi magyarság térnyerése milyen erőteljes volt, majd az impériumváltást követően aránya hogyan csökkent jelentéktelenné.⁷

Ezer főben	Pozsony		Kassa	
	Magyarok	Magy. %	Magyarok	Magy. %
1880	10,8	15,5	11,0	33,5
1910	37,7	35,9	36,1	66,5
1930	27,0	15,8	11,7	14,3
1991	20,3	4,6	10,8	4,6

– Hasonló a helyzet Kárpátalján, ahol a két legnagyobb városban ugyanannyi magyar élt 1989-ben, mint 1880-ban: Ungváron 9 ezer, Munkácson pedig 7 ezren, az arányváltozások azonban megdöbbentőek: 62% – 8%, 46%–8%.

– A Vajdaságban a magyarok arányát tekintve a jelentősen csökkenést felmutató⁸ városokkal szemben az észak-bácskai városokban az arány változása – a népszámlálások szerint – nem ennyire tárgyias: Zentán, Magyar-kanizsán az egykori 90% feletti arány 1991-ben is még 80% felett maradt, Szabadkán pedig 59%-ról 40%-ra esett vissza, de a város így is relatív magyar többségű.

6 Marosvásárhely talán kivétel: itt 1992-ben a 164 ezres lakosságnak még 51%-a volt magyar nemzetiségű, a város ma már valószínűleg csak relatív magyar többségű.

7 A szlovákiai magyarok legnagyobb településén Komáromban (23,7 ezer magyar) is arányuk 1880-1991 között 91%-ról 64%-ra csökkent.

8 Újvidéken a 16 ezer magyar csak 9%-ot jelent, szemben az 1910-es 13 ezer magyar 40 %-ával.

– A városokban lezajlott változások a legjobban Erdélyben követhetők nyomon:

	1910	1930	1956	1977	1992	Változás 1910-1956	Változás 1956-1992
Magyarok	441	432	554	821	898	+113	+344
Románok	120	331	986	2515	3413	+766	+2427
Egyéb	122	190	214	223	119	+92	-95
Összesen	683	963	1754	3559	4430	+1071	+2676

1910-ben a népesség 12%-a volt Erdélyben városlakó – a 41 városból csak 8 volt román többségű, s ezek mind kisvárosok (10 ezer fő alattiak) voltak. Az 1992-es népszámlálás idején a 118 erdélyi városból már csak 17 volt magyar többségű, s ezek – Marosvásárhely kivételével – mind kisvárosok.⁹

A természetes folyamatok és központilag irányított népességmozgások következtében alakultak így az arányok. Az 1992-es népszámláláskor több mint félmillió regáti születésűt [románt] írtak össze az erdélyi városokban, akiket főleg az ötvenes, hatvanas években telepítettek be, továbbá a Ceaușescu-éra utolsó éveiben. Egy 1976-os rendelet alapján Erdélyben 6 zárt várost hoztak létre, ahova csak párt-, illetve belügyi engedélyekkel lehetett költözni, s hasonló eljárást követtek a határmenti városokban is.¹⁰ További helyi intézkedések az elrománosítási folyamatot még inkább felerősítették: különösen Kolozsvár és Marosvásárhely esetében.¹¹ Mára az erdélyi magyarság nagyobb része (1992-ben 56%-a) városlakó, nagyobb részük azonban erőteljesen kisebbségi környezetben, illetve szórványyszerű helyzetben él.

Ez a jelenség azonban már egy másik jelentős probléma – a szórványosodás – kérdésköréhez kapcsolódik.

9 A legnagyobb városok 300 ezer fő feletti, Sepsiszentgyörgy 68 ezres város, itt a magyarok száma 51 ezer volt.

10 A ma 100 ezer fő feletti 9 erdélyi város közül 8-ra (Marosvásárhely, Kolozsvár, Temesvár, Arad, Brassó, Nagyszeben, továbbá Nagyvárad, Szatmárnémeti) voltak érvényesek az felsorolt intézkedések.

11 A néhai RKP Maros megyei bizottságának egy titkos iratából: „Ahhoz, hogy Marosvásárhely municipiumban a románok száma a következő két évben elérje vagy éppen meghaladja az összlakosság 50 %-át, szükséges elérnünk kb. 7600 román nemzetiségű személy szocialista egységekben való alkalmazásának jóváhagyását (családonként átlag 3 személyt számítva, ez összesen 22800 személy), hogy a következő öt éves terv végéig municipiumban a román nemzetiség az összlakosság 58-60 %-a legyen. Marosvásárhely, 1985. nov. 1.” (*Európai Idő*, Sepsiszentgyörgy, 1990. február 16.).

Kolozsvárra csak 1989-ben 10 ezer románt telepítettek be a Regátból. (*Romániai Magyar Szó*, 1990. február 13.)

Szórványosodás

A határokon túli magyarság meglehetősen kedvezőtlen demográfiai helyzetét jelentősen súlyosbítja, hogy egyre nagyobb részük szórványkörműlények között él. Alapvetően azonban a szórványvizsgálatokat alapvetően behatárolja az a tény, hogy a szórvány tartalma – Dányi Dezső megfogalmazása¹² szerint – „inoperábilis”, „hiányzik a kicsi, a kevés – arány vagy tömeg – kvantitatív határainak definíciója”. A mai napig mindenki olyan saját szórvány-meghatározást alkalmaz, amelyet koncepciója, habitusa vagy érdekei szerint célszerűnek lát.

Előljáróban ezért szemelvénytyszerűen, néhány szóban célszerű áttekintenünk a tudományos igényű magyar szórványkutatásokat és elődeink szórványokkal kapcsolatos nézeteit. A szórványkérdés a magyar közéletben akkor került reflektorfénybe, amikor a kárpát-medencei magyarság egy jelentős része kisebbségi sorba került. Nem véletlen, hogy az első komolyabb szórványkérdéssel foglalkozó tanulmányok¹³ csak a harmincas években kerültek publikálásra.¹⁴ Kiemelkedik közülük Szathmáry Lajos munkája, ő szórványnak minősített minden 300 (esetleg 400) fő alatti magyar csoportot.¹⁵ Ugyancsak erdélyi kutatásokra alapozva Schneller Károly kulcsfontosságúakként kezelte az 51-100 fő közötti magyar közösségeket.¹⁶ Meghatározásában az az igen jelentős elem, hogy van egy olyan nagyságrend, amely alatt az adott szórvány megmaradási esélyeit már csekélynek tartja.

Példaként gondoljuk ugyanis át: ha egy százfős falunak tíz százaléka, azaz tíz lakója magyar, abból nagy valószínűséggel csak egyetlen a gyermekkorú, aki emiatt nem magyar gyerekekkel tanul (és játszik) együtt, így identitása és nyelvhasználata már gyakran nem egyértelmű. Ezzel szemben egy másik, kétezer lakosú faluban szintén tíz százalék, azaz kétszáz fős a magyar közösség, úgy akár még egy kis magyar iskolát is fenntarthatnak egyházi támogatással. Egy másik példa: a gyulafehérvári két és fél ezer fős magyar közösség megmaradási esélyei meglehetősen jók, hiszen az ott található érsekségi központ miatt mindig érkezik utánpótlás, ráadásul szinte a

12 DÁNYI Dezső: *A szlovákiai szóránymagyarság*. (Regió, 1999/3-4. 161-206 p.) [Ez volt Dányi Dezső utolsó életében megjelent publikációja.]

13 Valójában már az első VH előtt foglalkoztak magyar szóránnyokkal (Bélteky Kálmán, 1910), de akkor még ez a probléma nem tűnt alapvető fontosságúnak.

14 MIKÓ Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* (1932) – FÖLDES Károly: *Szóránnymisszió* (1934), *Szóránnyainkról* (1935)

15 SZATHMÁRY Lajos: *Gyakorlati hozzászólás a magyar szóránnygyűhöz*. Magyar Kisebbség, 1937. június 16. Újraközlve: Magyar Kisebbség 2000/3.

16 SCHNELLER Károly: *Szóránnyok és szigetek sorsa Kolozs vármegyében*. Erdélyi Múzeum Egyesület 3. füzet. Kolozsvár, 1943.

teljes ottani magyarság a székesegyház környékén lakik és dolgozik, egymás közt magyarul beszélnek. Ugyanakkor, például Petrozsényben mintegy hatezer fős magyar közösség él teljesen szétszórva, főleg bányászok és családjaik, akiknek az asszimilációja néhány évtizeden belül bekövetkezhet, mert nincsenek magyar intézményeik, a kapcsolatot nem nagyon tartják egymással, „mindössze” magyarnak vallják magukat.

Anélkül, hogy alapos kutatások nélkül állást foglalnánk, annyit nyugodtan kijelenthetünk, hogy a szórvány-meghatározásoknál mind a kisebbségi csoport abszolút lélekszámát, mind pedig arányát célszerű figyelembe venni. Arra is tekintettel kell lennünk, hogy a szórványvizsgálatoknál valószínűleg célszerű egy alsó határértéket (arányt) is meghatározunk, amely alatt a megmaradási esélyek minimálisak. Vetési László utóbbi csoportot „foszlánymagyarságnak” nevezte.¹⁷ (Vetési egyébként a 30%, illetve 300 fő alatti nemzeti közösségeket javasolta szórványnak nevezni.)

Úgy vélem, egy szórványdefiníciónál inkább az egyházak megközelítéséből lenne célszerű kiindulni – és a konkrét numerikus alapú meghatározás helyett elvi, funkcionális oldalról kellene próbálkozni. Az alábbi meghatározási kísérletemet inkább vitaindító mintának tekintem, mint kidolgozott javaslatnak:

„Szórványnak azokat a kisebbségi csoportokat nevezzük, amelyek számuknál és/vagy arányuknál fogva kisebbségi életüket csak korlátozottan, funkcionálisan megcsónkítva tudják megélni, de megmaradásuknak vannak esélyei. Az ezeknél kisebb, megmaradásra szinte esélytelen kisebbségi maradványokat foszlányoknak nevezzük.” Utóbbi fogalmat Vetési László javaslatát elfogadva ajánlom. (A kárpát-medencei magyar szórványok elhelyezkedését a mellékletben található térkép mutatja be.)

Az alábbi táblázat és diagram a magyarok településenkénti arány szerinti megoszlását mutatja be néhány országban:

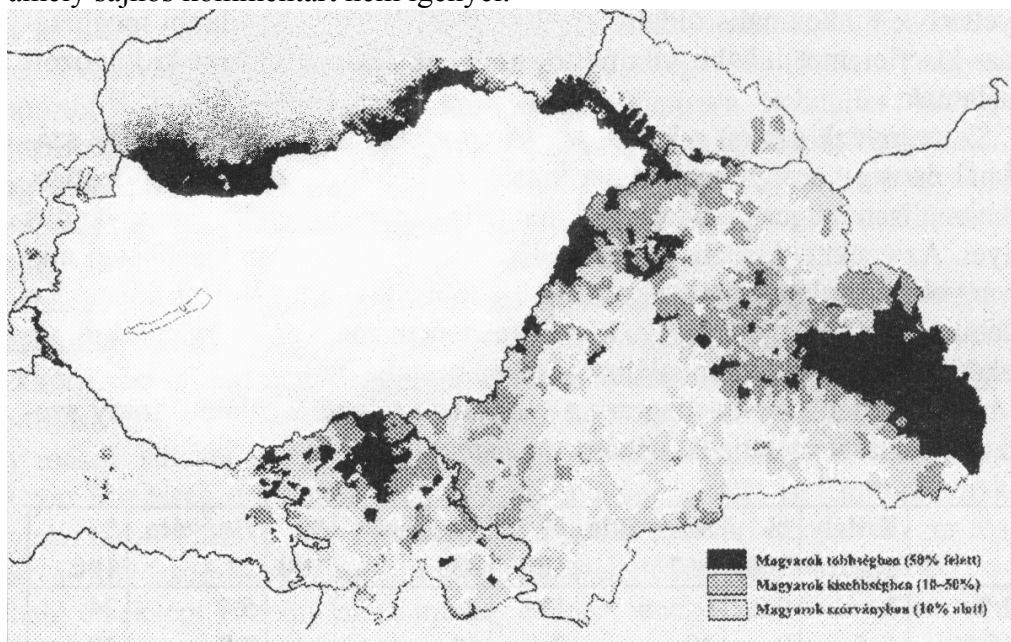
	Erdély	%	Szlovákia	%	Vajdaság	%	Horváto.	%
	1607	100	567	100	339	100	22,4	100
0-1 %	3	0,2	6	1	2	1	5,4	24
1-10%	145	9	40	7	48	14	7,8	30
10-30%	309	19	25	5	36	11	3,1	14
30-50%	235	15	58	10	61	18	2,0	9
50-100%	914	57	438	77	192	56	5,1	23

Jól látható, hogy *Szlovákiában* van a magyarság a legkevésbé veszélyeztetett helyzetben, hiszen háromnegyedük olyan településen él, ahol arányuk

17 VETÉSI László: *Szórványstratégia – nemzetstratégia*. Magyar Kisebbség, 2000/2.

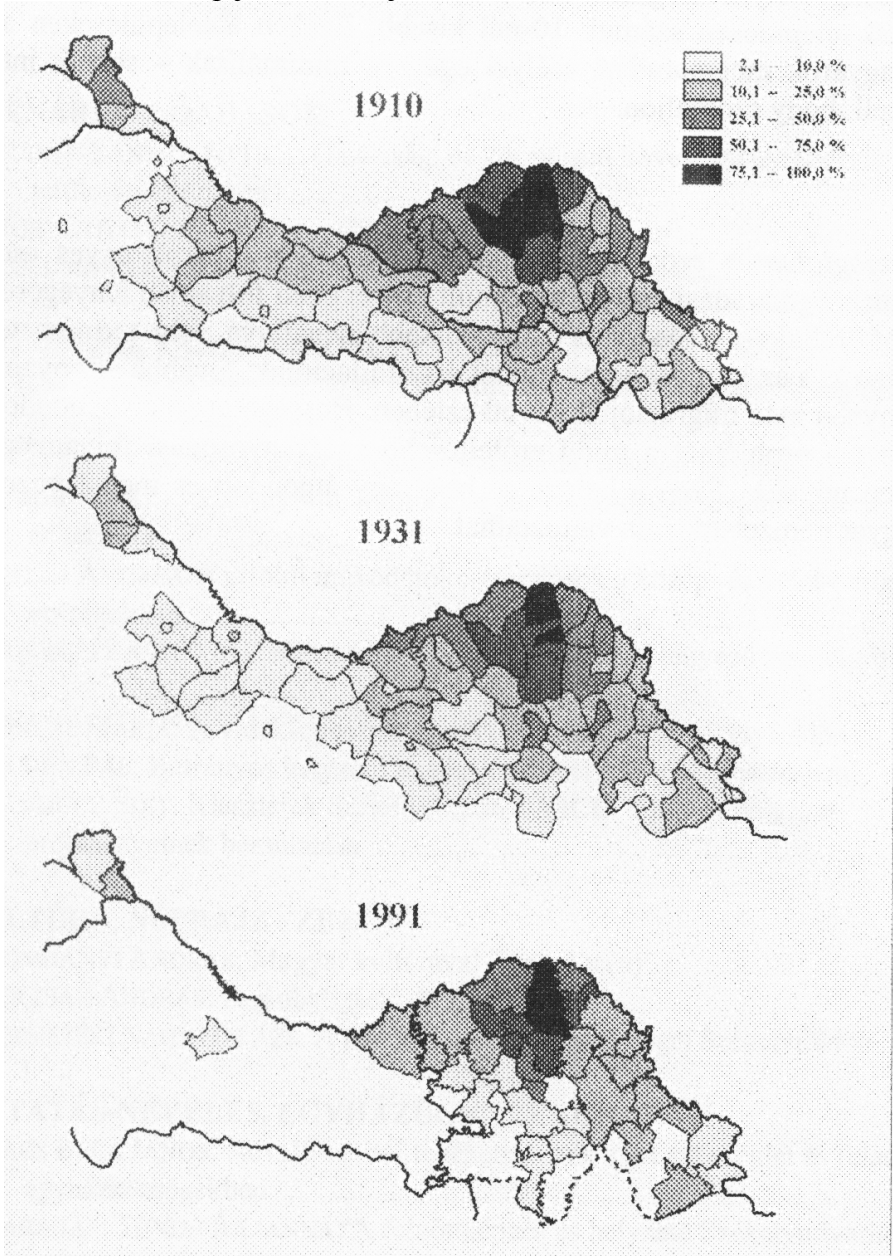
A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból nyolcvan százalék feletti. *Kárpátalján* már nem ennyire jó a helyzet, de adathiány miatt pontos képet nem tudunk az ottani helyzetről alkotni.

Erdélyben a valóság rosszabb, mint amire a táblázat alapján következtethetünk, hiszen az összeállítás községszintű adatok alapján készült – a falu és városrészenkénti adatok alapján ennél sokkal kedvezőtlenebb képet alkothatunk. A területi megoszlás – lásd térkép – alapján azt is megállapíthatjuk, hogy amíg a szlovákiai, kárpátaljai és (részben) a vajdasági magyarság összefüggő, a magyar határ mentén található sávban él, addig az erdélyi magyarság két nagyobb tömbjének egyikére igaz csak ez a megállapítás, a székelyföldi tömbmagyarság megmaradási esélyei azonban jók. A probléma az, hogy e két területrészt között a többi magyar igen eltérő arányú településeken él – meglehetősen szétszórtnan. A szórványhelyzet egyik legsúlyosabb közvetlen következménye anyanyelvi oktatási lehetőségeik beszűkülése. Ennek illusztrálására szeretném bemutatni az alábbi térképet, amely sajnos kommentárt nem igényel.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásáiból

A volt jugoszláviai területeken a magyarság szórványosodásának folyamatát az alábbi térkép jól illusztrálja:

A *Vajdaságban* az északi, Tisza-menti sávban a magyarság még többségben él, ettől délre a szórványosodás már egyértelműen megfigyelhető. A *horvátországi* helyzet tragikus: 983 településen él legalább egy magyar, de ebből 800 településen számuk 10-nél kisebb. Ezeken a településeken az itteni magyarok megmaradási esélyei egészen minimálisak – sorsuk intő jelként kell, hogy szolgáljon.

*

Összefoglalva: a szomszédos országokban élő magyarok egyes csoportjainak megmaradási esélyei az elmúlt egy évtized folyamán lényegesen rosszabbá váltak – elsősorban a mindinkább negatívvá váló természetes szaporulatuk, s az itt most nem tárgyalt asszimilációjuk, továbbá az anyaország irányába ható migrációjuk következtében. Hosszabb távlatban gondolkodva, ezt a problémát a mind erőteljesebb szórványosodási folyamatok jelentősen növelik. Ezen a helyzeten csak egy átgondolt és megalapozott összmagyar nemzetstratégia változtathat.

TARTALOM**PLENÁRIS ELŐADÁSOK**

BUDAY-SÁNTHA ATTILA: Gazdasági és környezeti követelményrendszer a területfejlesztésben	7
HORVÁTH GYULA: A regionális tudomány szerepe a területfejlesztésben	13
KOLUMBÁN GÁBOR: A hálózati paradigma a regionális tudományban	22

GAZDASÁG, TÁRSADALOM, SZOCIÁLIS POLITIKA SZEKCIÓ

HRUBI LÁSZLÓ: Globalizáció és regionalizáció a gazdaságban – új regionális fejlesztési követelmények	31
BÉLYÁ CZ IVÁN: Beruházási fordulat az átalakuló magyar gazdaságban	49
BARANYI BÉLA: Székelyföld, mint a magyar tőkemozgás további lehetséges célterülete	61
BALLA ANDREA: Külföldi működőtőke-áramlások a közép- és kelet-európai országokban	73
VOFKORI LÁSZLÓ: A turizmus mint gazdaságszervező tényező Székelyföldön	88
VINCZE MÁRIA: A vidékfejlesztés esélyei és buktatói a Székelyföldön	96
GUBÁN PÁL: Hátrányos helyzetű térségek esélyei a vidékfejlesztésben	
SÁNDULY EDIT: Klaszterek Székelyföldön – VICLI kutatási program eredményeinek bemutatása	119

KULTÚRA, NÉPRAJZ SZEKCIÓ

ROMHÁNYI ANDRÁS: Magyar kultúrával Európába(n)	129
FÖLDIÁK ANDRÁS: A globalizáció és a művelődés..	139
SEPSISZÉKI NAGY BALÁZS: A néprajzi turizmus lehetőségei Székelyföldön	141

OKTATÁS-NEVELÉS, EGYHÁZÜGY SZEKCIÓ

BÁCS BÉLA JÁNOS: Nevelő-tanítói tevékenységek mint szükséglet és feladat az egyházközösségekben	147
BARABÁSI TÜNDE JULIANNA: A felnőttképzés és helyzete Székelyudvarhelyen	153
BORS-PORTIK HORTENZIA: A Katolikus Egyház tanítói-nevelői feladatának teljesítése a Székelyföldön	167
BURUS SIKLÓDI BOTOND: Egységes székelyföldi oktatási kataszter	172
FODOR LÁSZLÓ: Stratégiai módok a közoktatás interkulturális irányultságának fokozására	178

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiából

VENCSEER LÁSZLÓ: AZ egyház nevelő-tanítói feladata, mint értékközvetítő eszköz	190
KISS KATALIN: A humán erőforrás összpontosítása és képzése a regionális fejlesztésben	201
TIRCSNÉ POPPER VALÉRIA: A felsőoktatási könyvtár szerepe a harmadik évezredben	208
PÉTER LILLA: Változások az erdélyi tanítóképzés szerkezetében	213
TÓDOR ERIKA: A nyelvoktatás, mint az interkulturális nevelő-oktató tevékenység sajátos formája	226

TERMÉSZETI ERŐFORRÁSOK ÉS KÖRNYEZETVÉDELMEK SEKCIÓ

AUBERT ANTAL: A turizmus regionális folyamatai Magyarországon	235
KISGYÖRGY ZOLTÁN: Geológiai értékek katasztere Háromszéken	247
PÉTER PÁL: Agrár-környezetvédelem és az Érzékeny Természeti Területek rendszere	253
RAFFAY ZOLTÁN: A turizmus a Dél-Dunántúl kistérségeinek SAPARD programjaiban	259
CSAPÓ JÁNOS: A kulturális turizmus lehetőségei Székelyföldön	266
CSÁSZÁR ZSUZSA: A közoktatás területi különbségei	
ILYÉS ZOLTÁN: A történelmi kultúrtáj védelmének feladatai a Székelyföldön	287
KASSAY JÁNOS: A tér szerepe a székelyföldi kistérségek kialakításában	308

TÖRTÉNELEM, KÖZIGAZGATÁS, KÖZJOGI GONDOLKODÁS SEKCIÓ

BALATON PETRA: A székely akció	327
HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY: A székelység-tudat változásai	343
KAJTÁR ISTVÁN: A magyar városigazgatás modernizációja a 19. században .	353
OLÁH SÁNDOR: Modernizációs kísérletek Csík és Udvarhely vármegyék mezőgazdaságában 1940-1944 között	371
TÓTH BOGLÁRKA: A csíkmenasági Adorján-kúria kutatása	385
GULYÁS LÁSZLÓ: A trianoni béke megalkotásának gazdasági vonatkozásai a csehszlovák béke delegáció előterjesztéseinek tükrében	416
SEBŐK LÁSZLÓ: A határokon túli magyarság megmaradási esélyei	431